IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SBD

MAYIS 2025, SAYI 39

E-ISSN:2147-6152
P-ISSN: 2147-5717

21.05.2025

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39

MAYIS 2025

Year 14, Issue 39

May 2025

Yönetim / Management

***Baş Editör** / Editor in Chief*

Doç. Dr. Ahmet TAN

İletişim Bilgileri / Contact Information

***Adres** / Address:* Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır
***Telefon** / Phone*: 90 476 2230010
***Faks** / Fax*: 90 476 2230017
***Web Sayfası** / Web Page*:
https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder
***E-Posta** / E-Mail*: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Mayıs, Ekim aylarında, yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Sosyal Bilimler kapsamında değerlendirilen alanlara ait makalelere yer vermektedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

***Baş Editör** / Editor in Chief*
Doç. Dr. Ahmet TAN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

***Editör Yardımcıları** / Second Editors*
Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Yabancı Dil Editörü
Doç. Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, TÜRKİYE)
Türkçe Dil Editörü
Doç. Dr. Oğuz DOĞAN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Alan Editörleri
Dil, Edebiyat ve Sanat: Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)
Turizm İşletmeciliği: Doç. Dr. Metin SÜRME (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)
Eğitim Bilimleri: Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi, Siirt, TÜRKİYE)
İktisadi ve İdari Bilimler: Doç. Dr. Ahmet İLHAN (Bayburt Üniversitesi, Bayburt, TÜRKİYE)
Sosyal ve Beşeri Bilimler: Doç. Dr. Murat YILDIZ (Aksaray Üniversitesi, Aksaray, TÜRKİYE)
Güzel Sanatlar: Doç. Dr. Abdül TEKİN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hatip YILDIZ (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi, Batman, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Atınç OLCAY (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Veysi GÜNAL (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yüksel GÖĞEBAKAN (İnönü Üniversitesi, Malatya, TÜRKİYE)
Doç. Dr. Elgiz YILMAZ ALTUNTAŞ (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. İbrahim Yıldırım (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
(Iğdır University, Journal of Social Sciences)
E-ISSN: 2147-6152
Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025
(Year 14, Volume 39, May 2025)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

Mehmet Akif ARDUÇ
Teknoloji Odaklı Fen Öğretiminde Yapay Zekânın Fene Yönelik Tutuma Etkisi: Basit Makineler Örneği / The Effect of Artificial Intelligence on Attitudes Towards Science in Technology-Focused Science Teaching: The Example of Simple Machines ***1-19***

İbrahim Halil GÜZEL
Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi Programlarında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim: Kamu Politikası Analizi Yöntemiyle İncelenmesi / Democracy and Participatory Governance in the Party Programs of the Justice and Development Party and the Republican People's Party: An Analysis of Public Policy Analysis ***20-35***

Hakan ÇAYALAN
Tarihsel Süreçte Örgüt Yapılarının Gelişimi ve Bilgi Çağı Örgütleri İçin Örgüt Modeli Önerisi: Ay Yıldız Örgüt Modeli / The Evolution of Organizational Structures in the Historical Process and Organizational Model Proposal for Information Age Organizations: Crescent Star Organization Model ***36-49***

Işık ALBASAN
Çocuklara Kültürel Miras Bilinci Kazandırmada Arkeoloji Eğitiminin Yeri ve Konuyla İlgili Türkiye'deki Örnekler / The Place of Archaeology Education in Gaining Cultural Heritage Awareness in Children and Related Examples from Turkey ***50-64***

Serap GÜRSEL
Havaalanlarında Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımının Sürdürülebilirlik ile İlişkisi / The Relationship Between the Use of Renewable Energy Sources and Sustainability in Airports ***65-82***

Neslihan BURGAZ
Koşullu Mali Yükümlülükler ve Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu / Contingent Fiscal Liabilities and the Treasury-Supported Credit Guarantee Fund ***83-108***

Ayşe Nur ŞAHİNLER
CDS Primleri ve BİST 100 Endeksi Arasında Risk Durumunda Nedensellik İlişkisi / The Causality Relationship between CDS Premiums and BIST 100 Index in Risk Situation.....***109-128***

Ramazan ASLAN-Atınç OLCAY
Y Kuşağının Helal Gıda Tüketim Tutumu ve Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma / A Study to Determine the Effect of Generation Y on Halal Food Consumption Attitude and Behavioural Intentions.....***129-144***

Suat KAYMAK
Türkiye'de Epigrafi Çalışmalarının Öncüsü: Halil Edhem Eldem Ve Kitâbe Araştırmaları / The Pioneer of Epigraphy Studies in Türkiye: Halil Edhem Eldem and his Inscription Researchs.....***145-166***

Emrah KARA-Emine YILMAZ-Taner DALGIN-Hüseyin ÇEKEN
Etkinlik Turizmi Kapsamında Geleneksel Festivaller: Mayıs Yedisi Şenliği / Traditional Festivals within the Scope of Event Tourism: May 7th Festival ***167-183***

Enes Said ÖZTÜRK-Mehmet KAYSUZOĞLU
Finansal Okuryazarlık İle Mükelleflerin Vergi Bilinci Tutumu Arasında Dijital Okuryazarlığın Aracılık Rolü / The Mediatıon Role Of Digital Literacy Between Financial Literacy And Taxpayers' Tax Conscious Attitudes ***184-199***

İbrahim ÖZGÜL
Osmanlının Sosyal ve Dini Müesseselerinden Şeyh Berekat Vakfı / Social and Religious Institutions of the Ottoman Empire Sheikh Berekat Foundation.....***200-213***

Nurdane ATEŞ-Özcan ÖZBİLEK
İklim Mültecileri: 1997-2024 Yılları Arası Yayınlanan WoS Makalelerinin Bibliyometrik Analizi / Climate Refugees: Bibliometric Analysis of WoS Articles Published Between 1997-2024.....***214-248***

Sebahattin KOÇ-Gamze ÖZMEN
Kitlesel Göç Hareketlerinin Türkiye Ekonomisine Yansıması: Mersin İli Örneği / The Impact of Mass Migration Movements on the Turkish Economy: The Case of Mersin Province **249-267**

Duygu ERKAN ŞAHİN
4857 Sayılı İş Kanunu Ek Madde 2'ye Göre Mazeret İzni Hakkı / The Right To Excused Leave According To Additional Article 2 Of The Labor Law No. 4857.....**268-284**

Mehmet SİNAY-Emin ERTÜRK
Stratejik Ticaret Politikası Çerçevesinde İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Türkiye Örneği / The Effectiveness Of Export Incentives Within The Framework Of Strategic Trade Policy: The Case Of Türkiye **285-303**

Anıl ERTOK-Eyüp GÜNAYDIN
Doğa, İnsan İlişkisi Bağlamında Sanat Nesnesi Olarak Ağaç / Tree as an Art Object in the Context of Nature-Human Relationship **304-319**

Fatma ERTEN
Osmanlı Devleti'nde Denge Siyaseti ve Bu Bağlamda Mısır Meselesi / The Balance of Power Policy of the Ottoman Empire and the Egyptian Issue **320-343**

Nihal GEZEN
İktidar ve Mizaç: Memlûk Sultanlarının Karakter Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme / Power and Temperament: An Evaluation on the Character Structure of the Mamluk Sultans **344-356**

Serap TANYILDIZ
Milli Kütüphane'deki 06 Mil Yz A 4262/1 Numaralı Mecmua ve Dertli'ye Ait Şiirler / The Mecmua Numbered 06 Mil Yz A 4262/1 in The Natıonal Lıbrary And Poems by Dertli **357-386**

Suzan AKKUŞ MUTLU-Burak AKTAŞ
Çivi Yazılı Metinlere Göre Mezopotamya'da Nehir Ticareti ve Kiralama Uygulamaları / River Trade and Leasing Practices in Mesopotamia According to Cuneiform Texts.....***387-405***

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation:** Arduç, M. A. (2025). "Teknoloji Odaklı Fen Öğretiminde Yapay Zekânın Fene Yönelik Tutuma Etkisi: Basit Makineler Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* (39): s. 1-19. **Gönderim Tarihi:** 07.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 04.03.2025-21.05.2025 **DOI:** 10.54600/igdirsosbilder.1497243

Yazar/Author

Mehmet Akif ARDUÇ*

Makale Adı/Article Name

Teknoloji Odaklı Fen Öğretiminde Yapay Zekânın Fene Yönelik Tutuma Etkisi: Basit Makineler Örneği

The Effect of Artificial Intelligence on Attitudes Towards Science in Technology-Focused Science Teaching: The Example of Simple Machines

ÖZ

Öğrencilerin kendilerini ve dünyayı tanımalarına yardımcı olan fen bilimleri dersine karşı olumlu tutum geliştirmeleri önemlidir. Günümüzde her alana entegre edilmeye çalışılan yapay zekâ çalışmalarının öğretimde kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Bu yaygınlaşmanın doğru kullanımı, programlara, planlara ve etkinliklere entegre edilmesi fen dersine olan tutumu geliştirebilecek etkenlerdendir. Bu çalışmanın amacı yapay zekâ desteği ile işlenen basit makineler konusunun öğrencilerin fen bilimlerine yönelik tutumlarına etkisini incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ön test-son test kontrolsüz deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 21 sekizinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada veriler Özcan ve Koca (2020) tarafından geliştirilen Fene Yönelik Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Çalışma sürecinde geçerlik, güvenirlik ve etik ilkelere dikkat edilmiştir. Araştırmanın bulgularında fen bilimlerine yönelik tutum ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin (hoşlanma, güven, fayda, ilgi) ortalamaların son testler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda yapay zekâ ile yapılan uygulamanın öğrencilerin fen bilimlerine yönelik tutumlarını olumlu etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, yapay zekânın fen bilimleri öğretiminde özellikle öğrencilerin zorlandığı konularda öğrenmeyi kolaylaştırmak için ve öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarını iyileştirici bir araç olarak kullanılabileceği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, fen bilimleri dersi, fene yönelik tutum, tutum, basit makineler.

ABSTRACT

It is important for students to develop a positive attitude towards science classes, which help them understand themselves and the world. Nowadays, the use of artificial intelligence (AI) in education, which is being integrated into every field, is becoming increasingly widespread. The correct use of this widespread technology, integrating it into curricula, plans, and activities, can enhance students' attitudes towards science classes. The purpose of this study is to examine the impact of the topic of simple machines, taught with the support of AI, on students' attitudes towards science. A weak experimental design, one of the quantitative research methods, was employed in this study. The sample of the study consists of 21 eighth-grade students selected through a convenience sampling method. Data were collected using the Attitude Towards Science Scale developed by Özcan and Koca (2020). The study adhered to validity, reliability, and ethical principles throughout the process. The findings of the study indicated that there was a statistically significant difference in the means of the attitude towards science scale and its sub-dimensions (enjoyment, confidence, utility, interest) in favor of the post-tests. As a result of the study, it was determined that the AI-supported application positively improved students' attitudes towards science. Based on the results, recommended to use AI in teaching different topics within science education.

Keywords: Artificial intelligence, science course, attitude towards science, attitude, simple machines.

* Dr., MEB, Adıyaman Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu, arducakif@gmail.com

Extended Abstract

Does artificial intelligence help science teaching and improve students' attitudes towards science lessons? Science course aims to provide students with the subjects and achievements that help them know themselves and the world at the targeted level, and this is an issue that science education experts emphasize (Ayas et al., 2012; Talan, 2022). The rapid development of technology has led researchers to investigate the effect of technology support in teaching many subjects (Arduç, 2024; Artun et al., 2020). The fact that artificial intelligence tools are increasingly effective in more fields and can be used in many areas of education has turned the direction of technology-supported education towards artificial intelligence (Akdeniz & Özdinç, 2021; Güzey et al., 2023; Yıldırım Tosun, 2024).

By emphasizing technological developments in education, the study aims to show the role of artificial intelligence, which can make teaching methods more effective, and to attract the attention of students and teachers. The study aims to show how artificial intelligence can be integrated in science teaching subjects and how this integration can improve students' attitudes towards science lessons. This study aims to determine how 8th grade students' learning about simple machines with the support of artificial intelligence affects their attitudes towards science.

Studies show that different teaching methods, techniques and tools improve students' attitudes towards science lessons (Anggoro et al., 2017; Belhan & Şimşek, 2014; Karaçam et al., 2016; Ozan & Similar, 2018; Ürey & Çepni, 2014). It is thought that when students' attitudes towards science course develop, they will willingly learn the subjects and outcomes in science course and provide permanent learning. In addition, it is seen that artificial intelligence-supported studies in teaching different science subjects improve students' many different variables and attitudes towards the subjects (Alomari & Jabr, 2020; Zhai et al., 2021; Zhong et al., 2021). In this regard, it is thought that teaching simple machines with artificial intelligence support will be effective and will improve students' attitudes towards science lessons.

Studies show that the development of attitudes towards science lessons may differ between male and female students (Azizoğlu & Çetin, 2009; Demir et al., 2012; Yilmaz, 2006). Studies also show that male and female students' interests and attitudes towards technology may vary (Duru et al., 2010; Şahin, 2018.; Yilmaz & Dogusoy, 2020).

This research was carried out using the quantitative method as it aimed to determine the effect of the subject of simple machines, which is taught with the support of artificial intelligence, on students' attitudes towards science with the Attitude Towards Science Scale. Among the quantitative research designs, a one-group pretest-posttest design was used. This design is a type of quantitative method that evaluates the relationship between variables without creating control groups (Büyüköztürk et al., 2017). This design was preferred because there was a group in this study and the students' attitudes towards science were tried to be determined.

The sample of the research consists of 21 students (12 girls, 9 boys) attending the eighth grade (14-15 years old) of a secondary school. The studies were conducted on a single group. The sample selection method of the research is an easily accessible purposeful sampling method since it was selected from the secondary school where the researcher works. This method enabled the researcher to carry out the applications easily. Easily accessible purposeful sampling is preferred to make the research process more practical, easily accessible and time efficient. (Creswell & Creswell, 2017).

In this study, it was investigated whether 8th grade students' learning with artificial intelligence support had an impact on their attitudes towards science. The subject of simple machines, which is the 5th unit in the science curriculum, which students have difficulty learning (Almali, 2018; Telli, et al., 2004), was chosen as the subject. Students tried to learn the subject of simple machines with the support of artificial intelligence in class (10 hours) and in their extracurricular studies (2 hours on average). To determine the attitudes of the students, the Attitude Scale towards Science was applied before and after the studies. The scale; It consists of the dimensions of liking, trust, benefit and interest. The findings showed that the post-test mean scores were higher in the entire scale and in all sub-dimensions and there was a statistically significant difference. In addition, when the tests were examined according to the gender variable, although

no statistically significant difference was detected in both the pre-tests and post-tests, it was noteworthy that the mean scores of male students were high in all pre-tests, while the mean scores of female students were high in all tests in the post-tests.

In conclusion; It has been determined that teaching with the support of artificial intelligence and covering the subject of simple machines improves students' attitudes towards science. It has been shown that students' attitudes towards science can be increased positively as a result of artificial intelligence-supported in-class and extra-curricular activities. A statistically significant increase was determined in all sub-dimensions of the Attitude Towards Science Scale (liking, trust, benefit, interest). This shows that the students found the application enjoyable, the process positively affected the student's self-confidence, and artificial intelligence tools were useful for attitudes towards science and increased interest. It was determined that there was no significant difference according to the gender variable and that the applications increased the average scores of all students in a statistically significant way.

Giriş

Yapay zekâ, fen öğretimine yardımcı olabilir ve öğrencilerin fen dersine karşı tutumlarını geliştirebilir mi? Fen bilimleri dersi, öğrencilerin kendilerini ve dünyayı tanımalarına yardımcı olan konuların ve kazanımların hedeflenen düzeyde öğrencilere kazandırılmasını amaçlar ve bu durum fen eğitimi alan uzmanlarının üzerinde önemle durduğu bir konudur (Ayas vd., 2012; Talan, 2022). Teknolojinin hızlı gelişimi, birçok konunun öğretiminde araştırmacıların teknoloji desteğinin etkisini araştırmaya yönlendirmiştir (Arduç, 2024; Artun vd., 2020). Yapay zekâ araçlarının her geçen gün daha fazla alanda etkili olması ve öğretimin birçok alanında kullanılabilmesi, teknoloji destekli öğretimin yönünü yapay zekâya kaydırmıştır (Akdeniz & Özdinç, 2021; Güzey vd., 2023; Yıldırım Tosun, 2024).

Yapay zekânın her alandaki gelişimi öğretim süreçlerine de entegrasyonunu hızlandırmıştır (Yıldırım Tosun, 2024). Ancak yapay zekâ araçlarının eğitim-öğretim sürecine entegre edilmesindeki zorluklar ve pedagojik etkileri henüz yeterince araştırılmamıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin ve öğretmenlerin bu araçlarla ilgili düşünceleri, algıları ve tutumları araştırılmalıdır. Soyut ve karmaşık konular içeren fen bilimleri dersi için yapay zekâ araçlarının etkisi yeterince araştırılmamıştır. Özellikle COVID-19 küresel salgını döneminde yüz yüze gerçekleştirilemeyen derslerin öğretimi sürecinde bireylerin yapay zekâ desteğinden yararlandığı gözlemlenmiştir (Coşkun & Gülleroğlu, 2021). Öğretim sürecinde öğrencilerin bir üst öğretim kurumuna yerleşme çabası veya meslek tercih kaygısı (Balgamış & Akgül, 2024; Yazici Demir & Atli, 2024) yapılan merkezi sınavlardaki rekabeti arttırmış ve öğrencileri daha başarılı olabilmek için farklı yollar aramaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda yapay zekâ, bireysel öğrenme ihtiyaçlarının belirlenmesi, kişileştirilmiş öğrenme içeriklerinin verilebilmesi ve öğrenciye göre rehberlik hizmeti sunabilmesi nedeniyle öğretim platformlarında yerini almıştır (Artun vd., 2020; Grzybowski vd., 2024; Roser, 2024). Çeşitli dezavantajları da çokça konuşulmaya başlansa da sunabildiği hizmetler sayesinde önümüzdeki yıllarda hayatımızda daha büyük bir yerinin olacağını tahmin etmek zor değildir (Bhosale vd., 2020; Forghani, 2020; Sotala, 2012).

Yapay zekâ, öğrencilere bireysel öğrenme programları oluşturma, öğrenme düzeylerine uygun içerikler sunma, öğrenme stillerine yönelik yönlendirme yapma ve hızlı dönütler sağlayarak etkili rehberlik yapma gibi özellikleriyle önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2020; Coşkun & Gülleroğlu, 2021). Bu sayede öğrenciler kendi öğrenme süreçlerini istedikleri doğrultuda yönlendirebilmektedir. (Tosun, 2024). Yapay zekâ, öğretimdeki rolüyle öğretmenlere de destek sağlamaktadır (Çolak Yazici & Erkoç, 2023; Köse vd., 2024). Zamanın verimli kullanılması, öğrencilerin ilerleme süreçlerinin takip edilebilirliği, öğrencilere daha fazla bireysel

zaman ayırma imkânı ve öğrenci odaklı raporlar oluşturma fırsatı, öğretmenleri yapay zekâ kullanmaya yönelten avantajlar arasındadır (Bhosale vd., 2020; Çolak Yazici & Erkoç, 2023; Sotala, 2012). Yapay zekâ, öğrenci ve öğretmen etkileşimini artırarak sınıfları daha etkileşimli ve katılımcı bir yapıya kavuşturabilmektedir (İşler & Kiliç, 2017; Luckin & Holmes, 2016).

Yapay zekânın öğretime katkısı düşünüldüğünde araştırmacıların bu aracı bir fırsata çevirmek istemesi ve özellikle öğrencilerin öğrenmekte zorlandıkları fen konularında etkili olup olmadığını incelemeleri heyecan verici bir gelişmedir. Ayrıca teknolojinin hızlı gelişimi fen eğitiminin önemini ortaya koymaktadır. Günlük yaşamımızın birçok alanında kullandığımız ve işlerimizi kolaylaştıran basit makineler, fen dersinin önemli konuları arasındadır (McKenna & Agogino, 1998). Bu makinelerin işleyişini anlamak, temel prensiplerini kavramak öğrencilere kazandırılması hedeflenen beceriler arasındadır. Sabit makara, hareketli makara, palanga, kaldıraç, eğik düzlem, çıkrık ve kasnakların günlük hayattaki uygulamalarını anlamak, öğrencilere çevrelerindeki dünyayı daha ayrıntılı gözlemleme ve anlama fırsatı sunacaktır (Koç & Böyük, 2012; McKenna & Agogino, 1998; Ros vd., 2022). Bu doğrultuda basit makineler konusunun etkili bir şekilde öğretilmesi ve yapay zekâ kullanımıyla öğrencilerin fen dersine karşı tutumlarının geliştirilmesi önemli bir adımdır.

Öğrencilerin bir konuyu etkili ve kalıcı bir şekilde öğrenmeleri için derse karşı geliştirdikleri tutum büyük öneme sahiptir (Azizoğlu & Çetin, 2009; Karaçam vd., 2016; Koç & Böyük, 2012; Ozan & Benzer, 2018). Tutum, öğrencilerin derse yönelik motivasyonlarını, katılımlarını ve akademik başarılarını etkileyen önemli bir faktördür (Karaçam vd., 2016). Olumlu tutum geliştirilmesi sürecinde, öğretim yöntemleri ve teknolojik araçların öğrenciler üzerindeki etkisini anlamak büyük önem taşımaktadır. Çalışmalar (Koç & Böyük, 2012; Ürey & Çepni, 2014; Yilmaz, 2006), dersi seven, olumlu tutumlar besleyen öğrencilerin ilgili konu ve kazanımları daha kolay öğrendiğini göstermektedir. Bu doğrultuda fen dersine karşı tutumu artırabilecek araçların tespit edilmesi ve ilgili literatürde tartışılması öğrencilerin etkili ve kalıcı fen öğrenmelerini destekleyecek bir yaklaşımdır.

Bu çalışma, Türkiye'de yapay zekâ destekli öğretimin fen bilimleri dersine yönelik tutum üzerindeki etkisini deneysel bir tasarımla incelemektedir. ChatGPT destekli öğretim süreci, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimi sağlayarak öğrencilerin anlamlı ve kalıcı öğrenmelerine katkı sağlayabilir ve bu durum literatüre kazandırılır. Ayrıca bu araştırma, basit makineler konusunun öğretiminde yapay zekâ araçlarının entegre edilmesini değerlendirip, gelecekteki öğretim yöntemlerine yönelik önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır. alışma, eğitimdeki teknolojik gelişmelere vurgu yaparak, yapay zekânın öğretim yöntemlerini nasıl daha etkili hale getirebileceğini göstermeyi ve öğrenciler ile öğretmenlerin dikkatini çekmeyi hedeflemektedir. Çalışma, fen öğretimi konularında yapay zekânın nasıl entegre edilebileceğini ve bu entegrasyonun öğrencilerin fen bilimleri dersine karşı tutumunu nasıl geliştirebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma sekizinci sınıf öğrencilerinin yapay zekâ desteğiyle basit makineler konusu öğrenmelerinin fene yönelik tutumlarını nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. ChatGPT ve Öğretimde Kullanımı

ChatGPT, metin tabanlı bir yapay zekâ aracı olarak geliştirilmiştir. ChatGPT, kullanıcıdan aldığı bilgilere göre onu tanıyarak kişiselleştirilmiş içerik sunar. ChatGPT insan dilini ileri düzeyde anlayabilecek ve insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde tasarlanmıştır. Metin tabanlı birçok yapay zekâ sohbet araçları arasında özellikleriyle öne çıkanlardan biri ChatGPT'dir

(Göktaş, 2023). ChatGPT, sorulara yanıt verebilme, içerik güncelleme, dil öğretimi, çeviri yapma, öğrenci seviyesine uygun içerik ve soru üretme, özet çıkarma, eksiklikleri belirleme ve ders programı oluşturma gibi birçok özelliğiyle eğitimde hızla yaygınlaşmıştır (An vd., 2023). Sunulan verileri analiz edebilmesi, tabloları ve şekilleri yorumlayabilmesi veya kullanılmak istenen bir uygulamada gerçekleştirilmeye çalışılan analizlerin kullanım basamaklarını sunabilmesi öğretmenlerin ChatGPT ile kullanımını teşvik eden önemli özelliklerdir. Birçok dilde çalışabilmesi, karmaşık konuları bireyin seviyesine göre uyarlayabilmesi eğitim ve öğretimde kullanılabilecek güçlü bir araç olduğunu göstermektedir. Özetle bu ChatGPT; insanı anlayabilen, anlamlı cevaplar sağlayan, bireyin ihtiyaçlarına uygun bilgi sunabilen bir yapay zekâ aracıdır (Rmadhan vd., 2023).

Öğretim yöntemleri ve araştırma teknikleri açısından değerlendirildiğinde, ChatGPT'nin hızlı yanıt üretebilmesi ve doğru bilgiye ulaşılabilecek kaynakları sıralayabilmesi önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyselleştirilmiş bir öğrenme ortamı sunabilmesi, öğrencilerin öğrenme ihtiyaçları doğrultusunda sevilerine uygun bilgiler vermesi her düzeydeki bireyin kullanımını sağlamaktadır.

ChatGPT sınıf içi öğretimde ve öğretmen rehberliğinde kullanıldığında öğretmenlerin iş yükünü azaltan bir araçtır. Ders planları hazırlama, birden çok örnek oluşturma, öğrenci seviyelerine uygun etkinlikler üretebilme, ölçme ve değerlendirmede etkili dönütler vererek eksiklikleri ayrıntılı olarak raporlayabilmesi, öğretmenin iş yükünü hafifleten özelliklerdendir. İnteraktif yapısı, bireyin karşısında onu anlayan bir insan varmış gibi bir izlenim oluşturması, öğrencinin istediklerini istediği sırayla paylaşabilmesi ve anında yanıtlar alması öğrencilerin kullanım motivasyonunu arttıran nedenlerdendir (Zileli, 2023). Bu araçlar, yalnızca ders içeriğini öğretmekle kalmayıp, öğrencilere dersi öğrenme konusunda rehberlik yapabilme yeteneğiyle bu gibi araçların öğretimde kullanılabileceğini göstermektedir. Bahsedilen özelliklerden yola çıkarak fen bilimleri dersi gibi üst düzey düşünme becerilerini kullanmayı gerektiren bir derste de bu aracın kullanılmasının etkili olabileceği düşünülebilir.

1.2. Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum

Fen bilimleri dersi, bireylerde düşünme becerilerini geliştirmeye çalışan, bireye kendini, üzerinde yaşadığı gezegenini ve evreni tanıtmaya çalışan bir ders alanıdır. Literatür incelendiğinde (Ceylan ve Berberoğlu, 2010) bir derste başarılı olmayı sağlayan önemli bir etken olarak o derse yönelik öğrenci tutumları karşımıza çıkmaktadır.

Tutum genel anlamda bireyin bir durum, olay veya nesneye karşı beslediği duygu, davranış ve düşüncelerin eğilimidir (Eagly ve Chaiken, 1993). Fen bilimleri dersine yönelik tutum, öğrencilerin derse katılımını, öğrenme motivasyonunu ve ilgisini etkileyen bir faktördür (Balım ve Aydın, 2009). Fen dersine yönelik tutumu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Eagly ve Chaiken, 1993). Fen dersini sevme ya da sevmeme gibi duygusal tepkiler duygusal faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fen bilimleri dersinin sağlayabileceği faydaların düşünülmesi gibi durumlar ise bilişsel faktörleri oluşturan durumlardır. Fen dersine öğrencilerin aktif katılım sağlaması gibi durumlar da davranışsal faktörler olarak görülmektedir. Çok yönleri olan tutum kavramının olumlu yönde gelişimi; öğrenciyi derse motive eden, ilgili olmasını sağlayan ve harekete geçiren bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Olumlu tutum, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde daha aktif rol almalarını sağlayan önemli bir unsurdur. Yapılan araştırmalar (Güven ve Sülün, 2012; Uyanık, 2017) olumlu tutum ile öğrencilerin fen bilimleri dersi akademik başarıları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Günlük hayata dair problemleri çözebilme fen bilimleri dersine ilişkin öğrencilerin olumlu tutum içerisinde

olmalarının önemi görülmektedir. Fen bilimleri dersinde soyut kavramların olması gibi etkenlerden dolayı öğrencilerin olumsuz tutumları da olabilmektedir. Bireyin tanınması ve gerekli önlemlerin alınması olumsuz tutumu düzeltebilecek süreçlerdir. Birçok grupta olduğu gibi öğrencilerinde ilgisini çeken teknolojik araçlar ve yenilikçi uygulamaların öğretime entegre edilmesi fen dersine yönelik olumlu tutumu sağlayabilecek bir durumdur. ChatGPT gibi araçlar özelliklerinden dolayı öğrencilerin fen dersine yönelik olumlu tutumlarını geliştirebilecek nitelikte olabilir. Bu doğrultuda fen konularına entegre edilerek sonuçlarının değerlendirilmesi önemlidir.

Yapılan çalışmalar farklı öğretim yöntemleri, teknikleri ve araçlarının öğrencilerin fen dersine olan tutumunu geliştirdiğini göstermektedir (Anggoro vd., 2017; Belhan & Şimşek, 2014; Karaçam vd., 2016; Ozan & Benzer, 2018; Ürey & Çepni, 2014). Öğrencilerde fen dersine yönelik tutum geliştiğinde fen dersindeki konu ve kazanımları isteyerek öğrenecekleri ve kalıcı öğrenme sağlayacakları düşünülmektedir. Ayrıca farklı fen konularının öğretilmesinde yapay zekâ destekli çalışmaların öğrencilerin birçok farklı değişkenini ve konulara ilişkin tutumlarını geliştirdiği görülmektedir (Alomari & Jabr, 2020; Zhai vd., 2021; Zhong vd., 2021). Bu doğrultuda basit makineler konusunda da yapay zekâ desteği ile öğretiminin etkili olacağı ve öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarını geliştireceği düşünülmektedir. Belirtilen literatüre dayanarak aşağıda yer alan araştırma hipotezleri belirlenmiştir.

H1: ChatGPT destekli basit makineler ünitesinin öğretimi öğrencilerin fen dersine yönelik tutumunu olumlu yönde geliştirmektedir.

H2: ChatGPT destekli basit makineler ünitesinin öğretimi öğrencilerin fen dersine yönelik tutum alt boyutlarını (hoşlanma, güven, fayda, ilgi) olumlu yönde geliştirmektedir.

Yapılan çalışmalar, fen dersine yönelik tutumdaki gelişimin erkek ve kız öğrencilerde farklılaşabileceğini göstermektedir (Azizoğlu & Çetin, 2009; Demir vd., 2012; Yilmaz, 2006). Erkek ve kız öğrencilerin teknolojiye karşı ilgi ve tutumlarının değişebildiği çalışmalarla gösterilmiştir (Duru vd., 2010; Şahin, 2018.; Yılmaz & Doğusoy, 2020). Literatüre dayanarak aşağıda yer alan hipotez belirlenmiştir.

H3: Kız ve erkek öğrencilerinin tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

1.3. Basit Makineler Konusu

Basit makineler, ortaokul düzeyinde sekizinci sınıflarda ünite olarak öğretilmeye çalışan basit makineler konusu fizik ve mühendislik uygulamalarının temel yapısını oluşturan konulardan biridir. İki kazanım ve 10 saatlik süre ile öğretim programında kendine yer bulan basit makineler konusu birçok aracı içermesi nedeniyle öğrencilerin öğrenmede zorluk yaşayabileceği konular arasındadır (İspir ve Aydın, 2020). Basit makine türlerine bakıldığında yapılan işi kolaylaştıran ya da kuvvetten kazanç sağlayan özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Kaldıraç, vida, çıkrık, kama, eğik düzlem gibi günlük hayatta kullanılan basit makinelerin öğretilmeye çalışıldığı ünite ile ilgili öğrencilerin ortaöğretime geçişini sağlayan sınavlarda da sorular sorulmaktadır. Bu nedenle bu konunun anlamlı ve kalıcı öğrenimi de daha önemli hale gelmektedir. 2024 yılı Liselere Geçiş Sistemi sorularında yer alan basit makineler sorusunun daha sonra iptal edilmesi konunun karmaşık yapıda olduğunu gösteren durumlardan biridir. ChatGPT gibi araçlar resim oluşturma, seviyeye uygun bilgi verme ve istenildiği kadar pratik yapmaya imkân sağlamasından dolayı konunun öğrenilmesine katkı sunabilecek bir yapıya sahiptir. Ayrıca güncel teknolojilerin kullanılması, yeni öğretim metotlarının kullanımı öğrencilerini motivasyonunu olumlu yönde etkileyebilecek bir durum olabilir.

1.4. Yapılmış Çalışmalar

Öğretmenler yapay zekâ destekli öğretimin öğrencilerde birçok değişkeni geliştirebileceğini ifade etmektedirler (Köse vd., 2024). Aynı şekilde yapılan araştırmalar (Arslan, 2020; İşler & Kiliç, 2017; Luckin & Holmes, 2016; Yıldırım Tosun, 2024) yapay zekâ destekli çalışmaların öğrencilerde öğrenme süreçlerini geliştirdiğini, öğrenmelerine katkı sunduğunu göstermektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında yapay zekâ destekli uygulamaların öğrencilerin fen dersine olan tutumuna etkisi ile ilgili bir çalışmanın olmadığı görülmektedir (Arduç, 2024; Tang vd., 2023; Yıldırım Tosun, 2024; Zhai vd., 2021). Yapılan birçok çalışmada (Alomari & Jabr, 2020; Belhan & Şimşek, 2014; Karaçam vd., 2016; Ozan & Benzer, 2018; S. Yilmaz, 2006) fene yönelik tutum birçok değişken açısından incelendiği halde yapay zekâ ile yapılan öğretimin fene yönelik tutumu etkileme durumu Türkiye'de daha önce araştırılmamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca örneğin, Web of Science' da taranan dergilerde yayımlanmış yapay zekâ ile ilgili makalelerin yarısı deneysel çalışmalardan oluşurken (Güzey vd., 2023) bu çalışmanın uygulamalarının yapıldığı Türkiye'de yayımlanmış deneysel çalışmaya rastlanmamıştır. Deneysel bir çalışma yapılarak Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin yapılacak uygulamadan etkilenme durumları belirlenmiş olacak ve ilgili alan yazına katkı sağlayacaktır. Yapılan çalışmalar (Akbaş, 2018; İspir & Aydin, 2020; Koç & Böyük, 2012; Kutlu & Bakirci, 2022; Tell, 2004) öğrencilerin basit makineler konusunu öğrenmede zorluk yaşadığını göstermektedir. Bu çalışma öğrencilerin öğrenmekte zorlandıkları basit makineler konusunu etkili bir şekilde öğretebilmek, yapay zekâ ile ilgili deneysel çalışmaların sayısını arttırmak ve fene yönelik tutumu etkileyen bir başka değişkeni daha literatüre kazandırmak açısından ilgili alan yazındaki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, yapay zekâ desteği ile işlenen basit makineler konusunun öğrencilerin fene yönelik tutumlarına etkisini Fene Yönelik Tutum Ölçeği (ön test ve son test olarak uygulanarak) ile belirlemeyi amaçladığı için nicel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada nicel araştırma desenlerinden zayıf deneysel desen kullanılmıştır. Bu desen, kontrol grupları oluşturmadan değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir nicel yöntem türüdür (Büyüköztürk vd., 2017). Bu çalışmada bir grup bulunduğu ve öğrencilerin fene yönelik tutumları belirlenmeye çalışıldığı için bu desen tercih edilmiştir. Özet bilgiler Tablo1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Modeli

Bölüm	**İçerik**
Araştırma Deseni	Zayıf deneysel desen (tek grup ön test-son test)
Bağımsız Değişken	Yapay zekâ destekli basit makineler öğretimi
Bağımlı Değişken	Öğrencilerin fene yönelik tutumları
Ölçme Aracı	Fene Yönelik Tutum Ölçeği
Ön Test	Yapay zekâ destekli öğretim öncesinde Fene Yönelik Tutum Ölçeği uygulanması
Müdahale	Yapay zekâ destekli basit makineler öğretimi
Son Test	Yapay zekâ destekli öğretim sonrasında Fene Yönelik Tutum Ölçeği uygulanması
Zaman Çizelgesi	Ön test → Yapay zekâ destekli öğretim → Son test

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemi, bir ortaokulun sekizinci sınıflarına (14-15 yaş) devam eden 21 öğrenciden (12 kız, 9 erkek) oluşmaktadır. Çalışmalar tek grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklem seçim şekli kolay ulaşılabilir amaçlı örneklem yöntemindedir. Bu yöntem araştırmacının uygulamaları kolaylıkla yapabilmesine imkân sağlamıştır. Kolay ulaşılabilir amaçlı örneklem, araştırmanın sürecini daha pratik, kolay ulaşılabilir ve zaman açısından daha verimli hale getirmek için tercih edilmektedir. (Creswell & Creswell, 2017). Yapılacak çalışmalar basit makineler konusuna göre tasarlanmış ve basit makineler konusunun fen öğretim programlarında sekizinci sınıf seviyesinde yer almasından dolayı örneklem olarak bu sınıf düzeyi seçilmiştir. Sekizinci sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerin bilişsel gelişimleri, teknolojiyi kullanma yeterlilikleri gibi özelliklerinin daha gelişmiş olacağından dolayı yapay zekâ kullanılarak yapılan derslerden daha uygun ve sağlıklı veriler elde edilebileceği düşünülmüştür. Araştırmanın yapıldığı ortaokulda bir sekizinci sınıf düzeyinde grup olduğu için mevcut grup üzerinden araştırma yapılmıştır. Velisi izin vermeyen veya kendisi çalışmaya katılmak istemeyen herhangi bir öğrenci olmadığı için tüm sınıf çalışmaya dâhil edilmiştir. Tüm sınıf mevcudu 26 kişidir, ön test ve son testlerden herhangi birine katılmayan veya formlarını boş bırakan toplamda beş öğrencinin verileri araştırmaya dahil edilmemiştir. Sınıf düzeyinde özel gereksinimli birey bulunmamakta, öğrenciler normal bilişsel gelişim gösteren bireylerdir ve tüm öğrenciler daha önce yapay zekâ araçlarından haberdar öğrencilerdir.

2.3. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci, çalışmanın amacı doğrultusunda nicel verilerin toplanması şeklinde tasarlanmıştır. Nicel veriler, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmış olan Fene Yönelik Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Ölçek uygulamadan önce ön test olarak uygulama sonrasında son test olarak uygulanmıştır. Ölçeğin uygulanması süreci Millî Eğitim Bakanlığının 2020/2 Genelgesine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere ölçeğin uygulanmasından önce gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve uygulama süreci 15 dk sürmüştür. Kişisel bilgilerin gizliliği hususuna dikkat edilerek öğrenci bilgileri formlara işlenmemiştir.

Fene Yönelik Tutum Ölçeği Özcan ve Koca (2020) tarafından geliştirilen 5'li likert biçiminde 36 madde ve 4 faktörden oluşan bir ölçektir. Ölçek üç farklı ortaokulda öğrenim gören toplam 691 öğrenciden (316 kız, 375 erkek) toplanan verilerle geliştirilmiştir. Ölçek uzman görüşleri doğrultusunda yapılandırılmıştır. Pilot uygulama yapılarak 36 maddeli nihai ölçek formu oluşturularak geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Cronbach Alpha katsayısı .93 olarak bulunmuş ve yapılan analizler sonucunda ölçeğin dört boyuttan (hoşlanma, güven, fayda, ilgi) oluştuğu belirlenmiştir. Hoşlanma faktörü iç tutarlık katsayısı .91, güven faktöründe .74, fayda faktöründe .76 ve ilgi faktöründe .72 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara dayanarak ölçeğin ortaokul öğrencilerinin fene yönelik tutumlarını belirleyebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu görülmüştür.

2.4. Veri Analizi

Çalışmada Fene Yönelik Tutum Ölçeğinden elde edilen verilerin istatistiksel olarak hangi testlerle analiz edileceğinin belirlenmesi amacıyla ölçeğin geneli ve alt boyutlarında fark puan ortalamalarının çarpıklık-basıklık ve Shapiro-Wilks (p) değerlerine istatistiksel bir analiz programıyla bakılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Fene Yönelik Tutum ile Alt Boyutları Çarpıklık-Basıklık ve Shapiro-Wilks Testi Değerleri

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro-Wilks (p)
Fene Yönelik Tutum	-.037	.245	.923
Hoşlanma (alt boyut)	-.562	-.306	.132
Güven (alt boyut)	-.011	-.343	.801
Fayda (alt boyut)	.003	.456	.988
İlgi (alt boyut)	-.358	-.528	.400

Tablo 2 incelendiğinde Fene Yönelik Tutum Ölçeğinin ve alt boyutlarının ön test ve son test fark puanları ortalamalarına ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayısının -1.5 ile +1.5 aralığında olduğu (Tabachnick & Fidell, 2013) görülerek fark puanlarının ölçeğin genelinde ve tüm alt boyutlarda normal dağılım gösterdiği kabul edilebilmektedir. Ayrıca normal dağılım için örneklem sayısının 50 kişi altında olmasından dolayı Shapiro-Wilks Testi sonuçlarına bakılmış ve anlamlılık değerinin ölçeğin genelinde ve tüm boyutlarında ($p>.05$ olduğu için) normallik varsayımını sağladığı görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre varsayımlarını karşıladığı ve tek grup üzerinde ölçek uygulandığı için parametrik bir test olan bağımlı örneklemler *t*-Testi yapılmasına karar verilmiştir ayrıca ön koşulları sağladığı için cinsiyet değişkeni içinde bağımsız örneklem *t*-Testi yapılmıştır (Büyüköztürk vd., 2017).

2.5. Uygulama Süreci

Uygulama, ön testlerin yapılması (ortalama 15 dk) ile başlamış, üç hafta sürmüştür (haftalık fen bilimleri ders saati 4 saat olduğundan 4+4+2 saat olarak yürütülmüştür). Uygulamalar başlamadan önce öğrencilere sürece yönelik gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Uygulamaların tamamlanmasından sonra son testler uygulanarak süreç tamamlanmıştır.

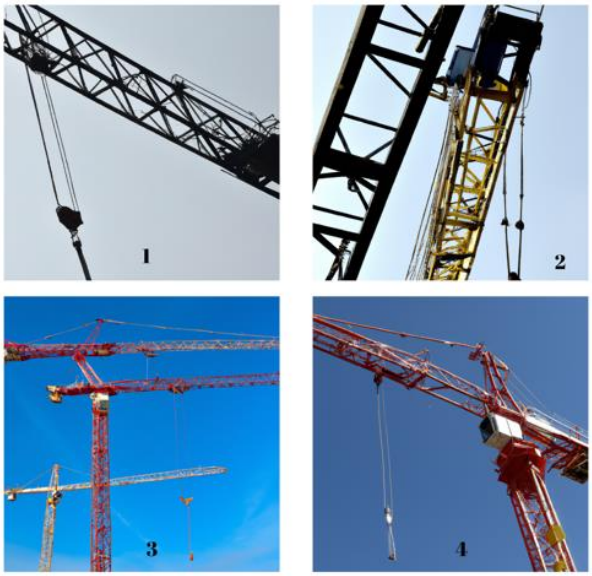
Uygulama sürecinde yer alan öğrencilerin bir bölümü derslerin işlenmesi aşamasında mobil cihazlar getirmiş ve eksik kalan öğrenciler için mobil cihazlar okul yönetiminden alınarak dersler başlatılmıştır. Mobil cihazların şarj problemleri için gerekli önlemler alınmış herhangi bir aksaklık yaşanmamıştır. Yapılan çalışmalarla ders planlarının hazırlanması, derslerin işlenmesi ve ödev verme süreçleri yapay zekâ desteği ile yürütülmüştür. Öğretim programında belirtilen 10 saatlik süre derslerin işlenmesi için kullanılmış ödevler için öğrencilerin ayırdığı zamanın ortalama 2 saat olduğu tahmin edilerek programlamalar (30 dk x 4) yapılmıştır.

2.5.1. Ders Planının Hazırlanması

Ders planı yapay zekâ desteği ile 5E modeline uygun olarak hazırlanmıştır, görülen eksiklikler araştırmacılar yardımıyla düzenlenmiştir. Örneğin; ders planında öğrencilerin konuya ilişkin ön bilgilerini ortaya çıkarmak için sorulacak sorular, açıklama basamağında kullanılacak interaktif içerikler, derinleştirme basamağında öğrencilerden beklenen çalışmalar ve konu ile ilgili değerlendirme soruları yapay zekâ ile belirlenerek düzenlenmiştir. Bu doğrultuda öğretim programında basit makineler ile ilgi bölüm yapay zekâ ile paylaşılmış ve şu talimat verilmiştir: Öğrencilerin ön bilgilerini belirlemek için 3 tane soru belirlemeni istiyorum. Gelen 2. Cevap: Basit makinelerin günlük hayattaki kullanım örnekleri hakkında neler biliyorsunuz? (Örneğin, hangi durumlarda basit makineleri gözlemlediniz veya kullandınız?). Elde edilen cevaplar öğrencilere yönlendirilerek süreçler takip edilmiştir.

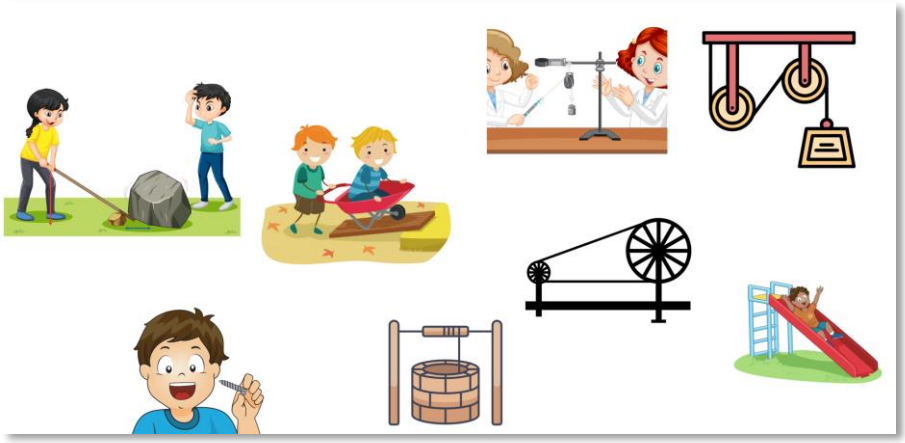
2.5.2. Derslerin İşlenme Süreci

Basit makinelerin kullanım alanlarına ilişkin örnekleri, öğrenciler yapay zekâya sorarak öğrendiler ve kullanım alanları ile ilgili detaylara ulaştılar. Örneğin, öğrenciler yapay zekaya sordular: *Desteğin ortada olduğu kasnaklar nerelerde kullanılır, görsel oluşturarak örnekler ver?* Yapay zekanın cevabı: *Vinçler: Büyük yapıların inşaatında veya ağır nesnelerin kaldırılmasında kullanılan vinçlerde destek noktası ortada olan kasnaklar kullanılır. Bu kasnaklar, yükü dengelemek ve kaldırmak için önemli bir rol oynar…* resimler noktasında öğrencinin verdiği talimat noktasında yapay zekâ Şekil 1'de yer alan 1 ve 2. resmi oluşturmuş ve öğrencinin verdiği yeni talimat ile şekil 3 ve 4'ü oluşturmuştur. Öğrencinin yeni talimatı: *vinçin daha uzaktan görünebileceği fotoğraf ver.*

Şekil 1. Yapay Zekânın Oluşturduğu Resimler

Öğrenciler mobil cihazlar yardımıyla yapay zekâ desteği ile öğrenilen basit makinelere ilişkin birçok resim oluşturdular (Şekil 2). Yapay zekâ ile istedikleri özelliklerde basit makine oluşturmuş ve incelemişlerdir. Ders sürecinde elde edilen resimler ve bilgiler ortak bir platformda kayıt altına alınarak arşivlenmiştir.

Şekil 2. Basit Makinelere İlişkin Oluşturulan Örnek Resimler

Ölçme ve değerlendirme aşamasında soruların cevapları verilmemiş yapay zekâ desteği ile her yanlış cevap için bir ipucu verilmiş ve doğru cevap bulunana kadar açıklamalar devam ettirilmiştir. Doğru cevap verdiklerinde de açıklamalarla pekiştirecek içerikler sunulmuştur. Örneğin, destek noktasının ortada olduğu ve 20 N'luk yükün destek noktasına 5 birim uzaklıkta olduğu bir sistemi dengelemek amacıyla 50 N'luk kuvvetin desteğe kaç birim uzaklıkta olması gerekir? Sorusuna 5 cevabını veren bir öğrenciye yapay zekâ desteğiyle "Kuvvet x kuvvet kolu = Yük x yük kolu" hatırlatması yapılmıştır.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada geçerlik ve güvenirlik çalışmaları kapsamında; Veri toplama aracı öğrenci seviyesine uygun olarak seçilmiş ve çalışmada detaylı bir şekilde tanıtılmıştır, örneklemin özellikleri, sayısı, seçilme nedeni ve özellikleri ifade edilmiştir, uygulama süreci detaylandırılmıştır, kullanılan yöntem, veri analizi ve gerekçeleri rapor edilmiştir, bulgular yorumsuz sunulmuştur, veriler literatür karşılaştırmaları ile tartışılarak verilmiştir (Büyüköztürk vd., 2017; Can, 2013).

2.7. Etik Beyan

Bu araştırma, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna bağlı Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 07-03-2024 tarihli 4/1 sayılı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.

3. Bulgular

3.1. Yapay Zekâ ile Öğretiminin Öğrencilerin Fene Yönelik Tutumuna Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmada yapay zekâ ile öğretim öğrencilerin fene yönelik tutumunu geliştirip geliştirmediği araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Fene Yönelik Tutum *t*-Testi Bulguları

Değişken	Ölçüm	*N*	$\bar{X}$	S	sd	*t*	p	Cohen's d
Fene Yönelik Tutum	Ön test	21	3.35	.46	20	-3.838	.001	1.134
	Son test		3.95	.59				

p< .05

Tablo 3' te öğrencilerin ön test ve son test fene yönelik tutum puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. Son test puan ortalamalarının ($\bar{X}$=3.95) ön test puan ortalamalarından ($\bar{X}$ =3.35) yüksek olduğu görülmektedir. Aradaki farkın anlamlı olup olmadığına bakıldığında t(20) = -3.838, p = .001 olduğu görülmektedir, p < .05 olması aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Hesaplanan Cohen's d değerinin 1.134 olarak bulunması, Cohen's d > .80 olmasından dolayı etkinin büyük olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular yapay zekâ destekli öğretimin öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiğini ve tutumu geliştirme noktasında yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Yapay Zekâ ile Öğretiminin Öğrencilerin Fene Yönelik Tutumlarının Alt Boyutları Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmada yapay zekâ ile öğretim öğrencilerin fene yönelik tutum alt boyutlarını geliştirip geliştirmediği araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Fene Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin *t*-Testi Bulguları

Alt Boyut	Ölçüm	*N*	Ortalama	S	sd	*t*	p	Cohen's d
Hoşlanma	Ön test	21	3.27	.47	20	-3.189	.005*	.975
	Son test		3.84	.68				
Güven	Ön test	21	3.45	.60	20	-3.524	.002*	1.008
	Son test		4.04	.57				
Fayda	Ön test	21	3.37	.53	20	-3.005	.007*	1.043
	Son test		3.95	.78				
İlgi	Ön test	21	3.31	.78	20	-3.336	.003*	1.086
	Son test		4.12	.71				

p< .05

Araştırma kapsamında test edilen H2 hipotezi, "Yapay zekâ destekli basit makineler ünitesinin öğretimi öğrencilerin fen dersine yönelik tutum alt boyutlarını (hoşlanma, güven, fayda, ilgi) olumlu yönde geliştirmektedir." ifadesidir. Tablo 4'te sunulan t-testi bulguları bu hipotezi desteklemektedir. Tablo 4'te öğrencilerin ön test ve son test fene yönelik tutum alt boyutları olan; hoşlanma, güven, fayda ve ilgi puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. Son test puan ortalamalarının ($\bar{X}_{Hoşlanma}$=3.84; $\bar{X}_{Güven}$=4.04 $\bar{X}_{Fayda}$=3.95 $\bar{X}_{İlgi}$=4.12) ön test puan ortalamalarından ($\bar{X}_{Hoşlanma}$=3.27; $\bar{X}_{Güven}$=3.45 $\bar{X}_{Fayda}$=3.37 $\bar{X}_{İlgi}$=3.31) yüksek olduğu görülmektedir. Aradaki farkın anlamlı olup olmadığına bakıldığında [t(20) = -3.189, p = .005; t(20) = -3.524, p = .002; t(20) = -3.005, p = .007; t(20) = -3.336, p = .003] olduğu görülmektedir, p < .05 olması aradaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Hesaplanan Cohen's d değerlerinin sırasıyla (Cohen's $d_{Hoşlanma}$=.975; Cohen's $d_{Güven}$=1.008; Cohen's d_{Fayda}=1.043; Cohen's $d_{İlgi}$=1.086) olarak bulunması, Cohen's d değerlerinin tüm boyutlarda .80'den büyük olması etkinin büyük olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular yapay zekâ destekli öğretimin öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarının tüm boyutlarını olumlu yönde geliştirdiğini ve alt boyutları geliştirme noktasında yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

3.3. Cinsiyete Göre Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Araştırmada erkek ve kız öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası tutum puanlarının kıyaslanarak, fene yönelik tutumların gelişiminin kız ve erkek öğrencilerde değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Cinsiyete İlişkin Bağımsız Örneklem *t*-Testi Bulguları

Değişken	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	*t*	p
Ön test	Erkek	9	3.39	.51	19	.373	.713
	Kız	12	3.31	.43			
Son test	Erkek	9	4.05	.57	19	.659	.518
	Kız	12	3.87	.62			

Araştırma kapsamında test edilen H3 hipotezi, " Kız ve erkek öğrencilerinin tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır." ifadesidir. Tablo 5'te sunulan t-testi bulguları bu hipotezi reddedilmesini gerektirmektedir. Tablo 5'te erkek ($\bar{X}$=3.39) ve kız ($\bar{X}$=3.31) öğrencilerin fene

yönelik tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu ve aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı [t(19) = .373, p = .713, p> .05] görülmektedir. Tablo 5'te fene yönelik tutum puan ortalamalarının erkek öğrencilerde kız öğrencilere göre daha fazla arttığını ve son testte erkek öğrencilerin ortalamalarının ($\bar{X}$=4.05) daha yüksek olduğu gösterse de bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir [t(19) = .659, p = .518, p>.05]. Elde edilen bulgular, yapay zekâ desteği ile yapılan öğretimin öğrencilerin fene yönelik tutumlarını geliştirmede cinsiyetin etkisinin olmadığını, erkek ve kız öğrencilerin süreçten benzer bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışmada sekizinci sınıf öğrencilerin yapay zekâ desteği ile öğrenmelerinin fene yönelik tutumlarında etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Konu olarak öğrencilerin öğrenmekte zorlandığı (Almali, 2018; Telli, vd, 2004)) fen dersi öğretim programında beşinci ünite olarak yer alan basit makineler konusunu seçilmiştir. Öğrenciler derste (10 saat) ve ders dışı çalışmalarında (ortalama iki saat) basit makineler konusunu yapay zekâ desteği ile öğrenmeye çalışmışlardır. Öğrencilerin tutumlarının belirlenmesi için çalışmaların öncesinde ve sonrasında Fene Yönelik Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Bu ölçek; hoşlanma, güven, fayda ve ilgi boyutlarından oluşmaktadır. Elde edilen bulgular ölçeğin tamamında ve tüm alt boyutlarda son test puan ortalamalarının daha yüksek olduğunu ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluştuğunu göstermiştir. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre testler incelendiğinde hem ön testlerde hem son testlerde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmese de ön testlerin tümünde erkeler öğrencilerin ortalamaları yüksek iken son testlerde kız öğrencilerin puan ortalamalarının tüm testlerde yüksek olması dikkat çekmiştir.

Araştırmanın bulguları, ölçeğin tamamında ve tüm alt boyutlarda son test puan ortalamalarının anlamlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Bu sonuç, yapay zekâ destekli öğrenmenin öğrencilerin fen bilgisine yönelik tutumlarında olumlu bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Almalı ve Akbaş (2018) ile Telli ve diğerleri (2004) araştırmalarında vurguladıkları gibi, fen dersi genellikle öğrenciler tarafından zor bir ders olarak görülürken fizik konularında da öğrencilerin daha fazla zorluk çektiği bilinmektedir. Ancak bu çalışma yapay zekâ destekli öğretim yönteminin, öğrencilerin bu zorlukları aşmalarında etkili bir araç olarak kullanabilecekleri gösterilmiştir. Yapay zekânın öğrenme ve öğretme süreçlerinde etkili olduğunu, öğrencilere bireysel etkili çalışma sitemi sunduğu ve özellikle anlık geri bildirimlerin öğrencilerin ilgi, motivasyon ve tutumlarını etkilediği yapılan araştırmalardan görülmektedir (Jia & Tu, 2024; Lee vd., 2022; Qawaqneh vd., 2023). Yapay zekâ ile farklı konularda ve farklı gruplarla yapılan öğretiminde öğrencilerin tutumlarını olumlu etkilediği görülmektedir (Zhong vd., 2021). Ayrıca yapılan çalışmaların yapay zekâ ile öğretim yapmanın yapay zekâya yönelik öğrenci tutumlarını da olumlu etkilediği görülmektedir (Alomari & Jabr, 2020).

Öğrencilerin fen derslerindeki başarılarını arttırmak ve olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak fen konularının anlamlı ve kalıcı öğretilebilmesi için gereklidir. Kullanılan ölçeğin "hoşlanma" alt boyutunda öğrencilerin istatistiksel olarak anlamlı bir gelişim göstermiş olmaları öğrencilerin yapılan uygulamaları eğlenceli bulduklarını göstermekte ve süreci isteyerek devam ettirdiklerine işaret etmektedir. Literatür yapay zekânın öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve öğrenme sitillerine göre şekil alabildiğini ifade ederek bu durumu desteklemektedir (Chinonso vd., 2023; Lin vd., 2021). Fen ile ilgili konularda ve diğer öğrenme alanlarında ders işlenmenin eğlenceli bir hale gelmesinin

öğrencilerin tutumlarını olumlu yönde etkilediği bilinmektedir (Anggoro vd., 2017; Bulunuz, 2015).

Ölçeğin "güven" alt boyutunda anlamlı olarak ortalama puanların artması yapay zekâ ile yapılan uygulamanın öğrencilerin güvenmelerini sağladığı, özgüvenlerini geliştirdiği görülmektedir. Yapay zekânın bireyselleştirilmiş geribildirimler sağlayabilmesi ve hızlı cevaplar alarak öğrenmenin kısa sürede gerçekleşmesi bu durumu sağlayabilecek etkenlerdendir (Khanzode & Sarode, 2020). Öğrencilerin ilgili konuyu hızlı öğrenmeleri, akıllarına gelen soruları özgür bir şekilde yapay zekâ ile paylaşabilmeleri ve istedikleri seviyelerde cevaplar alabilmeleri öğrencilerin güvenlerini sağlamaya yardımcı olmaktadır (Davenport & Ronanki, 2018).

"Fayda" alt boyutunda öğrenci puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlı bir artış sağlaması öğrencilerin yapay zekâyı fen öğrenmeye karşı kullanışlı bir araç olarak gördüğünü göstermektedir. Gelişen teknoloji eğitim ve öğretim faaliyetleri içerisine birçok yenilik getirmiş ve bu yeniliklerin en önemlilerinden biri yapay zekâdır (Çolak Yazici & Erkoç, 2023). Yapay zekânın özellikle öğrenci seviyesine göre hareket edebilmesi, verilerden tablolar oluşturabilmesi, sorular ve cevaplar oluşturabilmesi, istenilen uzunlukta ve sadelikte cevaplar verebilmesi yapay zekânın önemli avantajları arasında sayılmaktadır (Khanzode ve Sarode, 2020). Bu avantajlar öğrencilerin gözünde yapay zekânın kullanışlı bir araç olmasını sağlamaktadır (Arslan, 2020).

Ölçeğin "ilgi" alt boyutunda anlamlı olarak ortalama puanların istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde artması, yapay zekâ ile yapılan uygulamanın öğrencilerin fen bilgisine olan ilgilerini artırdığını göstermektedir. Bu durum, yapay zekâ destekli öğretimin öğrencilere daha etkili ve ilgi çekici bir öğrenme deneyimi sunmasıyla açıklanabilir (Fidan, 2024). Öğrencilerin ilgisini çeken ve etkili öğrenmeye yardımcı olan yapay zekâ araçları öğrenme sürecini öğrencinin aktif olduğu bir hale getirmektedir (Chen vd., 2020; Khosravi vd., 2022). Ayrıca kişileştirilmiş öğrenme deneyimiyle öğrencilerin bireysel istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilen yapay zekâ öğrencilerin ilgisini çekmektedir (Ahmad vd., 2021; Luckin & Holmes, 2016). Literatür öğrencilerin yapay zekâ kullanılan derslerde derse karşı ilgi ve tutumlarının olumlu etkilendiğini ve öğrencilerin derinlemesine öğrenmeler sağlaya bildiklerini göstermektedir (Al Shamsi vd., 2022; Wang vd., 2023).

Yapay zekâ ile öğretim yapıldığında fen dersine yönelik tutum ve alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemesi erkek ve kız öğrencilerin fene yönelik tutumlarının benzer değişkenlerden birbirine yakın düzeylerde etkilendiğini göstermektedir. Yapılan bazı çalışmaların (Ozan & Benzer, 2018; Ürey & Çepni, 2014) erkek öğrencilerin tutumunu istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırdığı görülse de bazı çalışmalarında (Yilmaz, 2006) kız öğrencilerin tutumlarının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırdığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda da bu çalışmada olduğu gibi anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur (Karaçam vd., 2016; Koç & Böyük, 2012).

Sonuç

Sonuç olarak; yapay zekâ desteği ile öğretim yapmanın, basit makineler konusunu işlemenin öğrencilerin fene yönelik tutumlarını geliştirdiği belirlenmiştir. Yapay zekâ destekli ders içi ve ders dışı faaliyetler sonucunda öğrencilerin fene yönelik tutumlarının olumlu yönde arttırılabileceği gösterilmiştir. Fene Yönelik Tutum Ölçeğinin tüm alt boyutlarında (hoşlanma, güven, fayda, ilgi) istatistiksel olarak anlamlı bir artış belirlenmiştir. Bu durum öğrencilerin yapılan uygulamayı keyifli bulduğunu, sürecin öğrencinin kendine olan güvenini olumlu etkilediğini, yapay zekâ araçlarının fene yönelik tutum için kullanışlı olduğu ve ilgiyi arttırdığını göstermektedir. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı, yapılan uygulamaların

tüm öğrencilerin puan ortalamalarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırdığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara dayanarak aşağıda yer alan önerilere yer verilmiştir:

- Bu çalışma basit makineler ünitesi özelinde yapay zekâ destekli öğretimin öğrencilerin fene yönelik tutumunu olumlu yönde arttırdığını göstermiştir. Bu doğrultuda diğer fen konularında ve özellikle öğrencilerin öğrenmekte zorlandığı konularda yapay zekâ destekli öğretim yapılabilir.
- Yapay zekânın bireyselleştirilmiş öğrenme sağlamasıyla öğrencilerde fene yönelik olumlu tutumun geliştiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda öğrenme güçlüğü çektiği için fene yönelik olumsuz tutum içerisinde olan öğrenciler tespit edilerek yapay zekâ ile öğrenmeleri teşvik edilebilir.
- Fen öğretiminde yapay zekânın fene yönelik olumlu tutumu geliştirdiği tespit edildiği için öğrencilerin ve öğretmenlerin fen öğretiminde yapay zekâyı nasıl etkili kullanabileceklerine ilişkin çalışmalar yapılabilir. Bu doğrultuda farklı ünitelere ilişkin ders planı ve etkinlikler hazırlanabilir.

Sayıltılar ve Sınırlılıklar

Kullanılan ölçeğin tutumları etkili bir şekilde ölçebildiği ve öğrencilerin ölçeğe gerçek fikirlerini aktardığı varsayılmıştır. Hazırlanan öğretim içeriğinin yeterli olduğu ve uygulama sürecinin tüm öğrencilere eşit ortam sağladığı var sayılmıştır. Bu çalışma Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'ndeki bir ilde bulunan bir ortaokulda öğrenim gören 21 öğrenci ile sınırlıdır. Araştırmada elde edilen veriler Fene Yönelik Tutum Ölçeğinden elde edilen veriler ile sınırlıdır.

Kaynakça

Ahmad, S. F., Rahmat, M. K., Mubarik, M. S., Alam, M. M., & Hyder, S. I. (2021). Artificial ıntelligence and ıts role in education. *Sustainability*, *13*(22), 12902. https://doi.org/10.3390/su132212902

Akbaş, A. (2018). Ortaokul 8. Sınıflar basit makineler ünitesine köy enstitüleri örneklerinin yansımaları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *34*, 1-21. https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1905

Al Shamsi, J. H., Al-Emran, M., & Shaalan, K. (2022). Understanding key drivers affecting students' use of artificial intelligence-based voice assistants. *Education and Information Technologies*, *27*(6), 8071-8091. https://doi.org/10.1007/s10639-022-10947-3

Almali ve Akbaş, S. (2018). Ortaokul 8. Sınıflar basit makineler ünitesine köy enstitüleri örneklerinin yansımaları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *34*, 1-21.

Alomari, M. A., & Jabr, M. O. (2020). The effect of the use of an educational software based on the strategy of artificial intelligence on students' achievement and their attitudes towards it. *Management Science Letters*, 2951-2960. https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.5.030

An, J., Ding, W., & Lin, C. (2023). ChatGPT. *tackle the growing carbon footprint of generative AI*, *615*, 586.

Anggoro, S., Sopandi, W., & Sholehuddin, M. (2017). Influence of joyful learning on elementary school students' attitudes toward science. *Journal of Physics: Conference Series*, *812*, 012001. https://doi.org/10.1088/1742-6596/812/1/012001

Arduç, M. A. (2024). Teknoloji destekli fen bilimleri eğitimi çalışmalarının incelenmesi (2020-2023): İçerik analizi. *Alanyazın, 5*(1), 85-103. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1422735

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zeka ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71-88.

Artun, H., Aydın, S., & Günbatar, M. (2020). *Fen öğretiminde teknoloji eğilimleri*. Pegem Akademi.

Ayas, A. P., Çepni, S., Akdeniz, A. R., Özmen, H., Yiğit, N., & Ayvacı, H. Ş. (2012). *Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi*. Pagem Akademi.

Azizoğlu, N., & Çetin, G. (2009). 6 ve 7. Sınıf öğrencilerinin öğrenme stilleri, fen dersine yönelik tutumları ve motivasyonları arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 17*(1), 171-182. https://doi.org/10.21764/maeuefd.1360693

Balım, A. G., & Aydın, H. S. G. (2009). Fen ve teknolojiye yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(25), 33-41.

Belhan, Ö., & Şimşek, C. L. (2014). Bilim-Fen ve Teknoloji Kulübü'nün öğrencilerin fen ve teknoloji okuryazarlığına ve fene yönelik tutumlarına etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(23), 100-120.

Bhosale, S., Pujari, V., & Multani, M. (2020). Advantages and disadvantages of artificial ıntellegence. *Aayushi International Interdisciplinary Research Journal, Special Issue 13*(1), 227-230.

Bulunuz, M. (2015). The role of playful science in developing positive attitudes toward teaching science in a science teacher preparation program. *Eurasian Journal of Educational Research, 58,* 67-88.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Pegem Akademi*. https://doi.org/10.14527/9789944919289

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access, 8,* 75264-75278. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510

Chinonso, O. E., Theresa, A. M.-E., & Aduke, T. C. (2023). *ChatGPT for Teaching, Learning and Research: Prospects Challenges*. *5*.

Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay zekanın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Journal of Faculty of Educational Sciences, 54*(3), 947-966. https://doi.org/10.30964/auebfd.916220

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Çolak Yazici, S., & Erkoç, M. (2023). Fen bilimleri grubu öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde yapay zekâ kullanma durumlarının analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 58,* 2682-2704. https://doi.org/10.53444/deubefd.1316144

Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). *Don't start with moon shots*. Harvard Business Review.

Demir, R., Öztürk, N., & Dökme, İ. (2012). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine yönelik motivasyonlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23,* 1-21.

Duru, A., Peker, M., & Akçakın, V. (2010). Lise öğrencilerinin bilgisayar destekli matematik öğrenmeye yönelik tutumları. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 1*(3), 264-284.

Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes.* Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

Göktaş, L. S. (2023). ChatGPT uzaktan eğitim sınavlarında başarılı olabilir mi? Turizm alanında doğruluk ve doğrulama üzerine bir araştırma (Can ChatGPT Succeed. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 11*(2), 892-905.

Güven, G., & Sülün, Y. (2012). Bilgisayar destekli öğretimin 8. sınıf fen ve teknoloji dersindeki akademik başarıya ve öğrencilerin derse karşı tutumlarına etkisi. *Journal of Turkish Science Education, 9*(1), 68-79.

Güzey, C., Çakir, O., Athar, M. H., & Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde Yapay zekâ üzerine gerçekleştirilmiş araştırmalardaki eğilimlerin incelenmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, *5*(1), 67-78. https://doi.org/10.53694/bited.1060730

İspir, E., & Aydın, M. (2020). Basit makineler ünitesinin öğretiminde kullanılan kavram karikatürlerinin 8. sınıf öğrencilerinin başarılarına ve kavramsal anlama düzeylerine etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(38), 58-71.

İşler, B., & Kiliç, M. Y. (2017). The use and development of artıfıcıal ıntellıgence ın educatıon. *Electronic Journal of New Media*, *5*(1), 1-11. https://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2021/ejnm_v5i1001

Jia, X.-H., & Tu, J.-C. (2024). Towards a new conceptual model of aı-enhanced learning for college students: The roles of artificial ıntelligence capabilities, general self-efficacy, learning motivation, and critical thinking awareness. *Systems, 12*(3), 74. https://doi.org/10.3390/systems12030074

Karaçam, S., Mirza, Y., & Elitok, S. (2016). Fen konularına ilişkin belgesel izleme sıklığı ve cinsiyetin fen ve teknoloji dersine yönelik tutumlar üzerine etkisi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 62-85.

Khanzode ve Sarode, K. C. A. (2020). Advantages and dısadvantages of artıfıcıal ıntellıgence and machıne learnıng: A Lıterature revıew. *International Journal of Library & Information Science (IJLIS)*, *9*(1), 30-36.

Khosravi, H., Shum, S. B., Chen, G., Conati, C., Tsai, Y.-S., Kay, J., Knight, S., Martinez-Maldonado, R., Sadiq, S., & Gašević, D. (2022). Explainable Artificial Intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, *3*, 100074. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100074

Koç, A., & Böyük, U. (2012). Basit malzemelerle yapılan deneylerin fene yönelik tutuma etkisi. *Journal of Turkish Science Education, 9*(4), Article 4.

Köse, B. B., Radıf, H., Uyar, B., Baysal, İ., & Demirci, N. (2024). Öğretmen görüşlerine göre eğitimde yapay zekanın önemi. *Journal Of Socıal, Humanıtıes And Admınıstratıve Scıences (JOSHAS)*, *9*(71), Article 71. https://doi.org/10.29228/JOSHAS.74125

Kutlu, E., & Bakirci, H. (2022). FeTeMM destekli fen öğretimi hakkında sekizinci sınıf öğrenci görüşlerinin incelenmesi: Basit makineler ünitesi. *Journal of Computer and Education Research, 10*(20), 612-635. https://doi.org/10.18009/jcer.1164817

Lee, Y.-F., Hwang, G.-J., & Chen, P.-Y. (2022). Impacts of an AI-based chabot on college students' after-class review, academic performance, self-efficacy, learning attitude, and motivation. *Educational Technology Research and Development, 70*(5), 1843-1865. https://doi.org/10.1007/s11423-022-10142-8

Lin, P.-Y., Chai, C.-S., Jong, M. S.-Y., Dai, Y., Guo, Y., & Qin, J. (2021). Modeling the structural relationship among primary students' motivation to learn artificial intelligence. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, *2*, 100006. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100006

Luckin, R., & Holmes, W. (2016). Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education. Içinde *UCL Knowledge Lab: London, UK.* [Report]. UCL Knowledge Lab. https://www.pearson.com/content/dam/corporate/global/pearson-dot-com/files/innovation/Intelligence-Unleashed-Publication.pdf

McKenna, A., & Agogino, A. (1998). A Web-Based ınstructional module for teaching middle school students engineering design with simple machines. *Journal of Engineering Education, 87*(4), 437-444. https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.1998.tb00376.x

Ozan, Ü., & Benzer, S. (2018). Seçmeli bilim uygulamaları dersinin öğrencilerin fen okuryazarlığı—fene yönelik tutumlarına etkisi ve öğretmenlerin ders hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *34*, 22-37. https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1901

Özcan, H., & Koca, E. (2020). Development of the Attitude towards Science Scale: A Validity and Reliability Study. *Eurasian Journal of Educational Research, 85,* 109-133.

Qawaqneh, H., Ahmad, F. B., & Alawamreh, A. R. (2023). The ımpact of artificial ıntelligence-based virtual laboratories on developing students' motivation towards learning mathematics. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 18*(14), Article 14. https://doi.org/10.3991/ijet.v18i14.39873

Ramadhan, F. K., Faris, M. I., Wahyudi, I., & Sulaeman, M. K. (2023). Pemanfaatan Chat GPT dalam dunia pendidikan. *Jurnal Ilmiah Flash, 9*(1), 25-30.

Ros, G., Fraile Rey, A., Calonge, A., & López-Carrillo, M. D. (2022). The design of a teaching-learning sequence on simple machines in elementary education and its benefit on creativity and self-regulation. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *18*(1), em2066. https://doi.org/10.29333/ejmste/11487

Sotala, K. (2012). Advantages of artıfıcıal ıntellıgences, uploads, and dıgıtal mınds. *International Journal of Machine Consciousness*, *04*(01), 275-291. https://doi.org/10.1142/S1793843012400161

Şahin, M. C. (2018). Öğretmen adaylarının eğitimde teknoloji kullanma tutumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 23(1), 95-112.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics (5th ed.). Allyn & Bacon/Pearson Education.

Talan, T. (2022). *Eğitimde dijitalleşme ve yeni yaklaşımlar*. Efe Akademi Yayınları. İstanbul

Tang, K.-Y., Chang, C.-Y., & Hwang, G.-J. (2023). Trends in artificial intelligence-supported e-learning: A systematic review and co-citation network analysis (1998–2019). *Interactive Learning Environments*, *31*(4), 2134-2152. https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1875001

Telli, vd, A. (2004). İlköğretim 7. sınıflarda basit makinalar konusunun öğretiminde laboratuar yönteminin öğrenci başarısına etkisinin araştırılması. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *24*(3), 291-305.

Tosun, A. (2024). Sürdürülebilir eğitim için yapay zeka modellemesi ile inovasyona teorik bir bakış. *Socıal Mentalıty And Researcher Thınkers Journal (Smart Journal)*, *9*(78), Article 78. https://doi.org/10.29228/smryj.73883

Uyanık, G. (2017). İlkokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *TÜBAV Bilim Dergisi*, *10*(1), 86-93.

Ürey, M., & Çepni, S. (2014). Fen Temelli ve disiplinlerarası okul bahçesi programının öğrencilerin fen ve teknoloji dersine yönelik tutumları üzerine etkisinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(2), 537-548.

Wang, S., Wang, H., Jiang, Y., Li, P., & Yang, W. (2023). Understanding students' participation of intelligent teaching: An empirical study considering artificial intelligence usefulness, interactive reward, satisfaction, university support and enjoyment. *Interactive Learning Environments*, *31*(9), 5633-5649. https://doi.org/10.1080/10494820.2021.2012813

Yıldırım Tosun, M. (2024). *Eğitim alanında kullanılan yapay zeka uygulamaları üzerine bir literatür incelemesi* [Dönem Projesi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. http://acikkaynak.bilecik.edu.tr/xmlui/handle/11552/3358

Yilmaz, M., & Dogusoy, B. (2020). Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *28*(6), 2362-2375. https://doi.org/10.24106/kefdergi.692492

Yilmaz, S. (2006). Fen bilgisi öğretmen adaylarının mekanik konularına karşı tutumlarının incelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, *24*, 199-208.

Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., Liu, J.-B., Yuan, J., & Li, Y. (2021). A review of artificial ıntelligence (AI) in education from 2010 to 2020. *Complexity*, *2021*, e8812542. https://doi.org/10.1155/2021/8812542

Zileli, E. N. (2023). Yabancı dil olarak türkçe öğreniminde ChatGPT örneği. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 42-51.

Zhong, H.-X., Lai, C.-F., Huang, Y.-C., Wu, P.-H., & Chang, J.-H. (2021). Exploring the ımpact of artificial ıntelligence learning platforms on ınterest in and attitudes toward learning. Içinde Y.-M. Huang, C.-F. Lai, & T. Rocha (Ed.), *Innovative Technologies and Learning* (C. 13117, ss. 22-29). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-91540-7_3

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Güzel, İ. H. (2025). "Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi Programlarında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim: Kamu Politikası Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 20-35. **Gönderim Tarihi**: 09.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 04.02.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1498315

Yazar/Author

İbrahim Halil GÜZEL*

Makale Adı/Article Name

Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi Programlarında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim: Kamu Politikası Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Democracy and Participatory Governance in the Party Programs of the Justice and Development Party and the Republican People's Party: An Analysis of Public Policy Analysis

ÖZ

Dünya genelinde ülkelerin önemli bir kısmında, siyasal yönetimin belirlenmesinde demokratik yönetim usulleri tercih edilmektedir. Bu kapsamda temsili demokrasi en çok kullanılan yönetim şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Temsili demokrasilerin varlığı ve işleyebilmesi için siyasi partiler önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle siyasi partiler için demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları tanımı kullanılmaktadır. Siyasi partilerin demokrasi açısından taşıdığı önem, bu kurumlara yönelik yapılan çalışmaların başlıca nedenlerinden biridir. Temsili demokraside yaşanan sorunlar ve bu sisteme yönelik getirilen eleştiriler farklı mekanizmalarla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu mekanizmalardan biri de katılımcı yönetim uygulamalarıdır. Sadece seçimden seçime oy kullanmaktan ibaret olan bir siyaset anlayışı genel olarak eleştirilmektedir. Vatandaşların seçim dönemleri dışında da yönetime katılabilecekleri sistemler, mekanizmalar geliştirilmektedir. Bu kapsamda siyasi partiler önemli bir rol üstlenmektedir. Siyasi partilere yönelik bir çalışma yapılırken parti programları incelenen önemli belgeler arasında yer almaktadır. Çünkü parti programları, siyasi partilerin, temel politikalarını, önceliklerini ve ülkenin sorunlarına yaklaşımlarını göstermektedir. Bu çalışma kapsamında, 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimde en çok oy alan iki siyasi partinin (Adalaet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi) programları, katılımcı yönetim ve demokrasi özelinde incelemektedir. Bu konularda siyasi partilerin, benzerliklerini, farklılıklarını ortaya koymak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Katılımcı Yönetim, Siyasi Partiler

ABSTRACT

In a significant number of countries around the world, democratic methods of governance are preferred in determining the political administration. In this context, representative democracy is the most widely used form of government. Political parties play an important role for the existence and functioning of representative democracies. For this reason, political parties are defined as indispensable elements of democratic life. The fact that political parties are so important for democracy constitutes an important reason for the studies on these institutions. The problems experienced in representative democracy and the criticisms against this system are tried to be overcome with different mechanisms and solutions. One of these mechanisms is participatory governance practices. An understanding of politics that consists only of voting from election to election is generally criticized. Systems and mechanisms are being developed to enable citizens to participate in governance outside election periods. Political parties play one of the most important roles in this context. One of the main documents to be consulted when conducting a study on political parties is party programs. Because party programs show the basic policies, priorities and approaches of political parties to the problems of the country. This study examines the programs of the two political parties (Justice and Development Party and Republican People's Party) that received the highest number of votes in the general election held on May 14, 2023, in terms of participatory governance and democracy. The main purpose of this study is to reveal the similarities and differences of political parties on these issues.

Keywords: Democracy, Participatory Government, Political Parties

* Dr.Öğr.Üyesi, Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ibrahimguzel44@gmail.com

Extended Abstract

Political parties, one of the main actors of democratic life, are organizations formed by people with similar ideas and common goals, and aim to fulfill these goals by coming to power. Although their main purpose is to come to power and seize power, they fulfill the function of controlling the government by taking part in the opposition. In today's conditions, it is not possible to implement direct democracy in country administration due to reasons such as the physical borders and population numbers of countries. However, it is discussed that technological developments in recent years, especially in the field of communication, may be effective in removing the obstacles to the implementation of direct democracy in the coming years. If we leave these debates aside, direct democracy is not practiced in the current situation and representative democracy is the most widely used system in the governance of countries. Political parties are also an important actor in the selection of representatives by citizens. Although political parties are indispensable elements of democratic life, their existence alone is not sufficient for democracy. Two important elements emerge here. One of these is the situation that political parties face and struggle with outside themselves. These include electoral systems, political competition, human rights, fundamental rights and freedoms, the political system of the country, and electoral thresholds. Another factor is the internal functioning of political parties. The extent to which political parties, which are indispensable elements of democratic life, implement and adopt democracy within themselves is one of the most important questions that should be emphasized.

Party programs of political parties are one of the most important sources when searching for answers to these questions. Because party programs are the basic documents of the policies that political parties will follow when they come to power. Within the scope of the study, firstly, conceptual information about political parties and their functions, representative democracy and participatory governance is given. In the next section, the concept of public policy, public policy analysis methods, and the policy analysis management of party programs are discussed. In the last part of the study, the party programs (Justice and Development Party andRepublican People's Party). Parties are analyzed in terms of the concept of democracy and the important elements of democracy such as the rule of law, civil society, secularism, accountability, transparency and participatory governance. The main purpose of the study is to reveal how democracy and participatory governance are included in the party programs, the parties' approaches of the issue, their similarities and differences.

In this study, the programs of the parties are examined in terms of democracy, the elements of the concept of democracy and participatory governance. Both parties include the concept of democracy and the issues of the rule of law, secularism, civil society, participation, accountability and transparency in their programs. In some elements, the way they deal with the subject and their emphasis are similar, while in some elements they differ. For example, on secularism, both parties emphasize the importance of secularism in their programs and underline that secularism is not specifically anti-religious. While there is similarity on what secularism is and how it should be understood, the Republican People's Party includes concrete examples of what it will do in its program. Regarding the principle of the rule of law, both parties emphasize the rule of law and use similar expressions on the need to make universal rules of law dominant. Under the heading of law and justice, the Justice and Development Party approaches the issue in terms of fundamental rights and freedoms, separation of powers and independence of the judiciary, reorganization of courts, legal education and high courts. The Republican People's Party emphasizes similar issues under the rule of law.

The concept of civil society is also an issue that both parties emphasize in their programs. While the Justice and Development Party includes it under the title “Democratization and Civil Society”, the Republican People's Party includes it under the title “Politics and Civil Society”. Both parties state that civil society has a positive impact on the democratization process of the country and that civil society organizations should be paved the way for civil society organizations and that they should meet the standards of contemporary countries. Both parties have similar views on the need to remove obstacles to the organization of professional chambers, associations, foundations and trade unions and for them to be more involved in decision-making processes. While the Justice and Development Party emphasizes the importance of civil society organizations in participatory governance, the Republican People's Party addresses the issue from different perspectives. In the programs of the two parties examined in terms of democracy and participatory governance, while the handling, definition and importance of the issues are generally similar, there are differences in the content, elaboration and concrete suggestions.

Giriş

Demokratik hayatın temel aktörlerinden biri olan siyasi partiler, benzer fikirleri ve ortak amaçları bulunan kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları, seçimi kazanarak iktidara gelmeyi amaçlayan kuruluşlardır. Temel amaçları her ne kadar iktidar olmak, iktidarı ele geçirmek olsa da muhalefette yer alarak iktidarı denetleme işlevini de yerine getirmektedirler. Günümüz şartlarında ülkelerin gerek fiziki sınırları gerek nüfus sayıları gibi sebeplerden dolayı doğrudan demokrasinin ülke yönetiminde uygulanması mümkün görülmemektedir. Ancak son yıllarda özellikle iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin, gelecekte doğrudan demokrasinin uygulanması önündeki engellerin kaldırılmasında etkili olabileceği tartışılmaktadır. Bu tartışmaları bir kenara bırakacak olursak mevcut durumda doğrudan demokrasinin uygulanamaması nedeniyle temsili demokrasi ülkelerin yönetim biçimlerinde en çok kullanılan sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşların temsilcilerini seçmesinde de siyasi partiler önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Siyasi partiler her ne kadar demokratik hayatın vazgeçilemez unsurları olsalar da tek başlarına var olmaları demokrasi için yeterli değildir. Burada iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi siyasi partilerin kendi işleyişi dışında kalan durumlardır. Bunlara örnek olarak seçim sistemleri, siyasi rekabet, insan hakları, temel hak ve özgürlükler, ülkenin siyasal sistemi, seçim barajını sayabiliriz. Bir diğer unsur da siyasi partilerin kendi iç işleyişleri ile ilgili konulardır. Demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin, kendi içlerinde demokrasiyi ne kadar benimsedikleri ve uyguladıkları üzerinde durulması gereken soruların başında gelmektedir. Bu soruların cevaplarını ararken en önemi kaynakların başında siyasi partilerin parti programları gelmektedir. Çünkü parti programları siyasi partilerin iktidara geldikleri zaman izleyecekleri politikaların temel belgesi niteliğindedir. Çalışma kapsamında öncelikle siyasi partiler ve işlevleri ile temsili demokrasi ve katılımcı yönetim konuları hakkında kavramsal olarak bilgi verilmektedir. Sonraki bölümde kamu politikası kavramı ve kamu politikası analiz yöntemleri, parti programlarının hangi politika analiz yönetimi içerisinde yer aldığı tartışılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde en çok oy alan iki siyasi parti (Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi) programı incelenmektedir. Her iki partinin programları, demokrasi kavramı ve demokrasi kavramının önemli unsurları arasında yer alan hukuk devleti, sivil toplum, laiklik, hesap verebilirlik, şeffaflık ve katılımcı yönetim özelinde incelenmektedir. Demokrasi ve katılımcı yönetim konusuna parti programlarında nasıl yer verdikleri, partilerin konuya yaklaşımları, konuya yaklaşım şekilllerindeki benzerlikler ve farklılıklarının ortaya konulması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

1. Siyasi Partiler ve İşlevleri

Siyasi partiler, benzer düşüncelere ve ortak değerlere sahip bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları demokratik siyasal sistemin önemli aktörlerinden biridir. Temsili demokrasilerde, temsilcilerin seçilmesinde, seçimlerde benzer düşüncelere sahip kişilerin belirledikleri politikalar çerçevesinde iktidar olmayı amaçlayan kurumlardır.

Politikaya, ister karar alma süreçleri açısından ister iktidar ilişkileri açısından bakılsın bu yaklaşımın odak noktasını siyasi partiler oluşturmaktadır. Siyasi partilerin, politika sahnesine çıkışları aslında çok eski değildir. Tam aksine yeni olmasına rağmen, bu kuruluşlar çok hızlı bir şekilde bütün ülkelerde siyasal hayatın temel unsurlarından biri haline gelmişlerdir (Kapani, 2014:175). Siyasi partiler, ülkelerin önemli bir kısmında siyasal sistemlerin çoğunda yer almaktadırlar. İktidarı kazanmak amacıyla örgütlenen insan gruplarıdır. Devlet makamları ile iktidarı kullanmayı hedeflemektedirler. Genel olarak hükümet politikalarının birçok alanına hitap eden geniş bir konu odağına sahiptirler. Genellikle ortak siyasal tercihler ve ortak bir ideolojik kimlikle birleştirilmektedirler (Heywood, 2018:335). Dönemsel ve yerleşim yeri olarak farklılıklar olmasın rağmen siyasi partiler demokratik hayatın gelişmesiyle varlıklarını büyüterek devam ettirmişlerdir. Benzer ideolojileri savunan parti üyeleri zaman içerisinde meclislerde bir araya gelerek parlamentolarda siyasi parti gruplarının kurulmasını sağlamışlardır. Sadece meclis içerisinde değil meclis dışında da bir araya gelerek kurulan siyasi partiler bulunmaktadır (Duvarger, 1993:26). Siyasal partiler, siyasal iktidarı ele geçirerek toplumu yönetmek amacıyla

kurulan,belirli bir ideolojiye ve programa sahip olduğu kabul edilen kuruluşlardır. Demokratik sistemlerde siyasal mücadeleyi hukuksal ve kurumsal çatılar etrafında toplumsallaştırarak, sistem için siyasal talepleri iktidara ileten, toplumdaki siyasal hareketliliği görülebilir, kanalize edilebilir duruma getirmenin aracı olan kurumlardır (Demir ve Acar, 2005:368).

Partilerin gelişimi ile iktidarın paylaşılması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İktidar kaynağının ilahi boyuttan yönetilenlere doğru kaymaya başlaması ve iktidarı paylaşan kişilerin kolay bir şekilde bir araya gelebilmeleri toplumun alması gereken zorunlu kararlarda süreci zorlaştırdı. Aynı görüş sahibi olan kitlelerin iktidarları sadece temsilciler aracılığı ile etkileyebilecekleri görüşü öne çıkmaya başlamıştır (Turan, 1996: 99-100). Modern anlamda siyasi partiler ilk olarak 19.yüzyılda seçimlerle birlikte ortaya çıktı. Sonrasında oy hakkının gelişimi siyasi partileri olumlu etkilemiştir. Burjuvazi ve aristokrasi arasında yaşanmakta olan mücadele sırasında adayların desteklenmesi, desteklenen adayların seçimlerinin finansmanını karşılamak üzere yerelde örgütlü yapılar kurulmaya başlandı. Benzer çıkarları temsil eden milletvekilleri arasında meclislerde kutuplaşmalar gittikçe artmaya başladı. Yerelde oluşturulan komiteler ile irtibatın artmasıyla siyasi partiler ortaya çıkmaya başladı (Kışlalı, 2010). ABD'de ve Avrupa'da oy hakkının oy kullanma hakkını genişletilmesi parlamentoların yetki ve fonksiyonların artması, meclislerin bağımsızlıklarını da artmıştır. Bunun neticesinde meclisteki üyeler bazı ortak özelliklerine göre gruplaşmaya başlamışlardır. Diğer taraftan seçmen sayısının da artışı, adayları seçmenlere tanıtabilecek, seçmenlerden gelecek oyları yönlendirebilecek yapıların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Tarihsel açıdan baktığımız zaman siyasi partilerin ortaya çıkması meclis gruplarının ve seçim komitelerinin var olmasına bağlıdır (Duvarger, 1993).

Siyasi partiler demokratik siyasal yaşamda idare mekanizmasını harekete geçiren önemli unsurlardan biridir. Demokrasi için önemli olan temsilcilerin belirlenmesinde, yönetime aday olunması, oy kullanma haklarının yerine getirilmesi, siyasi partiler tarafından oluşturulan mekanizmalar vasıtasıyla kolaylıklar sağlanmaktadır. Siyasi partiler, kendi sistemleri içerisinde ortak fikir etrafında toplanan sosyal ve kültürel açıdan birbirlerine benzeyen bireylerin bir araya gelerek kurdukları örgütlü bir teşkilatlanmadır. Siyasi partiler, mecliste yasama faaliyetlerinde aktif olarak rol almaları nedeniyle demokratik bir siyasal sistemin devam edebilmesi için hayati rol oynamaktadırlar (Newton ve Deth, 2014:267-268). Siyasi partiler bütüncül bir yapıya sahip olarak bir sistem içerisinde faaliyette bulunmayı amaçlayan ve bu amaçları yerine getirebilmek için birlikte hareket eden kişilerin oluşturdukları kurumlardır. İlk bakışta grupla benzer özelliklere sahip olsa da siyasi partileri gruplardan ayıran en önemli fark, birlik olabilmeleri ve belirli bir hedefe yönelmeleridir. Bu birliğin temel amacı parti düşüncesini yani davayı gerçekleştirmek olabileceği gibi bazen kişisel çıkarlar da söz konusu olabilmektedir (Weber, 2012: 304-305).

Siyasi partiler sahip oldukları özelliklere göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan biri Duverger tarafından yapılan, kadro-kitle partisi ayrımıdır. Bu iki tip parti ayrımında temel fark üye sayısı veya hitap ettiği kitlenin büyüklüğü değildir, partilerin yapı farkı burada belirleyici olmaktadır. Kadro partileri, üye sayılarını artırmak için özel bir çaba göstermezler, bu partiler için esas önemli olan unsur nicelik değil niteliktir. Seçim çevrelerinde etkiye sahip, servet sahibi kişileri partiye dahil etmeye çalışılar. Kitle partileri için üye sayısı ve üye sayısının artması oldukça önem taşımaktadır. Kitle partileri için üyeler sadece mali yönden değil siyasal yönden de önem taşımaktadırlar (Kapani, 2014:175). Sigmund Neumann tarafından geliştirilen bir diğer parti ayrımı temsil partileri ve bütünleşme partileri ayrımıdır. Temsil partilerinin birincil işlevi olarak seçimlerde oyların güvenceye alınması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kamuoyunu şekillendirmeden ziyade onu yansıtmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle temsilci partileri herkesi kucaklama stratejisi benimsemektedirler. Bütünleştirici partiler ise kitlelerin taleplerine cevap vermek yerine onları eğiterek, ilham vermeyi amaçlamaktadırlar (Heywood, 2018: 338).

Siyasi partilerin farklı fonksiyonları bulunmaktadır. Siyasi partilerin önemli fonksiyonlarından biri toplumdaki farklı çıkarların ve taleplerin birleştirilmesinin sağlanmasıdır. Genel olarak siyasi partiler aksi de ileri sürülmekle birlikte birleştirici ve toparlayıcı bir role sahiptirler. Siyasi partiler neredeyse bütün rejimlerde halk ile iktidar arasında iletişimi sağlayan kurumlardır. Böylece

günümüzde siyasi partilerin önemli bir diğer işlevi siyasal katılmanın başlıca aracı olmalarıdır. Toplumun beklentileri, istekleri, talepleri genellikle bu şekilde gerçekleşmektedir (Kapani, 2014:175). Siyasi partilerin temel işlevlerini, temsil, seçkin grupların belirlenmesi, amaçların belirlemesi, çıkarların dile getirilmesi ve birleştirilmesi, toplumsallaştırma ve yönetimin örgütlenmesi şeklinde sayabiliriz. Temsil, siyasi partilerin en temel işlevi olarak görülmektedir. Temsil,partilerin, üyelerinin ve seçmelerinin görüşlerine karşılık vermekte ve görüşlerini ifade etmektedir. Siyasi partiler, genellikle toplumların ortak hedeflerinin belirlenmesinde ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli araçlardan birisi olmuşlardır. Siyasi partiler ortak hedeflerin geliştirme sürecinde toplumdaki farklı çıkarların birleştirilmesinde ve ifade edilmesinde rol almaktadırlar (Heywood, 2018: 338).

Demokrasinin yerleşmesinde ve güçlenmesinde kilit rol oynayan aktörlerin başında siyasi partiler gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde meclislerin ortaya çıkmaya başlaması, demokrasinin birçok ülke tarafından yönetimde kabul görmesi, ülkelerin sınırlarının ve nüfuslarının artması, doğrudan demokrasi uygulamasının günümüzde mümkün görülmeyişi, temsili demokrasi anlayışının hakim olmasına neden olmuştur. Temsilcilerin seçilerek, meclise gönderilmesinde siyasi partilerin rolü ve görevi geçmişten günümüze artarak devam etmektedir.

2. Temsili Demokraside Temsil Sorunu ve Katılımcı Yönetim

Schmitt, parlamenter demokrasinin 20.yüzyılın başında ahlaki ve düşünsel zeminini yitirdiğini belirtmiştir. Özellikle siyasi partilerin kendi çıkarlarının peşlerinde koşmaya başladıklarını, karar alma süreçlerinde yaşanan sıkıntıları, nispi temsil sistemini, liste yönteminden kaynaklanan milletvekili ile seçmenler arasındaki bağın kopmasını eleştirerek meclislerin artık iflas ettiğini ve halkın iradesi düzgün yansımadığını ileri sürmektedir. Schmitt, parlamentarizmin için boş bir sistem olduğunundan dolayı, liberalizm, demokrasi, çoğulculuk gibi unsurların yüzeysel olarak bu sisteme eklemlendiğini öne sürerek eleştirilerini dile getirmektedir (Schmitt, 2010). Demokratik sistemlerde üç farklı yönetim şekli karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri doğrudan demokrasi şeklidir. Bu demokrasi biçiminde kamusal eylemler doğrudan doğruya halk tarafından yerine getirilmektedir. Yöneten kesim ile yönetilen kesim özdeş bir yapıya bürünmekte, kanunların kabul edilmesinde halk aracı bir makama ihtiyaç duymamaktadır. Bir diğer demokratik yönetim biçimi temsili demokrasidir. Modern dönemlerin toplum yapısına ve ihtiyaçlarına cevap veren bu demokrasi modelinde, halk kendisini yönetecek olan yönetici kesimi hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirilen seçimlerle belirlemektedir. Bir diğer demokratik yönetim biçimi de yarı doğrudan demokrasidir. Bu sistem, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi arasında bir yönetim biçimidir. Yarı doğrudan demokraside,halkın yönetimi istediği zaman denetleme, kontrol etme hakları bulunmaktadır (Teziç, 1996: 216-217). Halk tarafından yönetim olarak ifade edilen klasik demokrasi teorisi, bütün ergin vatandaşların özgür ve eşit bir şekilde ülkenin yönetimine katılmaları anlayışına dayanmaktadır. Fakat günümüzdeki çağdaş demokrasilerde pratiğin bu "ideal" demokrasi anlayışına tam olarak uyduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçekçi gözlemler, teori ile pratik arasında oldukça fazla farkın olduğunu ortaya koymaktadır (Kapani, 2014: 151).

Üç farklı demokratik yönetim biçiminden günümüzde en çok kullanılanı temsili demokrasi sistemidir. Temsili demokrasi sisteminin yaygın olarak kullanılmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Temsili demokrasinin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri nüfus artışları sonucu ülkelerin doğrudan demokrasi ile yönetilemeyecek derecede kalabalıklaşmasıdır. Bunun sonucu olarak, ülkelerin seçtikleri temsilciler aracılığı ile yönetilmesini sağlayacak bir sisteme ihtiyaç duymuşlardır.

Temsili demokrasinin içerisinde barındırdığı temsiliyet sorunu, otoriter ve bürokratik yönetim anlayışı ile vatandaş ilgisizliği gibi sorunlar, katılımcı yönetim anlayışıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Yönetimin vatandaş egemenliğinde ve kontrolünde olması için katılımcı yönetim tamamlayıcı olarak kabul edilmektedir. Katılım ile birlikte vatandaşların sadece seçimlerde oy kullanarak belirleyici olmasının yerine aktif yurttaşa dönüşmesi sağlanmaktadır (İzci, 2014:21). Katılımcı demokrasiyi, temsili demokrasiden ayıran genel özellikleri, bireylere kendilerini

ilgilendiren kararlara katılma imkanı sağlaması, birlikte karar almanın seçimler dışındaki yöntemlere de başvurmayı gerektirmesi, katılımın bireyler üzerinde eğitici bir işlev görmesi şeklinde sayabiliriz (Sarıbay, 1998:89-92).

Katılımın ekonomik, yönetsel ve siyasal boyutu bulunmaktadır. Yönetsel katılım, yönetsel alanı ilgilendiren, seçim ve seçimle ilgili faaliyetler dışında kalan katılımdır. Kamu hizmetlerine yönelik temel kararların hazırlanması, üzerinde tartışılarak belli bir süre sonra olgunlaştırılması, karara dönüşerek uygulama aşamasına geçmesi yönetsel katılımın içerisinde yer almaktadır. Bu aşamalardan birinde veya birkaçında yer almak, bu kararlardan etkilenecek olanların katkıda bulunması yönetsel katılım olarak açıklanmaktadır (Eryılmaz, 2010:55). Ekonomik anlamda katılım ise işletmenin çalışanlarına işletmenin karı üzerinden pay verilmesi anlamına gelmektedir. "Profit Share" olarak tanımlanan bu katılma biçiminde çalışanların belli bir kısmına ya da tamamına belli bir oran üzerinden kardan yararlanma imkanı sunulmaktadır. Siyasal anlamda katılım ise, önceleri sadece kamu işlerinin yönetimine bütün vatandaşların demokrasinin bir gereği olarak doğrudan katılmalarını ifade ederken, ilerleyen zamanlarda işletmeler için de kullanılmaya başlamıştır (Eren, 1998).

Temsili demokrasi, nüfusun artmasından dolayı doğrudan demokrasinin uygulama imkanının azaldığı ya da olmadığı şartlarda, demokrasinin halkın temsilcileri aracılığıyla yürütülmeye çalışıldığı bir demokrasi modelidir. Böylece halk temsilcilerini seçerek toplumun küçük bir modeli oluşturulmakta ve demokrasinin uygulaması toplumun küçültülmüş modeli ile yürütülmektedir. Temsili demokrasi modelinin temel kabullerini şu şekilde sıralayabiliriz;

- Sınırları belli olan bir toprak parçası ve burada yaşayan bir topluluk bulunmaktadır.
- Burada iki düzey bulunmaktadır. Birey ve toplum düzeyleridir.
- Toplumda geçerli kuralları belirleyecek ve yönetecek bir kurumsal yapı toplum düzeyinde yer almaktadır.
- Belli aralıklarla yapılan seçimler ile bu kurumsal yapıda kimlerin yer alacağı belirlenmektedir.
- Yönetime ilişkin ve kural koymaya yönelik kararlar genellik oy çokluğuna dayalı bir sistemle belirlenmektedir (Tekeli, 2012:336).

Katılımcı demokrasiyi savunan düşünürler, demokrasinin geleceği için güçlü bir demokrasinin gerekliliğini ve modern toplumla uyum içinde yurttaş kurumlarının yeniden canlanması gerektiğini belirtmektedirler. Bu açıdan bakıldığı zaman demokrasi, eşitlik, sosyal adalet, özgürlük gibi demokratik değerleri bırakmadan temsilin getirmiş olduğu sınırlamaları aşabilecek bir güce sahiptir (Barber, 1995: 196). Vatandaş katılımı bu sistemde önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni genel yararın savunulması aşamasında çıkar gruplarının etkin olmaları ve daha bilinçli bir şekilde temsil edilmelerini sağlayarak karar alma mekanizmalarının etkinliğinin artırılmasıdır. Çünkü insanlar genellikle ilgi duydukları konularla ilgilenen gruplara katılma eğilimindedirler. Katılımcı demokrasi bu yönüyle seçmene daha farklı bir görünüm çizerek,seçmenin daha bilinçli bir anlayışla örgütlenmesine imkan sağlamaktadır. Burada seçmen ve vatandaş için önemli olan nokta partilerde daha fazla temsil edilebilmeleri ve yönetime katılım konusunda daha fazla aktif olmalarıdır (Schmidt, 2002: 153-154).

Diğer demokrasi modelleri ile karşılaştırdığımız zaman katılımcı demokrasi, ortada bir modeli temsil ettiği fikri, sürece katılacak etkenler ile şekillenmektedir. Temsili demokrasiye baktığımız zaman bu sistemde insanlar seçime katılarak, belli bir siyasi görüşü mecliste temsil edecek belli sayıda insandan oluşan temsilciyi seçmek için oy vermektedirler. Katılımcı demokrasi, ne en çok verimli olduğunu ne de en demokratik sistem olduğunu iddia etmemektedir. Burada katılımcı demokrasi için, katılım konusunu verimli kılan ya da olumsuz yapan faktör insandır. Katılımcı demokrasi temsili demokrasi ile doğrudan demokrasi arasında yer almaktadır (Zavala, 2006: 8-9). Katılma eyleminin etkili ve düzenli bir biçimde yerine getirilebilmesi için bazı koşulların bulunması gerekmektedir. Bu koşullar da aslında siyasal katılımın unsurlarını ortaya koymaktadır. Siyasal katılımın unsurlarını, bağımsız bir devletin olması, yönetilenlerin bütün saldırılardan korunarak can güvenliğine sahip olması, yönetilenlerin asgari bir eğitim seviyesine

sahip olması, ülkenin hukuk sisteminin katılıma uygun olması ve uygun iletişim ağlarının bulunması olarak sıralayabiliriz.Kişiler katılma eylemini farklı şekillerde yerine getirebilmektedirler. Doğrudan ya da dolaylı olarak katılımı gerçekleştirebilirler. Doğrudan katılımda ilk aklan gelen yöntem seçimlerde oy kullanmak ve seçimlerde aday olmaktır. Yönetime dolaylı katılma yöntemlerini, dilekçe verme, bildiri dağıtımı, insanlarla politik tartışmalara girme olarak sayabiliriz. Katılımı bireysel olarak gerçekleştirebileceğimiz gibi toplu katılım da söz konusu olabilmektedir. Bir dilekçeye binlerce kişinin imza atmasını, mitingler yapılmasını, gösteri yürüyüşlerini toplu katılıma örnek olarak verebiliriz (Eroğul, 1999).

Vatandaş katılımının artması yöneticilerin etkinliğini artırmakta ve alınan kararları daha meşru hale getirmektedir. Vatandaşlar veya toplumsal gruplar karar süreçlerine dahil edildikçe kararların meşruiyetleri de artmaktadır. Karar verme süreçleri daha kolaylaşarak kaliteli hale gelmektedir. Vatandaşların karar verme süreçlerine katılmalarıyla birlikte kararların hem kabul edilebilirliğini sağlanmakta hem de kararların uygulanma başarısı olumlu etkilenmektedir. Vatandaşların katılımı sağlamaları ve hizmet sunma süreçlerinde yer almaları, etkinliği ve verimliliği artırmaktadır. Vatandaş katılımı ile birlikte, vatandaşların hükümet programları hakkında farkındalıkları artmakta, vatandaşlar kararların nasıl alındığını gözlemleyerek kurumların ya da yöneticilerin eleştirilmesi konusunda daha tarafsız davranabilmektedirler (Thomas, 1995). Siyasal katılım, halkın kendisini idare edecek siyasi iktidar temsilcilerini seçmesini ve seçmiş oldukları halk adına karar verme yetkisini elinde bulundurarak alacağı kararlar üzerinde etkili olmalarını sağlamaktadır. Siyasal katılım ile birlikte vatandaşlar talep ve düşüncelerini yönetime iletebilmekte bu durum da vatandaşların vatandaşlık bilinci kazanmalarına yardımcı olmaktadır (Nie ve Verba, 1989: 3-4). Siyasal katılım ile bireyler savundukları fikirleri topluma aktarma fırsatı bulmaktadırlar. Böylece bireyler seslerini daha rahat bir şekilde duyurma imkanına kavuşmaktadırlar. Katılma ile birlikte toplumsal gerilim azalmakta ve vatandaşlık duygularının güçlenmesi sağlanmaktadır. Siyasal katılımda siyasi partiler önemli bir rol oynamaktadırlar. Siyasi partiler aracılığıyla bireyler seçme ve seçilme haklarını kullanarak yönetimde söz sahibi olmaktadırlar. Bireylerin destekledikleri siyasi parti ya da adaylar yönetime gelince, aslında bir anlamda o bireyler siyasal yönden bir katılım gerçekleştirmiş olmaktadırlar (Kışlalı, 2010: 219-220).

Demokrasi kavramına yönelik tartışmalar geçmişten günümüze siyaset biliminin, düşünürlerin üzerinde tartıştıkları konuların başında gelmektedir. Yönetimlerin demokratik ilkeleri dikkate almaları ve demokrasinin unsurlarının hayata geçirilmesi konularında sorumlukları bulunmaktadır. Günümüzde temsili demokrasinin işleyişinde yaşanan sorunlar nedeniyle bu sorunları aşacak mekanizmalar önerilmekte ve halkın sadece seçim dönemlerinde oy kullanmaları dışında yönetime etkin bir şekilde katılmaları gerektiği genel kabul görmektedir. Burada üzerinde tartışılan konular nasıl bir katılımın olacağı, katılımın sınırları, katılımın düzeyi ve katılım mekanizmalarıdır. Katılımcı yönetim yaklaşımının toplum ve bireyler açısından önemli olduğu, alınacak karar süreçlerinde katılımın artmasıyla birlikte kararların toplum tarafından kabulünün artacağı, sorunların daha etkili ve doğru tespit edileceği ileri sürülmektedir.

3. Kamu Politikası Analizi ve Yöntemleri

Kamu politikaları çalışmaları günümüzde önemli bir alan oluşturmasına rağmen geçmişte de önemli bir yer tutmaktadır. Kamu politikalarının ortaya çıkması, kent medeniyetlerinin ve halk toplumlarının ortaya çıkmasıyla ilişkili bir kavramdır. Medeniyetlerin ortaya çıkmasıyla yaşanan toplumsal değişim beraberinde insanların yaşam kalıplarının da değişmesini getirerek, özellikle farklı üretim şekillerinin gelişmesi ve siyasi örgütlenmelerin ortaya çıkması, kamu politikası çalışmalarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Dunn, 2018). Kamu politikasına yönelik birçok tanım bulunmasına rağmen, kamu politikasının en çok vurgulanan yönü Dye'ın "hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği şey" tanımında karşımıza çıkmaktadır. Kamu politikası iktidarların yalnızca uyguladığı değil aynı zamanda yerine getirmedikleri kararları da kapsamaktadır. Hükümetlerin birçok görevi bulunmaktadır. Toplum düzenini sağlama, toplumsal çatışmaları düzenleme ve vergi koyarak toplumdan para toplama,hükümetlerin görevleri arasında

bulunmaktadır. Bu açıdan baktığımız zaman kamu politikaları davranışları düzenleyebilir, bürokrasiye yönelik düzenlemeler ve vergiler getirebilir (Dye, 2013: 2-3).

Kamu politikası analizinde ele alınan başlıca konular;

- Kamu politikasının oluşturulması aşaması. Bu aşamaya örnek olarak, kamu politikasının konusu olan sorunun tanımı ve açıklanması, sorunun gündeme gelmesi, politika oluşturulmasının nedenleri, özel ve sivil kurumların etkisi ve katılımı verebiliriz.
- Kamu politikası geliştirilmesine neden olan soruna alternatif çözümler getiren kamu politikaları ve özellikleri
- Kamu politikasının belirlenmesinde etkili olan amaç, ilke ve değerler ile bu unsurların kamu politikasını nasıl ve neden etkilediği ne ölçüde etkilediğinin araştırılması
- Kabul edilen kamu politikalarının özellikleri
- Uygulanan kamu politikaların da kimlerin nasıl, nerede, ne ölçüde etkilendiklerinin belirlenmesi (Gül, 2015: 9-10).

Politikaların etkili bir şekilde oluşturulması ve siyaset üretecek mekanizmalar üzerinde yapılan tartışmalar gün geçtikçe kamu politikası alanında yapılan çalışmaların artmasını sağlamaktadır. Bir politikanın nasıl yapıldığı, bu politikayı kimin yaptığı, politika yapım sürecinde etkili olan faktörlerin neler olduğu 20.yüzyıldan itibaren bilimsel bir bakışla ele alınmaya başlamıştır (Everett, 2003:5).

Kamu politikası çalışmalarında, kamu politikalarının analizi önemli bir yer tutmaktadır. Kamu politikası analizi çalışmaları, vatandaşların sorunlarını çözmek ve vatandaşlara daha iyi hizmet sunmak için geliştirilen politikaların daha iyi bir şekilde yürütülmesine, etkili ve verimli olmasına katkı sağlamaktadır. Kamu politikası analizinde farklı yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Politika araştırması, politika(program) değerlendirme araştırması, fayda-maliyet analizi, örnek olay ya da durum çalışması, içerik(söylem belge) analizi, zaman serisi analizi, politika süreci analizi, PEST (politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik) analizi, kamu politikası analizinde kullanılan yöntem ve teknikler arasında yer almaktadır. Parti programları, kitap, makale, tez ve tarihi belgeler, içerik, söylem ya da belge analizine tabi tutulabilir (Gül, 2015: 11-23). Kamu politikaları toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre ya da yukarıdan aşağıya doğru oluşturulmaktadır. Kamu politikalarının oluşturulması sürecinde farkı aktörler rol oynamaktadır. Bu aktörler resmi olabileceği gibi sivil de olabilmektedir. Vatandaşlar, iktidar, siyasi partiler, baskı grupları ve medyayı bu aktörlere örnek olarak verebiliriz (Çevik, 2003:145).

4. Parti Programlarında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim

Siyasi partiler politikalarını belirlerken, toplumun farklı kesimlerinin birbirinden farklı taleplerini siyasal sistem içinde çözmeye çalışmaktadırlar. Toplumun karmaşık bir yapıya sahip olması, taleplerin farklılığı bazen de isteklerin çatışması bu süreci zorlaştırmaktadır. Burada siyasi partilere önemli bir görev düşmektedir. Siyasi partilerin, yapacakları işleri belirleyerek, kamuoyu ile paylaşmaları ve toplumu ikna ederek uygulamaya geçmeleri gerekmektedir. Ülkenin hangi sorunlarına öncelik tanınacağı, ekonomik kalkınmada, toplumsal ve kültürel alanlarda izlenecek politikalar parti programlarının temelini oluşturmaktadır. İktidar mücadelesinde aslında odak noktayı partilerin programları oluşturmaktadır (Çam, 2005:416).

Parti programları aslında siyasi partilerin iktidara geldiklerinde neleri yapacaklarını, hangi sorunlara öncelik vereceklerini ve neleri yapmayacaklarını kamuoyu ile paylaştıkları bir belgedir. Bu nedenle parti programları,kamu politikası açısından incelenmesi, değerlendirilmesi ve tartışılması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır. Çalışma kapsamında 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde en çok oy alan iki siyasi parti (Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi) programı, demokrasi ve katılım özelinde incelenmektedir. Parti programları incelenirken, demokrasi kavramı ve demokrasinin önemli ilkeleri arasında yer alan hukuk devleti, eşitlik, çoğulculuk, hesap verebilirlik, şeffaflık, laiklik, sivil toplum ve katılımcı yönetim mekanizmaları öne çıkarılarak değerlendirilmektedir. Söz konusu başlıklar dahilinde, siyasi partilerin parti programlarında bu konulara yer verip vermedikleri, nasıl yer

verdikleri, katılımcı yönetime yönelik bakış açıları, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi Programında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim

Parti programı, giriş ve sonuç bölümleri dışında altı temel bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan temel haklar ve siyasi ilkeler başlığı altında, demokrasi ve sivil toplum kısmında incelediğimiz konuya yönelik düzenlemelere yer verilmektedir. Farklı bölümlerde ve başlıklarda demokrasi ve demokrasinin unsurlarına yönelik maddeler bulunmaktadır.

4.1.1. Demokrasi

Temel haklar ve siyasi ilkeler başlığı altında, partinin demokrasi kavramına yönelik yaklaşımında hangi unsurların öne çıkarıldığına yer verilmektedir.

> *"Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi diğer tüm rejimlerden ayıran temel niteliktir. Demokrasi hoşgörüye dayanan bir sistemdir. Demokrasilerde vatandaşlardan bir kısmının daha üstün hak ve özgürlüklerden ya da ayrıcalıklardan yararlanması mümkün değildir. Demokrasilerde vatandaşlar, yasaların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşarlar." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).*

Demokrasinin önemli unsurlarından birisi olan çoğulcu demokrasi anlayışının önemi vurgulanmakta, azınlıkta bulunanların hak ve özgürlüklerinin korunması gerektiği belirtilmektedir. Hak ve özgürlüklerin de anayasa ile güvence altında alınması gerektiği bildirilmektedir.

4.1.2. Hukuk Devleti

Adalet ve Kalkınma Partisinin parti programında, devletin hukukun üstünlüğünü esas alması gerektiği,hukukun vatandaşların özgürlük ve haklarının teminatını oluşturduğu ifade edilmektedir.

> *"Demokrasinin hukuk yoluyla varlık kazandığı demokratik hukuk devletinde; hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, devletin hukuka bağlılığının güvence altına alınması temel değerlerdir… Partimiz hukukun üstünlüğüne dayalı yönetim anlayışının teminatı olacaktır" (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).*

Hukuk devletini sağlayabilmek için, toplumun bütün kesimlerini içerecek yeni bir anayasa önerisi hazırlanacağı, temel hak ve özgürlükler konusunda evrensel standartlara uygun politikalar geliştirileceği, yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkiler açık ve net bir biçimde belirleneceği vurgulanmaktadır. Anayasanın ve kanunların herkesi bağlaması ilkesinin titiz bir şekilde uygulanacağı, yargının etkinliğini ve hızını artırmak için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı yazılmaktadır.

4.1.3. Sivil Toplum

Parti programında demokratikleşme ve sivil toplum başlığı altında, demokratikleşmede sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının önemi ile bu alanda yapılacaklar belirtilmektedir.

> *"Kamu yönetimine vatandaşları ve sivil toplum örgütlerini dahil ederek toplumda sinerji meydana getirecek Yasalar sadece parlamento çoğunluğu değil, toplumun ortak iradesinin ifadesi olacaktır. Bu nedenle partimiz, hazırlayacağı yasa tekliflerini sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmelerini alarak oluşturacaktır. Sivil toplum örgütlerinin görüşlerini alarak ilgili yasal düzenlemeleri değiştirecek, sivil toplum örgütlenmesini çağdaş demokratik ülkelerdeki düzeye ulaştıracak bir yasal çerçeve çizecektir." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).*

Sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak, katılımcı bir anlayışla sivil toplum kuruluşlarının da fikirleri alınarak kanuni düzenlemeler yapılacağı, sivil toplum kuruluşlarının gelişmiş demokratik ülkelerdeki seviyeye ulaştıracak yasal düzenlemelere kavuşacağı belirtilmektedir.

4.1.4. Hesap verebilirlik ve Şeffaflık

Parti programının giriş bölümünde, şeffaflık ve hesap verme anlayışına yönelik yapılacaklar açıklanmaktadır.

"Kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verme sorumluluğu ve öngörülebilirlik, yönetimin her alan ve kademesine yerleştirilmelidir. Yolsuzluklarla mücadele için kapsamlı bir program hazırlanıp derhal uygulamaya konulacaktır. Kamu yönetiminde şeffaflık ve ihale mevzuatının yeniden düzenlenmesi bu program çerçevesinde ele alınacaktır. Partilerin hesapları ve adayların seçim harcamaları şeffaf ve denetlenebilir olacaktır. Bütçeye ilişkin olarak şeffaflığı ve hesap verme sorumluluğunu tesis edecek mekanizmalar kuracaktır" (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).

Hesap verebilirlik ve şeffaflık konusunun kamu yönetiminde her alanda uygulanması gerektiği özellikle yolsuzlukların üzerine gidileceği, ihale yasasının tekrar düzenleneceği ve bütçe ile ilgili şeffaflığı sağlayacak adımların atılacağı vurgulanmaktadır.

4.1.5. Laiklik

Laiklik ile ilgili olarak, laikliğin demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olduğuna dikkat çekilmektedir. Laiklik ile ilgili yanlış bir algının olduğu, laikliğin din düşmanlığı olmadığı, tam aksine her türlü inanca sahip kişilerin inançlarını rahatlıkla sağlamalarında önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Toplumsal barışın ve özgürlüğün sağlanmasının laiklik ilkesi ile gerçekleştirileceği yazılmaktadır.

"Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır. Laiklik ilkesinin gereği olarak vatandaşlarımızın dinlerini öğrenmeleri için her türlü kolaylık sağlanacaktır. İlk ve orta öğretimde din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dışında, velilerin rızasına bağlı olarak seçmeli din derslerinin verilmesi temin edilecektir. Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını tanzim etmelerini sağlar." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).

4.1.6. Katılımcılık

Parti programında, katılımcılık konusu üzerinde en çok durulan konulardan biri de katılımcılıktır. Özellikle çalışma kapsamında yer verdiğimiz temsili demokraside yaşanan sorunlar ve günümüz demokrasisinin sadece seçimden seçime oy kullanmaktan ibaret olmadığı parti programında yer bulmaktadır.

"Artık demokrasi sadece bir seçme ve seçilme rejimi değil, aynı zamanda katılma ve işbirliği rejimi olarak algılanmaktadır. Bu katılım ve işbirliğini gerçekleştirecek temel birimler ise yerel yönetimlerdir. Parti içi demokrasi, bireyin ve azınlık görüş sahiplerinin hukuku ve demokratik yarışma hakları sağlanarak geliştirilecektir. Halkın merkezi ve yerel yönetimle ilgili karar alma süreçlerine daha aktif olarak doğrudan katılımını sağlayacak olan referandum kurumunun tesisi ve etkinleştirilmesi en önde gelen hedeflerimiz arasındadır." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).

Parti programında, katılımcı yönetimin merkezi ve yerel yönetimler açısından önem taşıdığı, öncelikli hedeflerinin vatandaş katılımını artıracak mekanizmalar olduğu yer amaktadır. Benzer şekilde dış politikada da sadece bürokrasi ağırlıklı bir karar mekanizmasının olduğu, toplumun farklı kesimlerinin de sürece dahil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

"Partimiz sadece kendi içinde değil, parlamento ve toplum içinde de kollektif iradenin tekil iradelerin yerini almasını sağlayacaktır. Yasalar sadece parlamento çoğunluğu değil, toplumun ortak iradesinin ifadesi olacaktır. Bu nedenle partimiz, hazırlayacağı yasa tekliflerini sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmelerini alarak oluşturacaktır. Partimiz, toplumsal düzenin teminatı olan adalet sistemine azami ölçüde güvenin tesisini sağlayacaktır. Bu yönüyle katılım hakkı sadece vatandaşların seçimlerde oy vermesi değil, kamu ile ilgili kararların alınması, uygulanması ve denetlenmesine katkıda bulunma yollarının açık olmasını ifade eder." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).

Katılımcı yönetimin, yöneten ile yönetilenler arasında önemli bir işlevinin olduğu bu nedenle seçim dönemleri dışında da vatandaşların yönetimde söz sahibi olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Sadece kararların alınmasında değil, kararların uygulanma ve denetleme kısımlarında da katılımcı yönetimin olması gerektiği belirtilmektedir.

"Gençlerimizin ülke yönetimine her platformda katılımı sağlanacak, bu amaçla siyaset okulları ve gençlik dernekleri desteklenecektir. Ekonomi politikalarının belirlenmesine ve uygulanmasına,

başta ticaret ve sanayi odaları olmak üzere, ekonomiyle ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarının katılımlarını sağlayacaktır. Vatandaşların siyasete katılımlarında asli işlevi gören ve demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin hareket ve faaliyet alanlarını genişletecektir." (Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, 2002).

4.2. Cumhuriyet Halk Partisi Programında Demokrasi ve Katılımcı Yönetim

Cumhuriyet Halk Partisi, parti programı altı temel bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında ele aldığımız konular, ağırlıklı olarak ikinci bölümde, demokrasiyi güçlendirme demokrasi insan hakları ve özgürlükler başlığı altında yer almaktadır. Bölüm alt başlıklarında, demokratik hukuk devleti, insan hak ve özgürlükleri, siyaset ve sivil toplum ve kamu yönetimi reformu yer almaktadır.

4.2.1. Demokrasi

Parti programın temel hedefler bölümünde, demokratik ve katılımcı bir toplum yapısına kavuşmanın önemi vurgulanmaktadır. Önceliklerimiz bölümünde yer alan başlıklardan biri demokrasidir.

"Tüm kurum ve kuralları ile özgürlükçü ve çoğulcu demokrasidir, özgür bireydir, hukuk devletidir, insan hak ve özgürlüklerine saygıdır. Her alanda demokrasinin kökleştirilip geliştirilmesidir. Temiz siyaset ve dürüst yönetimdir Demokrasi aynı zamanda halkın seçimlerde daha etkin biçimde söz sahibi olmasıdır" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).

Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasiye, iktidarların parlamentoda çoğunluk sağlamalarının istedikleri her düzenlemeyi yapma hakkı tanımadığına, özgürlükçü ve çağdaş bir demokrasinin ülke ve insanların yaşamı için önemli olduğuna yer verilmektedir. Demokrasiyi güçlendirmenin partinin öncelikli amaçları içerisinde yer alması gerektiği vurgulanmaktadır.

"CHP, yazılı ve görsel basını demokrasinin vazgeçilmez kurumları arasında görür. Çağdaş demokrasilerin özünü; ulusal irade ve hukukun üstünlüğü ilkeleri eşliğinde, bireylerin evrensel nitelikli temel hak ve özgürlüklerini, yaşamları boyunca eksiksiz olarak ve engellenmeden kullanabilmeleri oluşturur. İletişim özgürlüğü, ülkemizde insanca yaşamanın, saydam bir yönetime kavuşmanın ve demokratik sistemin temel koşullarındandır." (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).

İnsanların haber alma özgürlüğü vurgulanarak, bunu sağlayacak yazılı ve görsel medyanın demokrasinin önemli birer kurumu olduğu belirtilmektedir. Her alanda kadınlara yönelik eşitliğin sağlanması gerektiği, kadınların yaşadıkların sorunların çözülmesi gerektiği ve kadın sorunun bir demokrasi sorunu olduğu vurgulanmaktadır.

4.2.2. Hukuk Devleti

Parti programında üzerinde en çok durulan konulardan biri de hukuk devletidir. Hukuk devletinin önemi, gerekleri, hukuk devletini sağlayabilmek için yapılması gerekenler detaylı bir biçimde programda yer almaktadır.

"CHP güçlünün değil hukukun üstünlüğünü savunur. Hukukun, adaletin saygınlığı, tarafsızlığı, bağımsızlığı demokrasinin güvencesidir. Hukuk devleti, hukukun üstünlüğünü kabul eden, vatandaşların tarafsız yargının güvencesi altında bulunduğu, devletin eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olduğu bir yönetim biçimidir. CHP, ülkede hukukun üstünlüğünü egemen kılmaya kararlıdır. Bu anlayışla evrensel hukuk ilkelerine dayalı bir hukuk devleti anlayışının ve yargı bağımsızlığının bütün koşullarıyla sağlanması hedefimizdir" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).

Evrensel hukuk normlarıyla ters düşen anayasa maddelerinin değiştirilmesi gerektiği ancak bunu yaparken mecliste gerekli uzlaşmanın sağlanarak, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda bir düzenleme yapılması gerektiği yazılmaktadır.

"Yargının Bağımsızlığı ve Yargıç Güvencesi Hukuk devletinin ve demokrasinin gelişmesinin ön koşuludur. Yargının bağımsızlığı ilkesi özenle korunacak. Yargının yolsuzluk ve kuralsızlıklarla etkin mücadelesinin önündeki engeller kaldırılacak. Hak arama özgürlüğü korunacak… Adil Yargılanma, İddia ve Savunma, Dilekçe Haklarının ve Hak Arama özgürlüğünün özenle korunmasını sağlamak için tüm hukuk düzenimizde hak arama-savunma ve adil bir biçimde yargılanma olanaklarını genişletecek düzenlemeler yapacaktır". (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).

Hukuk devleti ilkesinin uygulanabilmesinde özellikle bağımsız, gecikmeyen ve etkili bir yargı mekanizmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, Adalet Bakanlığında,

mahkemelerde, Hakimler ve Savcılar Kurulunda, Türkiye Adalet Akademisinde ve hukuk eğitiminde nelerin yapılması gerektiği detaylı bir şekilde ele alınarak, konu bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

4.2.3. Sivil Toplum

Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları, parti programında ağırlıklı olarak siyaset ve sivil toplum başlığı altında ve farklı bölümlerde yer verilen bir konudur. Sivil toplum yapısının önemi, neden güçlendirilmesi gerektiği ve karar süreçlerinde yer alması gerektiği özellikle belirtilmektedir.

> *"Sivil toplum yapılanmasının güçlenmesi desteklenecek: Meslek odaları, okul aile birlikleri, sendikalar, yöresel dayanışma dernekleri, çevre ve tüketici hakları kuruluşları gibi tüm yurttaş beraberlikleri özendirilecektir. Böylelikle, yurttaşın sivil toplum örgütleri aracılığıyla ülkede daha etkin duruma gelmesi sağlanacaktır. Sivil toplum koordinasyon kurulu oluşacak: Sivil toplum örgütleri, kendi uzmanlık alanlarında devletin gerçekleştirmeyi öngördüğü belirli projeleri katılımcı bir anlayışla üstlenecekler, bu sürecin denetimi ve eşgüdümün sağlanması için Sivil Toplum Koordinasyon Kurulu oluşturulacaktır" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Sivil toplumun yaygınlaşması ile halkın yönetime katılımının güçleneceği ve toplumda dayanışma duygusunun artacağı belirtilmektedir. Farklı alanlarda (eğitim, kadın) faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının destekleneceği özellikle kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde edecekleri istihdam stratejilerinde sivil toplum örgütleri ile işbirliği halinde olunacağı yazılmaktadır.

> *"TBMM Komisyonları genişletilerek, işlev ve yetkilerinin arttırılması; sivil toplum kuruluşlarının, komisyonların yasama ve denetim faaliyetlerine daha yoğun düzeyde ve etkin çerçevede katkıda bulunmaları hedef alınacaktır. Belediye meclislerinin yanında, meslek odalarının, sendikaların, sivil toplum örgütlerinin, her düzeydeki eğitim kurumlarının ve toplumsal amaçlı kuruluşların temsilcilerinden oluşan Belediye Danışma Meclisleri ve Kent Meclisleri de etkinliğe kavuşturulacaktır. Belediye Meclislerinde … Sivil Toplum Temsilcilerinin ve alınacak kararlardan etkilenecek tarafların ilgili müzakere süreçlerine katılımları sağlanacaktır" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Sivil toplum kuruluşlarının hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde etkinliğinin arttırılması hem de yerel yönetimlerde aktif rol almaları hedeflenmektedir. Özellikle belediye meclislerinde ve kurulması planlanan danışma meclislerinde sivil toplum kuruluşlarının etkili olacağı belirtilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının sadece devlet teşkilatlanmasında değil ülkenin önemli sorunlarının belirlenmesinde ve çözüm üretilmesinde de rol oynaması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır. Bu alanlardan birisi de afet yönetim sistemidir. Afet yönetimi bir bütün olarak ele alınarak, sisteme hem kamu kesiminin hem de sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması gerektiği ifade edilmektedir.

> *"Bulundukları ülkede Türkiye'nin tanıtımı amacıyla yapılacak faaliyetlerin koordinasyonu için, yurtdışında kurulmuş olan sivil toplum örgütleri temsilcilerinin de katılımıyla bir, Ortak Eylem Planı hazırlanacaktır… Tüketiciyi ve çevreyi koruyan kurumlar ve sivil toplum örgütleri geliştirilecek, özendirilecek ve desteklenecektir… Erozyonla mücadele çalışmaları etkinleştirilecek ve yaygınlaştırılacak, toprak muhafaza çalışmalarının kamu kesimi yanında sivil toplum kuruluşlarının da çalışmalarıyla toplumsallaştırılması sağlanacak" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Dezavantajlı grupların sorunlarının çözümü için sivil toplum kuruluşlarının katılımları sağlanacaktır. Özellikle sokakta yaşayan insanlara ya da kimsesiz çocuklara yönelik sunulacak hizmetlerde sivil toplum kuruluşlarının katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Engellilere yönelik olarak, özerk bir kurum kurulması hedeflenmektedir. Bu kurumun diğer kurumlarla ve sivil toplum kuruluşları ile eşgüdüm halinde olması beklenmektedir. Sivil toplum kuruluşları ile yapılacak işbirliklerinin en önemli nedeninin. vatandaşların taleplerini ve ihtiyaçlarını etkili bir şekilde alabilmek ve çözüm üretebilmek olduğu belirtilmektedir.

4.2.4. Hesap verebilirlik ve Şeffaflık

Hesap verebilirlik ve şeffaflık konusu parti programının farklı bölümlerinde yer bulmaktadır. Kamu yönetimi bölümünde ve yeni ekonomik düzen bölümlerinde konuyla ilgili maddeler yer almaktadır.

> *"Kamu yönetiminde saydamlık ve dürüstlük egemen kılınacaktır. Kamu görevlilerinin kendileri ve yakınlarına her türlü çıkar sağlayabilecek görev ilişkisine girmeleri engellenecektir. Kamu ihale ve alımları şeffaf hale getirilecek, rekabete açık tutulacaktır. İhale yasası, bunları gerçekleştirecek, kamu yararını gözetecek yapıya kavuşturulacaktır" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Belediyelerin imar değişikliklerinin özellikle rant oluşumuna neden olacak düzenlemelerin, meslek odaları, muhtarlar ve yöreden temsilcilerin de görev alarak, kamuoyuna açık bir şekilde ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Parti programında ülke yönetiminde dürüstlüğü hakim kılabilmek için, siyasi ahlak yasasının çıkarılacağı böylece kamu yönetiminde erdemin ve şeffaflığın temel ilke haline geleceği ifade edilmektedir.

> *"Kamu ihale sistemi, kamu yararını gözeten, eşitlik, adalet ve saydamlık ilkelerini temel alan, işi en makul fiyatla … kurallar çerçevesinde yeniden oluşturulacaktır. Bu anlayışla, kamu ihale kanunu açıklık, şeffaflık ve rekabeti sağlayacak şekilde yeniden ele alınacak. Kamu harcamalarında etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik temel ilke olacak. Kamu harcamaları düzeyi, mali disiplini gözeten ve sürdürülemez borç dinamiklerine yol açmayacak şekilde belirlenecek…"(Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliğin önemli olduğu alanlardan birisi de kamuda yapılan ihaleler ve kamu harcamalarıdır.Bu konuyla ilgili kamu ihale sisteminde yeni düzenlemeler yapılacağı, kamu harcamalarında şeffaflığın ve hesap verebilirliğin temel ilke olacağı yazılmaktadır. Yönetimin her kademesinde dürüstlük ilkesinin uygulanacağı buna yönelik olarak Kamu Etik Kurulu'nun işlerlik kazandırılıp daha etkin hale getirileceği ve konuyla ilgili gereken yasal düzenlemelerin yapılacağı belirtilmektedir.

4.2.5. Laiklik

Laiklik ilkesi ile ilgili olarak parti programında farklı bölümlerde ve başlıklarda düzenlemeler yer almaktadır. Özellikle de ikinci bölümde demokrasi, insan hakları ve özgürlükler başlığı altında laiklik ilkesine yönelik maddelere yer verilmektedir.

> *"Ulusal bütünlük ile iç barışın, çağdaşlık ile bilimselliğin temel taşıdır. Bu anlayışla, siyasetin dini istismar etmesine kesinlikle karşıdır. Ne dinin siyasallaştırılması, ne de siyasetin dinselleştirilmesini kabul etmez. Devlet din ve inançlar karşısında eşit mesafededir. Devletin dini olmaz. Din kamusal alanın değil, özel alanın olgusudur. Cumhuriyetin, bilimselliğin, demokrasinin, iç barışın, insan haklarının ve ulusal bütünlüğün temel taşıdır. İnsan haklarının, kadın-erkek eşitliğinin, çağdaşlığın ve modernleşmenin güvencesidir. Bütün bu özellikleriyle anayasamızın değiştirilemez ve vazgeçilemez hükmüdür" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Laiklik ilkesinin Cumhuriyet Halk Partisi için ne anlama geldiği detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Demokrasiyi koruyabilmek, demokrasiyi sürdürebilmek, özgürlükleri genişletebilmek için laiklik ilkesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Devlet işleri ile din işlerinin birbirlerinden ayrılmasının gerektiği, inanç konusunun Allah ile kul arasında bir bağ olduğu belirtilmektedir.

> *"Vicdan ve inanç özgürlüğünün, farklı din, mezhep ve inanç grupları arasında uyum ve hoşgörünün kaynağıdır. Cumhuriyet Halk Partisi için laiklik, hiçbir şekilde ödün veremeyeceği temel ilkedir. Laiklik; hiçbir zaman din ve inanç karşıtı bir ilke ve ideoloji değil, aksine din özgürlüğünü güvence altına alan, farklı inanışların barış ve karşılıklı hoşgörü içerisinde birlikte yaşama yöntemi ve ilkesidir; çağımızın modern ve ileri devlet yönetimi anlayışıdır" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Laikliğin farklı inançlar arasında eşitliği sağladığı, din karşıtı bir ilke olmadığı gibi inançlar arasındaki hoş görünün de kaynağı olduğu yazılmaktadır. Konuyla ilgili yapılması gereken somut örneklere de yer vermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının yeniden yapılandırılacağı ve Cemevlerinin devletten daha fazla destek görmesi gerektiği belirtilmektedir.

4.2.6. Katılımcılık

Katılımcılık, parti programının başında yer alan, önceliklerimiz bölümündeki başlıklardan birisidir.

> *"Üniter devlet temelinde katılımcı yönetimdir. Demokratik örgütlenme hakkıdır. Katılımcı ve toplumsal duyarlılığı yüksek, yaygın ve güçlü örgütlü toplumdur. Sivil toplum örgütlerinin toplum yaşamına etkili katılımıdır. Devlet yönetiminde katılımcı ve çoğulcu yapılanma esas alınacak: CHP, özgür bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin, kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda idarenin her kademesinde karar alma süreçlerine katkıda bulunmalarına önem ve öncelik verecektir" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Devlet yönetiminde katılımcılığın önemli bir unsur olduğu, katılımcılığı ve çoğulculuğu esas alan bir devlet yapılanmasının gerekliliği, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının kendilerini ilgilendiren her konuda karar alma süreçleri içerisinde yer almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır.

> *"Demokratik katılımcı hizmet için Semt Konseyleri, demokratik katılımlı yönetim için Başvuru Büroları ile Valilik / Kaymakamlık Koordinasyon Merkezleri kurulacak, halk ile belediyeler arasında Sürekli İletişim ve Etkileşim Sistemi kanalları oluşturulacak" (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008).*

Sonuç

Temsili demokraside, "temsil" işlevinde yaşanan sorunlara rağmen, halkın oyuyla belirlenen seçilmişlerin oluşturduğu meclisler, gerek siyasal sistemin devam etmesi gerek demokrasinin sürdürülebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle meclislerde seçilmiş üyeleri bir arada tutan siyasi partiler bu mekanizmada üzerine düşeni yerine getirmektedir. Siyasi partilerin birçok işlevi bulunmaktadır. Siyasi partileri sadece mecliste seçilmiş üyeleri bir arada tutarak temsil işlevini yerine getiren bir yapı olarak görmemiz eksik olacaktır. Siyasi partiler sadece mecliste değil meclis dışında da üyelerinin, kamunun, ülkenin ortak çıkarlarını savunmaktadırlar. Siyasi partilere yönelik yapılacak incelemelerde önemli belgelerden birisi de parti programlarıdır. Parti programları, siyasi partilerin hedeflerini, önceliklerini, ülkenin sorunlarını nasıl değerlendirdiklerini ve hangi konulara öncelik verdiklerini göstermektedir.

Bu çalışmada son yapılan genel seçimde en çok oy alan iki partinin programları katılımcı yönetim ve demokrasi özelinde incelenmiştir. Her iki parti de programlarında demokrasi kavramına ve bu kapsamda incelediğimiz, hukuk devleti, laiklik, sivil toplum, katılımcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık konularına yer vermektedir. Bazı unsurlarda konuyu ele alma şekilleri benzerlik gösterirken bazı unsurlarda farklılaşmaktadır. Örneğin her iki parti programında da, laiklik konusunun önemi vurgulanmakta ve laikliğin özellikle din karşıtlığı olmadığının altı çizilmektedir. Laikliğin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda benzerlik bulunurken, Cumhuriyet Halk Partisinin programında konuyla ilgili olarak neler yapılacağına yönelik somut örneklere yer verilmektedir. Hukuk devleti ilkesine yönelik olarak her iki parti de öncelikle hukukun üstünlüğünü vurgulamakta ve evrensel hukuk kurallarının egemen kılınması gerektiği konusunda benzer ifadelere yer vermektedir. Adalet ve Kalkınma partisi hukuk ve adalet konusunda temel hak ve özgürlüklere, kuvvetler ayrılığı ve yargının bağımsızlığına, mahkemelerin yeniden düzenlenmesine, hukuk eğitimine ve yüksek mahkemelere yer vermektedir.Cumhuriyet Halk Partisi de hukuk devleti ilkesinde benzer konulara vurgu yapmaktadır. Hukuk devletinin sağlanması ile ilgili olarak yargı bağımsızlığı, mahkemeler, Adalet Bakanlığı, hukuk eğitimi, Hakimler ve Savcılar Kurulu, yargı etiği gibi başlıklarda konular detaylı olarak ele alınmaktadır. Çocuk mahkemelerinin yeniden kurulması, infaz kurumlarına yönelik düzenlemeler, Adli Tıp Kurumunun özerkleştirilmesi gibi önerilerde bulunulmaktadır. Sivil toplum kavramı da her iki partinin programlarında yer verdiği önemli konulardan biridir. Sivil toplum kavramına Adalet ve Kalkınma Partisi "Demokratikleşme ve Sivil Toplum" başlığı altında yer verirken, Cumhuriyet Halk Partisi "Siyaset ve Sivil Toplum" başlığı altında yer vermektedir. Her iki parti de öncelikle sivil toplumun ülkenin demokratikleşme sürecinde olumlu etkileri olduğunu belirtmektedir.Her iki parti programında da sivil toplum kuruluşlarının önün

açılması ve çağdaş ülkelerdeki standartla kavuşması gerektiği vurgulanmaktadır.Her iki parti prıgramında da meslek odaları, dernekler, vakıflar ve sendikalar gibi sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmelerinin önündeki engellerin kaldırılması, karar süreçlerinde daha fazla yer almaları gerektiği belirtilmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi sivil toplum kuruluşlarının katılımcı yönetim boyutunda önemine vurgu yaparken, Cumhuriyet Halk partisi farklı açılardan konuyu ele almaktadır. Ülkenin yurt dışında tanıtımının yapılmasına yönelik yurt dışında kurulan sivil toplum kuruluşlarından yararlanılabileceği vurgulanmaktadır.Belediye meclislerinin imar konularında alacağı kararlarda, afet ve çevre sorunlarının belirlenmesinde ve çözüm üretilmesinde, sokakta yaşayan ya da kimsesiz çocuklara yönelik projelerde, engellilere yönelik politikaların belirlenmesinde ilgili sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil olması gerektiği belirtilmektedir.

Günümüzde kamu yönetiminin önemli unsurlarından birisi olan hesap verebilirlik ve şeffaflık konusuna da iki siyasi parti programında benzer şekilde yer verildiği görülmektedir. Her iki parti programında da öncelikle kamu yönetiminin bütün alanlarında şeffaflık ve hesap verebilirliğin tam olarak uygulanması gerektiğinin altı çizilmektedir. Hem parti içindeki işleyişin hem de ülke yönetimindeki süreçlerin şeffaf bir biçimde olması gerektiği, kamu maliyesi, bütçe, ihale süreçlerinin hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin gereklerini yerine getirecek şekilde yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Demokrasinin seçimden seçime oy kullanmakla açıklanamayacağı görüşü günümüzde genel kabul görmektedir. Bu kapsamda katılımcı yönetim uygulamaları siyasi partilerin üzerinde önemle durdukları konuların başında gelmektedir. Çalışma kapsamında incelenen her iki siyasi parti programında katılımcılık konusuna bu bakış açısıyla yaklaşılmakta, merkezi ve yerel yönetimlerde halk katılımının etkili hale getirilmesine yönelik ifadelere yer vermektedirler. Adalet ve Kalkınma Partisi, programında katılımcı yönetim anlayışının sadece parti içinde değil, toplumun bütün kesimlerinin sürece dahil edilerek meclisin de alacağı kararlarda etkili olması gerektiğini vurgulamaktadır. Sadece karar alınırken değil uygulama ve denetleme aşamalarında da katılımcı yönetimin önemine vurgu yapılmaktadır. Gençlerin karar süreçlerinde daha fazla yer almaları gerektiği ifade edilmektedir. Ekonomi politikalarında ticaret ve sanayi odalarının da yer almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi de programında benzer şekilde devletin temelinin aslında katılımcı bir yönetime dayandığını, bireylerin kamunun her kademesinde yönetim süreçlerinde aktif olarak bulunmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunu sağlayabilmek için hem yerel yönetimlerde hem de merkezi yönetimde koordinasyon merkezleri kurulmasını önermektedir. Her iki parti programı da demokrasi ve katılımcı yönetim özelinde incelendiğinde,konuların ele alınması ve tanımlanması açısından genellikle benzerlik gösterdiği, içerik kısımlarında, detaylandırılmasında ve somut şekilde öneri getirilmesinde ise farklılıklar olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi (2002). Adalet ve Kalkınma Partisi Programı: Kalkınma ve Demokratikleşme. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/3370001d-0a58-415c-bd99-c522d9427e84/content (25.05.2024)

Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*. (1.Baskı). Ayrıntı Yayınlar.

Cumhuriyet Halk Partisi (2008). Çağdaş Türkiye İçin Değişim Cumhuriyet Halk Partisi Programı. https://content.chp.org.tr/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf (01.06.2024).

Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*, (9.Baskı), Der Yayınları.

Çevik, H. H (2003). Modern Devlette Kamu Politikası Oluşturma: Kavramlar, Aktörler, Karar Verme, Kamu Politikası Süreci ve Türkiye Analizi, A. Balcı, A. Nohutçu, B. Coşkun, K.N. Öztürk, (Ed). *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar: Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Modeller, Dünya ve Türkiye Yansımaları,* (135-167) içinde Seçkin Yayıncılık.

Demir, Ö. Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (6.Baskı). Adres Yayınları.

Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*, (4. Baskı). Bilgi Yayınevi.

Dunn, W. N. (2018). *Public Policy Analysis: An Integrated Approach*. (6th Edition). Routledge

Dye, T. R. (2013). *Understanding Public Policy* (14th Ed). Pearson.

Eren, E. (1998). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, (5. Baskı).Beta Yayınları.

Eroğul, C. (1999). *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*¸ (2.Baskı). İmge Kitabevi.

Eryılmaz, B. (2010*). Kamu Yönetimi*, (3.Baskı). Okutman Yayıncılık.

Everett, S. (2003). The Policy Cycle: Democratic Process or Rational Paradigm Revisited? *Australian Journal of Public Administration*, 62 (2), pp. 65–70.

Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*(29), 5-31.

Heywood, A. (2018). *Siyaset*, 19. Baskı. B101 Yayınları.

İzci, İ. (2014). Katılımcı Yerel Yönetime Genel Bir Bakış. İ.İzci (Ed.) *Katılımcı Yerel Yönetim* (1.Baskı, s.19-39) içinde. Kalkedon Yayıncılık.

Kapani, M.(2014). *Politika Bilimine Giriş*, 35.Baskı. Bilgi Yayınevi.

Kışlalı, A. T. (2010). *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. (8.Baskı). İmge Kitabevi Yayınları

Newton, K. Deth, J.W. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*. Phoenix.

Nie, N. H. Verba, S. (1989). *Siyasal Katılma ve Oy Verme Davranışı*, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyasal Sosyoloji*, (4.Baskı). Der Yayınevi.

Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*.Vadi Yayınları.

Schmıtt, Carl. (2010). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, (2. Baskı). Dost Yayınevi.

Tekeli, İ. (2012). *Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Teziç, E. (1996). *Anayasa Hukuku, Genel Esaslar*, (3. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.

Thomas, J. C. (1995). P*ublic Participation in Public Decisions: New Skills and Strategies For Public Managers*. (1.Edition). Jossey-Bass Publishing.

Turan, İ. (1996). *Siyasal Sistem Siyasal Davranış*, (2.Baskı). Der Yayınları.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*, (1.Baskı). Yarın Yayınları.

Zavala, A. V. (2006). *Katılımcı Demokrasi: Dünyadaki Katılımcı Demokrasi Deneyimleri*. (1.Baskı). Dipnot Yayınları.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Derleme Makalesi] **Atıf/Citation**: Çayalan, H. (2025). "Tarihsel Süreçte Örgüt Yapılarının Gelişimi ve Bilgi Çağı Örgütleri İçin Örgüt Modeli Önerisi: Ay Yıldız Örgüt Modeli", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 36-49. **Gönderim Tarihi**: 22.12.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 02.02.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1605498

Yazar/Author

Hakan ÇAYALAN*

Makale Adı/Article Name

Tarihsel Süreçte Örgüt Yapılarının Gelişimi ve Bilgi Çağı Örgütleri İçin Örgüt Modeli Önerisi: Ay Yıldız Örgüt Modeli

The Evolution of Organizational Structures in the Historical Process and Organizational Model Proposal for Information Age Organizations: Crescent Star Organization Model

ÖZ

Bilgi çağı, örgütler için bilgi ve iletişim teknolojilerine uyumlu yapılar oluşturmayı ve yaşanan sürekli değişimlere eş zamanlı uyarlamalar yapabilme kapasitelerini yüksek tutmayı dayatmaktadır. Tarihsel süreçte klasik yaklaşımın üçgen tipi örgüt tipi modelinin yanına, yatay ilişkilerin yoğun olduğu basık örgüt modeli geliştirilmiş, modern örgütsel yaklaşımlarla proje örgüt yapıları ve matriks yapı modelleri ortaya çıkmış ve modern sonrası yaklaşımlarla şebeke tipi örgüt yapı modeli, yalın örgüt modeli, sanal organizasyon modeli, hibrit organizasyon modeli ve yığışım örgüt modeli gibi yapılar eklenmiştir. Ortaya çıkan tüm bu model tipleri dönemsel bir özellik göstermemiş günümüzde farklı sektörlerde, farklı örgütlerde varlıklarını sürdürmektedir. Tek çatı altında farklı birimlerde farklı örgüt modelleri tatbik edilebilmekte bu yapılar varlıklarını hali hazırda sürdürmektedir. Bu teorik çalışmada ortaya koyulan ay yıldız örgüt tipi modeli önerisi futbol kulüplerinden esinlenerek yorumcu paradigmanın sembolik etkileşim yaklaşımıyla somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bilgi çağı örgütleri için verimli örgüt modeli olabileceği inancıyla önerilen bu modelde ay sembolü; örgütlerde faaliyetlerin yürütülmesinde etkin olan sabit işgörenleri simgelerken, yıldız sembolü ile seçimle görev yapan yönetim kurulları simgelenmektedir. Sembol üzerinden içerik tanımları, modelin olası faydaları üzerine, bilgi çağı örgütleri için güncel yönetsel kavramlar (T tipi insan modeli, personel güçlendirme vs.) esas alınıp, yorumlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kuramı, Örgüt Modeli, Ay Yıldız Örgüt Modeli.

ABSTRACT

The Information Age compels organizations to establish structures compatible with information and communication technologies and to maintain a high capacity for simultaneous adaptation to ongoing changes. Historically, alongside the classical triangular organizational model, the emergence of the flat organization model—characterized by strong horizontal relationships—marked a significant evolution. Subsequently, modern organizational theories introduced project-based structures and matrix models, while post-modern approaches contributed with models such as network organizations, lean organizations, virtual organizations, hybrid structures, and cluster organizations. These diverse organizational models have not remained confined to specific periods; rather, they continue to coexist across various sectors and organizations today. In fact, different organizational models can be applied simultaneously within separate units of a single institution.This theoretical study proposes a novel "Crescent-Star Organizational Model," inspired by the structures of football clubs and conceptualized through the lens of the interpretive paradigm, particularly the symbolic interactionist approach. Within this proposed model—believed to offer an efficient organizational framework for the Information Age—the crescent symbolizes permanent employees who are actively involved in operational processes, while the star represents elected board members responsible for governance. Based on symbolic representations, content definitions and potential benefits of the model are discussed through the lens of contemporary managerial concepts relevant to information age organizations—such as the T-shaped people model and employee empowerment.

Keywords: Organization Theory, Organization Model, Crescent Star Organization Model

* Dr. Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Tuzluca MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hakancayalan@gmail.com

Extended Abstract

Organizational models have been in a constant transformation in parallel with the social, economic and technological developments in human history. Organizational processes, which started with traditional hierarchical structures, have undergone a radical evolution, especially with the acceleration of production relations since the industrial revolution (Taylor, 1911; Weber, 1947). This transformation has profoundly affected not only production processes, but also organizational communication, leadership and employee behavior (Mintzberg, 1979).

In this context, the development of organizational models remains important not only for theoretical discussions but also as a topic of practice. While the ability of organizations to achieve a sustainable competitive advantage today is associated with concepts such as agility and innovation (Teece, 2007), developing a historical perspective on organizational models is critical to understanding current practices and formulating strategies for the future.

This study explains the crescent-star organizational model proposal, which is designed to reflect the structuring of information age organizations by providing a theoretical base for theoretical approaches by addressing the development of the organizational model from a historical perspective.

The method of the study is the symbolic interaction approach of the interpretivist paradigm. The symbolic interaction approach of the interpretivist paradigm focuses on the world of subjective meanings and deals with the symbols through which these meanings are produced and represented. It tries to attribute meanings to objects through symbols. In a continuous process of attributing meanings, the individual builds a structure, changes, breaks it down, measures and negotiates in favor and against (Balcı, 2015: 32-33).

The symbolic interaction approach of the interpretivist paradigm focuses on the world of subjective meanings and deals with the symbols through which these meanings are produced and represented. It attempts to assign meanings to objects through symbols. In a continuous process of attributing meanings, individuals construct structures, change them, break them down, measure them, and negotiate them for and against (Balcı, 2015: 32-33).

In the drawing of the model, attention was paid to a symmetrical and balanced drawing. In addition, the board of directors and the employees are symbolized separately in order to easily distinguish the units. In order to distinguish the employees on an integrated organizational level, the separation was made with dashed lines on the crescent. In the model drawings, arrows with solid lines indicate the executive units, the direction of orders and instructions, while dashed lines and dots indicate the consultation and supervision units (Öztaş, 2014: 54). The distinction made with dashed lines on the crescent of the crescent of the crescent star organizational model reflects a holistic structure in which employees, who have weighted responsibilities in different units, can consult with each other.

The star in the Crescent Organizational Model symbolizes the Board of Directors. The top of the star points outward, with the board chair or CEO having the most active responsibility for external representation of the organization. Since this responsibility for external representation may be exercised by different board members, note that the star has a rotating axis for these situations. In addition, this axis movement implies that board members who are responsible for different units can also make contributions outside their own units.

The upward-pointing crescent in the model refers to the people in organizations. Many of today's information age organizations accept that flexible organizational structures, horizontal communication, and functional structures based on employee empowerment are the keys to success. The dotted lines in the crescent in the model emphasize an integrated structure with high horizontal communication. The crescent-shaped positioning of employees below the board, rather than in a flat, horizontal plane, is intended to position some units of the organization close to the board because of their strategic importance. As for the distribution of employees in the crescent, it can be said that at the ends of the crescent are the rare employees who have caught the blue ocean, and there are fewer of them in the organization. It can be interpreted that the employees in the lower and wider parts of the crescent perform more standard business processes and their number is higher than those in the extreme parts.

Since it is generally rare for the board of directors to have direct contact with operational level employees in the command and control relationship, the unbroken arrows indicating the direction of command in the model are drawn toward the strategic level and the middle level.

In this model, all employees have a high level of interaction, both with board members and with each other. The reason for this is the effort to create highly interactive organizational structures that can respond to the demands of the information age to develop rapid response mechanisms. For this reason, the divisions on the crescent are separated by a dashed line. The dashed distinction reflects the transitivity between departments. With rotational practices, the reflection of the need to be proficient in many areas expected of the digital age worker was attempted to be processed in the model in this way.

The model attempts to reflect the common characteristics of organizations in the digital age. The Crescent Star Organizational Model can be compatible with the application of postmodern management practices. The model tries to symbolize the reflection of many important practices such as horizontal and vertical integration, flexibility, co-change, collaboration, job rotation, employee empowerment, participation in decision making. For this reason, the crescent-star organizational model can be the organizational model of the digital age.

The main limitation of the study is the development of the proposal through observation and fiction without relying on empirical data. In order to obtain more concrete versions of the model based on more systematically collected data, different organizational structures can be observed and the model can be validated with the analysis results of the data obtained from interviews with boards of directors. The structures of experimental organizations can be adapted according to the model and their performance results can be observed.

Giriş

Örgüt modelleri, insanlık tarihinin toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerine paralel olarak sürekli bir dönüşüm içinde olmuştur. Geleneksel hiyerarşik yapılarla başlayan örgütlenme süreçleri, özellikle sanayi devriminden itibaren hız kazanan üretim ilişkileriyle birlikte köklü bir evrim geçirmiştir (Taylor, 1911; Weber, 1947). Bu dönüşüm, yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda örgüt içi iletişim, liderlik ve çalışan davranışlarını da derinden etkilemiştir (Mintzberg, 1979).

Yüzyılın başında rasyonel bürokrasi modeli (Weber, 1947) ve bilimsel yönetim yaklaşımları (Taylor, 1911), iş süreçlerini düzenlemede temel bir paradigma sunmuşsa da, bu modellerin katı yapıları, değişen çevresel koşullara ayak uydurmakta yetersiz kalmıştır. Özellikle 1980'lerden itibaren, küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, esnek ve yenilikçi örgüt modellerine duyulan ihtiyacı artırmıştır (Drucker, 1993). Ağ yapılar, sanal örgütler ve hibrit sistemler, bu dönüşümün önemli yansımaları arasında yer almaktadır (Castells, 1996; Daft, 2020).

Bu bağlamda, örgüt modellerinin gelişimi, yalnızca kuramsal tartışmaların değil, aynı zamanda pratiğin bir konusu olarak da önemini korumaktadır. Günümüzde örgütlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde edebilmesi, çeviklik ve yenilikçilik gibi kavramlarla ilişkilendirilirken (Teece, 2007), örgüt modellerine dair tarihsel bir perspektif geliştirmek, mevcut uygulamaları anlamak ve geleceğe yönelik stratejiler oluşturmak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bilgi çağı örgütlerinde birçok örgüt modeli tipi esas alınarak yapılar örgütlenmekte ve faaliyetler yürütülmektedir. Hatta bu modeller aynı yapının içinde bir arada farklı birimlerde tatbik edilebildiği gibi karma olarak uygulanabilmektedir. Çalışmanın asıl ilham kaynağı İrlanda asıllı yazar Charles Handy'nin "yonca organizasyonları" çalışması olmuştur. Handy bu çalışmada değişen organizasyonları tanımlamak için İrlanda'nın ulusal simgesi olan dört yapraklı yoncayı kullanmıştır (Zan, 2017: 38). Futbol kulüplerinin yapılarına dair gerçekleştirilen gözlemlerden ve tarihsel süreçte Türk ordularının savaşlarda kullandıkları hilal taktiğinden esinlenerek bir örgüt tipi modellemesi çizilmesinin literatüre farklı bir bakış açısı yaratacağı düşüncesiyle ay yıldız örgüt tipi modeli tasarlanmaya çalışılmıştır. Hilal Türk toplumu için önemli sembollerdendir ve

ulusal sembollerden esinlenerek yönetim ve organizasyon literatürüne katkı sunma fikri Handy'nin yonca organizasyonları çalışmasıyla alevlenmiştir. Bu modele dair gerçekleştirilebilecek farklı çalışmaların katkıları modelin geliştirilmesini sağlayacaktır. Geliştirilen ay yıldız örgüt tipi modelinin, örgütlere faydalı olabilecek yeni yöntemler sunmasıyla, sektörel kalkınmaya katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma, örgüt modeli gelişimini tarihsel bir perspektifle ele alarak, kuramsal yaklaşımlar için teorik bir taban oluşturarak bilgi çağı örgütlerinin yapılanmasını yansıtmak üzere tasarlanan ay-yıldız örgüt modeli önerisini açıklamaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde örgütsel yapıların tarihsel süreçte yaşadığı dönüşümler ele alınıp, dijital çağ yönetim perspektifinde örgütsel gereklilikler ele alınarak ay yıldız örgüt modelinin bu gereksinimleri karşılayıp karşılamadığına dair tartışma bu çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Örgüt belirli hedefleri gerçekleştirmek üzere, bir araya gelen insan topluluklarıdır (Öztaş, 2014: 32). Belirli bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılacak en uygun yapıya dair zaman içinde birçok örgüt yapısı şekillendirilmiştir. Farklı dönemlerde uygulama alanı bulan bu örgüt yapıları çevresel ve teknolojik değişmelerle birlikte değişimlere uğramıştır. Geçmişten günümüze geliştirilmiş örgüt yapıları başlıklar halinde ele alınmıştır.

1.1. Örgüt Yapısı ve Tarihsel Gelişimi

Örgüt yapısı kavramıyla ilgili literatürde herkesin mutabık olduğu tek bir tanım olmadığını belirtmek gerekir. Leavitt (akt. Aşkun ve Tokat, 2017: 89-90) yapı konusunda yaklaşımları dörde ayırmaktadır. Bunlar; klasik (geleneksel) yaklaşımcılara göre örgüt yapısı, görev dağılımı, görev tanımı ve bunlarla yetki, sorumluluk ve uyumlaştırma mekanizmalarının ilişkileridir. Düzen ve disiplini vurgulayan geleneksel yaklaşımcılara karşı, insan davranışlarının yapının oluşturulmasında dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğunu savunan davranış bilimciler daha yatay bir yapı önermişlerdir. Bir diğer yaklaşım iletişim ağı yaklaşımıdır. Örgüt yapısının özünde iletişimin önemli bir yeri olduğunu savunan bu görüşe göre iletişim sistemi yapıların oluşturulmasında dikkate alınmalıdır. Örgüt yapısının belirlenmesinde en önemli etkenin teknoloji olduğunu savunan görüş dördüncü yaklaşımı oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak; örgüt büyüklüğü, genel çevre, işlem çevresinin de örgüt yapısının belirlenmesinde önemli olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır.

Genel olarak örgüt yapısının belirlenmesinde yöneticilerin dikkate alması gereken hususlar (Akdemir, 2016: 56; Ülgen ve Mirze, 2004: 344; Timur, 2008: 28-29); iş bölümü ve uzmanlaşma, hiyerarşi/emir-komuta zinciri, emir-komuta/kurmay ilişkileri, bölümlere ayırma, denetim ve kontrol alanı, merkezileşme derecesi, biçimselleştirme ve standartlaştırmadır.

Örgütleri anlamanın en kısa yollarından biri örgüt şemalarını incelemektir. Örgüt şemalarında yatay olarak bölümler veya departmanlar yer alır. Bölümlendirme iş bölümü prensibine göre yapılır. Örgütün faaliyetleri kapsamında, işler birimler ve çalışanlar arasında paylaştırılır. Örgüt şemalarında dikey olarak yer alan yapılar ise kademelerdir. Kademeleme sonucu örgütün hiyerarşisi ortaya çıkar ve ast-üst ilişkilerini gösterir. Altta bulunanlar üstlerinden talimat alır, rapor ve hesap verirler. Bazı örgütler çok kademeli bir hiyerarşiye sahipken (sivri yapı), bazıları daha az kademeli ve daha yatay (basık) olarak örgütlenmiştir. Örgüt şemalarında aynı hatta çizilen, aynı büyüklükteki dikdörtgenler aynı statü ve yetkideki birimleri gösterir. Bunların aralarındaki fark iş bölümünde ve sorumluluk alanındadır. Dikdörtgenlerin büyüklükleri aşağı inildikçe azalmaktadır. Bu da azalan yetkiyi simgelemektedir. Dikdörtgenleri birbirine bağlayan çizgiler haberleşme kanallarıdır. Bu iletişim kanallarından üstten alta emir ve talimatlar, alttan üste rapor ve hesap vermeler, öneri ve şikayetler akmaktadır. Bazı örgütlerde bu iletişim kanalları çok sayıda yatay ve dikey şekilde, bazılarında ise az sayıda ve daha çok dikey doğrultuda tasarlanmıştır (Öztaş, 2014: 48-49).

Her örgütün bir şeması olmalıdır. Şema kurumsallaşmayı destekler ve işleyişi kolaylaştırır. Örgüt şeması açık ve basit olarak hazırlanmalı ve tüm birim ve kademeleri yansıtmalıdır. Şema örgütün birimleri ve kademelerini göstermek için çizilir (Öztaş, 2014: 53-54).

1.1.1. Klasik Örgüt Modeli

Klasik yaklaşımın temsilcileri Taylor, Fayol ve Weber öncülüğünde ortaya koyulan ilkelerden hareketle sembolleşen klasik örgüt tipi modeli "sivri örgüt yapısı" veya "hiyerarşik örgüt yapısı" olarak isimlendirilmektedir. Bu tür yapılarda formalleşme derecesi yüksek ve yapılar mekaniktir. Sivri örgüt yapısı en tepede tüm yetki ve sorumluluğu toplayan bir yöneticinin altında aşağı doğru inildikçe emir komuta zinciri halinde birimlerin, kişilerin birbirine bağlandığı üçgen tipte bir yapıyı ifade etmektedir. Şekil 1 klasik örgüt modelini yansıtmaktadır.

Şekil 1. Klasik Örgüt Modeli (Özdemir, 2010: 266)

Bu yapının özellikleri; her işgören bir yöneticiden emir alır ve her yönetici yalnız kendisine bağlı işgörenlere emir verebilir. Yetki ilişkisi en üstten en alta bir emir komuta kanalında gerçekleşir ve ilişkilerde sivri (dikey) iletişim esastır (Koçel, 2014: 220).

Bu yapının üstünlükleri ve sakıncaları ise şöyledir (Aşkun ve Tokat, 2017: 91-92);

Üstünlükleri; yetki ve sorumluluk ilişkileri açık ve basit olduğundan her işgören kime karşı sorumlu olduğunu açıkça bilmektedir. Özellikle küçük örgütlerde kullanılmakta ve etkili olabilmektedir. Disiplin sağlamak kolaydır. Yönetici sayısının az olmasından yönetim giderleri azdır. Her işgören bir yöneticiden emir aldığından yetki karmaşası yaşanmaz.

Sakıncaları; Örgüt büyüdükçe yöneticilerin yükleri artar daha fazla teknik bilgiye gereksinim duyulur. Emir komuta zinciri de büyümeyle orantılı uzayacağından iletişim güçleşir. Aşırı uzmanlaşmadan dolayı çok yönlü bilgi ve beceriye sahip yönetici bulmak zorlaşır. Bölümler arası yatay iletişim olmadığından işbirliği ve uyumlaştırma zorlaşır.

1.1.2. Yatay Örgüt Modeli

Bu yapılarda görevler ön planda tutulmakta ve uzmanlık önemli rol oynamaktadır. Sivri örgütlenmedeki gibi katı bir yapı bulunmamaktadır. Bu yapılarda işlerle ilgili emirler üst yapılardan değil, işlerin gereklerine göre ilgililerden alınmaktadır. Bu yapılar takım çalışmasına ve işbirliğine uygundur. Yapının en önemli sakıncası birimler arasında uyumlaştırma ve denetim güçlükleridir (Buluç, 1996:517-518). Aşağıda şekil 2'de yatay örgüt modeli örneği yansıtılmıştır.

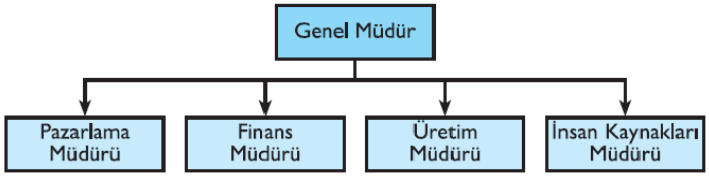

Şekil 2. Yatay Örgüt Modeli (Tonus, 2018: 147)

Bu model, neo-klasik örgüt kuramının davranışsal yaklaşımının ortaya koyduğu insan davranışlarının esas alındığı organik örgüt çalışmaları sonrası daha çok uygulanmaktadır. İşbölümü, iş genişletme, iş değiştirme, rotasyon, personel güçlendirme gibi uygulamaların etkin kullanımına olanak sağlamaktadır. Yapının özellikleri; dar kontrol alanı, basık yapı, adem-i merkeziyetçi yönetimdir (Öztaş, 2014: 191-195).

1.1.3. İşlevsel Örgüt Modeli

Sivri yapıların emir komutaya aşırı bağımlılığı ve uzmanlaşma konusundaki eksiklerini gözlemleyen Taylor (1911) tarafından geliştirilen işlevsel örgüt yapısı, örgütü uzmanlaşma alanlarına göre ayırmaya gitmiştir. Taylor uzmanlaşmanın verimlilik üzerinde önemli etkisi olduğunu gözlemlemiştir. Şekil 3 işlevsel örgüt modeli örneğini yansıtmaktadır.

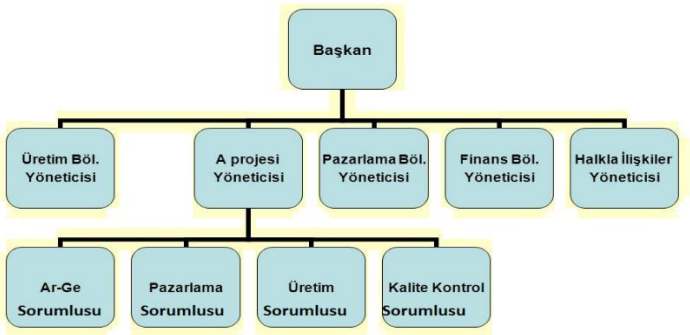

Şekil 3. İşlevsel Örgüt Modeli (Tonus, 2018 :145)

İşlevsel örgüt tipi modelinin faydaları ve sakıncaları ise şöyledir (Aşkun ve Tokat, 2017: 93); faydaları, işlevsel yapı dikey yapıya göre gelişme göstermektedir. Örgütte uzmanlık gerektiren işlerin uzman personelce görülmesiyle verimlilik artışı oluşturulacaktır. Sakıncaları, işlevsel yapıda bir işgörenin birden çok yöneticisi bulunmaktadır. Bu durum işgörenin kimden emir alması ve kime karşı sorumlu olması gerektiği noktasında karışıklıklara sebep olabilir. Bu sebeple örgütün denetiminin kaybolması söz konusu olabilmektedir. İşgörenin sadece uzmanlık alanına odaklanması, diğer alanlarda sorumluluk alma olanağını ortadan kaldırır ve bu durum monotonluğun artmasına sebep olur.

1.1.4. Proje Tipi Örgüt Modeli

Proje örgüt durumsallık yaklaşımın önerdiği bir yapıdır. Projeler, kesin bir başlangıç ve bitiş zamanı olan, karmaşık biçimdeki işlerdir (Aşkun ve Tokat, 2017: 93). Proje adı altındaki işlerde değişik kişi, bilgi, kaynak ve gruplara farklı zamanlarda ihtiyaç duyulmaktadır (Öztaş, 2014: 67-68). Proje organizasyonu, farklı, tekdüze olmayan, sık sık değişen ve farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren bir organizasyondur (Koçel, 2014: 381-382). Proje örgüt yapısı, matriks örgüte çok benzemektedir. Farkları ise proje örgütlerde fonksiyonel departmanların bulunmamasıdır. Proje örgütlerde belirli projeler için gereken personel dışarıdan istihdam edilmektedir ve projenin bitmesiyle görevlerine son verilmektedir (Timur, 2008: 61). Bu yapıda projenin tüm işleri, kaynakları ve sorumluluğu proje yöneticisine verilir. Proje organizasyonu içindeki birimler, proje yöneticisine emir-komuta zinciri dahilinde bağlıdır (Koçel, 2014: 384). Aşağıda şekil 4'te proje tipi örgüt modeli örneği yansıtılmıştır.

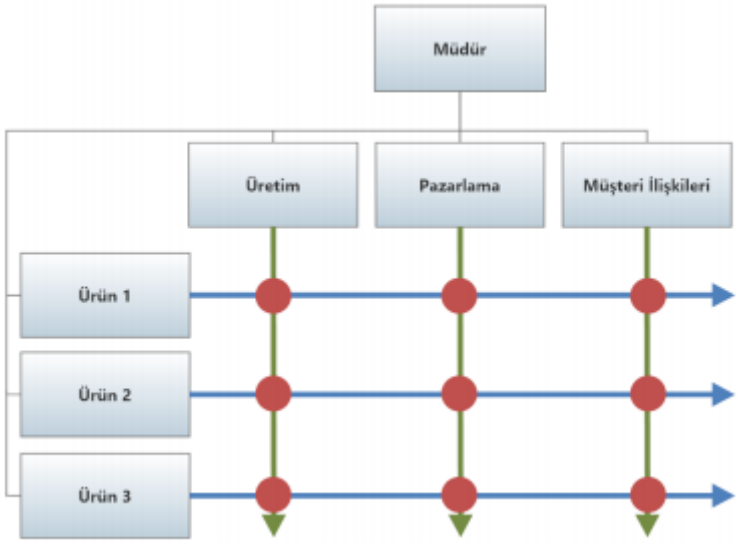

Şekil 4. Proje Tipi Örgüt Modeli (Koçel, 2014: 346)

Proje yöneticisinin örgütte kurmay işlevini üstlendiği uygulama kurmay proje örgüt yapısı olarak tanımlanmaktadır. Proje ölçütüne göre yapılanan örgüt yapılarına ise saf proje örgüt yapıları denmektedir (Aşkun ve Tokat, 2017: 94).

1.1.5. Matriks Örgüt Modeli

Matriks organizasyon yapıları proje temelli işleri gerçekleştirmek için dizayn edilmiş yapılardır (Miller, 1998: 356). Bu sebeple hem proje organizasyon yapılarını hem de fonksiyonel organizasyon yapılarını içeren ikili yapılar olarak tanımlanır (Eren, 2002: 404). Matriks organizasyon modeli hem yatay hem de dikey iki tür ilişki üzerine kurulmuştur. Proje yöneticileri sorumlu oldukları işleri gerçekleştirmek için ilgili uzmanlık birimlerinin desteğini almak zorundadır. Uzmanlık bölümlerindeki çalışanlar bir yandan bağlı oldukları uzmanlık birimlerindeki bölüm yöneticilerine (dikey ilişki), bir yandan da dahil oldukları projenin yöneticisine (yatay ilişki) karşı sorumludurlar (Koçel, 2014: 385). Bu yapılarda kumanda birliği ilkesi bozulmaktadır. Yönetici taleplerinin çelişmesi halinde, çalışan için çatışma yaratabilir. Şekil 5 matriks örgüt modeli örneğini yansıtmaktadır.

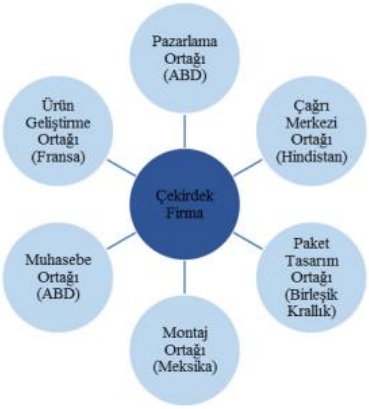

Şekil 5. Matriks Örgüt Modeli (Bozkuş, 2016: 256)

Bu yapıya daha çok inşaat, sağlık, üniversite, havayolları, araştırma ve savunma endüstrilerinde sıklıkla rastlanmaktadır (David, 2001: 249). Proje tamamlanınca projede yer alan işgörenler bağlı oldukları fonksiyonel birimlere dönmektedirler. Fonksiyonel yapı kalıcı, proje organizasyon yapısı ise geçicidir. Değişime karşı stratejik avantaj yakalamak ve ayak uydurmak adına örgütlere esnek yapılar sağlamaktadır. Ayrıca departmanlar arası daha yakın çalışma ilişkilerinin gelişmesini sağlar (Miller, 1998: 356).

1.1.6. Şebeke Tipi Örgüt Modeli

Bir mal veya hizmetin üretiminde gereken faaliyetlerin tek bir işletme bünyesinde toplanması yerine, farklı işletmelere dağıtıldığı durumlarda ortaya çıkan örgüt yapılarına şebeke örgüt yapıları denmektedir (Akdemir, 2016: 69). Bu farklı çatılara sahip işletmeler büyük bir işletmenin altında yer alabilirler (holding yapısı) veya bağımsızlıklarını sürdürüp faaliyet çıktılarını birleştirdikleri bir ağ oluşturabilirler. Şebeke örgüt yapısı içindeki işletmeler hem yardımlaşma hem de rekabet içindedir (Koçel, 2014: 454-457). Şekil 6 şebeke organizasyonların örgütsel yapısının modellemesine dair örnek sunmaktadır.

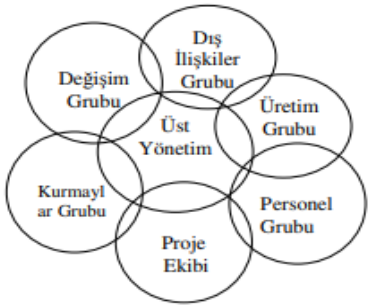

Şekil 6. Şebeke Tipi Örgüt Modeli Örneği (McShane ve Glinow, 2010: 404)

Şebeke örgütler, sahipliğin bir ana işletmede olduğu dahili şebeke örgüt, sermaye bakımından bağımsız olan ancak belirli bir ürün veya hizmeti üretmek için lider bir işletme etrafında bir araya gelen işletmelerin oluşturduğu dengeli şebeke örgüt ve belirli işi yapmak için bir araya gelmiş bağımsız işletmeler arasındaki, tek seferlik veya kısa süreli ilişkiler ağı olarak tanımlanan dinamik şebeke örgüt olmak üzere üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır (Koçel, 2014: 457-461).

1.1.7. Yığışım Örgüt Modeli

Modern sonrası örgüt yapılarından yığışım organizasyonlarda; değişik disiplinlerden gelen kişilerin bir yığışım grubu oluşturarak, sürekli ve geçici biçimde belirli faaliyetleri yerine getirdikleri yapılardır (Child, 2015). Şekil 7 yığışım organizasyon modeli örneği yansıtmaktadır.

Şekil 7. Yığışım Organizasyon Modeli (Koçel, 2014: 325)

Bu organizasyonlarda grup faaliyetleri belirli bir hiyerarşik kontrol ile değil, gruptakilerin kendi aralarında geliştirdikleri düzen içinde yürütülmektedir. Bu düzenin özünde gruptakilerin uzmanlık bilgileri, karar verme yetenekleri ve müşteri ilişkileri bulunmaktadır. Grup sonuç üretme, bilgi paylaşma ve haberleşme ağırlıklı çalışmaktadır (Koçel, 2014: 325).

1.1.8. Yalın Örgüt Modeli

Yalın örgüt yapıları Japon araba üreticilerinin kaynak kıtlığıyla mücadele ve yoğun rekabet ortamında avantaj sağlamak adına geliştirdikleri tam zamanında üretim sistemiyle ortaya çıkmıştır. Büyük stok maliyetlerinin azaltılmasının hedeflendiği bu sistemlerde, üretimden dağıtıma işletmenin tümünü içine alan bir yalınlaşma hedeflenmektedir (Bhasin ve Burcher, 2006: 63). Yalın örgütlerin yönetim biçimlerine dair modelleme örneği şekil 8'de yansıtılmıştır.

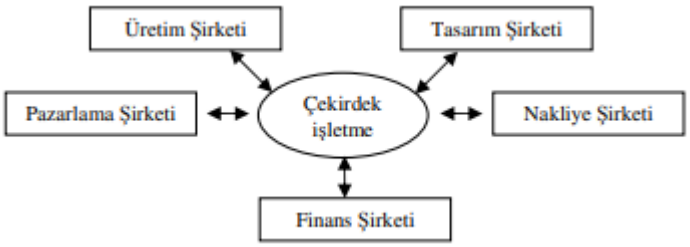

Şekil 8. Yalın Örgütler Yönetim Biçimleri (Kanbur, 2008: 399)

Yalın düşünce işletmelerin yüklerinden kurtulmalarıyla çeviklik kazanması, karar süreçlerinin çalışanlara yaklaştırılması ve örgüt kademelerinin azalmasıyla sanal örgüt modellerine altyapı oluşturmaktadır (Tarancı, 2006: 22).

1.1.9. Sanal Örgüt Modeli

Bu model, bilgi çağının küresel ikliminde oldukça fazla kullanım alanı bulmaktadır. Sanal örgüt ortak işletmelerin örgüt kapsamında çalışacak sanal takımları devreye sokmalarıyla gerçekleşir. Parçası oldukları yapının esnekliğini arttırarak aynı fiziki ortamda bulunmasalar bile farklı coğrafik bölgelerdeki yapıların ve insanların ortak çalışmaları ile ortaya bir çıktı koyabilmelerine imkan tanır. Problemlerin yüz yüze iletişim ile değil bilgisayar veya elektronik ağlar ile çözüldüğü yapılardır (Pauleen, 2003: 153). Şekil 9 bu yapıların modellemesine dair örnek sunmaktadır.

Şekil 9. Sanal Organizasyon Modeli Örneği (Kanbur, 2008: 394)

Bilgi çağının yarattığı Endüstri 4.0 ortamında örgütlerin başarısı inovasyon kapasitelerine bağlıdır. Bu kapasitenin önemli unsurlarından biri de çevre, teknoloji gibi etkenlerle uyumlu örgüt yapılarını tatbik etmeye dayandırılmaktadır (Kosa, 2018: 48). Bu dönemde örgütlerin sürekli öğrenen yapılar geliştirmeleri, işgörenlerin örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık, işbirliği, koordinasyon davranışlarını ve yaratıcı, yenilikçi tutumlarını yükseltecek örgütsel ortamlar yaratmaları önem arz etmektedir.

2. Yöntem

Çalışmanın yöntemi yorumsamacı paradigmanın sembolik etkileşim yaklaşımıdır. Anti pozitivist paradigma, pozitivizmin nesnellik görüşüne; insan davranışının, ancak onun referans çerçevesini paylaşan araştırmacı gözünden anlaşılabileceğini ileri sürerek karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda bireyin çevresini yorumlayarak, dışarıdan değil, içeriden bakarak doğruya ulaşabileceğini savunmaktadır. Yorumsamacı paradigmaya göre sosyal bilimin amacı sosyal gerçeği farklı insanların gördüğü şekilde anlamak ve bu insanların görüşlerini, yaptıkları eylemleri nasıl şekillendirdiğini göstermektir (Balcı, 2015: 29). Sosyal bilimlerde nihai son doğru olmadığından, gerçekleştirilen çalışmalar dünyamızı anlamlandırmamıza katkıda bulunacaktır.

Yorumsamacı paradigmanın sembolik etkileşim yaklaşımı öznel anlamlar dünyasına odaklanır ve söz konusu anlamların üretildikleri ve temsil edildikleri sembollerle uğraşır. Objelere semboller yoluyla anlamlar yüklemeye çalışır. Sürekli bir anlamlar yükleme süreci içinde birey, bir yapı kurar, değişir, parçalar, leh ve aleyhtekileri ölçer ve pazarlık eder (Balcı, 2015: 32-33).

Pozitivzm ötesi ve akılcılık ötesi paradigmalar bilginin keşfedilmediğini, yorumlandığını, bilginin ortaya çıkarılmak yerine oluşturulduğunu varsayar (Tierney ve Rhoads, 1993: 313 akt. Şimşek, 1994).

Futbol klüplerinde yönetim kurullarının denetiminde, sevk ve idaresinde müsabakalarda klübü temsil eden takımlar bulunmaktadır. Takımlar başarı veya başarısızlığı bir bütün olarak üstlenmektedir. Bu nedenle futbol klüplerinde takımın bütünlüğü yansıtan ve yönetim kurulunun konumunu gösteren ay yıldız örgüt modeli yapıyı yansıtmak üzere önerilmektedir. Ay yıldız örgüt modelinin daha önce değinilen ilham kaynağı Handy'nin geliştirdiği yonca organizasyonları çalışmasıdır. Ulusal sembollerin yönetim ve organizasyon literatüründe olguların açıklanmasında kullanılabileceği fikriyle Futbol klüplerinin yönetsel yapıları yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çaba neticesinde Türk ulusu için önemli sembollerden hilal öne çıkmıştır. Türk savaş stratejilerinden hilal taktiği ordunun geri çekilir gibi yaparak hilal şeklinde dizilip düşmanını kapana alıp

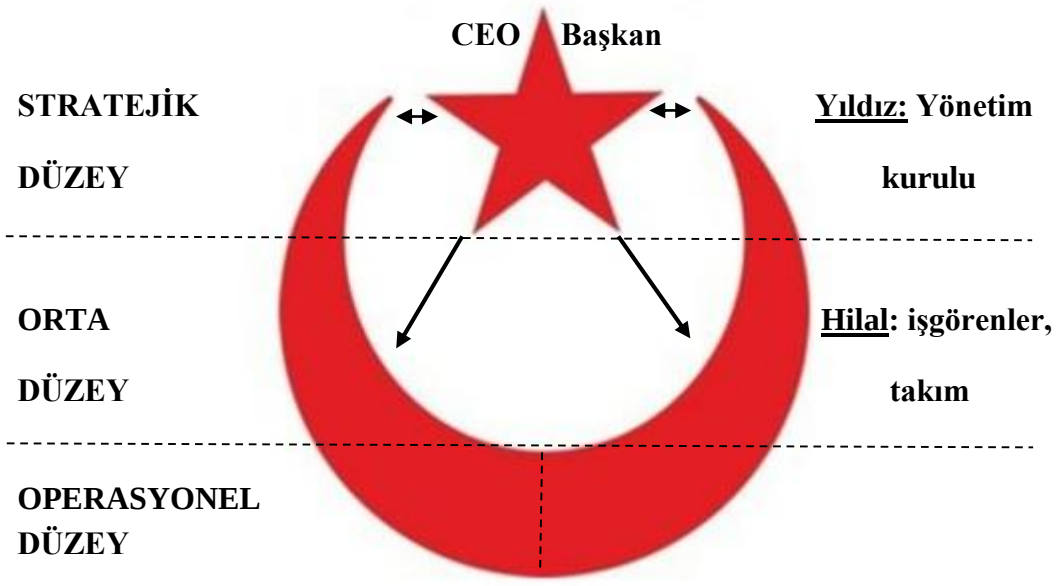
çevrelemesine dayanan bir savaş stratejisidir. Dijital çağ örgütlerinde uygulanan modern sonrası yönetim uygulamalarını verimli şekilde yansıttığı düşüncesiyle ay yıldız örgüt modeli kapsamlı şekilde yorumlanarak literatüre katkı sunulması bu çalışmanın hedeflerindendir.

3. Bulgular

3.1. Ay-Yıldız Örgüt Modeli Önerisi

Çalışma kapsamında incelenen Türkiye'nin önemli futbol kulüplerinin örgütsel yapılarının sembolize edilmesi çabasıyla şekil 10'daki ay yıldız örgüt tipi modeli elde edilmiştir. Söz konusu model faaliyet ve söylemlerin sıkı bir gözlemi neticesinde toplanan zihni içeriklerin dışa vurumuyla sembolize edilmiştir. Futbol klüpleri yıllardır birbiriyle rekabet halinde olan köklü yapılardır. Savaşlarda toplumların birbirine üstünlük kurma çabasıyla geliştirdikleri taktik ve stratejilerin yansımalarına futbol müsabakalarında ve klüpler arasındaki yönetsel rekabette de rastlanılabilir. Kadim Türk savaş stratejilerinden hilal taktiğinin futbol klüplerinin yapılarının açıklandığı ay-yıldız örgüt modeline ilham verdiği belirtilmelidir.

Modelin çiziminde simetrik ve dengeli çizime özen gösterilmiştir. Ayrıca birimlerin kolaylıkla ayırt edilmesi adına yönetim kurulu ve iş görenler ayrı sembolize edilmiştir. İşgörenlerin bütünleşik bir örgütsel düzlemde ayrımı adına hilal üzerinde kesikli çizgilerle ayrıma gidilmiştir. Model çizimlerinde düz çizgili oklar yürütme birimlerini, emir ve talimat yönünü ifade etmekte, kesik çizgi ve noktalar ise danışma ve denetleme birimlerini göstermektedir (Öztaş, 2014: 54). Ay yıldız örgüt modelinin hilali üzerindeki kesikli çizgilerle yapılan ayrımın farklı birimlerde ağırlıklı sorumluluk alan işgörenlerin bir birlerine danışabildiği bütüncül bir yapıyı yansıtmaktadır.

Şekil 10. Ay yıldız örgüt modeli

3.2. Model Önerisinin Yorumlaması

Ay yıldız Örgüt Modelindeki yıldız, yönetim kurullarını sembolize etmektedir. Yıldızın yukarı bakan ucu yönetim kurulu başkanının veya CEO'nun örgütün dış temsilindeki en aktif sorumluluğundan hareketle dışa doğru bakmaktadır. Bu dış temsil sorumluğu farklı yönetim kurulu üyelerince icra edilebildiğinden bu durumlar için yıldızın kendi içinde dönebildiği bir eksene sahip olduğu belirtilmelidir. Ayrıca bu eksen hareketinin farklı birimlerden sorumlu olan yönetim kurulu üyelerinin kendi birimleri dışında da katkılarda bulunabilmelerini ifade etmektedir.

Modeldeki yukarı bakan hilal ise, örgütlerdeki işgörenleri ifade etmektedir. Günümüz bilgi çağı örgütlerinin birçoğu esnek örgüt yapılarının, yatay iletişimin ve personel güçlendirmenin esas

alındığı işlevsel yapıların başarı anahtarı olduğunu kabul etmektedir. Modeldeki hilal içindeki kesik çizgilerle yatay iletişimin yüksek olduğu, bütünleşik yapı vurgulanmaktadır. İşgörenlerin yönetim kurulunun altında düz, yatay bir düzlemde değil de, hilal şeklinde konumlanması örgütün bazı birimlerinin stratejik önem arz etmesinden dolayı yönetim kuruluna yakın konumlandırılması amaçlıdır. Takım kaptanları, takımın bir parçası olmalarının yanında; takım içi taleplerin yönetim kuruluna aktarılması ve yönetim kurulunun takımdan beklentilerinin takıma aktarılmasında stratejik rollere sahiptir. Söz konusu takım kaptanları ayrıca diğer takım üyelerine göre daha yetenekli ve takım başarısında daha önemli katkılar sunan paydaşlardır. Bu sebeple stratejik düzey içinde yer alan hilalin yönetim kuruluna yakın kısımda konumlanmışlardır. Hilalin içindeki işgören dağılımı için; hilalin uç kısımlarında, mavi okyanusu yakalamış nadir işgücünün yer aldığını ve örgüt içinde sayıca daha az bulunduğu da söylenebilir. Hilalin alt ve geniş bölümlerindeki personelin daha standart iş süreçlerini yürüttüğü ve sayılarının uç bölümlerdeki işgörenlere göre daha fazla olduğu yorumlaması yapılabilir.

Günümüz örgütlerinde bütünleşme ve koordinasyon dijital çağın yarattığı rekabet ortamında büyük öneme sahiptir. Ayrıca her işletme bünyesinde bağımsız çalışan bir AR-GE birimi kuramamaktadır. Birçoğu ödül teşvik sistemleri veya yarışmacı bir yöntem ile tüm personelini yaratıcı fikirler geliştirme süreçlerinin içine çekmeye çalışmaktadır. Bu gibi örnekler örgütsel bütünleşmeyi günümüzdeki önemini yansıtmaktadır. Bütünleşmiş ve yüksek koordinasyonu yakalamış örgütler takım halinde hareket ederek anlık tepkiler gerektiren piyasalarda yüksek başarılar yakalayabilir.

Futbol kulüplerinde teknik direktör, takım kaptanları, takımı geri kalanıyla bir bütünün paydaşı olduğu gibi, stratejik düzeyde yönetim kurulunun muhatapları olmalarından, önemli kararlarda kendilerine danışılabildiğinden dolayı hilalin uç kısmında konumlanmaktadırlar. Orta düzeyde takım için önemli kaliteli ayaklardan oluşan kitle yer almaktadır. Operasyonel düzeyde ise kilit oyuncular dışındaki takımın diğer oyuncuları konumlanmaktadır. Tüm oyuncular bir bütün halinde takımı oluşturmakta ve görev tanımları itibariyle aralarında bir somut hiyerarşi bulunmamakla birlikte farklı mevkilerde sahip oldukları yetenekler ile takımın başarısına katkı vermektedirler. Ancak takımın bazı fertleri sahip oldukları yetenekler ile öne çıkabilmekte, takım ile yönetim kurulu arasında köprü vazifesi görerek diğer oyunculardan ayrılabilmektedir. Takımın kendi içinde bütünleşmesi başarının anahtarıdır.

Genel olarak emir komuta ilişkisinde yönetim kurulunun operasyonel düzeydeki çalışanlarla birebir irtibatı nadir görülen bir durum olduğundan modelde emir yönünü gösteren kesiksiz oklar stratejik düzey ve orta düzeye doğru çizilmiştir.

Operasyonel düzey çalışanlar, personel güçlendirme ve inisiyatif yönetimi kavramlarının bilgi çağı örgütlerinde yoğun uygulama alanı bulmasının yansıması olarak emir talimat hiyerarşisi dışında sembolize edilmiştir. Bu hatta rutin kararların personelce verildiği modele yansıtılmıştır.

Hilalin uç kısımlarında bulunan nadir, yetenekli iş gücünün stratejik düzey içinde yer almasının sebebi; rutin olmayan örgüt içi stratejik kararlara personelin katılımını yansıtabilmektir.

Bu modeldeki tüm işgörenlerin gerek yönetim kurulu üyeleri ile gerekse kendi içerisinde etkileşimleri çok yüksektir. Bunun sebebi bilgi çağının yarattığı yüksek hızlı tepki mekanizmaları geliştirme taleplerine yanıt verebilecek, yüksek etkileşimli örgütsel yapılar oluşturma çabasıdır. Bu sebeple hilal üzerinde bölümler arası ayrımlar kesikli çizgi ile ayrılmıştır. Kesikli ayrım bölümler arası geçişgenliği yansıtmaktadır. Rotasyon uygulamaları ile dijital çağ işgöreninden beklenen birçok alana hakim olma gerekliliğinin yansıması bu şekilde modele işlenmeye çalışılmıştır.

Dijital çağ kariyerizminde personel yedekleme maliyetleri ile mücadelede tek yönlü üst seviye uzmanlaşmış personellerdense geniş bir perspektife sahip birden çok işe görevlendirilebilecek işgören tercihlerinin artacağı öngörüsü yanlış olmaz. Yüksek seviye uzmanlaşmış örgüte katma değeri olan personelin yedeklenmesi konusunda da birden çok alana hakimiyeti olan işgörenlerin tercihi ve yetiştirilmesi ciddi maliyet avantajları yaratabilir. Bu modeli örgüt bünyesine tatbik edip esaslarını uygulayabilen örgütlerde örgüt içi yetiştirme faaliyetlerindeki başarı da

yükselebilir. Klasik dönemin yüksek uzmanlaşma arayışındansa günümüzde beklenti "geniş yoğunlaşma" yönünde evrilmektedir. Günümüz örgütlerinde bu tarz geniş yoğunlaşmış personel joker eleman olarak tabir edilmektedir. Literatürde ise bu tarz personel için T-tipi insan modeli kavramı geliştirilmiştir. Günümüzün hızla değişen ve disiplinlerarası iş birliğini gerektiren iş dünyasında, bireylerin sahip olduğu beceri setleri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, T tipi insan modeli bireylerin sahip olduğu beceri çeşitliliğini ve derinliğini açıklayan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. T tipi insan modeli, bireylerin uzmanlık alanlarında derinleşirken farklı disiplinlerden de bilgi edinerek esneklik ve adaptasyon kazanmalarını teşvik etmektedir (Gibson, 2021). Gelecekte, yapay zeka ve otomasyonun iş dünyasındaki rolü arttıkça, bu modelin önemi daha da artacaktır. Örgütlerin ve eğitim sistemlerinin bu yaklaşımı benimsemesi, hem bireysel hem de kurumsal başarının sürdürülebilirliği açısından kritik bir faktör olacaktır (Johannessen & Olsen, 2011).

Ayrıca geleneksel Türk savaş stratejisinde "Hilal Taktiği", "Turan Taktiği" veya "Kurt Kapanı" olarak ifade edilen askeri taktiğin yansımasıyla örgütün yönetim kurulu ile bütünleşik ve rakipleri yutmaya hazır bir görüntü oluşturması motivasyon yükselmesine katkıda bulunabilecektir.

Hilal üzerindeki kesikli çizgilerin sayısı bölümler oranında arttırılabileceği gibi, yıldızın uçları da yönetimde bulunan üyeler oranında arttırılarak somut örgütlere model tatbik edilebilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Örgüt modellerinin tarihsel gelişimi, toplumsal ve ekonomik koşullardaki değişimlerin örgüt yapıları üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Geleneksel modellerden modern yaklaşımlara kadar uzanan bu süreç, örgütlerin çevresel belirsizliklere ve hızla değişen teknolojik yeniliklere uyum sağlama becerisinin, rekabet avantajı yaratmada merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle bürokrasi, bilimsel yönetim ve ağ yapıları gibi çeşitli modellerin, dönemin gerekliliklerine göre nasıl şekillendiği ve dönüşüm geçirdiği, teorik birikim ile pratik arasındaki güçlü bağların altını çizmektedir.

Bu bağlamda, örgüt modellerinin gelişimini analiz etmek, yalnızca geçmişin anlaşılması için değil, aynı zamanda gelecekteki örgütsel tasarımlar ve liderlik yaklaşımlarına ışık tutmak için de önem arz etmektedir. Örgütlerin esneklik, yenilikçilik ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla bütünleşik bir şekilde yapılandırılması, hem akademik hem de pratik düzlemde daha fazla araştırmayı ve tartışmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, tarihsel bir perspektifin yanı sıra, örgüt modellerinin çağdaş gereksinimlere nasıl yanıt verdiğine dair bir değerlendirme de sunmaktadır.

Dijital çağ örgütleri için adapte olmaları gereken en önemli olgular arasında; yenilikçilik, belirsizliklerle mücadele ve yüksek esneklik kapasitesi, teknolojiye adaptasyon sayılabilir. Bu olguların bir yapıda yerleştirilebilmesi adına ortaya koyulan tavsiyeler arasında örgüt içi yaratıcılığın teşviki için esnek çalışma koşullarının sağlanması, takım içi yardımlaşma seviyesinin yükseltilmesi, sıfır hiyerarşi ve bürokrasi öne çıkmaktadır (Birkinshaw ve Ridderstråle, 2020). Ay-yıldız örgüt modeli bilginin öneminin farkındaki dijital çağ örgütleri için bu tavsiyelerin uygulanabileceği uygun ortamı sağlamaktadır. Ay-yıldız örgüt modeli takım içi yüksek etkileşim ve birlik beraberlik ortamı yaratarak belirsizlikler karşısında örgütsel dönüşüm kapasitesini arttırmakta, yaratıcı fikirlerin üretilmesi ve geliştirilmesinde önemli fırsatlar sunabilecektir.

Ay-yıldız örgüt modeli fikrinin geliştirilmesi sürecinde Türk spor kamuoyundan elde edilen gözlemler ve yönetim bilimi bakış açısıyla kulüplerin yapıları, yönetim kurullarının görev dağılımları ve faaliyetleri incelenirken Türk bayrağının ay yıldızı farklı anlamlarla öne çıkmıştır. Bu doğrultuda oluşan modeli somutlaştırmak adına bu çalışma kurgulanmıştır. Dijital çağ örgütleri esnek örgütsel yapıların ağırlıkta olduğu, sıfır hiyerarşiye doğru ilerleyen yapılara evrilmektedir. Ay yıldız örgüt modeli barındırdığı özelliklerle dijital çağ, bilgi çağı örgütlerinin örgüt yapılarını tasvir etmekte kullanılabilir. Bürokrasi ve hiyerarşinin yarattığı baskı ortamından uzak çalışanlar yaratıcı fikir ve önerilerini daha rahat sunabilecekler ve bu fikirler özgürce yüksek iletişim imkanı sunan ay-yıldız örgüt modelini benimseyen örgütlerde geliştirilerek pratiğe dönük katma değerler sunabilecektir. Yönetim kurulu ile iletişimi üstlenen takım paydaşları icra

makamlarını ikna noktasında öne çıkarak takım üzerinde oluşabilecek olası yönetim kurulu baskılarını ortadan kaldırabilecektir. Ay-yıldız örgüt modeli takım bazlı bütünleşme yarattığı için takım içi gerekli durumlarda rotasyona imkan tanıyarak personelin çok yönlü gelişimini teşvik etmekte, personel yedekleme noktasında önemli katkılar vaddetmektedir. Ayrıca personel güçlendirme uygulamalarını teşvik etmektedir. Tüm bu olumlu katkıları göz önünde bulundurularak dijital çağ, bilgi çağı örgütlerine önerilmekte; bu örgütlerin rekabette üstünlük sağlamaları için önem arz etmektedir.

Model üzerinde dijital çağ örgütlerinin ortak özellikleri yansıtılmaya çalışılmıştır. Ay yıldız örgüt modeli, modern sonrası yönetim uygulamalarının tatbikine uyumlu olabilir. Örgütlerdeki yatay ve dikey bütünleşme, esneklik, birlikte değişim, işbirliği, iş rotasyonu, personel güçlendirme, kararlara katılım gibi birçok önemli uygulamanın modelde yansımaları simgelenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple ay yıldız örgüt modeli dijital çağın örgüt modeli olabilir.

Ay-yıldız örgüt modelinin geliştirilme süreci futbol klüpleri üzerine gerçekleştirilen gözlemlere dayansa da teknoloji, reklam ve tanıtım, pazarlama faaliyetleri yürüten birçok firmada uygulanmasının verimli sonuçlar yaratabileceği düşünülmektedir. Modelin kriz anlarında yetki ve sorumluluğu üstlenen bir figürü barındırmamasından kaynaklı kriz yönetiminde eksik kalabileceği düşünülebilir. Ancak hilalin uçlarındaki öne çıkan personelin alabileceği yüksek inisiyatif ile kriz anlarında takımı düzlüğe çıkarabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın en büyük kısıtı ampirik verilere dayanmaksızın gözlem ve kurgu ile önerinin geliştirilmesidir. Modelin daha sistematik toplanmış veriler esas alınarak daha somut versiyonlarının elde edilmesi adına; farklı örgütsel yapılar gözlenip, yönetim kurulları ile gerçekleştirilecek mülakatlardan elde edilen verilerin analiz sonuçları ile modelin sağlaması yapılabilir. Deneme amaçlı örgütlerin yapıları modele göre uyarlanarak, performans çıktıları gözlenebilir.

Kaynakça

Akdemir, A. (2016). *Örgütlerde stratejik yönetim*. Orion Yayınevi, İstanbul.

Aşkun, İ.C. ve Tokat, B. (2017). *İşletmelerde Örgüt Yapısı ve Yönetimi*, Ekin Yayıncılık, 1. Baskı, Bursa.

Balcı, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, 11. Baskı, Ankara.

Bhasin, S; Burcher, P. (2006). Lean viewed as a philsophy, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 17(1), 56-72.

Birkinshaw, J., & Ridderstråle, J. (2020). *Fast/forward: make your company fit for the future*. Stanford University Press.

Bozkuş, K. (2016). Örgüt Yapısı ve Okullar. *Kesit Akademi Dergisi*, (4), 236-260.

Buluç, B. (1996). Yönetimde Örgütlenme Süreci, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2(4), 513-522.

Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Blackwell Publishers.

Child, J. (2015). *Organization: contemporary principles and practice*. John Wiley & Sons.

Daft, R. L. (2007). *Organization Theory and Design*. 9.edt, Cengage Learning.

Eren, E. (2002). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 6. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Gibson, H. O. (2021). *T-shaped Managers-one Size Does Not Fit All: Exploratory Study from the Military*. Harvard Business School.

Kanbur, A. (2008). Küreselleşme Sürecinde Post Modern Örgüt Yapıları, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 13(3), 387-404.

Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*, 15. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Kosa, G. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Yönetim Ve Örgüt Yapısında Değişimler, Deniz Özyakışır ve Meryem Aybas (Edt.), *Endüstri 4.0 üzerine yazılar*: 33-51, Ankara: Savaş Kitabevi.

Johannessen, J. A., & Olsen, B. (2011). Aspects of a cybernetic theory of innovation. *Kybernetes*, 40(1/2), 49-67.

McShane, S. L. ve Glinow, M. A. (2010). *Organizational behavior : Emerging knowledge and practice for the real World*, Fifth Edition, New York: McGraw-Hill.

Miller, A. (1998). Strategic Management, Third Edition, Irwin/McGraw-Hill, New York.

Mintzberg, H. (1979). *The Structuring of Organizations: A Synthesis of the Research*. Prentice Hall.

Özdemir, L. (2010). Şebeke Organizasyon Nedir, Ne Değildir?. *DP Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 260-271.

Öztaş, N. (2014). *Yönetim: Örgüt ve Yönetim Kuramları*, Otorite Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Pauleen, D.J. (2003). Leadership in a global virtual team: an action learning approach, *Leadership &Organization Development Journal*, 24(3), 153-162.

Şimşek, H. (1994). Pozitivzm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar, *II. Eğitim Bilimleri Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi.

Tarancı, Ü. (2006). *Sanal örgüt ve yapısal özelliklerinin incelenmesi: Ameritech örneği,* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. Harper & Brothers.

Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: the nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic management journal*, 28(13), 1319-1350.

Tierney, W. G. ve Rhoads, R. A. (1993). *Enhancing promotion, tenure, and beyond: Faculty socialization as a cultural process ASHE-ERIC Higher Education Report*, no. 6. Washington, DC: The George Washington University, School of Education and Human Development.

Timur, H. (2008). *Organizasyon, Reorganizasyon, İş Tanımları ve Norm Kadro: Kurumsal ve Uygulamadan Örneklerle*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Tonus, H.Z. (2018). Örgütleme, Avni Barış Baraz ve Asuman Nurhan Şakar (Edt.), *İşletme Yöneticiliği*: 140-167, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Ülgen, H. ve Mirze, K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press.

Zan, Ö. (2017). Charles Handy, Ömer Livvarçin ve Dilek Kurt (Edt.), *Yönetim Biliminde 49 İnsan 49 Teori*: 37-44, 4. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Albasan, I. (2025). "Çocuklara Kültürel Miras Bilinci Kazandırmada Arkeoloji Eğitiminin Yeri ve Konuyla İlgili Türkiye'deki Örnekler". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 50-64. **Gönderim Tarihi**: 11.02.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 17.03.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1637645

Yazar/Author

Işık ALBASAN*

Makale Adı/Article Name

Çocuklara Kültürel Miras Bilinci Kazandırmada Arkeoloji Eğitiminin Yeri ve Konuyla İlgili Türkiye'deki Örnekler

The Place of Archaeology Education in Gaining Cultural Heritage Awareness in Children and Related Examples from Turkey

ÖZ

Kültürel miras, geçmişten günümüze uzanan yolda elde edilen bazen somut bazen de soyut değerlerden meydana gelmektedir. Kültürel miras kavramı içinde geçmiş ve gelecek arasında bağ kurmamızda ve insanlığın geçmişini anlamlandırmamızda başat rol oynayan arkeoloji oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel miras bilinci kazandırma ve arkeoloji, sanat, tarihi eser kavramlarına duyarlı olma, onları koruma anlayışını elde etme süreci tabandan tavana doğru bir öğrenim aşamasını gerektirmektedir. Bu sebeple de bu konudaki eğitimlere çocuklardan başlanmalıdır. Çocuklara yönelik kültürel ve arkeolojik etkinlikler, projeler, müzeler ve yayınlar öncelikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Amerika'da başlar, ardından 1970'lerde Avrupa'da hızla bir artış gösterir ve 2000'lerde de Türkiye'de bu konuda çok verimli çalışmalar görülür. Çalışma kapsamında öncelikle kültürel miras ve arkeoloji kavramları ve bunların insanlık için önemi, çocukların bu konuda nerede yer aldığı, neden önce bu bilinci kazandırmada çocuklardan başlandığı ele alınmıştır. Ardından kültürel miras kavramını temel alan çocuk müzeleri, arkeoloji temalı projeler kapsamındaki etkinlikler ve yayınlar yurtdışı ve Türkiye örnekleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Arkeoloji, Eğitim, Müze

ABSTRACT

Cultural heritage consists of both tangible and intangible values obtained from the past to the present. Archaeology, which plays a leading role in establishing a connection between the past and the future and in making sense of humanity's past, has a very important place in the concept of cultural heritage. The process of raising cultural heritage awareness, being sensitive to the concepts of archaeology, art, historical artifacts, and gaining an understanding of their protection requires a learning phase from bottom to top. For this reason, education on this subject should start with children. Cultural and archaeological activities, projects, museums and publications aimed at children first begin in America in the late 19th and early 20th centuries, then increase rapidly in Europe in the 1970s, and in the 2000s, very productive works on this subject are seen in Turkey. Within the scope of the study, firstly the concepts of cultural heritage and archaeology and their importance for humanity, where children are in this regard, and why children are the first to be raised in this awareness are discussed. Then, children's museums based on the concept of cultural heritage, activities and publications within the scope of archaeology-themed projects are evaluated by comparing examples from abroad and Turkey.

Keywords: Cultural Heritage, Archaeology, Education, Museum

* Doktor, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Klasik Arkeoloji, camilla.9035@gmail.com

Extended Abstract

The concept of cultural heritage is the sum of all tangible and intangible values of a society. Archaeology is a branch of science that allows us to understand and interpret all these values of cultural heritage. It also plays a leading role in the discovery and protection of this heritage and in its safe transfer to future generations. For this reason, cultural heritage and archaeology cannot be considered separately. Cultural and archaeological heritage awareness and consciousness can only be created in a society through education. The best way to follow in terms of permanence and spreading to all segments of society is to provide training from bottom to top, that is, to start from the lowest level of education, such as preschool and kindergarten, and move up to the upper level, up to university education. Children play an important role in the context of permanence in education that will start from the bottom up in order to raise awareness of cultural and archaeological heritage. Because with education that starts at an early age, not only will knowledge accumulation and transfer be ensured, but also the ground will be prepared for the formation of a consciousness of understanding the past, the idea of protecting the past and an active sense of responsibility. For this reason, the first children's museums, which are primarily opened in America at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, are organized entirely according to the age levels of children and are equipped with activities aimed at understanding the cultural and archaeological heritage of those ages. From the 1970s onwards, museums directly targeting children begin to be opened in many European countries, as well as sections and halls for children within museums, or museums design with children in mind, and workshops aim at them begin to be organised. From the 1980s and 1990s onwards, such activities are carried out in Asia, the Pacific, the Far East and the Middle East. In Turkey, practices such as children's museums focusing on cultural and archaeological heritage, organizing museums for children, and providing education to children in museums begin in the 2000s, at a later date compared to abroad. The first children's museum is opened in 2017 with the contributions of Ankara Yenimahalle Municipality under the name of Universal Values Children's Museum. Apart from this children's museum, since 2003, there have been studies such as archaeology education for children, mobile museums, workshops, and cultural heritage days in the museum at Ankara Anatolian Civilizations Museum, Ankara Gordion Museum, Ankara Nature and History Museum, İhsan Ketin Geology Park, Ankara University Educational Sciences Toy Museum, Feza Gürsoy Science Center, Middle East Technical University Science and Technology Museum, Istanbul Archaeology Museums, Istanbul Rahmi Koç Museum, Sadberk Hanım Museum, Pera Museum, Istanbul Modern Arts Museum, Santral Istanbul, Antalya Archaeology Museum, Bodrum Underwater Museum and Mardin Museum. Apart from museums, the Ministry of National Education, the Ministry of Culture and Tourism, municipalities, private culture and art foundations, non-governmental organizations, TUBITAK, and universities have archaeological activities aimed at raising cultural heritage awareness among children. In this context, experimental archaeology practices of universities and practical training provided to both local people and students in archaeological excavation sites are very important. Activities within this scope, just like museums, first start abroad. There have been studies in America and European countries since 1975-80. In Turkey, just like the situation in museums, the subject is focused on in the 2000s. The first archaeological park in Turkey is opened in Bursa Aktopraklık. The first experimental research and application center and within this scope, the children's university and children's education center are established in Mersin University, followed by Bilecik University. Apart from these, activities are carried out within the scope of archaeology education for children in Istanbul Küçükyalı, Konya Çatalhöyük, Mersin Yumuktepe, Izmir Yeşilova Mound, Kırklareli Aşağıpınar, Kütahya Aizanoi Excavations. Thus, children are taught to come into contact with archaeological artifacts and ancient life, to understand cultural heritage, and to develop awareness of protection based on the principles of revivability, sustainability and permanence. In addition to these activities, children's books on archaeology and museum themes have been published and children have been provided with the opportunity to carry out activities online and face-to-face through websites on the internet. Although Turkey starts developing archaeology-focused projects aimed at increasing children's cultural heritage awareness late compared to other countries, it quickly gets involved in the process and takes important steps for future generations and carries out productive and successful works. In order to

increase this efficiency and success, it is of great importance to include technology more in cultural heritage and archaeology themed activities, to develop studies that include disadvantaged children, and to increase the number of projects targeting sustainability and permanence. In addition, teacher-student training focusing on the concepts of cultural heritage and archaeology should be accelerated. Cultural heritage and archaeology should be included as a lesson in the curriculum of primary, secondary and high schools. In conclusion, when these suggestions and the studies discussed in the article are taken into consideration, it can be stated that Turkey can reach much better points by completing its deficiencies in this regard and improving itself further.

Giriş

İnsanlık var olduğundan beri kültür kavramı bulunmaktadır. İnsanlar hayatta kalma adına mücadele etmek için topluluklar halinde hareket etmişlerdir ve böylece toplumlar oluşmuştur. Zamanla her toplum da kendine has maddi ve manevi hayat biçimleri olarak tanımlanan kültürü meydana getirmiştir. Tıpkı insan ve toplum kavramları gibi kültür de değişime ve etkileşime açık, canlı ve hareketlidir (Raffiotta, 2005: 23-25). Kendine has özellikleri bünyesinde taşıyan kültür, diğer toplumlarla etkileşim neticesinde çok yönlü bir hal almış ve atalarından gelecek nesillere bir miras olarak aktarılmıştır. Görüldüğü gibi yüzyılların izlerini ve değerlerini taşıyan kültürel miras kavramı, gelecek nesillere ulaşana kadar, içinde birbirinden farklı renkleri barındıran bir mozaik gibidir (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 117). Bunun yanında kültürel miras tamamen geçmişe ait cansız bir kavram değil geçmiş gelecek arasında var olmaya devam eden canlı bir kavramdır. Örnek verilecek olursa; bugün kötü enerjilere karşı sıklıkla kullanılan nazar boncuğunu Antik Dönem'de Mısır'da Tanrı Horus'un simgelerinden biri olarak görmek mümkündür (Raffiotta, 2005: 24). Yine Antik Dönem'in kanatlı atı Pegasus bugün havayollarından birinin adı ve sembolüdür. Özellikle Yunan ve Roma mitolojisinde, sanatında zafer tanrıçası olan Nike günümüzde bir spor ayakkabı markası olarak karşımıza çıkmaktadır (Raffiotta, 2005: 23-25).

Yukarıda ifade edildiği gibi geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesine sahip tüm bu somut ve soyut değerlerin toplamı olan kültürel miras kadar önemli bir diğer kavram da arkeolojidir. Kültürel mirasa ait değerleri tek tek anlamamızı, yorumlamamızı sağlayan arkeoloji aynı zamanda bu mirasın keşfedilmesinde ve korunmasında, gelecek nesillere güvenle aktarılmasında da başat bir rol üstlenmektedir (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133). Bu sebeple kültürel miras ve arkeoloji birbirinden ayrı olarak düşünülemez.

Kültürel mirasın korunup gelecek nesillere ulaşmasındaki görev, var olduğu topluma düşmektedir. Eğer bir toplum kültürel miras bilincine sahipse, arkeolojinin önemini, vazifesini kavramışsa ve tüm bu süreçlerde iş birliği içinde hareket ediyorsa; kültürel miras da güvende olacak ve gelecek nesillere atalarını, eski toplumları ve kültürleri anlama, tanıma fırsatı sağlayarak aktarılacaktır (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133). Bir toplumda kültürel miras bilinci ise ancak eğitimle oluşturabilir (Owen ve Steele, 2003: 197).

1. Kültürel Miras Bağlamında Arkeoloji Eğitiminin Çocuklar İçin Önemi ve Kültürel Miras Bilincinin Kavranılmasında Çocuk Algısı

Toplumda kültürel miras bilinci oluşturmada eğitim şarttır. Bu eğitim için ise her ülkenin Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili kurumları, Üniversitelerin Arkeoloji ve Sanat Bölümleri, Müzelerin, Belediyelerin, Özel Kültür ve Sanat Vakıflarının iş birliği içinde hareket etmesi faydayı en üst düzeye taşıyacaktır (Bardovio, 1998: 6-15).

Bu konuda verilecek eğitimlerin tabandan tavana olacak yani eğitimin en alt basamağından başlayıp en üst basamağa doğru ilerlemesi kalıcılık ve toplumun her kesimine yayılması bağlamında izlenecek en doğru yol olarak gözükmektedir (Cracknell ve Corbishley, 1982: 64).

Kültürel miras bilinci kazandırma adına tabandan başlanacak eğitimde kalıcılık bağlamında, çocuk önemli bir rol oynamaktır. Konuya "Ağaç yaş iken eğilir" atasözü daha bir açıklık getirecektir. Çünkü erken yaşlarda başlanan bir eğitimle sadece bir bilgi birikimi, aktarımı sağlanamayacak aynı zamanda geçmişi anlama bilinci, geçmişe sahip çıkma düşüncesi ve aktif bir sorumluluk duygusu oluşmasına da zemin hazırlanacaktır; kısacası, bir sürece ihtiyaç vardır. Bu sürecin de ilk basamağını çocuklar oluşturmaktadır (Copeland, 1991: 21; Öztürk vd., 2021: 175-203). Antropolog ve sosyologlar bireyde temel kültürel anlayışın erken yaşta meydana geldiğini ve 5-6 yaşa kadar da bu anlayışın kurulduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca erken yaş grubunun kültürel kalıpları daha çabuk kavradığı; ileri yaşlarda bu anlayışı oturtmanın daha zor olduğunu vurgulamaktadırlar (Lynch ve Hanson, 1998: 28-31). İşte bu noktada da işe çocuklarla başlamanın önemi ortaya çıkmakta ve kültürel mirasın arkeoloji eğitimlerinde, neden çocuklar sorusu cevap bulmaktadır.

Kültürel miras bilincini kazandırmak adına verilen eğitimin çocuklar için önemi anlaşıldıktan sonra kültürel miras eğitimini çocuklara hangi yolla vermenin daha etkili olacağı üzerine odaklanılmalıdır. Bu noktada çocukların yaşla doğru orantılı olarak algılama düzeylerine kısaca değinmek gereklidir.

Okul öncesi (2-5 yaş) ve anaokulu (5-6 yaş) gruplarında simgesel algılama egemendir. Çocuk etrafını sistematik olmayan, düzensiz bir şekilde simgelerle ve sembollerle algılar (Gür ve Zorlu, 2002: 12). 7-12 yaş grubunda somut algılama gelişir. Haritalama yeteneği gelişir ve mekandan bağımsız algılama oluşur. 12 yaş sonrası ise soyut değer algısı oluşur ve renk-mekan algısı yerini bulmaya başlar (Altman ve Cherners, 1980: 18). Bu gelişim evreleri ve algılama aşamalarına göre eğitim düzenlenmelidir (Andreetti, 1993: 35; Senemoğlu, 2004: 25; Atacı, 2015: 10).

Mekandaki objelerin büyüklüğü, küçüklüğü, renkleri ve ışık düzeni öğrenme üzerinde büyük önem taşımaktadır. Ağırlıklı olarak dokunarak, yaparak ve yaşayarak öğrenmenin bu yaş grubunda öğrenmede etkisi açıktır (Aydınlı, 1993: 57). Bu sebeple kültürel miras bilincini çocukların zihinlerine yerleştirme adına çocuk müzeleri ve hem teoriye hem uygulamaya dayalı bir bilim olan ve kültürel miras denilince akla ilk gelen arkeoloji fayda sağlamıştır. Arkeoloji temalı etkinliklerle kalıcılık sağlanmış, deneyim imkanı sunulmuştur.

2. Kültürel Miras Bilinci Oluşturmada Çocuk Müzelerinin ve Müzelerdeki Çocuk Bölümlerinin Etkileri

Kültürel miras bilinci oluşturmada çocuk müzelerinin ve arkeolojik faaliyetlerin esas olduğu açıktır. Filozof ve Eğitim Kuramcısı John Dewey'in ve Eğitim Bilimcisi Maria Montessori çocukların öğrenmesinde deneyimlemenin öneminin altını çizmişlerdir (Dyer, 1983: 20-25; Henson, 1996: 26-30; Martin, 2000: 6-11). 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında bu düşünceler ilham kaynağı olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin New York Kenti'nin Brooklyn Eyaleti'nde 1889 yılında ilk çocuk müzesi açılmıştır (Henson, 1996: 27). Bu müzelerin temel nosyonunu ise bir Çin atasözü oluşturmuştur. Bu atasözü şu şekildedir:

"Duyarım, unuturum. Görürüm, hatırlarım. Yaparım ve anlarım." (Owen ve Steele, 2001: 21).

Yaparak, dokunarak, konuşarak kısacası deneyimleyerek öğrenme amacı güden çocuk müzeleri kurulmuştur. Daha çok 5-16 yaş aralığındaki çocuklara odaklanan bu müzelerdeki tüm faaliyetler

deneyimleme ve çocuk merkezli öğrenme üzerine şekillenmiştir (Owen ve Steele, 2003: 297; Zilcioğlu, 2008: 9-25).

Bu müzeler çocuğu merkeze almış, amaç ve hedeflerinin temelinde çocuğu yaşama hazırlamak, evren, çevre, yabancı kültürler, bilim-teknik, insan vücudu, tarih, doğa, sanat, arkeoloji gibi kısacası özellikle kültürel miras olmak üzere sorumluluk bilinci oluşturmak yatmıştır. Kültür ana merkeze alınmıştır (Kolb, 1983: 73-74; Hooper, 1999: 19; König, 2002: 38-39; Zilcioğlu, 2008: 9-25). Amerika'da 1889 yılında ilk çocuk müzesi New York kentinde açılan Brooklyn Çocuk Müzesi'dir (Şekil 1).

Şekil 1. Brooklyn Çocuk Müzesi

(Erişim 02.02.2025. Saat 10.03. https://www.brooklynkids.org/)

Ardından, 1913 yılında Boston Çocuk Müzesi, 1917 tarihinde Detroit Çocuk Müzesi ve 1925'de İndianapolis Çocuk Müzesi (Şekil 2) açılmıştır. Günümüzde Amerika'da yaklaşık 300 adet çocuk müzesi vardır (Kolb, 1983: 73-74; Hooper, 1999: 19; König, 2002: 38-39; Zilcioğlu, 2008: 9-25).

Şekil 2. İndianapolis Çocuk Müzesi

(Erişim 02.02.2025. Saat 10.17. https://www.childrensmuseum.org/)

Amerika'nın ardından Avrupa'da 1970'li yıllarda çocuk müzeleri açılmıştır. Bugün bu müzeler sayısız etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. İsviçre Baden Çocuk Müzesi, Paris Museen Herbe, Viyana Zoom Müzesi, Londra Victoria ve Albert Müzesi örnekler arasında sayılabilir. Özellikle

Almanya'da 1972 yılında açılan Frankfurt Tarih Müzesi iyi bir örnektir. Özellikle bu müzenin çocuklar için düzenlediği rehberli şehir gezileri, atölye çalışmaları, tarihi tiyatral etkinlikleri oldukça başarılıdır (Cleaver, 1998: 28; Hein, 1998: 17-18; Gartenhouse, 2001: 37) (Şekil 3).

Şekil 3. Frankfurt Tarih Müzesi

(Erişim 02.02.2025. Saat 10.30. http://kindermuseum.frankfurt.de/english/index.html)

Bir başka başarılı örnek ise 2004 yılında faaliyete geçen ve 6-14 yaş aralığına odaklanan Hamburg Klick Müzesi'dir (Şekil 4). Müzenin Prehistorya (Tarih Öncesi) Bölümü'nde çocuklara mağara etkinlikleri ve eski dönemlerdeki duvarların benzerini yapma gibi tamamen dokunsal tecrübeler sağlayan görevler yer almıştır. Buna benzer etkinlik ve düzenlemelerle çocuklar geçmişlerini ve kültürel birikimlerini temas ederek kalıcı bir şekilde öğrenmeleri sağlanmıştır (Karadeniz, 2009: 242-245).

Şekil 4. Hamburg Klick Çocuk Müzesi

(Erişim 02.02.2025. Saat 11.20. https://www.hamburg.de/kultur/kultur-a-z/kinder-jugendliche/klick-kindermuseum-309114)

Avrupa dışında gerek Balkan ülkelerinde, Pasifik, Asya ve Uzakdoğu ülkelerinde gerekse Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde çocuk müzeleri 1985'den itibaren görülmeye başlanmıştır. Bulgaristan'ın Varna kentinde 1985 yılında açılan Arkeoloji Müzesi'nde çocuk bölümü eklenmiştir. Bu bölümde bir nevi Antik Dönem'lerin yaşantılar kesitler, eserlerin replikaları,

çocuklara yönelik arkeolojik sunumlar yer almıştır (Cleaver, 1998: 28; Hein, 1998: 23; Karadeniz, 2009: 247) (Şekil 5-6).

Şekil 5. Varna Arkeoloji Müzesi- Çocuk Bölümü

(Erişim 03.02.2025. Saat 11.08. https://visit.varna.bg/en/study_museum.html)

Şekil 6. Varna Arkeoloji Müzesi- Çocuk Bölümü

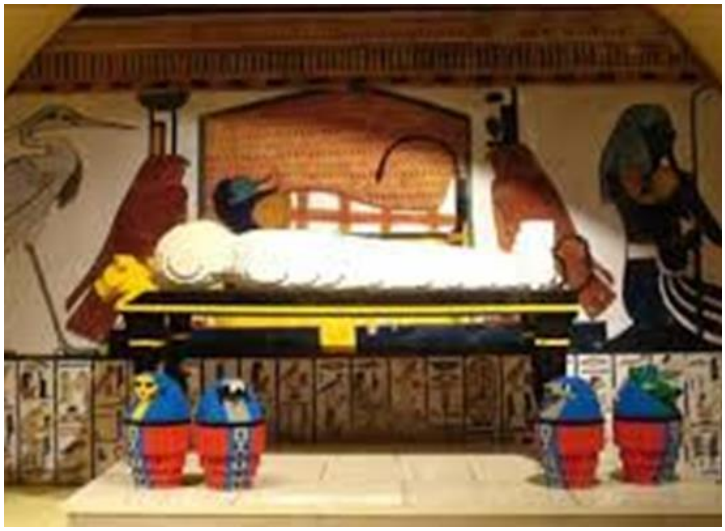
(Erişim 03.02.2025. Saat 11.27. https://visit.varna.bg/en/study_museum.html)

Yunanistan'ın Atina kentinde 1987 yılında faaliyete geçen Yunan Çocuk Müzesi, Güney Kore'de açılan Samsung Çocuk Müzesi, Hindistan'dan Delphi Çocuk Müzesi ve Mısır'da 1985'de açılan Suzanne Mubarak Çocuk Müzesi gibi örnekler çoğaltılabilir (Erişti vd., 2013: 16). Özellikle Mısır Suzanne Mubarak Çocuk Müzesi alanında iyi bir örnektir. Hem Mısır'ın tarihi, coğrafi özelliklerini hem de arkeolojisine ışık tutan dokunsal capcanlı etkinlikler sunmaktadır. Müze içeriğinde birden çok temaya odaklansa da ağırlık bir zamanlar tanrıların gölgesi olduğu düşünülen firavunların hüküm sürdüğü Antik Mısır'ın tarihinde ve arkeolojisindedir. Müze; Nil Nehri, Kızıldeniz, Çöller ve Firavunlar Salonları'ndan oluşmaktadır. Ayrıca müzenin arkeoparkı da bulunmaktadır (Şekil 7-8) (Hein, 1998: 35; Karadeniz, 2009: 470).

Şekil 7. Mısır Suzanne Mubarak Çocuk Müzesi

(Erişim 04. 02. 2025. Saat 11.50. https://www.sis.gov.eg/Story/1264/The-Child-Museum?lang=en-us)

Şekil 8. Mısır Suzanne Mubarak Çocuk Müzesi

(Erişim 04.02.2025. Saat 11.58. https://www.sis.gov.eg/Story/1264/The-Child-Museum?lang=en-us)

Çocuk müzeleri bağlamında yurtdışı ve Türkiye karşılaştırıldığında, Türkiye'de kültürel miras bilinci kavramı, bu bağlamda açılan çocuk müzeleri ve arkeoloji eğitimi gibi konulara daha geç eğilim gösterilmiştir. 2000'lerde Türkiye'deki müzelerde çocuk bölümleri yer almaya ve kültürel miras üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ülkemizde konuyla ilgili oldukça başarılı örnekler görülmektedir. Hala da bu konu üzerine faaliyetlerin kapsamı geliştirilerek çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir (Karadeniz, 2009: 475-487; Bulut ve Başbay, 2014: 557-578; Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32). Türkiye'de kültürel mirasın önemi üzerine çocuklar için yapılan atölyeler, bölümler ilk kez 2004 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yapılmıştır. Çocuklara yönelik 10 adet atölye açılmıştır. Bu atölyeler kapsamında verilen eğitimlerde arkeolojik kazı deneyimi, seramik eserleri tümleme, yap-boz çalışmaları, Neolitik Dönem yaşam alanı, kilden tablet yapımı, duvar resimi boyama, restorasyon faaliyetleri yer almıştır (Şekil 9) (Karadeniz, 2009: 475-487; Bulut ve Başbay, 2014: 557-578; Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32).

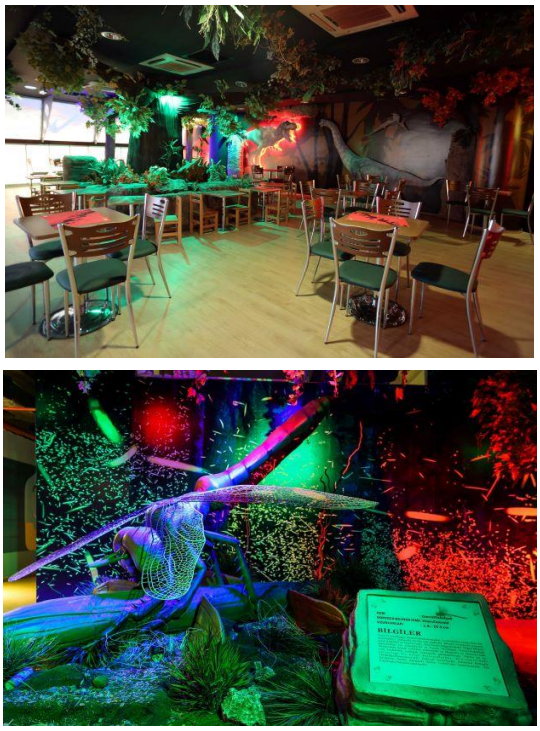
Şekil 9. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Çocuk Arkeoloji Atölyesi
(Erişim 04.02.2025. Saat 12.06. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir B431DD84F71AF6413417D44DE616F0C2)

2008 yılında Ankara Gordion Müzesi'nde çocuklara yönelik müze düzenlemeleri yapılmış ve 6-7-8 Haziran Ankara Gordion Festivali kapsamında bölgenin tarihi ve arkeolojik değerleri tanıtılmıştır. Çocuklara yaparak, konuşarak, dokunarak, taklit ederek eski dönemleri tanıma ve deneyimleme fırsatı sağlanmıştır (Karadeniz, 2009: 475-487) (Şekil 10).

Şekil 10. Ankara Gordion Müzesi Çocuk Etkinliği
(Erişim 04.02.2025. Saat 12.34. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir?B431DD84F71AF6413417D44DE616F0C2)

Ankara Yenimahalle Belediyesi'nin direkt çocuklara yönelik, 2017 yılında açtığı Evrensel Değerler Müzesi Türkiye'deki ilk ve tek interaktif çocuk müzesidir. Diğer örnekler müzeler içinde çocuklara yönelik açılan bölümler ve atölyelerdir. Oysa bu müze tamamen yurtdışındaki benzerleri gibi direkt çocuklar için açılmıştır. Hikayeden bilime, tarihten sanata farklı temalarda çocukların aktif katılım gösterdiği etkinlikler yürütülmektedir. İçerisinde kazı alanı, zooloji bölümü, buzul adası ve masal köşesi gibi birçok alan yer almaktadır (Şekil 11).

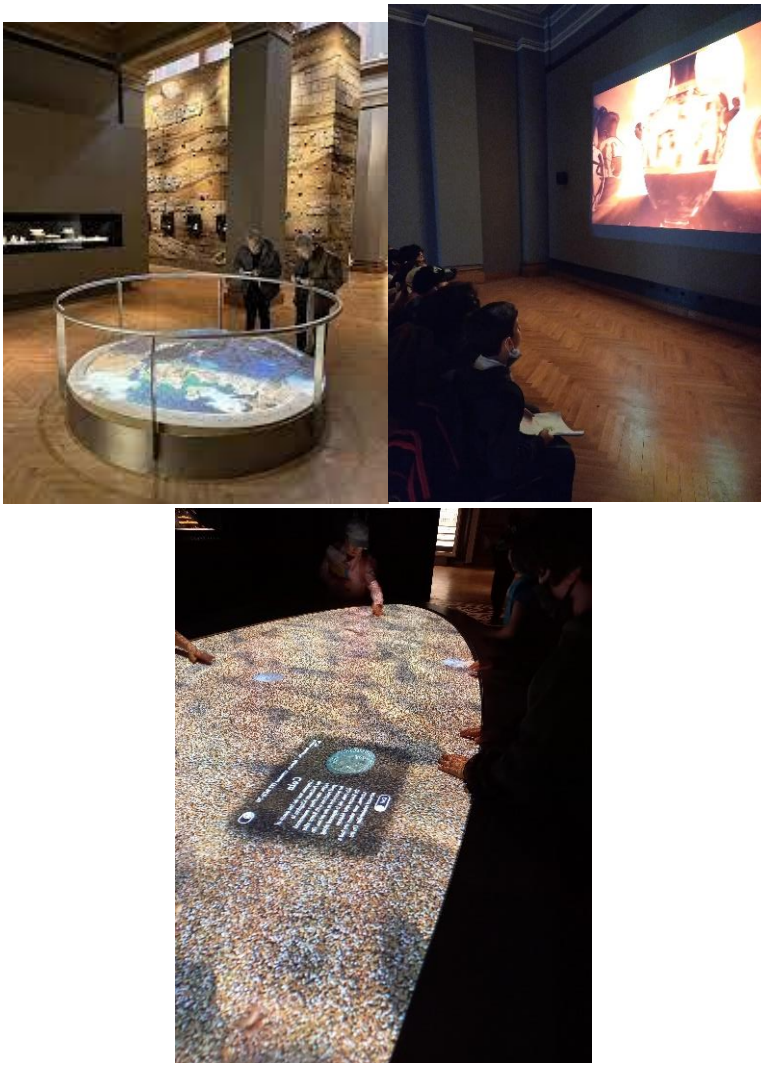

Şekil 11. Ankara Evrensel Değerler Çocuk Müzesi

(Erişim 04.02.2025. Saat 13.02. https://www.yenimahalle.bel.tr/ProjeDetay/evrensel-degerler-cocuk-muzesi/33)

Ankara Şehit Cuma Dağ Tabiat ve Tarih Müzesi, MTA İhsan Ketin Jeoloji Parkı, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin Oyuncak Müzesi, T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi Feza Gürsoy Bilim Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Müzesi Ankara'da çocuklara odaklanan ve onlara yönelik eğitim yürüten örnekler arasında sayılabilir (Karadeniz, 2009: 475-487; Bulut ve Başbay, 2014: 557-578; Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32).

İstanbul'da Arkeoloji Müzeleri başta olmak üzere belediyelerin ve özel müzelerin kültürel mirasa ve çocuk eğitimine, gelişimine yönelik çalışmaları bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde 7 ile 12 yaş aralığını kapsayan okul-müze günleri ve bu kapsamda etkinlikler düzenlenmektedir. Yine müze kendi içinde Avrupa örneklerini referans alarak oldukça başarılı restorasyonlar gerçekleştirerek ileri yaş ve genç grubunun yanında erken yaş grubuna da hitap eder hale gelmiştir. Dokunsal panolar, görsellik ve canlandırma ve düzenlenen etkinliklerle müze çocuklar için sıkıcı ve tamamen didaktik olmaktan çıkıp keyifli, merak uyandıran ve canlı bir yer haline dönüşmeye başlamıştır (Karadeniz, 2009: 475-487; Bulut ve Başbay, 2014: 557-578; Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32) (Şekil 12).

Şekil 12. Yazarın, Öğrencileriyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Gerçekleştirdiği Etkinlik

(Yazarın Çektiği Foto)

İstanbul'da Rahmi Koç Müzesi'nin 2003 yılından beri düzenlediği kardeş okul projesi, hafta sonu eğitim paketleri ve gezici müzesi sadece İstanbul'a değil, Türkiye'nin diğer illerinde de çocukların kültürel miras ile bilim ve sanatla temas etme imkanı sağlamıştır (Şekil 13) (Karadeniz, 2009: 475-487; Zengin, 2022: 21-32).

Şekil 13. İstanbul Rahmi Koç Müzesi Gezici Müze Büs

(Erişim 06.02.2025. Saat 11.57. https://www.arkeolojikhaber.com/haber-rahmi-m-koc-muzesinin-gezici-muze-projesi-muzebus-16-yildir-yollarda-24289/)

İstanbul Modern Sanatlar Müzesi'nin, İstanbul Pera Müzesi'nin ve Santral İstanbul'un çocuklar için düzenlendiği eğitimler konuyla ilgili örnek verilebilir. 2005 yılında Sunay Akın tarafından Göztepe'de açılan Oyuncak Müzesi çocukların oyuncaklar vasıtasıyla geçmişle temas kurmalarını eğlenceli şekilde olanak tanımaktadır. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi'nin "Haydi Müzeye" projesi her yaş grubundan çocuklara müze içerindeki eserleri tanıma, yaşayarak kültürel mirasımızı keşfetme şansı vermektedir (Şekil 14). İstanbul Rezan Has Müzesi'nde her hafta sonu, yarıyıl ve yaz için çocuklara özel etkinlikler ve atölye çalışmaları yürütülmektedir. Kelime oyunu, zaman kapsülü, mühür atölyesi, harf piramidi, konuşan heykeller, Olimposlular, küçük arkeologlar, kilden tabletler ve heykeller gibi etkinlikler düzenlenmektedir (Şekil 15) (Karadeniz, 2009: 475-487; Zengin, 2022: 21-32).

Şekil 14. Sadberk Hanım Müzesi'nin Projesi
(Erişim 06.02.2025. Saat 12.41. https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/haydi-muzeye-kesfet-ogren-eglen)

Şekil 15. RHM'nin Etkinliği
(Erişim 06.02.2025. Saat 12.43. https://www.rhm.org.tr/cocuk-egitim-programi/)

Ankara ve İstanbul dışında Antalya Arkeoloji Müzesi, Bodrum Sualtı Müzesi, Mardin Müzesi ve Çanakkale Troya Müzesi alanında başarılı örneklerdendir. Antalya Arkeoloji Müzesi'nin bölümlerinden çocuk salonu kültürel miras ve bu bağlamda bölge tarihini, arkeolojisini çocuklar için yarattığı canlandırmalar, gerçekçi maketlerle çok iyi bir şekilde tanıtmakta ve yansıtmaktadır. Bu salonda Karain Mağarası, Myra Kaya Mezarları, Patara, Perge ve Aspendos antik kentlerinin maketleri yapılmıştır (Şekil 16) (Karadeniz, 2009: 475-487; Bulut ve Başbay, 2014: 557-578; Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32).

Şekil 16. Antalya Arkeoloji Müzesi Çocuk Salonu
(Erişim 06.02.2025. Saat 12.48. https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=ANT01&DistId=ANT)

Mardin Arkeoloji Müzesi'nde çocuklara tarih eser ve bu eserleri bulma, tanıma ve koruma bilinci kazandırmak amacıyla müze bahçesinde kurulan arkeoparkta kazı eğitimi verilmiştir. Öncesinde kısa bir teorik eğitim alan çocuklara burada arkeoloji, tarihi eser ne demek, arkeolog ne iş yapar gibi temel seviye bilgiler kazandırılmıştır. Ardından pratikte diğer adıyla uygulama kısmında kazı alanına daha önceden gömülen Neolitik Dönem'e ait taklit eserler bulunmuştur. Bu eserlerin nasıl kayıt edileceği, temizleneceği sonrasında gelen işlemler tek tek çocuklar tarafından uygulanmıştır. Böylece çocuklara hem eğlenceli hem de verimli bir öğrenme atmosferi yaratılmıştır (Şekil 17) (Bülbül, 2016: 681-694; Zengin, 2022: 21-32).

Şekil 17. Mardin Arkeoloji Müzesi Arkeopark Kazı Aktiviteleri
(Erişim 06.02.2025. Saat 12.56. https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/mardin-muzesi-arkeolojik-kazi-egitimi-veriyor_3_363968.html)

Son yıllarda Troya Müzesi'nde de çocuklara yönelik projeler gerçekleştirilmiştir. Bu projeler çağdaş müzecilik kapsamında birçok kent müzesine örnek olmakta ve çocukların arkeolojiye karşı farkındalığını artırmada önemli bir rol oynamaktadır. 14 Kasım 2024 yılında "Sınıf Arkadaşım Homeros" gezici bavul müzesiyle çocuklara tarihi değerleri tanıtma ve kültürel miras bilinci aşılamak amacıyla arkeoloji ve restorasyon odaklı etkinlikler gerçekleştirilmiştir (Erişim 14.03.2025 Saat 13.15. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/sinif-arkadasim-homeros-gezici-muze-cocuklarla-tarihi-kesfe-cikti).

Kısacası kültürel miras bilinci kazandırmak adına çocuklara yönelik müzeler açılmış veya müzelerin bir bölümünde çocuklar için atölyeler, arkeoloji alanları ve etkinlikler düzenlenmiştir. Buralarda verilen arkeoloji eğitimleriyle çocuklara eski toplumları tanıma, onların yaşam biçimleriyle ve bakış açılarıyla somut şekilde temasta bulunma imkanı tanınmıştır. Tarihin eserlerin bulunuş hikayesi, buluntuların kaydedilip korunması gibi bilgiler verilmiştir.

3. Çocuklara Yönelik Arkeoloji Temalı Faaliyetler

Gerek çocuk müzeleri gerekse devlet veya özel müzelerin çocuklar için tasarlanan bölümleri, bu müzelerin düzenledikleri arkeolojik etkinlikler dışında üniversitelerin, araştırma merkezlerinin, enstitülerin, belediyelerin, vakıfların, bakanlıkların projeleri kapsamında kültürel miras odaklı çalışmalar ve arkeoloji temalı etkinlikler de çocuklara kültürel mirası bilincini aşılamada oldukça etkili bir rol oynamaktadır (Cracknell ve Corbishley 1982: 65; Dyer, 1983: 27-35; Henson, 1996: 35; Bardovio, 1998: 6-15).

Tıpkı çocuklara yönelik açılan müzeler ya da müzelerde çocuklar için düzenlenen faaliyetler gibi çeşitli devlete bağlı ve özel kurumların gerçekleştirdiği projelerin başlangıcı öncelikle yurtdışında başlamış, ardından Türkiye'de konuyla ilgili faaliyetler yapılmıştır. Yurtdışındaki arkeoloji temalı faaliyetlere bakıldığında 1970'lerden beri çalışmalar olduğu görülmektedir. 1976 ile 1981 aralığında İngiltere'deki York Arkeoloji Vakfı'nın ve Peter Reynolds'ın katkılarıyla ButSer Antik

Çiftliği ve Jorvik Viking Merkezi olmak üzere iki adet proje geliştirilmiştir. Bu iki projeden Butser Antik Çiftliği ile halka odaklı ama özellikle erken yaş grubu denilen çocuklara yönelik etkinlikler düzenlenmiştir. Burada Demir Çağ yaşamının nasıl olduğuna dair bizzat tecrübe etme imkanı sunularak öğrenmede deneyimleme yoluyla kalıcılık sağlanmaya çalışılmıştır. Jorvik Viking Merkezi'nde ise festivaller ve birbirinden farklı etkinlikler düzenlenilerek bölgenin eski tarihine, dönemlerine ve Vikinglerin yaşamlarına ışık tutulmuştur (Şekil 18). Özel bir plato üzerinde kurulan balmumu heykeller, maketler ve canlandırmalarla çocuklar başta olmak üzere halkın bu antik yaşamla ve atalarıyla temasa geçme imkanı sunulmuştur (Henson, 1996: 35; Bardovio, 1998: 6-15).

Şekil 18. İngiltere Jorvik Viking Merkezi

(Erişim 06.02.2025. Saat 13.07. https://www.jorvikvikingcentre.co.uk/about/)

1980-90'lı yıllardan itibaren ise birden çok vakıf, enstitü, üniversitenin desteklediği bu tip projeler artmaya başlamıştır. Amerika Arkeoloji Enstitüsü'nün çocuklar için oluşturduğu 100'e yakın faaliyet bulunmaktadır. Kısaltması YAC (Young Archaeologists' Club) olan Genç Arkeologlar Kulübü 8 ile 16 yaş aralığındaki çocuklara yönelik temel arkeoloji eğitimi, rehberli antik kent gezileri, arkeolojik kazı imkanı sağlamaktadır. "Arkeo Junior" denilen proje kapsamında 7 ile 14 yaşlarındaki benzer etkinliklerle kültürel bilinç aşılanmaya çalışılmıştır. İngiltere ve Amerika dışında İspanya'da da özel vakıfların ve belediyelerin destekleriyle DIG (Descubriendo Nuestro Pasado) denilen "Geçmişizi Keşfetme" adlı bir proje programı ile çocuklardan halka doğru eğitim imkanı verilmiş ve bu kapsamda sit alanı ve müze gezileri, workshoplar düzenlenmiştir (Hein, 2004: 413-426; Şimşek, 2011: 919-934; Gross ve Rutland, 2017: 29-49). Yine JAS Arqueologia S.L.U ve Arqueolitic denilen eğitim programları bulunmaktadır. Belçika, İsveç ve İtalya gibi ülkelerde de buna benzer projeler ve eğitimler yapılmıştır. Ayrıca yurtdışındaki birçok ülkede özellikle Amerika, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika ve İsveç gibi ülkelerde kurulan arkeoloji tema parkları, arkeolojik geziler ve milli arkeoloji günleri ve haftaları ise kültürel miras bilincinin kökleşmesinde faydası yadsınamaz oldukça etkili çalışmalardır (Martin, 2000: 23-34; Raffiotta, 2005: 23-25).

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren kültürel miras, arkeoloji, sanat kavramlarıyla yol alan projeler, eğitimler ve faaliyetler popülerliğini daha da arttırmıştır. Teknolojinin yaygın kullanımıyla internet ortamında bu tarz konularla ilgili online çalışmalar yapılır hale gelmiştir. Americanmuseum.ology, archaeology.mrdonn.org, archeo.kids, chissa'dov'e, anna.clerici.it, culturafacile.org gibi internette tamamen bu konuyla ilgili kurulan sitelerde gerek sanal müze turları, online eğlenceli etkinlikler ve arkeologlar, sanat tarihçileri, restoratörler tarafından

düzenlenen gerek online gerekse yüz yüze eğitimler kültürel miras bilincinin ve bu bağlamda arkeoloji eğitimlerinin yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır.

Yurtdışında daha erken başlayan ve günümüzde hız kesmeden devam eden bu çalışmalara 2000'lerden itibaren Türkiye'de dahil olmuştur. Hala bu tip projelerde destek sağlayan ve çalışmalara devam eden ülkemizde konuyla ilgili çeşitli üniversitelerin, kültür sanat vakıflarının ve kuruluşlarının, belediyelerin, bakanlıkların projeleri yer almaktadır (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133). 2000'li yıllardan beri Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın beraber yürüttüğü "Köy Okulları Projesi" ile köylerde yaşayan çocukların kültürel miras bilinç düzeyi arttırılmaya ve koruma bilinç düzeyinin geliştirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ve Miniatürk'ün teşvikiyle yürütülen "Minik Kaşifler-Çocuklar için Arkeoloji Projesi" ile de kültürel miras bilincini erken yaşta kazandırmak amaçlanmaktadır. Çocuklara, gençlere yönelik yapılan kültürel miras çalışmalarında Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı, ÇEKÜL, Çocuk Mimarlık Çalışmaları Merkezi gibi sivil toplum örgütleri de rol oynamaktadır (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133). Yine 2000'lerde teknolojinin daha sık kullanılmaya başlanmasıyla birlikte online platformlarda da arkeoloji eğitimleriyle ilgili atölyeler ve faydalı internet sayfaları bulunmaktadır. Arkeox, çocuklariçinarkeoloji gibi websiteleri örnek verilebilir.

TÜBİTAK'ın ve üniversitelerin geliştirdiği projeler, arkeoparklar ve deneysel arkeoloji merkezleri çocuklara arkeolojik mirası keşfetme, koruma ve kültürel miras bilinç düzeyininin geliştirilmesinde çok verimli ve etkilidir. 2000 yılından itibaren geliştirilen bu çalışmalar her sene katlanarak artmaktadır. 2001 yılında İstabul Fikirtepe'de bulunan, Koç Üniversitesi tarafından yürütülen ve Geç Roma-Bizans Dönemi'ne ışık tutan KüçükYalı kazısında bir arkeopark projesi başlamıştır ve proje 2015 yılında bitmiş ve arkeopark açılmıştır (Ricci, 2015: 13). Tüm halka yönelik bir proje olsa da özellikle odak noktası 9 ile 12 yaş aralığındaki çocuk grubudur. Hatta bu proje kapsamında eğitimlerin verildiği bir çocuk kulübü kurulmuştur. Civardaki ilkokul ve ortaokullarla iş birliği içinde olunup arkeolojik alan gezileri ve eğitimler düzenlenmiştir (Ricci, 2021: 119-130).

Önceleri İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, daha sonraları Anadolu Üniversitesi tarafından yürütülen Çatalhöyük kazılarının gerçekleştirildiği alanda kazıya da destek sağlayan Shell'in katkılarıyla 2003 yılında bir proje geliştirilmiştir. "Shell Çatalhöyük Arkeoloji Yaz Atölyesi" ile ilk ve ortaokul çocuklarına arkeolojik miras eğitimi verilmeye başlanmıştır (Şekil 19) (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133).

Şekil 19. Shell Çatalhöyük Arkeoloji Yaz Atölyesi

(Erişim 06.02.2025. Saat 13.14. https://www.sanatatak.com/catalhoyuk-arkeoloji-yaz-atolyesine-rekor-katilim/)

Kazısı İstanbul Üniversitesi tarafından yürütülen Bursa Aktopraklık'taki arkeolojik alanda 2009 yılında bir kültürel miras projesi başlatılmıştır. Bu proje kapsamında bir arkeoloji okulu ve arkeopark açılarak çocuklara kültürel mirasın tanıtılması ve korunması bağlamında hem teorik öğrenme hem uygulama şansı tanınmıştır. Çocuklar uygulama kazı alanında önceden gömülmüş eserleri bulup onları inceleme, temizleme aşamalarını deneyimleyerek tarihi bir eserin keşif sürecine tanıklık etmişlerdir. Neolitik köy canlandırması ile eski dönem insanlarının yaşam alanlarıyla temas etme imkanı bulmuşlardır (Şekil 20). Gerek açılış tarihi ve gerekse örnek tasarımı, çok yönlü planlanması ile Türkiye'nin ilk arkeoparkı denilebilir (Karul vd., 2010: 241-262; Keskin ve Tanaç, 2018: 11-124).

Şekil 20. Bursa Aktopraklık Arkeopark ve Arkeoloji Okulu

(Karul vd., 2010)

Kültürel mirası tanıma ve koruma bilincini geliştirme amaçlı yapılan bu deneysel arkeoloji uygulamalarından (arkeoparklar, arkeoloji okulu, arkeolojik alanlardan düzenlenen atölyeler ve eğitimler) bir diğeri Ege Üniversitesi'nin kazılarını yürüttüğü İzmir Bornova'nın Yeşilova Höyüğü'nde 2009 yılında "Zaman Yolculuğu" adlı program kapsamında Neolitik bir köyün canlandırılması ve bir gün için çocukların bu dönemi yaşayarak deneyimlemesi sağlanmıştır (Derin, 2010: 263-274; Keskin ve Tanaç, 2018: 110-124) (Şekil 21).

Şekil 21. İzmir Yeşilova Höyüğü Deneysel Arkeoloji Uygulaması

(Keskin ve Tanaç, 2018: 113)

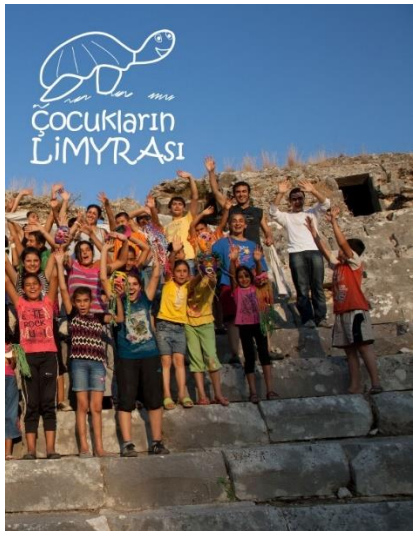
İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ile ortak şekilde kazıları yürütülen Kırklareli Aşağıpınar'da da Neolitik bir köy canlandırılması yapılmıştır. Böylece deneysel bir öğrenme alanı yaratılmıştır (Şekil 22) (Eres ve Özdoğan, 2016: 157-167; Keskin ve Tanaç, 2018: 110-124).

Şekil 22. İzmir Yeşilova Höyüğü Deneysel Arkeoloji Uygulaması

(Eres ve Özdoğan, 2016: 158)

Arkeoparklar, arkeoloji okulu, eğitimleri ve atölyeleri dışında üniversite bünyelerinde deneysel arkeoloji araştırma merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerden ilki Mersin Üniversitesi'nin kurduğu Çocuk Eğitimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Çocuk Üniversitesi'dir. Sloganı ise "Çocukların Limyra'sı"dır. Tüm bunlar süresince Mersin Üniversitesi Arkeoloji Topluluğu ve Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezi, Çocuk Üniversitesi'ne ve Çocuk Eğitimi Merkezi'ne destek olarak iş birliği içinde geleceğin yeni nesilleri olan çocuklara kültürel mirasın önemi, korunması hakkında uygulamalı bilgiler vermektedir. Gerek alan gezisi, teorik eğitim gerekse laboratuvar ve alan uygulamaları bilgiyi kalıcı hale getirmektedir (Şekil 23) (Sarı, 2013: 159-163; Türkteki, 2021: 450-462).

Şekil 23. Mersin Çocukların Limyra'sı Etkinliği

(Erişim 06.02.2025. Saat 13.36. https://prattweekly.wordpress.com/2013/10/01/upcoming-lecture-cocuklarin-limyrasi-childrens-limyra/)

Deneysel arkeoloji merkezlerinin ikincisi ise Bilecik Üniversitesi bünyesinde kurulan Deneysel Arkeoloji ve Uygulama Merkezi'dir. Bu merkezin çocuk bölümünde kültürel, arkeolojik miras üzerine çeşitli eğitimler ve projeler geliştirilmektedir. Atatürk İlkokulu, TED Koleji gibi birçok ilkokul, ortaokul ve lisenin öğrencileriyle çalışmalar yürütülmektedir. Bu merkezde çocuklara arkeoloji üzerine teorinin yanında kazı çalışmalarını deneyimleme imkanı ile anlaşılırlık, sürdürebilirlik temelli bir eğitim ortamı sunulmuştur (Şekil 24) (Türkteki, 2021: 450-462).

Şekil 24. Bilecik Üniversitesi Çocuklar İçin Arkeoloji

(Türkteki, 2021)

2013-2015 yılları aralığında yürütülen TÜBİTAK'ın 4004 kodlu "Ben Bir Kaşifim, Yaşadığım Yeri Keşfediyorum" projesinde Mersin Yumuktepe Höyüğü'nde çocuklara yönelik bir eğitim programı gerçekleştirilmiştir. Bu eğitim kapsamında 6. ve 7. sınıf öğrencilerde kültürel miras için farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Bu eğitimde çocuklara bilgi verme amaçlı sunum yapılmış, arkeolojik alan gezisi gerçekleştirilmiş, rehberli alan gezisi süresince harita ve pusula kullanımı, pano-bilgi levhaları üzerine bilgiler verilmiş, notlar alınmış, resimler çizilmiş ve ardından öğrencilerden süreç ile ilgili olumlu dönütler alınmıştır. Farkındalık ve kalıcılık sağlanma hedeflenmiştir (Şekil 25) (Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133).

Şekil 25. Mersin Yumuktepe Çocuk Etkinliği

(Uçar ve Yoloğlu, 2018: 114-133)

2015 kazı sezonunda Kütahya'nın Çavdarhisar İlçesi'nde bulunan şu an Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından kazısı yürütülen Aizanoi Antik Kenti'nde hem yöre halkını kültürel miras konusunda bilinci arttırma, konu hakkında bilgilendirilme yapılması hem de çocuklara küçük yaşlardan itibaren bu koruma bilincini aşılama, eser kaçakçılığını önleme ve tahribatı azaltma amacıyla arkeoloji eğitimleri verilmiştir. 5 haftalık olarak planlanan eğitimde sunum, alan gezisi, antik dönem kıyafetleri ile canlandırma, sahada yardımcı arkeolog olarak görev alma, laboratuvar çalışması gibi faaliyetler yürütülmüştür (Şekil 26) (Bozok ve Okur, 2019: 263-282).

Şekil 26. Kütahya Aizanoi Çocuk Etkinliği
(Bozok ve Okur, 2019)

Çocuklara yönelik arkeoloji temalı bu faaliyetlerle kültürel miras bilinç düzeyini arttırma, duyarlılık düzeyini yükseltme, arkeolojik eserleri koruma, doğal ortamda yaşantıyı aktarma, sürdürebilirlik, görünürlük, anlaşılırlık ve kalıcılık hedeflenmiştir. Günümüzde hala farklı üniversitelerin kültürel miras projeleri altında çocuklara yönelik arkeoloji eğitimleri devam etmektedir.

4. Çocuklar İçin Arkeoloji Temalı Yayınlar

Kültürel miras bilinç düzeyini yükseltme amaçlı çocukların yaşlarına uygun şekilde hazırlanmış kitaplar basılmaya başlamıştır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Amerika, İngiltere, Hollanda, Fransa, Güney Kore, Japonya, Danimarka, Almanya, İtalya gibi birçok ülkede bu konuyla ilgili yayınlar çıkartılmış ve 2000'li yıllardan sonra da bu yayınlar daha da yaygınlaşmıştır. Amerika'daki San Carle Sanatı Müzesi'nin resimli kitapları, Hollanda'daki Çocuk Kitabı Müzesi'ndeki arkeoloji kitapları, Güney Kore'deki Hyundai Sanat Müzesi'nin kültürel değerler konulu kitapları örnek olarak verilebilir (Şimşek, 2021: 28-30).

Türkiye'de de 2000 yılından itibaren çocuklara yönelik kültürel farkındalık ve arkeolojik mirası sahiplenme ve koruma düzeyini yükseltme amacıyla birçok hem eğlenceli aktivitelerle dolu hem de eğitici kitaplar yayımlanmıştır. Bu konuda Sakıp Sabancı Müzesi'nin "Ben Eserleri Koruyorum" sesli kitabı, Rezan Has Müzesi'nin Sibel Sonmaz'ın yazarlığını yaptığı "Evvel Zaman İçinde Hasankeyf" kitabı, Sadberk Hanım Müzesi'nin "Arkeoloji Aktivite Kitabı" ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Erdem Seçmen'in yazarlığını yaptığı kitabı müzelerin çıkardığı yayınlardır (Şekil 27) (Şimşek, 2021: 10-21).

Şekil 27. Müzelerin Çocuklar İçin Çıkardığı Kitaplara Örnekler

(Şimşek, 2021)

Müzeler dışında birbirinden farklı yazar ve yayınevi tarafından çocuklar için çıkarılan arkeoloji odaklı kitaplar mevcuttur. Servet Yanardağ'ın Doğan Egmont Yayınları'ndan çıkan "Gizemli Dünya Müzeleri", Gülay Sert'in Türkiye İş Bankası Yayınları'ndan çıkan "Keşfedin Anadolu Uygarlıkları", Lider Hepgenç'in Final Yayınları'ndan çıkan "Osman Hamdi Bey'in Hazine'si", yine aynı yazarın Abm Yayınevi'nde basılan "Göbeklitepe Oyun Parkı" adlı kitapları, Yapı Kredi Yayınları'nın yazarı Stefano Tongetti, çevirmeni Filiz Özdem olan "Çocuklar İçin Arkeoloji El Kitabı" ve Kültür Bakanlığı'nın bir yayını olan " Biri Arkeolog Mu Dedi" başlıklı yayını örnekler arasında sayılabilir (Şekil 28).

Şekil 28. Çocuklar İçin Arkeoloji Kitapları

(Şimşek, 2021)

İlk baskısı Bulut, ikincisi Derlem Yayınları'ndan çıkan İdil Bilgin'in yüksek lisans tezinden multidisipliner ve oyunlaştırma tekniğiyle yazılmış "Konya'da İz Peşinde-Oyunlu Kültürel Miras Kitabı" alanında iyi bir örnektir. 9 ile 11 yaş grubuna yönelik tasarlanan kitapta nokta birleştirerek hedefe ulaşma, şifreli harfleri çözme, keşif yapma, mıknatıslı alanlarda yapbozlar yapma ve gizli cevaplara ulaşma gibi hem eğlenceli hem de eğitici etkinlikler bulunmaktadır. Böylece çocuklar Konya'nın antik tarihine tanıklık edecek, böylece bölgedeki arkeolojik, tarihi ve doğal mirası tanımış olacaktır (Şekil 29) (Şimşek, 2021: 25-26).

Şekil 29. İdil Bilgin'in Kitaplarının Kapakları

(Şimşek, 2021)

Eğitmen kökenli yazar "Çatalhöyük'te Bir Gün" ve "Anadolu Uygarlıkları Eğitim Kiti" adlı iki kitabında da duygu odaklı yaklaşımıyla çocuklara arkeolojik mirası tanıtmayı ve ona sahip çıkmayı öğretmeyi hedeflemektedir.

2025 yılında Bilgin Kültür Sanat Yayınevi'nden çıkan, Ersin Çelikbaş ve Eda Öz Çelikbaş tarafından hazırlanan "Resim Terapisi Hadrianopolis Renkleri – Çocuklar İçin Arkeoloji Serisi 1" isimli kitap alanında oldukça başarılı bir örnektir. Kitapta arkeolojiye ve bu bağlamdaki keşif yolculuğuna disiplinlerarası bir bakış açısıyla ve resim terapisi odaklı yaklaşılmaktadır.

Şekil 30. Kitap Kapağı

(Erişim 15.03.2025. Saat 11.50. https://www.homerbooks.com/urun/resim-terapisi-hadrianopolis-renkleri)

Gerek müzelerin gerek bu alan üzerine çalışanların çocuk grubunu hedef alan arkeoloji temalı eğitici kitaplarının sayısı her geçen gün artmakta olup verilen örnekler çoğaltılabilir.

Sonuç

Geçmişten günümüze kadar gelen birbirinden farklı toplumların meydana getirdikleri somut ve soyut değerler dizisi anlamına gelen kültürel mirasın temel konuları olan arkeolojik alanlar, sitler, yapılar, eserler arkeoloji biliminin konusu dahilindedir. Arkeoloji, bu mirasın ortaya çıkarılmasında, korunmasında, güvenle saklanıp sergilenip gelecek nesillere aktarılmasında başat rolü oynamaktadır. Kültürel mirasın bulunma hikayesi, korunması, geçmişteki toplumların yaşam biçimlerini anlama ve bu konudaki bilinç düzeyinin arttırılması arkeoloji temalı eğitimler, atölyeler ve uygulamalar ile sağlanmaktadır. Bu mirası gelecek nesillere aktarırken ve bu bağlamda konuyla ilgili eğitim verirken tabandan tavana doğru bir süreç takip etmek kalıcılık, anlaşılırlık ve sürdürebilirlik açısından önem arz etmektedir. Tabandan başlamak ise erken yaşlara yani çocuklara odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu sebeple de önceliğini 19. yüzyıl sonunda, 20. yüzyıl başında Amerika'nın çektiği ilk çocuk müzeleri açılmıştır. Bu müzeler tamamen çocukların yaş düzeylerine göre düzenlenmiş ve buna göre kültürel mirasın anlaşılmasına yönelik etkinliklerle donatılmıştır. 1970'lerden itibaren ise Avrupa'nın birçok ülkesinde direkt çocuklara yönelik müzeler açılmış, müzelerin içlerine çocuklar için bölümler, salonlar konmuştur. Ayrıca müzeler çocuklar da düşünerek düzenlenmiş, çocuklara yönelik atölye çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. 1980-90'lardan itibaren Asya, Pasifik, Uzakdoğu ve Ortadoğu'da bu tip faaliyetler yapılmıştır. Türkiye'de ise çocukları esas alan, kültürel miras odaklı çocuk müzeleri, müzelerin çocuklara yönelik organize edilmesi ve müzelerde çocuklara eğitim verilmesi gibi uygulamalar yurtdışına göre daha geç bir tarihte 2000'li yıllarda başlamıştır. Türkiye'de ilk çocuk müzesi 2017 yılında Ankara Yenimahalle Belediyesi'nin katkılarıyla Evrensel Değerler Çocuk Müzesi adıyla açılmıştır. Bu çocuk müzesi dışında 2003 yılından günümüze kadar Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara Gordion Müzesi, Ankara Şehit Cuma Dağ Tabiat ve Tarih Müzesi, MTA İhsan Ketin Jeoloji Parkı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Oyuncak Müzesi, T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi Feza Gürsoy Bilim Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İstanbul Rahmi Koç Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi, Pera Müzesi, İstanbul Modern Sanatlar Müzesi, Santral İstanbul, Antalya Arkeoloji Müzesi, Bodrum Sualtı Müzesi, Troya Müzesi ve Mardin Müzesi'nde çocuklara arkeoloji eğitimleri, gezici müze, atölye çalışmaları, müzede kültürel miras günleri gibi çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Müzeler haricinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ilgili kurumlarının, belediyelerin, özel kültür sanat vakıflarının, sivil toplum örgütlerinin, TÜBİTAK'ın, üniversitelerin çocuklara yönelik kültürel miras bilinci kazandırma amaçlı arkeolojik faaliyetleri yürüttüğü gözlenmiştir. Bu bağlamda üniversitelerin deneysel arkeoloji uygulamaları, arkeolojik kazı alanlarında gerek yöre halkına gerekse öğrencilere yönelik yapılan uygulamalı eğitimlerin yeri ağırlıktadır. Bu kapsamdaki faaliyetlerde tıpkı müzelerde olduğu gibi öncelikle yurtdışında kendini göstermiştir. 1975-80'den beri Amerika, Avrupa ülkelerinde çalışmalar mevcuttur. Türkiye'de ise tıpkı müzelerdeki durum gibi 2000'li yıllarda konu üzerine odaklanılmıştır. Türkiye'deki ilk arkeopark Bursa Aktopraklık'ta açılmıştır. İlk deneysel araştırma ve uygulama merkezi ve bu kapsamda çocuk üniversitesi, çocuk eğitim merkezi ise Mersin Üniversitesi'nde kurulmuş, onu ikinci olarak Bilecik Üniversitesi izlemiştir. Bunlar dışında İstanbul Küçükyalı, Konya Çatalhöyük, Mersin Yumuktepe, İzmir Yeşilova Höyüğü, Kırklareli Aşağıpınar, Kütahya Aizanoi Kazıları'nda çocuklara arkeoloji eğitimleri kapsamında faaliyetler yürütülmüştür. Bu etkinlikler içeriğinde çocuklara temel teori eğitimi, uygulama kapsamında alan gezisi, saha çalışması, laboratuvar ve eser kaydetme-temizleme, kilden üretim gibi eğitimler verilmiştir. Böylece çocuklara arkeolojik eserlerle, antik yaşamla temas etme, kültürel mirası anlama, koruma bilinci canlandırılabilirlik, sürdürebilirlik ve kalıcılık ilkeleri temel alınarak aktarılmıştır. Deneysel öğrenmenin bu nokta da ciddi faydalar sağladığı saptanmıştır. Bu faaliyetler dışında gerek arkeoloji, müze temalı çocuk kitapları yayımlanmış ve internet ortamında websiteleriyle gerek online gerekse yüz yüze olarak çocuklar için etkinlik yapma imkanı tanınmıştır. Bu örneklerin sayısını daha da çoğaltmak mümkündür.

Türkiye, çocuklara kültürel miras bilinci kazandırma amacı kapsamında arkeoloji odaklı projeler geliştirmeye yurtdışına göre geç başlamış olsa da hızla sürece dahil olmuş, gelecek nesillere yönelik önemli adımlar atarak verimli ve başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu verimliliğin ve başarının arttırılması adına kültürel miras ve arkeoloji temalı etkinliklerde teknolojinin daha fazla sürece dahil edilmesi, dezavantajlı çocukları da kapsayan çalışmalar geliştirilmesi ve sürdürebilirliği, kalıcılığı hedef alan projelerin çoğaltılması büyük önem teşkil etmektedir. Ayrıca kültürel miras ve arkeoloji kavramlarına odaklanan öğretmen-öğrenci eğitimlerinin hız kazanması, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk, orta dereceli okulların ve liselerin müfredatına ders olarak kültürel miras ve arkeolojinin dahil edilmesi ve yayın çalışmalarının arttırılması gerekmektedir. Sonuç olarak bu öneriler ve makale kapsamında ele alınan çalışmalar göz önünde tutulduğunda Türkiye'nin bu konuda eksiklerini tamamlayarak ve kendini daha da geliştirerek, çok daha iyi noktalara gelebileceği ifade edilebilir.

Kaynakça

Altman, I. ve Cherners, M. M. (1980). Culture and Enviroment. Wadsworth.

Andreetti, K. (1993). Teaching History from Primary Evidence. David Fulton Publisher.

Atacı, S. (2015). Mekan-Öğrenme İlişkisinin Çocuk Müzeleri Üzerinden İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Aydınlı, S. (1993). Mimarlıkta Estetik Değerleri. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Baskı Atölyesi.

Bardovio, N. A. (1998). Arqueologia experimental en la education secundaria obligatoria. Revista de Arqueologia, 208, 6-15.

Bozok, B. ve Okur, A. (2019). Görsel Sanatlar ve Arkeoloji İşbirliği ile Gerçekleştirilen Kültürel Miras Eğitiminin Öğrencilerin Başarı ve Tutumlarına Etkisi. Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi, 4(3), 263-282.

Bulut, C. ve Başbay, A. (2014). Öğretmenlerin Çok Kültürlü Yeterlilik Algılarının İncelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 23(3), 957-978.

Bülbül, H. (2016). Müze ile Eğitim Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinde Kültürel Miras Bilinci Oluşturma. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, 6(3), 681-694.

Cleaver, J. (1998). Doing Children's Museums. Williamson Publishing.

Copeland, T. (1991). England: English Heritage A Teacher's Guide to Maths and the Historic Enviroment. Paul H. Brooke.

Cracknell, S. ve Corbishley, M. (1982). Presenting Archaeology to Young People. CBA Research Report, 64, 63-76.

Derin, Z. (2010). İzmir Yeşilova Höyüğünde Yeni Bir Eğitim Yöntemi: Zaman Yolculuğu. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 8, 263-274.

Dyer, J. (1983). Teaching Archaeology in Schools. Shire Publications Ltd.

Eres, Z. ve Özdoğan, M. (2016). Kültür Turizminde Arkeolojik Mirasın Yeri. Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Erişti, S.D.,Uluuysal, B. ve Dindan, M. (2013). Görsel Algı Kuramlarına Dayalı Etkileşimli Bir Öğretim Ortamı Tasarımı ve Öğrenci Görüşleri. Anadolu Journal of Educational Sciences International, 3(1), 13-33.

Gartenhaus, R. A. (2001). Yaratıcı Düşünme ve Müzeler. (R. Mergenci ve B. Onur, Çev.). Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Gross, Z. ve Rutland, S.D. (2017). Experiental Learning and Values Education Ata School Youth Camp. International Review of Education, 63, 29-49.

Gür, Ş.Ö. ve Zorlu, T. (2002). Çocuk Mekanları. Yapı Endüstri Yayınları.

Hein, E.G. (1998). Learning in the Museum. Routhledge.

Hein, E.G. (2004). John Dewey and Museum Education. Curator: The Museum Journal, 47(4), 413-426.

Henson, D. (1996). Teaching Archaeology-A United Kingdom Directory of Resources. CBA.

Hooper, E. (1999). Müze ve Galeri Eğitimi. (M.Ö.Evren ve E.G. Kapçı, Çev.). Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları.

Karadeniz, C. (2009). Dünyada Çocuk Müzeleri ile Bilim, Teknoloji ve Keşif Merkezlerinin İncelenmesi ve Türkiye İçin Bir Çocuk Müzesi Modeli Oluşturulması. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.

Karul, N., Avcı, M.B., Deveci, A. ve Karkıner, N. (2010). Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 8, 241-262.

Keskin, Y. ve Tanaç Z. M. (2018). Arkeolojik Alanlarda Bir Sunum Yöntemi Olarak "Arkeoparklar". Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi, 3(2), 110-124.

Kolb, L. (1983). Das Kindermuseum in der USA. Verlag.

König, G. (2002). Kinder und Jugend Museen. Leske & Budrich.

Lynch T. ve Hanson B. (1998). Developing Cross-Cultural Competence: A Guide for Working with Children and Their Families. Paul H. Brooke.

Martin, J.A. (2000). Simulacion arqueologia en Escuelas Taller y casa de Oficios. Revista de Arqueologia, 234, 6-11.

Owen, T.D. ve Steele, J.N. (2001). Digging up the Past. Archaeology for Kids. Southern Archaeology Press.

Owen, T.D. ve Steele, J.N. (2003). Teaching the Next Generation-Archaeology for Children. Antiquity Press.

Öztürk, H.M., Güngör, H. ve Ogelman, H.G. (2021). Okul Öncesi Dönemde Kültürel Miras Eğitimine İlişkin Öğretmen Görüşleri: Denizli İli Örneği. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(1), 175-203.

Raffiotta, S. (2005). A Scuola di Archeologia. Provincia Enna, 8(6), 23-25.

Ricci, A. (2015). Küçük Yalı Arkeopark Çocuk Kulübü-Geçmişten Geleceğe Miras Küçük Yalı Arkeopark. Cotto Matbaa.

Ricci, A. (2021). Aynı Yolda Beraber Yürümek, Küçük Yalı Arkeopark'ta Eğitim Programları: Arkeologlar, Öğretmenler ve Çocuklar. Çocuklar için Kültürel Miras Çalıştayı Öğretmen Odaklı Uygulamaları, II, 119-130.

Sarı, D. (2013). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Uygulama Alanı. Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 143, 159-164.

Senemoğlu, N. (2004). Gelişim ve Öğrenme- Kurumdan Uygulamaya. Gazi Kitabevi.

Şimşek, A. (2011). Geçmişin Nesnesini Arayan Bilim Arkeoloji: Türkiye'de Tarih Öğretimindeki Durum. Turkish Studies, 612, 919-934.

Şimşek, Ö. (2021). Türkiye'de ve Dünya'da Çocuk Müzeleri Yayınlarının Müzeciliğe Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Türkteki, S. (2021). Kültürel Miras Potasında Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Olarak Çocuklar İçin Arkeoloji Atölyesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 450-462.

Uçar, M. ve Yoloğlu, A.C. (2018). Arkeolojik Alanların Korunmasında Paydaş Olarak Çocuklar-Mersin Yumuktepe Örneği. Tasarım + Kuram Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Dergisi, 25, 114-133.

Zengin, A. N. (2022). Avrupa'da Çocuk Müzelerinin Dezavantajlı Ziyaretçilere Yönelik Eğitim Etkinlikleri: Almanya ve Türkiye Örneklerinin Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Zilcioğlu, Ş. (2008). Avrupa'da Çocuk Müzeleri ve Müze Eğitimi: Almanya Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Gürsel, S. (2025)." Havaalanlarında Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımının Sürdürülebilirlik ile İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 65-82. **Gönderim Tarihi**: 08.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 26.03.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1661778

Yazar/Author

Serap GÜRSEL*

Makale Adı/Article Name

Havaalanlarında Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımının Sürdürülebilirlik ile İlişkisi

The Relationship Between the Use of Renewable Energy Sources and Sustainability in Airports

ÖZ

İklim değişikliğinin uluslararası bir sorun olarak gittikçe önem kazanmasıyla beraber Dünyada yenilenebilir enerji kullanımı hakkında araştırmalar artış göstermiştir. Uluslararası ve ulusal girişimlerle iklim değişikliğinin sıcaklık artışı etkisi sabit tutulmaya ve azaltılmaya çalışılmaktadır. Özellikle fosil yakıt kullanımının azaltılması yöntemlerinin geliştirildiği söz konusu çalışmalarda yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılması ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılması çabaları öne çıkmaktadır. Havacılık sektörü iklim değişikliğini azaltma çabalarında öne çıkan sektörlerden biridir. Hava taşımacılığının öne çıkan sektör olmasının sebeplerinden biri önemli bir karbon emisyon kaynağı olmasıdır. Hava taşımacılığında yer alan tüm paydaşlar karbon salınımında ve sera gazı üretiminde aynı kirlenmeyi yaratmaz. Hava taşımacılığı sektöründe yer alan paydaşlardan havayolu işletmeleri ile havaalanları en büyük kirleticilerdir. Havaalanları bu noktada yenilenebilir enerji kullanımı ile kirletme potansiyeli azalacak yapılardır. Uluslararası havaalanlarının bu doğrultuda enerji kullanım miktarları, fosil yakıt kullanımları, doğrudan ve dolaylı emisyon üretim miktarları yıllardır incelenmekte ve azaltım için eylem planları geliştirilmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik kavramı kıt kaynakların gelecek nesillerin de kullanımına eşit şartlarda bırakılması, doğal tahribatın önlenmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji kaynakları sürdürülebilirlik kavramı ile yakından ilişkilidir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı; havaalanlarında kullanılabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarını saptamak, havaalanlarının yenilenebilir enerji kullanımı ve enerji verimliliği politikalarını incelemek ve bu enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğe etkilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Havaalanı Enerji Kaynakları, Yenilenebilir Enerji, Sürdürülebilirlik, Havaalanı Yönetimi

ABSTRACT

As climate change becomes increasingly important as an international problem, research on renewable energy use in the world has increased. International and national initiatives are trying to keep the temperature increase effect of climate change constant and reduce it. In these studies, where methods for reducing fossil fuel use are developed, efforts to increase renewable energy sources and renewable energy use are prominent. The aviation sector is one of the prominent sectors in efforts to reduce climate change. One of the reasons why air transportation is a prominent sector is that it is a significant source of carbon emissions. Not all stakeholders in air transportation create the same pollution in carbon emissions and greenhouse gas production. Among the stakeholders in the air transportation sector, airline companies and airports are the biggest polluters. At this point, airports are structures whose pollution potential will decrease with the use of renewable energy. In this direction, the energy usage amounts, fossil fuel usage, direct and indirect emission production amounts of international airports have been examined for years and action plans are developed for reduction. The concept of environmental sustainability means that the next generations cannot have the opportunities of the previous generations in a clean way due to the decrease in scarce resources. In this context, renewable energy sources are closely related to the concept of sustainability. In light of this information, the purpose of this study is to determine the renewable energy sources that can be used in airports, to examine the renewable energy use and energy efficiency policies of airports, and to examine the effects of these energy sources on sustainability.

Keywords: Airport Energy Sources, Renewable Energy, Sustainability, Airport Management

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi, serapgursel@gmail.com,

Extended Abstract

With the increasing importance of climate change as a global issue, research on renewable energy use has gained momentum. International and national efforts aim to mitigate the effects of climate change by reducing fossil fuel consumption and increasing the use of renewable energy sources. The aviation sector plays a crucial role in these efforts due to its significant carbon emissions. Airports, as major contributors to greenhouse gas emissions, have the potential to significantly reduce their environmental impact by integrating renewable energy sources into their operations. This study aims to explore the renewable energy sources available for airports, examine energy efficiency policies, and assess the impact of renewable energy on sustainability.

Airports are critical infrastructure facilities that require continuous and substantial energy consumption. Terminal buildings, runways, taxiways, and operational areas consume significant amounts of energy for heating, cooling, lighting, and communication systems. The increasing energy demand in airports necessitates the exploration of sustainable energy solutions. Renewable energy sources such as solar, wind, biomass, geothermal, and hydroelectric power offer significant benefits for airports in terms of reducing both operational costs and environmental impacts. Among these, solar energy is the most widely used due to its cost-effectiveness and feasibility. Several international airports have already adopted renewable energy technologies to meet their energy demands while reducing carbon emissions.

Numerous airports worldwide have successfully implemented renewable energy solutions:

- **Minneapolis-St. Paul International Airport** has installed 11,835 solar panels, generating approximately 20% of the airport's energy needs.
- **Denver International Airport** operates four solar farms with a total capacity of 10 MW, contributing significantly to its renewable energy goals.
- **Abu Dhabi International Airport** has developed a solar-powered parking facility with 7,542 solar panels, reducing CO_2 emissions by 5,300 tons annually.
- **Delhi International Airport** has expanded its solar energy capacity from 2.14 MW to 7.84 MW over the years, contributing to India's sustainable energy goals.
- **Cochin International Airport** became the world's first fully solar-powered airport, generating more energy than it consumes through a 12 MW solar farm.

These examples illustrate how airports worldwide are leveraging renewable energy to enhance sustainability while reducing dependence on fossil fuels.

Sustainability in aviation is closely linked to the adoption of renewable energy. As airports strive to reduce their carbon footprint, integrating renewable energy into their infrastructure becomes essential. The International Civil Aviation Organization (ICAO) has set global sustainability targets, urging airports to transition towards green energy sources. Carbon emissions from air transportation contribute approximately 2.4% of global CO_2 emissions, highlighting the sector's responsibility in combating climate change. Airports play a pivotal role in this transition as they account for a significant portion of aviation-related energy consumption. By utilizing renewable energy, airports can reduce their reliance on non-renewable resources and contribute to global carbon reduction targets.

Moreover, sustainability in airports extends beyond energy use. Efficient waste management, water conservation, and sustainable building designs also play a role in minimizing the environmental impact of airport operations. Renewable energy is a crucial part of this sustainability framework, ensuring that energy needs are met with minimal environmental harm. One of the key challenges in implementing renewable energy at airports is the variability of sources such as solar and wind. To address this, airports are investing in energy storage solutions and hybrid systems that combine multiple renewable energy sources. Battery storage systems help balance supply and demand, ensuring a stable and reliable energy supply.

Another consideration is the economic feasibility of renewable energy projects in airports. While initial investment costs may be high, long-term savings from reduced fossil fuel consumption and lower carbon taxes make these projects financially viable. Governments and international organizations are increasingly providing incentives and funding for renewable energy initiatives, further encouraging airports to make the transition. Sustainability efforts also involve collaboration among stakeholders, including airlines, airport authorities, and regulatory bodies. Policies promoting carbon neutrality, energy efficiency, and sustainable fuel alternatives are crucial for achieving long-term sustainability goals. Some airports are even exploring the integration of biofuels and hydrogen-powered infrastructure as part of their sustainability strategies.

By adopting renewable energy, airports not only reduce their carbon footprint but also contribute to global climate change mitigation efforts. As technology advances and costs decrease, renewable energy adoption in airports will become more widespread, reinforcing the aviation sector's commitment to sustainability. The integration of renewable energy in airports is crucial for achieving sustainability goals. Airports are high-energy-consuming facilities, and the adoption of renewable energy sources presents a viable solution to minimize environmental impacts while ensuring operational efficiency. Technological advancements continue to drive down the costs of renewable energy, making it a more attractive option for airport management. Solar energy remains the most widely used renewable energy source in airports due to its feasibility and scalability. However, the choice of renewable energy depends on factors such as geographical location, technological infrastructure, and national energy policies. As airports are long-term investments, prioritizing sustainability through renewable energy adoption is essential. Future airport development projects should incorporate renewable energy technologies to align with global climate goals and reduce the environmental footprint of the aviation industry.

Giriş

Günümüzde kıt kaynakların hızla tükenmesiyle ilgili yaşanan problemler sürdürülebilirlik kavramını öne çıkarırken, fosil kaynakların hızla tüketilmesi sonucu oluşan kirlenme yenilenebilir enerji kaynaklarına ilgiyi arttırmıştır. Yenilenebilir enerji iki bağlamda önemli avantaja sahiptir. İlk olarak yenilenebilir enerji kullanımıyla atmosferde biriken karbon emisyonu ve sera gazları azalır. İkinci olarak yenilenebilir enerjide enerjinin kaynağının tükenmesi ya da daha pahalıya mal olması fosil kaynaklara göre daha küçük bir olasılıktır.

Havaalanları kesintisiz çalışması önem arz eden kritik tesislerdir. Havaalanlarında yüksek enerji ihtiyacı bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji seçeneği bu nedenle de havaalanı işleticilerine cazip gelmektedir. Havaalanlarında; terminal binaları, pistler, apron ve taksiyollar ile beraber operasyonel paydaşların da (yer hizmeti sağlayıcılar, yakıt ikmal kuruluşları, ikram işletmeleri, hava trafik kontrol vb.) tesisleri bulunmaktadır. Havaalanlarının fiziki olarak geniş alanlara yayılmış olması güneş panelleri ve rüzgar türbinleri için havaalanı yerleşkelerini uygun hale getirmektedir. ICAO (International Civil Aviation Organization, Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu) tüm üye ülkelerin karbon emisyonu azaltımında aktif rol oynaması için standart ve tavsiye stratejileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda enerji politikalarının değiştirilmesi önerisinde bulunmaktadır. Tercih olarak sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönlendirme yapmaktadır (ICAO, 2016:5).

Havaalanlarının fiziki olarak geniş alanlara yayılmış olması güneş panelleri ve rüzgar türbinleri gibi yenilenebilir enerji kaynakları için havaalanları yerleşkelerini uygun hale getirmektedir. Dünyada kullanılabilen enerji kaynakları çeşitlidir. Temel olarak bu kaynaklar yenilenemeyen enerji kaynakları ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Günümüzde enerji tüketiminin büyük çoğunluğunu yenilenmeyen enerji kaynaklarından sağlanmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı iklim değişikliği ile ilgili sonuçlar doğurmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı ise yenilenebilir enerji kaynaklarıyla yakından ilişkili olarak incelenmektedir. Havaalanları enerjinin yüksek miktarlarda kullanıldığı tesislerdir. Bu nedenle havaalanlarında yenilenebilir enerji kullanımı sürdürülebilirlik açısından önemli bulunarak ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından çeşitli şekillerde teşvik edilmekte ve desteklenmektedir.

Havaalanlarında yenilenebilir enerji kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle sürdürülebilirlik politikaları, karbon emisyonunun azaltılması ve enerji verimliliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada ise havaalanlarında kullanılabilecek farklı yenilenebilir enerji kaynakları incelenerek havaalanlarında kullanım örnekleri analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı olarak hangi kaynakların enerji yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik açısından en uygun olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma literatüre yeni bir perspektif sağlamaktadır. Havaalanı işleticilerine yenilenebilir enerji kullanımı ile ilgili geliştirilebilecek stratejilerde yol gösterici örnekler sunarak sürdürülebilir hava taşımacılığına katkı sağlamaktadır. Geliştirilecek stratejiler fosil yakıt tüketimini azlatacağından havaalanlarının çevresel etkilerinin azaltılmasında da yarar sağlanabilmektedir.

Sürdürülebilirlik bağlamında bu çalışmada havaalanında gerekli enerji ihtiyacı değerlendirilerek bu ihtiyacı karşılamakta kullanılan yenilenemez enerji kaynaklarının yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının getirilmesinin faydaları incelenmektedir. Söz konusu faydalar işletmelerin hangi yenilenebilir enerji çeşidini nasıl kullanma ihtimali olduğunu değerlendirmek için karşılaştırılmaktadır. Tüm yenilenebilir enerji türlerinden kısaca bahsedilerek Dünyada bu yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının iyi örnekleri rakamlarla açıklanmaktadır. Sonuç olarak havaalanlarının bu enerji kaynaklarından hangilerini kullanmaya daha uygun olduğu konusunda kılavuz bir doküman hazırlanmaya çalışılmıştır.

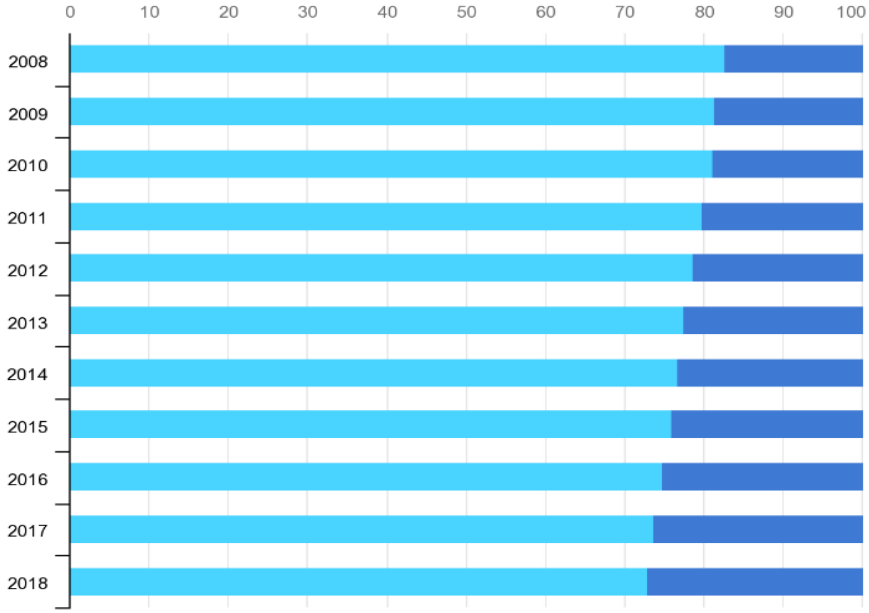
1. Havaalanı Enerji İhtiyaçları

Havaalanları, yüksek enerji tüketimiyle dikkat çeken kritik altyapı tesisleridir ve operasyonlarının sürdürülebilir hale getirilmesi küresel karbon ayak izinin azaltılmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu bağlamda, güneş, rüzgâr, biyokütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının havaalanlarında kullanımı, hem çevresel hem de ekonomik avantajlar sunmaktadır. Havaalanlarının işletimi açısından da enerji kaynakları büyük önem arz etmektedir. Havaalanlarında enerji, ikinci büyük operasyonel maliyet kalemidir (Salamone, 2007, s.1).

Havaalanlarında terminal ve yolcu alanlarında (ısıtma, soğutma, havalandırma, aydınlatma vb. işlemler için), pist ve apronda (aydınlatma için), yer hizmetleri araçları ve ekipmanlarında (operasyon için ve günümüzde araçların çalışması için), hava trafik kontrol hizmetlerinde (radyo haberleşme sistemlerinin çalışması için), kargo ve depolama alanlarında (ısıtma, soğutma ve aydınlatma için) ve havaalanlarında hava ulaştırma sistemi içerisinde alt paydaş olarak yer alan şirketlerin (yakıt ikmal işletmeleri, ikram işletmeleri, araç kiralama işletmeleri vb.) ofisleri ve tesislerinde de çeşitli amaçlarla elektrik kullanılmaktadır (ICAO, Annex-14). Aynı zamanda elektrikli araç kullanımı operasyonların daha hızlı yapılmasını sağlamaktadır.

Yenilenebilir enerji kullanımı yıllardır artış göstermektedir. Ülkeden ülkeye yenilenebilir enerji kullanım miktarı değişse de yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimi içerisindeki payı 2000'li yıllarda artış göstermektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere 2008 yılında yenilenebilir enerji kullanımının toplam enerji tüketimi içerisindeki payı % 17 iken 2018 yılına gelindiğinde bu oran % 27 haline gelmiştir. Birleşmiş Milletlerin yaptığı araştırmalara göre 2050'deki 1.5 C^{o} sınırlaması hedefine ulaşmak için Dünya'daki enerji kaynakları kullanımının % 70 ile % 85'inin yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilmesi gerektiği hesaplanmıştır (Airport Cooperative Research Program Synthesis 110 (ACRP), 2020:1).

Tablo 1. 2008 – 2018 Yılları Arasındaki Yenilenebilir Enerji – Yenilenemez Enerji Kullanım Oranları

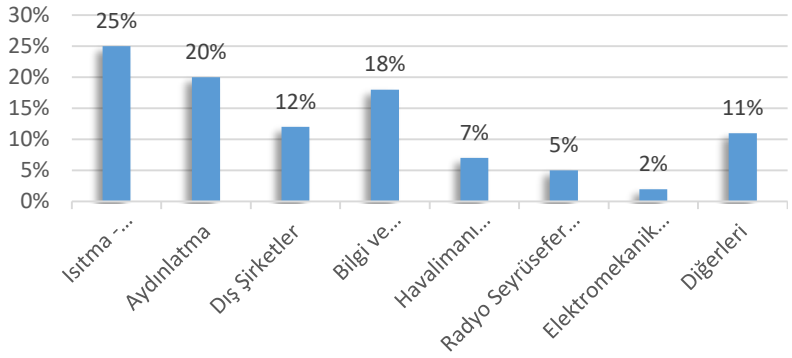

Kaynak: iea.org, Erişim Tarihi 03.10.2022

Havaalanları hem yapım aşamasında hem de işletim süresi boyunca yoğun enerji tüketimi olan sabit yatırımlardır (Yerel Kandemir ve Yaylı, 2016:12). Havaalanları enerji tüketim miktarları açısından ise neredeyse küçük bir şehir kadar enerji tüketmektedir (Akyüz vd., 2017:4). Havaalanlarının son derece yüksek enerji kullanımına sahip alanlar olmasının nedeni, ısıtma ve iklimlendirme sistemleriyle donatılmış büyük binalar olması, aydınlatma ve elektrikli ekipman için yüksek güç talebi ve havaalanında bulunan birçok tesisin yüksek enerji gereksinimleridir. Meteorolojik sistemler ve aydınlatma gibi hava taşımacılığı operasyonlarına yardımcı olmak için gerekli olan elektrik enerjisinin sağlanmasına ek olarak, havaalanı binaları, uçak hangarları ve diğer havaalanı tesisleri için de elektrik enerjisinin sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle, ısıtma, havalandırma, iklimlendirme (HVAC, Heating, Ventilating, Air Conditioning, Cooling) ve aydınlatmayı içeren enerji yönetimi, havaalanları için son derece önemlidir (Baxter vd., 2018:2).

Her havaalanı benzer kaynaklar için enerjiyi kullansa da her havaalanının enerji tüketimi aynı değildir. Havaalanlarının enerji tüketimini farklılaştıran hususlardan bazıları (Akyüz vd., 2017:4): Havaalanın çalışma saatleri, büyüklüğü, mimarisi, konumu, trafik yoğunluğu, mekanizasyon düzeyi, gelen/giden yolcu miktarı, havaalanının kullanabileceği enerji kaynakları, enerji yönetimi politikası, tesislerin yalıtım düzeyleri ve havaalanının bulunduğu ülkenin enerji politikalarıdır. Havaalanı terminal binalarında tüketilen enerjinin yaklaşık % 70'i ısıtma, soğutma ve iklimlendirme amaçlı kullanılmaktadır ve bu oran soğuk iklime sahip ülkelerde daha yüksektir. Bu nedenle bina kaplaması, özellikle ısıtma ve soğutma için kullanılan enerji miktarında büyük önem taşımaktadır (ICAO, 2016:5). Orta büyüklükte bir havaalanında enerji tüketim alanlarını gösteren tablo aşağıda yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Orta Ölçekli Bir Örnek Havaalanındaki Tesislerin Enerji Tüketimi

Kaynak: Uysal ve Söğüt, 2017:1391

Havacılık sektörünün hızlı büyümesi ve seyahat eden yolcu sayısındaki sürekli artış enerji tüketiminde de artışa neden olmuştur. Enerji ile ilgili maliyetlerin ve çevresel etkilerin azaltılması, havaalanlarında enerji yönetimi ve farklı tipteki enerji kullanım ihtiyacını ortaya çıkartmaktadır (Akyüz vd., 2021:2).

2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir kaynaklar, tipik bir insan ömründen daha kısa bir sürede yenilenebilen kaynaklardır (ACRP Research Report 197, 2019:2). Yenilenebilir enerji, kullanıldığında tükenmeyen bir kaynaktan gelen enerji olarak da tanımlanmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları elektrik üretmek, ısıtmak, soğutmak ve çeşitli ulaşım araçlarına yakıt sağlamak için kullanılmaktadır. Bir havaalanının işletilmesi için enerji şarttır ve yenilenebilir enerji, havaalanlarının enerji ihtiyaçları için mevcut olanakları artırmaktadır (ICAO, 2016:5).

Yenilenebilir enerji kaynakları teknolojileri genel olarak sekiz tane kabul edilmektedir. Bunlar (ACRP Report 151, 2016:7);

- Biyokütle teknolojileri
- Hidro teknolojiler
- Jeotermal Teknolojiler

- Güneş enerjisi teknolojileri
- Termal teknolojiler
- Rüzgar enerjisi teknolojisi
- Dalga gücü ve gelgit gücü teknolojileridir.

Söz konusu bu teknolojileri dünyada 2015 yılında kullanım oranları (özellikle büyük havaalanlarına sahip ülkeler seçilmiştir) aşağıda Tablo 3'te yer almaktadır. Toplam enerji kullanımlarının nüfusla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımı ise ülkedeki enerji kaynakları ile doğru orantılıdır.

Tablo 3. En Kalabalık Havaalanlarını İçerisinde Barındıran Ülkelerin Yenilenebilir ve Toplam Enerji Kullanımları

Ülkeler (2015)	Toplam Enerji Kullanımları (TJ)	Toplam Yenilenebilir Enerji Kullanımları (TJ)	Oranları (%)
ABD	58.483.061	5.097.931	9
Almanya	8.327.614	1.183.042	14
BAE	2.093.160	2.869	0
Çin	73.183.146	9.084.482	12
Fransa	5.632.162	760.300	13
Güney Kore	5.312.174	143.837	3
Hindistan	22.241.457	8.011.645	36
Hollanda	1.823.259	107.380	6
İngiltere	4.926.228	429.157	9
Japonya	10.559.777	664.986	6
Kanada	7.205.757	1.587.094	22

Kaynak: Worldbank İstatistikleri, www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 15.04.2022

Tablo 4'te ise üstteki tabloda yer alan ülkelerin yenilenebilir enerji tüketimlerinin yenilenebilir enerji teknolojilerine dağılımı verilmiştir. Tablodan ülkelerin yenilenebilir enerjiden faydalanmada kendi şartları ve kaynaklarıyla bağlı olduğu görülmektedir. Ülkelerinde bulunabilen kaynaklara yoğunlaşarak enerji üretme yoluna gidildiği görülmektedir. Güney Kore haricinde örnek ülkelerin yenilenebilir enerji teknolojilerinden hidroelektrik, rüzgar ve güneş enerjisine yöneldikleri görülmektedir.

Tablo 4. En Kalabalık Havaalanlarını İçerisinde Barındıran Ülkelerin Yenilenebilir Enerjilerinin Dağılım Oranları

Ülkeler (2015)	Hidroelektrik (%)	Rüzgâr (%)	Güneş (%)	Diğerleri (Jeotermal, Biyokütle, Atık, Dalga ve Gelgit) (%)
ABD	43,83	34,26	7,01	14,89
Almanya	10,05	42,71	20,51	26,73
BAE	0	0,47	97,64	1,89
Çin	79,97	13,32	2,83	3,88
Fransa	59,29	23,02	7,89	9,61
Güney Kore	11,02	6,9	20,44	61,63
Hindistan	67,18	16,05	3,31	13,01
Hollanda	0,68	55,13	8,19	36
İngiltere	7,55	48,31	9,04	35,1
Japonya	55,69	3,39	22,43	18,5
Kanada	90,56	6,39	0,69	2,37

Kaynak: Renewable Energy Charts, 2022

Biyokütle teknolojisi, fotosentez işlemi sırasında bitkiler tarafından başlangıçta toplanan karbondioksitin yakalandığı ve dönüştürüldüğü, depolanmış bir güneş enerjisi kaynağıdır. Biyokütle; ürün artıkları, orman ve ahşap işlem artıkları, insan kanalizasyonu, enerji üretme amaçlı yetiştirilen enerji bitkileri, kısa sürede yenilenebilir ormanları ve hayvansal atıkları içermektedir (Yerel Kandemir ve Yaylı, 2016:12). Biyokütle, nispeten kısa ve sürdürülebilir bir

zaman diliminde üretilebilen ve tüketilebilen doğal süreçlerden geldiği için yenilenebilir enerji olarak kabul edilmektedir. Biyokütle, ya biyoenerjinin hammaddesi olarak havaalanı arazisinde enerji bitkileri yetiştirerek veya yanma yoluyla enerji üretmek için atıkları ve işlem artıklarını yakarak iki şekilde kullanılabilmektedir. Biyokütle teknolojisi yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynağı olmasına rağmen emisyonsuz bir enerji kaynağı değildir. Fakat yaşam döngüsü boyunca eşit miktarda karbon saldığı ve yakaladığı kabul edilmektedir. Bundan dolayı karbon nötr olarak sınıflandırılmaktadır (ACRP Report 141, 2015:17).

Rüzgâr, en hızlı büyüyen enerji kaynaklarından biridir ve geleneksel enerji kaynaklarına göre önemli bir alternatif olarak kabul edilmektedir. Rüzgâr enerjisi yenilenebilir ve çevre dostu bir enerji kaynağı olarak bilinmektedir. Rüzgâr enerjisini diğer enerji türlerine dönüştüren teknoloji, diğer dönüşümlere göre daha ekonomiktir. Ulaşım sorunu yoktur ve kullanmak için yüksek bir teknoloji gerektirmemektedir (Yerel Kandemir ve Yaylı, 2016:12). Bununla birlikte, rüzgâr enerjisi elde etmek için kullanılan türbinlerin artan boyutları, havaalanlarına ve uçuş yollarına yakın yerlere yerleştirildiğinde havacılık için uçuş emniyeti açığı oluşturabilmektedir. Dolayısıyla hava taşımacılığı mania kısıtlaması düzenlemeleri ile birlikte hem fiziksel bir mania olması hem radar sinyali bozma ihtimali nedeniyle hem de yapay türbülans yaratma ihtimallerinden dolayı, rüzgâr türbinlerinin havaalanı arazisi üzerinde veya yakınında inşa edilmesi bazı durumlarla sınırlandırılmıştır (Rowlings ve Walker, 2008:17) Yeterli miktarda rüzgârı yakalamak için yüksek yapılar inşa etme ihtiyacı göz önüne alındığında, rüzgâr enerjisi havaalanlarında kullanım için elverişli olmayabilir, çünkü havaalanı ile bağlantılı hava sahasında muhtemel bir uçuş emniyeti açığı oluşturabilmektedir.

Güneşin enerjisi, elektrik ve ısı biçimlerine dönüştürülebilir bir enerji çeşididir. Bu enerji türü, yıl boyunca çoğu yerde ücretsiz, temiz, bol miktarda bulunur. Özellikle fosil yakıt maliyetlerinin yüksek olduğu ve bu fosil yakıtların kullanımıyla atmosferin bozulduğu için havaalanları açısından önemli bir enerji kaynağı olmaktadır (Yerel Kandemir ve Yaylı, 2016:14). Güneş enerjisi 2 şekilde kullanılabilir. PV (Fotovoltaik) teknolojisi ışığı elektriğe dönüştürür. Güneşin ısısı, buhar aracılığı ile elektrik üretmek ve doğrudan ısıtma sağlamak için su ve diğer sıvılar yoğunlaştırılabilir. PV uygulamalarının çoğu, evlere ve işyerlerine yerinde elektrik üretmek için oluşturulmuştur (ACRP Report 141, 2015:9). PV sistemleri dünya çapında 100'den fazla havaalanında kurulmuştur ve üzerine kurulabilecekleri geniş yatay yüzeyler nedeniyle mevcut birçok havaalanı tasarımı için çok uygundur. Terminal binalarına monte edilebilirler veya kullanılmayan arazilere yerleştirilebilirler (ICAO, 2016:5). Bununla birlikte, bazı durumlarda, PV sistemleri güneş parlaması açısından zorluklar ortaya çıkarabilir ve havaalanı, belirli konumları ve önerilen proje için operasyonel emniyet etkilerini dikkate almalıdır (Young, 2019:1). Bütün bunların beraberinde güneş ve rüzgâr enerjisi, pahalı olan bir pil depolama sistemi dahil edilmediği sürece, yalnızca güneş parlarken veya rüzgâr estiğinde kullanılabilir durumdadır (ICAO, 2017:23).

Jeotermal enerji teknolojisi, derin yeraltı yapılarında yüksek sıcaklıkta bulunan sıvıyı veya ısıyı kullanmaktadır veya yer yüzeyinin üstünde ve altında mevcut olan ısı farkından yararlanarak enerji üretmektedir. Jeotermal elektrik üretimi normalde derin kuyulardan yüksek sıcaklıktaki ısının çıkarılmasıyla enerji üretebilmektedir. Bu teknolojiyi havaalanlarında yerinde yapmak, sıcak su rezervuarları veya sıcak kayalar gibi havaalanının altında bulunan belirli jeolojik yapılara bağlı olduğundan tüm havaalanları için kullanımı geçerli olan bir enerji kaynağı değildir. Aynı zamanda jeotermal elektrik santralleri ekonomik olması için elektrik üretmek üzere büyük ölçekte inşa edilmelidir (Rowlings ve Walter, 2016:21).

Hidroelektrik teknolojisi, hareket eden suyun kinetik enerjisinin yakalanması olan hidroelektrik, dünyadaki en büyük yenilenebilir enerji kaynağıdır. Dört ana türe sahiptir. Bunlar: depolanmış (barajlar), nehir akışı, gelgit ve dalga teknolojisidir (Rowlings ve Walter, 2016:8). IRENA, 2016 istatistiklerinde hidroelektriğin 2014 itibariyle dünyanın toplam yenilenebilir enerji üretiminin yaklaşık yüzde 74'ünü oluşturduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, güneş ve rüzgâr gibi diğer kaynaklardan üretilen elektrik miktarı son yıllarda önemli ölçüde artarken, hidroelektrik üretimi nispeten sabit kalmıştır (ICAO, 2017:25). Geleneksel hidroelektrik enerji kaynakları, nehirlere

baraj yapılması ve tutulan suyun barajın üzerinden geçirilmesiyle üretilmektedir. Barajlarla ilgili önemli çevresel sonuçlar nedeniyle, yeni uygulamalar hem nehir hem de okyanus ortamlarında serbest akan sulardan enerji elde etmeye odaklanmıştır (ACRP 141, 2015:21) Aynı zamanda karbonsuz olduğu düşünülen hidroelektrik kaynakları son araştırmalar ışığında, baraj barajlarının arkasındaki rezervuarların karbon taşıyan bir sera gazı olan metan saldığını gösteriyor (ICAO, 2017:23).

3. Havaalanında Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanım Örnekleri

Özellikle son yıllarda havaalanı otoriteleri veya karar verici merciiler tarafından havaalanlarında yenilenebilir enerji kullanma ihtiyacı ve istekleri giderek artmıştır. Bu kısımda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik 2 tür havaalanı modeli vardır. Bunlardan ilki, kurulu bir tesis ile üretilen yenilenebilir enerji kaynağı kullanan havaalanlarıdır. İkincisi ise enerji şirketleri aracılığı ile sadece yenilenebilir enerji satın alıp kullanan havaalanları olarak 2'ye ayrılmaktadır. Bu çalışmada özellikle birinci model üzerinden ilerlenecek ve bu doğrultuda örneklere yer verilmektedir.

Minneapolis Havaalanında; 2015 yılında 11.835 adet güneş paneli kurulumu çalışmaları yapılmıştır. Otopark yapılarının çatısına yerleştirilen paneller, 3MW kapasiteye ulaşmış ve terminal sahası için ihtiyaç duyulan enerjinin yaklaşık % 20'sini sağlamıştır. 30 yılda 14 milyon dolar tasarruf sağlaması tahmin edilmektedir. Proje, 12.500'den fazla aydınlatma armatürünün LED'e dönüştürülmesini ve toplamda 28'e ulaşan dört adet elektrikli araç şarj noktasının eklenmesini içermektedir (www.airport.nridigital.com, Erişim Tarihi: 22.08.2022).

Denver Uluslararası Havaalanının; 55 dönüm üzerinde toplam 10 MW'lık güce sahip dört projesi bulunmaktadır ve üretim kapasitesi 16,1 Milyon kWh'tir. Güneş enerjisi tesislerinin her biri, havaalanı içerisinde arazi kiralayan özel, üçüncü bir şirkete aittir ve işletilmektedir (ICAO, 2017:12).

Neuhardenberg Havaalanı güneş enerjisi santrali, Almanya'daki en büyük fotovoltaik enerji projesidir ve şu anda dünyanın en büyük güneş enerjisi santrallerinden biridir. 145MW kurulu güce sahip tesis yaklaşık 19,69 milyon kWh/yıl yenilenebilir elektrik üretmektedir. Yılda yaklaşık 12.700 ton karbondioksit emisyonunu dengelemesi beklenmektedir (PT, 2013).

Şekil 1. Neuhardenberg Havaalanı
Kaynak: www.power-technology.com, Erişim Tarihi: 13.08.2022

Abu Dhabi Havaalanı, yenilenebilir enerji şirketi Masdar ile birlikte Abu Dabi Uluslararası Havaalanında (AUH) güneş enerjisiyle çalışan bir otopark geliştirmesini gerçekleştirmiştir. Yaklaşık 7.542 güneş paneli ile bu 3 megavatlık (MW) güneş fotovoltaik (PV) projesi bölgedeki

en büyük güneş enerjili otoparktır. Bu güneş enerjisi projesinin yılda yaklaşık 5.300 ton CO_2 tasarrufu sağlaması beklenmektedir. Şebekeye bağlı proje, otopark alanına güç sağlamak için enerji sağlarken, fazla enerji havaalanının diğer alanlarına yönlendirilecek şekilde tasarlanmıştır (www.airport-technology.com, Erişim Tarihi: 15.08.2022).

Şekil 2. Abu Dhabi Havaalanı Otoparkı
Kaynak: www.airport-technology.com, Erişim Tarihi: 15.08.2022

Dubai Havaalanı ve Etihad Energy Services Company (Etihad ESCO), bir güneş enerjisi santralinin başarılı bir şekilde kurmuşlardır. Bu tesis Dubai Uluslararası Terminal 2'de 15.000 fotovoltaik panelden oluşan enerji sistemini içerisinde barındırmaktadır. 5MWp kapasiteli güneş enerjisi projesi, Dubai Havaalanları için yıllık 7.483.500 kWh enerji üretecek ve 3,3 milyon AED değerinde tasarruf sağlaması ön görülmüştür. Proje, mevcut Terminal 2 enerji yükünü yaklaşık % 29 oranında azaltırken, aynı zamanda yıllık CO2 emisyonlarını 3,243 metrik ton azaltması tahmin edilmektedir (www.aviationbenefits.org, Erişim Tarihi: 10.08.2022).

Beijing Daxing Uluslararası Havaalanı, 5,61 MW'lık bir güneş PV sistemi ile donatılmıştır. Şebekeye bağlı dağıtılmış PV sistemi, kargo alanına, doğu pistine ve iş jeti alanına kurulmuştur. Her yıl 966 ton CO2 ve 14,5 ton SO2 ayak izini dengelerken, 1.900 ton standart kömür tasarrufuna eşit olan yıllık 6,1 GWh yenilenebilir enerji elektrik şebekesine beslenecektir (www.pveurope.eu, 2019, Erişim Tarihi:10.08.2022).

Paris Charles de Gaulle Havaalanı'nın yenilenebilir enerji konusunda kilit girişimlerden biri, havaalanının ısıtma ihtiyacının yaklaşık dörtte birini fosil yakıt CO2 emisyonu bırakmadan karşılayan iki odun yakıtlı kazana sahip bir biyokütle tesisinin kurulmasıdır. 2012 yılında kurulan kazanlar her gün 80 ton talaş yakmaktadır. Odun, havaalanını çevreleyen ormanlardan elde edilmektedir. Bunun yanı sıra havaalanı güneş enerjisini de kullanmaktadır. 2013 yılında 792 güneş panelli bir güneş enerjisi çiftliği kurulmuştur. Aéroports de Paris'e göre çiftlik ortalama olarak yılda 157 megavat saat enerji üretebilmektedir (Frangoul, 2015).

Anlaşmaya göre Groupe ADP, üç havaalanında (Paris Charles de Gaulle, Orly, Paris Le Bourget) kullanılmak üzere 21 yıl süreyle üç yeni fotovoltaik güneş enerjisi parkının elektrik üretimini satın almıştır. GazelEnergie, ilk üç yıl boyunca yenilenebilir watt-saatlerin Groupe ADP'nin tüketimine entegrasyonunu sağlamaktadır. Üç güneş enerjisi çiftliği 2021'de hizmete girmiştir ve Groupe ADP'yi Fransa'da kendi ihtiyaçları için özel olarak inşa edilmiş güneş parklarından elektrik sağlayan ilk Fransız şirketi haline getirmiştir. Yılda 47 gigawatt saat üreten güneş çiftlikleri, üç Paris havaalanını işletmek için gerekli elektriğin yüzde 10'unu sağlamaktadır (www.internationalairportreview.com, Erişim Tarihi: 13.05.2020).

Incheon Havaalanı bina çatılarının ve kullanılmayan arazilerin üzerine, birlikte 5.8 MW üreten 13 adet güneş enerjisi jeneratörü kurmuştur. Güneş enerjisi üretim sistemine paralel olarak 402kW kapasiteli güneş enerjisi üretim ekipmanları kurmuşlardır. Ayrıca, Terminal 2'de, birleşik

kapasitesi 8.1 MW olan yedi adet jeotermal üretim tesisinin kurulumu ile havaalanının kullanması için her yıl 5.752MWh güç elde etmektedir (Chie, 2021).

Koçi Havaalanı dünyada tamamen güneş enerjisiyle çalışan ilk uluslararası havaalanı olmuştur. Ağustos 2015'te Koçi Havaalanı, altı aylık bir süre içinde 6,27 milyon £ maliyetle kurulan 46.000'den fazla panel sayesinde yalnızca güneş enerjisiyle çalışmaya geçmiştir. 12 MW'lık santral, havaalanının ihtiyaç duyduğundan daha fazla enerji sağlayarak, devletin elektrik şebekesini de desteklemektedir. 45 dönümlük tampon arazi üzerine kurulu olan tesis, tamamlanmasından sonraki 25 yıl içinde de 300.000 metrik ton CO2 tasarrufu sağlayacağı öngörülmüştür. Aynı zamanda 2021 yılının Kasım aylarında bir hidroelektrik santrali açılmış ve planlamalara göre 4.5 MW'lık enerji kapasitesine sahip olacaktır (www.timesofindia.indiatimes.com, Erişim Tarihi: 21.05.2022).

Şekil 3. Koçi Havaalanı
Kaynak: www.timesofindia.indiatimes.com, Erişim Tarihi: 21.05.2022

Delhi Havaalanı, havaalanının hava tarafında yapılan enerji santralini Ocak 2014'te 2,14 MW'lık ilk kurulu gücüyle devreye almıştır. Daha sonrasında yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanma vizyonuna uygun olarak, güneş enerjisi santralinin kapasitesi iki yılda 2,14 MW'dan 7,84 MW'a arttırılmıştır (www.economictimes.indiatimes.com, Erişim Tarihi: 07.10.2022).

Geçmişten beri yenilenebilir enerji kaynakları satın alımları ve tesis üretimleri ile havaalanı enerji kaynağını karşılayan Schipol Havaalanı, 2022 yılında tesis üretim kapasitesini arttırmıştır. 2021 yılında güneş panellerinden toplam 600.000 kWh güneş enerjisi üretilmiştir. Kapasite artırımı ile birlikte, 2022 yılında 1.900.000 kWh civarında enerji üretim tahmini yapılmaktadır (www.schipol.nl, Erişim Tarihi: 21.10.2022).

Manchester Airport Group (MAG), bünyesinde bulunan her havaalanı için karbon nötrlüğü hedefini belirlemiş ve ilk olarak East Middlands Havaalanında hedefine ulaşmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük bir çoğunluğu tesis dışındaki jeneratörlerden yenilenebilir enerji satın alınarak gerçekleşmektedir. Satın alımlar haricinde havaalanı, kendi mülkünde iki büyük rüzgar türbinine sahiptir. Bu rüzgar türbinleri 2012 yılında kurulmuştur ve yerden 45 metre yüksekliktedir. Rüzgar türbinlerinin her biri 250 kW'lık bir enerji üretme kapasitesine sahiptir ve havaalanı terminal ihtiyaçlarının yaklaşık % 6'sını karşılamaya yetecek elektrik üretmektedir (ICAO, 2017:31).

Heathrow Havaalanı yeni terminal projesinin gerçekleştirilmesinin bir parçası olarak, kendi kendine yeterli ve CO2 azaltılmış enerji üretimini de tasarımda dikkate almıştır. Bu nedenle Heathrow Havaalanı, 11,5 MW ile katı biyokütle ile çalışan bir termal yağ tesisi teknolojisini uygulamaya başlamıştır. Üretilen enerji, 1,8 MW güç üretmek için bir ORC ünitesine (Organic Rankine Cycle) güç sağlamak için kullanılmaktadır. Elektrik enerjisi üretim sürecinden sonra kalan 7,8 MW'lik ısı, Terminal 5 ve yeni Terminal 2 için kullanılmaktadır (www.vas.co.at, Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Japonya, Osaka'daki Kansai Uluslararası Havaalanı, 2014 yılında 11,6 MW güneş pili kurulumunu gerçekleştirmiştir. Proje, biri havaalanının B pistinin yanında, diğeri kargo deposunda olmak üzere iki ayrı güneş pilleri ince film modüllerini kullanmaktadır. Sistem yılda yaklaşık 12 milyon kWh elektrik üretmektedir. Eylül 2015'te 50 kWh pil bankasıyla birleştirilmiş iki Zephyr9000 rüzgar türbini kurmuştur. Zephyr9000, 5m/s ortalama yıllık rüzgar hızında yıllık 8.809 kWh çıkışa sahip 5.5m çapında bir rüzgar türbinidir. Havaalanında kullanılan güneş ve rüzgar enerjisi toplamda 12 MW'lık bir enerji üretme kapasite sahiptir (ICAO, 2017:45).

Tokyo Haneda Havaalanında, Mitsubishi Electric Corporation ve Japan Airport Terminal Co Ltd'ye ortaklığında yeni 7.946 adet fotovoltaik (PV) panel kurulumu yapılmıştır. Sistem kurulumunun yılda 1.157 MWh temiz güç üretmesi beklenmektedir ve karbondioksit emisyonlarını 362 ton azaltmanın yanı sıra iki terminalin ve otoparkın güç kaynağı gereksinimlerinin bir kısmını karşılayacaktır (www.haneda-airport.com, Erişim Tarihi: 09.09.2022).

Arjantinli Ecogal S.A. şirketi tarafından işletilen Galapagos Seymour Havaalanı, dünyada yalnızca rüzgar ve güneş enerjisiyle çalışan tek havaalanıdır. Galapagos takımadalarının 18'inden biri olan Baltra Adası'nda bulunan havaalanı, enerji ihtiyacının % 35'ini güneş PV panellerinden ve % 65'ini ise rüzgar türbini jeneratörlerinden üretmektedir (ICAO, 2017:49).

Oslo Havaalanının elektrik üretim kapasitesini 5 ve 6 MW güce sahip iki biyoyakıt kazanı oluşturmakta olup, santral toplam enerji üretiminin % 65-70'ini karşılamaktadır. Bu kazanların her biri 1 MW'lık baca gazı yoğuşturucuya bağlı ve her ikisi de tesis girişinde kurulu olup, soğuk dönüş suyunun ilk sıcaklık artışını sağlamaktadır. Ayrıca merkezde her biri 8 MW kapasiteli üç akaryakıt kazanı ve 1,2 MW kapasiteli üç elektrikli kazan bulunmaktadır. Havaalanı toplamda 40,6 MW enerji üretim kapasitesine sahiptir (Wetsby, 2020:13).

4. Yenilenebilir Enerji Sürdürülebilirlik İlişkisi

Yenilenebilir enerji kavramının önemi gittikçe artmaktadır. İklim değişikliği ile ilgili sorunlar artmaya devam ettikçe de önemini artıracak bir konudur. Dünyada iklimle alakalı araştırma yapan ve/veya kanun koyucu otoriteler 2050 yılına kadar sıcaklık artışını 1.5 C^{o} ile sınırlandırma gerekliliğini dikkate alarak ortaya çeşitli hedefler koymuşlardır. Ülkelerin de buna yönelik çeşitli projeler ortaya koyduğu ve özellikle gelişmiş ülkelerde yenilenebilir enerji kullanımının bu nedenle teşvik edildiği görülmektedir.

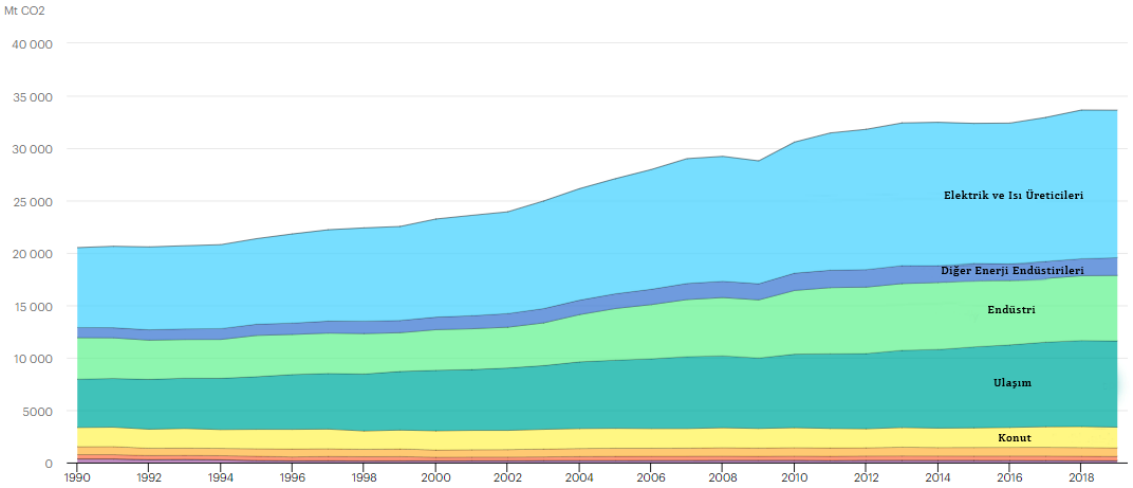
İklim değişikliği ile ilgili en son uluslararası toplantı 2015 Paris Anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmaya göre ülkeler karbon emisyonlarını azaltılmaya ve dolaylı yoldan dünyadaki sıcaklık artışını kontrol altına almak için küresel adımlar atmaya gönüllü olmuşlardır. Anlaşmanın ana hedefleri arasında; küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2 °C üzerinde tutmak ve sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 1,5 °C üzerinde sınırlamak için çaba sarf etmek ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlama yeteneğini artırmak ve gıda üretimini tehdit etmeyecek şekilde iklim direncini ve düşük sera gazı emisyonu gelişimini teşvik etmek yer almaktadır (United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2016:4).

Dünyada küreselleşme ve gelişen teknoloji ile birlikte enerjinin değeri her geçen gün artmıştır. Fosil bazlı enerji kaynaklarının hem tükenmesi hem de çevreye verdiği zarar ülkeleri alternatif enerji kaynaklarına yöneltmiştir. İklim değişikliği farkındalığı ve doğal afetler nedeniyle uluslararası olarak küresel ısınma ile mücadele başlatılmıştır. Bunun sonucunda tüm işletmelerin enerji yönetimine ve sürdürülebilirliğe verdiği önem artmıştır. Enerji tüketiminin yüksekliğiyle havaalanları, alternatif enerji kaynakları kullanma eğiliminin artış gösterdiği yerlerdendir. Yenilenebilir enerji kullanımın iki önemli faydası bulunmaktadır. Birinci fayda maliyet açısındandır ve ikinci fayda ise çevreseldir (Zhao vd., 2014, s.545).

Bu bağlamda havalimanlarında yenilenebilir enerji kullanımı, artan enerji ihtiyacını karşılarken çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakta; fosil yakıt bağımlılığını azaltarak enerji güvenliği, maliyet optimizasyonu ve uluslararası çevre politikalarına uyumu desteklemektedir (Çayalan ve Rodoplu, 2025: s.5).

Küresel taşımacılık sektörü emisyonları, enerji verimliliği iyileştirmeleri, elektrifikasyon ve biyoyakıt kullanımı etkileriyle beraber 2019'da % 0,5'ten daha az artmıştır. Sektörel açıdan ulaşım sektörü, doğrudan CO2 emisyonlarının % 24'ünden sorumludur. Karayolu taşıtları ulaşımdaki CO2 emisyonlarının yaklaşık dörtte üçünden sorumludur ve havacılık ve denizcilikten kaynaklanan emisyonlar artmaya devam etmektedir (IEA, 2022). Yani aslında taşımacılık en fazla emisyon üreten sektör olmamakla beraber önemli bir emisyon üreticisi olarak iklim değişikliğinden sorumlu kabul edilmekte ve bu doğrultuda önlemler alınmaktadır.

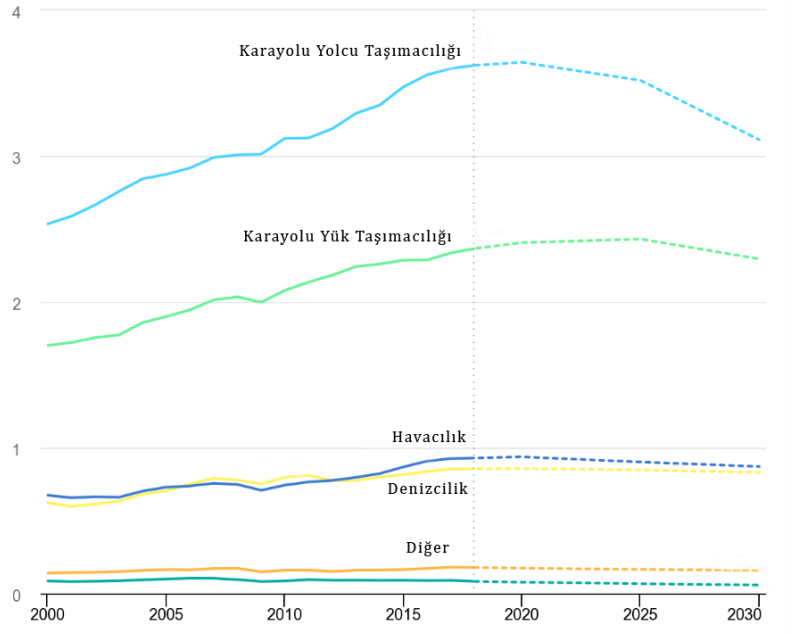
Tablo 5. Yıllara Göre Sektör Çeşitlerinin Emisyon Üretimi

Kaynak: IEA, 2022i

ICAO'nun 2018 yılında açıkladığı rapora göre, tüm havacılık faaliyetlerinin saldığı toplam emisyon miktarı 918 MMT civarlarındadır. Bu salınan emisyon miktarı küresel olarak fosil yakıt kullanımından yayılan tahmini 37,9 GT CO2'nin % 2,4'üne eşittir. İlk bakışta düşük olarak görünen bu yüzdeler, geçmişte yapılan emisyon üretim tahminlerinden % 70 daha fazladır. (ICCT, 2019:2) Hava taşımacılığı, tüm ulaşım kaynaklarından kaynaklanan CO2 emisyonlarının % 12'sinden, karayolu taşımacılığı ise % 74'ünden sorumludur (ATAG, 2020).

Tablo 6. Ulaşım Sektörünün Geçmişte Üretilen ve Gelecekte Düşmesi İstenen Emisyon Miktarları

Kaynak: www.iea.org, Erişim Tarihi: 11.09.2022

Günümüzde hava taşımacılığı pazarları ve ülkeleri en hızlı birbirine bağlayan taşımacılık türüdür. Her yönüyle uluslararası ticareti kolaylaştıran özellikleri nedeniyle dünyanın en hızlı büyüyen küresel endüstrilerinden biridir. Hava taşımacılığı sektörünün gelişmesi ve refahın artmasına paralel olarak hava taşımacılığına olan talep artmaktadır. Gelecekte, şehirlerin ve ülkelerin küresel ekonomik işleyişten mümkün olan en büyük faydayı elde etme yetenekleri, büyük ölçüde havacılık endüstrisindeki konumlarına göre belirlenecektir (Grubesic ve Matisziw: 2012:36).

Önemli ekonomik ve sosyal faydalarının büyüklüğüne rağmen havacılık sektörü son yıllarda çevresel ve sosyal maliyetler nedeniyle sürdürülebilirlik açısından incelenmeye başlamıştır. Hava taşımacılığının olumsuz çevresel etkileri iklim değişikliği çabaları içerisinde yer alanlar önlemlere konu olmuştur (Schäfer ve Waitz, 2014:13). Havayolu yolcu trafiğinde artışla birlikte daha yüksek yakıt tüketimi ve daha yüksek sera gazı emisyon seviyeleri oluşmaktadır. Sürdürülebilirlik politikalarının ortaya çıkmasına neden olan küresel çevre olayları, havacılığın sürdürülebilirliği üzerinde de yüksek etkiye sahip olmaktadır. Diğer bir deyişle, iklim değişikliği havacılık sektörünü olumsuz etkilerken, havacılık sektörü de iklim değişikliğini olumsuz etkilemektedir.

Sürdürülebilirlik kavramının çıkışı sanayi devrimi sonrası dönemdeki büyümeye dayalı ekonomi politikası uygulamaları ile birliktedir. Artan enerji ve hammadde ihtiyacı, kısıtlı kaynaklar nedeniyle büyüme odaklı sistemi çökme noktasına getirmiştir. Süreç içerisinde üretim ve tüketimdeki inanılmaz artışa paralel olarak çevreye verilen zarar da insan yaşamının devamını tehlikeye atmaktadır. Nüfus artışına paralel olarak tüketimi sınırsız artırma çabaları sonucunda ortaya çıkan talebi karşılamaya yönelik yoğun üretim faaliyeti, nispeten ucuz doğal kaynakların aşırı tüketimini beraberinde getirmiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak, küresel ölçekte atık ve kirlilik düzeyi yönetilemez boyutlara ulaşmış, ekosistemin tahribi geri dönüşü olmayan sorunları da beraberinde getirmiştir.

IATA sürdürülebilir havacılık için hava taşımacılığının ürettiği emisyon miktarını azaltmayı planlamaktadır. Bunun için önemli bazı adımlar atılmıştır. İlk olarak 2009 yılında "Uluslararası Havacılık için Karbon Dengeleme" çalışması ile üç temel hedef belirlemişlerdir. Bunlar; 2009'dan 2020'ye kadar yıllık ortalama yakıt verimliliğinde % 1,5'lik bir iyileşme gerçekleştirilmesi, sektörün büyümesine bağlı olarak CO2 emisyonlarını 2020 yılına kadar net sıfır emisyon sınırına taşınması ve havacılığın ürettiği CO2 emisyonlarını 2050 yılına kadar 2005'tekinin yarısına düşürülmesidir (IATA, 2020:1).

Sonuç

Yenilenebilir enerji kaynakları günümüzde hem sürdürülebilirlik sağlama hem de iklim krizine doğru yol aldığı düşünülen dünyaya umut ışığı olma görevleri nedeniyle tercih edilir duruma gelmiştir. Bazı yenilenebilir enerji kaynakları maliyetler açısından da tercih sebebidir. Yenilenebilir enerji kullanımının artışı ile işletmeler "yeşil kuruluş" unvanına da sahip olabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları kıt kaynakların azalması ve yok olmasına da engel olduğundan sürdürülebilirlik kavramı ile yakından ilişkilidir.

İlkim değişikliğini önlemek adına ulusal ve uluslararası çabalar kapsamında karbon azaltımına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmakta ve hava taşımacılığı bu çabalarda yer alan sektörlerden en önemlisi haline gelmektedir. Hava taşımacılığı diğer taşımacılık modlarına nazaran daha az karbon emisyonu üretse de hem yenilenebilir enerji kullanımı potansiyeli dolayısıyla hem de bu sektörde karbon azaltımının yüksek oranlarda yapılabilmesi nedeniyle uluslararası karbon azaltımı çabalarında önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir. Hava taşımacılığında en büyük enerji tüketimi havaalanlarında gerçekleşmektedir. Bu nedenle karbon emisyonu azaltımı projeleri uçakları içerir şekilde de gerçekleştirilse de yenilenebilir enerji kullanımı havaalanlarına odaklanmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ile yenilenebilir enerji üretim ve tüketiminin artacağı kabul edilmektedir. Yenilenebilir enerji maliyetleri de yine aynı şekilde düşecektir. Havaalanlarında özellikle iklimlendirme ve aydınlatma faaliyetlerinde enerji tüketimi fazladır. Aynı zamanda havaalanları

tüm gün boyunca ve tüm mevsimlerde açık mekanlar olduğundan ve enerji kesintisi uçuş ve operasyon emniyeti ile havaalanı güvenliğini etkilediğinden yenilenebilir enerjinin etkisi havaalanları için önemli miktardadır.

Havaalanlarında kullanılan yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojileri ülkeden ülkeye ve hatta bölgesel olarak da değişmektedir. Ülkenin teknolojik gelişmişliği, bulunduğu bölge, yenilenebilir enerji kaynaklarına kolay ulaşım ve ülkenin sürdürülebilirlik politikası yararlanılan yenilenebilir enerji teknolojisini belirlemektedir. Her yenilenebilir enerji kaynağının avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Dolayısıyla enerji yönetimi yapılırken kaynakların kullanım özelliklerine dikkat edilmelidir. Avantajları ve dezavantajları göz önünde bulundurulduğunda Güneş Enerjisi havaalanlarında en çok kullanılan yenilenebilir enerji kaynağıdır. Çeşitli yenilenebilir enerji kaynakları havaalanlarında çeşitli alanlarda kullanılabilir durumdadır. Bu durumun örnekleri çalışma içerisinde yer almaktadır. Günümüzde enerji ihtiyacının tamamını yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamakta olan havaalanlarına rastlanabilmektedir. Havaalanları uzun vadeli yatırımlar olduğundan dolayı, havaalanı yönetiminin sürdürülebilirliğe önem verdiği ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneldikleri görülmektedir.

Tablo 7. Havaalanında Kullanılabilecek Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Karşılaştırılması

Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Avantajları	Dezavantajları
Güneş Enerjisi	Düşük bakım maliyeti, sınırsız kaynak, temiz enerji	Güneş ışığına bağımlılık, yüksek ilk yatırım maliyeti
Rüzgar Enerjisi	Karbonsuz enerji, düşük işletme maliyeti	Gürültü kirliliği, rüzgar hızına bağımlılık, manialara neden olabilir
Biyokütle Enerjisi	Atıkların değerlendirilmesi, sürdürülebilir kaynak	Karbon salınımı, büyük alan ihtiyacı
Jeotermal Enerji	Sürekli enerji kaynağı, düşük karbon emisyonu	Yüksek kurulum maliyeti, belirli bölgelerde kullanılabilir
Hidroelektrik Enerji	Sürekli enerji üretimi, yüksek verimlilik	Ekosisteme zarar verebilir, yüksek yatırım maliyeti

Tablo 7, havaalanlarında kullanılan yenilenebilir enerji kaynaklarının avantajlarını ve dezavantajlarını göstermektedir. Güneş enerjisi, sınırsız bir kaynak olması ve düşük bakım maliyetiyle dikkat çekerken, yüksek ilk yatırım maliyeti ve güneş ışığına bağımlılığı dezavantaj oluşturmaktadır. Rüzgar enerjisi düşük işletme maliyetine sahip olup karbon emisyonunu azaltırken, gürültü kirliliği ve hava trafiği üzerindeki potansiyel etkileri gibi olumsuz yönlere sahiptir. Biyokütle enerjisi, atıkların değerlendirilmesine olanak tanırken, karbon salınımı ve geniş alan ihtiyacı gibi sınırlamalar taşımaktadır. Jeotermal enerji sürekli bir kaynak olmasıyla avantaj sağlarken, sadece belirli bölgelerde uygulanabilir olması ve yüksek kurulum maliyetleri dezavantaj yaratmaktadır. Hidroelektrik enerji ise yüksek verimliliği ile öne çıkarken, ekosisteme zarar verebilme riski ve büyük yatırım gerektirmesi gibi sorunlarla karşı karşıyadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının havaalanlarında kullanılması hem ekonomik hem de ekolojik açıdan önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu kaynaklar, havaalanlarının enerji bağımsızlığını artırmakla kalmayıp, karbon emisyonlarını azaltarak sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmaktadır. Havaalanları, genellikle geniş alanlara yayılmış yapılar oldukları için güneş panelleri, rüzgar türbinleri, biyokütle ve jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle güneş enerjisi, düşük bakım maliyetleri ve kolay kurulum avantajları nedeniyle havaalanlarında en yaygın olarak kullanılan yenilenebilir enerji kaynağı haline gelmiştir.

Yapılan araştırmalara göre, dünyada birçok havaalanı yenilenebilir enerji kullanımına yönelik önemli adımlar atmış ve bu sayede hem karbon ayak izlerini azaltmış hem de uzun vadede enerji maliyetlerini minimize etmeyi başarmıştır. Aşağıdaki tablo, dünyadaki bazı önde gelen havaalanlarının yenilenebilir enerji kullanımına dair örnekleri içermektedir.

Tablo 8. Havaalanlarında Yenilenebilir Enerji Kullanım Örnekleri

Havaalanı	Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Enerji Kapasitesi	Elde Edilen Faydalar
Cochin Intl. Airport (Hindistan)	Güneş Enerjisi	12 MW	Tüm ihtiyacını güneş enerjisinden karşılayan ilk havaalanı
Denver Intl. Airport (ABD)	Güneş Enerjisi	10 MW	Havaalanı ihtiyacının önemli bir kısmını karşılıyor
Abu Dhabi Intl. Airport (BAE)	Güneş Enerjisi	3 MW	Yıllık 5.300 ton CO2 tasarrufu
Oslo Airport (Norveç)	Biyokütle Enerjisi	40.6 MW	Havaalanının toplam enerji ihtiyacının %70'i biyokütle ile karşılanıyor
Galapagos Seymour Airport (Ekvador)	Güneş ve Rüzgar Enerjisi	-	Yalnızca yenilenebilir enerji ile çalışan ilk havaalanı

Bu veriler, havaalanların yenilenebilir enerji kullanımı konusunda attıkları adımları ve elde edilen faydaları göstermektedir. Gelecekte, teknolojik gelişmeler ve enerji politikalarının daha sürdürülebilir bir yöne evirilmesi ile birlikte, havaalanlarının yenilenebilir enerji kullanım oranlarının daha da artması beklenmektedir.

Kaynakça

ACRP, (2015). ACRP Research Report 141, Renewable Energy as a Airport Revenue Source, https://nap.nationalacademies.org/read/22139/chapter/2, Erişim Tarihi: 21.09.2022.

ACRP, (2016). ACRP Research Report 151, Developing a Business Case for Renewable Energy at Airports. https://nap.nationalacademies.org/catalog/22081/developing-a-business-case-for-renewable-energy-at-airports. Erişim Tarihi: 20.09.2022.

ACRP, (2019). ACRP Research Report 197, Guidebook for Developing a Comprehensive Renewable Resources Strategy. https://nap.nationalacademies.org/read/25433/chapter/2, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

Akyüz, M. K., Altuntaş, Ö., & Söğüt, M. Z. (2017). Economic and environmental optimization of an airport terminal building's wall and roof insulation. Sustainability, 9(10), 1849.

Akyüz, M. K., Kafalı, H., Altuntaş, Ö. (2021). An analysis on energy performance indicator and GWP at Airports; a case study. Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects, 43(19), 2402-2418.

Annex-14, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü.

ATAG, (2020). Air Transportation Action Group, www.atag.org, https://www.atag.org/facts-figures.html, Erişim Tarihi: 08.09.2022.

Baxter, G., Sirasaeng, P., Wild, G., (2018). An Assessment of Airport Sustainability, Part 2—Energy Management at Copenhagen Airport, Resources 2018, 7, 32; doi:10.3390/resources7020032.

Chie, J., (2021). Incheon Airport 2021 annual report.

Çayalan, N., & Rodoplu, H. (2025). Sürdürülebilir Havaalanı Uygulamaları: Enerji Verimliliği ve Karbon Ayak İzi Azaltma Stratejileri. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (38), 102-117.

Grubesic, T.H., Matisziw, T.C., (2012). World cities and airline networks. In: The International Handbook of Globalization and World Cities, ss.7–116.

IATA, (2020). Carbon Offsetting for International Aviation, https://www.iata.org/contentassets/fb745460050c48089597a3ef1b9fe7a8/paper-offsetting-for-aviation.pdf, Erişim Tarihi: 01.10.2022.

ICAO, (2016). A Focus on the Production of Renewable Energy at the Airport Site, Eco Airport Toolkit, https://www.icao.int/environmental-protection/Documents/ecoairports/Final%20Energy_at_Airports_Case_Studies.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2022.

ICAO, (2017). Renewable Energy for Aviation, https://www.icao.int/environmental-protection/Documents/ICAO_UNDP_GEF_RenewableEnergyGuidance.pdf, Erişim Tarihi: 20.09.2022.

ICCT, (2019). CO2 emissions from commercial aviation, 2018, https://theicct.org/wp-content/uploads/2021/06/ICCT_CO2-commercl-aviation-2018_20190918.pdf, Erişim Tarihi: 13.09.2022.

IEA, (2022). Renewable Energy Use in World Between 2008-2018, https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/renewable-and-non-renewable-electricity-generation-in-oecd-countries-2008-2018, Erişim Tarihi: 03.10.2022.

IEA, (2022i). https://www.iea.org/data-and-statistics/data-browser?country=WORLD&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2BySector, Erişim Tarihi: 11.09.2022.

IEA, https://www.iea.org/reports/transport, Erişim Tarihi: 12.09.2022.

Frangoul, A., (2015). Up and away: Green energy takes off in French airports, https://www.cnbc.com/2015/01/20/up-and-away-green-energy-takes-off-in-french-airports.html, Erişim Tarihi: 11.04.2022.

PT, (2013). Power Technology: Neuhardenberg Solar Power Plant, https://www.power-technology.com/projects/neuhardenberg-solar-power-plant/, Erişim Tarihi: 13.08.2022.

Renewable Energy Charts, (2022). https://ourworldindata.org/renewable-energy, Erişim Tarihi: 04.10.2022.

Rowlings, A., Walker, A. (2008) Sustainable energy options for the future airport metropolis. In Vaz, T, Antunes, M, & Panagopoulos, T (Eds.) New Aspects of Energy, Environment, Ecosystems and Sustainable Development. Proceedings of the 4th IASME/WSEAS International Conference on Energy, Environment, Ecosystems and Sustainable Development. WSEAS Press, Greece, pp. 21-26.

Salamone, M. R. (2007). Model for Improving Energy Use in U.S. Airport Facilities, Airport Cooperative Research Program, Research Results Digest 2, FAA Reports.

Schäfer, A.W., Waitz, I.A., (2014). Air transport and the environment. Transportation Policy. 34.

Uysal, M. P., Söğüt, M. Z., (2017). An Integrated Research for Architecture-based Energy Management in Sustainable Airports, Energy 140, ss. 1387-1397.

Wetsby, S. R., (2020). Environmental Report 2019, Avinor Oslo Airport, https://avinor.no/globalassets/_oslo-lufthavn/om-oslo-lufthavn/miljo-og-lokalsamfunn/miljodokumenter/environmental-report-2019.pdf, Erişim Tarihi: 11.09.2022.

Worldbank, (2022). Renewable Energy Use in World, https://databank.worldbank.org/source/sustainable-energy-for-all#, Erişim Tarihi 15.04.2022.

www.airport.nridigital.com, https://airport.nridigital.com/air_nov20/solar_power_airports, Erişim Tarihi: 22.08.2022.

www.airport-technology.com, (2021). Abu Dhabi International Airport completes new solar-powered car park, https://www.airport-technology.com/news/abu-dhabi-solar-car-park/#:~:text=Abu%20Dhabi%20Airports%2C%20along%20with,car%20park%20in%20the%20region., Erişim Tarihi: 15.08.2022.

www.aviationbenefits.org, (2019). The Middle East's largest airport solar energy system is ready at DXB. https://aviationbenefits.org/newswire/2019/07/the-middle-east-s-largest-airport-solar-energy-system-is-ready-at-dxb/, Erişim Tarihi: 10.08.2022.

www.economictimes.indiatimes.com, (2016). DIAL triples solar power plant capacity at Indira Gandhi International Airport, https://economictimes.indiatimes.com/industry/energy/power/dial-triples-solar-power-plant-capacity-at-indira-gandhi-international-airport/articleshow/51796722.cms?from=mdr, Erişim Tarihi: 07.10.2022.

www.haneda-airport.com, Haneda Airport Power with Mitsubishi Solar Panels, http://www.haneda-airport.com/news/haneda-airport-power-with-mitsubishi-solar-panels/, Erişim Tarihi: 09.09.2022.

www.iea.org, (2022). Transport Improving the Sustainability of Passenger and Freight Transport, https://www.iea.org/topics/transport, Erişim Tarihi: 11.09.2022.

www.internationalairportreview.com, (2020). Groupe ADP signs agreement for direct renewable energy supply, https://www.internationalairportreview.com/news/111507/groupe-adp-agreement-renewable-energy/, Erişim Tarihi: 13.05.2020.

www.pveurope.eu, (2019). New Beijing international Airport goes partly solar, https://www.pveurope.eu/installation/new-beijing-international-airport-goes-partly-solar#:~:text=The%20world's%20largest%20airport%20Beijing,runway%2C%20and%20business%20jet%20area, Erişim Tarihi: 10.08.2022.

www.schipol.nl, More and more solar panels, https://www.schiphol.nl/en/schiphol-group/blog/more-and-more-solar-panels/, Erişim Tarihi: 21.09.2022.

www.timesofindia.indiatimes.com, (2015). Kochi airport becomes world's first to run totally on solar energy, https://timesofindia.indiatimes.com/travel/destinations/kochi-airport-becomes-worlds-first-to-run-totally-on-solar-energy/as48556314.cms, Erişim Tarihi: 21.05.2022.

www.vas.co.at, Biomass Plant Heathrow Airport, https://www.vas.co.at/de/biomass-plant-heathrow-airport/, Erişim Tarihi: 12.09.2022.

Yerel Kandemir, S., Yaylı, M.Ö. (2016). Investigation of Renewable Energy Sources for Airports. In: Karakoc, T., Ozerdem, M., Sogut, M., Colpan, C., Altuntas, O., Açıkkalp, E. (eds) Sustainable Aviation. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-34181-1_2.

Young, A., (2019). Safety Assessments for Airport Solar Panel Installations, https://blog.aci.aero/safety-assessments-for-airport-solar-panel-installations/, Erişim Tarihi: 15.06.2022.

Zhao, H., Guo, S., Fu, L., (2014). Review on the costs and benefits of renewable energy power subsidy in China, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 37, Pages 538-549, ISSN 1364-0321.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Burgaz, N. (2025). "Koşullu Mali Yükümlülükler ve Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 83-108.

Gönderim Tarihi: 21.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 22.04.2025-21.05.2025

DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1663122

Yazar/Author

Neslihan BURGAZ*

Makale Adı/Article Name

Koşullu Mali Yükümlülükler ve Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu

Contingent Fiscal Liabilities and the Treasury-Supported Credit Guarantee Fund

ÖZ

Kredi Garanti Fonu, özellikle KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarını karşılamayan ve kredi erişimini kolaylaştıran bir mekanizma olarak faaliyet göstermektedir. KOBİ'ler bankalardan kredi almak istediklerinde genellikle teminat talebiyle karşılaşmaktadır. Ancak, teminat konusunda yetersiz kalan veya sıkıntı yaşayan KOBİ'lerin krediye ulaşma imkânları sınırlı olmaktadır. Teminat sorununu aşmak için kurulan Kredi Garanti Fonu KOBİ'lere kefil olmakta ve KOBİ'lerin banka kredilerine erişimini kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de Kredi Garanti Fonu 1991 yılında kurulmuş olup KOBİ'lerin teminat sorununu aşmak için kefil olmaktadır. KOBİ'lerin banka kredilerine erişim imkanını daha fazla arttırmak için 2009 yılında Kredi Garanti Fonu'na Hazine desteği verilmeye başlanmıştır. Hazine destekli kredi garanti fonu uygulaması 2009'dan günümüze kadar devam etmektedir. Hazine destekli kredi garanti fonu uygulaması, Kredi Garanti Fonu'nun kendi özkaynaklarıyla sağlamış olduğu destekten daha fazla miktarda KOBİ'lere kefalet teminatı sunarak KOBİ'lerin finansman sorununun çözülmesinde katkı sağlamaktadır. Banka kredilerine erişim imkânı artan KOBİ'lerin sayısının artmasına karşılık kredi borcunu ödemekte güçlük çeken KOBİ sayısı da artmıştır. Bu durum Hazine'nin koşullu yükümlülüklerini artırmış ve maliye açısından sorununa neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Koşullu mali yükümlülük, KOBİ, Hazine destekli kredi garanti fonu

ABSTRACT

The Credit Guarantee Fund (KGF) operates as a mechanism to facilitate access to credit, especially to meet the financing needs of SMEs. When SMEs seek loans from banks, they are often faced with collateral requirements. However, SMEs with insufficient or problematic collateral have limited access to credit. To overcome this collateral issue, the Credit Guarantee Fund acts as a guarantor and facilitates SMEs' access to bank loans. Established in 1991 in Turkiye, the Credit Guarantee Fund provides guarantees to help SMEs overcome their collateral issues. In 2009, the government began providing Treasury support to the Credit Guarantee Fund to further increase SMEs' access to credit. The Treasury-supported Credit Guarantee Fund program has continued since 2009, offering more guarantees than the Fund's own equity, thus contributing to solving SMEs' financing problems. However, while the number of SMEs gaining access to loans has increased, so has the number of SMEs struggling to repay their debts. This has led to an increase in the Treasury's contingent liabilities and caused fiscal challenges.

Keywords: Contingent Fiscal Liabilities, SMEs, Treasury-supported credit guarantee fund

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, neslihanburgaz86@gmail.com,

Extended Abstract

Contingent liabilities are financial obligations that may arise as a result of the occurrence of specific events or conditions that are not certain to happen. The likelihood of these liabilities materializing cannot be predicted beforehand (İnan, 2006, pp. 108–109). Contingent liabilities are debts that fall under state guarantees, and if these obligations are not fulfilled, they may turn into public debt (Şen & Tokatlıoğlu, 2020, p. 218). Contingent liabilities are classified into two categories: explicit and implicit. Explicit contingent liabilities are those in which the state legally commits to make payments if certain predefined conditions are met and specific events occur (Turan, 2014, p. 7; Polackova, 1989, p. 2). Implicit contingent liabilities, on the other hand, are not based on legal grounds but arise due to public expectations or political pressure from interest groups, compelling the state to take on these obligations.

One of the contingent liabilities in Turkiye is the Treasury support funds provided to the Credit Guarantee Fund (KGF), which was established to facilitate and support small and medium-sized enterprises (SMEs) in accessing finance. This support serves as a significant factor increasing the government's contingent fiscal liabilities by easing credit access for SMEs that have limited access to financing or insufficient collateral.

Although SMEs (Small and Medium-Sized Enterprises) play a critical role in the development of Turkiye's economy, they face significant financial constraints in maintaining operations, achieving growth, and making investments. The underlying cause of these financial difficulties is the insufficiency of equity capital. Given their constrained equity base, small and medium-sized enterprises (SMEs) primarily rely on bank loans as their main source of external financing. The persistent reliance on bank loans as the dominant form of financing can be attributed primarily to the scarcity of alternative funding sources, the structural orientation of capital markets toward large-scale enterprises, and the typically burdensome and complex nature of application procedures. However, SMEs also encounter several challenges in obtaining bank loans. A significant portion of these difficulties arises from their small scale, which often leads to the preparation of poor-quality financial statements. Additionally, because many SMEs are either in the establishment phase or recently founded, they generally lack the required financial history. Consequently, banks tend to classify these enterprises as high-risk, particularly in terms of their weak financial structure.

When SMEs apply to banks to meet their financing needs, they often face high interest rates as the cost of credit, which increases their financial burden. In addition, banks usually require collateral from SMEs to secure the repayment of the loans they provide. These collaterals typically consist of immovable assets such as real estate. However, many SMEs, especially those that are small-scale, newly established, or in the startup phase, are unable to provide sufficient collateral. As a result, their loan applications are often rejected. In some cases, even when SMEs possess assets that could be pledged as collateral, they may be reluctant to do so. The main reason behind this hesitation is the fear and anxiety of losing the assets they provide as collateral, which deters them from taking on additional financial risks.

SMEs constitute one of the fundamental structural components of the Turkish economy and are among the most important actors supporting economic growth. Through the enterprises they establish, they play a key role in creating employment and contribute to the promotion of local production in the regions where they operate. Moreover, from the perspective of foreign trade, they support exports and thus contribute to the country's trade balance. For these reasons, governments implement various support and incentive mechanisms to facilitate SMEs' access to finance.

The Credit Guarantee Fund is recognized as a vital instrument, especially in developing countries, for facilitating SMEs' access to finance and mitigating financial difficulties. By mobilizing idle funds held by banks and channeling them into the economy, the Credit Guarantee Fund provides support to SMEs and enables easier access to the financing they need through state-backed mechanisms. The Fund assumes the obligation of acting as a guarantor in place of the collateral usually required by banks from SMEs. Through the guarantees provided by the Credit Guarantee Fund, banks are able to offer loans to firms that lack sufficient collateral, thus enabling SMEs to access financial resources. In this way, SMEs can continue their operations, support their growth, and maintain their contribution to economic development.

In Turkiye, the Credit Guarantee Fund was established in 1991 and has played a significant role in overcoming challenges faced by SMEs in obtaining credit, particularly the requirement to provide real estate as collateral. Thanks to the Credit Guarantee Fund, the issue of access to finance for SMEs is alleviated, and banks share the risk of non-repayment of loans with the state. This risk-sharing mechanism encourages banks to be more willing to extend credit to SMEs.

An important step was taken at the beginning of 2009 to facilitate SMEs' access to finance in Turkiye. Within this scope, it was decided to provide Treasury support to the Credit Guarantee Fund to offer more assistance to SMEs with limited collateral capacity. The Treasury-backed Credit Guarantee Fund initiative significantly improved SMEs' access to bank loans, leading to an increase in the number of SMEs utilizing credit. However, this also meant that the state assumed a significant level of risk. The increase in the number of SMEs gaining access to credit has also brought about another problem. Between 2009 and 2024, there was a rise in the number of SMEs struggling to repay their bank loans. As a result, the state's contingent liabilities increased, leading to a negative impact on the national budget.

1. Koşullu Yükümlülük Kavramı

Mali yükümlülük, bir kişinin, kurumun, kuruluşun veya şirketin diğerine borçlu olduğu bir miktar para olarak tanımlanmakta ve gelecekte bir noktada ödenmesi gereken borç olarak ifade edilmektedir (The Currency, 2024). Devletin mali yükümlülükleri ise, finansal sorumluluklarını yerine getirebilmek için üstlenmiş olduğu rolleri ifade etmektedir. Devletlerin sorumluluk alanlarının yıllar içinde genişlemesi, mali yükümlülüklerin artmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, en büyük mali yükümlülük savaşlar sebebiyle ihtiyaç duyulan finansmandır. Mali yükümlülüğün getirdiği risk kaynağı ise savaş nedeniyle ihtiyaç duyulan finansmanın borçlanma ile karşılanması durumunda borcun geri ödenememesi veya sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesiydi. Ancak günümüzde hükümet faaliyetlerinin ekonomik, mali ve sosyal boyutlarının çok daha geniş bir kapsamda olması, mali yükümlülüklerin ve risklerin çeşitlenmesine ve artmasına neden olmuştur (Şen ve Tokatlıoğlu, 2020: 216-217).

Devletin doğrudan yükümlülük ve koşullu yükümlülük olmak üzere iki türlü mali yükümlülüğü bulunmaktadır. Doğrudan yükümlülükler, hukuki çerçevesi açıkça belirlenmiş olup devlete yasalar aracılığıyla sorumluluk veren maddi sorumluluklardır (Turan, 2014:7). Başka bir ifade ile doğrudan yükümlülükler, herhangi bir nedene ve şarta bağlı olmaksızın devletin yerine getirmesi gereken ve önceden belirlenmiş olan sorumluluklardır (Polackova, 1989: 2). Doğrudan yükümlülüklere en basit ve açık örnek, tahvil gibi devlet borçlanma senetlerinin veya kredi sözleşmeleri gibi hukuki anlaşmalarla yapılan borçlanmaların geri ödemeleridir. Bir başka örnek ise, bütçe kanunu ile belirlenen ve devletin yerine getirmesi zorunlu olan harcamalar doğrudan yükümlülükler arasında sayılmaktadır (Turan, 2014:7).

Koşullu yükümlülükler ise, belirli bir olayın gerçekleşmesi veya belirli şartların oluşması durumunda meydana gelecek mali sorumluluklardır. Koşullu yükümlülüklerin tanımından da anlaşılacağı üzere, herhangi bir sorumluluğun doğması için belirli koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Ancak, bu koşulların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda bir belirsizlik söz konusudur (İnan, 2006,108-109). Koşullu yükümlülükler, kamu finansmanın analizinde ve kamu sektörünün gerçek büyüklüğünün değerlendirilmesinde önemli bir yer edinmiştir. Tarih, hükümetlerin olağanüstü kamu harcamaları ile karşı karşıya kaldığı pek çok örnekle doludur. Bu sürprizlerin çoğu önemli olmasa da bazıları kamu borcunu sürdürülemez bir yola sokacak kadar büyük olabilmektedir (Cebotari, 2008:3).

Koşullu yükümlülükler, bir olayın meydana gelip gelmeyeceğine bağlı olarak tetiklenen yükümlülük olması sebebiyle herhangi bir olayın meydana gelme olasılığı ile yükümlülüğü yerine getirmek için ihtiyaç duyulan kamu harcamasının büyüklüğü tahmin etmek oldukça zordur (Polackova, 1989: 2). Ancak bir ülkenin makroekonomik çerçevesi, finansal sektörünün durumu, düzenleyici ve denetleyici sistemlerindeki zafiyetler ve şeffaflık derecesindeki zayıflıkları ne kadar büyükse, o ülkenin koşullu yükümlülüklerinin de o kadar büyük olacağı düşünülmektedir (Polackova, 1999: 48)

Koşullu yükümlülükte, hükümetler mali yükümlülüğü bulunan borçlunun kredi borcunu geri ödeyememesi durumunda riskin bir kısmını veya tamamını kapsayan garantiler vermekte veya borçluya kefil olmaktadır. Bu tür garantili yükümlülükler genellikle tüm riskleri tam olarak kapsamaktadır. Bu tür garantilere örnek; kamu ve özel kuruluşların, kurumların, kredi ve garanti fonlarının, kalkınma bankalarının ve işletmelerin borçları ve diğer yükümlülükleridir. Devlet garantileri aracılığıyla verilen kredi ve garantiler hükümetler için oldukça risklidir. Çünkü bu tür yükümlülükler, hükümetin daha önce belirleyip ilan etmedikleri politika kararlarını almasına neden olmakta ve hükümetlerin bu yükümlülükleri izleyip kontrol etmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, eğer garanti sözleşmesi, hükümet ve diğer taraflar arasında hem finansal teminat (kredinin tamamı ya da bir kısmı) hem de risk paylaşımını (belirli politik veya ticari riskler, tüm riskler yerine) belirtmiyorsa, temerrüt olasılığı oldukça yüksek olabilmektedir. (Polackova, 1989:5-6).

Devlet garantisi alarak sorumluluk üstlenen tüzel veya gerçek kişi mali yükümlülüğü yerine getiremezse söz konusu mali yükümlülüğe ait sorumluluk devlete devrolmaktadır. Bu açıdan, koşullu yükümlülükler geleneksel kamu borcuyla benzerlik göstermektedir (Şen ve Tokatlıoğlu, 2020:218). Devlet, mali yükümlülüğü bulunan gerçek veya tüzel kişinin yerine geçerek ödeme yapmakta ve asıl borçlu gibi borcu üstlenmektedir. Bu sebeple koşullu yükümlülükler de eğer yükümlülük sahibi olan boçlu sorumluluklarını yerine getirmezse, devletin kefil olması sebebiyle bu yükümlülükler kamu borcu haline gelmektedir.

Koşullu yükümlülükler açık koşullu yükümlülükler ve gizli koşullu yükümlülükler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır.

Koşullu açık yükümlülükler, belirli bir olay meydana geldiğinde hükümetin ödeme yapma konusunda yasal bir yükümlülüğünün bulunmasıdır (Polackova, 1989:5). Hükümetler genellikle hukuki veya yasal sözleşmelerle ile taahhütler üstlenmekte ve belirli şartlar gerçekleştiğinde sorumlu olmaktadır (Cebotari, 2008:6). Bu yükümlülüklerin, mevcut herhangi bir bütçe programı ile doğrudan ilişkisi bulunmamasına rağmen belirli şartların gerçekleşmesi durumunda devletin yasal yükümlülüğü oluşmakta ve bütçe ile ilişkilendirilmektedir (Polackova, 1989:5). Devletlerin, gelecekteki gerçekleşme ihtimali olan olay veya durumlara bağlı olarak kabul ettiği bu yükümlülükler gizli bir sübvansiyon anlamına da gelmektedir. Ancak bu gizli sübvansiyonlar, yükümlülük sahibini destekleyici olması yanı sıra piyasada ani ve beklenmedik bozulmalara yol açabilmektedir. Çünkü bu durum kamu maliyesi üzerinde gelecekte büyük ve beklenilmeyen bir baskıya neden olabilmektedir (Polackova, 1989:5).

Koşullu açık yükümlülükleri; kredi garantileri, ihracat garantileri, döviz kuru garantileri, doğal afet yardımları ve hukuki davaların getirdiği yükümlülüklerdir. Kredi garantileri, bireylerin, büyük firmaların ve KOBİ'lerin kredi borcunu ödeyememesi durumunda devletin garanti verdiği ve kefil olduğu borçlardır. İhracat garantileri ise, ithalatçının sözleşmesini yerine getirmemesi veya hükümet tarafından firmaların sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemesi durumunda devreye girmektedir. Doğal afet yardımları, devletin doğal afetler için sağladığı sigorta programları da açık koşullu yükümlülük arasında sayılabilmektedir. Sigorta

türlerine, tarım sigortası, sel sigortası veya savaş riski sigortası gibi örnekler verilebilmektedir. Doğal afet sonrası devletin yaptığı altyapı harcamaları da bu kategoride yer almakta olup, yollar, binalar ve hastanelerin inşaatı gibi harcamalar koşullu açık yükümlülük olarak kabul edilmektedir. Devletin karşı karşıya olduğu hukuki davalar da açık koşullu yükümlülükler kapsamındadır. Özelleştirme, firmaların tasfiyesi veya personel yönetimi gibi davalar da hukuki davalardan kaynaklı koşullu açık yükümlülüğe örnektir. Ayrıca, devletin başka bir tarafın zarar veya hasar riskini üstlenme taahhüdü olarak tazminatlar da açık koşullu yükümlülükler arasında yer almaktadır (Cebotari, 2008:6). Yukarıda bahsedilen örnekler, devletin üstelendiği çeşitli mali yükümlülükleri ve bu yükümlülüklerin hangi koşullar altında devreye gireceğini gösteren açık koşullu yükümlülükleridir.

Gizli koşullu yükümlülükler ise, hükümetin kanunlarla veya yasal sözleşmelerle yerine getirmesi gereken bir yükümlülükten ziyade, halkın beklentilerine, politik baskılara ve toplumun devletin genel rolüne dair anlayışına dayanan ahlaki bir sorumluluk veya beklenilen bir yükümlülüktür (Polackova, 1989, 2). Bir başka ifade ile gizli koşullu yükümlülükler, kamuoyunun veya belirli çıkar gruplarının baskısı sonucu, hükümetlerin "devlet" olma özelliğinden doğan ve etik açıdan zorunlu yükümlülük getiren durumlardır. Bu bağlamda, gizli koşullu yükümlülükler belirli bir yasal dayanağı bulunmamasına rağmen, herhangi bir durum veya olay gerçekleştikten sonra ortaya çıkan yükümlülüklerdir (Turan, 2014:7). Herhangi bir afet gerçekleştği zaman sigorta kapsamında olmayan mağdurlara yapılacak afet yardımları, banka iflası durumunda güvence kapsamı dışında bulunan mevduat sahiplerine yapılan ödemeler ve banka kurtarma operasyonları gizli koşullu yükümlülüklere örnek olarak verilebilmektedir (Polackova, 1989:2).

Koşullu gizli yükümlülükler, kanunlarda veya resmi sözleşmelerde yer almamasına rağmen hükümetlerin beyan ettikleri politika hedeflerinin bir sonucu olabilmektedir. Bu yükümlülükler yasal bir zorunluluk olmamasına rağmen hükümetlerin ekonomik ve sosyal amaçlarla taahhüt ettikleri sorumluluklardır (Polackova, 1989:7). Koşullu gizli yükümlülüğünün büyüklüğü ekonomik ve sosyal faktörlerin yanı sıra, hükümetin stratejik bakış açısına veya etkilenen nüfus gruplarının göreli siyasi gücüne bağlı olabilmektedir (Akt. Gamper vd., 2017:15).

Koşullu açık yükümlülüklerin aksine, koşullu gizli yükümlülükler genellikle tanımlanması ve sayısal olarak ölçülmesi zor olan yükümlülüklerdir. Koşullu gizli yükümlülükler politik baskılar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple gelecekte etkisinin ne olacağı ile ilgili önceden tahmin etmek zordur (Akt. Gamper ve ark., 2017:15) Koşullu gizli yükümlülükler, hükümetler için genellikle en büyük risk mali risktir. Yükümlülüğü tetikleyen olayın belirsiz olması sebebiyle riskin büyüklüğünü değerlendirmek zordur ve hükümetin müdahale derecesi tahmin edilememektedir. Ülkenin makroekonomik yapısı zayıf, finansal piyasaları kırılgan, düzenleyici ve denetleyici sistemleri etkisiz ve piyasalarda eksik bilginin olduğu durumlarda bu yükümlülüklerin etkisi daha büyük hale gelmektedir (Polackova, 1989: 7).

2. KOBİ'ler ve Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu

Türkiye'deki koşullu yükümlülüklerden biri Kredi Garanti Fonu kapsamında sağlanan Hazine desteğidir. 4749 sayılı Kanun'un 20. maddesi gereğince, KOBİ'lerin finansmana erişim imkanlarının artırılması ve kredi sisteminin etkin çalışmasının sağlanması amacıyla Kredi Garanti Fonuna (KGF), Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından destek verilmesi öngörülmüştür. Özellikle teminat yetersizliği sorunu yaşayan KOBİ'lerin finansmana erişimlerini kolaylaştırmak için Hazine tarafından sağlanacak bu destek ile hükümetin koşullu mali yükümlülüğü artmıştır (Turan, 2014:25). Bu kapsamda bu bölümde koşullu yükümlülüklerden biri olan Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu açıklanacak ve Türkiye'deki uygulaması tartışılacaktır. Ancak öncesinde genel

hatlarıyla KOBİ'ler hakkında bilgi verilerek Türkiye'de KOBİ'lerin finansman sorunu ve özellikle banka kredilerine erişim sorunu hakkında değerlendirilme de bulunulacaktır.

2.1. KOBİ'lerin Yapısı ve Türkiye'de KOBİ'ler

2.1.1. KOBİ'lerin Tanımı ve Yapısı

KOBİ'ler, genel anlamda ekonomik ve sosyal açısından önemli bir yere sahip olup, çeşitli tanımlamalar ve ölçütler çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. KOBİ'nin tanımı, coğrafi ve kurumsal farklılıklar göstermekte ve ülkeden ülkeye değişiklik arz etmektedir. Aynı ülke içinde farklı devlet kurumları tarafından kabul edilen tanımlar arasında bile belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Ancak yine de KOBİ'nin tanımı, genellikle üç temel unsur etrafında şekillenmektedir. Bu unsurlar; firmanın istihdam ettiği personel veya işçi sayısı, bilanço değerleri ve bağımsızlık kriterleridir. İlk unsur, bir firmanın çalıştırdığı personel sayısını ifade etmektedir. Bu bağlamda, KOBİ'ler genellikle belirli bir işçi sayısı eşiğinin altında kalan işletmeler olarak tanımlanmaktadır. İkinci unsur ise bilanço değeridir. Bu değer, firmanın finansal büyüklüğünü ve ekonomik performansını göstermektedir. Üçüncü ve önemli kriter olan bağımsızlık unsuru ise, bir firmanın sermaye yapısının, büyük sermaye gruplarının etkisi ve baskısı altında kalmamasıdır. Bu bağlamda, bir firmanın KOBİ statüsünü devam ettirebilmesi için, hisselerinin en az %25'inin büyük bir sermaye grubuna ait olmaması gerekmektedir. (Parlakkaya, 2009: 344).

Türkiye'de 25 Mayıs 2023 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik"e göre, yıllık çalışan sayısı iki yüz elli kişiden az olan ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri beş yüz milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler KOBİ olarak ifade edilmektedir.

KOBİ'lerin nitel kriterleri de tanımlayıcı özellikleri arasında yer almaktadır. Firma sahibinin işletmede bizzat çalışması, riski ve sorumluluğu doğrudan firma sahibinin alması, firmanın mülkiyet ve yönetim bağımsızlığının derecesi, aile bireylerinin işletmede çalışması ve işletmeye verdikleri katkılarının değerlendirilmesi nitel kriterler olarak değerlendirilmektedir (Akt. Yılmaz ve Apkan, 2004:117).

KOBİ'ler ekonomik ve sosyal kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle işsizliğin azaltılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması bakımından kritik bir rol üstlenmektedir (DPT, 2007, 22). KOBİ'lerin istihdama olan katkıları, büyük işletmelere kıyasla her dönemde daha yüksek düzeyde olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve düşük teknolojiye sahip ülkelerde, KOBİ'lerin bu özelliği önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir (Taş ve Demirdöğmez, 2021:15-16). KOBİ'ler, iş gücünün büyük bir kısmını istihdam etmesinin yanısra yenilikçiliği teşvik ederek yerel ekonomilerin güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Bu sayede KOBİ'lerin korunması ve geliştirilmesi, ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırarak bölgesel kalkınma ve refahı da desteklemektedir. Dolayısıyla, KOBİ'lerin başarısı, ülkelerin uzun vadeli ekonomik kalkınma stratejilerinde vazgeçilmez bir unsur haline gelmektedir (DPT, 2007:22).

KOBİ'ler sadece yüksek istihdam kapasitesi ve emek-yoğun yapılarıyla değil, aynı zamanda yeni girişimci ve yatırımcı yetiştirme potansiyelleri ile de dikkat çekmektedir. KOBİ'lerde çalışan işçiler, zamanla deneyim kazandıkça ustalaşmakta ve edindikleri bilgi birikimi ile kendi işletmelerini kurma eğilimine girmektedirler. Bu süreçte, ustalarının ve çevrelerinin vermiş olduğu destek sayesinde mevcut işletmeye zarar vermeden farklı bir bölgede kendi işyerlerini açabilmektedirler. Bu bağlamda, KOBİ'ler girişimci yetiştirme merkezi işlevi görerek ekonomik

büyüme ve istihdam yaratma süreçlerine farklı bir misyon üstlenmektedir (Taş ve Demirdöğmez, 2021:17).

KOBİ'ler aynı zamanda piyasa koşullarına hızlı bir şekilde uyum sağlayabilen firmalardır. Esneklik olarak tanımlanan bu özellik ile KOBİ'ler tüketici tercihlerindeki değişikliklere hızlı bir şekilde anlayıp ve üretimlerini bu değişimlere göre ayarlama yapmaktadır (Çatal, 2007:342-343). Küçük işletmeler, girişimcilik ruhu ve yenilikçi yapıları ile ekonominin yapı taşında önemli bir rol oynamaktadırlar. Esnek yapıları ve hızlı adaptasyon becerileri sayesinde teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilmekte ve hatta yeni teknolojilerin denendiği bir laboratuvar işlevi görmektedirler (Khudaverdiyev, 2008: 69). KOBİ'ler büyük firmaların aksine daha az sabit kıymet yatırımı yaparak faaliyet göstermekte ve piyasa değişimlerine daha kolay uyum sağlayabilmektedir. KOBİ'lerin esneklik özelliği sayesinde yenilik yapma konusunda büyük işletmelere göre daha avantajlıdır. KOBİ'ler, daha küçük ve odaklanmış yapıları sayesinde yenilikleri daha hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirebilmektedir. Tek bir ürün veya hizmete odaklanarak bu alanda uzmanlaşan KOBİ'ler, büyük işletmelere kıyasla önemli bir rekabet avantajı elde etmektedir. Sonuç olarak, KOBİ'ler esnek ve yenilikçi yapıları gereği rekabet avantajı elde ederek başarılı olmakta ve büyüme potansiyellerini artırmaktadırlar (Çatal, 2007:342-343).

KOBİ'ler aynı zamanda büyük sanayi firmalarının destekleyicisi ve tamamlayıcısı konumunda yer almaktadır. KOBİ'ler ile büyük firmalar, çeşitli faaliyet alanlarında ve farklı üretim tekniklerini kullanmaları nedeniyle birbirleriyle rekabet etmekte ve aynı zamanda birbirlerini tamamlayıcı nitelikte bir konumda da yer almaktadır. KOBİ'lerin esneklik ve hızlı adaptasyon becerileri, büyük firmalara birçok açıdan katkı sunmaktadır. Büyük firmalar, üretim süreçlerini desteklemek amacıyla KOBİ'lere iş siparişleri vermekte ve bu siparişlar için belirli standartlar ve kurallar getirmektedirler. Bu düzenlemeler, KOBİ'lerin üretim kalitesini artırırken, pazar payının korumasına ve geliştirmesine de katkı sağlamaktadır. Ayrıca büyük firmalar, KOBİ'lerle iş birliği yaparak onlara piyasada yer bulma sorunlarını aşmada yardımcı olabilmektedir (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012:33). Bu iş birliği sayesinde hem KOBİ'ler hem de büyük firmalar avantaj sağlamaktadırlar. KOBİ'ler için büyük firma ile iş birliği faaliyetlerinin devamı için bir güvence sağlarken, büyük işletmeler de düşük maliyet avantajları elde etmektedir.

Büyük firmaların yan sanayisi olarak işlev gören KOBİ'ler ile büyük firmalar arasındaki iş bölümü ve iş birliği yeterli düzeyde gelişmediğinde ise durum daha farklı bir boyut kazanmaktadır. KOBİ'ler özellikle ekonomik kriz dönemlerinde büyük işletmelere kıyasla çok daha ciddi olumsuzluklarla karşılaşabilmektedir. Kriz zamanlarında büyük firmalar, finansal kaynaklara daha kolay erişebilme ve maliyetlerini düşürebilme avantajına sahipken, KOBİ'ler aynı avantaja sahip değillerdir. KOBİ'lerin normal zamanlarda finansmana erişimi sınırlıyken kriz dönemlerde finansman sorunu daha da büyümektedir. Ayrıca kriz dönemlerimde büyük firmaların KOBİ'lere fiyat dayatması KOBİ'lerin kar marjlarını ciddi şekilde daraltmaktadır. Bu durum KOBİ'leri finansal açıdan daha fazla zor duruma sokmaktadır. KOBİ'ler, böyle bir durumda yalnızca büyük işletmelere bağımlı hale gelmekle kalmamakta aynı zamanda bu bağımlılıktan kurtulup yeni pazarlarla iş yapma kapasitesini de kaybetme riski taşımaktadır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 33). Bu bağımlılığın bir sonucu olarak, KOBİ'lerin yeni pazarlarda iş yapma kapasitesini sınırlanması ekonomik kriz dönemlerinde piyasa dalgalanmalarına karşı daha kırılgan hale getirmektedir.

KOBİ'ler, küçük ölçekli yapılarıyla birlikte ülke ekonomilerindeki paylarının %80-95 gibi yüksek oranlarda olması, bu işletmelerin ekonomik yapı içerisindeki stratejik önemini açıkça ortaya

koymaktadır (Altun, 2014: 31). Ancak KOBİ'ler ülke ekonomilerde stratejik önemine rağmen çeşitli zorluklarla mücadele etmektedir. Sınırlı sermaye ve finansal yetersizlik, yönetim tekniklerinin uygulanmaması, iş bölümünün düşüklüğü ve uzmanlaşamama sorunu da KOBİ'lerin karşılaştığı zorluklar olarak öne çıkmaktadır (Akt. Yılmaz ve Apkan, 2004:117).

2.1.2. Türkiye'de KOBİ'lerin Durumu

KOBİ'ler, tek başlarına değerlendirildiklerinde küçük ekonomik birimler gibi algılanmakta ve ülke ekonomilerine olan katkıları önemsiz görülerek yanıltıcı olabilmektedir. Ancak KOBİ'ler topluca değerlendirildiklerinde ekonomiye olan katkıları açıkça ortaya çıkmaktadır. Türkiye ekonomisinde KOBİ'lerin varlığının yeri, sayısal büyüklüklülerle değerlendirildiğinde ağırlığı net olarak ortaya çıkmaktadır (Özdemir vd., 2011:178).

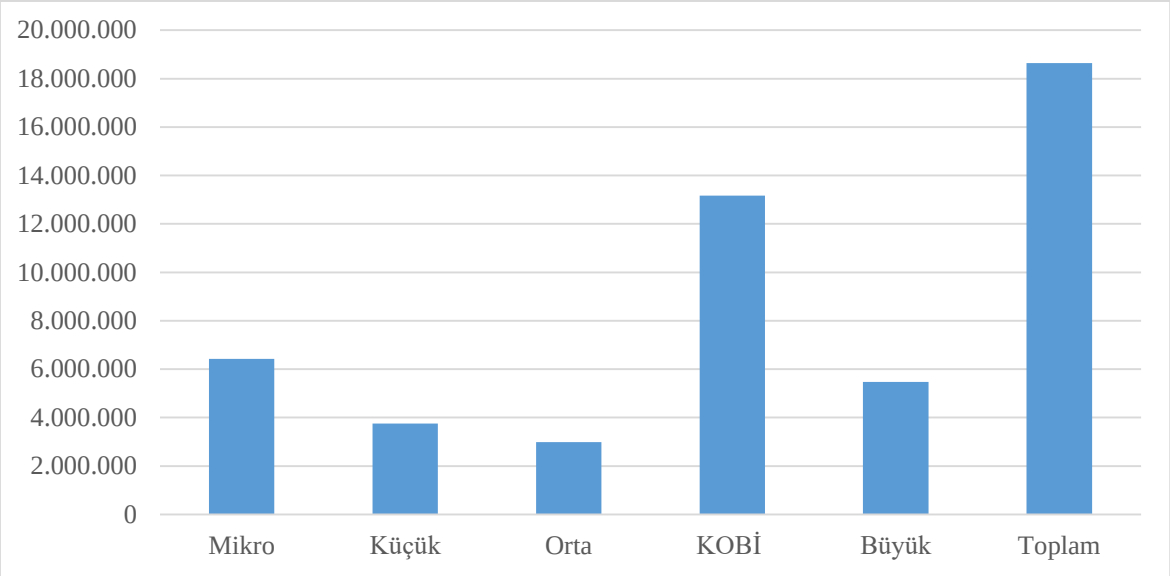
Tablo 1: KOBİ ve Büyük Şirketlerin Sayıları

Yıllar	KOBİLER			Büyük Şirketler
	Mikro	*Küçük*	*Orta*	
2018	2.904.649	213.426	35.224	7.072
2019	2.979.417	207.634	34.182	7.188
2020	3.035.095	223.626	37.274	8.071
2021	3.250.625	269.818	47.323	11.165
2022	3.428.611	297.318	47.323	11.212

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]

Tablo 1'de, mikro, küçük ve orta büyüklükteki KOBİ'ler ile büyük işletmelerin sayıları detaylı bir şekilde yer almaktadır. TÜİK raporlarına göre, 2022 yılında toplam KOBİ sayısı 3.773.252 olarak kaydedilmiştir. Buna karşın, büyük işletmelerin sayısı yalnızca 11.212'dir. Bu durum, toplam iş yerlerinin %99,7'sinin KOBİ'lerden oluştuğunu göstermektedir. KOBİ'lerin dağılımına bakıldığında ise, mikro ölçekli işletmelerin en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler, KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki önemini vurgularken, mikro ölçekli firmaların, yani 1-9 kişi çalıştıran girişimlerin, ekonominin temel taşlarını oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. KOBİ'ler içerisinde ikinci en büyük paya sahip olan işletmeler, küçük işletmelerdir. KOBİ'ler arasında en düşük paya sahip olan işletmeler ise orta ölçekli işletmelerdir.

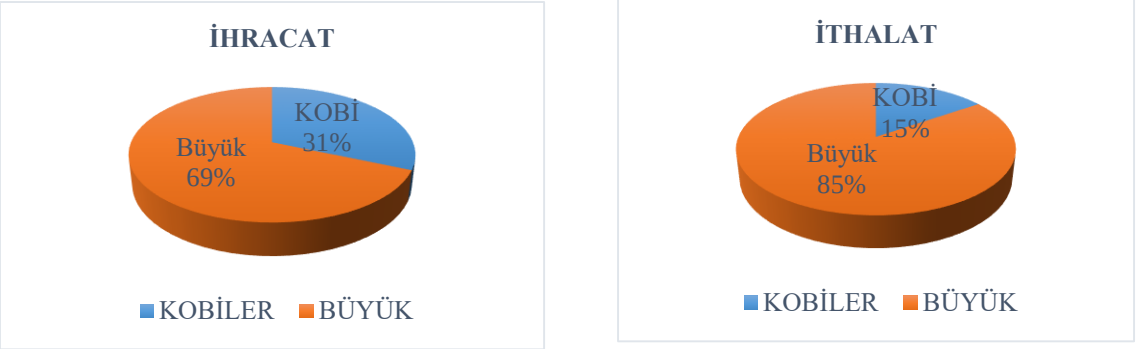
Ekonomik faaliyetlerin istatistiki sınıflamasına (NACE Rev. 2) göre, 2022 yılı itibarıyla, KOBİ'lerin sektör dağılımı dikkat çekici bir çeşitlilik göstermektedir. KOBİ'lerin %36,1'i toptan ve perakende ticaret ile motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu oran, KOBİ'lerin ticaret sektöründeki önemli rolünü ve bu alandaki rekabet gücünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, KOBİ'lerin %15,2'si ulaştırma ve depolama sektöründe yer almakta olup, bu durum, lojistik hizmetlerin ve taşıma faaliyetlerinin ekonomik faaliyetler içinde ne denli kritik bir yer tuttuğunu göstermektedir. İmalat sanayi ise KOBİ'lerin %12,2'sinin faaliyet gösterdiği bir diğer önemli sektördür. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik yapısında imalat sanayinin de önemli bir paya sahip olduğunu ve KOBİ'lerin bu sektördeki katkısının büyüklüğünü vurgulamaktadır (TÜIK, 2023).

Grafik 1: Büyüklük Grubuna Göre İstihdam Verileri

Kaynak: TÜIK

Grafik 1'de, Türkiye'de istihdam edilen çalışanların işletme ölçeklerine göre dağılımını göstermektedir. KOBİ'lerin istihdama olan katkısı her dönemde olduğu gibi büyük işletmelere kıyasla oldukça yüksek olmaktadır. Mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerin istihdamdaki payı, toplam istihdamın %56'sını oluşturmaktadır. Bu oran, aktif ücretli çalışanların yanı sıra, ücret almayan KOBİ sahiplerini ve aile bireylerini de kapsamaktadır. Mikro ölçekli aile şirketlerinde, ücret almayan çalışan sayısının %8,8 olduğu hesaplanmaktadır. Ücretli çalışanların toplam içindeki payı %35,8 iken, ücretsiz çalışan oranı %23 olarak belirlenmiştir. Diğer KOBİ ölçekleri ve büyük şirketler arasında, ücretli ve ücretsiz çalışan sayısında belirgin bir fark gözlemlenmemektedir. Bu veriler, Türkiye'de KOBİ'lerin hem sayı bakımından hem de istihdama sağladıkları katkı açısından ekonomik gelişmede kritik bir rol üstlendiğini göstermektedir (KOSGEB, 2022:13-16).

Grafik 2: KOBİ'lerin İhracat ve İthalat Verileri

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]

TÜIK verilerine göre, Türkiye'de ihracatın %69'unu büyük firmalar, %31'ini KOBİ'ler gerçekleştirmektedir. Bu veriler, KOBİ'lerin ihracat potansiyelini ve dış ticaretteki önemini göstermektedir. KOBİ'lerin gerçekleştirdiği ihracatın %91,7'si ise imalat sanayi sektörü gerçekleştirmektedir.

İç pazarın doygunluğa ulaşması ve küreselleşme süreci KOBİ'ler için yeni pazar arayışını zorunlu hale getirmektedir. Küresel rekabet ortamında ve uluslararası ticarette geniş fırsatlar bulmasına rağmen, KOBİ'ler bu pazarları etkin bir şekilde değerlendirememektedir (Şahin ve Özüdoğru, 2019:323). KOBİ'ler, genellikle geleneksel üretim yöntemleriyle yurtiçi pazarına yönelik üretim yapmaktadır. Uluslararası pazarlarda ise özellikle Avrupa Birliği'nde yer alan firmalarla rekabet etmek zorundadır. Bu rekabetin en büyük zorluğu KOBİ'lerin teknolojik gelişmişlik bakımından Avrupa'daki firmaların gerisinde olmasıdır. KOBİ'ler sıklıkla modası geçmiş tasarımlar, verimsiz üretim yöntemleri ve eski makineler kullanarak katma değeri düşük ve kalitesiz ürünler üretmektedir. Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırmaya göre, Türkiye'deki düşük teknoloji üretim seviyesinin başlıca nedeni yenilikçi buluşların yetersizliğidir. Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarında özel sektörün payı, OECD ülkelerinde yaklaşık %65 civarında iken, Türkiye'de bu oran %35 seviyesindedir ve oldukça düşüktür. Diğer nedeler ise, üniversite-sanayi iş birliğinin zayıf olması, teknik ekipmanın yetersizliği, proje fonları ve araştırma laboratuvarlarının geliştirilmesi süreçlerinde yaşanan zorluklardır. Ayrıca vergi teşviklerinden de genellikle büyük firmalar yararlanmakta, bu durum KOBİ'lerin AR-GE ve yenilikçi çalışmalarında finansman sıkıntıları yaşamasına neden olmaktadır. (akt. Akdeniz, 2015:9).

KOBİ'lerin ihracat yetersizliğini etkileyen diğer unsurlar arasında, firmaların iç piyasada daha yüksek fiyatlarla ürün satabilmeleri, maliyetlerin uluslararası rakiplere kıyasla yüksek olması, bürokratik işlemlerin karmaşık yapısı, yabancı müşterilere ulaşmada yaşanan zorluklar, yabancı pazarları tanıma konusundaki eksiklikler ve ihracat sürecinde ihtiyaç duyulan finansman eksikliğidir. Bu unsurlara ek olarak yatırım ve teknolojik yetersizlikleri, kapasite eksikliği, ihracatla ilgili bilgi sağlayan profesyonel kuruluşlara erişim eksiklikleri, ihracat konusundaki bilgi birikiminin yetersizliği ve nitelikli iş gücü sorunu ve uluslararası piyasadaki rakiplere göre daha düşük ürün kalitesi de KOBİ'lerin dış ticaret hacmini sınırlayan önemli faktörlerdendir (Güneş ve Uğur, 2007: 24-25).

3. KOBİ'lerin Finansman Sorunları ve Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Yapısı

3.1. KOBİ'lerin Finansman Sorunu

Firmalar, faaliyetlerine başlarken çeşitli kaynaklardan destek alarak kurulmaktadır. Bu kaynaklar, işletmenin sahipleri ya da ortakları tarafından sağlanan özsermayeden olacağı gibi, üçüncü şahıs ve kurumlardan alınan yabancı kaynaklardan da olabilmektedir. İşletme sahiplerinin ve ortaklarının işletmeye koydukları nakit veya parayla ölçülebilen her türlü değer, özsermaye olarak adlandırılmaktadır. Kendi öz sermayesi ile finansman ihtiyacını karşılayamayan firmalar, yabancı kaynak seçeneklerine yönelmektedir. KOBİ'lerin en fazla başvurduğu yabancı kaynak ise banka kredileridir. KOBi'ler banka kredilerinde başvurduklarında krediler için faiz gibi ek maliyetler ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu tür mali yükümlülükler, KOBİ'lerin yatırım yapma kapasitelerini, kârlarından yedek akçe ayırma imkânlarını ve sahipleri ile ortaklarına kazanç sağlamalarını zorlaştırmaktadır (Katı ve Erdoğan, 2021: 187).

KOBİ'lerin finansman yapılarından kaynaklanan temel sorunlardan biri özsermaye yaratma kapasitesinin sınırlı olmasıdır. Özellikle KOBİ'lerin kuruluş aşamasında yeterli öz sermayelerinin bulunmaması girişimciler için ciddi bir engel teşkil etmektedir. Kuruluş sürecini ardından ilk yıllar, işletmelerin varlıklarını devam ettirmeleri açısından kritik bir dönem olarak ifade edilmektedir. Yapılan araştırmalar, bu tür firmaların büyük bir kısmının ilk beş yıl içinde faaliyetlerine devam ettriremediklerini ortaya koymaktadır. Ancak, ilk yıllarını başarıyla atlatan KOBİ'ler, ilerleyen dönemlerde piyasa koşullarına ve rekabet ortamına daha kolay uyum sağlayarak faaliyetlerini sürdürebilmektedirler (Akt. Aras ve Müslümov, 2002).

Büyük firmalar genellikle sermaye piyasasından finansman elde ederken, küçük işletmeler çoğunlukla finansal aracılara ve özellikle ticari bankalara bağımlı kalmaktadır. Ancak asimetrik bilgi sorunlarının da büyük firmalara oranla küçük işletmelerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı dikkate alındığında, bu iki grup arasında kredi finansman koşullarında da önemli ölçüde farklılık göstermesi beklenilen bir durumdur. Banka finansmanı, genellikle borç finansmanının diğer türlerinde bulunmayan şekilde uzun vadeli bir ilişkiyi içermektedir. Bu uzun vadeli ilişki, bankaların kredi talep eden firmalarla bilanço değerlendirme yeteneğini geliştirmelerine olanak tanıyarak asimetrik bilgi sorunlarını hafifletmeye yardımcı olmaktadır (Berger ve Udell, 1994:1).

Bankalar, asimetrik bilgi sorunlarını çözmek için bilgi toplayıp, bu bilgileri analiz ederek kredi sözleşme şartlarını (örneğin, belirlenen faiz oranı veya talep edilen teminat) belirlemektedir. Banka-borçlu ilişkisi, bilgi toplama süreci ve kredi sözleşme şartlarını belirleme sürecinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Bankalar, ilişkilerinin ilerlemesi sırasında özel bilgilere ulaşabilmekte ve bu bilgileri borçluya sunulan sözleşme şartlarını iyileştirmek için kullanabilmektedir (Berger ve Udell, 1995:351-352).

Firmaların kredi talebiyle başlayan banka kredilendirme süreci bir dizi aşamadan oluşmaktadır. Bu süreç, öncelikle işletmenin yerinde incelenmesiyle başlamakta ve ardından mali tabloların analiz edilmesi ile devam etmektedir. Bu aşamaların ardından, işletmenin kredibilitesinin değerlendirilmesine yönelik istihbarat raporları hazırlanmakta ve potansiyel kredi şartları belirlenmektedir. Eğer bu süreçler olumlu sonuçlanırsa, kredi limiti tahsis edilmektedir. Kredi verilebilirliğin belirlenmesinde, genellikle işletmenin gelir kaynaklarının tespiti, faaliyet döngüsünün analizi, geçmiş kredi ödeme performansları, firmanın sermaye yeterliliği gibi faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Bununla birlikte, işletme sahibinin itibarı, ödeme alışkanlıkları, sektörel deneyimi, geçmişteki performansı, teminatın türü ve miktarı ile ülkenin ve sektörün mevcut ekonomik durumu da dikkate alınan önemli unsurlardır (Uçar, 2015:15).

KOBİ'lerin çoğunun sağlıklı mali tablolara sahip olmaması ve bu firmalara dair bilgi edinme zorlukları nedeniyle, firmanın ve firma sahibinin geçmiş kredi ve çek ödeme performansı, teminatın türü ve miktarı, banka ile olan ilişkisi gibi unsurların önemi artmaktadır. Bu durum, kârlı projeleri olan ancak teminat açısından yetersiz kalan ya da yeni kurulan, daha önce kredi kullanmamış işletmelerin krediye ulaşma konusunda sıkıntı yaşamalarına yol açabilmektedir (Uçar, 2015:15-16).

Ticari bankalar, küçük firmaları genellikle yüksek riskli grup olarak değerlendirmekte ve bu nedenle onlara kredi verme konusunda isteksiz davranmaktadır. KOBİ'lerin küçük ölçekli yapıda olmaları ve piyasa dalgalanmalarına karşı doğuştan gelen kırılganlıkları nedeniyle bu firmaların iflas riski yüksek olarak değerlendirilmektedir. Bu tür firmaların genellikle genç olması sebebiyle finansal geçmişleri kârlı projelerden oluşan sicilleri bulunmamaktadır. Ayrıca, organizasyon yapısı ve idari yönetim eksiklikleri, düşük kaliteli yönetim teknikleri ve uygun muhasebe sistemlerinin eksikliği küçük firmaların banka kredi borcunu geri ödeme kapasiteleri hakkında bilgi edinilmesini zorlaştırabilmektedir. Son olarak, küçük işletmelerin göreceli olarak emek yoğun yapısı, kredi verilmesi durumunda yüksek bir borç/varlık oranına işaret etmektedir. Bu durumun doğurduğu kırılganlık ve yeterli teminat eksikliği, bankaların bu işletmelere sağlamak istedikleri finansman imkanını daha da sınırlamaktadır (Green, 2003: 12).

Asimetrik bilgi nedeniyle bankalar, kredi kararlarını verirken teminat miktarına göre değerlendirme yapmaktadır. Teminat, ticari bankalar için bir güven aracı olarak işlev görmekte ve kredi borcunun ödenmeme riskini azaltmaktadır. Borçlu, varlıklarını rehin vererek projesinin kalitesini ve borcu geri ödeme niyetini bankaya göstermiş olmaktadır. Bankaların belirli bir

varlığı teminat olarak kabul etmesi ise teminatın mevcut ve gelecekteki işlem maliyetlerine bağlıdır. Bu maliyetler, varlıkların mülkiyetini doğrulama, değerlerini ve pazarlanabilirliklerini belirleme, diğer alacaklılara kıyasla el koyma ve erişim gibi unsurları içermektedir. Teminat, borç verenler açısından avantajlarına rağmen teminat verme zorunda kalan kârlı projelere sahip küçük firmaların krediye erişimini engellemektedir. Küçük firmalar teminat verme konusunda sorunlar yaşamaktadır. Teminat eksikliği, hem bu işletmelerin emek yoğun yapılarından hem de makineleri ve mülklerinin değerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok gelişmekte olan ekonomide, yasal sistemdeki sorunlar borçların icra edilmesini ve teminatların kullanımını zorlaştırmaktadır. Küçük işletmelerin varlıklarının büyük bir bölümünü oluşturan taşınabilir varlıklar, örneğin makineler veya hayvanlar, genellikle teminat olarak kabul edilmemektedir. Taşınabilir mülkler depolanması zor olduğundan, zamanla değer kaybetmekte ve yüksek tasfiye maliyetlerine yol açmaktadır. Bu nedenle borç verenler genellikle gayrimenkulü teminat olarak talep etmektedir. Ancak KOBİ'lerin yöneticileri aynı zamanda işletmenin de sahipleri olduklarından, şahsi mülklerini teminat olarak göstermek konusunda isteksiz davranmaktadırlar (Şahin ve Özüdoğru, H. 2019:323). Bu durum işletmenin başarısız olması durumunda işletme sahiplerinin şahsi varlıklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalma korkusundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle KOBİ yöneticileri şahsi malvarlıklarını kaybetme riskini üstlenmek istememekte ve kredi başvurusu yapmaktan kaçınmaktadır. Ancak bu gayrimenkuller, genellikle büyük işletmelere veya zengin toprak sahiplerine ait olduğu için kredilerden büyük şirketler daha fazla yararlanmaktadır (Green, 2003:12-13).

Dünyada ve Türkiye'de, KOBİ'lerin bankalardan aldıkları krediler finansman ihtiyaçlarını karşıladıkları birincil kaynaktır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sisteminin etkinliğinin düşük olması, KOBİ'lere uygulanan yüksek kredi faiz oranları ve kredi temini için istenen ağır teminatlar gibi sorunlar, bu kredilerin yeterliliğinin de sorgulanmasına sebep olmaktadır. Banka kredileri de KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, KOBİ'lerin sürdürülebilir bir şekilde büyümesi ve rekabet gücünü artırması için, daha uygun ve erişilebilir finansman alternatiflerinin geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sermaye piyasaları, devlet destekli finansman modelleri, girişim sermayesi fonları ve mikro krediler gibi alternatif kaynaklar, KOBİ'lerin yaşadığı finansman zorluklarının aşılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Erol, 2010: 177).

İşletmeler, sermaye piyasası araçlarını kullanarak da finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Ancak, KOBİ'lerin büyük bir çoğunluğunun küçük ölçekli olması, kurumsal yönetim ve profesyonel organizasyon yapısından yoksun olması nedeniyle sermaye piyasasından finansman ihtiyacını karşılamak da etkili bir alternatif olmaktan uzaktır (Aktürk ve Şenol, 2009: 111).

KOBİ'ler sermaye piyasasından finansman temin etmekten kaçınmaktadır. KOBİ'lerin halka açılma konusunda isteksiz olmalarının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, bu işletmeler genellikle şahıs veya aile şirketleri olarak faaliyet göstermekte olup, halka açıldıklarında yönetim kontrolünü kaybetme endişesi taşımaktadırlar (Akt. Gök, 2012:35). KOBİ yöneticilerinin geleneksel "yönetim kontrolü tamamen bizde olmalı" anlayışı, bu işletmelerin halka açılmalarını engelleyen önemli faktörlerden biridir (Kutlu ve Demirci, 2007, 192). Aile üyelerinin yoğun şekilde yer aldığı yönetim yapıları, halka açılma sürecindeki teknik prosedürler ve dışsal denetimle karşılaşacak olmaları nedeniyle endişe duymaktadırlar (Akt. Gök, 2012:35). Diğer bir engel ise halka açılmanın getirdiği yüksek maliyetlerdir. KOBİ'ler, özellikle sınırlı finansal kaynaklara sahip olduklarından, halka açılmanın gerektirdiği başlangıç masraflarını

karşılamakta zorlanabilmektedir (Akt. Gök, 2012:35). Halka arz sürecinde KOBİ'ler karşılaşacakları bağımsız denetim ücretleri, reklam ve tanıtım maliyetleri, hisse senedi basımı, ilan ve duyuru giderleri, satış komisyonları gibi ek maliyetlerin yüksekliği nedeniyle sermaye piyasalarına girmekte tereddüt etmektedirler. Ayrıca, küçük ölçekli olmaları nedeniyle sermaye piyasalarına açılmanın getireceği faydaların sınırlı olacağı düşüncesi, bu sürece olan ilgiyi daha da azaltmaktadır. Diğer yandan, KOBİ'lerin çoğu, sermaye piyasasının gerektirdiği organizasyon yapısı ve muhasebe sistemlerine sahip değildir. Bazı işletmelerin kayıt dışı kalmak ve bu yolla vergi yükümlülüklerinden kaçınmayı tercih etmeleri de sermaye piyasasına girişlerini zorlaştıran kritik unsurlar arasındadır (Kutlu ve Demirci, 2007:192).

KOBİ'ler sermaye piyasasıyla ilişkili olarak karşılaştıkları sorunlar çeşitli ve karmaşıktır. Bu işletmelerin sermaye piyasasından fon temin edebilmeleri, sermaye piyasasının mevcut yapısı, piyasayı düzenleyen yasal çerçeve ve bu piyasada faaliyet gösteren finansal aracı kurumların gelişimi ile yakından ilişkilidir. Özellikle sermaye piyasasının yeterince derin ve geniş olmadığı, finansal aracı kurumların yeterli büyüklüğe ulaşamadığı ve mevzuatın KOBİ'lerin bu piyasalardan yararlanmasına imkân tanımadığı ekonomilerde, bu işletmelerin uzun vadeli finansman kaynaklarına erişimlerinin kısıtlı olduğu gözlemlenmektedir. KOBİ'lerin sermaye piyasasından fon sağlayamaması yalnızca hisse senedi veya tahvil ihracı gibi doğrudan menkul kıymetle ilgili işlemlerle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, risk sermayesi, finansal kiralama gibi alternatif finansman yöntemlerinin de yeterince gelişmemesi nedeniyle de finansmana erişimi sınırlıdır. Bu durum, KOBİ'lerin finansman alternatiflerini sınırlamakta ve finansman sorunu KOBİ'lerin büyüme potansiyellerini kısıtlamaktadır. KOBİ'lerin sermaye piyasasından fon temin edebilmesi için, sermaye piyasalara erişimlerinin kolaylaştırılması, desteklenmesi ve uygun ölçek yapılarına göre finansal araçların güçlendirilmeleri gerekmektedir. (Korkmaz, 2003:11).

3.2. Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Sorunları

Türkiye'de KOBİ'ler, ülke ekonomisinin gelişmesinde büyük rol oynarken, toplam işletme sayısının yaklaşık %99'unu oluşturmaktadır. Ancak, KOBİ'ler faaliyetlerini sürdürmek, yatırım yapmak ve büyümek için finansman sıkıntısı başta olmak üzere birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. KOBİ'ler finansman ihtiyaçlarını karşılamak için farklı finansman seçeneklerine başvurmakta, ancak en yaygın olarak banka kredilerinden faydalanmaktadır. Bunun temel nedeni, diğer alternatif finansman kaynaklarının sayısının az ve yetersiz kalmasıdır. Ayrıca, alternatif finansman yollarının çoğu, karmaşık başvuru süreçleri ve yüksek teminat gereksinimleri gibi engellerleri bulunmaktadır. Bu nedenle, bankaların sunduğu kredi olanakları, KOBİ'ler için en erişilebilir ve yaygın finansman seçeneği olmaya devam etmektedir (Gök ve Uçar, 2013:118-119).

Kamuyu Aydınlatma Platformundan alınan verilere göre Borsa İstanbul (BİST) bünyesinde işlem gören 675 firmanın yalnızca 29'u KOBİ statüsünde yer almaktadır (KAP). Bu durum, Türkiye'deki yaklaşık 3,5 milyon KOBİ'nin büyük bir kısmının sermaye piyasasından faydalanamadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, sadece 29 KOBİ, sermaye piyasalarından fon temin edebilme imkânına sahipken, diğer KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu bankacılık sistemi aracılığıyla karşıladığını göstermektedir. Bu durum gerçekte KOBİ'leri banka kredilerine olan zorunluluğu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2: KOBİ Kredileri

KOBİ Kredileri (milyon TL), Dönem:2024/10	**Nakdi Kredi TP**	**Nakdi Kredi YP**	**Toplam Nakdi Krediler**
Toplam KOBİ Kredileri	3.330.011.40	722.487.64	4.052.499.04
Mikro İşletmelere Kullandırılan Krediler	1.117.516.43	63.373.88	1.180.890.31
Küçük İşletmelere Kullandırılan Krediler	1.059.852.29	152.549.10	1.212.401.39
Orta Büyüklükteki İşletmelere Kullandırılan Krediler	1.152.642.68	506.564.67	1.659.207.35
Toplam Banka Kredileri	9.567.671.69	5.568.456.12	15.136.127.81

Kaynak: BDDK, Aylık Bülten, https://www.bddk.org.tr/bultenaylik.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yayımlanan aylık bültenlerde, KOBİ'lere verilen kredilerin Türk Lirası (TL) ve Yabancı Para (YP) cinsinden toplam tutarları düzenli olarak yayımlanmaktadır. 2024 yılının Ekim ayında yayımlanan verilere göre, KOBİ'ler toplamda 4.052.499,04 milyon TL tutarında nakdi kredi kullanmıştır. Bu rakam, KOBİ'lerin finansal ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılamak için bankalardan aldıkları kredilerin miktarını ortaya koymaktadır. Kredilerin büyük bir bölümü TL cinsinden verilmiş olsa da, YP cinsinden krediler de yer almaktadır. Orta büyüklükteki KOBİ'ler, bankalardan alınan kredilerden en fazla payı alan işletmeler olarak öne çıkmaktadır. Orta büyüklükteki KOBİ'ler, genellikle daha büyük ölçekli projeleri gerçekleştirdikleri için daha fazla finansmana ihtiyaç duymakta ve bu nedenle bankalardan aldıkları kredi miktarı da yüksek olmaktadır.

Tablo 3: Toplam KOBİ Niteliğindeki Müşteri Sayısı

Toplam KOBİ Niteliğindeki Müşteri Sayısı	**Nakdi Kredi TP**	**Nakdi Kredi YP**	**Toplam Nakdi Krediler**
Toplam KOBİ Niteliğindeki Müşteri Sayısı	4.502.818.00	34.768.00	4.537.586.00
Mikro İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	3.843.809.00	5.960.00	3.849.769.00
Küçük İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	508.709.00	13.383.00	522.092.00
Orta Büyüklükteki İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	150.300.00	15.425.00	165.725.00

Kaynak: BDDK, Aylık Bülten, https://www.bddk.org.tr/bultenaylik.

KOBİ kredilerinden faydalanan toplam müşteri sayısına bakıldığında ise, yaklaşık 4,5 milyon KOBİ'nin banka kredisi kullandığı görülmektedir. Bu rakam, KOBİ'lerin bankalardan elde ettikleri finansal imkanını gösteren önemli bir veri olmakla birlikte, kredi kullanan işletmelerin büyük bir kısmının mikro işletmeler olması dikkat çekmektedir. Mikro işletmeler, genellikle 10 kişiden daha az çalışanı olan, düşük sermaye ve ciroya sahip işletmeler olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de KOBİ'lerin %91'i mikro ölçekli olması sebebiyle kredi başvurularında en fazla mikro ölçekli firma olmasını açıklamaktadır. Tablo 4'de görüleceği üzere bu işletmeler, banka kredilerine en fazla başvuran grubu oluşturmakta ve bankalardan aldıkları kredilerle faaliyetlerini sürdürmeye, büyümeye veya istihdam yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu durum, mikro işletmelerin ekonomik sistemdeki önemini göstermekte ve finansmana olan yüksek ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır.

Tablo 4: KOBİ Kredilerinin Toplam Takipteki Kredileri

KOBİ Kredileri (milyon TL), Dönem:2024/10	**Takipteki Kredi TP**	**Takipteki Kredi YP**	**Toplam Takipteki Krediler**
Toplam KOBİ Kredileri	75.640.07	1.622.63	77.262.70
Mikro İşletmelere Kullandırılan Krediler	23.912.52	66.18	23.978.70
Küçük İşletmelere Kullandırılan Krediler	24.060.11	964.39	25.024.51
Orta Büyüklükteki İşletmelere Kullandırılan Krediler	27.667.44	592.06	28.259.50
Toplam KOBİ Niteliğindeki Müşteri Sayısı	267.371.00	167.00	267.538.00
Mikro İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	232.119.00	27.00	232.146.00
Küçük İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	26.854.00	87.00	26.941.00
Orta Büyüklükteki İşletme Niteliğindeki Müşteri Sayısı	8.398.00	53.00	8.451.00

Kaynak: BDDK, Aylık Bülten, https://www.bddk.org.tr/bultenaylik.

Toplam KOBİ kredilerinin 77.262,70 milyon TL'si takibe düşmüş durumdadır. Bu, KOBİ'lerin karşılaştığı finansal zorlukları ve ödeme güçlüklerini gösteren önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Takibe düşen kredilerin en yüksek oranı ise orta büyüklükteki işletmelerde gözlemlenmiştir. Orta büyüklükteki işletmeler, büyüklükleri nedeniyle yüksek risk alabilmekte ve banka kredilerine daha fazla ulaşılabilmektedir. Bu durum takibe düşen kredi oranının yüksekliğini açıklayan unsurdur. Öte yandan, takipteki kredilerin müşteri bazında dağılımına bakıldığında, en fazla takibe düşen kredilerin mikro ölçekli işletmelerden kaynaklandığı görülmektedir. Mikro işletmeler, kredi ödeme gücü açısından daha yetersiz olabilmekte ve bu nedenle borçlarını geri ödemede zorluk yaşayabilmektedir.

4. Hazine Destekli Kredi Garanti Fonu Uygulaması

Bankalar, mevduat toplayıp kredi vererek ekonomik büyüme sağlama, üretimi destekleme ve istihdam yaratma gibi önemli işlevler üstlenmektedir. Küreselleşen finansal piyasalar bankacılık hizmetlerini çeşitlendirip yaygınlaştırmış ve bu çeşitlilik bankaların karşılaştığı riskleri de artırmıştır. Kredi riski ve bu riskin yönetimi bankalar için büyük bir öneme sahiptir. Çünkü banka kredi borcunun ödemesinin gecikmeleri, borçlunun kredi borcunu ödeyememesi veya borçlunun iflası gibi durumlar kredinin geri ödenmesini doğrudan etkileyerek bankanın nakit akışını

olumsuz yönde etkileyebilmektedir. KOBİ'ler, zorlu ekonomik koşullarda üretim, istihdam yaratma ve sermaye birikimi sağlama çabası içinde kredi temini için teminat sağlama zorluğu yaşamaktadır. Bu durum, işletmelerin daha basit ve düşük teminat gerektiren kredi seçeneklerini tercih etmelerine yol açmaktadır. Teminat sorununu aşmaya yönelik devletler ve özel sektör tarafından, kredi verenleri ve alanları rahatlatmak amacıyla Kredi Garanti Fonları (KGF) ve kefalet sistemleri geliştirilmiştir (Türkel, 2020: 2).

Kredi garantisi sağlayan kurum, kuruluşlar ve hükümetler kefil oldukları banka kredilerinin geri ödenmemesi durumunda oluşan zararların bir kısmını ya da tamamını üstlenmektedirler. Kredi veren finansal kuruluş, küçük işletmelerin tek başına karşılayamayacağı risklerin büyük bir kısmından bu şekilde korunmuş olmakta ve riski dağıtmaktadır. Amaç, sağlam bir yapıya veya projeye sahip olan ancak teminat veya diğer nedenlerle kredi almakta zorluk çeken firmalara kredi imkânı sağlamaktadır. KGF, küçük işletmelere kredi veya teminat sağlayarak, kaynakların etkin kullanılmadığı ekonomilerde bu boşluğu doldurup krediye ulaşım imkânı sağlamaktadır (Türkel, 2020: 3). Bu sayede özellikle küçük firmalar kredi imkânı elde ederek faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

KGF, kredi veya borç veren kuruluşlar olarak faaliyet göstermemektedir. Fonun kuruluş amacı ve yapısı finansal kuruluşlardan farklıdır. Fon'un belirlediği şartlara uyan firmalara, kredi kuruluşlarından temin ettikleri kredilerin geri ödenmemesi durumunda genellikle borcun bir kısmı için veya tamamı için kefalet sağlamaktadır. Kredilerin vadesi geldiği zaman eğer firma kredi borcunu geri ödeyemezse, KGF garanti verdikleri oranda, kredi sağlayan kişi veya kuruluşa ödeme yapmakla yükümlüdürler. Bu şekilde, finansman sağlama ve risk üstlenme işlevleri birbirinden ayrılmaktadır (Yalçın, 2006: 97).

Finansman ihtiyacı bulunan firmalar ilk aşamada projelerini hazırlayıp, söz konusu projeleri için kredi verecek olan bankayı (veya benzeri finansal kuruluşu) bulmakta ve projelerinin değerlendirilmesi isteyerek, olumlu kredi puanı almaktadırlar. Bir sonraki aşamada banka, firmalardan istedikleri kredi karşılığında teminat istemektedir. Eğer işletmenin kredi karşılığında teminat olarak göstereceği bir varlığı bulunmuyorsa KGF bu aşamada devreye girmektedir. İşletme talep ettiği krediyi alabilmesi için KGF'ye başvurmaktadır. KGF'den finansman imkânı elde etmek için gerekli başvuruyu işletme tarafından bizzat yapılabileceği gibi işletmenin başvurduğu banka veya finansal kuruluş tarafından da yapılabilmektedir**.** KGF, bir bankanın "kredi verilebilir" dediği bir projeye kefil olması için ilgili projeyi kendi kriterlerine göre de değerlendirmeye almaktadır. Eğer değerlendirme sonucu olumlu çıkarsa KGF, kredi verecek bankaya veya finansal kuruluşa ilgili projenin kredi borcunun geri ödemesini garanti ettiğini belirterek onaylamaktadır (Öndeş, 2001:179-180).

KGF, KOBİ'lerin aldığı her türlü nakit ve gayrinakdi krediye kefalet sağlamaktadır. Bu kredilerin amacı yeni bir işletme kurma, mevcut işletmeyi büyütme, hammadde temin etme, yeni teknolojiler kullanma, işletme yerini değiştirme, nakit akışını düzeltme, ihracatın finansmanı, ithalatın finansmanı, teminat mektubu amacıyla kullanılan krediler ve KOBİ'lerin diğer nakit ve gayrinakdi kredilerini kapsamaktadır (Yalçın, 2006: 125). KOBİ'lerin büyük bir kısmı teminat eksikliği sebebiyle banka kredilerine erişimde zorluk yaşamaktadır. Bu durumda, garanti kuruluşları kapsamındaki KGF kredi tutarının %80'ine kadar güvence sağlayarak, kredi veren kurumların normal şartlarda kredi veremeyeceği KOBİ'lere finansman desteği vermektedir (Değirmenci, 2011: 9).

KGF, KOBİ'lere kredi temininde kefil olması sayesinde, özellikle kaynakların verimli bir şekilde kullanılmadığı ekonomilerde büyümeyi teşvik etmelerinden dolayı desteklenmektedir. Özellikle

gelişmekte olan ülkelerde, pek çok banka likiditeye sahip olsa da özellikle küçük ölçekli firmaları yüksek risk kategorisinde değerlendirmekte ve söz konusu kaynakları ekonomiye aktarma konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu durumda, KGF devreye girerek bankaların sahip olduğu likiditeyi, ekonominin büyümesine katkıda bulunacak şekilde kullanmalarını sağlamaktadır. Bankalar, garanti fonlarından aldıkları destekle daha fazla kredi verme riskini paylaşmakta ve böylece küçük işletmelerin ihtiyaç duydukları finansmana erişim sağlamalarına olanak tanımaktadır. Bu süreç, ekonomik büyümenin hızlandırılmasına, istihdamın artırılmasına ve özellikle finansmana erişimi zor olan küçük işletmelerin sürdürülebilirliğine yardımcı olmaktadır. Bu sayede, ekonomik kaynaklar daha verimli kullanılmakta ve büyüme potansiyeli daha geniş bir kesime yayılmaktadır (Değirmenci, 2011:11).

KGF, anonim şirket olarak faaliyet göstermektedir. Şirketin ortakları arasında odalar, sivil toplum kuruluşları, bankalar ve kamu kurumları bulunmaktadır. Şirket'in ortakları, %28,30 oranı ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), %28,29 oranı ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), %0,12 oranı ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), %0,01 oranı ile Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticileri Vakfı (TOSYÖV), %0,004 oranı ile Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı (MEKSA) ve %43,28 oranı ile eşit hisseli 29 bankadan oluşmaktadır. (KGF). KGF, bankaların kredi karşılığında istedikleri teminatlarını ya özsermayesiyle ya da Hazine destekli fonlarla garanti etmektedir. KGF firmalara garanti sağlayarak, borçluların teminat kalitesini iyileştirmeyi ve temerrüt durumunda bankanın zararlarını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Başka bir deyişle, KGF, yetersiz teminat nedeniyle kredi almakta zorluk çeken ve krediye erişim imkânı kısıtlı olan firmalar için bir kefil işlevi görmektedir. KGF'nin firmalara ve özellikle KOBİ'lere, daha düşük maliyetli ve daha uzun vadeli kredilere kolay erişim sağlayabilmektedirler. KGF destekli kredilerin düşük riskli yapısı, kredi veren bankalar için de bazı avantajlar sağlamakta ve bankalar kredi risklerini paylaşabilmektedir. KGF destekli kredilerin risk ağırlığı genellikle sıfıra yakın ya da KGF destekli olmayan kredilere göre daha düşüktür (Akçiğit vd., 2021:5).

KGF, 1991 yılında Türkiye'de kurulmuş olup, özellikle KOBİ'lerin finansal destek alabilmesini sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir. KGF anonim şirket statüsünde kurulmuştur. Şirket, KOBİ'lere sunduğu kefalet hizmetleriyle işletmelerin banka kredilerine erişimini kolaylaştırmakta ve finansal kaynak bulmalarını sağlamaktadır. KGF, ilk kredi kefaletini 1994 yılının Temmuz ayında gerçekleştirmiştir. Türkiye'deki KOBİ'lerin finansman ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu sayede, birçok KOBİ bankalarla anlaşmalar yaparak yatırımları artırmak, büyümelerini sağlamak için gerekli kaynaklara ulaşabilmiş ve ekonomik faaliyetlerini güçlendirebilmiştir (KGFFaaliyet raporu, 2023:79)

2008 yılı ikinci yarısından itibaren küresel ekonomik krizin etkilerinin hissedildiği dönemde, KOBİ'ler üzerinde oluşan olumsuz etkileri hafifletmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar arasında KGF'nin etkinliğini artırmaya yönelik çalışmalar da yer almıştır. Bu kapsamda, 2009 yılının başlarında hükümetin öncülüğünde bir çalışma başlatılmış ve sınırlı teminat imkanlarına sahip KOBİ'lerin finansmana daha kolay erişebilmesi için KGF'ye Hazine desteği sağlanmasına karar verilmiştir. Bu destekle, Fon'un daha işlevsel çalışması ve ortaklık yapısına göre KOBİ'lerin kredilere daha uygun şartlarla ulaşması hedeflenmiş ve bunun sonucunda istihdamın artırılması ile üretim kapasitesinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Yazıcı, 2010:84). Hazine desteğiyle gerçekleştirilen kefalet işlemlerinde ise doğrudan garanti yerine dünyada yaygın olarak tercih edilen dolaylı garanti sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemde, KGF finansman desteğinde

bulunmamaktadır. Firma temerrütte düştüğü durumunda, temerrüt tutarları Hazine tarafından karşılanmaktadır (Değirmenci, 2011: 9). KOBİ'lerin üzerindeki olumsuz etkileri hafifletmek için hayata geçirilen uygulama Hazine'nin koşullu yükümlülüklerini artırmıştır.

14 Temmuz 2009 tarihli ve 2009/15197 sayılı Kredi Garanti Kurumlarına Sağlanacak Hazine Desteğine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde, Hazine Müsteşarlığı ile Kredi Garanti Fonu arasında, Şirket'e sağlanacak Hazine katkısının kullanımı, her iki tarafın görev, yetki ve sorumlulukları doğrultusunda, belirli koşulları taşıyan yararlanıcıların borçlanmalarına ve Hazine tarafından sağlanan destek ile kefalet verilmesi suretiyle, kredi piyasasının daha etkin bir şekilde işlemesi sağlanmak, finansmana erişim imkânı kısıtlı olan firmalara destek sunulmak ve ek kredilendirme olanakları sağlanmak amacıyla 18 Eylül 2009 tarihinde bir protokol imzalanmıştır. Söz konusu protokol kapsamında, Kredi Garanti Fonu A.Ş., Hazine desteğiyle verdiği kefaletlerden aldığı kefalet komisyonları ve destek olmadan gerçekleştirdiği işlemlerden elde ettiği gelirle faaliyet göstermektedir. Şirket, verdiği kefaletleri, özkaynakları ve Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından sağlanan destekle gerçekleştirmektedir. Şirket ile Hazine ve Maliye Bakanlığı (Hazine Müsteşarlığı) arasında, 14 Temmuz 2009 tarihli ve 2009/15197 sayılı Kredi Garanti Kurumlarına Sağlanacak Hazine Desteğine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı hükümleri doğrultusunda, ilk kez 18 Eylül 2009 tarihinde imzalanan protokol ile Bakanlık desteğinin kullanım koşulları, tarafların görev, yetki ve sorumlulukları ile yararlanıcıların taşıması gereken şartlar belirlenmiştir. İzleyen süreçte, yasal düzenlemelerde yapılan değişikliklere paralel olarak protokoller güncellenmiştir (KGF Faaliyet raporu, 2023:79).

KGF'nin kefalet limitleri, sağlanan destek türüne ve firmaların türüne göre değişiklik göstermektedir. KGF'nin kendi özkaynaklarından sağlanan kefaletlerde, her bir KOBİ için üst limit 3 milyon TL olarak belirlenmiştir. TÜBİTAK, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, KOSGEB ve TTGV gibi kurumlara yönelik düzenlenecek kefalet mektuplarında, üst limit, KGF'nin özkaynaklarından verilen kefalet tutarı ile sınırlıdır. Hazine desteğiyle sağlanan kefalet kapsamında ise, KOBİ ve ihracatçı KOBİ'ler için azami kefalet tutarı 25.000.000 TL, KOBİ dışı ve İhracatçı KOBİ dışı firmalar için ise 200.000.000 TL'ye kadar kefalet sağlanabilmektedir (KGF). Fonun verdiği kefalete göre Hazine'nin büyük bir katkısı olduğu görülmektedir.

KGF'nin kuruluşundan bu yana devam eden özkaynak kefalet başvuruları için, yalnızca KOBİ statüsüne sahip firmaların başvuruları kabul edilmektedir. KOBİ dışındaki firmaların özkaynak kefaletinden yararlanması mümkün değildir. KGF, mevcut öz kaynaklarının toplamının 10 katına kadar finansman verme kapasitesine sahiptir (Bezircioğlu ve Saatçioğlu, 2022: 455-456). Finansman kapasitesinin yüksekliği KGF'nin KOBİ'lere sunulacak kefalet hizmetlerinden daha fazla imkân vermekte ve KOBİ'lerin finansmana erişimini kolaylaştırmaktadır.

KGF, kendi özkaynaklarından sağladığı kefalet limitleri çerçevesinde firmalara genellikle %80 oranında kefalet sunmaktadır. Ancak, T.C. Eximbank A.Ş. kredilerinde kefalet oranı %100'e kadar çıkmaktadır. Ayrıca, kefalet komisyonu olarak, kefalet riski üzerinden %0,5 ile %2 arasında bir oranla komisyon alınmaktadır. KGF, özkaynaklarından sağladığı kefaletlerin yanı sıra, 14.07.2009 tarihinde T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ile imzaladığı protokol doğrultusunda, Hazine Desteği kapsamındaki kredilere de kefalet sağlamaya başlamıştır (Değirmenci, 2011:87).

Hazine kefaletine haiz KGF'ye başvurular için ise her bir firma için kefalet sınırı, gerçek kişi yararlanıcılar için en fazla 100 bin TL, KOBİ tanımına uyan firmalar için ise en fazla 100 milyon

TL, KOBİ tanımına uymayan tüzel kişi yararlanıcılar için ise en fazla 350 milyon TL olarak Bakanlık tarafından belirlenmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı).

2008 küresel ekonomik krizi sonrası KOBİ'lere destek sağlamak amacıyla, Hazine ve Maliye BakanlığıKGF'ye 2009 yılında 1 milyar TL, 2015'te 2 milyar TL, 2017'de 25 milyar TL ve 2020'de 50 milyar TL kaynak aktarmıştır. Son olarak, 15/01/2023 tarihinde yapılan protokol değişikliği ile Hazine tarafından KGF'ye sağlanan destek tutarı 100 milyar TL'ye yükseltilmiştir (KGF).

Tablo 5: Kredi Garanti Fonu Özkynaklar+Hazine Destekli Verilen Kefaletler

Kaynaklar	**Kullandırılan kefaletler**	**Takibe İntikal Eden Tutar**	**Takip Riski Bakiyesi**
Özkaynak	39.826.068.726	801.925.081	296.344.492
Hazine	1.000.859.423.310	18.505.236.777	14.669.573.588
Toplam	1.040.685.492.036	19.307.161.858	14.965.918.080

Kaynak: KGF 2023 Faaliyet raporu, 2023:40-47

1994 yılından 2023 yıl sonuna kadar, toplam 1.040.685,5 milyon TL ticari kefalet kullandırılmıştır. Bu miktarın 39.826,1 milyon TL'si özkaynak, 1.000.859,4 milyon TL'si ise Hazine destekli kefaletler aracılığıyla sağlanmıştır. Kullanılan ticari kefaletlerin toplam 19.307,2 milyon TL'si tahsili gecikmiş alacağa dönüşmüştür (KGF). 2023 yıl sonu itibarıyla, toplam 14.965,9 milyon TL tutarındaki takip riski, 296,3 milyon TL'si özkaynak kefaletlerinden, 14.669,6 milyon TL'si ise Hazine destekli kefaletlerden oluşmaktadır. Bu durumda, takip riski toplamının %2'si özkaynak kefaletlerine, %98'i ise Hazine destekli kefaletlere aittir. Bu veriler, Hazine destekli kefaletlerin, sağlanan kefaletlerin büyük bir kısmını oluşturduğunu ve dolayısıyla daha yüksek bir riske sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu verilerde Hazine'nin koşullu mali yükümlülüğünün büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Hazine desteğiyle sağlanan kefaletlerin büyük bir kısmı, imalat sanayi sektörüne yönlendirilmiştir. İmalat sanayi, ekonominin temel yapı taşlarından biri olarak, üretim kapasitesinin artırılması ve istihdamın güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu sebeple imalat sektörüne verilen kefaletler, toplam desteklerin %46'sını oluşturmaktadır. Ardından, ticaret ve hizmet sektörlerine %33 oranında bir destek sağlanmış, bu sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin banka kredilerine erişimi kolaylaştırılmıştır. Ayrıca, inşaat sektörü de desteklenen diğer önemli alanlardan biri olup, bu sektöre yapılan kefaletler %8 oranında destek verilmiş, ekonomik büyüme ve altyapı projelerinin finansmanına katkıda bulunmuştur (KGF Faaliyet Raporu, 2023: 47).

Tablo 6: Ticari Kredilerin Dağılımı

	Kobi Kredileri	Büyük Ölçekli	Ticari Krediler	Toplam Krediler
2007	76.521 %26	139.634 %74	216.155 %76	285.616 %100
2008	84.605 %23	193.886 %77	278.474 %76	367.445 %100
2015	388.749 %26	710.549 %74	1.099.298 %74	1.484.376 %100

2018	611.342 %26	1.279.365 %74	1.890.707 %79	2.393.073 %100
2021	1.077.067 %28	2.835.681 %72	3.912.748 %80	4.899.579 %100
2022	2.020.156 %33,4	4.018.145 %66,6	6.038.301 %80	7.568.340 %100
2023	3.175.612 %35,4	5.785.966 %64,6	8.961.578 %77	11.630.251 %100
2024	4.164.154 %34,4	7.929.646 %65,6	12.093.800 %76	15.900.565 %100

Kaynak: BDDK aylık bülten ve TCMB

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre, 2021-2024 yılları arasında toplam krediler içinde ticari kredilerin payı yaklaşık %78 düzeyinde kalmaktadır. Ticari kredilerin toplam krediler içerisindeki rolü ortaya çıkmaktadır. Bu verilere daha detaylı olarak incelediğimizde ise ticari krediler içerisindeki KOBİ'lerin aldığı payın ortalama %30 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu oran, KOBİ'lerin finansmana erişimdeki kısıtlamaları ve zorlukları hakkında bilgi verilmektedir. Büyük firmaların ticari kredilerden aldıkları payın %65,6 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'deki büyük firmaların bankalardan daha fazla kredi aldığı ve dolayısıyla finansmana daha kolay erişebildiklerini göstermektedir. Bu durum, büyük firmaların daha güçlü teminatlar sunabilmeleri ve kredi riski açısından daha az riskli olarak algılanmaları sebebiyle bankaların bu firmalara daha fazla finansman imkanı sağlamaktadır. Ancak KOBİ'lerin krediye erişiminin büyük firmalara göre daha düşük kalması, bu işletmelerin faaliyetlerini sürdürülebilirliğinin zorluğu hakkında işaretler vermektedir.

Hazine destekli verilen kefaletler, 2009 tarihinde başlamıştır. 2009 öncesi ve sonrası verilere bakıldığında KOBİ'ler toplam banka kredilerinden %26 düzeyinde faydalanmaktadır. Hazine destekli KGF daha fazla krediye erişim imkânı sağlamamış sadece özkaynaklardan sağlanan fon desteğinin yerini aldığını söylemek mümkündür. Ancak 2021 yılından sonra KOBİ'lerin kredilerden aldıkları pay artmıştır. Hükümetin Covid-19 nedeniyle yaşan ekonomik istikrarsız sebebiyle alınan tedbirler kapsamında KOBİ'lere verilen destekle banka kredilerinden aldıkları pay da artmıştır.

Tablo 7: Hazine Destekli Verilen Kefaletler

	Talep Edilen Kefaletler (Gelen Talep)			Verilen Kefaletler (Onaylanan Talepler)			Kullandırılan Kefaletler (Açılan Talep)		
	Kobi Sayısı	Kredi Tutarı	Kefalet Tutarı	Kobi Sayısı	Kredi Tutarı	Kefalet Tutarı	Kobi Sayısı	Kredi Tutarı	Kefalet Tutarı
2021	47.807	37.782	109.141	47.072	14.000	11.610	44.484	13.283	11.010
2022	37.782	109.141	92.630	37.372	106.789	90.691	36.123	78.829	67.234
2023	63.426	311.609	254.170	62.457	207.912	169.826	59.523	184.190	150.250

Kaynak: KGF Faaliyet Raporu, 2023, 45

Hazine destekli kredi kefalet uygulaması 2010 yılında başlamış ve halen devam etmektedir. Yıllık kredi kefalet tutarı 150.250 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Uygulamanın başladığı tarihten

2023 yıl sonuna kadar, Ticari Kredi Kefaletleri kapsamında 944.118 KOBİ'nin başvurusu değerlendirilmiş ve 869.432 KOBİ'ye, bankacılık sisteminden kullandıkları 1.156.424 milyon TL krediye karşılık olarak 1.000.859 milyon TL kefalet desteği sağlanmıştır. Hazine Destekli Kefalet uygulamasının toplamında, bugüne kadar 8.4 milyon kullanıcının başvurusu değerlendirilmiş ve 7.8 milyon başvuruya karşılık olarak 1.198.064 milyon TL krediye karşılık 1.034.355 milyon TL kefalet desteği verilmiştir. (KGF Faaliyet Raporu, 2023: 45-46)

KOBİ'lerin önemli finansman kaynaklarından biri, satıcı kredileridir. KOBİ'ler fason üretim yapmakta ve kısa vadeli finansman ihtiyacı için ya ana işletmelerden ya da büyük firmalardan temin etmektedir. Satıcı kredilerde ödeme aracı olarak genellikle çek kullanılmaktadır. Çekler üzerinde tahsil edileceği zaman yazılsa bile pratik uygulamada uzun vadeli finansman seçeneği haline gelmiştir. Bu sayede KOBİ'ler mal alım ve satım işlemlerinde nakit akışlarını düzenleyebilmekte ve kısa vadeli finansman imkânı elde etmektedir. Ancak bu finansman imkanına rağmen çeklerin tahsilatında yaşanacak bir gecikme işletmenin ödeme yükümlülüklerini aksatmasına neden olmaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ödenmeyen veya geciktirilen çek ve senetler nakit akışı sağlamakta zorluk yaşayan KOBİ'lerin finansman sıkıntılarının artmasına neden olmaktadır (Müslümov, 2002:28).

KGF'den işletme ve ortaklarının kanuni takipte süren borçlarının olmadığının ve varsa geçmişte yazılmış çeklerinin, protesto edilmiş senetlerinin ödendiğinin ispatlanması şartıyla yararlanılabilmektedir (KGF). Türkiye Bankalar Birliğinin verilerine göre 2022-2024 döneminde bankalara ibraz edilen çek tutarı azalış göstermiştir. 2022 yılında bankalara 16 milyon çek ibraz edilmiştir. Ancak ibraz edilen çek adeti azalmasına rağmen karşılıksız işlemi yapılan çek tutarında artış görülmüştür. 2022'de 123.618 karşılıksız işlemi yapılan çek sayısı varken 2024 yılında bu adet 240.417 sayısına ulaşmıştır .

KOBİ'ler, genellikle çek ve senetleri ödeme aracı olarak kullanırken, ödenmeyen çekler, bankaların kredi verme konusundaki güvenini sarsmakta ve işletmelere kredi sağlama süreçlerini zorlaştırmaktadır. Karşılıksız çeklerin adedi artmış olması sebebiyle KGF'nin KOBİ'lere sağladığı teminatlı kredilere erişimi zorlaştırmaktadır. Bu durum, özellikle banka kredilerinde teminat yetersizliği sorununu daha da derinleştirmektedir. KOBİ'lerin satıcı kredilerinden dolayı eğer alacağı gecikirse Hazine ve Maliye Bakanlığı, 30635 sayılı tebliği ile Devlet Destekli Ticari Alacak Sigortası'nı uygulamaya koymuştur. 2019 yılının başından itibaren yürürlüğe giren bu sigorta türü, Yıllık toplam cirosu 125.000.000 TL'ye kadar olan işletmelere bir sigorta havuzu modeli olarak tasarlanmıştır. Bu modelde KOBİ'ler alacaklarına sigorta yaptırmakta ve eğer alacağı tahsil edilmezse devlet tutarı ödemeyi taahhüt etmektedir. Bu durum hükümetin koşullu mali yükümlülüklerini artırmaktadır.

Sonuç

TÜİK'in 2022 yılında yayımladığı verilere göre, Türkiye'de yaklaşık 4 milyon KOBİ faaliyet göstermekte ve büyük ölçekli şirketlerin sayısı ise 11 bin olarak ifade edilmektedir. KOBİ'ler yaklaşık 13 milyon kişiyi istihdam etmekte ve ihracatın ise %31'ini gerçekleştirmektedir. Bu veriler, KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri hakkında bilgi vermekte ve stratejik rollerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, KOBİ'ler, ekonomide önemli bir rol oynamalarına rağmen küçük ölçekli olmaları ve sınırlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle finansman erişim konusunda ciddi zorluklar yaşamaktadırlar.

KOBİ'lerin birincil finansman kaynağı banka kredileridir. 2018 yılına kadar, toplam kredilerin yaklaşık %25'i KOBİ'ler tarafından, %75'lik payı ise büyük ölçekli firmalar tarafından kullanılmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinde son 7 yıldır yaşanan ekonomik istikrarsızlık sebebiyle hükümet KOBİ'lere banka kredi desteği vermiş ve bu destek sayesinde KOBİ kredileri 2022 yılında %34 seviyesine yükselmiştir. Ancak yine de büyük firmaların toplam kredilerden aldıkları pay %66 düzeyinde seyretmiş ve bu durum büyük firmaların finansmana daha kolay eriştikleri anlamına gelmektedir. Büyük firmaların banka kredilerinde faydalanmak için teminat verme yükümlülüğü konusunda sorun yaşamaması bankaların kredi riskini azaltmakta ve bankaların bu firmalara kredi verme konusunda tereddütünü ortadan kaldırmaktadır. KOBİ'ler ise banka kredilerinde erişmek için teminat sorunu yaşamaktadır.

KOBİ'lerin teminat sorununu aşmak için 1994 yılında Kredi Garanti Fonu kurulmuş olup 2008 yılında küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla KGF'ye Hazine desteği verilmesine karar verilmiştir. 2009 yılından itibaren Hazine Destekli Kredi Fonu uygulanmaya başlanmıştır. KGF, toplam kullandırdıkları kefaletlerinin %3'ü kendi özkaynaklarından, %97'si ise Hazine Destekli Kredi Fonundan gerçekleştirmiştir. Bu verilerle banka kredilerine verilen kefalet desteğinin KGF'nin özkaynaklarından sağlanan destek yerine, büyük ölçüde Hazine'nin vermiş olduğu kefalete dayandığını göstermektedir. Hazine'nin daha fazla kefalet vermesi kredilerin ödenmeme riskini daha çok Hazine tarafından üstlenildiğini göstermektedir. Bu durum Hazine'nin koşullu yükümlülüğünde artırmakta ve kamu maliyesinde bozulmalara zemin hazırladığı anlamına gelmektedir.

KGF özkaynaklarından daha fazla kefalet vermesi için özkaynaklarını artırması gerekmektedir. Bu sayede KGF, kuruluş amacını gereçekleştirecek ve KOBİ'lere daha fazla destek olacaktır. Bu nedenle KGF'ye varlığa dayalı menkul kıymet çıkarma yetkisi verilmesi ile KGF kaynak yaratma imkânı elde edecektir. Bu sayede daha fazla kaynak yaratma imkanı bulan KGF, kefil olacağı KOBİ sayısı ve kredi kefil limiti artacaktır.

Banka kredilerine başvururken KGF'nin kefil olması bankanın kredi maliyetlerine KGF'nin de ortak olması anlamına gelmektedir KGF, firmaların banka kredi borcunun %80'ine kadar kefil olmaktadır. Bu durum banka kredilerinin geri ödenmeme riskini azaltmaktadır. Riskin azalmasına rağmen kredi faiz oranları piyasa şartlarında belirlenen faiz oranlarıyla aynıdır. Oysa riskin azalması ile banka kredi faiz oranlarının daha düşük belirlenmesi daha uygun olacaktır. Bu sebeple kredi faiz oranlarını daha düşük tutulması için düzenlenme yapılarak hem KOBİ'lerin borçlanma maliyetlerini düşürmek hem de Hazine'nin koşullu yükümlülükleri de azalması sağlanacaktır.

KOBİ'ler banka kredilerinde fon temin elde edebileceği gibi sermaye piyasalarında da finansman sağlayabilmektedir. Ancak BIST'te işlem gören 29 KOBİ firması bulunmakta ve bu veri ile KOBİ'lerin sermaye piyasasından fon elde edemediği ortaya çıkmaktadır. KOBİ'ler halka arz sürecini başlatabilmesi için birtakım maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Bu maliyetler sebebiyle KOBİ'ler sermaye piyasasından fon elde etme hususunda isteksiz davranmaktadır. KOBİ'lerin sermaye piyasasından fon temin edebilmesi için kotasyon ücretlerinin düşürülmesi ile KOBİ'ler halk arz sürecinin desteklenmesi gerekmektedir.

KOBİ'lerin finansman sorunlarının çözümü için Hazine destekli verilen kredi fonu kefaleti Hazine'nin koşullu mali yükümlülükleri artırmaktadır. Ancak bu kefaletler ile KOBİ'ler faaliyetlerini sürdürmekte ve ekonomik ve sosyal kalkınmaya destek olmaktadır. Verilen kredi kefaletleri ile KOBİ'lerin devamlılığı için önemli olmasına rağmen elde edilen finansmanın KOBİ'ler tarafından nerede ve nasıl kullanıldığınında takip edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kredilerin ülke ihracat desenine uygun kullanılıp kullanılmadığı, öncelikli alanlara bu kaynakların aktarılıp aktarılmadığı veya özel harcamalar da değerlendirilip değerlendirilmediği hakkında bilgi almak için denetim ve izleme mekanizmasının devreye girmesi gerekmektedir. Aksi takdirde verilen bu kefaletler sadece Hazine'nin koşullu yükümlülüğünü artıracak ve ekonomiye katkısı oldukça yetersiz olacaktır.

Kaynakça

Akçiğt, U., Seven, Ü., Yarba, İ., Yılmaz, F. (2021). Firm-level ımpact of credit guarantees: evidence from Turkish Credit Guarantee Fund, *TCMB Working Paper*, NO:21/10, 5.

Akdeniz, M.B. (2015). KOBİ'lerin ekonomik ve sosyal yapı içindeki yerleri, destekleyici kurumsal çevreleri ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yeniden yapılandırılmaları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13,9 https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4755/65316

Aktürk, A. ve Şenol, H. (2009). KOBİ'ler açısından Basel II Uzlaşısının kredi piyasasına etkileri ve alternatif finansman yöntemleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Visionary Journal*, 1(1), 111

Altun, Z. H. (2014). KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 31, https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_492/attachment/kobilerin-bolgesel-kalkinma-uzerindeki-etkileri-sektor-raporu-2014.pdf</mixed-citation>,33-37

Aras, G. ve Müslümov, A. (2002). Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisinde KOBİ'lerin yeri: finansman, ekonomik sorunları ve çözüm önerileri, 21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 3- 4 Ocak 2002. Gazimagusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi.

Ay, H. M. ve Talaşlı, E. (2007). Türkiye'de KOBİ'lerin ihracattaki yeri ve karşılaştıkları sorunlar, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F.Dergisi Yerel Ekonomiler*, Özel Sayısı, 179.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

Bayülken, Y. ve Kütükoğlu, C. (2012), *Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (Kobi'ler)*, TMMOB, Ankara:33

Bezircioğlu, E. ve Saatçioğlu, C. (2022). Türkiye'de Kredi Garanti Fonu A.Ş.'nin incelenmesi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(4), .455-456

Berger, A. N. ve Udell, G. E. (1994). Lines of credit and relationship lending ın small firm finance, Working Paper, No. 113, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, 1. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.econstor.eu/bitstream/10419/186796/1/wp113.pdf.

Berger, A. N. ve Udell, G. E. (1995). Relationship lending and lines of credit in small firm finance, *The Journal of Business*, 68(3), 351-352.

Borsa İstanbul

Cebotari, A. (2008). Contingent liabilities: ıssues and practice, *IMF Working Paper*, 3.3-13.

Çatal, F. (2007). Bölgesel kalkınmada Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (Kobi) rolü, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 342-343.

Değirmenci, G. (2011). *Türkiye ve dünya'daki kredi garanti sistemleri, Türkiye'deki Kredi Garanti Fonu A.Ş.'nin kefalet hacminin ve işlerliğinin arttırılabilmesi için yapılabilecekler*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 9-87.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). KOBİ stratejisi ve eylem planı (2007–2009), Ankara:22

DPT. (2007). KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı (2007-2009),22

Chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/KOBI_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_2007-2009_.pdf

Erol, M. (2010). Ekonomik kriz ve Kobi'ler, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 175-177.

Gök, R. ve Uçar, M. (2013). Diyarbakır'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansman sorunu çözümünde Kredi Garanti Fonu, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXII(2), 118-119.

Gamper, C., Alton, L., Signer, B, Petrie, M, (2017). Managing disaster risk related contingent liabilities in public finance frameworks, *OECD Working Papers on Public Governance*, No 27, 15, OECD Publishing, Paris.

Gök, R. (2012). *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'lerin) finansman sorunlarının çözümünde Kredi Garanti Fonu uygulaması: Diyarbakır ili örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 35.

Green, A (2003). *Credit guarantee schemes for small enterprises, an effective ınstrument to promote private-sector-led growth*, the United Nations Industrial Development organization (UNIDO), Vienna, 2003, 12-13.

Güneş, R. Ve Uğur, A. (2007). KOBİ'lerin ihracat finansmanında eximbank kredileri: Malatya ilince bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(2), 24-25.

Hazine ve Maliye Bakanlığı,

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/08/KREDI-GARANTI-KURUMLARINA-SAGLANAN-HAZINE-DESTEGINE-ILISKIN-KARAR.pdf

İnan, A. (2006). Kamu borç yönetiminde koşullu yükümlülüklerin rolü, *Sayıştay Dergisi*, 62, 108-109.

Katı M. ve Erdoğan, B. (2021). KOBİ'lerin finansal sorunları ve çözüm önerileri, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 187-188.

Kamu Aydınlatma Platformu

Kredi Garanti Fonu

Kredi Garanti Fonu (2023). Faaliyet Raporu, 1-79

KOSGEB, (2022), Türk kobi sektörünün değerlendirmesi veri bazlı yöntem tavsiyesi, 13-16, file:///C:/Users/user/Downloads/Turkiye&%2339%3Bde+KOBI+Sektoru%20(1).pdf

Khudaverdiyev, V. (2008). *Küreselleşmenin Kobi'ler üzerindeki etkilerine yönelik bir inceleme: Çin malları örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir,69.

Korkmaz, S. (2003), Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) pazarlama ve finansman sorunlarının çözümünde risk sermayesinin kullanılabilirliği üzerine bir araştırma, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 11. https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/3001/kucuk-ve-orta-olcekli-isletmelerin-kobi-pazarlama-ve-finansman-sorunlarinin-cozumunde-risk-sermayesinin-kullanilabilirligi-uzerine-bir-arastirma

Kutlu, H. A. ve Demirci, N. S. (2007). KOBİ'lerin finansal sorunları ve çözüm önerileri, 4. KOBİ'ler ve Verimlilik Kongresi, *İstanbul Kültür Üniversitesi*, 7-8 Aralık 2007, 192.

Müslümov, A. (2002). *21. yüzyılda Türkiye'de KOBİ'ler: sorunlar, fırsatlar ve çözüm önerileri*, İstanbul: Literatür, 28.

Öndeş, T. (2001). Kredi Garanti Fonu, işleyişi ve Erzurum'daki kimi KOBİ'lerle bu konunun bir değerlendirmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, 5(1-2), 179-180.

Özdemir, S., Ersöz, H. Y. ve Sarıoğlu, H. İ. (2011). Küçük girişimciliğin artan önemi ve KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53),178

Parlakkaya, R. (2009). KOBİ'ler için uluslararası finansal raporlama standartları ve kapsamlı uluslar arası muhasebe ve finansal raporlama standartlarından farklılıkları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2), 344

Polackova,H. (1999). Contingent government liabilities a hidden fiscal risk, *Finance & Development*, 36, 48

Polackova, H. (1989). Government contıngent lıabılıtıes: a hıdden rısk to fıscal stabılıty, *Poicy Research Workıng Paper*, 2-9,

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/976681468761673252/pdf/Contingent-government-liabilities-a-hidden-risk-for-fiscal-stability.pdf

Şahin B. D. ve Özüdoğru, H. (2019). KOBİ'lerde üretim ve pazarlama sorunları: Ostim örneği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 323.

Şen, S. ve M. Tokatlıoğlu (2020). Kamu maliyesinde bir risk unsuru olarak koşullu yükümlülükler: Türkiye Örneği, *Sosyoekonomi*, 28(44), 215-218

Taş, H. Y. ve Demirdöğmez, M. (2021). *KOBİ'lerin istihdama ve sosyal içermeye etkileri,* Eyüp Sabri Kala (Ed.). Disiplinler arası Sosyal Politika Çalışmaları 3 içinde, 15-17. Bursa: Ekin Yayınevi

The Currency, 2024, https://www.empower.com/the-currency/money/financial-liability

Turan, N. (2014). Mali şeffaflık ve kamu mali istatistikleri açısından koşullu yükümlülüklere bakış, *Sayıştay Dergisi*, 6-25

Türkel, U. (2020). Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından banka kredileri ve risk transfer yöntemleri, *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 2-3.

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, (2018). Sermaye piyasasının geliştirilmesine yönelik öneriler ve eylemler, 64, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2023/08/Sermaye_Piyasasinin_Gelistirilmesine_Yonelik_Oneriler_ve_Eylemler_Eylul_21092018_opt.pdf.

Türkiye Bankalar Birliği

Türkiye İstatistik Kurumu

Uçar, R. (2015). *KOBİ kredilerinde teminat sorunu ve alternatif model önerisi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Uluslararası Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 15-16

Yalçın, İ. (2006). *Türkiye'de Küçük ve Orta Boy İşletmelerin sorunları çerçevesinde finansman sorunu ve çözümüne katkı olarak Kredi Garanti Fonları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 97-125

Yazıcı, M. (2010). Kobi finansmanına alternatif destek: Hazine Garantili Kredi Garanti Fonu Kefaleti, *Maliye Finans Yazıları*, 88, 84.

Yılmaz, T. ve Alpkan, L. (2004). Türkiye'deki KOBİ'lerin üretim yönetimi alanındaki sorunları, çözüm önerileri ve sağlanan destekler, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 117-122.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Şahinler, A.N. (2025). "CDS Primleri ve BİST 100 Endeksi Arasında Risk Durumunda Nedensellik İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 109-128. **Gönderim Tarihi**: 11.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 16.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1617731

Yazar/Author

Ayşe Nur ŞAHİNLER*

Makale Adı/Article Name

CDS Primleri ve BİST 100 Endeksi Arasında Risk Durumunda Nedensellik İlişkisi

The Causality Relationship between CDS Premiums and BIST 100 Index in Risk Situation

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'nin BİST 100 endeksi ile 5 yıllık CDS primleri arasında ortalamada, varyansta ve aşırı risk durumlarında nedensellik ilişkilerinin varlığı incelenmektir. 8 Ekim 2008 ile 31 Ekim 2024 tarihleri arasında günlük veriler kullanılarak, ortalamada ve varyansta nedensellik ilişkisi Hong vd. (2001) tarafından geliştirilen testlerle araştırılmıştır. Risk durumunda nedensellik ilişkisi ise Hong vd. (2009) tarafından geliştirilen riskte nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ortalamada ve varyansta seriler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, CDS primlerinin ve BİST 100 endeksinin birbirini etkileyebileceğini ve finansal piyasalarda karşılıklı bir etkileşim olduğunu işaret etmektedir. Aşırı risk durumlarında ise aşağı yönlü riskte herhangi bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmezken, yukarı yönlü riskte CDS primlerinden BİST 100 endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, yüksek risk durumlarının BİST 100 endeksi üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, çalışma, Türkiye'nin finansal piyasalarındaki volatilite, getiri ve risk dinamikleri üzerine önemli bilgiler sunmakta ve yatırımcılar ile politika yapıcılar için yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hisse Senedi Piyasaları, BİST 100, CDS, GARCH Modelleri, Hong Nedensellik Testi

ABSTRACT

This study investigates the existence of causality between Türkiye's BIST 100 index and 5-year CDS premiums in terms of mean, variance, and extreme risk conditions. Using daily data from October 8, 2008, to October 31, 2024, causality in mean and variance is examined through the tests developed by Hong et al. (2001), while causality under risk conditions is analyzed using the risk causality test proposed by Hong et al. (2009). The findings reveal a bidirectional causality between the series in both mean and variance, indicating that CDS premiums and the BIST 100 index can influence each other, reflecting a mutual interaction within financial markets. In extreme risk conditions, no causality is observed for downside risk, whereas a unidirectional causality from CDS premiums to the BIST 100 index is detected for upside risk. This result provides a significant contribution to understanding the impact of high-risk scenarios on the BIST 100 index. Overall, the study offers valuable insights into the dynamics of volatility, return, and risk in Türkiye's financial markets and may serve as a guide for both investors and policymakers.

Keywords: Stock Markets, BIST 100, CDS, Garch Models, Hong Causality Test

* Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat, aysenursahinler@aybu.edu.tr

Extended Abstract

This study explores the causal relationship between Türkiye's BIST 100 index and the 5-year Credit Default Swap (CDS) premiums, focusing on the mean, volatility, and extreme risk conditions. The analysis uses daily data from October 8, 2008, to October 31, 2024. To identify causality, the study first employs a Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model to capture the volatility characteristics of both series. The GARCH model results reveal that both the BIST 100 and CDS exhibit long memory and asymmetric volatility. Additionally, the BIST 100 index displays a leverage effect, where negative shocks lead to a greater increase in volatility than positive shocks, a pattern that is consistent with well-documented asymmetric volatility behavior in stock markets.

To account for potential structural breaks in variance, the study applies the modified ICSS test proposed by Sansó et al. (2004), identifying significant breaks in both the BIST 100 returns and CDS spreads. The BIST 100 series shows four breaks, in December 2008, March 2014, November 2021, and October 2023, while the CDS spreads indicates two breaks in November 2008 and March 2014. These structural breaks are crucial, as they reflect significant global and domestic events that may have influenced market behavior during these periods.

Causality is examined using the methodology proposed by Hong et al. (2001), which relies on standardized residuals and squared standardized residuals from the GARCH model estimations for both the BIST 100 index and CDS. Extreme risk is analyzed using Value-at-Risk (VaR) at the 0.05 significance level for downside risk and the 0.95 significance level for upside risk.

The empirical results from the model without accounting for structural breaks reveal unidirectional causality in mean, with CDS spreads significantly influencing the BIST 100 index. In contrast, volatility causality is bidirectional, indicating that volatility shocks in one market are transmitted to the other market. Interestingly, no causality is detected in extreme risk conditions for either downside or upside risk levels when structural breaks are not considered.

When structural breaks are included into the analysis, the results become more nuanced. A bidirectional causality in mean is observed, suggesting a more complex relationship between the BIST 100 index and CDS. A mutual causal relationship in variance is also found, reinforcing the notion that volatility in one market influences volatility in the other. This finding is consistent with the literature on volatility spillovers, such as Çevik and Buğan (2019) and Sönmez et al. (2023), who identified similar bidirectional volatility transmission effects between markets. However, none of these studies specifically focus on extreme risk conditions, making this study a valuable contribution to understanding how extreme market events, such as financial crises or economic shocks, affect the interrelationship between financial markets.

Regarding extreme risk situation, the study finds no causality in downside risk conditions, but a significant causal relationship is identified from CDS to the BIST 100 index at the first lag under upside risk conditions. This is particularly noteworthy as it suggests that during periods of extreme upward risk, CDS may lead the BIST 100 index, indicating a potential predictive relationship where changes in CDS signal potential upward market risk.

Findings underscore the importance of considering structural breaks when modeling financial time series. These breaks, often resulting from major global or domestic events, significantly alter the nature of causal relationships and risk dynamics between financial variables. The results contribute to the literature on volatility and risk transmission in emerging markets, particularly during periods of heightened risk, such as financial crises or political instability. They also highlight the necessity for investors, policymakers, and market participants to consider the impact of structural breaks and extreme risk conditions in their decision-making processes. For instance, the study reveals that during critical events like the 2008 Global Financial Crisis, the 2012 European Debt Crisis, the 2016 coup attempt, and the 2020 COVID-19 pandemic, the causal relationships between CDS and the BIST 100 index changed, reflecting shifts in market risk perception.

This study also investigates the time-varying causality relationship in both the mean and variance for the BIST 100 index and CDS premiums. The results indicate that after the 2008 Global Financial Crisis, the causal relationship between CDS and the BIST 100 return index has varied over time. In 2008, an increase in CDS had an effect on the stock market, but there was no direct effect from the stock market on CDS spreads. During the 2012 European Debt Crisis, however, a bidirectional causality relationship emerged. Similarly, in this study, bidirectional causality relationships were observed during critical events, such as the 2016 coup attempt and the 2020 COVID-19 pandemic. The findings from the 2020 crisis and beyond further support Köseloğlu's (2013) study, as the study highlights the significant impact of both domestic

and global political-economic developments on Türkiye's financial markets during times of heightened risk.

Overall, this study makes a significant contribution to understanding the interactions between key financial variables in emerging markets, particularly in the context of extreme risk. It offers important implications for risk management and strategic decision-making in volatile market environments, stressing the importance of accounting for structural breaks and extreme risk conditions in financial modeling and analysis.

Giriş

Hükümetlerin borçlarını geri ödeme yönündeki davranışları, literatürde uzun süredir tartışılan bir konu olmaktadır. Geleneksel yaklaşıma göre, hükümetler bu ödemeleri, uluslararası piyasalardan dışlanma ve yabancı yaptırımlar gibi olumsuz dışsal sonuçlardan kaçınmak amacıyla yerine getirmektedir (Eaton ve Gersovitz, 1981; Eaton ve Fernandez, 1995). Ancak bu geleneksel görüşe rağmen, borçlarını ödemeyen hükümetlere yönelik yaptırımların nadiren uygulandığı ve piyasalardan dışlanma süresinin genellikle kısa sürdüğü görülmektedir (Gennaioli vd., 2014). Alternatif hipotezler ise egemen borçların geri ödenmemesinin yarattığı dolaylı maliyetlere odaklanmaktadır. Bu çerçevede Cole ve Kehoe (1998) tarafından geliştirilen Genel İtibar Hipotezi, hükümetlerin borç ödeme davranışlarını açıklamada önemli bir kuramsal katkı sunmaktadır. Söz konusu hipoteze göre, bir hükümetin borçlarını ödememesi, yalnızca finansal itibarıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda uluslararası arenada genel bir güvenilirlik kaybına yol açmaktadır. Bu güven kaybı, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası diplomatik ilişkiler gibi diğer stratejik alanlara da sirayet etmektedir. Dolayısıyla, borçlarını ödemeyen bir hükümetin karşılaştığı maliyetler sadece finansmanla ilgili değildir; aynı zamanda ülkenin dış yatırım çekme kapasitesini zayıflatabilmekte ve savunma iş birlikleri gibi kritik dış politika alanlarında da olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Gennaioli vd. (2014) tarafından öne sürülen bir diğer hipotez, hükümetlerin temerrüde düşmesinin finansal sektör üzerindeki potansiyel etkilerine odaklanmaktadır. Örneğin, 1998 yılında Rusya'nın temerrüde düşmesi, ülkedeki bankacılık sistemini ciddi şekilde sarsmıştır. Benzer şekilde, Yunanistan'ın borçlarını ödeyemeyeceğine dair haberler, yalnızca yerel piyasaları değil, diğer ülkelerin bankacılık sistemlerini de olumsuz etkileyerek küresel ölçekte finansal istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu bağlamda, borç ödeme kararı yalnızca dış ilişkiler açısından değil, aynı zamanda iç ekonomik dengeler bakımından da kritik bir mesele olarak değerlendirilmektedir. Temerrüt, kısa vadede dış borç yükünü azaltarak yerel kaynakların daha etkin kullanılmasına imkan verebilmektedir. Ancak kamu borçlarının yerel finansal kurumların bilançolarındaki önemli payı göz önüne alındığında, temerrüt, bankaların likiditesini daraltarak kredi arzını kısıtlamakta ve bunun sonucunda yatırımlar ile ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Jeanneret (2017) tarafından önerilen tüketim temelli uluslararası varlık fiyatlama modeli ise temerrüde düşme olasılığının, bir ülkenin ekonomik büyümesini geçici olarak yavaşlatacağını ve bunun küresel çapta firmaların değerlemelerini olumsuz etkileyerek dünya hisse senedi piyasalarında negatif sonuçlara yol açacağını belirtmektedir. Temerrüt riski yalnızca borçlu ülkenin ekonomisini değil, aynı zamanda küresel ekonomiyi de etkileme potansiyeline sahiptir. Ayrıca temerrüt riski, ekonomik çöküşün derinleştiği dönemlerde finansal piyasalarda daha büyük dalgalanmalara yol açarak piyasa istikrarını zedeleyebilmektedir. Andrade ve Chhaochharia (2018), bu bozulmanın üç ana nedenden kaynaklandığını öne sürmektedir. İlk olarak, yerel bankalar, hükümet borçlarının büyük bir kısmını ellerinde bulundurmakta olup,

temerrüt durumunda bankaların bilanço zararlarıyla karşılaşmasına yol açmaktadır. İkinci olarak, hükümetler yalnızca yabancı tahvil sahiplerine karşı temerrüde gitmeyi tercih edemezler. Çünkü borçlarını ödememek, yalnızca yabancı tahvil sahiplerini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda yerel borç sahiplerini ve tüm finansal sisteme de zarar vermektedir. Yani temerrüt kararı, tüm borç sahiplerine, yerel ve yabancı ayırt etmeden geniş bir etki yaratmaktadır. Üçüncü olarak, yerel firmalar ve tüketiciler, finansman ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle yerel bankalara bağımlıdır ve alternatif finansman kaynaklarına yönelme konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Bu noktada, ülke kredi temerrüt takası (SCDS) gibi kredi türevleri, borç temerrütlerine karşı risk yönetimini sağlamak için küresel finans sisteminde önemli araçlar haline gelmiştir. SCDS'ler, borçlu ülkenin ödeme kapasitesini değerlendirmek ve temerrüt riskini fiyatlandırmak amacıyla kullanılan finansal araçlardır. Bu araçlar, borç ödeme kararlarının küresel finansal sistem üzerindeki etkilerini ölçmede kritik bir rol oynarken, ülkelerin risk yönetimi stratejilerini de şekillendirmektedir. CDS sözleşmeleri ise bir tarafın diğer tarafa ait borç ödeme riskini üstlenmesi ve karşılığında düzenli prim alması esasına dayanmaktadır. Temerrüt durumunda (örneğin, borçlunun iflası), CDS satıcısı tazminat ödemekle yükümlüdür; temerrüt gerçekleşmezse sözleşme süresi sonunda sona ermektedir (Norden ve Weber, 2004).

CDS piyasaları, genellikle oldukça likit ve standartlaştırılmış kredi menkul kıymetleri olarak işlem görmektedir ve düşük alım-satım farklarıyla karakterize edilmektedir (Lahiani vd., 2016). Ancak zaman içinde, bu piyasalar ekonominin farklı sektörlerine risk dağıtımı yapabilen bir araç haline gelmiştir (Chen vd., 2011). Örneğin, bir ülkenin iflas riski değiştiğinde, yalnızca ülke CDS primlerini değil, aynı zamanda ülkenin hisse senedi fiyatlarını da etkileyebilmektedir. Bu etkileşim, akademik yazında ilgi çeken konulardan biri haline gelmiştir (Coronado vd., 2012; Ballester ve González-Urteaga, 2020; Boussada vd., 2023; Gnagne vd., 2024).

Chan vd. (2009), hisse senedi fiyatları ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi, sermaye yapısı arbitrajı modeli çerçevesinde açıklamaktadır. Sermaye yapısı arbitrajı, hisse senetleri ve CDS piyasaları arasındaki fiyatlandırma verimsizliklerinden yararlanmayı amaçlayan bir stratejidir. Eğer CDS farkı, hisse senedi fiyatları tarafından tahmin edilen değerden büyükse, arbitrajcılar hisse senedi satışı veya kredi koruması satışı yaparak bu farkı kapatmayı hedeflemektedir. Bu strateji, piyasalardaki verimsizlikleri düzelterek fiyat keşfi sürecini entegre etmektedir. Ülke CDS piyasasında da benzer bir ilişki söz konusudur. Bir ülkenin iflas riski arttıkça, CDS farkı yükselirken hisse senedi fiyatları düşer ve bu fiyat farkları, piyasa katılımcıları tarafından düzeltilebilmektedir. Böylece CDS ve hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşim, riskin fiyatlandırılması ve finansal piyasa verimliliği açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, 8 Ekim 2008–31 Ekim 2024 dönemi için günlük veriler ışığında, Türkiye'nin 5 yıllık CDS primleri ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi, ortalama getiri, varyans ve aşırı risk (tail risk) dinamikleri perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca piyasalardaki etkileşimlerin kriz dönemlerinde bulaşma (contagion) veya bağlılık (dependence) gösterip göstermediğini anlamak için zamana bağlı nedensellik testleri uygulanmıştır.

Literatüre katkı açısından, bu çalışma iki temel noktayı vurgulamaktadır. İlk olarak, mevcut çalışmaların çoğu yalnızca birinci moment (beklenen getiri) üzerinden araştırmalarını yaparken, volatilite ve risk gibi kritik unsurları göz ardı etmektedir. Oysa, bu çalışmada analizler ikinci momentler (varyans) ve aşırı risk (kuyruk dağılımı) üzerinden gerçekleştirilmektedir. Böylece, finansal zaman serilerinin volatilite yapısı ve aşır risk durumları da dikkate alınarak daha kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. İkinci olarak, varyans üzerinde nedensellik analizleri

gerçekleştiren bazı çalışmalar (örneğin, Çevik ve Buğan, 2019; Kaderli ve İltaş, 2021; Senol, 2021; Kandemir vd., 2022) bulunsa da, bu çalışmalar volatilite süreçlerindeki yapısal kırılmaları genellikle göz ardı etmiştir. Oysa Lamoureux ve Lastrapes (1990) göre, bu tür kırılmaların ihmal edilmesi, GARCH modellerinde varyansın kalıcılığının gereğinden fazla tahmin edilmesine ve dolayısıyla modelin yapısal olarak hatalı belirlenmesine (misspecification) yol açabilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci önemli katkısı, volatilite sürecindeki olası rejim değişimlerini dikkate alarak BİST 100 endeksi ile CDS primleri arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın giriş bölümünden sonra birinci bölümde Türkiye özelinde BİST 100 endeksi ile CDS primi arasındaki ilişkiyi ele alan mevcut literatürün kapsamlı bir değerlendirmesi sunulmuştur. İkinci bölümde, araştırmanın temelini oluşturan veri setinin kaynağı, niteliği ve çalışmada uygulanan ekonometrik yöntemler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, uygulanan ekonometrik yöntemlerle elde edilen sonuçlar raporlanmış ve dördüncü bölümde, sonuç kısmı ile yatırımcılara yönelik politik önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören en büyük 100 şirketin hisse senetleri ile ülke CDS primleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır ve literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Tablo 1, yapılan akademik çalışmalara ait bir özet sunmaktadır. Farklı dönemlerde ve farklı ekonometrik metotlar kullanarak yapılan çalışmalar, farklı sonuçlar elde etmiştir. Örneğin, CDS ve BİST 100 endeksi arasında iki yönlü nedensellik bulguları ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Degirmenci ve Pabucçu, 2016; Şahin ve Özkan, 2018; Sovbetov ve Saka, 2018; Karslıoğlu ve Sevim, 2022; Saparca ve Yenipazarlı, 2023; Sarı, 2024). Diğer taraftan, CDS'ten BİST 100'e doğru tek yönlü nedensellik tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Atasever, 2019; Topaloğlu ve Ege, 2020; Evci, 2020). Bazı araştırmalar ise BİST 100'den CDS'ye doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir (Akkaya, 2017; Bektur ve Malcıoğlu, 2017; Serap Vurur, 2021). Bunun dışında, seriler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ileri süren çalışmalar da vardır (Acaravcı ve Karaömer, 2017; Demir ve Dinç, 2021).

Seriler arasındaki oynaklık yayılımına odaklanan diğer çalışmalar ise iki serinin birbirlerinin oynaklığını artırdığını göstermektedir (Köseoğlu, 2013; Çevik ve Buğan, 2019; Sönmez vd., 2023). Ayrıca seriler arasında negatif ilişki bulan birçok çalışma da bulunmaktadır (Hancı, 2014; Sovbetov ve Saka, 2018; Ceylan vd., 2018; Münyas, 2018; Topaloğlu ve Ege, 2020; Sarıgül ve Şengelen, 2020; Evci, 2020; İlhan ve Bayır, 2021; Kandemir vd., 2022; Sarı, 2024). Bu çalışmalar, CDS primleri ile BİST 100 endeksi arasındaki ilişkinin, belirli dönemler ve ekonometrik tekniklere göre farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. CDS ve Borsa İstanbul Şirket Hisse Senetleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazarlar	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Köseoğlu (2013)	03.01.2005-30.06.2012	CDS BİST 100	VAR, , BEKK-GARCH	Seriler arasında oynaklık yayılımı vardır kriz dönemlerinde.
Hancı (2014)	02.01.2008-31.12.2012 (Günlük Veri)	CDS BİST 100	GARCH	Negatif İlişki
Değirmenci ve Pabucçu (2016)	2010-2015 (Günlük Veri)	CDS, Hisse Senedi	VAR, Nedensellik, Yapay Sinir Ağı	BİST 100 ↔ CDS

Eren ve Başar (2016)	12.2005-03.2014 (Aylık Veri)	CDS, BİST 100, enflasyon, faiz oranı, para arzı, döviz kuru vb.	ARDL	BİST 100 üzerinde CDS Kısa dönemde negatif uzun dönemde ise pozitif bir etkiye sahiptir
Başarır ve Keten (2016)	2010-2016	CDS, BİST 100, Döviz Kurları	Eşbütünleşme, ECM'ye Nedensellik Testi	Uzun dönemde nedensellik ilişkisi yokken, kısa döenmde çift yönlü nedensellik vardır.
Akkaya (2017)	01.2008-03.2016 (Aylık Veri)	CDS, BİST Getiri endeksi, tahvil faiz oranları, Dış ticaret, Reel Efektif Döviz Kuru, Sanayi Üretim Endeksi gibi kontrol değişkenler, Altın Fiyatları	Regresyon	BİST 100 → CDS Regresyon Analiz Sonuçlarına göre BİST Getiri Endeksi CDS primleri üzerine anlamlı değildir.
Acaravcı ve Karaömer (2017)	01.02.2012-01.02.2017 (Haftalık Veri)	CDS, BİST 100	Eşbütünleşme, VAR, Nedensellik	Uzun dönemde de kısa dönemde de ilişki yoktur.
Atasever (2019)	06.2010-12.2016 (Haftalık Veri)	CDS, BİST 100, Döviz Kuru, faiz oranı, Tahvil Faiz Oranı, Merkez Bankası Rezervleri	Eşbütünleşme VAR	CDS → BİST 100
Bektur ve Malcıoğlu (2017)	12:10.2000-17.02.2017 (Günlük Veri)	CDS BİST 100	Simetrik ve Asimetrik Nedensellik	CDS → BİST 100 BİST 100 (-) → CDS (-) CDS (+) → BİST 100 (+)
Şahin ve Özkan (2018)	2012-2017 (Aylık Veri)	CDS, BİST100, Döviz Kuru	Eşbütünleşme Analizi ECM'ye dayalı Nedensellik	Çift Yönlü Nedensellik
Sovbetov ve Saka (2018)	01.2008-05.2015 (Günlük ve Aylık)	CDS BİST 100	ARDL Nedensellik	Negatif İlişki BİST 100 ↔ CDS
Ceylan vd. (2018)	03.2005-05.2017 (Aylık Veri)	CDS, BİST 100	MS-VAR	Her iki rejimde de negatif ilişki
Münyas (2018)	01.2007-2016	CDS, BİST 100, Borsa şirketlerinin Piyasa Kapitalizasyonu, Büyüme oranı, Gösterge tahvil faizi oranı, döviz kuru	Regresyon	BİST100 Negatif Etkilerken, Diğer değişkenler CDS primlerini pozitif etkilemektedir.
Çevik ve Buğan (2019)	02.11.2000 14.10.2019 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100	Ortalamada ve varyansta nedensellik analizi	BİST 100 ↔ CDS
Topaloğlu ve Ege (2020)	01.2010-06.2019	CDS BİST 100	Eşbütünleşme Nedensellik VAR	CDS → BİST 100 tek yönlü nedensellik. CDS ve BİST 100 arasında Uzun dönemli ilişki neğatif yöndedir.
Sarıgül ve Şengelen (2020)	01.2014-06.2019 (Günlük)	CDS, BİST Banka, Bireysel Banka Hisse senetleri	Granger Nedensellik Eşbütünleşme	Nedensellik sonuçaları bankadan bankaya değişmektedir. Uzun dönemde CDS ve Bankacılık endeksi arasında Negatif bir ilişki vardır

Altuntaş ve Ersoy (2020)	01.2009-10.2020 (Haftalık Veri)	CDS, BİST-30, BİST Bankacılık Endeksi	VAR Nedensellik	BİST-30 → CDS BİST Banakcılık ↔ CDS
Evci (2020)	01.2010-07.2019 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100	Eşbütübleşme, Nedensellik	CDS → BİST 100 Negatif İlişki
Kaderli ve İltaş (2021)	02.01.2015-31.12.2020 (Günlük Veri)	CDS, BİST Mali, BİST Turizm, BİST Sınai, BİST Banka, BİST Teknoloji	Varyansta Nedensellik	BİST Banakcılık ↔ CDS BİST Mali ↔ CDS BİST Teknoloji ↔ CDS BİST Sınai ↔ CDS
Akgüneş (2021)	29.04.2018-22.11.2020 (Haftalık Veri)	CDS BİST Banka, BİST Tüm, Tahvil Faizleri	VAR, Nedensellik	BİST Banka→ CDS BİST Banka→BİST Tüm BİST Banka→Tahvil Faizleri
Demir ve Dinç (2021)	02.01.2015-31.12.2020 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100 Döviz kuru	Nedensellik	CDS ve BİST 100 arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur. BİST 100 → Döviz kuru CDS → Döviz Kuru
Senol (2021)	02.01.2010 10.04.2020 (Günlük Veri)	CDS BİST 100 Döviz Kuru Faiz Oranı	Varyansta Nedensellik, DCC	Varyansta nedensellik ilişkisi yoktur. DCC sonuçları BİST 100 endeksi ve CDS arasındaki korelasyon negatiftir.
İlhan ve Bayır (2021)	01.2010-06.2021 (Aylık .veri)	CDS, BİST Sınai Endeks, BİST Mali Endeks	ARDL	Kısa ve Uzun dönemde negatif ilişki
Tanyıldızı ve Yiğiter (2021)	01.2002 02.2022 (Aylık Veri)	CDS, BİST100, Emtia Endeksi, Bileşik tahvil getiri oranı	ARDL	Kısa ve Uzun dönemde negatif ilişki
Serap Vurur (2021)	01.01.2015-06.11.2020 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100	Eşbütünleşme, Nedensellik	Kırılma öncesi BİST100 → CDS Kırılma Sonrası CDS→BİST100 Tüm dönem BİST100 → CDS
Karslıoğlu ve Sevim (2022)	2010 2020 (Günlük Veri)	CDS BİST 100	ARDL Nedensellik	BİST 100 ↔ CDS Uzun dönemde ise seriler arasında bir ilişki yoktur.
Kandemir vd. (2022)	12.04.2013-03.12.2020 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100, döviz kuru, tahvil faiz oranı	DCC-EGARCH, varyansta nedensellik	1 ve 20 gecikmede CDS→BİST100 varyansta tek yönlü nedensellik vardır. Negatif ilişki
Sönmez vd. (2023)	04.01.2010 18.04.2022 (Günlük Veri)	CDS, BİST 100, BİST 30, BİST Banka, BİST Sınai, BİST hizmet	Dinamik Stokastik Volatilite modeli	BİST 30-CDS, BİST 100-CDS karşılıklı olarak birbirlerinin oynaklıklarını artırmaktadır.
Saparca ve Yenipazarlı (2023)	01.2009 03.2023 (Aylık Veri)	CDS, BİST 100, Döviz Kuru	VAR Nedensellik	BİST 100 ↔ CDS
Sarı (2024)	01.2008 08.2023 (Aylık Veri)	CDS, BİST 100, enflasyon, reel efektif döviz kuru, Sanai Üretim Endeksi	RALS teknikleri	Negatif İlişki BİST 100 ↔ CDS

2. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada, 8 Ekim 2008–31 Ekim 2024 dönemi için günlük veriler ışığında, Türkiye'nin Borsa İstanbul'da işlem gören ilk 100 şirketinin performansını yansıtan BİST 100 Endeksi ile ülke

riskini gösteren beş yıllık Kredi Temerrüt Takası (CDS) arasındaki ilişki incelenmiştir. Veriler, Thomson Reuters Eikon veritabanından temin edilmiştir.

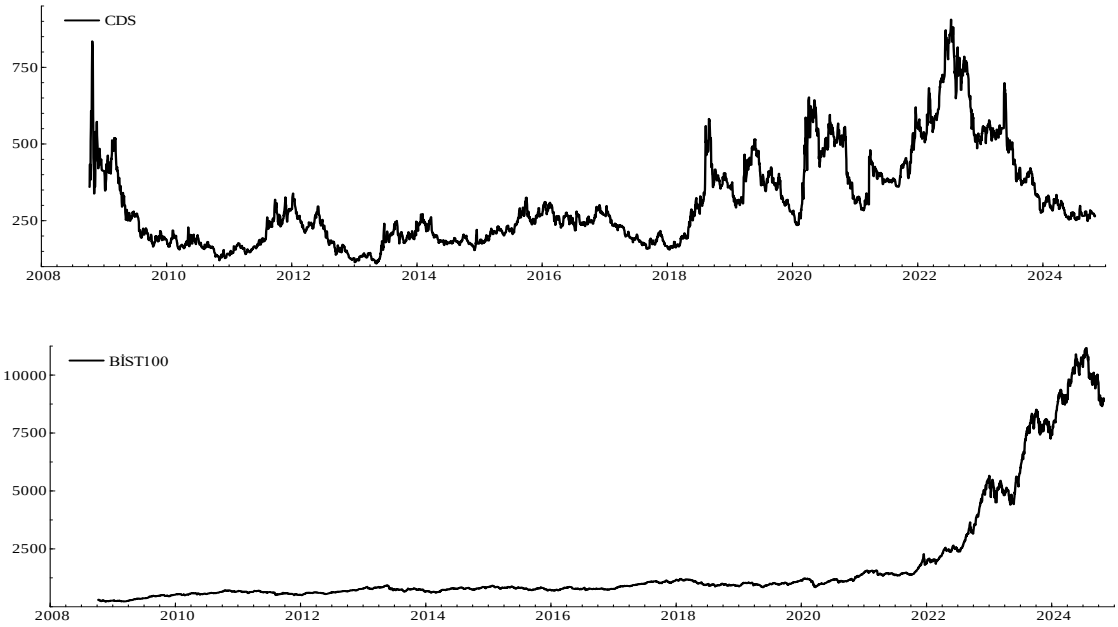
Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	CDS	BİST 100
Ortalama	-0.0325	0.092217
Medyan	-0.01057	0.082255
Maksimum	9.503945	4.842508
Minimum	-9.51832	-4.68214
Standart Sapma	2.79616	1.488605
Çarpıklık	0.135218	-0.1986
Basıklık	4.923664	4.342489
Jarque-Bera	658.9683***	342.272***
Q_{30}	122.436***	38.497
Q_{30}^2	2373***	1173***
ARCH	10.417***	10.954***
ADF	-20.246***	-44.174***

Not: *Getiri Serileri* $100 * (lnp_t - p_{t-1})$ *formülü kullanılarak hesaplanmıştır.*

**** simgesi %1 anlam düzeyini ifade etmektedir*

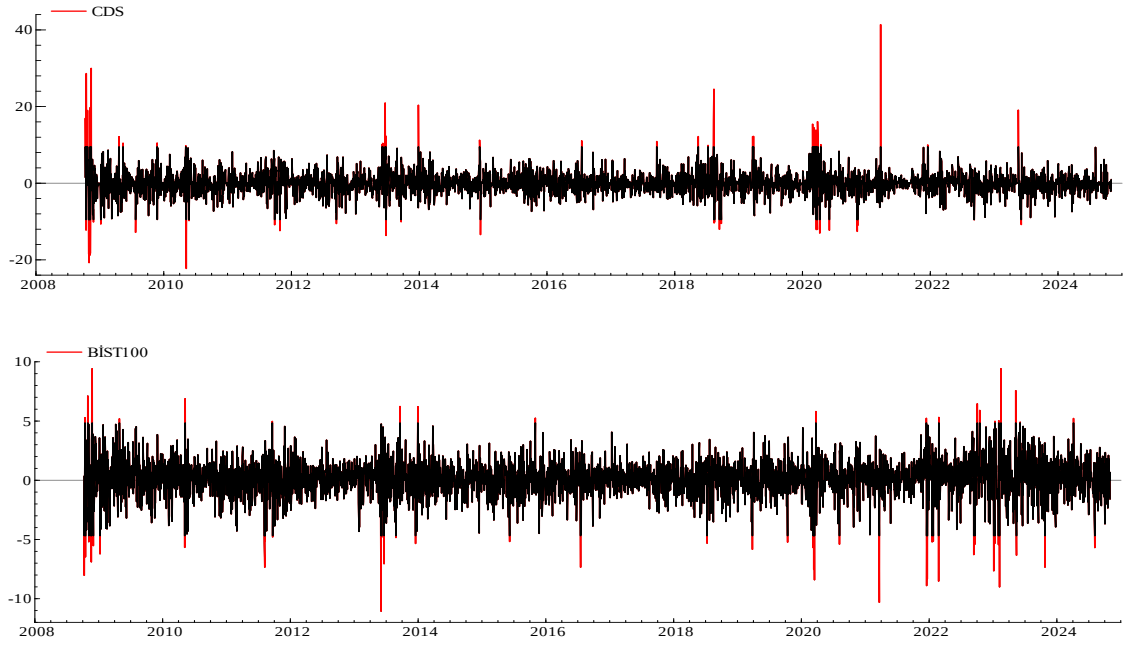
Tablo 2'de yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, her iki serinin farklı özellikler taşıdığı görülmektedir. CDS, negatif bir ortalama ve yüksek volatiliteye sahipken, BİST 100 ise pozitif bir ortalama ve daha düşük volatiliteye sahiptir. CDS'in çarpıklığı pozitif (0.135), BİST 100'ün ise negatif (-0.198) olup, bu da CDS'in sağa çarpık, BİST 100'ün ise sola çarpık bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Her iki serinin basıklığı yüksek olup, uç değerlerin etkisini yansıtmaktadır. Jarque-Bera testi, her iki serinin de normal dağılımdan anlamlı şekilde sapma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Otokorelasyon ve ARCH testleri, her iki seride de volatilite kümelenmesi olduğunu doğrulamaktadır. Son olarak, ADF test sonuçlarına göre, her iki serinin de durağan olduğu görülmektedir.

Şekil 1. CDS Primleri ve BİST 100 Endeksine ait Zaman Grafikleri

Şekil 1, 2008-2024 yılları arasındaki BİST 100 ve CDS primlerinin zaman içindeki düzeylerini göstermektedir. CDS primlerinin özellikle 2008 finansal kriz dönemi, 2012 Avrupa borç krizi, 2016 darbe girişimi ve COVID-19 sonrası dönemde belirgin artışlar gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu artışlar, küresel piyasalardaki belirsizliklerin ve Türkiye'ye özgü risklerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

BİST 100 endeksi ise Türkiye'deki faiz indirimleri ve Ukrayna-Rusya savaşının yol açtığı jeopolitik risklerin arttığı dönemlerde önemli yükselişler yaşamıştır. Bu tür ekonomik ve dışsal şoklar, BİST 100 endeksindeki volatiliteyi artıran faktörler arasında yer almaktadır.

Şekil 2. Getiri Serilerine ait Zaman Grafikleri

Şekil 2'de, her iki serinin birinci farklarına ilişkin zaman serisi grafikleri karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Kırmızı çizgiler, aykırı değer içeren veriyi yansıtırken; siyah çizgiler, serilerin 3 standart sapmaya göre aykırı değerlerden temizlenmiş hâlini göstermektedir. Hem BİST 100 endeksi hem de CDS primlerinde belirgin bir volatilite kümelenmesi (volatility clustering) olduğu görülmektedir. Yani, volatilite yüksek olduğunda, sonraki dönemlerde de yüksek volatilitenin devam etme eğilimi gözlemlenmektedir. Diğer yandan,CDS primlerinin oynaklığının BİST 100 endeksine göre daha belirgin olduğu söylenebilir. Bu durum, CDS primlerinin piyasaların risk algısı ile daha hassas bir şekilde tepki verdiğini ve genellikle finansal belirsizlik dönemlerinde daha fazla dalgalanma yaşadığını göstermektedir.

2.2. Ekonometrik Yöntem

Finansal zaman serilerinde koşullu değişen varyans yapısı dikkate alındığında, geleneksel nedensellik analizleri yetersiz kalabilmekte; bu nedenle ortalamada ve varyansta nedensellik testleri önem kazanmaktadır. GARCH modelleri aracılığıyla standardize hata ve kareleri üzerinden yürütülen bu testler, değişkenler arası volatilite kaynaklı bilgi akışını ortaya koymaktadır. Ayrıca finansal piyasalarda rejimsel farklılıkların belirginleştiği aşırı risk dönemlerinde, nedensellik ilişkilerinin zamanla değişebileceği varsayımından hareketle, rejime duyarlı nedensellik analizleri uygulanmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle stres altındaki piyasa koşullarında nedenselliğin dinamik yapısını daha sağlıklı biçimde incelemeye olanak tanımaktadır.

2.2.1. Ortalama ve Varyansta Nedensellik Analizi

Bu testte, iki durağan zaman serisine ait bilgi seti (X_t ve Y_t) Denklem 1'deki gibi tanımlanmıştır.

$$I_t = (X_{t-k}, J \geq 0) \text{ ve } J_t = \left(X_{t-j}, Y_{t-j}, J \geq 0\right) \quad (1)$$

Y_t, X_{t+1}'in varyansta nedenidir olabilmesi için Denklem 2'deki koşulun sağlanması gerekmektedir (Cheung ve Ng, 1996).

$$E\left(\left(X_{t+1} - \varepsilon_{x,t+1}\right)^2 \mid I_t\right) \neq E\left(\left(X_{t+1} - \varepsilon_{x,t+1}\right)^2 \mid J_t\right) \quad (2)$$

$X_t$ve Y_t değişkenlerinin standardlaştırılmış kareleri Denklem 3 ve Denklem 4'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$U_t = \left(\frac{\left(X_t - \varepsilon_{x,t}\right)^2}{h_{x,t}}\right) = \vartheta_t^2 \quad (3)$$

$$V_t = \left(\frac{\left(Y_t - \varepsilon_{y,t}\right)^2}{h_{y,t}}\right) = \mu_t^2 \quad (4)$$

burada, ϑ_t^2ve μ_t^2serilere ait standartlaştırılmış kalıntı karelerini göstermaktedir. Hong (2001) tarafından önerilen nedenselliği test etmek için kullanılacak Q istatistiği[1] ise şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$Q_1 = \frac{\left\{T\sum_{j=1}^{T-1} k^2\left(\frac{j}{M}\right)\hat{p}_{UV}^2(j) - C_{1T}(k)\right\}}{\{2D_{1T}(k)\}^{0.5}} \quad (5)$$

Burada, $\hat{p}_{UV}^2$, j. gecikmeli örnek çapraz korelasyonudur ve şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\hat{p}_{uv}(j) = \left\{\hat{C}_{uu}(0)\hat{C}_{vv}(0)\right\}^{-0.5}\hat{C}_{uv}(j) \quad (6)$$

Burada, $\hat{C}_{uv}(j)$, örneklem kovaryansını göstermektedir.

[1] Tek taraflı bir test olup kalın kuyruklu normal dağılım değerleri kullanılır.

2.2.2. Riskte Nedensellik Analizi

Her ne kadar varyansta nedensellik analizi finansal piyasalar arasındaki riskin bir kısmını ölçse de bu tamamını göstermez. Çünkü varyansta nedensellik testi aşırı risk durumlarında piyasalar arasındaki ilişkiyi göstermemektedir. Hong vd. (2009) bu durum için bir nedensellik analizi önermişlerdir. Bu yöntem için aşırı kayıpları yada aşırı kazançları tanımlamak için riske maruz değerler (RMD) tahmin edilmektedir. Riske maruz değerler Denklem 7'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$(Y_t < -V_t | I_{t-1}) = \alpha \tag{7}$$

Burada, $I_{t-1} \equiv \{Y_{t-1}, Y_{t-2}, \dots\}$ $t-1$zamanında elde edilen bilgi setini göstermektedir. Aşağı yönlü risk değerlerini hesaplamak için genelde %1, %5 ve %10 olasılık değerleri kullanılırken, yukarı yönlü risk için genelde %99, %95 ve %90 olasılık değerleri kullanılmaktadır. Riskte nedensellik için kullanılan test istatistiği:

$$Q_1(M) \equiv \frac{T\sum_{j=1}^{T-1} k^2\left(\frac{j}{M}\right)\hat{\rho}^2(j) - C_{1T}(M)}{\sqrt{D_{1T}(M)}} \tag{8}$$

burada, M gecikme uzunluğunu gösterirken, k ağırlıklandırma fonksiyonunu göstermektedir.

3. Ekonometrik Bulgular

Bu çalışmada, ortalama, varyans ve risk düzeylerinde nedensellik testlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla, öncelikle her iki seri için de en uygun GARCH modeli belirlenmiştir. Hem CDS hem de BİST 100 getiri serileri için, 11 farklı GARCH modelinin değerlendirildiği model seçim süreci sonucunda, FIAPARCH GARCH (1,1) modeli en uygun model olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3, FIAPARCH-GARCH(1,1) modeline ilişkin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Model seçim sürecinde, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınmış ve bu çerçevede, CDS serisi için en uygun model ARMA(1,0), BİST 100 endeksi için ise ARMA(1,1) olarak belirlenmiştir. Söz konusu tabloda, varyansta yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı geleneksel FIAPARCH-GARCH modeli ile bu kırılmaların varyans denklemine dâhil edildiği alternatif modelin tahmin sonuçları karşılaştırmalı olarak yer almaktadır. Böylece, modelleme sürecinde yapısal kırılmaların etkisinin ne ölçüde belirleyici olduğu da değerlendirilebilmektedir. Kırılma noktaları, Sansó vd. (2004) tarafından önerilen modifiye ICSS testi aracılığıyla belirlenmiştir. Analiz sonucunda, BİST 100 serisi için toplam dört adet yapısal kırılma tespit edilmiştir. Ancak bu kırılmalardan yalnızca 2008 küresel finansal kriz dönemi ile 2014 yılına ait olanlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve varyans modeline dâhil edilmiştir. CDS serisi için Kasım 2008 ve Mart 2014 dönemlerine karşılık gelen iki kırılmanın anlamlı olduğu görülmüş ve söz konusu tarihler modele dahil edilmiştir.

CDS serisi için kırılmasız model sonuçları incelendiğinde, hem uzun hafıza etkisinin hem de asimetrik etkinin var olduğu tespit edilmiştir. FIAPARCH-GARCH modelinde kaldıraç etkisinin varlığı, γ parametresinin pozitif ve anlamlı olmasını gerektirmektedir. Ancak, CDS serisi için γ parametresi negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu, asimetrik etkinin var olduğunu fakat kaldıraç etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca d parametresi uzun hafıza varlığını işaret etmektedir. Parametre değeri 0.5'in altında olduğundan, volatilitede uzun hafıza etkisi varlığını sürdürmekle birlikte, bu etkinin zamanla hızlı bir şekilde azaldığı söylenebilir. Serilerin hem Q(30) hem de Q_2(30) istatistiklerine bakıldığında, otokorelasyon probleminin bulunmadığı görülmüştür. Kırılmalı modeller, kırılmasız modellere benzer sonuçlar vermekle birlikte,

kırılmaların modele dahil edilmesiyle uzun hafıza etkisinin zayıfladığı görülmüştür. AIC'ye göre, kırılmalı modelin daha iyi bir model olduğu görülmektedir.

BİST 100 endeksinin getiri serisi için kırılmasız GARCH modelinin sonuçları değerlendirildiğinde, γ parametresinin pozitif ve anlamlı olduğu, yani asimetrik etkinin ve kaldıraç etkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu durum, negatif şokların pozitif şoklara kıyasla daha büyük volatilite artışlarına yol açtığını göstermektedir. Ayrıca uzun hafıza etkisini gösteren d parametresi anlamlıdır ve BİST 100 getiri serisinde volatiliteye ilişkin uzun hafıza etkisinin bulunduğu, ancak CDS serisiyle karşılaştırıldığında bu etkinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Kırılmalı modellerde asimetrik etkinin etkisi artarken, uzun hafızanın etkisi azalmaktadır. Her iki modelde de otokorelasyon problemi bulunmamakla birlikte, AIC sonuçlarına göre en iyi modelin kırılmalı model olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3. FIAPARH-GARCH (1,1) Sonuçları

	CDS		BİST100	
	Kırılmalı Model	Kırılmasız Model	Kırılmalı Model	Kırılmasız Model
Sabit (ortalama)	-0.055 (0.128)	-0.054 (0.128)	0.093*** (0.000)	0.103*** (0.000)
AR(1)	0.124*** (0.000)	0.127*** (0.000)	0.924*** (0.000)	0.963*** (0.000)
Ma(1)	-	-	-0.903*** (0.000)	-0.944*** (0.000)
Sabit (varyans)	48.73*** (0.000)	28.054** (0.036)	4.279*** (0.000)	2.878** (0.011)
α	0.117* (0.082)	0.12* (0.065)	0.154*** (0.100)	0.114 (0.243)
β	0.38*** (0.00)	0.404*** (0.000)	0.318*** (0.000)	0.307*** (0.000)
d	0.428*** (0.000)	0.451*** (0.000)	0.243*** (0.000)	0.289*** (0.000)
γ	-0.217*** (0.000)	-0.219*** (0.000)	0.889*** (0.000)	0.439*** (0.000)
Δ	1.628*** (0.000)	1.603*** (0.000)	1.025*** (0.000)	1.612*** (0.000)
D2	-22.391*** (0.000)		-1.447*** (0.000)	
D3	-24.68*** (0.000)		-1.584*** (0.000)	
Q_{30}	24.022 (0.727)	17.805 (0.535)	21.713 (0.794)	27.539 (0.489)
Q_{30}^2	26.004 (0.572)	16.32 (0.57)	19.81 (0.871)	31.430 (0.298)
AIC	4.6505	4.6516	3.474	3.486

***Not:** *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir.*

Ortalamada nedensellik analizine ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir. Varyansta meydana gelebilecek yapısal kırılmalar göz ardı edildiğinde, elde edilen sonuçlar CDS primlerinden BİST 100 getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum, ülke risk primindeki değişimlerin, hisse senedi piyasası getirilerini öngörme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Ancak analiz, varyansta meydana gelebilecek yapısal kırılmalar dikkate alınarak tekrarlandığında, nedensellik ilişkisinin yönünde önemli bir değişim gözlenmektedir. Bu durumda, özellikle ikinci gecikme düzeyinden itibaren CDS primleri ile BİST 100 getirileri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Başka bir

deyişle, yalnızca CDS primleri BİST 100 getirilerini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda hisse senedi getirileri de ülke risk primini etkileyebilmektedir. Bu bulgu, CDS primleri ile BİST 100 getirileri arasındaki ilişkinin durağan ve tek yönlü olmadığını, dönemsel gelişmeler doğrultusunda karşılıklı etkileşim gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu sonuçlar analiz döneminde yaşanan küresel finansal dalgalanmalar, jeopolitik riskler ve iç ekonomik gelişmelerin, her iki değişkenin dinamiklerini eşanlı olarak etkileyebilecek ölçüde güçlü olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Ortalamada Nedensellik Analiz Sonuçları

	Kırılmalı Model				
	1	2	3	4	5
BİST 100 → CDS	1.218 (0.112)	4.749*** (0.000)	4.599*** (0.000)	4.099*** (0.000)	3.692*** (0.008)
CDS → BİST 100	0.208 (0.418)	4.196*** (0.000)	4.07*** (0.000)	3.612*** (0.001)	3.092* (0.051)
	Kırılmalısız Model				
BİST 100 → CDS	-2.75 (0.997)	-0.753 (0.774)	-0.869 (0.808)	-1.003 (0.842)	-1.021 (0.846)
CDS → BİST 100	-4.532 (1.000)	7.57*** (0.000)	7.211*** (0.000)	7.042*** (0.000)	8.047*** (0.000)

Not: ** ve*** simgeleri sırasıyla %10 ve %1 anlam düzeyini ifade etmektedir*

Tablo 5, seriler arasında varyansta nedensellik ilişkisini göstermektedir. Kırılmalı ve kırılmasız modellerin her ikisi de, seriler arasında beşinci gecikmeye kadar çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hong (2001)'e göre, varyansta nedensellik sonuçları, her iki piyasada meydana gelen bilgi akışlarının anında diğer piyasaya iletildiğini ve bunun oynaklığa yansıdığını göstermektedir.

Tablo 5. Varyansta Nedensellik Analiz Sonuçları

	Kırılmalı Model				
	1	2	3	4	5
BİST 100 → CDS	502.77*** (0.000)	563.9*** (0.000)	566.9*** (0.000)	576.6*** (0.000)	592.23*** (0.000)
CDS → BİST 100	3340.5*** (0.000)	180.3*** (0.000)	207.5*** (0.000)	233.7*** (0.001)	260.0*** (0.000)
	Kırılmalısız Model				
BİST 100 → CDS	892.46 (0.000)	62.286 (0.000)	72.22 (0.000)	78.878 (0.000)	85.53 (0.000)
CDS → BİST 100	740.26 (0.000)	92.497*** (0.000)	107.01*** (0.000)	121.552*** (0.000)	131.612*** (0.000)

Not: **** simgesi %1 anlam düzeyini ifade etmektedir*

Her ne kadar varyansta nedensellik sonuçları, seriler arasında risk yayılımını gösterse de, GARCH modelinden elde edilen bu sonuçlar, aşırı kazanç ve kayıp dönemlerinde ortaya çıkacak riski tam olarak yansıtamamaktadır. Bunun nedeni, GARCH modelinin yalnızca volatiliteyi ve genel risk dinamiklerini yakalayabilmesi, ancak aşırı kazançlar veya kayıplar gibi ekstrem durumları analiz etme kapasitesinin sınırlı olmasıdır. Bu sebeple, bu çalışmada risk durumuna özgü nedensellik testleri de gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6, aşırı risk durumunda nedensellik analizine ilişkin sonuçları göstermektedir. Aşağı yönlü nedensellik sonuçları, %5 risk düzeyinde getiri serisinin riske maruz değerini (VaR) aşan günlerin belirlenmesiyle elde edilmiştir. Bu günlere "1" diğer günlere ise "0" değeri verilerek, getiri serisi dönüştürülmüştür. Ayrıca %95 güven düzeyinde riske maruz değerlerini aşan günler belirlenerek,

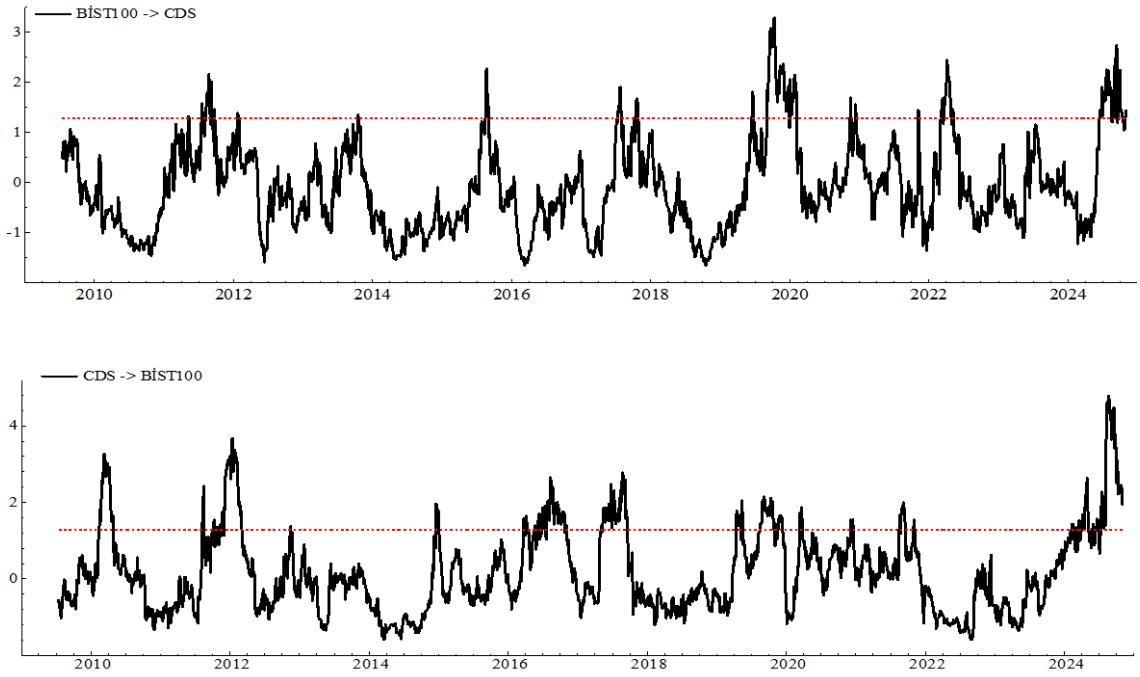
yukarı yönlü risk analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde, %95 güven düzeyindeki aşırı getiri günleri için benzer bir dönüşüm yapılmış ve yukarı yönlü risk sonuçları elde edilmiştir. Aşağı yönlü risk analizinde, her iki modelde (kırılmalı ve kırılmasız) CDS ile BİST 100 arasında tüm gecikmelerde herhangi bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir. Yani, CDS'deki aşağı yönlü riskin BİST 100 üzerinde bir etkisi olduğu tespit edilmemiştir. Ancak, yukarı yönlü risk analizinde, kırılmasız modelde herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, kırılmalı modelde ilk gecikmede (ilk günde) CDS'den BİST 100'e doğru yukarı yönlü bir riskte nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Bu durum, CDS'nin BİST 100 üzerinde ilk gün itibarıyla yukarı yönlü bir risk etkisi yarattığını ve bu etkinin piyasa üzerinde kısa vadeli bir yansıma oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Risk Durumunda Nedensellik Analiz Sonuçları

		1	2	3	4	5
Kırılmalı Model						
0.05	BİST 100 → CDS	0.971 (0.166)	-0.481 (0.685)	-0.765 (0.778)	-0.786 (0.784)	-0.685 (0.753)
	CDS → BİST 100	-3.221 (0.999)	-0.618 (0.732)	-0.657 (0.744)	-0.681 (0.752)	-0.43 (0.666)
0.95	BİST 100 → CDS	-0.992 (0.839)	0.141 (0.444)	-0.022 (0.509)	-0.15 (0.560)	-0.333 (0.630)
	CDS → BİST 100	2.26 (0.012)**	-0.651 (0.743)	0.107 (0.458)	0.541 (0.294)	0.86 (0.195)
Kırılmasız Model						
0.05	BİST 100 → CDS	0.416 (0.339)	-0.071 (0.528)	-0.375 (0.646)	-0.422 (0.664)	-0.206 (0.581)
	CDS → BİST 100	-2.139 (0.984)	-0.561 (0.713)	-0.808 (0.791)	-0.837 (0.799)	-0.608 (0.728)
0.95	BİST 100 → CDS	-1.035 (0.85)	-0.589 (0.722)	-0.697 (0.757)	-0.801 (0.789)	-0.929 (0.824)
	CDS → BİST 100	0.343 (0.366)	-0.444 (0.671)	0.312 (0.377)	0.739 (0.230)	1.03 (0.152

Not: *** simgesi %5 anlam düzeyini ifade etmektedir*

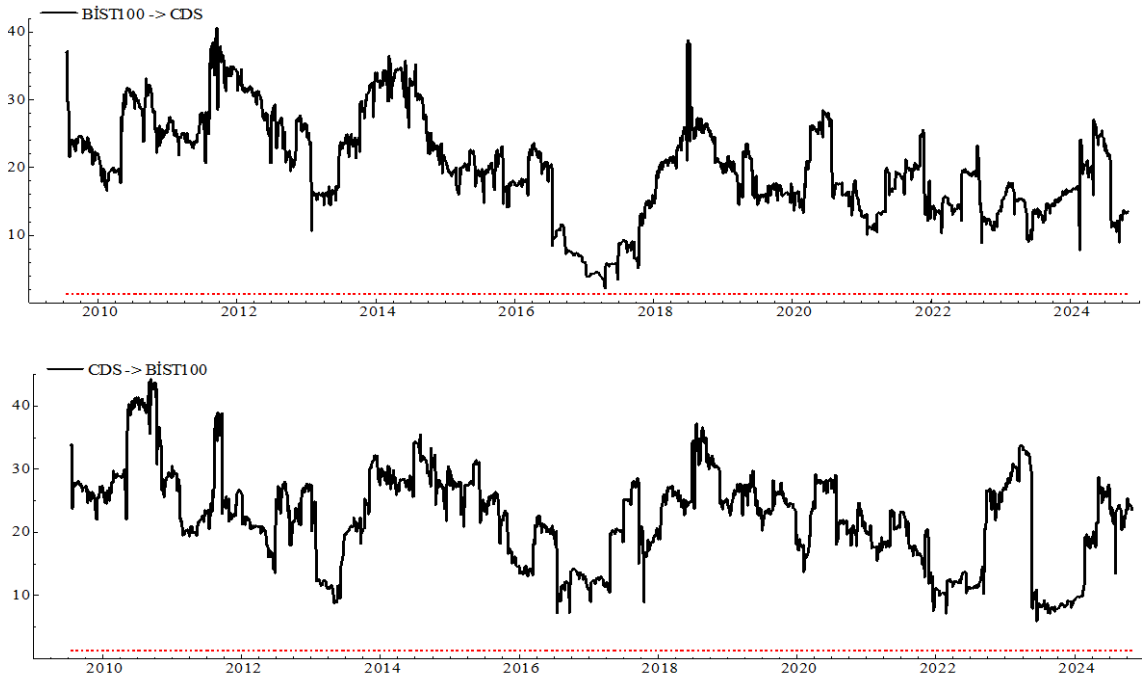
Şekil 3, kırılmaların varyans denklemine dahil edildiği GARCH modelleri kullanılarak yapılan ortalamada nedensellik analizinin zaman içindeki sonuçlarını göstermektedir. 2008 Küresel Finansal Krizi'nden sonra, Türkiye'deki CDS primleri ile BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi zaman içinde değişkenlik göstermiştir. 2008'de, CDS primlerinin artışı borsa üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, ancak borsanın CDS primlerine doğrudan etkisi görülmemiştir. 2012 Avrupa Borç Krizi sırasında ise karşılıklı bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. 2013'teki Gezi Parkı olayları ve ABD'nin faiz artırımı beklentileri CDS primlerini yükseltmiş, 2015'te ise borsadaki düşüş CDS primlerinin artmasına yol açmıştır. 2016'daki darbe girişimi sonrası risk algısının artmasıyla CDS primleri ve borsa arasındaki etkileşim güçlenmiş, 2020 COVID-19 pandemisi ve 2022'deki ekonomik kırılganlıklarla birlikte çift yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin iç ve dış gelişmeler ile ekonomik faktörlerinin finansal piyasalar üzerindeki belirgin etkilerini yansıtmaktadır.

Not: *Kırmızı çizgi %10 anlam düzeyini ifade etmektedir*

Şekil 3. Zamanla Değişen Ortalamada Nedensellik Grafiği

2008-2024 dönemine ait zamanla değişen varyansta nedensellik analiz sonuçları, BİST 100 endeksi ile CDS primleri arasında oynaklık düzeylerinde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, piyasalardaki oynaklıkların birbirine aktarıldığını ve her iki piyasanın da karşılıklı olarak birbirinin risk algısını etkilediğini ortaya koymaktadır. Hong (2001) çalışmasına dayanarak, varyansta gözlemlenen bu nedensellik ilişkisi, piyasalarda bilgi akışının sadece fiyatlar üzerinden değil, aynı zamanda piyasa volatilitesinde de yansıdığını göstermektedir. Yani, bir piyasada meydana gelen oynaklık artışı, diğer piyasa üzerinde de etkili olabilmekte ve bunun tersine, bir piyasa volatilitesindeki değişim de diğer piyasanın oynaklığını tetikleyebilmaktedir. Bu çift yönlü bilgi akışı, finansal piyasalarda oynaklıkların ve risklerin anlık olarak yayıldığını ve yatırımcıların her iki piyasadaki gelişmeleri izleyerek strateji geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Not: *Kırmızı çizgi %10 anlam düzeyini ifade etmektedir*

Şekil 4. Zamanla Değişen Varyansta Nedensellik Grafiği

Sonuç

Türkiye'nin Borsa İstanbul'da işlem gören ilk 100 şirketinin performansını yansıtan BİST 100 Endeksi ile ülke riskini gösteren beş yıllık Credit Default Swap (CDS) prim verilerini analiz etmektedir. Çalışma, Türkiye'nin risk düzeyi ile hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi ortalama, varyans ve risk durumlarında gerçekleştirilen nedensellik analizleriyle incelemektedir. Ayrıca 2008-2024 döneminde meydana gelen küresel ve ulusal düzeydeki ekonomik, siyasi ve diğer olayların bu seriler arasındaki nedenselliği nasıl etkilediğini görmek amacıyla, zamanla değişen ortalama ve varyans düzeylerinde nedensellik analizleri yapılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, kırılmasız modeller ortalamada nedensellik tahmininde başarısız olurken, yapısal kırılmaların dahil edilmesi ile BİST 100 ve CDS arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Diğer yandan, varyansta nedensellik analizlerinde hem kırılmalı hem de kırılmasız modellerde aynı sonuç elde edilmiş olup, çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu bulgular, iki piyasa arasındaki volatilite yayılımının karşılıklı olduğunu ve piyasa oynaklıklarının birbirini etkilediğini göstermektedir. Bu durum, literatürdeki Çevik ve Buğan (2019) ile Sönmez et al. (2023) çalışmalarındaki sonuçlarla tutarlıdır.

Risk durumunda yapılan nedensellik analizinde, aşağı yönlü risk koşullarında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmazken, yapısal kırılmaların dahil edildiği yukarı yönlü risk koşulunda CDS primlerinden BİST 100 endeksine doğru, ilk gün için anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu bulgu, CDS primlerindeki aşırı riskin BİST 100 üzerindeki kısa vadeli etkilerini ortaya koymaktadır.

Zamana bağlı nedensellik analizleri ise küresel ve yerel düzeyde meydana gelen olayların BİST 100 endeksi ve CDS arasındaki ilişkiyi zaman içinde değiştirebildiğini ve bu olayların her iki piyasa arasındaki nedensellik ilişkisini şekillendirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, Köseloğlu (2013) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçları desteklemektedir ve özellikle küresel

ekonomik krizler ve yerel siyasal olayların Türkiye'nin finansal piyasaları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, yatırımcılar ve politika yapıcılar için önemli stratejik çıkarımlar sunmaktadır. Yatırımcılar, BİST 100 endeksi ve CDS primleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri göz önünde bulundurarak, piyasa volatilitesinin yüksek olduğu dönemlerde risk yönetimi stratejilerini güçlendirmelidirler. Yapısal kırılmaların ve aşırı risk koşullarının piyasa ilişkileri üzerindeki etkilerini dikkate alarak, yatırım kararlarında daha dikkatli ve esnek bir yaklaşım benimsemek gerekmektedir. Ayrıca politika yapıcılar için bu sonuçlar, finansal piyasalarda yaşanabilecek aşırı risk ve volatilite dönemlerine karşı önceden hazırlıklı olunması gerektiğini ve küresel ve yerel ekonomik şoklara karşı piyasa istikrarını koruyacak stratejilerin geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Acaravcı, S. K., & Karaömer, M. Y. (2017). Borsa İstanbul (BİST-100) ve kredi temerrüt takası (CDS) arasındaki ilişkinin incelenmesi. In *Mediterranean International Conference on Social Sciences by UDG* (Vol. 260, p. 273).

Akgüneş, A. O. (2021). Kredi temerrüt takasları, borsa endeksleri, tahvil faizleri ve döviz kuru arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, *6*(14), 71-83.

Akkaya, M. (2017). Türk tahvillerinin CDS primlerini etkileyen içsel faktörlerin analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, *1*(107), 130-145.

Altuntaş, D., & Ersoy, E. (2020). CDS primi ile BİST 30 endeksi ve BİST bankacılık endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 144-155.

Andrade, S. C., & Chhaochharia, V. (2018). The costs of sovereign default: Evidence from the stock market. *The Review of Financial Studies*, *31*(5), 1707-1751.

Atasever, G. (2019). Türkiye'de risk primi (CDS), piyasa göstergeleri ve seçim dönemlerine ilişkin ekonometrik Analiz. *Journal of Academic Value Studies*, *3*(13), 217-226.

Ballester, L., & González-Urteaga, A. (2020). Is there a connection between sovereign CDS spreads and the stock market? Evidence for European and US returns and volatilities. *Mathematics*, *8*(10), 1667.

Başarır, Ç., & Keten, M. (2016). Gelişmekte olan ülkelerin cds primleri ile hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki kointegrasyon ilişkisi a coıntegratıon analysis between CDS premiums, stock ındexes and exchange rates ın emerging countries. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 369-380.

Bektur, Ç., & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi temerrüt takaslari ile BİST 100 Endeksi arasindaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*(3), 73-83.

Boussada, H., Prigent, J. L., & Soumare, I. (2023). On the sovereign debt crisis: sovereign credit default swaps and their interaction with stock market indices. *Applied Economics*, *55*(1), 20-42.

Ceylan, I. E., Ceylan, F., Tuzun, O., & Ekinci, R. (2018). The effect of credit default swaps (CDS) on BİST100 in Türkiye: Ms-Var approach. *Ecoforum journal*, *7*(1).

Chan, K. C., Fung, H. G., & Zhang, G. (2009). On the relationship between Asian credit default swap and equity markets. *Journal of Asia Business Studies*, *4*(1), 3-12.

Chen, L. H., Hammoudeh, S., & Yuan, Y. (2011). Asymmetric convergence in US financial credit default swap sector index markets. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, *51*(4), 408-418.

Cheung, Y. W., & Ng, L. K. (1996). A causality-in-variance test and its application to financial market prices. *Journal of econometrics*, *72*(1-2), 33-48.

Cole, H. L., & Kehoe, P. J. (1998). Models of sovereign debt: Partial versus general reputations. *International Economic Review*, 55-70.

Coronado, M., Corzo, M. T., & Lazcano, L. (2012). A case for Europe: the relationship between Sovereign CDS and stock indexes. *Frontiers in Finance and Economics*, *9*(2), 32-63.

Çevik, E. İ., & Buğan, Ö. Ü. M. F. (2019, November). Borsa İstanbul ile risk primi arasındaki nedensellik ilişkisi. In *Internatıonal Congress of Management Economy and Polıcy 2019 Autumn Proceedıngs Book* (p.534).

Degirmenci, N., & Pabuccu, H. (2016). Relationship between Istanbul stock market and credit default swap: VAR and NARX model. *The Journal of Academic Social Science*, *4*(35), 248-261.

Demir, Y., & Dinç, M. (2021). Kredi temerrüt swapları, döviz kuru ile borsa İstanbul arasındaki ilişkinin analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *16*(64), 1642-1656.

Eaton, J., & Fernandez, R. (1995). Sovereign debt. *Handbook of international economics*, *3*, 2031-2077.

Eaton, J., & Gersovitz, M. (1981). Debt with potential repudiation: Theoretical and empirical analysis. *The Review of Economic Studies*, *48*(2), 289-309.

Eren, M., & Başar, S. (2016). Makroekonomik faktörler ve kredi temerrüt takaslarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisi: Ardl yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(3).

Evci, S. (2020). Kredi temerrüt swapları ile borsa istanbul arasındaki eşbütütünleşme ilişkisinin analizi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(1), 100-117.

Gennaioli, N., Martin, A., & Rossi, S. (2014). Sovereign default, domestic banks, and financial institutions. *The Journal of Finance*, *69*(2), 819-866.

Gnagne, P. X., Simo-Kengne, B. D., & Manguzvane, M. M. (2024). The spillover and contagion effects of sovereign risk on stock markets. *Economic Modelling*, *141*, 106921

Hancı, G. (2014). Kredi Temerrüt Takaslari ve BİST-100 Arasindaki İlişkinin İncelenmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (102), 9-22.

Hong, Y. (2001). A test for volatility spillover with application to exchange rates. *Journal of Econometrics*, *103*(1-2), 183-224.

Hong, Y., Liu, Y., & Wang, S. (2009). Granger causality in risk and detection of extreme risk spillover between financial markets. *Journal of Econometrics*, *150*(2), 271-287.

İlhan, B., & Bayır, M. (2021). BİST Sınai ve BİST Mali Endeksi ile CDS, faiz, döviz kuru, toplam krediler ve COVİD-19 arasındaki dinamik ilişki. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*.

Jeanneret, A. (2017). Sovereign default risk and the US equity market. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, *52*(1), 305-339.

Kaderli, Y. & İltaş, Y. (2021). Türkiye CDS primi ile borsa sektör endeksleri arasındaki volatilite etkileşimi: Varyansta nedensellik testinden bulgular. *Bankacılar Dergisi*, 32(118), 3-17.

Kandemir, T., Vurur, N. S., & Gökgöz, H. (2022). Türkiye'nin CDS primleri ile BİST 100, döviz kurları ve tahvil faizleri arasındaki etkileşimin cDCC-EGARCH ve varyansta nedensellik analizleriyle incelemesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *24*(42), 510-526.

Karslıoğlu, İ., & Sevim, U. (2022). hisse senedi fiyatları ile ülke risk primi (CDS) arasındaki ilişki. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, *24*(3), 576-593.

Köseoğlu, S. D. (2013, April). The transmission of volatility between the cds spreads and equity returns before, during and after the global financial crisis: Evidence from Türkiye. In *Proceedings of 8th Asian Business Research Conference* (pp. 1-2).

Lahiani, A., Hammoudeh, S., & Gupta, R. (2016). Linkages between financial sector CDS spreads and macroeconomic influence in a nonlinear setting. *International Review of Economics & Finance*, *43*, 443-456.

Lamoureux, C. G., & Lastrapes, W. D. (1990). Persistence in variance, structural change, and the GARCH model. *Journal of Business & Economic Statistics*, *8*(2), 225-234.

Münyas, T. (2018). CDS primi ve piyasa göstergeleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi üzerine ekonometrik bir analiz: TÜRKİYE örneği. *Atlas Journal*, *4*(15), 1689-1696.

Norden, L., & Weber, M. (2004). Informational efficiency of credit default swap and stock markets: The impact of credit rating announcements. *Journal of Banking & Finance*, *28*(11), 2813-2843.

Sansó, A., Carrion, J. L., & Aragó, V. (2004). Testing for changes in the unconditional variance of financial time series. *Revista de Economía Financiera, 2004, vol. 4, p. 32-52*.

Saparca, Ü., & Yenipazarlı, A. (2023). CDS primi, döviz kuru ve BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(2), 30-44.

Sarı, S. (2024). ülke ekonomilerinde bir gösterge olarak kredi temerrüt takası (CDS) ve makro belirleyicileri: Türkiye örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *19*(1), 10-20.

Sarıgül, H., & Şengelen, H. E. (2020). Ülke kredi temerrüt takas primleri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki: Borsa İstanbul'da banka hisse senetleri üzerine ampirik bir araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (86), 205-222.

Senol, Z. (2021). Borsa endeksi, döviz kuru, faiz oranları ve CDS primleri arasındaki oynaklık yayılımları: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, *12*(1), 111-126.

Serap Vurur, N. (2021). BİST 100 endeksi ile cds primleri arasındaki ilişkide COVİD 19 etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 97-112.

Sovbetov, Y., & Saka, H. (2018). Does it take two to tango: Interaction between credit default swaps and national stock indices. *Journal of Economics and Financial Analysis*, *2*(1), 129-149.

Sönmez, Y., Baydaş, Y., & Kılıç, E. (2023). CDS primleri ile seçili BİST endeksleri arasındaki volatilite yayılımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (64), 29-34.

Şahin, E. E., & Özkan, O. (2018). Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve BİST-100 endeksi ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(3), 1939-1945.

Tanyıldızı, H. ve Yiğiter, Ş. Y. (2021). Kredi temerrüt takasları ve emtia fiyatları ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi,* 29(47), 181–200.

Topaloğlu, E. E., & Ege, İ. (2020). Kredi temerrüt swapları (CDS) ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasındaki ilişki: Kısa ve uzun dönemli zaman serisi analizleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *12*(2), 1373-1393.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Aslan, R.; Olcay, A. (2025). "Y Kuşağının Helal Gıda Tüketim Tutumu ve Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 129-144. **Gönderim Tarihi**: 10.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 17.05.2025 - 21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1696492

Yazar/Author

Ramazan ASLAN*, Atınç OLCAY**

Makale Adı/Article Name

Y Kuşağının Helal Gıda Tüketim Tutumu ve Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma***

A Study to Determine the Effect of Generation Y on Halal Food Consumption Attitude and Behavioural Intentions

ÖZ

Bireyler, tüketim kararlarını verirken tutumları ve davranışsal niyetleri doğrultusunda hareket edebilmektedir. Ürün temini ve karar verme sürecinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Tüketicilerin, ihtiyaç ve beklentilerine uygun ürünlerin tercih etmeleri, memnuniyet ve tatmin düzeylerini doğrudan etkileyebilmektedir. Yaş grupları, dini inançlar ve bireysel farklılıklar, tüketim tercihlerini şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği aracılığı ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın temel hedefi, Y kuşağı bireylerinin helal gıda tüketimine yönelik tutumlarını ve davranışsal niyetlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Gaziantep ve Adıyaman illerinde yaşayan 411 Müslüman Y kuşağı katılımcıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, Y Kuşağı bireylerin, dini inanışı, ürünün temiz olması ve damak zevkine uygun olması gibi etkenlerin tüketim tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Helal gıda tüketiminin, Y Kuşağı tüketiciler için ikamet edilen bölgenin mutfak ve gastronomi kültürünün zenginliğine bağlı olarak İslami usullere ve kurallara uygun olarak üretilmesi, gıdaların tüketilmesinde herhangi bir sakınca oluşturmadığı ve satın alma aşamalarında helal sertifikasyon ve belgelendirme işaretlerine dikkat edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, helal gıda, tüketim tutumu, davranışsal niyet.

ABSTRACT

Individuals can make consumption decisions based on their attitudes and behavioral intentions. Various factors influence the process of obtaining and choosing products. Consumers' preference for products that meet their needs and expectations can directly affect their satisfaction and contentment levels. Age groups, religious beliefs, and individual differences are among the key factors that shape consumption preferences.

In this study, data were collected using a quantitative research method through a survey technique. The main objective of the research is to reveal the attitudes and behavioral intentions of Generation Y individuals towards halal food consumption. In this context, a survey was conducted with 411 Muslim Generation Y participants living in the provinces of Gaziantep and Adıyaman. The findings indicate that factors such as religious beliefs, product cleanliness, and compatibility with taste preferences influence the consumption choices of Generation Y individuals. It was also concluded that halal food consumption for Generation Y consumers is shaped by the richness of the culinary and gastronomic culture of their region of residence. Foods produced in accordance with Islamic principles are not considered objectionable for consumption, and halal certification and labeling are taken into account during the purchasing process.

Keywords: Generation Y, halal food, consumption attitude, behavioural intention.

* Gaziantep Üniverisitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, 00ramazanaslan@gmail.com,

** Porf. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, atincolcay@gmail.com,

*** Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinin bir ürünüdür. Bu çalışma için Gaziantep Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 05/04/2022 tarih ve 04 nolu toplantısında alınan 45 nolu karar uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

The consumption attitudes and behavioral intentions of Generation Y Muslim individuals towards halal food represent a significant intersection between traditional religious values and contemporary lifestyles. Born between the early 1980s and the mid-2000s, Generation Y has been shaped by global trends such as digitalization, individualism, instant access to information, and environmental consciousness. For this generation, halal food consumption is not merely a religious obligation; it also reflects broader values including health consciousness, ethical consumption, environmental responsibility, and brand transparency. In this context, halal food becomes not only a symbol of faith but also an expression of identity, personal values, and a conscious lifestyle choice. The primary aim of this study is to examine the attitudes and behavioral intentions of Generation Y individuals residing in the Turkish provinces of Gaziantep and Adıyaman regarding halal food consumption. Gaziantep, officially recognized as Türkiye's first gastronomy city, and Adıyaman, with its rich culinary heritage and potential, were chosen as the research locations due to their strong gastronomic identities and cultural ties to halal food practices. Exploring the halal food behaviors of young individuals living in these cities provides important insight not only into consumer behavior but also into how religious and cultural values integrate within local gastronomic development and tourism.

The research problem is defined as follows: "What are the attitudes and behavioral intentions of Generation Y individuals toward halal food consumption?" The study investigates how factors such as religious commitment, ethical sensitivity, brand trust, awareness of halal certification, and health considerations influence these behaviors. In this multifaceted perspective, halal food is not perceived solely as a religious requirement but also as a reflection of broader personal and social values. A quantitative research method was adopted, using a structured survey as the primary data collection tool. The survey was conducted with 411 Generation Y individuals residing in Gaziantep and Adıyaman. Participants were assessed based on demographic characteristics, the importance they place on religion, perceptions of halal, confidence in certification systems, and criteria influencing their purchasing decisions. The data obtained were analyzed quantitatively to understand how attitudes translate into behavioral intentions in the context of halal food consumption. The findings reveal that while religious belief is a key motivator, it is not the only determinant in halal food choices among Generation Y individuals. Particularly among urban, educated participants who have easy access to information, halal food is evaluated not just for its religious compliance, but also for factors such as health, environmentally friendly production processes, respect for human rights, and fair trade practices. For these individuals, halal food is synonymous with safe and ethical consumption. Consumers are concerned with the origin of the product, how and by whom it is produced, what ingredients it contains, and under what standards it has been certified.

The content, auditing procedures, and institutional credibility of halal certificates play a critical role in shaping consumer trust. Most participants emphasized the importance of clear and transparent labeling of halal certifications on product packaging. Moreover, the superficial or symbolic use of halal in marketing strategies was identified as a factor that can diminish brand trust and negatively impact consumer preferences. This shows that Generation Y tends to adopt a more skeptical and critical approach toward marketing tactics and seeks authenticity in brand communication. For many individuals in this generation, choosing halal food also serves as a tool for identity expression and social belonging. Through halal consumption, they not only fulfill religious duties but also reflect their ethical principles and social consciousness. In this sense, halal food represents a lifestyle philosophy that incorporates both faith and modern values. Ethical working conditions, environmentally sustainable practices, and healthy ingredients are key considerations that accompany religious compliance in their decision-making processes. In light of these findings, cities like Gaziantep and Adıyaman which possess strong gastronomic identities can benefit from developing production and promotion strategies focused on halal food. Positioning halal as a comprehensive standard that meets both religious and modern consumer expectations can significantly contribute to regional development and tourism revenues. By emphasizing health, quality, sustainability, and transparency, producers and service providers can align better with Generation Y's expectations, potentially increasing brand loyalty and regional competitiveness

In conclusion, the consumption behaviors of Generation Y Muslim individuals regarding halal food demonstrate a well-informed, multidimensional, and value-oriented decision-making process. For this generation, halal food is not merely a religious practice; it is also a statement of personal values, a component of identity, and a contribution to societal and environmental well-being. The study confirms that cities with strong culinary identities like Gaziantep and Adıyaman have the potential to become prominent brands in halal gastronomy. To gain the trust and loyalty of Generation Y consumers, producers and marketers must adopt an inclusive, transparent, and ethically driven approach to halal food rather than treating it as a symbolic or marketing gimmick.

Giriş

Tüketim, insanlığın varoluşundan bu yana en temel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Bireyler, enerji gereksinimlerini tükettikleri besinlerle karşılamaktadır. Besinlerin insan metabolizmasına uygun ve faydalı olması önemlidir. Tüketim tercihleri, farklı kavim ve toplumların yaşam tarzlarına göre şekillenmiştir. İnsanlar, sağlıklı ve temiz besinlere ulaşabilmek için yaş, cinsiyet ve inanç gibi birçok değişkenin etkisiyle arayış içinde olmuş; ayrıca beslenme ve barınmanın yanı sıra manevi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmıştır (Özdemir ve Altıner, 2019: 1-8).

Bireyler ve toplumlar varoluşsal sorgulamalar doğrultusunda farklı inanç sistemlerine yönelmiştirler (Çelik, 2011: 53-61). Din, bireylerin yaşam tarzlarını ve tüketim alışkanlıklarını şekillendiren temel bir unsur olarak öne çıkmıştır (Karaalp, 2021: 33-52). İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik gibi semavi dinlerin yanı sıra çeşitli inanç yapıları da mevcuttur. İnanç sistemleri, tüketilecek ürünlerin dini kurallara uygunluğunu belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir. Müslüman bireyler, tüketim ve üretim tercihlerinde İslam dininin helal ve haram esaslarına bağlı kalarak hareket etmektedir (Kahraman, 2021: 360-371). İslam'ın uygun gördüğü gıdaların tüketilmesi, Müslüman bireyler için dini bir zorunluluk olup, bu durum tüketim tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Ahmed, 1998). İslam'a uygun şekilde üretilmiş ürünlerin talebi, helal gıda pazarının gelişimini de beraberinde getirmiştir. Müslüman tüketiciler, helal üretim ve dağıtım süreçlerine duyarlı davranmakta; buna karşılık dağıtım eksiklikleri, tedarik sorunları, fiyat erişilebilirliği ve pazarlama stratejileri gibi faktörler helal gıdaya ulaşımı zorlaştırabilmektedir (Aktaş ve Özdoğan, 2016).

Bireyler, içinde bulundukları toplumsal ve küresel bağlam doğrultusunda kuşaklar halinde sınıflanmakta; bu kuşaklar, kendi dönemlerinin özelliklerine göre farklı yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıkları geliştirmektedir (Türk, 2013: 11-26). Y kuşağı, hızla değişen ekonomik ve sosyal koşulların etkisiyle, yoğun çalışma temposu, hızlı tüketim eğilimi ve yüksek para kazanma arzusu ile tanımlanmakta; bu özellikler, fikir oluşturma ve karar verme aşamalarında çevresel ve kişisel faktörlerin etkisiyle heterojen tüketim tercihlerine yönelmektedir (Tufur, 2011: 35-37). Türkiye'nin farklı bölgelerinin tarihsel ve kültürel zenginlikleri, Y kuşağının bu heterojen tüketim profiline yanıt verecek bir gastronomik çeşitlilik sunmaktadır. Gaziantep'in köklü mutfak kültürü ve Adıyaman'ın gastronomi potansiyeli, yalnızca bölgesel lezzetlerin çeşitliliğini arttırmakta kalmayıp, aynı zamanda gastronomi turizminin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'deki yemek kültürü, dini inançlara dayalı bir yapı içerisinde şekillenmekte; özellikler İslam dini esaslarına uygun üretilen yiyecekler, Müslüman Y kuşağı bireylerinin tüketim tercihlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Y kuşağı bireylerinin dini ve kültürel değerleriyle şekillenen bu tüketim davranışları, bölgedeki gastronomik çeşitliliğinin onların farklı ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamasına olanak tanımaktadır (Özdemir ve Altıner, 2019: 1-8).

Din, tüketici davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahip sosyokültürel bir unsurdur. Özellikle İslam inancına bağlı bireyler için, tüketilecek ürünlerin helal olması, yalızca dini bir sorumluluk değil, aynı zamanda bilinçli bir tüketim tercihi olarak da öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, ürünlerin helal statüsünü belgeleyen sertifikalar ve işaretlemeler, Müslüman tüketiciler için güven oluşturmakta ve satın alma kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Günümüzde özellikler y kuşağı bireyleri, sahip oldukları dini hassasiyetler doğrultusunda tüketim tercihlerinde belirgin eğilimler gösterebilmektedir (Aktu, 2016: 165-169). Helal gıdaya erişim olanakları ve bireysel inanç temelle beklentiler, bu kuşağın tüketim davranışlarını farklılaştırmakta ve çeşitlendirmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın problemi şu sorular çerçevesinde şekillendirilmiştir; "Gaziantep ve Adıyaman illerinde ikamet eden y kuşağı bireylerinin helal gıda tüketimindeki tutumlar nelerdir?" ve "bu bireylerin davranışsal niyetleri nasıl oluşmaktadır?" Bu çerevede yürütülen araştırmanın temel amacı, y kuşağı bireylerinin helal gıda tüketimine ilişkin tutumlarını ve bu konudaki davranışsal niyetlerini analiz etmektir. Gerçekleştirilen araştırma kapsamında, problem soruları ve temel amaca bağlı kalınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

1. Literatür taraması

Tüketim ve tüketici ilişkisi, dini inanışlara bağlı olarak şekillenebilmektedir. İslam'a uygun üretim ve tüketimin Müslüman bireyler için büyük önem taşımasını sağlamaktadır. İslamiyet'in yaygınlaşmasıyla gıda, ilaç ve kozmetik sektörlerinin gelişimi, arz-talep dengesini etkileyerek tüketici tercihlerine uygun üretim yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum, Pazar dinamikleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tüketicilerin kişisel özellikler ve yaşadıkları bölgenin kuşak tiplerine bağlı olarak, tüketim etkileri farklılık gösterebilmektedir (Güneş ve Yetim, 2020: 73-91). Araştırmanın temel amacı; Y kuşağı bireylerinin helal gıda tercihleri doğrultusunda tüketim tutum ve davranışsal niyetlerini incelemektedir. Farklı araştırmalar, problemlerin tespiti ve takibinin yanı sıra, ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm önerilerinin tartışılmasına olanak sağlaması kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, Y kuşağı Müslüman tüketicilerin, tüketim tercih, tutum ve davranışsal niyetlerinin belirlenmesine yönelik etkileşimi ve önemi inceleyen literatür örnekleri aşağıda ele alınmaktadır.

Rezai, Mohamed ve Shamsudin (2012), Malezya'nın Klang Vadisi'nde ikamet eden 800 gayrimüslimin tüketim çeşitliliğindeki dinler arası farklılıkları belirlemek amacıyla yapılandırılmış bir anket çalışması uygulamıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların Müslüman bir ülkede yaşadıkları ve helâl gıda tüketiminden çekinmedikleri, helâl sertifikalı ürünlerin tanıtım, reklam ve varlığını kabul ettikleri ve helâl gıda tüketiminde herhangi bir sorun yaşamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, helâl gıda açısından üretilen ürünlerin farklı dinlere mensup bireyler tarafından da tercih edildiğini göstermektedir.

Öztürk, Nart ve Altunışık (2015), sosyal medya platformu olan Facebook'ta "Helal Platform" isimli grup üyelerine yönelik, tüketicilerin helal gıda satın alma niyetleri, tutumları ve davranışsal tercihlerini araştırmak amacıyla 202 katılımcıya çevrimiçi anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, helal yollarla üretilen ürünlerin gıda, sağlık ve kozmetik gibi alanlarda tüketicilerin tercih önceliklerinde, dini inançların ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, satın alma aşamalarında bireylerin güvenilirlik ve helal kavramlarının önemli etkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kızılkaya (2017), Türkiye genelinde tüketicilerin helal gıda ürünlerini tercih etme nedenlerini ve tüketicilerin ürün tercih eğilimlerini araştırmak amacıyla 382 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar, Türkiye'de yaşayan bireylerin tüketim tercihlerinde İslam

dininin önemli olduğunu ve helal gıda ile helal sertifikalı ürünlerin tercih edildiğini göstermektedir.

Kaplan ve Gezen (2017), Çanakkale'de ikamet eden tüketicilerin helal gıda tüketimindeki satın alma niyetlerini belirlemek amacıyla 237 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, Çanakkale'de yaşayan bireylerin helal gıda tercihlerinde tutum ve öznel normların satın alma üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tüketicilerin, yaşadıkları bölge ve aile yapısından etkilendiği gibi dinin de tüketim tercihlerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Memiş, Cesur ve Akın (2018), Türkiye genelinde tüketicilerin sertifikasyon ve dini şartlara uygunluğunun satın alma sürecindeki etkilerini belirlemek amacıyla 796 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırmada, Müslüman tüketicilerin ürün satın alma sürecinde logo ve sertifika işlemlerine dikkat ettikleri ve bunun önemli bir etken olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, tüketicilerin ürün tasarımı, yapısı, özellikleri ve içerikleri konusunda seçici oldukları; gıda ürünlerine yönelik tercihlerde ise dini inançların satın alma sürecinde etkili bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

Dölekoğlu ve Çelik (2018), Adana'da ikamet eden Y kuşağı bireylerinin ürün tercih sıklığı ve satın alma düzeylerini belirlemek amacıyla 300 katılımcıya anket uygulamıştır. Elde edilen veriler ışığında, katılımcıların %84'ü ev dışında haftada bir gün lokanta, restoran vb. işletmeleri tercih ettiklerini ve yiyecek-içecek kategorisinde de yöresel ürünleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Abbas (2019), Pakistan'da ikamet eden Müslüman bireylerin helâl gıda tüketim ve tercih algılarının belirlenmesi amacıyla 453 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların helâl gıda ve helâl sertifikalı ürünleri tercih ederken dikkatli oldukları ve mensubu oldukları dine göre tüketim olanaklarını önemsedikleri sonucuna varılmıştır. Tüketicilerin satın alma tercihleri incelendiğinde, %45,31'lik bir oranla bağlı oldukları dinin emir ve yasaklarının, %35,74'lük bir oranla ise ürünün tanıtım ve fiyat etkeninin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abbasov (2020), İzmir ilinin Buca ilçesinde tüketicilerin demografik özellikleri ve dini inanç seviyelerini belirlemek amacıyla 499 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların demografik özellikleri açısından helal gıda tercihleri ve memnuniyet seviyeleri arasında önemli bir farklılık görülmemiştir. Tüketicilerin helal gıda tercihlerinde, dini emir ve yasakların belirleyici rol oynadığı ve ürünlerin temiz, güvenilir ve sağlıklı olmasının tercih edilmesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Amalia, Sosianika ve Suhartanto (2020), Endonezya'da yaşayan bireylerin helâl gıda satın alma davranışları, tüketim ve tercih niyetlerini belirlemek amacıyla 319 Müslüman tüketiciyle bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, Müslüman bireylerin helâl gıda satın alma niyetinin oluşması ve İslam dinine bağlı bireylerin tüketim tercihlerinde dinin emir ve yasaklarına uygun olarak hareket ettiği ancak bazı tercihlerin kişisel istek ve arzulardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak öznel normlar, tutum, davranışsal niyet ve dindarlık, helâl gıda satın alma ve tercih etmede önemli bir rol oynamaktadır.

Wibowo, Putri, Hanafiah Permana ve Ahmad (2022), Endonezyalı Y kuşağı bireylerinin karar verme ve satın alma tercih seviyelerinin belirlenmesi amacıyla 400 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, satın alma süreçlerinde Y kuşağı bireylerinin tercihleri aşamasında en önemli etkenin helâl gıda ürünleri olduğu belirlenmiştir. Müslüman bireylerin satın alma tercih ve isteklerinde dini inanış ve görüşlerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Helâl yiyeceklerin güvenilirlik ve imaj seviyesi, Endonezyalı Müslüman Y kuşağı bireylerinin tercihlerini etkilemiştir.

Şahan ve Dedeoğlu (2022), Gaziantep bölgesinde yaşayan Y ve Z kuşağı tüketicilerinin ürün satın alma sürecinde dini inanç etkisini belirlemek amacıyla 394 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, helal gıda kavramının farkındalığının ve helal gıda tutum ve davranışsal niyetine etkisinin, tüketicilerin tercih ve isteklerinin dini açıdan şekillendiği ve satın alma sürecinin olumlu yönde etkilendiği, helal gıda ve helal ürün satın alma etkisinin ise tüketiciler tarafından gerçekleştirilen satın alma faktörlerine ek olarak bağlı olunan dinin emir ve yasaklarına bağlı olarak gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Ekka (2023), COVID-19 döneminde helal turizminin kapsam seviyesini belirlemek amacıyla detaylı bir literatür taraması gerçekleştirmiştir. 2020 yılının Ocak ayı ile 2023 yılının Ocak ayı arasında araştırılan Scopus ve Web of Science gibi iki büyük veri tabanından toplamda 47 akademik çalışma incelenmiştir. Araştırma bulguları doğrultusunda, helal turizmin akademi ve turizm sektörleri arasında gelişim sağladığı ve gerçekleştirilen akademik çalışmaların helal turizm kavramının tanınırlığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yöntem

Araştırma kapsamında nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniği, nicel araştırmalarda en yaygın kullanılan veri toplama yöntemlerinden biridir çünkü bu yöntem, büyük ve heterojen örneklemlerle çalışmasına imkân tanır ve verilerin sayısal hale getirilmesiyle sonuçların objektif bir şekilde analiz edilmesini sağlar. Anket tekniği, araştırma sürecinde zaman ve maliyet açısından da verimli bir yöntemdir. Çünkü yüz yüze görüşme yöntemleriyle karşılaştırıldığında, anketler daha kısa sürede daha fazla kişiye ulaşmayı sağlar ve verilerin hızlı bir şekilde toplanmasına olanak tanır (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012: 84). Ayrıca, anonimlik sağlayarak katılımcıların daha dürüst ve doğru cevaplar vermelerini teşvik eder. Çevrimiçi anketler, özellikle genç nüfusa yönelik araştırmalarda yaygın olarak tercih edilen bir araçtır, çünkü katılımcılar internet üzerinden kolayca erişim sağlayabilir ve anketi istedikleri zaman tamamlayabilirler. Araştırmada kullanılan anket ise, hem yüz yüze hem de çevrimiçi olarak uygulanabilmiş ve bu sayede daha geniş bir katılımcı kitlesine ulaşmıştır. Anketin soruları, helal gıda ile ilgili dini ve kültürel faktörleri dikkate alarak katılımların düşüncelerini, tutumlarını ve davranışsal niyetlerini ölçebilmek için tasarlanmıştır. Anketin uygulanmasında kolayda örneklem yönetimi tercih edilmiştir ve toplamda 411 bireye yönelik anket uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler sayesinde araştırma, helal gıda tüketimi ile ilgili Y kuşağının tutumlarını ve davranışsal niyetlerini daha doğru bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Anket, katılımcıların helal gıda ile ilgili tutumlarını, tüketim tercihlerini, dini inançlarını ve helal gıda ile ilgili davranışsal niyetlerini belirlemeyi amaçlayan sorulardan oluşmuştur. Araştırmanın evrenini Gaziantep ve Adıyaman illerinde ikamet eden Y kuşağı bireylerinden oluşmaktadır. Araştırma, bu illerdeki genç nüfus oranlarının yüksek olması sebebiyle seçilmiştir, ayrıca Gaziantep %17,3 ve Adıyaman %16,1'lik genç nüfus oranlarına sahip olduğundan, bu illerdeki verilerin benzer sonuçlar vereceği düşünülmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2025). Araştırmanın evreni olarak belirlenen iki ildeki Y kuşağını kapsamakta olup, bu iller Türkiye ortalamasına göre genç nüfus oranlarının yüksek olduğu bölgeler olduğundan, seçilen evrenin genel Türkiye nüfusunu yansıtma potansiyeli de bulunmaktadır. Araştırma verileri, anket aracılığıyla toplanmış ve elde edilen sayısal veriler, helal gıda tüketimi konusunda Y kuşağının tutumlarını ve davranışsal niyetlerini anlamak için analiz edilmiştir. Bu sayede, bölgesel ve demografik faktörlerin helal gıda tüketim tercihleri üzerindeki etkileri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında Y kuşağı bireylerin helal gıda

tüketim tercihleri ve davranışsal niyetlerinin belirlenmesine yönelik 30 adet anket sorusu oluşturulmuştur. Katılımcıların demografik bilgileri elde edildikten sonra yöneltilen anket soruları 5'li Likert tipi ölçek kullanılarak, Y kuşağı bireylerine yöneltilen sorulara katılım düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yöneltilen 5'li Likert tipi ölçek çerçevesinde (1. Kesinlikle Katılmıyorum; 2. Katılmıyorum; 3. Kararsızım; 4. Katılıyorum; 5. Kesinlikle Katılıyorum) şekilde bu grubun katılım düzeyi ölçülmüştür. Katılımcılara yöneltilen anket soruları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Anket soruları

1.	İslam dini benim için önemli çünkü hayatın anlamı ile ilgili birçok soruya cevap veriyor.
2.	Dini inançlarım hayata yaklaşımımın arkasında yatıyor.
3.	Dini inançlar hayattaki tüm ilişkilerimi etkiliyor.
4.	Helal yemek yemek benim için önemlidir.
5.	Helal olmayan gıdaya kıyasla helal gıda tüketmeye güvenirim.
6.	Helal gıda temizdir.
7.	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha temizdir.
8.	Helal gıda güvenlidir.
9.	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha güvenlidir
10.	Helal gıda sağlıklıdır.
11.	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha sağlıklıdır.
12.	İnsanlar beni helal yemek yemem için etkileyebilir.
13.	Ailem helal gıdayı tercih eder.
14.	Aile üyelerim seyahat sırasında helal yemeği tercih ediyor.
15.	Helal yemek yemek ailemde standart bir uygulama.
16.	Gayrimüslim ülkelere seyahat ederken helal yiyecek bulmak kolaydır.
17.	Gayrimüslim ülkelere seyahat ederken her zaman Helal gıda tüketme şansım olur.
18.	Türkiye'de helal yiyecek bulmak kolaydır.
19.	Üniversitemde helal yiyecek bulmak çok kolay.
20.	Helal yemek yeme şansım her zaman vardır.
21.	Üniversitemde birçok helal yiyecek seçeneği var.
22.	Gıda ürünleri alırken her zaman Helal etiketi ararım.
23.	Helal gıda fiyatları makuldür.
24.	Yemek helal değilse yemem.
25.	Yemeğin helal olduğundan şüphe edersem yemem.
26.	Yemekler helal olmayan herhangi bir madde kullanılarak hazırlanmışsa, tüketmem.
27.	Seyahat ederken helal yemek tüketirken kendimi rahat hissediyorum.
28.	Seyahat ederken helal gıda ürünlerini tüketmeyi tercih ediyorum.
29.	Helal logolu gıda ürünleri için daha fazla ödeme yapmaya hazırım.
30.	Helal logolu gıda ürünleri almak için daha uzun süre beklemeye hazırım.

Y kuşağı bireylerinden toplanan anket verileri, SPSS 21 programı kullanılarak analiz edilmiş; istatistiksel yöntemler uygulanarak çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, verilerin daha anlaşılır şekilde sunulabilmesi amacıyla uygun tablo ve şekillerle desteklenmiş ve bu görsel araçlar aracılığıyla açıklanmıştır.

3. Bulgular

Gaziantep ve Adıyaman illerinde ikamet eden Y kuşağı bireylerin helal gıda tüketim, tutum ve davranışsal niyetlerinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen anketlerde katılımcıların demografik ve tanıtıcı özelliklerine yönelik veriler tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik ve Tanıtıcı Özelliklerine Yönelik Veriler

Katılımcıların Demografik Özellikleri	N (Sayı)	% (Yüzde)
Cinsiyet		
Kadın	227	55,2
Erkek	184	44,8
Toplam	411	100,0
Medeni Durum		
Evli	161	39,2
Bekâr	250	60,8
Toplam	411	100,0
Yaş		
21 yaş ve altı	59	14,4
22-26	194	47,2
27-31	133	32,4
32-36	19	4,6
37-40	3	0,7
41 yaş ve üzeri	3	0,7
Toplam	411	100,0
Eğitim Durumu		
İlkokul-ortaokul	9	2,2
Lise	100	24,3
Üniversite	220	53,5
Yükseklisans/doktora	82	20,0
Toplam	411	100,0

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların demografik dağılımı şu şekilde özetlenmektedir; katılımcıların 227'si erkek, 184'ü kadındır. Medeni durumlarına göre, 250'si bekâr, 161'i evlidir. Yaş guruplarına göre dağılımda 59 katılımcı 21 yaş ve altı, 194 katılımcı 22-26 yaş, 133 katılımcı 27-31 yaş, 19 katılımcı 32-36 yaş, 3 katılımcı 37-40 yaş ve 3 katılımcı 41 yaş ve üzeri grupta yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Y Kuşağı'nın doğum yılları, çeşitli akademik çalışmalarda farklı aralıklarla tanımlanmıştır. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar ise bu konuda daha net bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Zeki Yüksekbilgili'nin (2015) "Türkiye'de Y Kuşağının Yaş Aralığı" başlıklı çalışmasında, 1247 kişiyle yapılan anket sonucunda Y Kuşağı'nın 1983 ile 1995 yılları arasında doğan bireylerden oluştuğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, Kağnıcıoğlu, Duyan ve Etci'nin (2018) gerçekleştirdiği "Y Kuşağının Kariyer Değerleri ve Kişilik Özelliklerinin Araştırılması ve Karşılaştırılması" adlı çalışmada, Y Kuşağı 1980–1995 yılları arasında doğmuş bireyler olarak tanımlanmıştır. Bu farklılıklar, kuşak tanımlarının araştırmanın amacı ve örneklemine göre değişebileceğini göstermektedir.

Tablo 3'te araştırmaya katılan bireylerin helal gıda tüketimine ilişkin tutum, davranış ve tercihlerini ortaya koymaya yönelik tanımlayıcı istatistiksel veriler sunulmaktadır. Katılımcıların

demografik özellikleriyle birlikte helal gıdaya yönelik farkındalık düzeyleri, güven algıları, satın alma eğilimleri ve tüketim alışkanlıkları analiz edilerek, helal gıda tercihlerini etkileyen temel faktörler ortaya konmuştur. Elde edilen bu veriler, hem mevcut tüketim eğilimlerini anlamaya hem de helal gıda pazarına yönelik stratejik planlamalara katkı sağlamaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Helal Gıda Tüketim Tercihlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

	$\bar{x}$ (Aritmetik ort.)	ss (Standart sapma)
Davranışsal Niyet	4,14	,770
Öznel Norm	4,18	,576
Tutum	4,35	,589
Algılanan Davranışsal Kontrol	3,86	,773
Dindarlık	4,14	,682
Tüketim Erişilebilirliği	2,26	,926

Y Kuşağı bireylerinden elde edilen verilere göre, davranışsal niyet değişkeninin aritmetik ortalaması 4,14 ve standart sapması 0,770 olarak hesaplanmıştır. Öznel norm değişkeni için ortalama 4,18, standart sapma ise 0,576'dır. Tutum değişkeninde ortalama 4,35 ile en yüksek değer gözlemlenirken, standart sapma 0,589 olarak bulunmuştur. Algılanan davranışsal kontrol değişkeninin ortalaması 3,86, standart sapması ise 0,773 olarak belirlenmiştir. Dindarlık değişkeninde 4,14 ortalama ve 0,682 standart sapma değerleri elde edilmiştir. Tüketim erişilebilirliği değişkeni ise diğer değişkenlere kıyasla daha düşük bir ortalama değer olan 2,26'ya sahip olup, bu değişkenin standart sapması 0,926 olarak ölçülmüştür. Bu sonuçlar, Y Kuşağı bireylerinin helal gıda tüketiminde olumlu tutum ve davranışsal niyet geliştirdiğini, ancak tüketim erişilebilirliğinin görece düşük kaldığını göstermektedir.

3.1. KMO Bartlett's Testi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Testi, verilerdeki değişkenlerin hem kendi içlerindeki hem de birbirleriyle olan korelasyon düzeylerini analiz ederek, aralarında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığını değerlendirmeye yönelik istatistiksel ölçütlerdir (Şeker ve Gençdoğan, 2006: 88-89).

Tablo 4. KMO bartlett's test sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Testi	,854
Bartlett's Küresellik Testi	Ki-kare (x^2)= 695,449 Serbestlik derecesi (df)= 253 Anlamlılık (sig)= ,000

KMO yeterlilik değeri 0,854, Ki-Kare (χ^2) testi sonucu ise 6935,449 olarak hesaplanmıştır. Bartlett's Testi anlamlılık düzeyi p=0,000 olarak bulunmuş, bu da istatistiksel açıdan anlamlı bir sonuç ortaya koymuştur. Verilerin faktör analizine uygunluğu yapılan testlerle doğrulanmıştır. Bu doğrulamanın ardından faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. KMO değeri, Tablo 4'te belirtilen kriterlerle karşılaştırıldığında "mükemmel" düzeyde bir uygunluk sergilemektedir.

3.2. Faktör Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen faktör analizi verilerin birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni daha az sayıda temel boyut altında toplamak, veri yapısındaki gizli örüntüleri ortaya çıkarmak ve ölçüm araçlarının yapısal geçerliliğini değerlendirmek amacıyla uygulanır. Faktör analizi sayesinde, gözlemlenen değişkenlerin ardında yatan temel faktörler belirlenerek, karmaşık

veri setleri daha anlaşılır ve yorumlanabilir hale getirilir. Bu yöntem, aynı zamanda ölçek geliştirme süreçlerinde, maddelerin hangi faktörlere ait olduğunu ortaya koyarak kuramsal yapının ölçümsel temelini güçlendirmeye katkı sağlar (Tabachnick, 2013: 499-508).

Tablo 5. Faktör analiz sonuçları

İfade No		İfadeler	1	2	3	4	5	6
Davranışsal Niyet	30	Helal logolu gıda ürünleri almak için daha uzun süre beklemeye hazırım.	,858					
	29	Helal logolu gıda ürünleri için daha fazla ödeme yapmaya hazırım.	,790					
	24	Yemek helal değilse yemem.	,752					
	25	Yemeğin helal olduğundan şüphe edersem yemem.	,745					
	26	Yemekler helal olmayan herhangi bir madde kullanılarak hazırlanmışsa, tüketmem.	,733					
Öznel Norm	13	Ailem helal gıdayı tercih eder.		,802				
	15	Helal yemek, yemek ailemde standart bir uygulama.		,789				
	9	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha güvenlidir		,729				
	11	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha sağlıklıdır.		,675				
	4	Helal yemek, yemek benim için önemlidir.		,579				
	22	Gıda ürünleri alırken her zaman Helal etiketi ararım.		,557				
Tutum	6	Helal gıda temizdir.			,859			
	10	Helal gıda sağlıklıdır.			,835			
	8	Helal gıda güvenlidir.			,825			
	7	Helal gıda, helal olmayan gıdaya göre daha temizdir.			,692			
Algılanan	21	Üniversitemde birçok helal yiyecek seçeneği var.				,860		
	18	Türkiye'de helal yiyecek bulmak kolaydır.				,847		
	19	Üniversitemde helal yiyecek bulmak çok kolay.				,754		
Dindarlık	2	Dini inançlarım hayata yaklaşımımın arkasında yatıyor.					,812	
	1	İslam dini benim için önemli çünkü hayatın anlamı ile ilgili birçok soruya cevap veriyor.					,765	
	3	Dini inançlar hayattaki tüm ilişkilerimi etkiliyor.					,569	
Tüketim Erişileb	16	Gayrimüslim ülkelere seyahat ederken helal yiyecek bulmak kolaydır.						,905
	17	Gayrimüslim ülkelere seyahat ederken her zaman Helal gıda tüketme şansım olur.						,860
Özdeğerler			8,078	3,617	2,071	1,785	1,238	1,014
Faktörlerin Varyans Açıklama Değerleri (%)			35,121	15,727	9,005	7,759	5,383	4,410
Toplam Varyans Açıklama Oranı (%)			%77,405					
Faktörlerin Cronbach's Alpha Değerleri			,770	,576	,589	,773	,702	,926
Tüm Ölçeklerin Cronbach' Alpha Değerleri			,886					

Çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen Likert tipi ölçek maddeleri, çok değişkenli istatistiksel bir yöntem olan faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz neticesinde elde edilen faktör yükleri Tablo 14'te detaylı biçimde sunulmuştur. Yapılan ön değerlendirmelerde, S5, S12, S14, S20, S23, S27 ve S28 kodlu maddelerin faktör yüklerinin belirlenen minimum eşik değerin altında kaldığı saptanmış; dolayısıyla bu maddeler analizden çıkarılmıştır. Bununla birlikte, %40'ın altında faktör yüküne sahip tüm maddeler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Elde edilen bulgular, faktör yüklerinin 0,557 ile 0,905 arasında değiştiğini göstermektedir. Uygulanan analiz sonucunda altı boyutlu bir yapının oluştuğu belirlenmiş ve bu yapının toplam varyansın %77,405'ini açıkladığı hesaplanmıştır. Veri setinin kavramsal bütünlüğünü güçlendirmek ve yorumlanabilirliğini artırmak amacıyla, faktör yükleri benzerliklerine göre gruplandırılmış;

oluşan boyutlar "Davranışsal Niyet", "Öznel Norm", "Tutum", "Algılanan Davranışsal Kontrol", "Dindarlık" ve "Tüketim Erişilebilirliği" olarak adlandırılmıştır.

3.3. Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik, bir ölçüm aracının tutarlılığını ve içsel uyumunu belirleyen önemli bir göstergedir. Özellikle, bir ölçeğin içerisindeki soruların birbirleriyle ne kadar uyumlu olduğunun anlaşılması, ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliğinin sağlanmasında büyük rol oynar. Bu bağlamda, Cronbach's Alpha analizi, bir ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz, ölçeğin içerdiği soruların ne kadar tutarlı olduğuna dair bilgi verir ve genellikle 0 ile 1 arasında bir değer alır. Yüksek bir Cronbach's Alpha değeri, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu gösterir. Tablo 6'da yer alan Cronbach's Alpha analizi sonuçları, ilgili ölçeğin güvenilirlik seviyesini ortaya koymaktadır. Bu değer, yapılan ölçümlerin içsel tutarlılığını ve ölçeğin pratikte nasıl bir doğruluk ile kullanılabileceğini gösterir (Golafshani, 2003: 598-606; Şencan, 2005: 283-288).

Tablo 6. Katılımcıların yanıtlarına yönelik güvenirlik testi analiz sonuçları

Cronbach's alpha	N öğe sayısı
,886	23

Elde edilen Cronbach's Alpha test sonuçlarına göre, bağımlı değişkenler arasında *Davranışsal Niyet* 0,770 ile iyi güvenilirlik, *Tutum* ise 0,589 ile orta güvenilirlik göstermektedir (Golafshani, 2003: 598-606; Şencan, 2005: 283-288).

Tablo 7. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin cronbach's alpha test sonuçları

Ölçek	Cronbach's Alpha
Davranışsal Niyet	,770
Öznel Norm	,576
Tutum	,589
Algılanan Davranışsal Kontrol	,773
Dindarlık	,702
Tüketim Erişilebilirliği	,926

Bağımsız değişkenlerden Öznel Norm düşük güvenilirlik (0,576) gösterirken; Algılanan Davranışsal Kontrol (0,773) iyi, Dindarlık (0,702) yeterli ve Tüketim Erişilebilirliği (0,926) ise mükemmel düzeyde güvenilirlik sergilenmiştir. Bu bulgular, genel olarak değişkenlerine güvenilir olduğunu, ancak öznel normunun zayıf kaldığını göstermektedir.

3.4. Çarpıklık Basıklık (Skewness Kurtosis) Testi

Veri analizi öncesinde, değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu incelenmiştir. Tabanchnik, Fidell ve Ullman'a (2013) göre, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması, verilerin normal dağıldığını gösterir. Yapılan analizde, tüm değişkenlerin bu aralıkta kaldığı ve verilerin normal dağılıma uygun olduğu belirtilmiştir. Bu durum istatistiksel analizlerin geçerliliği için uygun koşulların sağlandığını göstermektedir.

Tablo 8. Katılımcıların çarpıklık ve basıklık güven aralık seviyeleri

	Skewness (Çarpıklık)			Kurtosis (Basıklık)	
	İstatistik	İstatistik	Std. Hata	İstatistik	Std. Hata
Davranışsal Niyet	,170	-1,098	,122	1,603	,243

Öznel Norm	,153	-,100	,122	,580	,243
Tutum	,180	-,741	,122	1,984	,243
Algılanan Davranışsal Kontrol	,165	-,664	,122	,477	,243
Dindarlık	,297	-,545	,122	1,503	,243
Tüketim Erişilebilirliği	,242	1,113	,122	,718	,243

Tabloya göre, Davranışsal Niyet faktörünün çarpıklığı -1,098; basıklığı 1,603, Öznel Norm çarpıklığı -0,100; basıklığı 0,580, Tutum çarpıklığı -0,741; basıklığı 1,984, Algılanan Davranışsal Kontrol çarpıklığı -0,664; basıklığı 0,477, Dindarlık çarpıklığı -0,545; basıklığı 1,503, Tüketim Erişilebilirliği çarpıklığı 1,113; basıklığı 0,718 olarak bulunmuştur.

Bu bulgular, tüm değişkenlerin normal dağılım kriterlerini karşıladığını göstermektedir.

3.5. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi kapsamında, Y kuşağı bireylerinin tüketim tutumları ve davranışsal niyetleri arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi, iki sürekli değişken arasındaki ilişki ve gücünü ölçmek amacıyla kullanılan istatistiksel bir süreklilik arz etmesi gerekmektedir (Tekin, 1993: 25-53). Analizde, doğrusal ilişkiyi ve bu ilişkinin derecesini belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon katsayısı kullanılmıştır (Thompson, 1988: 19-32). Elde edilen sonuçların anlamlı olarak kabul edilebilmesi için $p < 0,05$ düzeyinde anlamlılık değeri aranmaktadır. Korelasyon katsayısı değerleri ise yorumlanırken nötr, zayıf, orta, güçlü ve mükemmel düzeyde ilişki kategorileri dikkate alınmıştır (Büyüköztürk, 2018: 95-135). Sonuç olarak, Y kuşağı bireylerinin tüketim tutumları, davranışsal niyetleri ve diğer ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri; Pearson Korelasyon katsayısı (r) ve anlamlılık düzeyi (p) temel alınarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 9. Korelasyon analiz testi sonuçları

	Pearson Korelasyon (r) . . .	Davranışsal Niyet	Öznel Norm	Tutum	Davranışsal Kontrol	Dindarlık	Tüketim Erişilebilirliği
Davranışsal Niyet	(r)	1	,484**	,512**	,067	,613**	-,231**
	(p)		,000	,000	,178	,000	,000
Öznel Norm	(r)		1	,366**	,390**	,539**	,063
	(p)			,000	,000	,000	,200
Tutum	(r)			1	,026	,481**	-,056
	(p)				,595	,000	,255
Algılanan Davranışsal Kontrol	(r)				1	,216**	,295**
	(p)					,000	,000
Dindarlık	(r)					1	-,147**
	(p)						,003
Tüketim Erişilebilirliği	(r)						1
	(p)						

Yapılan korelasyon analizine göre; Davranışsal Niyet ile Öznel Norm (r = 0,484), Tüketim Erişilebilirliği (r = 0,512) ve Dindarlık (r = 0,613) arasında orta düzeyde pozitif ilişkiler saptanmıştır. Tutum ile Dindarlık (r = 0,481) arasında da benzer şekilde orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Tutum ve Davranışsal Niyet (r = -0,231) arasında ise zayıf ama pozitif yönde bir

ilişki görülmüştür. Algılanan Davranışsal Kontrol, diğer değişkenlerle genellikle zayıf düzeyde ilişki gösterirken; Dindarlık ile Tüketim Erişilebilirliği arasında zayıf düzeyde negatif bir ilişki (r = -0,147) tespit edilmiştir. Son olarak, Öznel Norm; Algılanan Davranışsal Kontrol (r = 0,390), Tutum (r = 0,366) ve Dindarlık (r = 0,539) ile orta düzeyde pozitif ilişkilere sahiptir.

Tablo 10. Korelasyon katsayı şeması

Mükemmel	Güçlü	Orta	Zayıf	Zayıf	Orta	Güçlü	Mükemmel
-1,00	-0,71-0,99	-0,30-0,70	-0,01-0,29	0,01-029	0,30-0,70	0,71-0,99	1,00
←							→
Negatif Korelasyon				Nötr 0,00	Pozitif Korelasyon		

Thompson (1988), Evans (1996), Tekin (1993), Cohen (2013), Dancey ve Reidy (2007) ile Büyüköztürk (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, korelasyon analizi kapsamında veriler arasındaki doğrusal ilişkiyi ve bu ilişkinin derecesini belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Bu çalışmalarda, korelasyon katsayılarının yorumlanması sürecinde ilişki düzeyleri nötr, zayıf, orta, güçlü ve mükemmel şeklinde sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Tablo 10'da oluşturulan korelasyon düzeyi; katsayı değerlerinin yer aldığı aralıklara göre belirlenen standartlara dayanarak verilerin yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Y kuşağı bireylerinin helal gıda tüketim tercihleri ve bu tercihlerde etkili olan unsurlar incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu kadın (%55), çoğunluğu bekâr (%60,8) ve katılımcıların yaş aralığı çoğunluğu 22-26 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyleri ağırlıklı olarak üniversite seviyesindedir. Araştırma bulgularına göre, dini inanış, ürün temizliği ve damak zevki, tercihlerini belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Y kuşağı tüketicileri için helal gıda tercihi, yaşanılan bölgenin gastronomi kültürüyle yakından ilişkilidir. Helal sertifikasyon ve belgelendirme, satın alma kararlarında önemli rol oynamaktadır. UNESCO tarafından 2015'te "Gastronomi Şehri" ilan edilen Gaziantep ve kültürel benzerliğe sahip Adıyaman, gastronomi ve kültür turizmi açısından önemli potansiyele sahiptir. Her iki ilin stratejik konumu, zengin mutfak kültürü ve ulaşılabilirliği, bölgeyi, cazip bir destinasyon haline getirmektedir. Müslüman nüfus yoğunluğu sayesinde helal gıdaya erişim kolaylaşmakta; üniversite öğrencilerinin yoğunluğu da helal tüketime olan talebi arttırmaktadır. Bu çerçevede Y kuşağı bireylerinin helal gıda tüketimi, hem bireysel inançlarını hem de bölgesel mutfak kültürünü yansıtmaktadır. Elde edilen bulgular, bu kuşağın dini hassasiyetleriyle uyumlu tüketim alışkanlıklarına sahip olduğu ve Gaziantep ile Adıyaman'ın gastronomi potansiyelinin bu tercihleri desteklediğini göstermektedir. Yerel yönetimler ve ilgili kurumlar, bu bağlamda tarih, kültürel ve gastronomiye dayalı turizm politikalarını geliştirmede araştırmadan yararlanabilir.

Araştırma bulguları, Y Kuşağı bireylerinin tüketim tercihlerini şekillendiren temel unsurlar arasında dini inanç, ürünün hijyenik olması ve damak tadına uygunluk gibi faktörlerin ön planda yer aldığını ortaya koymuştur. Katılımcıların, özellikle helal gıda tüketiminde, yaşadıkları bölgenin mutfak ve gastronomi kültürünün etkisiyle İslami usullere uygun üretim süreçlerine önem verdikleri anlaşılmıştır. Ayrıca, ürün satın alırken helal sertifikası ve belgelendirme

işaretlerine dikkat ettikleri görülmüştür. Bu durum, helal gıdaların sadece dini bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda güvenli ve tercih edilir bir tüketim unsuru olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Elde edilen bu bulgular, Memiş ve arkadaşları (2018) çalışmasıyla örtüşmektedir. Memiş'in araştırmasında da, tüketicilerin helal gıdaya yönelik tercihleri incelenmiş ve İslam dininin emir ve yasaklarına uygunluğu, tüketim davranışlarında belirleyici bir unsur olarak tespit edilmiştir. Özellikle helal belgelendirme süreçlerinin, tüketicinin güvenini kazanmak ve satın alma kararlarını etkilemek açısından kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Gaziantep ve Adıyaman illerinin mutfak kültürünün zenginliği ve gelişmiş gastronomi potansiyeli, helal gıdaya yönelik talebi olan tüketicilerin bu tür ürünlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Araştırmaya katılan 411 kişiden 220'sinin üniversite öğrencisi olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bölgedeki eğitim kurumları ile gıda hizmeti sunan işletmelerin helal gıdaya öncelik verdiğini ve dolayısıyla Y Kuşağı bireylerinin eğitim süreçleri boyunca inançlarına uygun bir tüketim ortamında herhangi bir sorun yaşamadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Amalia ve arkadaşlarının (2020) çalışmasıyla örtüşmektedir. Söz konusu çalışmada da Y Kuşağı tüketicilerinin helal gıda tercihlerinin; Davranışsal Niyet, Dindarlık ve Öznel Normlar gibi bireysel ve sosyal faktörlerden etkilendiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Dülekoğlu ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan araştırmada da Y Kuşağı bireylerinin gıda tercihlerini şekillendiren başlıca unsurlar arasında kuşak özelliklerinin yanı sıra dini inançlar, tutumlar, toplumsal değerler ve çevresel etkenlerin önemli bir yer tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, çalışmanın bulguları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde helal gıda tüketimine yön veren faktörlerin çok boyutlu olduğunu ve Y Kuşağı'nın bu konuda oldukça bilinçli tercihler yaptığını göstermektedir. Ayrıca çalışma kapsamında, katılımcılara yöneltilen Likert tipi ölçek maddeleri faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz, helal gıda tüketim tercihlerini belirleyen alt boyutların yapısal olarak ortaya konmasını sağlamıştır. Faktör yüklerinin benzerliklerine göre gruplandırılmasıyla oluşan boyutlar sırasıyla "Davranışsal Niyet", "Öznel Norm", "Tutum", "Algılanan Davranışsal Kontrol", "Dindarlık" ve "Tüketim Erişilebilirliği" olarak adlandırılmıştır. Bu sınıflandırma, hem veri setinin kavramsal bütünlüğünü sağlamış hem de helal gıda tüketimine etki eden dinamiklerin daha net anlaşılmasına olanak tanımıştır.

- Y kuşağının tüketim alışkanlıklarından yola çıkarak, farklı kuşaklara hitap eden sosyal, kültürel ve ekonomik içerikli araştırmalar geliştirilebilir.
- Tüketicinin güvenini sağlamak amacıyla, satışa sunulan ürünlerde helal gıda işaretlerinin görünürlüğü yaygınlaştırılabilir.
- Yerli tüketim vurgusuyla birlikte helal gıda etiketi taşıyan gastronomi ürünlerinin tanıtımı artırılabilir.
- Bölgesel turizmin gelişmesi için gastronomiyle birlikte tarih ve kültürel mirasın tanıtımına da öncelik verilebilir.
- Bölge esnaflarına yönelik farkındalık artırıcı faaliyetlerle, helal gıda konusunda bilginin derinleştirilmesi sağlanabilir.

Kaynakça

Abbas, T. (2019). Pakistandaki Tüketicilerin Helal Gıda Algılarının Belirlenmesi (Master'sThesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Abbasov, H. F. (2020). The effective thermal conductivity of composite phase change materials with open-cellular metal foams. *International Journal of Thermophysics*, *41*(12), 164.

Aktu, Y. (2016). Levinson'un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8(2), 162-177.

Amalia, F. A., Sosianika, A., &Suhartanto, D. (2020). IndonesianMillennials' HalalFoodPurchasing: Merely A Habit?. British FoodJournal, 122(4), 1185-1198

Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Pegem Atıf İndeksi, 001-214.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Örnekleme Yöntemleri.

Cohen, J. (2013). Statistical power analysis for the behavioral sciences. routledge.

Çelik, H. (2011). Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı. İü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 2, 49-70.

Dancey, C. P., & Reidy, J. (2007). Statistics without maths for psychology. Pearson education.

Dölekoğlu, C. Ö., & Çelik, O. (2018). Y Kuşağı Tüketicilerin Gıda Satın Alma Davranışı. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım Ve Doğa Dergisi, 21, 55-66.

Ekka, P. M. (2023). HalalTourism Beyond 2020: Concepts, OpportunitiesAndFutureResearchDirections. Journal Of Islamic Marketing.

Evans, J. D. (1996). Straightforward statistics for the behavioral sciences. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.

Golafshani, N. (2003). UnderstandingReliabilityAndValidity İn QualitativeResearch. TheQualitative Report, 8(4), 597-607.

Güneş, Z., & Yetim, H. (2020). Helâl Gıda Üretimi Ve Tüketimi. Academic Platform Journal Of HalalLifestyle, 2(2), 70-94.

Kağnıcıoğlu, D., Duyan, E. C., & Etci, H. Y Kuşağının Kariyer Değerleri ve Kişilik Özelliklerinin Araştırılması ve Karşılaştırılması. Isguc The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 61-90.

Kahraman, F. (2021). Hz. Âdem'e Öğretilen İsimler: İslâmî İlimlerde Dilin Kökeni, Modern Bilimlerde Dilin Önemi. Beü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(2), 355-384.

Kaplan, M., & Gezen, A. 2017: Tüketicilerin Helal Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma.

Karaalp, C. (2021). Hz. Âdem'in Yaratılışı, İnsanlığın Çoğalması Ve Diğer Yaratılış Meselelerinin Kur'an Açısından Değerlendirilmesi. Dergipark, 9(1), 27-63.

Kızılkaya, B. (2017). Türkiye'de Helal Gıda Konusundaki Tüketici Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Memiş, S., Cesur, Z., & Akın, Ü. (2018). Tüketicilerin Helal Sertifikalı Mamullere Yöneliminin, Algılanan Risk Ve Güven Arayışına Aracılık Etkisi. Balkan Ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), 32-46.

Özdemir, G., & Altıner, D. D. (2019). Gastronomi kavramlari ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 1-14.

Öztürk, A., Nart, S., & Altunışık, R. (2015). Tüketicilerin Helal Tüketim Davranışlarının Belirleyicileri: Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Bir Araştırma. International Journal Of IslamicEconomicsAnd Finance Studies, 1(2), 141-160.

Rezai, G., Mohamed, Z., & Shamsudin, M. N. (2012). Non-MuslimConsumers' Understanding Of HalalPrinciples İn Malaysia. Journal Of Islamic Marketing, 3(1), 35-46.

Şahan, M., & Dedeoğlu, B. B. (2022). Restoran Tüketicilerinin Helal Gıda Satın Alma Niyetlerinde Farkındalık Ve Tutumun Etkisi: Kuşağın Rolü.

Şencan, H. (2005). Güvenilirlik Ve Geçerlilik. Hüner Şencan.

Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., &Ullman, J. B. (2013). Using MultivariateStatistics (Vol. 6, Pp. 497-516). Boston, Ma: Pearson.

Tekin, M. (1993). Kanonik Korelâsyon Analizi Ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Thompson, B. (1988). CanonicalCorrelation Analysis: An ExplanationWithComments On CorrectPractice.

Tufur, M. (2011) "Türkiye'nin Y Kuşağı", Mediacat Özel Eki, Mayıs

Türk, A. (2013). Y Kuşağı. Kafe Kültür Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Genç Nüfus İstatistiklerihttps://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670 (Erişim Tarihi: 05.05.2025).

Wibowo, M. W., Putri, A. L. S., Hanafiah, A., Permana, D., &ShAhmad, F. (2022). How Education Level PolarizesHalalFoodPurchaseDecision Of IndonesianMillennials. Journal Of Islamic Marketing, 13(12), 2582-2610.

Yüksekbilgili, Z. (2015). Türkiye'de Y Kuşağinin Yaş Araliği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53), 259-267.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Kaymak, S. (2025). "Türkiye'de Epigrafi Çalışmalarının Öncüsü: Halil Edhem Eldem ve Kitâbe Araştırmaları", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 145-166. **Gönderim Tarihi**: 10.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 10.03.2025-21.05.2025

DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1616968

Yazar/Author

Suat KAYMAK*

Makale Adı/Article Name

Türkiye'de Epigrafi Çalışmalarının Öncüsü: Halil Edhem Eldem ve Kitâbe Araştırmaları

The Pioneer of Epigraphy Studies in Türkiye: Halil Edhem Eldem and his Inscription Researchs

ÖZ

Epigrafik kaynaklar, tarih araştırmalarında kullanılan en güvenilir kaynak türlerinden birini oluştururlar. Anadolu epigrafik kaynaklar bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Eyyûbî, Memlûk, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok kitâbe günümüze ulaşmıştır. Kitâbelerin önemini daha XVII. yüzyılın sonlarında anlamaya başlayan Batılı bilim adamları bu sahaki ilk araştırmaları yapmıştır. Türkiye'de ise ilk epigrafi çalışmaları XX. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu alandaki ilk çalışmalar da Halil Edhem Eldem tarafından hazırlanmıştır. Eldem'in ilk yayımı müstakil olarak değil de Max van Berchem'in çalışmalarına yardımlarıyla ortaya çıkmıştır. Ancak sadece iki fasikül yayımlayabilmişlerdir. Yine de bu yayım, Türkiye'de epigrafi çalışmaları için önemli bir adım olmuştur. Ardından Eldem, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda ve sonrasında aynı derginin adının değişmesiyle *Türk Târîh Encümeni Mecmuası*'nda yayımladığı makalelerle Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlûkler, İlhanlılar ve Osmanlılar dönemlerine ait birçok kitâbenin neşrini yapmıştır. Eldem'in bu çalışmalarıyla, Türkiye'de epigrafi çalışmalarının öncüsü olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Eldem'in epigrafi sahasında kaleme aldığı üç kitap ve 24 makale incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halil Edhem Eldem, Kitâbe, Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Memlûkler, Osmanlılar.

ABSTRACT

Epigraphic sources constitute one of the most reliable types of sources used in historical research. Anatolia is a very rich geography in terms of epigraphic sources. Many inscriptions from the Seljuk, Anatolian Principalities, Ayyūbid, Mamlūk, Ilkhanid and Ottoman periods have survived in this geography. Western scholars, who began to recognize the significance of inscriptions only in the late 17th century, conducted the first studies in this field. In Türkiye, however, the first epigraphic studies began in the early 20th century. The first studies in this field were conducted by Halil Edhem Eldem. Eldem's first publication did not appear independently but with the help of Max van Berchem's s inscription studies. However, they were only able to publish two fascicles. Nevertheless, this publication was an important step for epigraphic studies in Türkiye. Afterwards, Eldem published articles in the *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Journal of Ottoman History Committee) and, after the name of the same journal was changed, in the *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* (Journal of Turkish History Committee). In these articles, he published many of the inscriptions of the Türkiye Seljuks, Anatolian Principalities, Mamlūks, Ilkhanids and Ottomans. With these studies, Eldem can be said to be the pioneer of epigraphy studies in Türkiye. In this study, Eldem's writings in the field of epigraphy three books and 24 articles will be examined.

Keywords: Halil Edhem Eldem, Inscription, Seljuks, Anatolian Principalities, Mamluks, Ottomans.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suatkaymak@beykent.edu.tr

Extended Abstract

Epigraphic sources (epigraphs, inscriptions and tombstones) are written texts usually recorded on buildings, tombstones, various objects and hard objects. They constitute one of the most reliable types of sources used in historical research due to their precise and accurate information. Anatolia is a very rich geography in terms of epigraphic sources, which are the vivid sources of history, and punctual sources. Many inscriptions from the Seljuk, Anatolian Principalities, Ayyūbid, Mamlūk, Ilkhanid and Ottoman periods have survived in this geography. Western scholars began to realize the importance of inscriptions as early as at the end of the XVIIth century. The first researches on inscriptions, which are extremely important for historical and philological studies, started in this period. The first studies on the science of epigraphy, which began to attract attention in Europe as of the beginning of the XIXth century, began to emerge from the aforementioned period. As to in Türkiye, the first epigraphic studies were conducted meanwhile in the early XXth century. The first studies in this field were carried out by Halil Edhem Eldem.

Although he studied geology and chemistry, Eldem had a special interest in ancient artifacts, historical documents and inscriptions. He increased his studies in his field of special interest when he served as deputy director and director at the Museum of Āsār-i Atīka (Antiquities) (the Museum of Ancient Oriental Art in today's Istanbul Archeology Museums). Eldem, who can be regarded as the pioneer of epigraphic research in Türkiye in the XXth century, is also one of the founders of modern Turkish historiography in Türkiye. Eldem can also be described as the first modern scholar to emphasize the importance of inscriptions and coins. Eldem's first works were not done independently, but with the help of Max van Berchem, an expert on Arabic language and epigraphy. This was an important step for the epigraphy studies in Türkiye. Together with Berchem, Eldem attempted to prepare a large collection of the first Islamic inscriptions in Anatolia. He probably saw and made estampages of hundreds of inscriptions in Anatolia for this corpus. While he identified some of the inscriptions during his personal travels, he learned about others through various people. He was only able to publish a small portion of the epigraphic material he collected in two fascicles with Berchem, but this attempt was abandoned. It is understood that Eldem then published the material he had himself. Nevertheless, this publication was an important step for epigraphic studies in Türkiye. Afterwards, Eldem published articles in the *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Journal of Ottoman History Committee) and, after the name of the same journal was changed, in the *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* (Journal of Turkish History Committee). In these articles, he published many of the inscriptions of the Türkiye Seljuks, Anatolian Principalities, Mamlūks, Ilkhanids and Ottomans.

With these studies, Eldem can be said to be the pioneer of epigraphy studies in Türkiye. Eldem wrote most of his works between 1910 and 1935 in Ottoman Turkish. Some of them were later translated into modern Turkish by various researchers and some of them were published as books. Eldem wrote a total of three books and 24 articles on Turkish-Islamic epigraphy, one of which was a book he prepared with Berchem. In his publications, he mainly published inscriptions from the Seljuk and Anatolian Principalities of Türkiye. He also published Ottoman, Ilkhanid and Mamluk inscriptions. In all of his works on epigraphy, he published a total of 230 inscriptions, although a few of them are duplicates. However, in the article published by U. İğdemir, it is seen that Eldem prepared the estampage of 257 inscriptions consisting of 417 pieces. It is also understood that Eldem succeeded in publishing a large part of them. The fact that this list includes many inscriptions belonging to various periods in different geographies shows the richness of Eldem's research on inscriptions. It should be noted that most of the inscriptions he published were introduced to the world of science for the first time by Eldem.

The majority of the inscriptions published by Eldem are in Arabic. 14 of his published inscriptions are in Turkish, four in Persian, two in Arabic-Persian, and one in Persian-Turkish. Although most of the inscriptions are construction and restore inscriptions of buildings, he also published 22 tombstone inscriptions. He also published three stone waqfiyyas (waqf inscriptions), which are summaries of waqfiyyas engraved on stone.

In his books and articles in the field of epigraphy, Eldem not only gives the technical features, texts and translations of the inscriptions, but also explains their historical connections, biographies of individuals and the history of cities, showing historians and researchers how epigraphic material should be used in historical research in the early XXth century. As a matter of fact, he also explains this technically in his article "How inscriptions should be recorded and recorded". With this feature, it should be emphasized that Eldem should be taken as an example even today. It is easily understood from his works that Eldem was one of the leading epigraphists and numismatists of the period. Especially his epigraphist aspect and his works in this field are still valuable.

Eldem's epigraphic researches are extremely valuable. In addition to being the first in this field, he has published precise and accurate sources that will shed light on a period that is very problematic in terms of historical sources, especially the Seljuks and Anatolian Principalities. These sources are very important for researchers studying these periods. Although these valuable sources were collected and published with great difficulty, it is obvious that they have been ignored by researchers. In order to attract the attention of researchers, it is essential that Eldem's works examined in this study be collected in a book and made visible and accessible. In this direction, it can be said that it will be a contribution to the use of inscriptions more in historical research.

Giriş

Epigrafik kaynaklar olarak nitelendirilen kitâbeler/yazıtlar ve mezar taşları, verdikleri dakik ve sıhhatli bilgilerle tarih araştırmalarında kullanılan en güvenilir kaynak türlerinden biridir (Özgüdenli, 2011: 101). Tarih yazımında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken epigrafik kaynaklar, sadece bir yapının inşâ tarihini ya da bânîsini vermez, aynı zaman da unvanların okunuşu, önemli ıstılahlar ve hükümdarların saltanat yılları bakımından da çok önemlidir. Anadolu, epigrafik kaynaklar bakımından gerek Türk hâkimiyeti öncesi gerekse Türk ve İslâm hâkimiyeti döneminde oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Eyyûbî, Memlûk, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok kitâbe günümüze ulaşmıştır. Söz konusu kitâbeler özellikle XI-XV. yüzyıl Anadolu Türk tarihi açısından kıymetlidir. Zira mezkûr döneme ait kaynak eser oldukça yetersiz olup bu durum birçok hadisenin aydınlatılmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla bu açığı epigrafik kaynaklarla kısmen de olsa kapatmak mümkündür. Bu bağlamda mezkûr dönem için epigrafik malzemenin çok daha değerli olduğunu vurgulamak gerekir (Kaymak, 2013: 23-24).

Batılı araştırmacılar, epigrafik kaynakların önemini daha XVII. yüzyılın sonlarında anlamıştır. Tarih ve filoloji araştırmaları için son derece kıymetli kaynak türü olan kitâbeler üzerinde ilk araştırmalar da bu dönemde başlamıştır. İlk araştırmalar, eski Yunan ve Latin dillerindeki kitâbeler üzerinde hazırlanmış ve daha sonra İslâm dünyasının tarihî ve kültürel zenginliklerinin Batı'nın ilgisini çekmesiyle İslâm öncesi ve İslâmî döneme ait Arapça kitâbeler üzerinde de araştırmalar yapılmıştır. İslâmî kitâbeler üzerine ilk ciddi çalışma, ünlü Arap dili ve epigrafisi uzmanı, aynı zamanda Arap epigrafisinin kurucusu olarak kabul edilen İsviçreli şarkiyatçı Max van Berchem (1863-1921) tarafından hazırlanmıştır (Berchem, 1894-1903). Berchem, çalışmasında Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunan İslâmî kitâbeler incelemiştir. Berchem'den sonra Moritz Sobernheim, Ernst Herzfeld ve Etinne Combe onun çalışmalarını devam etmiştir (Alparslan, 2002: 76).

İslâmî kitâbeler üzerine yapılan en ciddi çalışmalar arasında Yakındoğu coğrafyasına ait Arapça kitâbelerin neşredildiği Etienne Combe, Jean Souvaget ve Gaston Wiet[1] tarafından hazırlanan *Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe* isimli eser zikredilebilir. Bu korpus (*corpus*: külliyat), İslâmî kitâbeler hakkında yapılan çalışmalar arasında bugün hâlâ değerini korumaktadır. Sonrasında Batılı araştırmacıların İslâmî kitâbeler üzerine çalışmaları artarak devam etmiştir. Özellikle Max van Berchem, Gabriel Colin, Johannes H. Mordtmann, Franz Taeschner, Paul Wittek, J. H. Löytved ve Albert Gabriel gibi isimlerin çalışmaları dikkat çekicidir (Alparslan, 2002: 77)[2]. Türk araştırmacılar ise bu alandaki ilk çalışmalara XIX. yüzyılın sonlarında başlamışlardır. Nitekim bunlar arasında ilk çalışmalar Halil Edhem Eldem tarafından yapılmıştır. Sonrasında onun açtığı yoldan ilerleyen Ahmed Tevhid Ulusoy ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı çalışmalarıyla Türkiye'de İslâmî epigrafi araştırmalarına öncülük yapan isimlerdir[3].

[1] Bk. Combe, Souvaget ve Wiet, 1931-1956. Çalışmanın 16. cildi, Nikita Élisséeff, D. Storm Rice ve G. Wiet tarafından hazırlanmıştır. Bk. Élisséeff, Rice ve Wiet, 1962. Eserin ilk 16 cildinin indeksi Monik Kervran ve Janine Sourdel Thomine tarafından hazırlanan çalışmada yayımlanmıştır. Bk. Kervran ve Thomine, 1975.

[2] Ayrıca epigrafi çalışmaları hakkında bilgi için bk. Humphreys, 2004: 80-86; Özgüdenli, 2011: 101-102.

[3] Selçuklu ve Beylikler dönemi Anadolu kitâbeleri ile ilgili literatür için bk. Kaymak, 2013.

Mezkûr Türk araştırmacılar arasında Türkiye'de epigrafi araştırmalarının öncüsü olarak niteleyebileceğimiz isimlerin en başında gelen Halil Edhem Eldem (1861-1938)[4], Halil İnalcık tarafından Türkiye'de Batı'daki ilmî usulleri ilk kez uygulaması hasebiyle modern Türk tarihçiliğinin kurucuları arasında da gösterilmektedir. İlmî ve popüler manada birçok eser kaleme alan Eldem, kitâbe ve sikkelerin önemine değinen ilk modern âlim olarak tanımlanabilir (İnalcık, 2002: 90, 101). Buna rağmen Eldem'in tarihçilik yönüyle alakalı henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Esasen jeoloji ve kimya eğitimi alan Eldem'in eski eserler, tarihî belgeler, nümizmatik ve kitâbelere özel ilgisi bulunmaktaydı. Âsâr-ı Atîka Müze-i Hümâyûnu (günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri içerisindeki Eski Şark Eserleri Müzesi)'nda müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerinde bulunmasıyla özel ilgi sahasına dair çalışmalarını arttırmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında epigrafi alanında çalışmalara başlayan Eldem'in, ilk çalışmaları müstakil olarak değil de Max van Berchem'in çalışmalarına yardımları ile ortaya çıkmıştır. Bu, Türkiye'de epigrafi araştırmaları için önemli bir adım olmuştur. Berchem ile birlikte yayımlamak istedikleri külliyatın yarıda kalması nedeniyle muhtemelen bu külliyat için topladığı epigrafik malzemeyi değerlendiren Eldem kitâbelerle ilgili yayımlar yapmaya başlamıştır. Eldem, söz konusu çalışmalarını önce *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (=*TOEM*)[5] ve sonrasında aynı derginin isim değişmesiyle *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* (=*TTEM*)'nda makale[6] olarak yayımlamıştır. Türk-İslâm epigrafisi üzerine biri Berchem ile hazırladığı kitap olmak üzere toplamda üç kitap ve 24 makale kaleme almıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere Eldem'in henüz tarihçilik yönü müstakil bir araştırmaya konu olmamıştır. Kendisinin modern Türk tarihçiliğinin öncülerinden biri olarak nitelendirilmesinde özellikle sikke ve kitâbeler üzerine yaptığı çalışmaların payı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Halil Edhem Eldem'in epigrafi sahasında kaleme aldığı eserleri ele almaya matuftur. Eldem'in epigrafi sahasındaki çalışmaları yayım tarihlerine esas alınmak suretiyle kronolojik olarak incelenecektir.

1. *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* İsimli Kitabı

İsviçreli şarkiyatçı Max van Berchem, Eldem ile müşterek Anadolu'nun ilk İslâmî kitâbelerini büyük bir derleme kapsamında yayımlamak istemiştir. Bu eser, Arapça yapı kitâbelerini tanıtmak amacıyla kapsamlı olarak düşünülmüş, bölgelere göre de tasnif edilmiştir. Fasiküller hâlinde yayımlanması planlanan bu büyük külliyat, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve akabinde gelen mağlubiyetten kaynaklı tamamlanamamıştır. Ancak bu girişim neticesinde sadece *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* (Berchem ve Halil Edhem, 1910)[7] ismiyle iki fasikül yayımlanabilmiştir (Eyice, 1995: 19). Berchem ve Eldem'in hazırladığı

[4] Halil Edhem Eldem'in hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mansel, 1939: 383-386; Ülkütaşır, 1947-1948: 2224-2227; *Halil Ethem Hâtıra Kitabı*, 1947-1948: II; Kınal, 1947: 299-302; Kuran, 1965: 694; Koçu, 1968: 4994-4995; Mayer, 1939: 198-201; Eyice, 1995: 18-21; İnalcık, 2002: 87-90; Halil Edhem, 2001, (haz. girişi): 30-45; Karaduman, 2004: 291-306; Mülayim, 2006: 555-562; Halil Edhem, 2011: (haz. girişi), 7-17; Dumlupınar Alican, 2019: 449-460; Kahya ve Akbaytogan, 2019-2020: 12-23; Kahya ve Akbaytogan, 2022: 39-54; Doğan, 2024. Eldem'in bugün Türk Tarih Kurumu'nda bulunan Türk ve yabancı bilim, kültür, sanat ve siyaset adamları ile yazışmaları ve mektupları, notları, kartvizit ve fotoğraflarına dair bk. Halil Ethem Eldem Koleksiyonu. Türk Tarih Kurumu, https://ttk.gov.tr/halil-ethem-eldem-koleksiyonu/ (Erişim tarihi: 11.11.2024).

[5] *TOEM*, 1325 (1909) yılında Osmanlı toplumuna millî şuur ve vatan sevgisi kazandırmak amacıyla kurulan Târîh-i Osmânî Encümeni'nin süreli yayınıdır. Halil Edhem Eldem de bu encümenin yardımcı üyeleri arasında yer almıştır. Bu cemiyet, ilk olarak ilmî usullere uygun "mükemmel" bir Osmanlı tarihi yazma çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda dergi faaliyetlerine de girişen cemiyet, 1326 (1910) yılında *TOEM*'in ilk sayısını neşretmiştir. Derginin yayım amacı da cemiyetin yayımlamayı planladığı "mükemmel" Osmanlı tarihi eseri için malzeme hazırlamaktır. Derginin 1910-1923 yılları arasında yayınlanan 1-77. sayıları *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, 1924-1931 yılları arasındaki 78-101. sayıları ise *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* adıyla yayınlanmıştır. Dergide Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine dair çeşitli makaleler neşredilmiştir (Özcan, 2011: 83-85).

[6] Eldem'in makalelerinin tamamının PDF versiyonlarına TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nin internet sitesinde yer alan "Osmanlıca Makaleler Veri Tabanı"ndan erişebilmek mümkündür: http://ktp.isam.org.tr

[7] Bu çalışmanın, Sivas il merkezini kapsayan ilk bölümü Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Berchem, 2021.

bu çalışmada Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemleri yapılarına ait toplam 68 adet kitâbe neşredilmiştir.

Eser iki ana bölümden müteşekkil olup ilk bölümünde Sivas il merkezinde bulunan yapılara ait 37 adet kitâbe yayımlanmıştır. Bunların büyük bir kısmını Selçuklu dönemi kitâbeleri oluşturmaktadır. Ayrıca az sayıda Anadolu Beylikleri ve Osmanlı kitâbeleri de neşredilmiştir. Bu bölümde yayımlanan kitâbeler şunlardır: Şifâiyye (I. İzzü'd-dîn Keykâvus) Dârü'ş-şifâsı'nın Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzü'd-dîn Keykâvus'a ait 614 (1217-18) tarihli inşâ kitâbesi, burada yer alan sultanın türbesinin 4 Şevvâl 617 (2 Aralık 1220) tarihli kitâbesi, türbe kapısının tarihsiz Farsça manzum kitâbesi ve yine aynı kapıda yer alan Ahmed b. Bekr adına yapılmış tarihsiz çinî kitâbe, Sivas sur ve kalelerindeki Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 621 (1224-25) tarihli kitâbe, aynı sultan adına yazılmış Emîr Bedrü'd-dîn Yâkût'un isminin de zikredildiği tarihsiz kitâbe, Osmanlı padişahı Fâtih Sultan Mehmed için hakkedilmiş tarihsiz Farsça-Türkçe tamir kitâbesi, Hüseyin b. Cafer Türbesi (Şahna Kümbedi)'ndeki Hüseyin b. Cafer'e ait 629 (1231-32) tarihli kitâbe, Vezir Fahrü'd-dîn Ali Medresesi (Sâhibiyye veya Gök Medrese)'nin Türkiye Selçuklu sultanı III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Sâhib Ata Fahrü'd-dîn Ali için hazırlanmış gurre-i Muharrem 670 (9 Ağustos 1271) tarihli kitâbesi, bu medresenin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e ait tarihsiz kitâbesi, aynı medresenin Kâlûyân el-Konevî için yazılmış tarihsiz mimar kitâbesi, yine bu binanın III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Sâhib Ata Fahrü'd-dîn Ali ismine hakkedilmiş tarihsiz kitâbesi, aynı medresenin Sâhib Ata Fahrü'd-dîn Ali'ye ait gurre-i Muharrem 670 (9 Ağustos 1271) tarihli kitâbesi ve bu kitâbenin altında bulunan III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in tarihsiz kitâbesi, medresenin Müderris Seyyid Abdullâh adına yapılmış gurre-i Ramazân 1239 (30 Nisan 1824) tarihli tamir kitâbesi ve yine medresenin üç adet âyet ve geleneksel kitâbesi, Muzaffer Burûcerdî (Burûciyye veya Hacı Mes'ûd) Medresesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh adına yapılmış 670 (1271-72) tarihli kitâbesi, aynı yapının Muzaffer b. Hibetullâh'a ait madalyon şeklindeki tarihsiz kitâbesi, III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh için hazırlanmış 670/1271-72 tarihli kitâbesi, medresenin içindeki türbenin Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh'a ait tarihsiz kitâbesi, medresenin tarihsiz vakfiye kitâbesi ve iki adet âyet ve dua kitâbesi, Vezir Şemsü'd-dîn Muhammed (Dârü'l-Hadis veya Çifte Minare) Medresesi'nin Sâhib-dîvân Şemsü'd-dîn Muhammed adına hazırlanmış 670 (1271-72) tarihli kitâbesi ve aynı medresenin âyet ile kısmen silinmiş usta kitâbeleri, tübresi bilinmeyen gurre-i Zî'l-hicce 691 (13 Kasım 1292) tarihli Muhammed b. Ebû Bekr et-Tiflîsî'ye ait mezar kitâbesi, Râhatî ailesi zâviyesi (Dâru'r-Raha)'nin Şeyh Hasan b. Abdülvehhâb b. el-Hüseyin b. Ahmed b. Râhat namına yapılmış Muharrem 779 (Mayıs-Haziran 1377) tarihli tamir kitâbesi, Abdülvehhâb Râhatî Türbesi'nin Çelebî Abdülvehhâb b. Emîr Hüseyin için yazılmış Rebîü'l-âhir 728 (Şubat-Mart 1328) tarihli kitâbesi, Şeyh Hasan Bey (Güdük Minare) Türbesi'nde bulunan Eretnâoğulları Beyliği (1335-1381)'nin kurucusu Alâ'ü'd-dîn Eretnâ'nın oğlu Şeyh Hasan Bey'in sandukasının Ramazân 748 (Aralık 1347-Ocak 1348) tarihli kitâbesi, Kâdı Burhânü'd-dîn Mezarlığı'nda bulunan Muhammed Çelebî'nin 29 Şevvâl 793 (29 Eylül 1391) tarihli, aynı mezarlıkta Habibe Hatun'un 850 (1446-47) tarihli, Burhânü'd-dîn ailesinden ismi belirsiz bir başka hükümdara ait tarihsiz kabir kitâbeleri, Ahmed Paşa (Abdülvehhâb Gazi) Câmii'nin Osmanlı padişahı II. Bâyezid döneminde ait Ahmed Paşa için yazılmış 890 (1485-86) tarihli kitâbesi, Behrâm Paşa (Kurşunlu) Hamamı'nın Osmanlı padişahı III. Murâd dönemine ait Behrâm Paşa b. Abdullâh adına hakkedilmiş 984 (1576-77) tarihli kitâbesi (Berchem ve Eldem, 1910: 6-53; Berchem, 2021: 28-76).

Eserin ikinci bölümünde Divriği (Sivas)'de bulunan yapılara ait 31 adet kitâbe yayımlanmıştır. Neşredilen kitâbelerin büyük bir kısmı Mengücüklü Beyliği (XI-XIII. yüzyıllar)'ne aittir. Az sayıda da Selçuklu, Memlûk ve Osmanlı kitâbesi neşredilmiştir. Bu bölümde yayımlanan kitâbeler şunlardır: Kale Câmii'nin Mengücüklülerden Ebü'l-Muzaffer Şâhinşâh b. Süleymân adına yapılmış 576 (1180-81) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin Hasan b. Pîrûz el-Merâgî namına yazılmış tarihsiz usta kitâbesi, Kamerü'd-dîn Kümbedi'nin 20 Şa'bân 592 (19 Temmuz 1196) tarihli tarih kitâbesi, aynı kümbedin Emîr Hâcib Kamerü'd-dîn b. Dûzbe (Rûzbe) için hazırlanmış

tarihsiz kitâbesi, Sitti Melik (Şâhinşâh) Kümbedi'nin Şâhinşâh b. Süleymân'a ait tarihsiz kitâbesi, aynı kümbedin 592 (1195-96) tarihli tarih kitâbesi, yine bu kümbedin Ebü'l-Muzaffer Şâhinşâh b. Süleymân için yapılmış 592 (1195-96) tarihli kitâbesi, "Tutbeg b. Behrâm …" için hakkedilmiş tarihsiz usta kitâbesi, kümbedîn Memlûklerden Nâibü's-saltanat el-Melikü'z-Zâhir namına yazılmış 20 Safer 869 (22 Ekim 1464) tarihli kitâbesi, Ahmedşâh (Ulu/Câmi-yi Kebîr) Câmii'nin Mengücüklülerden Ahmedşâh b. Süleymânşâh için hazırlanmış 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin Ahmedşâh b. Süleymânşâh'a ait 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, yine bu câmiinin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd adına yazılmış tarihsiz kitâbesi, Turan Melek Dârü'ş-şifası'nın Mengücüklülerden Melik Fahrü'd-dîn Behrâmşâh'ın kızı Melike Turan Melek'e ait 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, Ahmedşâh Câmii'nin Ahmed için hazırlanmış tarihsiz usta kitâbesi, aynı câmiinin "Hürremşâh … b. Mugîs el-Ahlâtî(?)" namına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), medresenin "Hürremşâh … b. Mugîs el-Ahlâtî(?)" namına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Ahmedşâh Câmii'nin Hüsâmü'd-dîn Ahmedşâh b. Süleymânşâh adına yazılmış 638 (1240-41) tarihli kitâbesi ve Ahmed b. İbrahim et-Tiflisî'ye ait tarihsiz usta kitâbesi, câmiinin Osmanlı padişahı Kânûnî Sultan Süleymân namına hakkedilmiş tarihsiz kitâbesi, câmiinin 93X (1523-1533) tarihli İbrâhîm b. Ahmed adına yapılmış kitâbesi, yine Kânûnî Sultan Süleymân'ın tarihsiz kitâbesi, Nûrü'd-dîn Sâlih (Kemankeş Türbesi) Kümbedi'nin Hâcib Sirâcü'd-dîn Dindâr b. Mevdûd'un oğlu Nûrü'd-dîn Sâlih namına yaptırdığı kayıtlı 638 (1240-41) tarihli kitâbesi, Divriği Kalesi'nin Ahmedşâh b. Süleymânşâh'a ait 634 (1236-37) tarihli kitâbesi, kalenin Hüsâmü'd-dîn Ahmedşâh b. Süleymânşâh için hazırlanmış 640 (1242-43) tarihli kitâbesi, kalenin Mengücüklülerden Sâlih b. Ahmedşâh b. Süleymânşâh için yazılmış gurre-i Şa'bân 650 (7 Ekim 1252) tarihli kitâbesi, kalenin Memlûkler döneminde Ebû Bekr b. Melikü'z-Zâhirî adına yazılmış 14 Safer 854 (29 Mart 1450) tarihli kitâbesi, Nâsırü'd-dîn Muhammed (Kantepe Câmii) Kümbedi'nin Memlûkler döneminde Nâsırü'd-dîn Seydî Muhammed için hakkedilmiş Ramazân 894 (Temmuz-Ağustos 1489) tarihli kitâbesi, Nâsırü'd-dîn Muhammed ve Emîr Muhammed adlarına yapılmış ikisi de Şa'bân 894 (Haziran-Temmuz 1489) tarihli kabir kitâbeleri (bunlara dair malumat verilmekte fakat kitâbelerin kopyası bozuk olduğu belirtilerek metinleri aktarılmamıştır), anonim bir türbenin Memlûklerden Kânsû el-Eşrefî dönemine ait (8)91 tarihli vergi kitâbesi (Berchem ve Eldem, 1910: 57-100).

2. Epigrafi İlmi

Eldem, salt kitâbe neşri yapmakla kalmamış, aynı zamanda kitâbelerin ilmî olarak nasıl yayımlanması gerektiğini henüz ilk çalışmaları arasında ilim dünyasına gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de "Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır" (Halil Edhem, 1327c [1911]: 626-639)[8] isimli makalesinde epigrafi ilminin tanımı, önemi, kısa bir tarihi, Batı'da, İslâm dünyasında ve Osmanlı ülkesindeki durumu ve Müslümanların ilgisizliği, kitâbelerin okunuşu, yazı çeşitleri, yayımlanması gibi önemli konuları ele almıştır. Dolayısıyla söz konusu makale, epigrafi ilmine giriş mahiyetinde bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda bu makale, epigrafi ilmi metodolojisine dair Türk ilim dünyasında yayımlanan ilk çalışma olmalıdır. Eldem, kitâbelerin kayıt altına alınma usulünü yani estampaj işleminin nasıl olması gerektiğini de bir örnekle açıklamak amacıyla makalenin son kısmında Lârende (Karaman)'de bulunan Hatuniyye Medresesi'nin Karamanoğlu Alâ'ü'd-din Bey dönemine ait eşi ve I. Murâd'ın kızı Nefise Hatun (kitâbede *Sultân Hatun bt. Sultân Murâd*) adına yapılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesini de yayımlamıştır.

3. Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Epigrafisi

Eldem'in yayımladığı kitâbelere bakıldığında en fazla neşri Selçuklu ve Anadolu Beylikleri kitâbeleri üzerine olmuştur. Özellikle de ikinci dönem Anadolu beylikleri olarak kabul edilen Selçuklu sonrası döneme ait kitâbeleri neşretmiştir. Ağırlıklı olarak Germiyânoğulları, Karamanoğulları, Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti ve Ankara Ahîlerine ait kitâbelere dair yayımlar

[8] Bu makale, Latin harflerine aktarılarak Ankara Halkevi tarafından kitapçık olarak yayımlanmıştır. Bk. Halil Ethem 1940. Ayrıca Vehbi Günay tarafından da Latin harfleriyle aktarılmış, sadeleştirilip makale olarak neşredilmiştir. Bk. Halil Edhem, 2009: 147-156.

yaptığı görülmektedir. Nitekim bu döneme dair ilk çalışması da "Âl-i Germiyân Kitâbeleri" (Halil Edhem, 1326a [1910]: 112-128) başlıklı makaledir. Bu çalışmada Germiyânoğulları Beyliği'ne (1300-1429) ait dokuz adet kitâbeyi neşretmiştir[9]. Bunlar sırasıyla Ankara'da Kızıl Bey Câmii minberinin Türkiye Selçuklu sultanı III. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd döneminde I. Ya'kûb Bey adına yapılmış 699 (1299-1300) tarihli kitâbesi, sonrasındakilerin tamamı Kütahya'da olup bunlar Kal'a-yi Bâlâ Câmii'nin Süleymânşâh adına yazılmış 779 (1377-78) tarihli kitâbesi, Ya'kûb Çelebi Medresesi'nin 30 satırı okunabilen II. Ya'kûb Bey namına hazırlanmış 814 (1411-12) tarihli Türkçe taş vakfiye kitâbesi, İshâk Fakîh Çeşmesi'nin I. Ya'kûb Bey'e ait evâil-i Şevvâl 823 (9-18 Ekim 1420) tarihli kitâbesi, Vâcidiyye Medresesi'nin Mübârezü'd-dîn Umur b. Savcı'a ait 714 (1314-15) tarihli kitâbesi, Kurşunlu Câmii'nin bitişiğindeki çeşmenin Şeyh Mehmed adına yapılmış 779 (1377-78) tarihli kitâbesi, Balıklı Câmii'nin Özbek Subaşı için yazılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesi (mermer levha), İshâk Fakîh Câmii'nin İshâk Fakîh namına yapılmış 837 (1433-34) tarihli kitâbesi ve Germiyânoğlu Ya'kûb Bey Medresesi (İmâret Mescidi)'nin 844 (1440-41) tarihli kitâbesidir. Ya'kûb Çelebi Medresesi'nin 844 (1440-41) tarihli tamir mermer kitâbesi, Osmanlı padişahı II. Murâd adına olup medrese vakfının mütevellisi İshâk Fakîh b. Halîl eliyle tadilat yapıldığı anlaşılmaktadır. Eldem, mezkûr çalışmasıyla bazıları daha önce yayımlanmış olmakla birlikte Germiyânoğulları dönemi kitâbelerine yenilerini de eklemiştir.

Kitâbelerini neşrettiği bir diğer beylik de 1256-1474 yıllarında hüküm süren Karamanoğullarıdır. Söz konusu döneme ait kitâbeleri "Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke" isimli dört adet makalede yayımlamıştır[10]. Seri hâlindeki makalelerde Karamanoğulları döneminde ait Ermenek (Karaman), Lârende, Niğde, Konya, Meram (Konya), Anamur (Mersin) ve Edirne'de bulunan toplam 33 adet kitâbe neşredilmiştir.

Eldem, serinin birinci makalesinde ilk olarak Ermenek'teki Karamanoğlu Türbesi'ne ait Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd döneminde (1282-1296, 1302-1308) yapıldığı belirtilen Kerîmü'd-dîn Karaman b. Nurullâh adına yazılmış tarihsiz bir kitâbeyi vermektedir. Makalenin devamında Ermenek (Karaman) Câmi-yi Kebîr'in Mahmûd Bey b. Karaman adına yapılmış 702 (1302-3) tarihli kitâbesi, Ermenek'teki Tol Medrese'nin Burhânü'd-dîn Mûsâ b. Mahmûd namına yazılmış 740 (1339-40) tarihli kitâbesi, Lârende Emîr Mûsâ Medresesi'nin Fahrü'd-dîn Ahmed b. İbrâhîm b. Mahmûd adına hakkedilmiş 7 Zî'l-ka'de 750 Pazar (17 Ocak 1350) tarihli mezar taşı kitâbesi, aynı medresede bulunan Şemsü'd-dîn b. İbrâhîm b. Mahmûd adına yapılmış türbenin 753 (1352-53) tarihli kitâbesi, Lârende Kalesi'nde bulunan mescidin Karamanoğullarının ileri gelenlerinden/emîrlerinden Bozdoğan Ağa'ya ait 758(?) (1356-57) tarihli kitâbesi, Lârende Hacı Beyler ya da Nizâm Câmii'nin Hâc beyler adına yazılmış 759 (1357-58) tarihli kitâbesi, aynı bölgedeki bir zaviyenin Alâ'ü'd-dîn Halîl Bey ve oğlu Seyfü'd-dîn Süleymân için yazılmış evâil-i Rebîü'l-evvel 772 (23 Eylül-2 Ekim 1370) tarihli kitâbesi ve Lârende'de Hatuniyye Medresesi'nin Karamanoğlu Alâ'ü'd-din Bey dönemine ait eşi ve I. Murâd'ın kızı Nefise Hatun (kitâbede *Sultân Hatun bt. Sultân Murâd*) namına yapılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesini neşretmiştir (Halil Edhem, 1327d [1911]: 697-712).

Serinin ikinci makalesinde Niğde Ak Medrese'nin Mehmed b. Alâ'ü'd-dîn döneminde kardeşi Alâ'ü'd-dîn Ali Bey'e için yazılmış 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Konya Hacı Hasan Câmii'nin Mehmed b. Alâ'ü'd-dîn döneminde Hacı Mürsel b. Mustafâ adına yapılmış 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Konya'da Ebû İshâk el-Kâzerûnî Zâviyesi'nin Mehmed b. Alâ'ü'd-dîn'e ait Rebîü'l-evvel 821 (Nisan-Mayıs 1418) tarihli kitâbesi, Konya Gazi Mahallesi'ndeki hafızlar evinin Mehmed b. Alâ'ü'd-dîn döneminde Mehmed b. Hacı Hasbek adına hakkedilmiş 824 (1421) tarihli kitâbesi, Konya Meram'da Hatîboğlu Câmii'nin Mehmed b. Alâ'ü'd-dîn döneminde yine Mehmed b. Hacı Hasbek adına yapılmış 827(?) (1423-24) tarihli kitâbesi, Niğde Ak Medrese'nin vakfından hamamın Ali b. Alâ'ü'd-dîn'e ait 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Niğde Şâh Mescidi'nin Ali b. Alâ'ü'd-dîn döneminde yazılmış 816 (1413-14) tarihli kitâbesi, Niğde Eskiciler

[9] Bu çalışma, Emine Gedik tarafından Latin harflerine aktarılarak kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bk. Halil Edhem, 2011.
[10] Bu makaleler daha sonra bir kitapta toplanarak yayımlanmıştır. Bk. Halil Edhem, 1357 [1938]). Bu çalışma, H. Hulûsî Gençoğlu, Mehmet S. Halim Gençoğlu ve Emel Çebi tarafından Latin harflerine aktarılmış, ayrıca sadeleştirilmesi de yapılarak kitap hâlinde neşredilmiştir. Bk. Eldem, 2020.

Çeşmesi'nin Ali b. Alâ'ü'd-dîn döneminde hakkedilmiş 824 (1421) tarihli kitâbesi yayımlanmıştır (Halil Edhem, 1327 [1912]: 741-760).

Eldem, serinin üçüncü makalesinde Lârende Emîr Mûsâ Medresesi'nin içindeki türbede bulunan Dürhân Hatun bt. Bedrü'd-dîn Bey'in 13 Cemâzîü'l-evvel 813 Cuma (13 Eylül 1410) tarihli mezar taşı kitâbesini, Konya Meram Hamanı'nın İbrâhîm b. Mehmed döneminde Hacı Hasbek oğlu adına yapılmış 827 (1423-24) tarihli kitâbesini, Niğde Kubbe Mescidi'nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Emîr Mecdü'd-dîn Berbay(?) adına yapılmış 830 (1426-27) tarihli kitâbesini, Konya Turgutoğlu Pîr Hüseyin Bey Türbesi'nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Pîr Hüseyin Bey için yazılmış Şevvâl 835 (Haziran 1432) tarihli kitâbesini, Lârende İmâret Medresesi'nin İbrâhîm b. Mehmed namına hazırlanmış Muharrem 836 (Ağustos-Eylül 1432) tarihli kitâbesini, aynı medresenin İbrâhîm b. Mehmed için yazılmış iki parça hâlindeki 836(?) (1432-33) tarihli vakfiye kitâbesini, Anamur (Mersin)'un Çorak kasabasındaki Mamûriyye Kalesi'nin İbrâhîm b. Mehmed adına yapılmış Şevvâl 854 (Kasım-Aralık 1450) tarihli kitâbesini, Niğde Hanım Câmii'nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Dursun b. Murâd namına hakkedilmiş 856 (1452-53) tarihli kitâbesini, Niğde Ayas Ağa Mescidi'nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Ayas Ağa için hazırlanmış 858 (1454) tarihli kitâbesini, Lârende İmâret Medresesi'nin bitişiğindeki türbede medfun İbrâhîm b. Mehmed'in 868 (1463-64) tarihli mezar taşı kitâbesini, aynı türbede yatan Alâ'ü'd-dîn b. İbrâhîm'in 870 (1465-66) tarihli mezar taşı kitâbesini ve Kayseri'de iç kalede bulunan Pîr Ahmed adına yapılmış 870 (1465-66) tarihli Farsça manzum kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1328a [1912]: 821-836).

Serinin dördüncü ve son makalesinde Eldem dört adet kitâbe neşretmiştir: Niğde Câmi-yi Kebîr'inde bulunan Pîr Ahmed Han ve Kâsım Han döneminden 874 (1469-70) tarihli vergi kitâbesi, Lârende İmâret Medresesi'nin bitişindeki türbede medfun Sultan Kâsım b. İbrâhîm'in 888 (1483-84) tarihli mezar taşı kitâbesi, Edirne Dârü'l-hadis Medresesi'nin bahçesindeki Karaman Bey b. Mehmed'in 876 (1471-72) tarihli mezar taşı kitâbesi ve sonuncusu da Lârende Emîr Mûsâ Medresesi'ndeki türbede bulunan Halîme bt. Ahmed'e ait kabrin 6 Zî'l-hicce 914 (28 Mart 1509) tarihli mezar taşı kitâbesi (Halil Edhem, 1328b [1912]: 873-881).

Eldem, "Sivas Sultânı Kâdı Burhânü'd-dîn Nâmına Kayseriyye'de Bir Kitâbe" başlıklı makalesinde ikinci dönem Anadolu Beyliklerinden Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti'nin (1381-1389) kurucusu Kâdı Burhânü'd-dîn Ahmed dönemine ait 792 (1389-90) tarihli bir kitâbeyi yayımlamıştır. Kitâbe, Kayseri'de Pamuk Hanı (Kapan Hanı)'nın civarındaki Emîr Muzafferü'd-devle ve'd-dîn eş-Şeyh Müeyyed tarafından yaptırılan bir çeşmeye aittir (Halil Edhem, 1328c [1912]: 1017-1023)[11].

Eldem, "Ankara Ahîlerine Aid İki Kitâbe" isimli makalesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin son döneminde görülen Ankara'daki Ahîlere ait Ankara Arslanhane'de bulunan Ahî Şerefü'd-dîn Câmii'nin Sultan II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd döneminde yapılmış 689 (1290-91) tarihli ve câmiinin karşısındaki Ahî Şerefü'd-dîn Türbesi'nin 731 (1330-31) tarihli iki kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1332 [1916-17]: 312-315). Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli simalarından Mu'înü'd-dîn Süleymân Pervâne ile ilgili "Merzifon'da Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleymân Nâmına Bir Kitâbe" isimli makalesinde Türkiye Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan dönemine ait Mu'înü'd-dîn Süleymân Pervâne adına yazılmış Merzifon (Amasya)'daki Çelebi Sultan Mehmed Han Câmii'nde bulunan 663 (1264-65) tarihli kitâbeyi yayımlamıştır (Halil Edhem, 1333a [1917]: 42-52).

Eldem'in Selçuklu ve Anadolu Beylikleri kitâbelerine dair umumuyetle makale boyutunda çalışmalar yapmakla birlikte bu konuda bir adet de kitabı bulunmaktadır. Mezkûr dönemin kitâbelerine dair yayımladığı en önemli çalışmalarından biri de Kayseri şehrinin kitâbeleri ile ilgili kaleme aldığı *Kayseriyye Şehri: Mebânî-yi İslâmiyye ve Kitâbeleri -Selçukî Târîhinden Bir Kıt'a-* isimli eseridir. Bu çalışmada mezkûr şehre ait 31 adet kitâbe neşredilmiştir (Halil Edhem,

[11] Bu makale, Recep Dikici tarafından Latin harflerine aktarılarak makale olarak yayımlanmıştır. Bk. Dikici, 2017: 1-7.

1334 [1918])[12]. Bunlardan 18 adedi Türkiye Selçuklu Devleti, sekiz tanesi Eretnâoğulları Beyliği, bir tanesi Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti, bir tanesi Dulkadiroğulları Beyliği (1337-1522), bir tanesi Karamanoğulları Beyliği ve iki tanesi de Osmanlı Devleti dönemine aittir. Eldem'in *Kayseriyye Şehri* kitabı epigrafi araştırmalarında günümüzde de değerini korumaktadır. Eser, Kayseri kitâbelerinin neşredilmesinin yanı sıra şehrin tarihi ve mimarî eserleri açısından da önemli bir çalışmadır.

Kayseriyye Şehri kitabında Selçuklu devrine ait şu kitâbeler neşredilmiştir: Hoca Hasan Medresesi'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan oğlu Kayseri meliki Nûrü'd-dîn Sultânşâh döneminde Hasan b. Ebû Bekr adına yapılmış 589 (1193) tarihli kitâbesi, Tekgöz Köprüsü'nün Türkiye Selçuklu sultanı II. Rüknü'd-dîn Süleymân döneminde Zeynü'd-dîn Hacı Alişîr b. el-Hüseyin el-Kayserî namına yazılmış 599 (1202-3) tarihli kitâbesi, Câmi-yi Kebîr ya da Sultan Câmii'nin Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Muzafferü'd-dîn Mahmûd b. Yağıbasan için hazırlanmış 602 (1205-6) tarihli tamir kitâbesi, Gıyâsiyye ve Şifâiyye Medreseleri (Çifteler Medresesi/Gevher Nesîbe Dârüşşifası ve Tıp Medresesi)'nin I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın kız kardeşi Melike Gevher Nesîbe için hakkedilmiş 602 (1205-6) tarihli kitâbesi, Gülük Câmii'nin I. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Atsuz Elti Hatun bt. Mahmûd b. Yağıbasan adına yapılmış 607 (1210-11) tarihli tamir kitâbesi, Kayseri surlarında Yoğunburç'un I. İzzü'd-dîn Keykâvus'a ait tarihsiz kitâbesi, iç kalenin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 621 (1224-25) tarihli kitâbesi, aynı kalenin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd namına yazılmış tarihsiz kitâbesi, Huând Câmii'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın annesi Mâhperi Hatun için hazırlanmış Şevvâl 635 (Mayıs-Haziran 1238) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Mâhperi Hatun namına yazılmış 635 (1237-38) tarihli kitâbesi, Huând (Mâhperi) Hatun Türbesi'nde II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Mâhperi Hatun'un tarihsiz mezar taşı kitâbesi, aynı türbede II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın kızı Selçukî Hatun'un Muharrem 6(8)3 (Mart-Nisan 1284) tarihli mezar taşı kitâbesi, Çifte Kümbedler (Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Adil'in kızının türbesi)'de I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'ın eşi Melike Adiliyye'ye ait 645 (1247-48) tarihli kitâbe, Hacı Kılıç Câmii'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Ebü'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için yapılmış 647 (1249-50) tarihli kitâbesi ile âyet kitâbesi, Hacı Kılıç Medresesi'nin II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Ebü'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için hazırlanmış 647 (1249-50) tarihli kitâbesi, Sahabiyye (Sahibiyye) Medresesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Sâhib Ali b. el-Hüseyin (Sâhib Ata Fahrü'd-dîn Ali) namına yapılmış 666 (1267-68) tarihli kitâbesi ile âyet kitâbesi, Sahabiyye (Sahibiyye) Çeşmesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Sâhib Ali b. el-Hüseyin için yazılmış Safer 665 (Kasım 1266) tarihli kitâbesi, Döner Kümbed (Şâh Cihân Hatun Türbesi)'in Şâh Cihân Hatun'a ait tarihsiz kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 1-109; Halil Edhem, 1982: 30-130; Halil Edhem, 2011: 29-82).

Eserde Eretnâoğulları Beyliği devrine ait şu kitâbeler neşredilmiştir: Köşk Medrese'deki türbenin kapısı üzerinde yer alan Emîr Eretnâ döneminde emîrin eşi Sûlî Paşa adına yapılmış Muharrem 740 (Temmuz-Ağustos 1339) tarihli kitâbe, aynı türbe içindeki Emîr Eretnâ oğlu Mehmed Bey'in 767 (1365) tarihli mezar taşı kitâbesi, Güdük Minare Türbesi (Sivas)'ndeki Emîr Eretnâ'nın tarihsiz mezar taşı kitâbesi, Emîrzâde Mehmed Türbesi'nde Emîrzâde Mehmed b. Türbekî(?) adına yazılmış 746 (1345-46) tarihli kitâbesi, Emîr Erdoğmuş Türbesi (Tatarhânîler)'nin Emîr Erdoğmuş namına hakkedilmiş 749 (1348-49) tarihli kitâbesi, Emîr Ali Türbesi'nin Emîr Pişrev Ali'ye ait 751 (1350-51) tarihli kitâbesi, aynı türbede bulunan Ömer b. Ali yani Emîr Pişrev Ali'nin 15 Ramazân 750 (27 Kasım 1349) tarihli mezar taşı kitâbesi, aynı türbede "Mir Rahtay(?)"a ait tarihsiz mezar taşı kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 109-119; Halil Edhem, 1982: 132-142; Halil Edhem, 2011: 85-91).

Çalışmanın son kısmında Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti dönemi yapılarından Şeyh Müeyyed Çeşmesi'nin Kâdı Burhânü'd-dîn Ahmed devrine ait Emîr Muzafferü'd-devle ve'd-dîn eş-Şeyh

[12] Bk. Halil Edhem, 1334 [1918]. Bu eser, Kemal Göde tarafından Latin harfleriyle aktarılarak genişletilmiş şekilde iki defa yayımlanmıştır. Bk. Eldem, 1982; Eldem, 2011.

Müeyyed adına yapılmış 792 (1389-90) tarihli kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 120-123; Halil Edhem, 1982: 143-146; Halil Edhem, 2011: 91-95), Dulkadiroğulları Beyliği dönemine ait Hatuniyye Medresesi'nin Nasrü'd-dîn Mehmed namına yazılmış Şevvâl 835 (Haziran 1432) tarihli kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 124-129; Halil Edhem, 1982: 147-152; Halil Edhem, 2011: 97-100) ve Karamanoğulları Beyliği devrine ait iç kalede bulunan Pîr Ahmed adına hakkedilmiş 870 (1465-66) tarihli Farsça manzum kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 129-131; Halil Edhem, 1982: 153-156; Halil Edhem, 2011: 101-103) neşredilmiştir.

Ayrıca eserin "Medhal" (giriş) kısmındaki dipnotlarda iki adet kitâbenin daha neşredildiğini belirtmek gerekir. Bunlardan ilki, bugün Kayseri Müzesi'nde bulunan Kayseri surlarından Yeni Kapı'ya Osmanlı padişahı II. Selim döneminde yapılmış genişletmeyi gösteren 975 (1567) tarihli kitâbe (Halil Edhem, 1334 [1918]: د, n. 1; Halil Edhem, 1982: 21, n. 13; Halil Edhem, 2011: 23, n. 13), ikincisi de Şahruh Köprüsü'nün Mehmed b. Şâhrûh Bey b. Alâ'ü'd-devle Zû'l-kâdirî es-Sâsânî adına yazılmış 945 (1538-39) tarihli kitâbedir (Halil Edhem, 1334 [1918]: يج, n. 1; Halil Edhem, 1982: 28-29, n. 36; Halil Edhem, 2011: 27, n. 36).

4. "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler" İsimli Makalesi

Eldem'in epigrafi çalışmalarına dair kaleme aldığı en önemli ve uzun çalışmalardan biri de "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler" başlıklı makale serisidir. Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait kitâbeleri bir arada yayımlaması hasebiyle bu makale serisini ayrı bir başlık altında incelemek daha uygun olacaktır. Eldem, altı ayrı makalede toplam 54 adet kitâbenin neşretmiştir.

Eldem, serinin ilk makalesinde Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemine ait Beyşehri (Beyşehir/Konya)'nden 10, Uluborlu'dan beş ve Alâiyye'den beş olmak üzere toplamda 20 kitâbe neşretmiştir. Beyşehri kitâbelerinin tamamı İçerişehir olarak isimlendirilen mahalledeki yapılar aittir. Beyşehri'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd dönemine ait Seyfü'd-dîn Süleymân b. Eşref adına yapılmış Cemâzîü'l-evvel 687 (Haziran-Temmuz 1288) tarihli kale kapısı kitâbesi, yine aynı kale kapısının Osmanlı padişahı I. Ahmed dönemine ait 1013 (1604-5) tarihli Türkçe manzum tamir kitâbesi, Câmi-yi Kebîr yahut Eski Câmii'nin Seyfü'd-dîn Süleymân b. Eşref'e ait 696 (1296-97) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin Seyfü'd-dîn Süleymân b. Eşref için 699 (1299-1300) tarihli kapı kitâbesi, aynı câmiinin Seyfü'd-dîn Süleymân b. Eşref namına yapılmış tarihsiz minber kitâbesi, mezkûr câmiiye bitişik türbenin Seyfü'd-dîn Süleymân b. Eşref adına 701 (1301-2) tarihli kapı kitâbesi, Demirli Mescid'de bulunan Şerefü'd-dîn … b. Kerîm namına Rebî… (ü'l-evvel/ü'l-âhir) 710 (Temmuz-Eylül 1310) tarihli kitâbesi[13], Taş Medrese'nin Mecdü'd-devle ve'd-dîn İsmâil b. el-Halîl için yapılmış 771 (1369-70) tarihli kitâbesi, bu mahalledeki bedestenin Osmanlı dönemine ait 944 (1537-38) tarihli Türkçe manzum kitâbesi, Araplar Türbesi'nin Osmanlı dönemine ait 959 (1551-52) tarihli Türkçe manzum kitâbesi neşredilmiştir. Aynı makalenin devamında Uluborlu (Isparta) kitâbeleri yayımlanmıştır. Câmi-yi Kebîr (Sultan Alâü'd-dîn Câmii/Ulu Câmii)'in I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd dönemine ait II. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrulşâh'ın kızı "İsmetü'd-dünya ve'd-dîn Safvetü'l-İslâm ve'l-Müslimîn" adına yapılmış Receb 629 (Nisan-Mayıs 1232) tarihli kitâbesi, Çeşme-yi Kebîr Mahallesi'ndeki çeşmenin II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait tahrip olduğu için kimin adına yapıldığı belirsiz 636 (1238-39) tarihli kitâbesi, Câmi-yi Kebîr'in II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd dönemine ait Bedrü'd-dîn Ömer b. Emîrü'l-hâc için yazılmış 680 (1281-82) tarihli kitâbesi, Efendi Sultan Câmii'nin Hamîdoğullarından Felekü'd-dîn Dündar Bey'in kardeşi Ferhâd b. İlyâs'a ait 699 (1299-1300) tarihli kitâbesi, Ah(î) Şemsü'd-dîn Türbesi'nin Ah(î) Şemsü'd-dîn için hakkedilmiş 724 (1323-24) (doğrusu 714/1314-15) tarihli kitâbesi neşredilmiştir. Bu makalenin son kısmında Alâiyye (Alanya/Antalya) kitâbelerine yer verilmiştir. Alâiyye Kalesi'nin kuzey kapısı üzerindeki I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 628 (1230-31) tarihli kitâbesi ile yanında bulunan Karaca adına hakkedilmiş usta kitâbesi, iç kale kapısının üstündeki I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait tarihsiz kitâbesi, Tophane

[13] Eldem, kitâbedeki ismin bir kısmını ve tarihini de farklı okumuştur. Kitâbedeki isim "Şerefü'd-dîn Subaşı Emîr Ahmed b. Kürd" ve tarihi de 714 (1314-15) olmalıdır (Akyurt, 2024: 80b; Kaymak, 2013: 226).

Burcu'nun I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 625 (1227-28) tarihli kitâbesi, Kızıl Kule'nin "Ebû Alî ibn Ebî'r-Rehâ … ibn …" adına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), aşağı kalede Bedrü'd-dîn (Andızlı) Câmii'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Bedrü'd-dîn Ömer b. Emîrü'l-hâc namına 676 (1277-78) tarihli kitâbesi neşredilmiştir (Halil Eldem, 1330a [1914]: 135-158).

İkinci makalede yine Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri döneminden Melik Gazi (Kayseri)'deki sekiz kitâbe ve Niksar (Tokat)'daki bir kitâbe yayımlanmıştır. Melik Gazi Türbesi'nin Türkiye Selçuklu dönemine ait "İzzü'd-dîn Keykâvus" ibaresinin yer aldığı tarihsiz kitâbesi, türbedeki Emîrzâde b. İbrâhîm'in tarihsiz mezar taşı kitâbesinin parçası, türbedeki Cemâzîü'l-evvel 646 (Ağustos-Eylül 1248) tarihli mezar taşı kitâbesinin parçası, türbedeki Mısır Hatun bt. Süleymân Bey'e ait tarihsiz mezar taşı kitâbesi, Emîr Halîl Türbesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait "عمره بن حزانكور پاسا" şeklinde okuduğu (doğrusu Ömer b. Hasan el-Engürî) kişi adına hakkedilmiş 6X6 (636/1241-42) tarihli kitâbe, aynı türbedeki "… b. Melik Mahmûd" için yapılmış tarihsiz mezar taşı kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Seyyid Salâhü'd-dîn Türbesi'nin Rebîü'l-evvel 85X (Mayıs-Haziran 1446 - Şubat-Mart 1455) tarihli kitâbesi, aynı türbenin dışında "… b. Seyyid Şeyh b. Seyyid Muhammed"e ait Şevvâl 860 (Eylül 1456) tarihli sanduka kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Niksar'daki Melik Dânişmend Gazi Türbesi'nin yanında bulunan Dânişmendlilerden Nizâmü'd-dîn Yağıbasan adına hakkedilmiş 552 (1157-58) tarihli kitâbesi bu makalede neşredilmiştir (Halil Eldem, 1331a [1915]: 449-467).

Üçüncü makalede Türkiye Selçuklu döneminde Kayseri'de inşa edilmiş Karatay Hanı'na ait iki kitâbe neşredilmiştir. Evvelâ hanın Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e ait 638 (1240-41) tarihli kitâbesi, ikinci olarak da I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd adına yapılmış tarihsiz kitâbesi yayımlanmıştır (Halil Eldem, 1331b [1915]: 513-523).

Dördüncü makalede Tokat'ın Türkiye Selçuklu dönemine ait iki kitâbesi neşredilmiştir. İlk olarak bu döneme ait muhtemelen II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminden Dânişmedli meliki Nizâmü'd-dîn Yağıbasan adına yapılmış Çukur Medrese (Yağıbasan Medresesi)'nin tamir kitâbesi; ikinci olarak da Ebü'l-Kâsım b. Ali el-Tûsî Türbesi'nin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd döneminde Ebu'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için hakkedilmiş 631 (1233-34) kitâbesi yayımlanmıştır Halil Eldem, 1331c [1915]: 577-591).

Beşinci makalede de yine Tokat şehrine ait Türkiye Selçuklu dönemi kitâbelerin neşrine devam edilmiştir. Dolayısıyla serinin dördüncü makalesinde neşredilen iki kitâbenin devamı olarak bu makalede üçüncü kitâbeden başlanmış ve toplam yedi kitâbe yayımlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde "üç kardeş dönemi" olarak adlandırılan II. İzzü'd-dîn Keykâvus, IV. Kılıç Arslan ve II. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd devrinden Büyük (Hıdırlık) Köprü'nün Seyfü'd-dîn Hamîd b. Ebü'l-Kâsım b. Ali et-Tûsî'ye ait 5 Safer 648 (9 Mayıs 1250) tarihli kitâbesi, yine mezkûr dönemde Ebû Bekr b. Lokmân b. Mes'ûd için hakkedilmiş Sefer Paşa Türbesi'nin 649 (1251-52) tarihli kitâbesi, III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Alaca Çeşme'nin "Kara Arslan b. …" için yazılmış 67X (1271-1281) tarihli kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Vezir Ahmed Paşa Mescid ve Türbesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşinin (Emîr Mu'înü'd-dîn Pervâne'nin kızı) döneminde Ebü'ş-Şems b. el-Hüseyin adına hazırlanmış Rebîü'l-âhir 687 (Mayıs-Haziran 1288) tarihli kitâbesi, Sünbül Baba Zaviyesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşi Emîr Mu'înü'd-dîn Pervâne'nin kızı dönemine ait Hacı Sünbül b. Abdullâh'a için yapılmış 691 (1291-92) tarihli kitâbesi, Halef Gazi Mescid, Türbe ve Zaviyesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşinin dönemine ait IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî Huând ile Halef b. Süleymân için hakkedilmiş 691 (1291-92) tarihli kitâbesi, Alaca Mescid'in III. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd dönemine ait Abdülaziz b. İbrâhîm adına 700 (1300-01) tarihli kitâbesi neşredilmiştir (Halil Eldem, 1331 [1915-16]: 641-662).

Serinin altıncı ve son makalesinde Tokat kitâbelerinin neşrine devam edilmiş, İlhanlı döneminden üç kitâbe ve sonrasında Osmanlı devrinden 11 adet kitâbe yayımlanmıştır. İlhanlı döneminden Nûrü'd-dîn b. Sentimur Türbesi (Timuroğlu Türbesi)'nin Emîr Nûrü'd-dîn b. Sentimur'a ait evâsıt-ı Zî'l-ka'de 713 (27 Şubat-6 Mart 1314) tarihli kitâbesi, Abdülmuttalib (Ahî Muhyiddîn) Tekkesi'nin İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahardır Han dönemine ait Abdullâh b. Muhyî için

yazılmış 10 Rebîü'l-âhir 717 (22 Haziran 1317), aynı tekkenin Abdullâh b. Muhyî için yapılmış 717 (1317-18) tarihli dua kitâbesi neşredilmiştir. Sonrasında Tokat'ın Osmanlı devrinden 11 adet kitâbesi yayımlanmıştır. Hisâriyye Medresesi'nin Padişah I. Mehmed dönemine ait Zahîrü'd-dîn Emîr Hisâr b. Emîr Yahşî adına yazılmış 814 (1411-12) tarihli kitâbesi, Hamza Bey Mescidi'nin I. Mehmed dönemine ait Emîr Nûrü'd-devle ve'd-dîn Hamza b. Bicâr namına hakkedilmiş 815 (1412-13) tarihli vakfiye kitâbesi, Pîr Ahmed Bey Türbesi'ndeki Pîr Ahmed Bey'in oğulları ile kızlarına ait 823-911 (1420-1506) tarihleri arasında yapılmış mezar taşı kitâbeleri, Hacı Turhan Mescidi'nin Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait Haydar b. Mehmed el-Hâc Turhânî'nin müstehil-i Rebîü'l-evvel 878 (27 Temmuz 1473) tarihli kitâbesi, Meydan (Hatuniyye) Câmii'nin II. Bâyezid dönemine ait padişahın annesi Gülbahar Hatun namına yaptırdığı câmiinin 890 (1485-86) tarihli kitâbesi, Alaca Mescid'in II. Bâyezid dönemine ait Abdurrahman b. Ahî Eda için yazılmış 911 (1505-6) tarihli tamir kitâbesi, Behzâdiyye Câmii'nin Kânûnî Sultan Süleymân dönemine ait Hoca Behzâd b. Fakîh eş-Şirvânî adına yapılmış 942 (1535-36) tarihli kitâbesi, Ali Paşa Türbesi'nde Ali Paşa'ya ait 980 (1572-73) ve oğlu Mustafâ Bey'in 972 (1564-65) tarihli Türkçe manzum mezar taşı kitâbeleri, Mûsâ Bey'e ait 1004 (1595-96) tarihli Türkçe manzum çeşme kitâbesi, Ulu Câmii'nin Padişah IV. Mehmed dönemine ait 1091 (1680-81) (doğrusu 1090/1679) tarihli Türkçe manzum tamir kitâbesi (Halil Eldem, 1331 [1916]: 728-753).

5. Memlûk Epigrafisi

Halil Edhem Eldem çok az sayıda Memlûklere ait kitâbe de yayımlamıştır. Doğrudan Memlûk coğrafyasında bir tetkik yapmadığı anlaşılan Eldem'in Memlûk dönemine ait İstanbul ve çevresindeki iki kitâbeyi, iki ayrı çalışmada neşretmiştir. İlk çalışması "Sultân Kâyıtbây Nâmına Bir Top" isimli makalesidir. Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfü'd-dîn Kâyıtbây adının geçtiği o yıllarda İstanbul'da Askerî Müze'de bulunan bir top üzerindeki tamamı birer satırdan ibaret dört kitâbeyi neşretmiştir. Bunlardan ikisi daha önce Mısırlı Ahmed Zeki Paşa tarafından diğer ikisi de Eldem tarafından okunmuştur (Halil Edhem, 1333b [1917]: 129-139). Memlûk dönemi kitâbelerine dair ikinci çalışması da *Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe* isimli küçük hacimli kitabıdır. Eldem'in epigrafi çalışmalarına dair son kitabı da olan bu eserde muallim Şuayıb Şükrü Bey tarafından 1933 yılında Çorlu (Tekirdağ)'da Süleymaniye Câmii yakınında keşfedilen Memlûklerin son sultanı el-Melikü'l-Eşref Tomanbay namına hakkedilmiş 922 (1516-1517) tarihli mermer bir vergi kitâbesi neşredilmiştir (Eldem, 1935).

6. Osmanlı Epigrafisi

Eldem, ağırlıklı olarak Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemi kitâbelerini neşretmekle birlikte Osmanlı dönemine ait muhtelif kitâbeler de yayımlamıştır. Doğrudan Osmanlı kitâbeleri ile alakalı sekiz adet makalesi bulunmaktadır. Bu dönemin kitâbelerine dair ilk çalışması "Sultan Osmân Hân-ı Sânî'nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitâbesi" isimli makalesidir. Bu çalışmada II. Osman'ın Lehistan (Hotin) seferinin anlatıldığı Dimetoka Kalesi (Yunanistan)'nde bulunun Müze-i Hümâyûn'a getirilen 17 satırlık 1031 (1621) tarihli Türkçe bir kitâbeyi yayımlanmıştır. Makalede Türkçe kitâbelerin[14] az olduğuna vurgu yapan Eldem, kitâbenin Türkçe olması hasebiyle önemli olduğunu da belirtmiştir (Halil Edhem, 1326b [1910]: 223-232)[15].

Mezkûr döneme dair ikinci çalışması "İstanbul'da En Eski Osmânlı Kitâbesi" başlıklı makalesinde İstanbul Rumeli Hisarı'nda bulunan Zağanos Paşa Burcu'nun Fâtih Sultan Mehmed ile Zağanos Paşa'nın isimlerinin zikredildiği 856 (1452-53) tarihli iki satırlık kitâbesini neşretmiştir (Halil Edhem, 1327a [1911]: 484-497).

Eldem, "Yörgüç Paşa Evlâdına Ait Birkaç Kitâbe" isimli Osmanlı dönemine ait üçüncü makalesinde II. Murâd devri devlet adamlarından sultanın lalası Yörgüç Paşa ve ailesine ait altı adet kitâbeyi yayımlamıştır. Makalede Amasya'da Yörgüç Paşa Câmii'ndeki II. Murâd'ın isminin

[14] Ortaçağ İslâm coğrafyasında kitâbeler genellikle Arapça olarak yazılmıştır. Bunun yanında Farsça kitâbeler de mevcut olup en eskisi XII. yüzyıla aittir. Türkçe olarak yazılan kitâbeler ise daha geç bir dönemde karşımıza çıkmaktadır. En eski Türkçe kitâbe ise XIV. yüzyılda yazılmıştır (Özgüdenli, 2011: 102).

[15] Ayrıca bk. Kanat, 2022.

de geçtiği Yörgüç Paşa'nın gurre-i Muharrem 834 (19 Eylül 1430) tarihli kitâbesi, aynı câmiide bulunan Yörgüç Paşa'nın kabrinin evâhir-i Zî'l-hicce 845 (2-11 Mayıs 1442) tarihli kitâbesi, yine aynı şehirde Narlıbahçe'de bulunan bir türbede Yörgüç Paşa'nın kızı Sitti'ye ait kabrin gurre-i Şa'bân 825 (21 Temmuz 1422) tarihli kitâbesi, bu dönemde Amasya'ya bağlı Havza'da harap hâldeki bir imâretin II. Murâd'ın isminin de geçtiği Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafâ Bey'e ait 833 (1429-30) tarihli kitâbesi, Amasya'da câmiinin II. Bâyezid'in isminin de geçtiği Mehmed Paşa adına yapımış Muharrem 891 (Ocak-Şubat 1486) tarihli kitâbesi ve son olarak aynı câmiinin yakınında bulunan türbenin bahçesinde medfun Yavuz Sultan Selim'in isminin de geçtiği Yörgüç Paşa'nın torunu Mehmed Paşa b. Hızır Paşa'ya ait 920 (1514-15) tarihli Türkçe manzum kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1327b [1911]: 530-541).

Osmanlı kitâbelerine dair dördüncü ve beşinci makalesi olarak "Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esâretine Dair Kahire'de Bir Kitâbe" başlıklı aynı isimle yayımladığı iki çalışmasının ilkinde Memlûk sultanı Kayıtbay'ın adının da zikredildiği Hersekzâde Ahmed Paşa'nın Mısır'daki esaretinin anlatıldığı 901 (1495-96) tarihli Arapça bir kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1330b [1914], 200-222; Halil Edhem, 1330c [1914]: 278-295). Aynı başlıklı makalenin ikincisinde ise bugün Yalova'ya bağlı Altınova ilçesindeki Hersek Köyü'nde (Eyice, 1998: 238-239) bulunan Hersekoğlu Ahmed Paşa'ya ait mermer kabrin Receb 923 (Temmuz-Ağustos 1517) tarihli Arapça kitâbesini, câmiinin Kemânkeş İsmâil Ağa adına yapılmış 1187 (1773) tarihli tamir kitâbesi ile câmii yakınındaki Kemânkeş İsmâil Ağa'nın yaptırdığı çeşmenin 15 Şevvâl 1206 (6 Haziran 1792) tarihli Türkçe kitâbelerini neşretmiştir (Halil Edhem, 1330c [1914]: 294).

Eldem, Osmanlı kitabeleriyle ilgili altıncı çalışması "Kekbûze'de 787 Tarihli Bir Osmânlı Kitâbesi" isimli makalesinde Gebze (Kocaeli)'de bulunan Malkoçoğlu Türbesi'ndeki Mehmed b. Malkoç adına yapılmış 787 (1385-86) tarihli mermer kabir kitâbesini yayımlamıştır. Ayrıca kitâbenin etrafında Rumca olarak ustasının imzasının olduğu metni de neşretmiştir (Halil Eldem, 1332 [1916]: 228-235).

Osmanlı dönemi kitâbelerine dair yedinci çalışma olarak "Trabzon'da Osmânlı Kitâbeleri" isimli makalesinde adından da anlaşılacağı üzere Trabzon'daki Fâtih Sultan Mehmed'den Kânûnî Sultan Süleymân'a Osmanlı dönemine ait 15 adet kitâbeyi yayımlamıştır. Eldem, bu makalesinde Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin Fâtih Sultan Mehmed döneminde Hayreddin Paşa adına hakkedilmiş 8 Zî'l-hicce 871 (11 Temmuz 1467) tarihli kitâbesini, Orta Hisar veya Fâtih Câmii'nin doğu kapısının üzerinde Fâtih Sultan Mehmed döneminde Sûfî Ali Bey için yapılmış evâsıt-ı Şevvâl 873 (24 Nisan-3 Mayıs 1469) tarihli kitâbesini, Yukarı Hisar veya İç Kale Câmii'nin şadırvan duvarındaki II. Bâyezid'in oğlu Şehzâde Sultan Abdullâh'a ait 875 (1470-71) tarihli kitâbesini, Kulaklı Çeşmesi'nin II. Bâyezid döneminde Sinan Bey için hazırlanmış evâil-i Rebîü'l-evvel 888 (9-18 Nisan 1483) tarihli kitâbesini, Yukarı Hisar Mahallesi'nde bulunan surun doğu tarafındaki II. Bâyezid'in muhtemelen oğlu Selim'in valiliği dönemine ait 897? (1491-92) tarihli kitâbesini, Hacı Kâsım Çeşmesi'nin Hacı Kâsım b. Abdullâh adına yazılmış Muharrem 905 (Ağustos-Eylül 1499) tarihli kitâbesini, Seydî Hacı Mehmed Çeşmesi'nin II. Bâyezid döneminde Hacı Mehmed b. Hacı Hamza namına hakkedilmiş 906 (1500-1) tarihli kitâbesini, Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun Türbesi'nin 911 (1505-6) tarihli Farsça manzum kitâbesini, İskender Paşa Çeşmesi'nin Yavuz Sultan Selim döneminde Emîrü'l-livâ İskender b. Mustafâ'ya adına yapılan 925 (1519) tarihli kitâbesini, yine İskender Paşa Çeşmesi'nin Kânûnî Sultan Süleymân döneminde Emîrü'l-livâ İskender b. Mustafâ için hazırlanmış 930 (1523-24) tarihli kitâbesini, Emîr Mehmed Türbesi'nin Emîr Mehmed'e ait 930 (1523-24) tarihli Arapça-Farsça kitâbesini, İskender Paşa Câmii'nin Kânûnî Sultan Süleymân dönemine ait 936 (1529-30) tarihli Arapça-Farsça kitâbesini, aynı câmiide bulunan İskender Paşa'nın 940 (1533-34) tarihli Türkçe mezar taşı kitâbesini, Orta Hisar'daki surun doğu kısmında bulunan Kânûnî Sultan Süleymân döneminde Mirzâ Muhammed b. Gâzî Bey b. Şirvânşâh için yapılmış 948 (1541-42) tarihli kitâbesini ve

İskender Paşa Çeşmesi'nin Emîr-i livâ İskender adına hakkedilmiş 965 (1557-58) tarihli kitâbesini neşretmiştir (Halil Eldem, 1334 [1918]: 321-354)[16].

Eldem'in Osmanlı kitâbelerine dair sekizinci ve son çalışması "Bir Atın Mezar Taşı Kitâbesi"[17] isimli makalesinde Üsküdar Selimiye Mahallesi'ndeki bir evin bahçe duvarına dayalı durumdaki II. Osman'ın "Süslü Kamir" isimli atı için yaptırdığı 1028 (1618-19) tarihli Türkçe mezar taşı kitâbesini yayımlamıştır (Halil Edhem, 1341 [1925]: 196-199).

7. Türk-İslâm Devri Kitâbe Estampajları

Buraya kadar Eldem tarafından yayımlanmış çalışmalar üzerinde durulmuştur. Ancak bu çalışmaların yanı sıra Eldem, muhtemelen Max van Berchem ile planladıkları külliyatta yayımlamak amacıyla büyük bir kısmı Anadolu'dan Türk-İslâm dönemine ait birçok kitâbenin estampajını yapmıştır. Bunların bir kısmını yukarıda zikredilen çalışmalarda neşretmiştir. Eldem, vefatından beş sene önce, hazırladığı estampajları Türk Tarih Kurumu'na hediye etmiştir. 1940 yılında da estampajların bir listesi, Uluğ İğdemir tarafından "Merhum Halil Ethem Eldem'in Türk Tarih Kurumu'na Armağan Ettiği Türk-İslâm Devri Kitabe Estampajları" başlıklı bir makale ile *Belleten* dergisinde yayımlanmıştır. Makalede 417 parçadan oluşan 257 adet kitâbenin estampajına yer verilmekte, bunların birkaç tanesi istisna olmak üzere tamamı Türk-İslâm dönemine ait olduğu belirtilmektedir. Kitâbelerin Selçuklu, Anadolu Beylikleri, İlhanlı ile Osmanlı dönemlerine aittir. Estampajlar tasnifi ve listesi, Eldem ve İğdemir tarafından yapılmıştır. Makale Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Bafra, Bayburt, Bursa, Çardak, Denizli, Diyaribekir (Amid), Edirne, Ermenak-Balkason, Eskişehir, Gebze, Gümülcüne, Havza, İstanbul, Kahire, Kâhta, Karaman (Larende), Karapınar, Kayseri, Konya, Kudüs, Kütahya, Leyne, Mermeris, Merzifon, Milâs ve Beçin, Muğla, Niğde, Niksar, Samerra, Samsun, Seyit Battal Gazi, Sinop, Sivas, Tarsus, Tokat, Trabzon, Uzunköprü, Çorlu ve Sakız'a ait kitâbelerin kısa tanıtımlarının yer aldığı bir listeyi ihtiva etmektedir (İğdemir, 1940: 545-563). İğdemir'in yayımladığı bu listenin, farklı coğrafyalarda muhtelif dönemlere ait birçok kitâbeyi ihtiva etmesi, Eldem'in kitâbe araştırmalarının zenginliğini göstermektedir.

Sonuç

XX. yüzyılda Türkiye'de başlayan epigrafi araştırmalarının öncüsü olarak kabul edebileceğimiz Halil Edhem Eldem, aynı zamanda Türkiye'de modern Türk tarihçiliğinin kurucularındandır. Keza Türkiye'de tarih araştırmalarında kitâbe ve sikkelerin önemine değinen ilk modern âlim olarak da tanımlanabilir. Esasen Eldem, söz konusu tarihî kaynaklara ilgisinden dolayı ilk çalışmalarına Max van Berchem ile başlamıştır. Berchem ile hazırlamayı planladıkları külliyata malzeme toplamak amacıyla XX. yüzyılın başlarında dönemin zor şartlarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine uzun seyahatler yaparak yüzlerce kitâbenin estampajını çıkarmıştır. Fakat külliyat girişiminin yarıda kalması üzerine elindeki malzemenin bir kısmını kendisi yayımlamıştır. Bizzat yaptığı gezilerde kitâbelerin bir kısmını tespit ederken bazılarını ise muhtelif kişiler aracılığıyla haberdar olmasının sonucunda neşretmiştir. Nitekim bunları da çalışmalarında belirtmiştir. Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı döneminde kitâbelerin yayın faaliyetlerini sürdüren Eldem, teknolojik imkânlardan yoksun tamamen el yordamı ile kitâbeleri kayıt altına alarak bir kısmının kaybolmasına da engel olmuştur.

Eldem, Max van Berchem'in çalışmalarına yardım ederek epigrafi araştırmalarına başlamıştır. Bu, Türkiye'de kitâbe çalışmaları için önemli bir adım olmuştur. Berchem ile birlikte yayımlamak istedikleri külliyatın yarıda kalması nedeniyle muhtemelen bu külliyat için topladığı epigrafik malzemeyi değerlendiren Eldem kitâbelerle ilgili yayımlar yapmaya başlamıştır. Berchem ile hazırladığı *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* başlıklı çalışmanın yanı sıra Türk-İslâm epigrafisi üzerine müstakil olarak iki kitap ve 24 makale

[16] Eldem'in makale olarak yayımladığı bu çalışma, İsmail Hacıfettehoğlu tarafından Latin harflerine aktarılarak aynı isimle kitap olarak basılmıştır. Bk. Edhem, 2001.
[17] Çalışmanın Latin harfli baskısı için bk. Eldem, 2017: 207-211.

kaleme almıştır. Eldem, makalelerini *TOEM*'de ve *TTEM*'de yayımlamıştır. Neşrettiği kitâbeler, umumiyetle Anadolu sahasından olup Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar döneminde ait olmakla birlikte az sayıda Memlûk ve İlhanlı kitâbesini de incelemiştir. 1910-1935 yılları arasında yapmış olduğu çalışmaların büyük bir kısmını Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır. Bu çalışmaların bir kısmı, daha sonra muhtelif araştırmacılar tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış ve bir kısmı da kitap olarak yayımlanmıştır. Epigrafi üzerine çalışmalarının tamamında -birkaçı mükerrer olmakla birlikte- toplam 230 adet kitâbe neşretmiştir. Bununla birlikte U. İğdemir'in yayımladığı makalede Eldem'in 417 parçadan oluşan 257 adet kitâbenin estampajını hazırladığı görülmektedir. Eldem'in bunların büyük bir kısmını yayımlamaya muvaffak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca neşrettiği kitâbelerin büyük bir kısmının da ilk kez Eldem tarafından ilim dünyasına tanıtıldığını belirtmek gerekir. Eldem'in yayımlandığı kitâbelerin büyük bir kısmı Arapçadır. Ayrıca 14 adet Türkçe ve dört tane Farsça, iki tane Arapça-Farsça ve bir tane de Farsça-Türkçe kitâbe neşretmiştir. Kitâbelerin büyük bir kısmı yapılara ait inşa ve tamir kitâbesi olmakla birlikte 22 adet de mezar taşı kitâbesi yayımlamıştır. Yine vakfiyelerin taşa işlenmiş özetleri olan taş vakfiyelerden de üç adet neşretmiştir.

Epigrafi sahasında kaleme aldığı kitap ve makalelerinde sadece kitâbelerin teknik özellikleri, metni ve tercümelerini vermekle yetinmeyen Eldem, ayrıca kitâbelerin açıklamalarını yapmak suretiyle bunların tarihsel bağlantılarını, şahısların biyografilerini ve şehirlerin tarihlerini de inceleyerek tam manasıyla epigrafik malzemenin tarih araştırmalarında nasıl kullanılması gerektiğini daha XX. yüzyılın başlarında tarihçilere ve araştırmacılara göstermektedir. Kitâbeleri, tarihî kaynaklarla da destekleyerek salt kitâbe metni ve tercümesinden sıyrılmaktadır. Nitekim kaleme aldığı "Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır" makalesiyle de bunu teknik olarak da anlatmaktadır. Mezkûr makalenin son kısmında Lârende (Karaman)'de bulunan Hatuniyye Medresesi'nin 783 (1381-82) tarihli kitâbesini örnek vererek kitâbe neşrini açıklamaktadır. Bu özelliğiyle de kitâbe neşriyatında Eldem'in günümüzde dahi örnek alınması gerektiğini vurgulamak gerekir. Eldem'in dönemin önde gelen epigraflardan biri olduğu yaptığı çalışmalardan rahatlıkla anlaşılmaktadır ki bu sahadaki çalışmaları hâlâ kıymetlidir. Eldem, kitâbe araştırmalarının metodunu ortaya koyduğu gibi sonraki kitâbe araştırmalarına da örnek olmuştur. Nitekim kendisinden sonra Ahmed Tevhid Ulusoy ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Anadolu'daki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait kitâbelerin neşrini yapmışlardır.

Eldem'in epigrafi araştırmaları, bu alanda ilk olmasının yanı sıra özellikle Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin erken devri gibi tarihî kaynaklar yönünden problemli bir dönemlere ışık tutacak dakik ve sıhhatli kaynakları neşretmiş olması, mezkûr dönemleri çalışan araştırmacılar için oldukça önemlidir. Bu değerli kaynakların oldukça güç bir şekilde toplanıp neşredilmesine rağmen araştırmacılar tarafından göz ardı edildiği de aşikârdır. Eldem'in, bu çalışmada araştırmacıların nazar-ı dikkatini çekmek için incelenen eserlerinin bir kitapta toplanarak görünür ve ulaşılabilir kılınması elzemdir. Bu doğrultuda kitâbelerin tarih araştırmalarında daha çok kullanılmasına bir katkı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

Halil Edhem Eldem'in Epigrafi Çalışmaları Bibliyografyası

Kitaplar

Berchem, M. v. ve Halil Edhem (1910). *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure*. fas. 1: Sivas-Divriği. Kahire: Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale; fas. 2: ilâveler ve indeks, Kahire 1917; kısmî Türkçe trc. Berchem. M. v. (2021). *Corpus: Sivas'ın Tarihî Eserleri*. (H. Kuzucu, Çev.), (R. Toparlı ve H. Kuzucu, Haz.). Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları.

Halil Edhem (1334 [1918]). *Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt'a*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye; Latin harfli baskısını için bk. Halil Edhem (Eldem) (1982). *Kayseri Şehri: Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*. (K. Göde, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Halil Edhem (Eldem) (2011). *Halil Edhem*

(Eldem) ve Kayseri Şehri: Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm. (K. Göde, Haz.). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Yayınları.

Eldem, H. E. (1935). *Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu'da Bulunan Bir Kitabe*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Makaleler

Halil Edhem (1326a [1910]). Âl-i Germiyân Kitâbeleri. *TOEM, 1*/(2), 112-128; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2011). *Kütahya'da Germiyan Kitabeleri "Al-i Germiyan Kitabeleri"*. (E. Gedik, Çev.), Kütahya.

Halil Edhem (1326b [1910]). Sultan Osmân Hân-ı Sânî'nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitâbesi. *TOEM, 1*(4), 223-232.

Halil Edhem (1327a [1911]). İstanbul'da En Eski Osmânlı Kitâbesi. *TOEM*, *2*(8), 484-497.

Halil Edhem (1327b [1911]). Yörgüç Paşa Evlâdına Ait Birkaç Kitâbe. *TOEM*, *2*(9), 530-541

Halil Edhem (1327c [1911]). Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır. *TOEM, 2*(1), 626-639; Latin harfli baskıları için bk. Halil Ethem (1940). *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*. Ankara: Ankara Halkevi; Halil Edhem (2009). Kitâbeler Nasıl Kayıt Altına Alınmalıdır? (V. Günay, Akt. ve Sdl.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *24*(2), 147-156.

Halil Edhem (1327d [1911]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, *2*(11), 697-712.

Halil Edhem (1327 [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM, 2*(12), 741-760.

Halil Edhem (1328a [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM, 3*(13), 821-836.

Halil Edhem (1328b [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, *3*(14), 873-881; Halil Edhem (1357 [1938]). *Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası; Latin harfli baskısı için bk. Eldem, H. E. (2020) *Tarihten Bugüne Karamanoğulları Hânedânı ve Halil Edhem Eldem'in Karamanoğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûka Adlı Eseri (Çeviri-Sadeleştirme)*. (H. H. Gençoğlu, M. S. H. Gençoğlu ve E. Çebi, Haz.). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Halil Edhem (1328c [1912]). Sivas Sultânı Kâdı Burhânü'd-dîn Nâmına Kayseriyye'de Bir Kitâbe. *TOEM, 3*(16), 1017-1023; Latin harfli baskısı için bk. Dikici, R. (2017). Sivas Sultanı Kadı Burhâneddîn Namına Kayseri'de Bir Kitâbe. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(12), 1-7.

Halil Edhem (1330a [1914]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *5*(27), 135-158.

Halil Edhem (1330b [1914]). Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esâretine Dair Kahire'de Bir Kitâbe. *TOEM, 5*(28), 200-222.

Halil Edhem (1330c [1914]). Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esâretine Dair Kahire'de Bir Kitâbe. *5*(29), 278-295.

Halil Edhem (1331a [1915]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *6*(32), 449-467.

Halil Edhem (1331b [1915]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *6*(33), 513-523.

Halil Edhem (1331c [1915]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *6*(34), 577-591.

Halil Edhem (1331 [1915-16]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *6*(35), 641-662.

Halil Edhem (1331 [1916]). Anadolu'da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, *6*(36), 728-753.

Halil Edhem (1332 [1916]). Kekbûze'de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitâbesi. *TOEM, 7*(40), 228-235.

Halil Edhem (1332 [1916-17]). Ankara Ahîlerine Aid İki Kitâbe. *TOEM, 7*(41), 312-315.

Halil Edhem (1333a [1917]). Merzifon'da Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleymân Nâmına Bir Kitâbe. *TOEM, 8*(43), 42-52.

Halil Edhem (1333b [1917]). Sultân Kâyıtbây Namına Bir Top. *TOEM*, *8*(45), 129-139.

Halil Edhem (1334 [1918]). Trabzon'da Osmânlı Kitâbeleri. *TOEM*, *8*(48), 321-354; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2001), *Trabzon'da Osmanlı Kitâbeleri*. İ. Hacıfettehoğlu (Haz.). Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Halil Edhem (1341 [1925]). Bir Atın Mezar Taşı Kitâbesi. *TTEM*, *15*(11) (86), 196-199; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2017). Bir Atın Mezar Taşı Kitabesi (B. Tan, Akt.). E. Gürsoy Naskali, (Ed.) *At Kitabı*, (207-211). İstanbul: Kitabevi.

Diğer Çalışmalar

Akyurt, Y. (2044). *Resimli Türk Âbideleri*, c. II. Ankara: TTK.

Alparslan, A. (2002). Kitâbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (26), 76-81, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Berchem, M. v. (1894-1903). *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum*. Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.

Combe, E., Souvaget, J. ve Wiet, G. (1931-1956). *Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe*. 1-15 cilt. Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.

Doğan, G. (2024). Halil Ethem Eldem (1861-1938). *Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halil-ethem-eldem-1861-1938/). (erişim tarihi: 05.06.2024).

Dumlupınar Alican, S. (2019). Halil Edhem ve "Bibliyografya (Amida)" İsimli Çalışması Üzerine. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, *5*(2), 449-460.

Élisséeff, N., Storm Rice, D. ve Wiet, G. (1962). *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, c. 16, Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.

Eyice, S. (1995). Eldem, Halil Ethem, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (11), 18-21, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Eyice, S. (1998). Hersekzâde Ahmed Paşa Camii ve Türbesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (17), 238-239, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Halil Ethem Eldem Koleksiyonu. Türk Tarih Kurumu, https://ttk.gov.tr/halil-ethem-eldem-koleksiyonu/ (Erişim tarihi: 11.11.2024).

Halil Ethem Hâtıra Kitabı (1947-1948), 2 cilt. Ankara: TTK.

Humphreys, R. S. (2004), *İslam Tarih Metodolojisi: -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-* (M. Bedir ve Fuat Aydın, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

İğdemir, U. (1940). Merhum Halil Ethem Eldem'in Türk Tarih Kurumu'na Armağan Ettiği Türk-İslâm Devri Kitabe Estampajları. *Belleten [TTK Belleten]*, *4*(16), 545-563.

İnalcık, H. (2002). Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları: I - Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları. *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 1, (87-90). Ankara: TTK.

Kahya, T. ve Akbaytogan, T. (2019-2020). Müze-i Hümayun'un Yöneticilerinden Halil Edhem [Eldem] Bey (1861-1938). *Taç: Mimarlık, Arkeoloji, Kültür Sanat Dergisi*, *13*, 12-23.

Kahya, T. ve Akbaytogan, T. (2022). *Bir Selef İki Halef: Halil Edhem Eldem - Aziz Ogan - Arif Müfid Mansel (İstanbul Arkeoloji Müzerleri'nin Hayatları Kesişen Üç Yöneticisi)*, Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.

Kanat, V. (2022). Halil Edhem'in Kaleminden II. Osman'ın Leh Seferi ile İlgili Bir Kitabe. *3rd International Anatolian Scientific Research Congress*, Kayseri.

Karaduman, H. (2004). Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım. *Vakıflar Dergisi*, *28*, 291-306.

Kaymak, S. (2013). *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kervran, M. ve Sourdel Thomine, J. (1975). *Index Géographique du Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe: (Tomes I à XVI)*. Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.

Kınal, F. (1947). Halil Edhem Bibliyografyası. *Halil Ethem Hâtıra Kitabı*, c. 1, (299-302). Ankara: TTK.

Koçu, R. E. (1968). Eldem (Halil Edhem). *İstanbul Ansiklopedisi*, 9, 4994-4995.

Kuran, İ. E. (1965). Eldem, Khalil Edhem. *The Encyclopedia of Islam*, 2, 694.

Mansel, A. M. (1939). Halil Edhem Eldem. *Ülkü: Halkevleri Dergisi*, *12*(71), 383-386.

Mayer, L. A. (1939). In Memoriam Halil Edhem Eldem (1861-1938). *AI*, 6, 198-201.

Mülayim, S. (2011). Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Halil Edhem Bey'in Bildirisi. Yaşar Çoruhlu vd. (Ed.), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü: Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*, (555-562). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özcan, Abdülkadir (2011). Târîh-i Osmânî Encümeni. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (40), İstanbul, 83-85, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2011). Ortaçağ Tarihinin Kaynakları. Z. Kurşun (Ed.), *Tarih Metodu*, (s. 100-130). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ülkütaşır, M. Ş. (1947-1948). Tanınmış Türk Tarihçileri: Halil Ethem. *Ün: Isparta Halkevi Mecmuası*, *14*(166-168), 2224-2227.

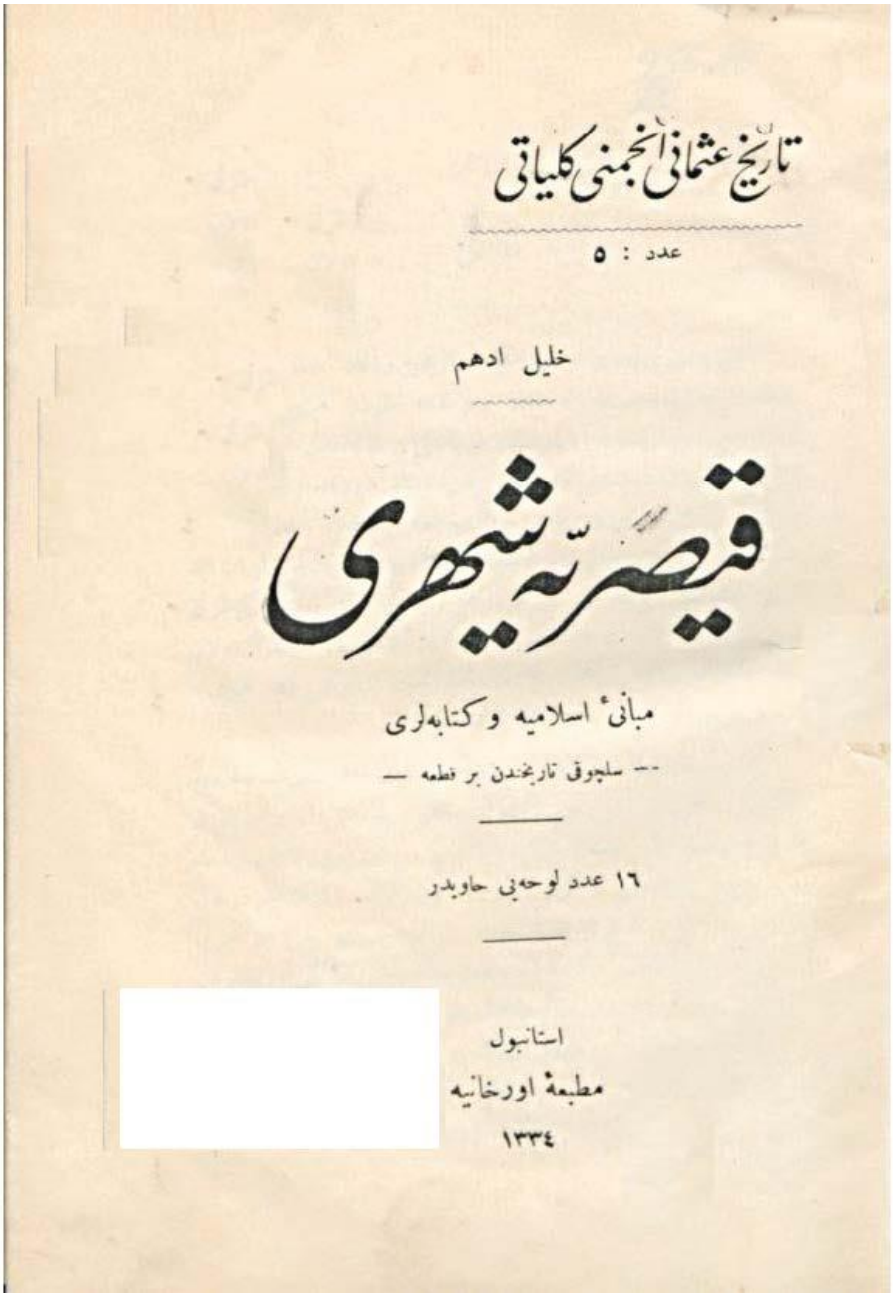
Ekler: Halil Edhem Eldem'in Kitâbe Araştırmalarından Örnekler

Ek I: *Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt'a* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1334 [1918]) başlıklı kitabın kapağı.

Ek II: Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır (*TOEM*, *2*(10) (1327 [1911], 626-639) başlıklı makalenin ilk sayfası.

Ek III: Anadolu'da İslâmî Kitâbeler (*TOEM*, *6*(32) (1331 [1915]), 449-467) başlıklı makalenin ilk sayfası.

Ek IV: Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke (*TOEM*, *2*(11) (1327 [1911]), 697-712) başlıklı makalenin ilk sayfası.

تاریخ عثمانی انجمنی کلیاتی

عدد : ٥

خلیل ادهم

قیصریه شیهری

مبانیٔ اسلامیه و کتابه‌لری

— سلجوق تاریخندن بر قطعه —

١٦ عدد لوحه‌یی حاویدر

استانبول

مطبعهٔ اورخانیه

١٣٣٤

Ek I: *Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt'a* başlıklı kitabın kapağı.

کتابه‌لر نصل قید وضبط اولنملیدر.

علم آثار عتیقه‌نك برشعبه‌سیده آغاچ وطونج وطاش ومعدن وطوغله ویاخود سائر برماده اوزرینه محکوك یازیلرك تدقیق وتتبعیله اشتغال ایدرکه بوقته هرلسانده (ئه‌پیغرافیا) تسمیه ایدرلر. لسانمزده بوتعبیرك یرینه علم محکوکات یاخود علم کتابات [1] دیه‌بیلورز. مع مافیه جغرافیا وطوپوغرافیا کلمه‌لرینی قوللاندیغمز وجهله ئه‌پیغرافیا کلمه‌سنی دخی عیناً قوللانمقده برمحذور کوریله‌مز. محکوك اولان یازیلر ایچون لسانمزده (کتابه) کلمه‌سی اولدقجه تعمم ایتمش بر اصطلاحدر [2]. ئه‌پیغرافیا علم آثار عتیقه‌نك شعباتندن بری اولمغله برابر علم تاریخ وعلم السنه وجغرافیا وادبیات ایچون دخی الك مهم منابعی جامعدر. هله منقرض اولمش اقوام عدیده‌نك تاریخ وعادات خصوصیه‌لرینی اوکرنمك ایچون انلرك براقدقلری آثار محکوکه الیزده یکانه واسطهٔ تتبعدر. زیرا اسکی قوملر قوانین ومعاهده‌لرینی وحکمدارلرینك وبانیلرك ومعمارلرك اسملرینی ووقایع مهمه‌لرینی ومعابد وسائر انشاآت جسیمه‌لرینك تاریخ تأسیسلرینی محافظه ایچون قیالره

[1] بیروندە قاتولیك مطبعه‌سنده مطبوع (به‌لو) نك فرانسزجه ـ عربجه لغاتنده (علم الکتابات) دیمشدر.

[2] Epigraphie بوکلمه یونانجه‌دن مأخوذ اولوب بر شیئك اوزرینه یازمق معناسنی افهام ایدر. بویله یازیلی آثاره بعضاً (ئه‌پیغراف) دخی دیرلر. فرانسزلر لاتینجه‌دن مأخوذ اولەرق قید ایتمك معناسنه کلن (أنسقریپسیون) Inseription اصطلاحنی قوللانیرلر. — شمس الدین سامی بك قاموس فرانسوی‌ده ئه‌پیغرافیا کلمه‌سنك قارشوسنه «الواح وخطوط عتیقه‌نك حل وقراءتی علمی» دیمشدر — امرالله افندینك ایلك نشر ایتدیکی محیط المعارفك برنجی جلدنده وآثار عتیقه کلمه‌سنده (ئه‌پیغراق) و (متون محکوکه) و(آبدات محکوکه) لغتلرینه تصادف اولنیور.

Ek II: "Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır" başlıklı makalenin ilk sayfası.

آناطولیده اسلامی کتابه‌لر

ممالك عثمانیه‌ده الیوم معمور یاخود خراب برحالده اوله‌رق موجود اولان بیکلرجه جوامع شریفه ومدارس وتربه‌لروکوپریلر وسورلروقلعه‌لر ودها نیجه آبدات اوزرنده محکوك بولنان ادوار اسلامیه‌یه عائد کتابه‌لرك تاریخ عثمانی وعلی‌العموم تاریخ اسلام ایله توغل ایدنلر ایچون الك مهم والك صحیح ونائقدن اولدقلری وارستهٔ عرض و بیاندر . مملکتمزده محافظهٔ آبدات حقنده متعدد قانونلر موجود اولدیغی حالده آثار ملیه‌مزك کوندن کونه، بعضاً قیدسزلق وجهالت نتیجه‌سی اوله‌رق وبعضاً‌ده اسباب غیر معقوله‌یه استناد ایتدیریله‌رك محو و تخریب ایدلدکلرینی وبونك ارتق اوکی آلنمق لازم کلدیکنی کرك مجموعه‌مزده وکرك سائر محللرده مکرراً ایضاح ایلمش ایدم . بوندن باشقه مبانیٔ عتیقه‌نك حسن محافظه‌سنه لزومی وجهله اعتنا اولنمدیغندن انسان أیله یاپیلان تخریباته برده قوای طبیعیه‌نك تخریباتی منضم اولوب بعضاً الك خفیف برحرکت ارض ایله بونلرك آز چوق متأثر اولدقلری کوریلمکده در . بناءً‌علیه بالاده مذکور آثار قدیمه‌مزك هیچ اولمازسه کتابه‌لرینی ضبط و استنساخ ایتمك درجهٔ‌وجوبده اولوب بوامر مهمی ارباب معارفه بالخاصه توصیه ایدرز [1] .

شمدیه قدر کرك بالذات کرك بالواسطه أیدیه بیلمش اولدیغمز آناطولیه عائد کتابه‌لردن الك مهملرینك هرقصبه ایچون تاریخ سنه‌لری صیره‌سیله وبعض مختصر ایضاحات تاریخیه ومعماریه علاوه‌سیله مجموعه‌مزده نشری مناسب کوریلمشدر [2].

[1] « کتابه‌لرنصل قید وضبط اولنور » نامیله تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سنك ۱۰ نجی جزؤنده (سنه ۱۳۲۷) نشر ایلدیکم مقاله‌یه مراجعت اولنه .

[2] بر کتابه‌نك ایو آلنمش فوطوغرافیسی یاخود أستامپاژ تسمیه اولنان

Ek III: Anadolu’da İslâmî Kitâbeler” başlıklı makalenin ilk sayfası.

قرامان اوغللری حقنده وثائق محکوکه

دولت علیهٔ عثمانیه‌نك ایلك دوره‌سندن اعتباراً دولت مشار الیها ایله مناسبات متواليه‌ده بولنان وخاندان آل‌عثمان ایله قرابت وصهریت دخی پیدا ایدن قرامان اوغللرینه دائر الیمزده شایان اعتماد برتاریخ موجود اولمدیغی کبی بوکونه قدیم متفرق برصورتده کرك لسانمزده کرك السنهٔ اجنبیه‌ده بوعائله حقنده یازیلان شیلر دولت قرامانیه تاریخنی ظلام مجهولیتدن تمامیله قورتارامیور . یکانه مأخذلر ابن بیبی ونشری وعاشق پاشا وادریس وخواجه سعدالدین وجنابی تاریخلریله منجم باشی‌نك جامع الدول وصحایف الاخباری وکاتب چلبی‌نك جهانمایله تقویم التواریخی وبعض عرب مورخلری اولوب تکمیل دیکر مؤلفلر بونلردن اقتباس ایتمشلردر. کرچه اخیراً نشر اولنان مسکوکات قتالوقلرنده[1] سکلری واسطه‌سیله قرامان اوغللرینه عائد بعض نقطه‌لر تنویر ایدیلش ایسه‌ده ایکیوزاوتوزسنه‌دن زیاده دوام ایدن بردولت ایچون بوده کافی کوریلیور . منجم باشی‌نك جامع الدول ده علی طریق الاختصار عربجه‌یه بالترجمه درج ایلدیکی شکاری‌نك قرامان تاریخندن هرنصله شوصوك زمانلرده برنسخه‌سی بولنه‌رق قرامان اوغللرینه دائر شمدیه قدر بیلنمیان واکثریا تاریخلریمزك خبرلرینه معکوس اولان بعض معلوماتی محتوی اولدیغی اکلاشلمشدر[2] . مع‌مافیه بالاده اسلری محرر

[1] غالب‌بك ، تقویم مسکوکات سلجوقیه ـ متن مقاله‌ده‌کی توطه‌لرده‌یالکز « غالب‌بك » دیله‌رك برده سکه‌نك ویاخود صحیفه‌نك تومروسی کوستریله‌جکدر ـ احمدتوحیدبك طرفندن تنظیم اولنان موزهٔ همایون مسکوکات اسلامیه قتالوغنك دردنجی جلدی « توحیدبك ، موزه قتالوغی » دیه کوستریله‌رك سکه ویا صحیفه تومروسی علاوه قلنه‌جقدر .

[2] شکاری‌نك قرامان تاریخی عن‌اصل بشقه بری طرفندن فارسی اولهرق وشهنامه طرزنده منظوماً یازیلوب بالاخره شکاری طرفندن منثوراً ترکجه‌یه ترجمه

٤

Ek IV: "Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke" başlıklı makalenin ilk sayfası.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Kara, E.; Yılmaz, E.; Dalgın, T.; Çeken, H. (2025). "Etkinlik Turizmi Kapsamında Geleneksel Festivaller: Mayıs Yedisi Şenliği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 167-183. **Gönderim Tarihi**: 14.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 29.04.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1619491

Yazar/Author

Emrah KARA*, Emine YILMAZ **, Taner DALGIN ***,
Hüseyin ÇEKEN****

Makale Adı/Article Name

Etkinlik Turizmi Kapsamında Geleneksel Festivaller: Mayıs Yedisi Şenliği*****

Traditional Festivals within the Scope of Event Tourism: May 7th Festival

ÖZ

Mayıs Yedisi Şenliği, Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Ordu, Giresun ve Trabzon illerinde her yıl kutlanan köklü ve önemli bir kültürel etkinliktir. Bu çalışma, şenliğin etkinlik turizmi açısından sahip olduğu potansiyeli ve bölgeye sunduğu sosyo-ekonomik katkıları incelemektedir. Şenlik, yerel halk için toplumsal birlik ve kültürel kimlik açısından büyük önem taşırken, aynı zamanda turistik bir çekim merkezi olma potansiyeline de sahiptir. Araştırmada nitel yöntem kullanılmış ve yerel paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmeler aracılığıyla şenliğin turistik değeri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Mayıs Yedisi Şenliği'nin Karadeniz Bölgesi'nin kültürel mirasını yaşattığını, yerel halkın sosyal dayanışmasını güçlendirdiğini ve ekonomik anlamda bölgeye katkı sağladığını göstermektedir. Ancak şenliğin turizm potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olduğu ve turistik altyapının geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Şenlik, özellikle geleneksel ritüelleri ve yöresel ürünleri ile kültürel turizm için önemli bir fırsat sunmaktadır. Sonuç olarak Mayıs Yedisi Şenliği, etkinlik turizmi açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir kültürel miras unsurudur. Ancak şenliğin daha geniş bir kitleye hitap edebilmesi ve sürdürülebilir bir turistik çekicilik haline gelmesi için daha etkin tanıtım ve planlama gerekmektedir. Yerel yönetimlerin ve turizm otoritelerinin ortak çalışmaları ile şenlik, hem yerel halkın kültürel değerlerini koruyabilir hem de bölge turizmine ekonomik katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik turizmi, geleneksel festivaller, Mayıs Yedisi Şenliği.

ABSTRACT

The May Seven Festival is a deep-rooted and crucial cultural event celebrated yearly in the Black Sea Region, especially in the provinces of Ordu, Giresun, and Trabzon. This study examines the festival's potential in terms of event tourism and its socio-economic contributions to the region. While the festival is of great importance for the local people in terms of social unity and cultural identity, it also has the potential to be a tourist attraction center. Qualitative methods were used in the research, and the touristic value of the festival was evaluated through in-depth interviews with local stakeholders. The findings show that the May Seven Festival keeps the cultural heritage of the Black Sea Region alive, strengthens the social solidarity of the local people, and contributes to the region economically. However, it has been revealed that to evaluate the tourism potential of the festival fully, promotional activities at national and international levels need to be increased, and the touristic infrastructure needs to be developed. The festival offers an essential opportunity for cultural tourism, especially with its traditional rituals and local products. As a result, the May Seven Festival is an important cultural heritage element that should be evaluated in terms of event tourism. However, more effective promotion and planning are required for the festival to appeal to a wider audience and become a sustainable tourist attraction. With the joint efforts of local governments and tourism authorities, the festival can protect the local people's cultural values and economically contribute to regional tourism.

Keywords: Event tourism, traditional festivals, May 7th Festival.

*Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, emrahkara4852@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Araştırmacı, CiTUR - Centre for Tourism Research, Development and Innovation, emineyola@mu.edu.tr

***Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm Ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, tanerdalgin@mu.edu.tr

****Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, hceken@mu.edu.tr

***** Bu çalışma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 24/08/2023 tarih ve 230074 Protokol numaralı toplantısında alınan 79 sıra sayılı karar uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended abstract

Traditional events reflecting the cultural characteristics of the destination attract the attention of many touristic visitors. Event tourism, which is a growing special interest market, is seen as an important tool in the development, marketing and branding of destinations (Peters and Pikkemaat, 2005: 14). Traditional festivals are integrated with the destination image of the region where they are held due to their originality and being repeated events. The cultural originality of the festival is an important reason for preference for festival visitors. Traditionality expresses the connection established with the past for an event. The May 7th Festival, celebrated on the seventh day of May (May 20) according to the Rumi calendar in the districts of the East Black Sea region such as Giresun, Ordu and Trabzon can be evaluated in this context (Genç and Türkay, 2021: 37). Within the scope of this research, it is aimed to evaluate the potential of the May 7th Festival, which is an important element of the Black Sea culture, in terms of event tourism and to develop suggestions for the future of the festival in the light of the data obtained from local stakeholders in Ordu province.

The qualitative method was determined as the most appropriate method for the purpose of the research with the aim of obtaining in-depth information (Creswell, 2013), and the sample was determined through stratified sampling from purposive sampling types. Within the scope of the research, 7 experts from Ordu Metropolitan Municipality, Ordu Provincial Directorate of Culture and Tourism and Ordu University, who were thought to be able to get in-depth opinions on the subject, were contacted by phone and an appointment request was made. In this context, 5 people responded positively to the appointment request and 2 people did not respond to the appointment request due to their workload. In fact, the research data were obtained as a result of in-depth interviews conducted with 5 experts on the subject.

According to data obtained from the participants, a number of themes were created. These themes were grouped as cultural heritage and traditions, economic impacts, social impacts, tourism potential and development suggestions. They stated that the origin of the May 7th Festival dates back to ancient times and has been celebrated as a Turkish tradition for centuries. Rituals are among the most important elements of the May 7th Festival. In particular, rituals related to the sea (such as jumping from the 7 waves, making a wish, throwing stones into the sea) are at the center of the festival. It was stated by the participants that the festival is not only a celebration for the local people, but also a reflection of the local identity. The establishment of street vendors, fairs and markets on the coastline and in the city centers during the festival and the local people selling their traditional products, handmade goods and food products at these fairs and markets contribute to the local economy. Participants stated that the festival was not promoted enough nationally or internationally, and therefore its economic potential was not fully utilized, and that more effective promotion and marketing could contribute greatly to both the local economy and tourism. The May 7th Festival offers an environment where people living in the region come together, share common feelings and strengthen their social ties. It was emphasized that the festival is not only a celebration, but also a social event where people from different age groups, from villages to cities, come together. Participants stated that the festival can offer an interesting experience for tourists due to its traditions, rituals and enthusiasm integrated with local culture. Especially with the beginning of spring, the celebration of the festival in nature creates an attraction by combining with the unique natural beauties of the Black Sea. It is emphasized that both the support of the local people and the local governments should continue for the sustainability of the May 7th Festival and that it should take a more active role. The interaction of the local people with tourists throughout the festival will contribute to the sharing of cultural values and the enrichment of the touristic experience. Participants stated that local governments should take a more active role in the organization of the festival.

The economic effects of the May Seventh Festival are thought to have the potential to make significant contributions to the local economy if the event appeals to a wider audience and is planned with the support of local governments. In a social sense, the festival fosters social unity and solidarity. Rituals performed together and activities where time is spent together create a collective spirit that strengthens social ties. The festival having these features will also increase the touristic appeal of the festival and the benefits it creates..

Giriş

Destinasyonlar, turizm talebi yaratmak, gelen turiste farklı deneyimler yaşatmak, turizm sezonunu uzatmak, turistik ürünü çeşitlendirmek, turizmden daha fazla gelir elde etmek, destinasyon imajını güçlendirmek gibi amaçlarla etkinlikler düzenlemekte ya da düzenlenen etkinlikleri destinasyonlarına çekmeye çalışmaktadır (Can, 2015: 14). Özellikle destinasyonun kültürel özelliklerini yansıtan özgün nitelikteki etkinlikler birçok turistik ziyaretçinin ilgisini çekmektedir. Etkinliklere olan ilginin turizm talebi üzerinde yarattığı olumlu katkı etkinliklerin bir turistik çekicilik unsuru olarak daha yoğun kullanılması ve zamanla etkinlik turizminin bir turizm türü olarak kavramsallaşması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Büyüyen bir özel ilgi pazarı olan etkinlik turizmi destinasyonların gelişmesinde, pazarlanmasında ve markalaşmasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Peters ve Pikkemaat, 2005: 14).

Geleneksel festivaller özgün niteliğe sahip olması ve tekrarlanan etkinlikler olması sebebiyle düzenlendikleri yöreye önemli katkılar sağlamaktadır. Öncelikle, gelenekselleşmiş tekrarlanan festivaller gerçekleştirildikleri bölgenin destinasyon imajı ile bütünleşmektedir. Festival ziyaretçileri açısında festivalin sahip olduğu kültürel özgünlük önemli bir tercih sebebidir. Etkinliğin gerçekleştiği destinasyonda bulunmak, etkinlik atmosferini deneyimlemek ve etkinliğe katılmış olmayı bir yaşam deneyimi olarak çevresine aktarmak insanları etkinlik turizmine yönlendiren önemli faktörlerdir (Dalgın vd., 2023: 234). Bu nedenle yerel halkın kültürünü temel alan festivaller etkinlik turizmi açısından önemli bir çekicilik olarak görülmektedir (Lopes ve Hiray, 2024).

Doğu Karadeniz bölgesindeki, Giresun, Ordu ve Trabzon gibi illerde Rumi takvime göre mayıs ayının yedinci günü (20 Mayıs) kutlanan Mayıs Yedisi şenliği bu kapsamda değerlendirilebilecek bir niteliğe sahiptir. Yerel halkın yaşantısında önemli bir yer tutan Mayıs Yedisi Şenliği kendi içerisinde geleneksel birçok tören barındırmakta ve ziyaretçiler açısından kültürel anlamda özgün bir değer sunmaktadır. Mayıs Yedisi şenliğinin uygulandığı farklı yörelerde ritüellerde bazı farklılıklar görülse de özünde baharın gelişinin kutlandığı, bereket odaklı dileklerin dilendiği, maneviyatın öne çıkarıldığı ve toplumsal kaynaşmanın amaçlandığı görülmektedir (Genç ve Türkay, 2021: 37). Mayıs Yedisi şenliğinin taşıdığı özelliklerden biri olan özgünlük etkinlik turizmi ziyaretçileri açısından en önemli tercih sebeplerinden birisidir. Geleneksel şenlikler başarılı şekilde pazarlandığı takdirde önemli bir ziyaretçi kitlesini düzenlendiği yöreye çekebilmektedir. Bu araştırma kapsamında Ordu ilindeki yerel paydaşlardan elde edilen veriler ışığında Karadeniz kültürünün önemli bir unsuru olan Mayıs Yedisi Şenliği'nin etkinlik turizmi açısından sahip olduğu potansiyel ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak ve şenliğin geleceğine yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmıştır.

1. Literatür

Etkinlik turizminin farklı paydaşların bakış açısında göre tanımlandığı görülmektedir. Destinasyonlar açısından etkinlik turizmine odaklanan Getz (2008) etkinlik turizmini "turist sayısını arttırmak amacıyla birincil ya da ikincil turist çekicilikleri olarak etkinliklerin planlanması, geliştirilmesi ve pazarlanması" şeklinde tanımlanmaktadır. Festivaller, spor etkinlikleri, kültürel kutlamalar ve iş konferansları da dahil olmak üzere çok çeşitli etkinlikleri kapsayan etkinlik turizmi kavramı destinasyon pazarlaması ve gelişiminde benzersiz bir rol oynamaktadır (Mair ve Whitford, 2013). Etkinlik turizmi içerisinde önemli bir yeri olan festivaller ise "bir bölgede belirli zamanlarda toplumun kendine has bir değeri kutlamak veya bir olay ve kişiyi anmak amacıyla yürütülen kültürel, sanatsal ve sosyal içerikli etkinlikler (Small, Edwards ve Sheridan 2005: 66) olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir destinasyonda gerçekleştirilen

etkinliklerin turistik ziyaretçiler açısından önemli bir çekicilik unsuru olduğu görülmektedir (Genç, 2021). Bir yörenin kendine has özelliklerinin bir yansıması olan geleneksel festivaller genellikle geçmişte yaşanan önemli bir olayın anısına ya da o yöreye özgü bir ürünün hasadıyla ilgi gerçekleştirilmektedir. Bir etkinliğe katılmak için seyahat eden veya seyahat ettiği destinasyonda etkinliklere de katılan ziyaretçi kitlesi (Can, 2015) etkinlik turizminin hedef kitlesini oluşturmaktadır. Bu turist kitlesinin kültürel çekiciliklere ilgi duyan ve daha aktif bir yaşam tarzına sahip insanlardan oluştuğu söylenebilir. Bireyler etkinlik turizmine eşsiz bir deneyim elde etmek, farklı insanlarla tanışıp sosyalleşmek, yeni bilgiler öğrenmek ve keşfetmek, farklı sosyal etkinlikler ile deneyimlerini zenginleştirmek gibi amaçlarla katılım sağlamaktadır (Akgündüz ve Coşar, 2018; Getz ve Cheyne, 1996; Kömürcü & Küçükaltan, 2020). Benzer şekilde Crompton ve McKay (1997) etkinliklere katılım motivasyonlarını, kültürel keşif, yenilik arayışı, belirli bir gruba dahil olarak sosyalleşme isteği, diğer insanlarla karşılıklı etkileşim kurarak sosyalleşme isteği ve aile birlikteliği olmak üzere altı önemli başlık altında ele almıştır. Etkinliklere katılımı etkileyen önemli bir çekicilik unsuru da otantikliktir. Otantiklik ya da başka bir deyişle etkinliğin orjinalliği, farklı ilgi alanlarına sahip katılımcı kitlesinin doğrudan ilgisini çekmektedir. Geleneksel festivaller ve şenlikler düzenledikleri bölgenin kültürel özelliklerini taşıyan otantik niteliğe sahip olan etkinliklerdir.

Geleneksellik bir etkinlik için geçmişle kurulan bağı ifade etmektedir. Özellikle kültür turizmi ziyaretçileri için yerel halkın kültürel özelliklerinin bir yansıması olan geleneksel festivaller önemli bir çekiciliktir. Geleneksel festivallerin özgün niteliği turistik ziyaretçi için sunduğu otantik özellikler ile ilişkilidir. Turistik talepten daha fazla pay almak isteyen yöreler sahip oldukları kültürel özelliklerin bir yansıması olan geleneksel festivallerini daha geniş katılıma uygun olarak tasarlamaya ve daha geniş kitlelere pazarlamaya yönelik bir çaba sergilemektedir. Ulusal ve uluslararası anlamda bilinirliğe sahip olan geleneksel etkinlikler destinasyonlar açısından bir turistik aktivite çeşitliliği yarattığı gibi aynı zamanda destinasyon tanıtımı ve imajı açısından da önemli fırsatlar yaratmaktadır. Destinasyonlar açısından etkinlikler hedefledikleri turist kitlesine yönelik olarak doğrudan bir çekicilik oluşturmakla birlikte, var olan diğer turistik çekicilikleri görmek amacıyla gelen ziyaretçilerin turistik deneyimini zenginleştirici bir fonksiyona da sahiptir. Geleneksel festivaller destinasyon kimliği ile bütünleşerek potansiyel ziyaretçilerin algıladığı destinasyon imajını güçlendirici bir etkiye sahiptir. Özellikle başarılı şekilde pazarlanan ve yüksek bilinirliğe ulaşabilen etkinlikler destinasyonun pazarlanmasına da katkı sağlamaktadır (Getz, 2008: 403). Ayrıca, etkinliklerin destinasyonu ziyaret etmiş olan ziyaretçilerin harcama düzeyini arttırıcı etkisi (Genç, 2021), turizmin ekonomik kazanımlarının en üst seviyede destinasyona yansıması açısından önemlidir. Etkinlik turizmine katılan ziyaretçilerin ortalama turist harcamalarının üzerinde harcamada bulunduğu bilinmektedir (Karagöz, 2006: 1).

Türkiye'de birçok farklı yörede benzer kültürel özellikleri temel alan şenlik ve festivaller düzenlendiği görülmektedir. Bu etkinliklerin birçoğu turistik talebe yönelik olmaktan daha çok o yörede yaşayan yerel halkın sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına yöneliktir. Bir değeri veya geleneği anmak amacıyla gerçekleştirilen şenlik ve festivaller, toplumda birlik ve beraberliği arttırmak, insanları birbirleriyle kaynaştırmak (Özalp, 2006; Small, Edwards ve Sheridan, 2005), kültürel değerlerin yeni nesillere aktarımını sağlamak gibi yerel halk için önemli faydalara hizmet etmektedir. Bu etkinlikler turistik amaçlardan çok temelde yerel halkın sosyalleşmesini ve eğlenmesi üzerine odaklanmaktadır (Van Der Wagen, 2005). Getz (2008) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre kültürel etkinlikler içerisinde yer alan şenlikler, yerel halkın yaşantısında

önemli bir yer tutmakla birlikte turistik ziyaretçiler için özgün bir çekicilik oluşturmaktadır. Geleneksel şenliklere turistik katılım destinasyonların ekonomik kalkınması açısından fırsatlar sunsa da yerel halkın etkinliğe katılan ziyaretçilerle etkileşime istekli olması önemli bir gerekliliktir.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında genel olarak birçok yerel şenlik ve festivalin düzenlendiği yörenin turizm potansiyeline etkisinin değerlendirildiği görülmektedir. Yemenoğlu, Dalgın ve Çeken (2013) yaptıkları araştırmada Honaz yöresinde düzenlenen geleneksel Kiraz Festivali'nin, bölgedeki kırsal turizm faaliyetlerinin çeşitlenmesinde ve bilinirliğinin artmasında önemli bir role sahip olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Pasya, Setiyorini ve Andari (2016) nitel yöntemle gerçekleştirdikleri araştırmada geleneksel ve yerel festivallerin gelecek nesil için kültürel mirasa nasıl katkıda bulunduğunu açıklamıştır. Ayrıca çalışmada geleneksel festivallerin önemli bir turistik çekicilik oluşturduğu vurgulanmıştır. Genç (2021) yaptığı araştırmada Malazgirt Zaferi Yıl Dönümü Kutlamaları'nın basında yer alması sebebiyle Malazgirt destinasyonunun imajına katkı sağladığını vurgulamıştır. Lopes ve Hiray (2024) gerçekleştirdikleri araştırmada kültürel etkinlikler ve festivallerin, yerel toplulukların kimliğini ve canlılığını güçlendirirken, aynı zamanda turistleri çeken benzersiz deneyimler sunarak kültür turizminin önemli itici gücü haline geldiğini vurgulamıştır. Yılmaz ve Ön Esen (2017) yaptıkları araştırmada Muğla'da düzenlenen Geleneksel Yörük ve Türkmen Şenliği'nin ziyaretçiler üzerindeki etkisini araştırmıştır ve şenliğin ziyaretçilerin memnuniyetine olumlu etkilediğini belirlemiştir. Genç ve Türkay (2021) Mayıs Yedisi Bayramı'nın organizasyon ve anlam dönüşümünü ele aldığı araştırmada festivallerin kültürel mirasın sürdürülebilirliğine olumlu katkı yaptığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Literatürde geleneksel festivalleri ele alan, bunun yanında Mayıs Yedisi şenliğine odaklanan araştırmalar olmakla birlikte, belirli bir geleneksel festivalin yarattığı turizm potansiyelini yerel yönetimden veri toplayarak ele alması sebebiyle bu araştırmanın literatürde özgün değer taşıyacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın yöntemi

Bu araştırma, Karadeniz kültürünün önemli bir unsuru olan Mayıs Yedisi Şenliğinin etkinlik turizmi açısından sahip olduğu potansiyelin yerel paydaşlar açısından değerlendirmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu kapsamda, araştırmanın amacı doğrultusunda bilgi edinmek istenilen hususlar, aşağıdaki araştırma soruları çerçevesinde şekillendirilmiştir:

- Şenliğin geçmiş ve şimdiki dönem uygulamaları ne şekildedir?
- Mayıs Yedisi Şenliği'nin turistik ziyaretçiler açısından çekicilik unsuru oluşu yeterli midir ve yöre tanıtımına katkıları nelerdir?
- Şenliğin yöre üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri nelerdir?
- Yerel halkın genel olarak şenliğe bakış açısı nasıldır?
- Şenlik yerel halkın somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ve turizme olan bakış açısında bir değişiklik meydana getirmiş midir?

Yukarıda yer alan ve ölçülmek istenilen araştırma soruları, araştırmacılar tarafından literatür okumaları yapıldıktan sonra görüş birliğiyle oluşturulmuştur. Araştırmanın amacına en uygun yöntem olarak derinlemesine bilgi edinme hedefiyle (Creswell, 2013) yöntem olarak nitel yöntem belirlenmiş, amaçlı örnekleme çeşitlerinden tabakalı örnekleme yoluyla örneklem belirlenmiştir. Cochran (1977), tabakalı örneklemenin, heterojen bir evrenden daha tutarlı ve hassas sonuçlar elde etmek için etkili bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, farklı yerel paydaşlar araştırmanın tabakalarını oluşturmuştur. Araştırma tasarlandıktan ve ilgili etik kurul izinleri

alındıktan sonra, belirlenmiş örneklem üzerinden veri toplama süreci başlatılmıştır. Bu kapsamda, 01.09.2023-01.10.2023 tarihleri arasında veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalarda, araştırmanın amacı doğrultusunda durdurulabilmek esnekliğiyle, genellikle 1-30 arası görüşme sayısı yeterli görülmektedir (Fridlund ve Hildingh, 2000). Araştırma çerçevesinde, yerel paydaşlar olarak Ordu Büyükşehir Belediyesi, Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Ordu Üniversitesi'nde konuyla ilgili derinlemesine görüş alınabileceği düşünülen uzman 7 kişiye telefonla ulaşılarak randevu talebinde bulunulmuştur. Bu bağlamda, 5 kişi randevu talebini olumlu olarak yanıtlamış 2 kişi ise iş yoğunluğu nedeniyle randevu talebine geri dönüş yapmamıştır. Nitekim araştırma verileri 5 kişinin görüşlerine dayanarak elde edilmiştir. Aşağıda Tablo 1'de katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
K.1	Erkek	26-35	Lisans	Kamu Çalışanı
K.2	Erkek	46-55	Lisansüstü	Kamu Çalışanı
K.3	Erkek	56 üstü	Ön lisans	Kamu Çalışanı
K.4	Erkek	46-55	Lisansüstü	Kamu Çalışanı
K.5	Erkek	36-45	Lisansüstü	Kamu Çalışanı

Görüşmeler katılımcıların izniyle ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. İlk görüşmeden sonra kaydedilen ses kaydı Word programında metin haline getirilmiş ve araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Araştırmacılar, elde edilen yanıtları inceleyerek analiz için uygun olduğu görüşüne varmıştır. 4 kişi ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilirken 1 kişi ise e-posta aracılığıyla soruları yanıtlamıştır. Görüşmeler 15 ile 25 dakika arasında sürmüştür. Verilerin tutarlılığının sağlanması açısından, görüşme kayıtları tüm araştırmacılar tarafından okunmuş ve yorumlanmış, analiz süreci ortak görüşler üzerinden yürütülmüştür.

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında edinilen veriler bilgisayar ortamında yazıya dökülmüş ve söz konusu kayıtlar tekrar tekrar okunarak, araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla iki farklı araştırmacı tarafından eş zamanlı olarak kodlar oluşturulmuştur. Araştırmada kodlama süreci, literatürde yer alan kavramlar ve saha verileri doğrultusunda tekrar eden bir analiz süreci olarak yürütülmüştür (Aslan, 2016: 110). Açık kodlama aşamasında veriler arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla sabit karşılaştırma yöntemiyle çok sayıda kod oluşturulmuş, ardından bu kodlar veri kümeleriyle ilişkilendirilmiştir. Kodlamalar ve temaların oluşturulması manüel olarak yapılmış, herhangi bir paket programdan faydalanılmamıştır. Aşağıda bu betimsel kodlar kapsamındaki bulgulara yer verilmiştir.

3. Araştırmanın bulguları

Katılımcılardan edinilen veriler ışığında, birtakım temalar oluşturulmuştur. Bu temalar kültürel miras ve gelenekler, ekonomik etkiler, sosyal etkiler, turizm potansiyeli ve geliştirme önerileri şeklinde ortaya çıkmış ve aşağıda detaylandırılmıştır.

3.1. Kültürel miras ve gelenekler

Edinilen bilgiler, katılımcıların bu şenliğin tarihsel kökenini, ritüellerini ve bölgesel özelliklerini vurgulamasıyla birlikte, Mayıs Yedisi Şenliği'nin yerel toplum için derin bir tarihi ve kültürel

önemi olduğunu göstermiştir. Kültürel miras ve gelenekler temasının altındaki bulgular dört kod altında sunulmuştur.

3.1.1. Tarihsel bağlam

Mayıs Yedisi Şenliği'nin tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, ortak görüş şenliğin tarihinin çok eskilere dayandığı yönündedir. Katılımcılar Mayıs Yedisi Şenliği'nin kökeninin çok eskiye dayandığını ve bir Türk geleneği olarak yüzyıllardır kutlandığını belirtmişlerdir. Öyle ki, bu geleneğin tarihsel açıdan Hz. Hızır ve İlyas Peygamber'in buluşması inancına dayandığı ve baharın gelişinin kutlandığı bir şenlik olduğu halk arasında kabul edilen bir bilgi olarak ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcılar da bu şenliğin kökeninin eski Türklere kadar uzandığını, hatta Anadolu'ya yerleşen Çepni Türkleri tarafından sürdürüldüğünü söylemiştir. Ayrıca bazı yerel efsaneler ve mitolojik anlatılar da bu şenliğin geçmişine dair farklı hikayeler sunmaktadır (örneğin Amazon kadınlarının hikayesi gibi). Katılımcı 4, söz konusu yerel efsanelerden birisini şu şekilde anlatmıştır:

> *"…Perşembe yöresinde zamanında Mayıs Yedisi olduğu zaman yani 20 Mayıs'ta büyük bir fırtına kopmuş. O fırtınada deniz kenarında bulunan evler yıkılmış, kayıkları su götürmüş. Dolayısıyla halk büyük bir hüzün ve üzüntü içinde ertesi yıl Mayıs Yedisini yani 20 Mayıs'ı beklemiş ve o gün denize taş atarak, dalgalardan atlayarak güya denizi korkutmaya çalışmışlar ve gerçekten de fırtına olmamış. Dolayısıyla halk da rahat bir nefes almış ve bundan sonra her yıl 20 Mayıs'ta bu şenlikler tekrar edilmiş…".*

3.1.2. Ritüeller ve inançlar

Mayıs Yedisi Şenliği'nin en önemli unsurları arasında ritüeller bulunmaktadır. Özellikle denizle ilgili ritüeller (7 dalgadan atlama, dilek dileme, denize taş atma gibi) şenliğin merkezinde yer almaktadır.

Katılımcılar, bu ritüellerin özellikle çocuk sahibi olamayan kadınlar, evlenemeyen genç kızlar ve sağlık sorunları olanlar tarafından dilek dileme amacıyla yapıldığını ifade etmiştir. Bu ritüellerin toplumsal ve bireysel inanışlara dayalı olarak sürdürüldüğü vurgulanmıştır. Şenlik sırasında hayvanların suyla yıkanarak hastalıklardan korunacağına dair inançlar da yerel halkın kültürel pratiklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Katılımcı 2, inançlara ilişkin bilgilerini şu şekilde aktarmıştır:

> *"…Mesela Mayıs Yedisi'nde çalışmak uygun görülen bir davranış değil. Tarlada çalışılmaz, ev işi yaptırılmaz mesela. Ondan sonra Mayıs Yedisi'nde ekilen mısırdan tohum olmaz, yeşermez gibi inanışlar var. Yine o gün yağan yağmurdan elde edilen suyla maya yapılma olayı var. Yani farklı ritüeller var…"*

3.1.3. Yöresel kimlik ve aidiyet

Katılımcılar tarafından şenliğin, yerel halk için sadece bir kutlama değil, aynı zamanda yöresel kimliğin bir yansıması olduğu belirtilmiştir. Katılımcılar bu şenliğin nesilden nesile aktarılan bir kültürel miras olduğunu ve özellikle köylerdeki yaşlıların bu geleneği gençlere aktardığını belirtmiştir. Katılımcı 4 konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

> *"…konuyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış 3 farklı kaynaktan geldiği ile ilgili söylentiler var. Nerden gelirse gelsin Ordu, Giresun ve Trabzon yöresinin kültürel bir mirası olarak değerlendiriyorum. Bizi anlatan, bizi ifade eden kimliğimizin bir parçası olarak ifade ediyorum. Somut olmayan kültürel mirasımız atalarımızdan bizlere gelen bir miras olarak nitelendiriyorum. Bu tip etkinliklerin gelecek nesillere*

aktarılması hem milli birlik ve beraberliğimiz hem içinde yaşadığımız topluma bağlılığımız toplumun örf ve adetlerine, geleneklerine, değerlerine bağlılığımızı ifade etmesi açısından çok önemli olarak görüyorum. Yaşatılması yönünde de gayretler sarf edilmesi gerektiğini düşünüyorum…"

Mayıs Yedisi'nin, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi Karadeniz bölgesinde sınırlı bir alanda kutlanması, bu bölgenin kimliğiyle özdeşleşmiş bir miras olduğunu göstermektedir.

3.1.4. Modern Zamanlarda Kültürel Mirasın Sürdürülmesi

Katılımcılar günümüzde karşılaştığımız pandemi ve diğer sosyal değişiklikler gibi değişimlerin, şenliğin modern zamanlarda unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olduğu konusunun üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple, bu kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun için, şenliklerin sosyal medya, yerel yönetimler ve kültürel organizasyonlar aracılığıyla yeniden canlandırılabileceği ve bu yolla şenliğin hem yerel halk arasında hem de daha geniş bir kitlede ilgi göreceğini düşünmektedirler. Katılımcı 5'in konuyla ilgili görüşü şöyledir:

"..2-3 yıl pandemi olması artı bir de Ramazan ayının denk gelmesi sonucu 7-8 yıllık bir kayıp oluştu Mayıs Yedisi şenliklerinin uygulanmasında. Bu az değil. Neredeyse bir nesil unutulmuş da oluyor bir anlamda. Tekrar canlandırılması için önümüzdeki yıldan itibaren çalışmalar yapılmalı. Mayıs Yedisi şenliği bizim somut olmayan kültürel mirasımızdır. Bunun korunması ve gelecek nesillere aktarılması bizim için çok önemli..."

3.2. Ekonomik etkiler

Mayıs Yedisi Şenliği'nin bölge ekonomisine hem doğrudan hem de dolaylı katkılar sunduğu bulgusuna erişilmiş ve bu bulgulara üç kod altında yer verilmiştir.

3.2.1. Yerel ekonomi ve ticaret

Katılımcılar, şenliğin sahil şeridinde ya da şehir merkezinde önemli bir kalabalık yarattığını belirtmiştir. Bu kalabalık, kısa bir süre içinde bölgedeki ekonomik faaliyetleri artırmakta, çeşitli alışverişlerin ve hizmet alımlarının önünü açmaktadır. Nitekim şenlik sırasında sahil şeridinde ve şehir merkezlerinde seyyar satıcıların, panayırların ve pazarların kurulması ve bu panayır ve pazarlarda yerel halkın geleneksel ürünlerini, el yapımı eşyalarını, gıda ürünlerini satması, ekonominin canlı kalmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu geçici ekonomik hareketlilik, bölgedeki küçük esnafın da kazançlarını artırmasına yardımcı olmaktadır.

Yöreye özgü ürünler ve tatlar, şenliğe katılanların ilgisini çekerek satışları artırmaktadır. Katılımcılar, şenliğin el sanatları ürünlerinin, dokuma, sepet gibi geleneksel el işlerinin satışına da katkıda bulunduğunu vurgulamıştır. Bu durum kültürel mirası yaşatırken ekonomik gelir sağlanmasına da vesile olmaktadır. Katılımcı 5 şenliğin turizm üzerindeki yerel ekonomik etkilerini şu şekilde ifade etmiştir:

"…Yöresel ürünleri satıyorsunuz insanlar onları alıyorlar. Her ne kadar yörenin insanları gelse dahil. Bunu biraz daha geliştirirseniz dışa açılırsanız dışardan insanlar gelirse buraya turistik anlamda onlara daha iyi satarsınız. El sanatları sergileniyordu, onlar satılıyordu işte orda sepet, örgü, dokumalar, el bezleri, kolan deriz biz, kilimler falan satılıyordu orda. Hem Gürgentepe'de hem de Ordu'da böyle satılıyordu. Haliyle bunların her birisi küçükte olsa yerel katkıdır yerel kalkınmaya katkı sağlayan ekonomik etkilerdir…"

3.2.2. Turizmin ekonomik katkısı

Katılımcılar, şenliğin turizme daha fazla açılmasının, bölge ekonomisine büyük fayda sağlayacağını ifade etmektedir. Özellikle kültürel turizm kapsamında, yerli ve yabancı turistlerin şenlik döneminde bölgeye gelmesiyle konaklama, yeme-içme, ulaşım gibi hizmetlerin de ekonomiye katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Şenliğin tanıtımının iyi yapılması durumunda tur paketlerine dahil edilmesi ve ziyaretçilerin yöresel ürünlerle tanışması, şenliğin ekonomik potansiyelini artıracak unsurlar olarak görülmektedir. Çünkü katılımcılar, şenliğin turistik anlamda daha fazla ön plana çıkarılması durumunda, bölgedeki otellerin, pansiyonların ve diğer konaklama birimlerinin doluluk oranlarının artacağını, ulaşım sektörünün de fayda sağlayacağına inanmaktadırlar. Katılımcı 2'nin ilgili soruya verdiği cevap aşağıda verilmiştir.

> *"…İnsanlar yiyorlar, içiyorlar, eğleniyorlar tabi bunun da bir ekonomik karşılığı oluyor. Ulaşımdan tutunda beslenmeye kadar veya eksik gidermeye kadar birçok faaliyet gerçekleştiriliyor. Ama dışarıdan gelen kaynak anlamında pek fazla bir şey yok. Kendi kendine yetiyor yani…"*

3.2.3. Eksiklikler ve geliştirilebilecek yönler

Katılımcılar, şenliğin ulusal veya uluslararası anlamda yeterince tanıtılmadığını, bu nedenle ekonomik potansiyelinin tam anlamıyla kullanılamadığını ifade etmiş, daha etkin bir tanıtım ve pazarlama ile hem yerel ekonomiye hem de turizme büyük katkılar sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Bunun yanında, şenliğin ekonomik etkilerinin artırılması için, yerel ürünlerin ve gastronominin tanıtımına da ağırlık verilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Şenlik sırasında fastfood gibi dış kaynaklı ürünler yerine yerel yiyeceklerin ve el sanatlarının sunulmasının ekonomik anlamda daha faydalı olacağını öne sürmektedirler. Katılımcı 5'in ilgili soruya verdiği cevap aşağıda verilmiştir.

> *"…Kültürün bizzat yaşatılması lazım. Yani biz Mayıs Yedisi şenliğine gittiğimizde oradaki stantlarda fastfood satılmaması lazım. Yerel ürünlerin satılması lazım. Orada ben dünya çapındaki markaların, ürünlerin yerine yerel ürünleri bulmam lazım. Ordu'nun coğrafi işaretli ürünleri var. Onların sergilenmesi lazım. Ben yiyecek/içecek açısından örnek verdim alanım gastronomi olduğu için ama el sanatları konusunda, giyim-kuşam kıyafet konusunda da daha çok yerel ürünlerin olması iyi olur…"*

3.3. Sosyal etkiler

Geleneksel bir etkinliğin sosyal etkileri, topluluk birliği, geleneksel değerlerin paylaşımı ve nesiller arası etkileşim bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Mayıs Yedisi Şenliği'nin sosyal etkileri, aşağıda beş kod altında toplanmıştır.

3.3.1. Toplumsal bağların güçlendirilmesi, sosyalleşme ve paylaşım kültürü

Katılımcıların görüşlerine göre, Mayıs Yedisi Şenliği, yörede yaşayan insanların bir araya geldiği, ortak duyguları paylaştığı ve sosyal bağlarını güçlendirdiği bir ortam sunmaktadır. Şenliğin sadece bir kutlama değil, aynı zamanda köyden kente, farklı yaş gruplarından insanların bir araya geldiği bir toplumsal etkinlik olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar birlikte vakit geçirmekte, geçmişten gelen ritüelleri kutlayarak aynı değerleri paylaşmakta, bu durum da toplumsal bağların güçlenmesini sağlamaktadır. Şenlikte bir araya gelen aileler, komşular ve arkadaşlar uzun zamandır görüşemedikleri tanıdıklarıyla vakit geçirmektedirler. Katılımcı 1 konuyla ilgili görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

> *"…1500, 2000 hatta 3000 rakımlara ulaşan bölgelerimiz var. Bu bölgelerde kış ağır geçiyor. Dolayısıyla o kışın ağır soğuğunu, karanlığını atıp bir nevi kabuk değiştirmek gibi bir şey bu. Artık yaz geldi diye insanlarımız sahil kenarına iniyor,*

birbirleriyle özellikle sosyalleşme imkânı buluyor. Çünkü çok fazla kalabalık oluyor, aynı duyguları paylaşıyorlar…"

3.3.2. Ritüeller ve sosyal dayanışma

Katılımcıların bahsettiği, şenlikte yer alan denize taş atma, dalgalardan atlama ve diğer geleneksel ritüeller, bireyleri birbirine bağlayan sosyal dayanışma örneklerini göstermektedir. Ritüellere katılan insanlar, aynı inanışları paylaşarak birlikte hareket etmekte ve bu da topluluk ruhunu güçlendirmektedir.

Bazı katılımcılar da şenlikteki ritüellerin özellikle kadınlar arasında sosyal bir dayanışma yarattığını ifade etmiştir. Örneğin, çocuğu olmayan kadınların veya evlenemeyen genç kızların birlikte dilek dileyip ritüel yapması, bu sosyal dayanışmanın bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Katılımcı 4 ritüellere aşağıdaki örnekleri vermiştir.

"…Bununla ilgili birçok ritüel yer almakta. Bir tanesi mesela dilek dileyerek 7 dalgadan atlama. Bir diğer ritüel dilek dileyerek denize arkası dönük vaziyette 7 çift 1 tek taş atmak. Özellikle kadınların bu ritüelleri yaptıklarını biliyoruz Mayıs Yedisinde. Çocuğu olmayan kadınlar, evlenemeyen kızlar Mayıs Yedisi gününde 7 dalgadan atlayarak, denize 7 çift 1 tek taş atarak bu dileklerini diliyorlar ve bunun kabul olacağına inanıyorlar. Yine aynı şekilde kayığa binerek kayıkla 7 dalgadan atlama, yine kayığa binerek Giresun'daki adanın etrafında 7 kez dönme ve Perşembe'de bulunan Aktaş kayalıklarının etrafında kayıkla 7 kez dönme ve yine Mayıs Yedisinde yaylaya gidecek olan koyunları, büyükbaş hayvanları su ile yıkayarak onların hastalıklardan kurtulmalarını sağlama gibi inanışlar bulunmakta Mayıs Yedisi şenliklerinde…"

3.3.3. Şenliğin toplumsal dönüşüme etkisi

Katılımcılar, şenliğin sosyal ilişkilerde belirli bir dönüştürücü gücü olduğunu belirtmişlerdir. Mayıs Yedisi Şenliğinin, gençlerin tanışmasına, sosyal ilişkiler kurmalarına ve hatta evlenmelerine vesile olabileceği katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Yine şenlik, toplumsal değerlerin nesilden nesile aktarılması için önemli bir alan sağlamaktadır. Katılımcılar, genç nesillerin bu tür etkinliklere katılarak kendi kültürel kimliklerini keşfettiğini ve sahip çıktığını ifade etmişlerdir. Katılımcı 5'in bu konudaki görüşü şu şekildedir:

"…Tabi ki sosyalleşiyor insanlar. Birçok görmediği insanları orda görüyorlardı. Akranlarını, arkadaşlarını, akrabalarını görüyorlardı. Gençler bir arada kaynaşıyorlardı. Oturulup yemekler yeniyordu. Mayıs yedisi, günümüzde bireyselleşmenin ön plana çıktığı bir dönemde sosyalleşmek açısından güzel bir etkinlik.O açıdan önemli etkileri var tabi olumlu anlamda…"

3.3.4. Pandemi ve sosyal etkinin azalması

Katılımcılar, pandemi dönemi ve diğer sosyal değişimlerin, Mayıs Yedisi Şenliği'nin sosyal etkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Eskiden daha kalabalık ve yoğun katılımla kutlanan bu şenliğin, son yıllarda katılım oranlarının azaldığı ve sosyal etkisinin zayıfladığı katılımcılarca belirtilen bir başka bulgudur. Katılımcı 4'ün bu konuyla ilgili ifadesi şöyledir:

"…Pandemiden önceki Mayıs Yedisi şenliklerine baktığım zaman deniz kenarında çok büyük kalabalıklar, hediyelik eşya reyonları işte pazar kuruluyordu…"

3.3.5. Sosyal İçerme ve toplumsal aidiyet

Şenlik, farklı sosyo-ekonomik statüdeki ve yaş grubundaki insanları bir araya getirmektedir. Şenliğin bu kapsayıcı doğası da toplumdaki aidiyet duygusunu güçlendirmekte ve birlikte hareket

etme bilincini artırmaktadır. Şenlik, toplumun ortak değerlerini, inanışlarını ve geleneklerini yansıtan bir platform sağladığından, katılımcılar bu etkinliği yalnızca bir eğlence değil, aynı zamanda kültürel bir birliktelik ve aidiyet unsuru olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcı 3 bu konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

> *"...İnsanlar buraya çocuklarıyla, aileleriyle geliyorlar. Ordu'nun en ücra köylerinden bile bu Mayıs Yedisi şenliğine katılmak için gelenler vardı. Birbirini göremeyen insanların birbirlerini görmelerine, sohbet etmelerine birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmelerine vesile oluyordu Mayıs Yedisi. Hatta birbirini seven gençler kaçmak için Mayıs Yedisini belirliyorlardı..."*

3.4. Turizm potansiyeli

Mayıs Yedisi Şenliği'nin turizm potansiyeli, katılımcıların görüşlerine göre bölgesel ve uluslararası turizm açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Buna göre, şenliğin doğru planlanması, tanıtılması ve kültürel değerlerinin öne çıkarılması, Karadeniz bölgesinde turistik cazibeyi artırabilecektir. Bu tema, beş kod altında detaylandırılmıştır.

3.4.1. Bölgenin kendine has kültürel ve ekolojik çekiciliği

Katılımcılar, şenliğin yerel kültürle bütünleşmiş gelenekleri, ritüelleri ve coşkusu nedeniyle turistler için ilgi çekici bir deneyim sunabileceğini belirtmişlerdir. Özellikle baharın başlangıcıyla şenliklerin doğayla iç içe kutlanması, Karadeniz'in eşsiz doğal güzellikleriyle birleşerek bir cazibe yaratmaktadır.

Bunun yanında şenliğin bir efsanevi boyutu da bulunmaktadır. Buna göre, Hz. Hızır ve İlyas'ın buluşması gibi efsaneler ve ritüellerin mistik ve kültürel bir boyut sunması, özellikle kültürel ve inanç turizmine ilgi duyan turistler için şenliğin çekiciliğini artırabilecek unsurlardır. Ayrıca katılımcılar, Mayıs Yedisi'nin çevresel faktörler, geleneksel yaşam tarzı ve yöresel ürünlerle birleşerek kültürel deneyimler arayan turistler için bir cazibe merkezi olabileceğini ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin Katılımcı 2, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> *"...Mesela farklı inançların etkisi olduğunu görüyoruz burda. Mesela bununla ilgili rivayetlerden biri de Hızır ile İlyas Peygamberin buluşmasını söylüyorlar. İnanç anlamında bu inanç turizmine dahil edilebilir. Konuya ilgi duyan herkes de yerli veya yabancı bölgemize bu amaçla gelebilir. Bölgemizin ve şenliğimizin her görüşten misafire uygun olduğunu düşünüyorum..."*

3.4.2. Yerel gastronomi ve deneyimler

Şenliğin gastronomi turizmi açısından önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Yerel ürünler, geleneksel yemekler ve sokak lezzetleri, turistlere yöresel mutfak kültürünü tanıma fırsatı sunmaktadır. Katılımcılar, bu tür gastronomik deneyimlerin turizmi destekleyeceğini ve şenliğin cazibesini artıracağını belirtmişlerdir. Katılımcı 5, yerel gastronominin desteklenmesi hususunun önemini şu şekilde ifade etmiştir:

> *"...Yani biz Mayıs Yedisi şenliğine gittiğimizde oradaki stantlarda fastfood satılmaması lazım. Yerel ürünlerin satılması lazım. Veya orda ben dünya çapındaki markaların, ürünlerin yerine yerel ürünleri bulmam lazım. Maalesef hem Mayıs Yedisi şenliğinde de hem de buna benzer gastronomi festivallerinde, yerel festivallerde bunları görüyorum orda. Bu tabi biraz üzücü. Ordu'nun coğrafi işaretli ürünleri var. Onların sergilenmesi lazım. Onun dışındaki böyle fastfood tarzı yoğun tüketime yönelik ürünlerin çok fazla olmaması gerekiyor..."*

Şenlik boyunca yöresel el sanatlarının, hediyelik eşyaların ve diğer yöresel ürünlerin satılması, turistlere kültürel bir alışveriş deneyimi sunmaktadır.

3.4.3. Şenliğin ulusal ve uluslararası tanıtımı ve tanıtım iş birlikleri

Katılımcılar, şenliğin ulusal ve uluslararası düzeyde yeterince tanıtılmadığını belirtmektedir. Tanıtım eksikliği nedeniyle, şenlik daha geniş bir kitleye ulaşamamakta ve şenliğin turistik potansiyeli tam anlamıyla değerlendirilememektedir. Konuyla ilgili katılımcılar, Mayıs Yedisi'nin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle (Gürcistan, Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan gibi) iş birliği yapılarak uluslararası bir etkinlik haline getirilebileceğini önermiştir. Böylece, her yıl farklı bir ülkede veya bölgede kutlanarak uluslararası bir farkındalık yaratılabilecektir. Ayrıca şenlik boyunca farklı kültürel etkinliklerin, müziklerin ve dansların tanıtılması, geleneksel Türk kültürünü uluslararası alanda tanıtarak turistlerin ilgisini artırabilecek bir başka katılımcı önerisi olarak ortaya konmuştur. Katılımcı 2, konuyla ilgili şöyle bir öneride bulunmuştur:

> *"…Artı bölgemiz Karadeniz'e kıyısı olan bir şehir. Diğer ülkelerde Gürcistan gibi Ukrayna gibi Rusya gibi Bulgaristan gibi ülkelerde bunun farklı ritüellerini veya benzerlik taşıyan farklı etkinlikler yapılabilir. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle ilgili uluslararası bir çapta bir yıl ülkemizde bir yıl Gürcistan'da bir yıl burda gibi sırayla değerlendirilebilecek uluslararası çapta bir etkinliğe dönüştürülebilir."*

3.4.4. Turistik altyapının geliştirilmesi

Katılımcılar, şenliğin turizm potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için turistik altyapının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre, özellikle konaklama, ulaşım, yeme-içme ve rehberlik gibi hizmetlerin şenlik boyunca daha iyi organize edilmesi gerekmektedir. Bu hususta da katılımcılar, belediyelerin, kültür müdürlüklerinin ve turizm otoritelerinin şenliği planlaması, altyapıyı geliştirmesi ve etkinliği bir turizm cazibe merkezi haline getirmesi gerektiğini savunmaktadır.

3.4.5. Kültürel turizmin sürdürülebilirliği

Şenliğin sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirilmesi hem ekonomik hem de kültürel açıdan sürdürülebilirliğin sağlanmasına yardımcı olabilecek bir durumdur. Katılımcılar, şenliğin turistik etkinlikler içinde yer almasıyla, yerel kültürün korunması ve tanıtılması arasında bir denge kurulabileceğini vurgulamıştır. Dahası, şenliğin etkili olabilmesi için, yerel halkın şenliği sahiplenmesi ve şenlik sürecine etkin bir şekilde katılması gerekmektedir. Katılımcılar, yerel halkın şenlik boyunca turistlerle etkileşimde bulunmasının, kültürel değerlerin paylaşılmasına ve turistik deneyimin zenginleşmesine katkı sağlayacağını ifade etmişlerdir. Katılımcı 5 konuya ilişkin görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"…burda kültürel bir etkinlik var. Bu kültürel etkinliği özünden çok kopmadan orjinine yakın bir şekilde yeniden sergilemek gerekiyor. Bunun için senaryolar hazırlanabilir. Açılan stantlardan tutun oynanacak oyunlara kadar gösterilere kadar sportif faaliyetlerin tamamı yerel olmalı. Yani o kültürü yansıtacak boyutta olmalı…"*

3.5. Eksiklikler ve geliştirme önerileri

Şenliğin daha etkin bir şekilde düzenlenebilmesi, kültürel mirasının korunması ve ekonomik ile turistik potansiyelinin artırılması için katılımcıların değindiği çeşitli eksiklikler ve geliştirme önerileri beş kod altında sunulmuştur.

3.5.1. Yetersiz tanıtım ve farkındalık eksikliği

Katılımcılar, şenliğin yeterince tanıtılmadığı ve bu nedenle geniş kitlelere ulaşamadığı konusunda hemfikirdir. Tanıtım eksikliği hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde şenliğin bilinirliğini sınırlamaktadır. Katılımcı 4 konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

> *"…Mayıs Yedisi şenliği Ordu yöresinin tanıtımına şu anda yani günümüz itibariyle baktığımız zaman medyada göremiyoruz. Ulusal bazda göremiyoruz uluslararası alanda zaten yok. Bu yıl mesela oldu olmadı gibi yani pek gözükmedi. Şu anda yetersiz…"*

3.5.2. Etkinliklerin yetersiz organizasyonu ve planlama eksikliği

Katılımcılar, şenliğin organizasyonunda yerel yönetimlerin daha etkin bir rol alması gerektiğini belirtmiştir. Zira şenlik plansız bir şekilde düzenlendiği için katılım ve etkinliklerin etkisi sınırlı kalmaktadır. Katılımcı 4 konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

> *"…Belediyelerimizin ya da Kültür Müdürlüklerimizin Mayıs Yedisi şenliklerini önceden organize ederek yapılacak etkinlikleri ritüelleri belli bir plan dahilinde yapmaları, hatta yöresel sanatçıları o gün sahneye çıkararak eğlence düzenlemeleri Mayıs Yedisinin ruhunun, öneminin, halk gözündeki itibarının kaybolmaması açısından önemli…"*

3.5.3. Geleneksel değerlerin zayıflaması ve popüler kültürün baskınlığı

Katılımcılar, şenliğe yerel halkın ilgisinin azaldığını ve katılımın düştüğünü ifade etmektedir. Yerel halkın şenliğe sahip çıkmaması, etkinliklerin beklenen sosyal ve kültürel etkisini göstermesini engellemektedir. Ayrıca, Mayıs Yedisi Şenliği'nde geleneksel ritüellerin ve yerel ürünlerin giderek azaldığı ve popüler kültüre ait unsurların ön plana çıktığı belirtilmiştir. Bu durum, şenliğin otantikliğini ve kültürel miras açısından değerini zayıflatmaktadır. Katılımcı 3 bu görüşü destekler nitelikte görüş bildirmiştir:

> *"…Ben Perşembe'de Mayıs Yedisi geldiğinde, uçurtma şenliklerinin, çeşitli unutulmaya yüz tutan çocuk oyunlarının, işte yağlı kazık gibi, denizde ördek yakalama gibi, yüzme yarışmalarının yapıldığı dönemleri bilirim. Tabi akşamına da konserle birlikte gün bitiriliyordu. Sabahtan akşama kadar şehirde muazzam bir eğlence ve etkinliğin yapıldığını görüyorduk. Ama her geçen yıl bu ilgi biraz daha azalarak günümüze kadar geldi…"*

Dolayısıyla şenliğin yerel ürünler, geleneksel el sanatları ve yöresel yemeklerle yeniden canlandırılması, geleneksel oyunların ve ritüellerin vurgulanması, şenlikteki otantik havayı koruyacak ve şenliğin gerçek anlamda kültürel bir etkinlik olarak yaşamasını sağlayacaktır.

3.5.4. Altyapı ve konaklama eksiklikleri

Şenliğe katılacak turistler için konaklama, ulaşım ve yeme-içme gibi altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle şenlik döneminde bölgedeki oteller, pansiyonlar ve diğer turistik tesislerin yeterli hizmeti verebilmesi için altyapının iyileştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca katılımcılar, şenliğe katılan turistlerin etkinlik boyunca yöresel rehberlik hizmetleri alabilmeleri, bölgenin kültürü ve tarihi hakkında bilgi edinebilmeleri için turist rehberlerinin, etkinliğe dâhil edilmesini önermektedir. Konuya ilişkin Katılımcı 1 görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Bu şenliklerin daha planlı ve programlı bir hale getirilmeli. Hatta Giresun, Ordu, Trabzon'da bu konuyla ilgili olan belediyelerin ortaklaşa yaptığı etkinliklerle hem birlik ve beraberliğin perçinlenmesi açısından hem de turizme kazandırılması açısından Mayıs Yedisi şenlikleri gezi rehberlerinde programlara alınabilir."*

3.5.5. Sürdürülebilir turizm ve ekonomik kalkınma

Şenliğin uzun vadeli ekonomik etkileri, sürdürülebilir turizm anlayışıyla ele alınmalıdır. Katılımcılara göre sadece ekonomik kazanç sağlamak yerine, şenliğin geleneksel değerlerinin koruyan ve sürdüren bir yapıda devam etmesi önemlidir. Ayrıca şenlikte elde edilen ekonomik kazançlardan, yerel üreticilerin, el sanatları ustalarının ve esnafın pay alabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece şenliğin ekonomik etkisi toplumun genel refahına daha fazla yansıyacaktır. Katılımcı 3 de konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Burda kültürel bir etkinlik var. Bu kültürel etkinliği özünden çok kopmadan orjinine yakın bir şekilde yeniden sergilemek gerekiyor. Bunun için senaryolar hazırlanabilir. Açılan stantlardan tutun oynanacak oyunlara kadar gösterilere kadar sportif faaliyetlerin tamamı yerel olmalı. Yani o kültürü yansıtacak boyutta olmalı. Popüler kültürde yer alan unsurlardan ziyade bu olursa çok daha başarılı olur diye düşünüyorum. Buna ilgi yerel halk tarafından da olacaktır. Hem de iyi bir tanıtımla ulusal/uluslararası düzeyde de katılım sağlanacaktır diye düşünüyorum."*

Sonuç

Şenliklerin birer kültürel miras değeri olarak korunması, toplumsal dayanışma ve bölgesel kimliğin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Mayıs Yedisi gibi şenlikler hem sosyal ilişkileri pekiştirmekte hem de toplumun tarihsel kimliğini canlı tutmaktadır. Yılmaz ve Ön Esen (2016) ve Işıldar ve Yıldız (2019) da yapmış oldukları çalışmalarda, katılımcıların şenliği yakınlarıyla bir araya gelebilmek ve onları ağırlayabilmek için bir araç olarak gördüklerini ifade etmiştir. Şenliklerin ritüelistik boyutu ise bireyler ve topluluklar arasında manevi bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu ritüellerin devam etmesi, kültürel aidiyeti artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Saatcı ve Türkmen (2020) de düzenlenen festivale ilişkin toplum gururunun memnuniyet üzerinde etkisi olduğu bulgusuna erişmiştir. Bu sebeple Mayıs Yedisi Şenliği'nin sürdürülebilirliği için hem yerel halkın desteğinin devam etmesi hem de yerel yönetimlerin daha aktif rol alması gerektiği öne çıkmaktadır.

Şenlik döneminin kısa olmasına rağmen, bu süre boyunca yaratılan ekonomik canlılığın, bölgedeki birçok sektörün etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu durumda seyyar satıcılardan yerel esnafa, turizmcilerden otelcilere kadar geniş bir yelpazede ekonomik kazanç sağlanabilecektir. Şenlik, özellikle küçük esnaf ve yerel üreticiler için önemli bir gelir kaynağı oluşturduğundan, bu tür etkinliklerin sürdürülebilir bir şekilde devam ettirilmesi, yerel ekonominin canlanmasına büyük katkılar sunabilecektir. Işıldar ve Yıldız (2019) tarafından yapılmış çalışma da bunu destekler niteliktedir. Ayrıca şenliğin sadece yerel halkla sınırlı kalmaması, tanıtım ve organizasyonun profesyonelce yapılması, ekonomik etkinin genişlemesine ve kalıcı hale gelmesine yardımcı olabilecektir. Sonuç olarak, Mayıs Yedisi Şenliği'nin ekonomik etkilerinin, etkinliğin daha geniş bir kitleye hitap etmesi ve yerel yönetimlerin desteğiyle planlanması durumunda, yerel ekonomiye ciddi katkılar sağlayacak potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir.

Sosyal anlamda şenlik, toplumsal birliği ve dayanışmayı beslemektedir. Bir arada yapılan ritüeller, birlikte vakit geçirilen etkinlikler, toplumsal bağları güçlendiren bir kolektif ruh yaratmaktadır. Ayrıca Mayıs Yedisi gibi şenlikler, yerel halkın kültürel kimliğini ifade etmesine ve bu kimliği nesiller arası paylaşmasına olanak tanımaktadır. Bu da yine kültürel mirasın yaşatılmasına katkıda bulunurken bireyler arası bağların kuvvetlenmesini de sağlamaktadır. Mayıs Yedisi Şenliği'nin hem genç nesillerin bu geleneği yaşaması hem sosyal etkilerin

sürdürülmesi hem de sosyal etkilerinin devamlılığını sağlayabilmek için daha fazla katılım ve destek gerekmektedir. Bu da yerel yönetimler ve toplulukların birlikte hareket ederek ve sosyal medyayı etkin kullanarak şenliği daha da canlandırması ile gerçekleşecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Şengül ve Genç (2016) de destekler nitelikte, paydaş katılımının önemini vurgulamışlardır. Elde edilen bulguları temel alarak Mayıs Yedisi Şenliği'nin daha iyi organize edilmesine, tanıtılmasına ve dolayısıyla daha fazla ekonomik kazanım yaratmasına katkı sağlayacak birtakım öneriler geliştirilmiştir.

- Şenlik, daha profesyonel ve planlı bir şekilde düzenlenmeli. Resmî kurumların, turizm otoritelerinin ve yerel halkın ortak çalışmasıyla, şenlik programları önceden hazırlanmalı, şenlik kapsamındaki etkinlikler belirli bir süre öncesinde duyurulmalı ve katılım teşvik edilmelidir.
- Yörenin turizm potansiyeli göz önüne alındığında, Karadeniz'in doğasını, Mayıs Yedisi ritüelleriyle birleştiren tur paketleri oluşturulabilir. Örneğin, şenlik boyunca doğa yürüyüşleri, yayla gezileri ve geleneksel ritüel deneyimlerini kapsayan eko-turizm programları düzenlenebilir.
- Sosyal medya, televizyon, basılı medya ve kültürel tanıtım etkinlikleri gibi çeşitli platformlarda şenliğin kültürel ve doğa turizmine hitap eden yönleri, görsel ve etkileyici içeriklerle vurgulanarak yerli ve yabancı turistlere tanıtılmalıdır.
- Şenlikteki ritüellerin, geleneksel yemeklerin ve el sanatlarının otantikliği, özellikle kültür turistleri için sunduğu özgün değer şenliğin tanıtım çalışmalarında vurgulanmalıdır.
- Şenlik esnasında konaklama süresini arttırmaya yönelik ziyaretçiler için yayla gezileri, hasat ve gastronomi etkinlikleri gibi aktivite alternatifleri oluşturulmalıdır. Şenliğin sahip olduğu kültürel özgünlük dikkate alınarak, potansiyel ziyaretçiler için aktivite çeşitliliği yaratılabilir.
- Şenliğin bir turistik marka haline getirilmesi bölge turizmine katkı sağlarken kültürel değerlerin de tanıtılmasına olanak tanıyacaktır. Doğru pazarlama stratejileri ve iş birlikleri ile etkinliğin uluslararası bir marka değeri kazanması hedeflenmelidir.
- Şenlik tanıtımı için daha geniş bir tanıtım ağı kurulması; sosyal medya, televizyon, basılı medya ve diğer tanıtım araçlarının etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.
- Şenliklerin anlam ve önemini yerel halka daha fazla anlatmak, genç nesilleri bu kültürel mirasa dahil etmek ve sosyal etkinliklere teşvik etmek gerekmektedir.
- Şenlik, sadece eğlence ve ticaret amacıyla değil, aynı zamanda kültürel mirası yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla düzenlenmelidir. Bu nedenle, etkinliklerin planlamasında geleneksel değerlere vurgu yapılmalı ve popüler kültürden ziyade yerel gelenekler ön plana çıkarılmalıdır.
- Festivalin organizasyonunda ve pazarlanmasında, yörenin turizm paydaşlarının aktif rol alması sağlanmalıdır. Aynı zamanda şenliğin ekonomik kazanımlarından da bütün turizm paydaşları eşit şekilde fayda sağlayabilmelidir.

Mayıs Yedisi şenliğinin turistik anlamda bir çekiciliğe dönüşmesi, özgün niteliğinin korunmasına ve yerel halkın aktif katılımı ile yakından ilişkilidir. Popüler kültür ile benzeşen bir şenlik turistik ziyaretçiler için bir anlam taşımayacaktır. Bu noktada Mayıs Yedisi şenliği gibi geleneksel ve özgün nitelikteki şenliklerin ziyaretçiler açısından sunduğu değerin farkına varılması önemlidir. Gelecekteki araştırmalarda Mayıs Yedisi gibi geleneksel şenliklere katılan turist kitlesinin ziyaret motivasyonlarının belirlenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akgündüz, Y. ve Coşar, Y. (2018). Motivations of Event Tourism Participants and Behavioural Intentions. *Tourism and Hospitality Management*, 24(2), 1-25.

Aslan, A. (2016). An exploratory study on the sexual intimacy of male hotel workers and foreign female tourists. *International Journal of Hospitality Management, 58*, 107–116.

Can, E. (2015). Boş zaman, rekreasyon ve etkinlik turizmi ilişkisi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 10*, 1–17.

Cochran, W. G. (1977). *Sampling techniques* (3. Baskı). John Wiley & Sons.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4. Baskı). Sage.

Crompton, J. L. ve Mckay, S. L. (1997). Motives of Visitors Attending Festival Events, *Annals of Tourism Research*, 24(2), 425-439.

Dalgın, T., Kara, E., & Çeken, H. (2023). Etkinlik turizmi kapsamında Ordu Vosvos Şenliği organizasyon sürecinin değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13*(Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 233–250. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1279977

Fridlund, B., & Hildingh, C. (2000). Health and qualitative analysis methods. Içinde B. Fridlund & C. Hildingh (Eds.), *Qualitative research: Methods in the service of health* (pp. 13–25). Studentlitteratur.

Genç, K. (2021). Organik imaj çerçevesinde etkinlik turizmi: Malazgirt Zaferi yıl dönümü kutlamaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(1), 69–78.

Genç, K., & Türkay, O. (2021). Geleneksel halk ritüellerinden çağdaş gösterilere: Mayıs Yedisi Bayramı'nın organizasyon ve anlam dönüşümü. *Journal of Global Tourism and Technology Research, 2*(1), 35–47.

Getz, D., & Cheyne, J. (1996). Special event motivations and behaviour. Içinde C. Ryan (Ed.), *The tourist experience: A new introduction*. Cassell.

Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution and research. *Tourism Management, 29*(1), 403–428.

Işıldar, P., & Yıldız, Ö. (2019). Festivaller ve yerel halk üzerindeki sosyal etkileri: Urla örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3*(4), 931–948.

Karagöz, D. (2006). *Etkinlik turizmi ve etkinlik turizmi bağlamında yabancı ziyaretçi harcamalarının ekonomiye etkisi: Formula 1 2005 Türkiye Grand Prix örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi.

Kömürcü, S. ve Küçükaltan, E. G. (2020). Festival katılımcılarının motivasyonları ve turistik deneyimleri: Deve güreşi festivali örneği. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 1-25.

Lopes, R., & Hiray, A. (2024). Impacts of cultural events and festivals on cultural tourism. *Journal of Advanced Zoology, 45*(4), 174–179.

Mair, J., & Whitford, M. (2013). An exploration of events research: Event topics, themes and emerging trends. *International Journal of Event and Festival Management, 4*, 6–30.

Özalp, İ. E. (2006). *Marmaris Uluslararası Denizcilik Festivalinin denizciliğin ve Deniz Kuvvetlerinin tanıtımına katkısı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Pasya, G. K., Setiyorini, H. P. D., & Andari, R. (2016). Traditional festivals: A tourism development contribution for cultural inheritance. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law, 11*(2), 27–30.

Peters, M., & Pikkemaat, B. (2005). The management of city events: The case of Bergsilvester in Innsbruck, Austria. *Event Management, 9*(3), 147–153.

Saatcı, G. ve Türkmen, S. (2020). Festivallerin algılanan etkileri, festival memnuniyeti ve festival gelişim desteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Kösedere üzüm festivali örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(54), 76-84.

Small, K., Edwards, D. ve Sheridan, L., (2005). A flexible framework for evaluating the socio cultural impacts of a small festival. *International Journal of Event Management Research,* 1(1), 66-77.

Şengül, S. ve Genç, K. (2016). Festival turizmi kapsamında yöresel mutfak kültürünün destekleyici ürün olarak kullanılması: Mudurnu ipekyolu kültür sanat ve turizm festivali örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 23, 79-89.

Van Der Wagen, L. (2005). *Event management for tourism, cultural, business, and sporting events* (2nd ed., B. Carlos, Ed.). Pearson Prentice Hall.

Yemenoğlu, E., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2013). Geleneksel festivallerin kırsal turizm üzerindeki etkileri: Denizli-Honaz kiraz festivali örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(1), 15-21.

Yılmaz, E. ve Ön Esen, F. (2017). Muğla'da şenlik var: geleneksel yörük-türkmen şenliği örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5(47), 564-582.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Bu makale, UIDB/04470/2020 proje referansı kapsamında FCT—Portekiz Bilim ve Teknoloji Vakfı aracılığıyla ulusal fonlarla finanse edilmektedir. DOI 10.54499/UIDP/04470/2020 (https://doi.org/10.54499/UIDP/04470/2020).

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Öztürk, E. S.; Kaygusuzoğlu, M. (2025). "Finansal Okuryazarlık İle Mükelleflerin Vergi Bilinci Tutumu Arasında Dijital Okuryazarlığın Aracılık Rolü", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 184-199. **Gönderim Tarihi**: 20.08.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 04.02.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1535950

Yazarlar/Authors

Enes Said ÖZTÜRK*, Mehmet KAYSUZOĞLU**

Makale Adı/Article Name

Finansal Okuryazarlık İle Mükelleflerin Vergi Bilinci Tutumu Arasında Dijital Okuryazarlığın Aracılık Rolü***

The Mediatıon Role Of Digital Literacy Between Financial Literacy And Taxpayers' Tax Conscious Attitudes

ÖZ

Finansal sistem hakkında bireylerin daha fazla bilgi edinebilmeleri, kişisel tasarrufların daha da üst seviyede olması ve finansal olumsuzluk durumlarının daha iyi yönetilebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama düzeyi mükelleflerin vergi bilinci ile yakından ilgilidir. Mükelleflerin vergi bilinci seviyesi ne kadar yüksek olursa vergi sorumluluklarının zamanında yerine getirilmesi o nispette olumlu olabilmektedir. Dijital okuryazarlık becerisi, içinde bulunduğumuz çağda bireylerin sahip olması gerektiği önemli beceriler arasında yer almaktadır. Bu araştırmanın sorunsalını, dijital okuryazarlığın finansal okuryazarlık ile mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde aracılık etkisi var mıdır? Soru cümlesi oluşturmaktadır. Gaziantep ili merkez ilçelerinde faaliyet gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri üzerinde yapılan araştırma sonucunda; Finansal okuryazarlık düzeyinin mükellefleri vergi bilincini negatif ve anlamlı etkilediği, dijital okuryazarlık düzeyini negatif ve anlamlı etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca dijital okuryazarlık oranını finansal okuryazarlık ile mükelleflerin vergi bilinci ilişkisine aracılık ettiği, tespit edilmiştir. Araştırma ile ilgili gerçekleştirilen sonuçların literatüre, yasa belirleyicilerine ve uygulamacılara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Mükelleflerin Vergi Bilinci Tutumu, Dijital Okuryazarlık.

ABSTRACT

It is important for individuals to gain more information about the financial system, to have higher personal savings and to be able to better manage financial negativities. The level of public revenues covering public expenditures is closely related to the tax consciousness of taxpayers. The higher the tax consciousness level of taxpayers, the more positive the timely fulfillment of tax responsibilities can be. Digital literacy skills are among the important skills that individuals should have in the age we live in. The problematic of this research is whether digital literacy has a mediating effect on financial literacy and taxpayers' tax consciousness attitude. As a result of the research conducted on income and corporate taxpayers operating in the central districts of Gaziantep province; It was determined that the level of financial literacy negatively and significantly affects taxpayers' tax consciousness and negatively and significantly affects the level of digital literacy. In addition, it was determined that the digital literacy rate mediates the relationship between financial literacy and taxpayers' tax consciousness. It is thought that the results of the research will be useful for the literature, lawmakers and practitioners.

Keywords: Financial Literacy, Tax Awareness attitude of Taxpayers, Digital Literacy.

* Doktora Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İşletme Bölümü, Enessaid.ozturk@gmail.com

** Prof. Dr., Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İşletme Bölümü, mehmetkaygusuzoglu@gmail.com

*** Bu çalışma için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28/06/2022 tarih ve 2022-14 toplantısında alınan karar uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Tax awareness is being aware of tax practices (Dornstein, 1987). The desire and willingness to fulfill tax obligations on time in the fulfillment of public services is called tax awareness. The higher the level of this willingness, the higher the level of efficiency in taxation (Teyyare and Kumbaşlı, 2016: 4; Yıldız and Bakır, 2019: 295). Current modern tax practices are mostly based on declaration (Ömürbek et al., 2007: 103-104). The basis of the declaration method is determined by the status of the taxpayer himself. However, the success of the declaration method largely depends on the taxpayer's tax awareness and also on the administrators' acceptance of the accuracy of the declarations regarding responsibilities (Buyrukoğlu and Erasa, 2012: 121). In countries where tax awareness is high in general, individuals or institutions have information about how and in what way the taxes they pay will affect them and where the taxes paid will be saved. As a result, the tax-related responsibilities are fulfilled consciously and willingly (Organ and Yegen , 2013: 243).

Technology is rapidly affecting both macro and microeconomics. Banks are largely transitioning from traditional service formats to digital financial services. In particular, these digital technologies are not preferred in the banking sector, traditional business models (Niemand et al., 2021: 317). In the field of finance, the application of digital technologies provides great convenience, especially in payment systems. It has important effects such as showing positive results in people's spending and saving actions (Setiawan et al., 2020: 1). On the other hand, by bringing together technological capabilities, it can provide convenience such as supporting financial inclusion, accelerating processes and offering modern financial packages to participants to reduce costs. (Jarvis and Han, 2021: 79).

Financial Literacy is an essential part of our lives. It is the ability to distinguish financial alternatives and discuss economic problems without being under pressure, to make plans for future investments, and to respond to economic problems that we encounter in our lives that affect our financial decisions, including financial problems in general. Therefore, financial literacy occurs when a person has a kind of talent and skill that can use existing resources to achieve their goal (Sani et al., 2019: 42). In this respect, financial literacy has become a mandatory quality today. Considering the diversification and proliferation of financial markets, the use of artificial intelligence technologies, and the online banking transactions without going to the branch, it is understood that the demand for financial literacy has emerged more clearly (Artar, 2021: 22). On the other hand, the rapid progress of technological developments in the world has caused an increase in financial instruments and at the same time caused a more complicated situation. In this sense, it is among the most important issues for people to have a qualified level of financial literacy in terms of the profitability and efficiency of economic transactions. In today's dynamic environment, financial literacy must encompass not only traditional knowledge but also advanced, up-to-date information that reflects the constantly evolving global landscape. With the rise of technology and digitalization, financial literacy has reached a significant level, as evidenced by numerous studies demonstrating individuals' improved ability to acquire financial information and execute transactions more effectively (Turhan, 2021: 295-296).

In today's conditions, investor education, financial literacy and digital literacy are at the most important levels in terms of understanding economic data. On the other hand, being able to grasp the complexity, crisis and opportunities that technology, digitalization and other developments in financial markets include is extremely important in terms of supporting investors and financial literacy. Research conducted to help personal investors understand financial concepts and difficulties is becoming an important situation in terms of supporting investors and increases the level of confidence in capital markets in terms of making more informed savings and investments. The purpose of this research is to provide different recommendations for doing what is necessary by examining all the research conducted in the literature on the subject of financial literacy, the best practices in the world and the studies conducted in our country in detail. Research in the literature indicates that financial knowledge influences financial behaviors, while financial behaviors, shaped by experience, can also enhance financial knowledge. In this context, studies suggest that short-term training programs may not be sufficiently effective in shaping financial decision-making behaviors. In terms of our country, a national strategy has been prepared by taking into account the priority areas and target audiences, and has been put into practice in cooperation with the finance sector in order to increase the level of financial literacy, and financial education has been included in the school curriculum at the primary school level and supported by senior administrators.

Giriş

Finansal okuryazarlık, fertlerin finansı kavrayabilme yeteneğidir. Daha geniş bir ifadeyle fertlerin ve şirketlerin finansal kararlarında daha aktif karar vermesi için finansal bilgi ve kabiliyetlere

sahip olmasıdır. Günümüzde birçok ülkede ortaya çıkan finansal ve ekonomik krizler fertleri ve şirketleri etkilemektedir. Finansal okuryazarlık yapılacak yatırımlarda en uygun kararı verebilmek ve riski azaltmak gibi konularda şirket yöneticilerine finansal okuryazarlık düzeylerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır (Kılıç vd, 2015: 130).

Vergi, Devletin kanun gücüne dayanarak gerçek ve tüzel kişilerin elde etmiş olduğu gelir, servet ve harcama üzerinden karşılıksız olarak topladığı paradır. Devletin en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Devlete ödeme yapan mükelleflerin vergiye karşı davranışları ve yaklaşımları önemlidir. Gönüllü uyum kapsamında mükelleflerin vergi bilincinin arttırılması devletin en önemli görevleri arasındadır. Bu görevler arasında vergi mevzuatı ve uygulamalarının daha anlaşılabilir hale getirilmesi ve mükelleflerin vergisel sorumlulukları hakkında bilinçlenmesini sağlamaktır (Arafat, 2019: 1).

Teknolojinin sürekli geliştiği çağımızda dijital okuryazarlık kavramı ortaya çıkmıştır. Gelecekteki teknolojiye ayak uydurabilmek ve bunları doğru bir şekilde kullanabilmek özellikle vergi mükellefleri açısından önem arz etmektedir. Günümüzde artık çoğu işlemler işlemlerinin birçoğunu dijital platformlarda gerçekleştirmektedir. Sanayi, sağlık, finans, eğitim, ulaşım gibi birçok alanlarda e-ticaret, e-devlet, e-tebliğ, interaktif vergi dairesi ve internet bankacılığı gibi uygulamalardan mükelleflerin de haberi olması ve bunları kullanabiliyor olması gerekmektedir. Dijital okuryazarlık mükelleflerin dijital teknolojileri güvenli ve etkin bir şekilde kullanabilmelerini sağlayan bir araçtır. Mükelleflerin finansal okuryazarlık ve dijital okuryazarlık becerilerindeki eksiklik iş hayatındaki başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir (Hamutoğlu vd. 2017: 410).

Bu çalışmanın sorunsalı finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlığın aracılık rolünün olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Bu durumda; günümüzde finansal okuryazarlık oldukça önemli bir konu, dijital okuryazarlık aracılığı ile mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu tespit etmek araştırmanın başlıca problemini oluşturmaktadır. Literatürde finansal okuryazarlık ile dijital okuryazarlık arasında yapılan birçok araştırmada finansal okuryazarlık ile dijital okuryazarlık arasında güçlü ilişkilerin tespit edilmesi nedeniyle her iki değişken arasında bir etkileşim olabileceği şüphesi uyandırmıştır. Ayrıca, finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerine dijital okuryazarlığın etkisine yönelik ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Finansal Okuryazarlık

Finansal okuryazarlığın literatürde tek bir tanımı bulunmamaktadır. Noctor vd. tarafından kişilerin tasarruflarını idare edebilmeleri için bilgi birikimleri daha bilinçli bir şekilde kullanması, yönlendirebilmesi ve kararlarını en iyi şekilde uygulayabilmesi" olarak tanımlanmıştır (Yeo, 2016: 604).

Günümüzde teknoloji hızla gelişmektedir. Bu gelişmeler ışığında yapay zeka ve endüstri 4.0 gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Herkesin bu bilgi ve teknolojik gelişmelere ayak uydurması gerekmektedir. Özellikle şirketlerin piyasada söz sahibi olabilmek, rekabet edebilmek, karını arttırmak ve krizlere karşı baş edebilmek açısından finansal okuryazarlığın önemi artmaktadır (Çelikten, 2020: 15).

Finansal okuryazarlığın sağladığı en önemli katkılardan bir tanesi, paranın iyi yönetilebilmesidir. Paranın iyi yönetilmesi mükelleflerin tasarruflarını arttırıp, yatırımlarının artmasına ve dolayısıyla refah seviyesinin artmasına sebep olacaktır. Finansal olarak bilgili olmak hem mükelleflere hem de ekonomiye katkı sağlamış olacaktır. Bu sayede finansal ve beşeri sermaye unsurları daha etkin ve verimli kullanılacağından mikro ve makro düzeyde ekonomik iyileşmeler yaşanacaktır.

Mükelleflerin finansal bilgi eksiklikleri; likidite ve borç yönetimi, tasarruflar ve yapılacak yatırımlar gibi birçok konuda yanlış kararlar alabilmelerine neden olabilmektedir (Mapolisa, 2016: 24).

Bireylerin geçmişteki yatırım kararları ile günümüzdeki yatırım kararlarında önemli değişikler olabilmektedir. Bu farkların sebeplerinden biri de demografik değişkenlerde zaman içinde meydana gelen farklılaşmalardır (Üngör, 2021: 33).

Eğitim her şeyin temel taşı olduğu gibi finansal okuryazarlığın da temel taşıdır. Toplumda finansal okuryazarlık seviyesi belirlenip, toplumun eksikliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. İyi bir finansal eğitim almış her mükellef, finansal olarak doğru kararlar verecek hem kendisi hem de ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacaktır.

2. Dijital Okuryazarlık

Son yıllarda bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim önceki dönemlere kıyasla verilerin büyük kısmını dijital ve sanal ortamlara taşımıştır. Dijital okuryazarlık ise bu bilgilere erişip kullanma amacıyla doğmuştur. Günümüz dünyasında, dijital okuryazarlık kazanılmadan toplum yaşamına katılabilmek, 21. yüzyılda yaşamak için gerekli olan bilgi ve beceriyi elde etmenin mümkün olamayacaktır (Martin, 2005: 85).

Wouter (2004) Dijital okuryazarlığı, "bireylerin bilgiye erişmek, yönetmek, bütünleştirmek ve değerlendirmek, yeni bilgiler inşa etmek ve topluma etkin bir şekilde katılmak için başkalarıyla iletişim kurmak için dijital teknoloji ve iletişim araçlarını uygun şekilde kullanma ilgi, tutum ve yeteneğidir" şeklinde tanımlamıştır. Öcal (2024) dijital okuryazarlığı, bir bireyin bilgiyi üretebilme, paylaşabilme ve başkaları tarafından üretilen bilgiye ilgi duyma becerisi şeklinde ifade etmektedir.

Dijital okuryazar bireyler ilk olarak dijital alanlarda arama yapma, farkındalık oluşturma, bir şeyler üretebilme ve bunları anlatabilme becerileridir. İkinci aşamada dijital alanlarda problemin çözümünde etkin ve anlamlı bir biçimde dijital teknolojileri kullanabilme ve sorunu yerinde çözebilme kabiliyeti geliştirmeyi gerektirir. Üçüncü aşamada dijital dönüşüm profesyonel bir şekilde bilgiyi kullanabilme yeteneğini ifade eder (Martin and Grudziecki, 2006;). Moç (2024)`a göre dijital okuryazarlık beceri temelli olmanın ötesinde, teknoloji açısından yoğun bir ortamda sorunları etkili bir şekilde çözme becerisini kapsayan problem çözebilme ve eleştirisel düşünebilme sürecini içermektedir.

Günümüz dünyasında bir bireyin kendi çalışma alanında başarılı olabilmesi, hem bilgi iletişim teknolojilerini kullanma bilgi ve becerisine sahip olması hem de bu yeteneklerini kullanarak dijital dünyadaki verilere ulaşıp bunları doğru bir şekilde analiz edip değerlendirmesi gerekmektedir.

Dijital okuryazar, yeni teknolojilere uyum sağlayan bir kişidir. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Onursoy'a (2018;1007) göre bir kişinin dijital okuryazar olduğu, karşılaştığı herhangi bir sorunun çözümünde gereksinim duyduğu dijital bilgiye hızlı bir şekilde ulaşabilme ve bunu sürdürebilme, ulaştığı bilgiyi kendi amaçları doğrultusunda kullanarak sorunlarını çözebilme, bu alandaki gelişmeleri sürekli takip ederek yenilerini ekleyebilme özelliklerine sahip olmasını gerektirir.

3. Mükelleflerin Vergi Bilinci Tutumu

Vergi bilinci; mükelleflerin verginin neden var olduğunun bilincinde olması böylelikle verginin kamusal alanlardaki giderler için toplanması gerektiğini kabul etmesi ve kanunlardaki güncel değişiklikler hakkında haberdar olması şeklinde ifade edilebilir(Şenyüz, 1994: 83).

Vergiyi yük olarak düşünen ülkeler genellikle az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerdir. Verginin olmadığı bir toplumda toplumsal hizmetlerden de söz edilemez. Bu sebeple toplumsal kültür, gelişmişlik düzeyi, eğitim düzeyi, vergi dairesinin rolü, ahlaki durumlar, inanç ve değer yargıları, cezai uygulamalar, mükelleflerin devlete duydukları güven, sık sık çıkarılan vergi afları ve vergi çalışanlarının tutumları vergi bilincini etkilemektedir (Gürçam ve Moç, 2019:1408; Yeniçeri, 2004: 1010).

Ülke yöneticilerinin, toplanan vergileri toplumda azınlık denebilecek küçük bir kesimin, özel amaçları doğrultusunda harcaması, toplumun idarecilere olan güvenini sarsıp, devletin adil olarak harcama yaptığı yönündeki inancı azaltacaktır. Kamu yöneticilerinin adil olmayan tür davranışları

ve yanlış tutumları, mükelleflerde bu harcamalara tepki olarak vergiden kaçınma ya da vergiden kaçırma gibi vergisel sorumluluklarını yerine getirmeme yönünde bir iradeye ve davranışa dönüşecektir (Gökbunar, 2007: 83).

2020 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan Faaliyet Raporu değerlendirildiğinde vergi bilincini geliştirebilmek için Türkiye'deki İlkokul, Ortaokul ve lise çağındaki öğrencilere Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinde yer alan dokümanlar kullanılarak Vergi Bilinci Geliştirme Eğitimleri verilmiştir. Beyan ve bildirimlerde dilin sadeleştirilmesi, vergi maliyetlerini indirmek amacıyla e-arşiv, e-fatura, e-defter, e-bilet, e-yoklama, e-tebligat, e-irsaliye vb. gibi uygulamalara yer verilmiş, vergi iadelerin sistem üzerinden (GEKSİS) gerçekleştirileceği ve sunulan hizmetlerden kişilerin elektronik ortamda yararlanabilmesi için İnteraktif Vergi Dairesi mükelleflerin kullanımına sunulmuştur.

İdarenin sürekli olarak vergi affı çıkarması toplumda vergiye olan uyumu ve vergi bilincini olumsuz olarak etkileyecek, vergi ödevlerini zamanında yerine getiren mükellef ile getirmeyen mükellef arasında bir fark kalmayacaktır. Vergisel sorumluluklarını zamanında yerine getiren mükelleflerin devlete karşı duyduğu güven azalacaktır (Güler, 2020: 256).

Gelir İdaresi gelişen teknolojiyi yakından takip ederek dijital ortamda vergi uygulamalarını her geçen gün yaygınlaştırmaktadır. Mükelleflerin elektronik ortamda beyana dayalı olarak vergilendirme işlemini gerçekleştirmesi mükellefin vergiye olan gönüllü uyumunu da arttırmaktadır. Böylelikle vergi bilinci artmakta, sistemin daha etkin olarak sürdürülmesini sağlamaktadır (Aktan, 1997: 11).

Bireylerdeki ve mükelleflerdeki vergi bilincinin ve sorumluluğunun oluşmasına ve gelişmesine etki eden sayılamayacak kadar çok faktör etki etmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri de halktan alınan vergiler ile azalan bireysel mutluluk ve hazlardan daha fazlasının sunulan hizmetler yoluyla toplumsal olarak elde edildiğine olan inancın artırılmasıdır. Bu bağlamda, kamu otoritelerinin vergiler yoluyla toplanan kaynakların topluma en fazla faydayı getirecek yerlere harcanması yönünde, toplumun öncelikli ihtiyaçlarının karşılanmasına özen göstermeleri ve bunları yaparken, mutlaka halkın düşüncelerine önem vermeleri, görüşlerine saygı duymaları önemlidir.

4. Finansal Okuryazarlık ve Dijital Okuryazarlık

Dünyada pek çok ülkede finansal araçların çeşitliliğin çoğalması ve ekonominin sofistike bir hal alması finansal okuryazarlığın öneminin daha çok artmasına sebep olmuştur. Bireyler ellerindeki sermaye ile yatırım kararı alırken kendilerini finansal anlamda zora sokmayacak bir şekilde değerlendirmeleri finansal okuryazarlığın gelişmesine bağlı olduğu görülmektedir. Bunun yanında kişilerin ileriye dönük planlamalarında en optimal bir şekilde karar alınması gelecekteki karlılığın artmasına da etki edecektir (Hayta 2011: 247). Kişilerin kredi kartı kullanımı, tasarruflarını arttırması, emeklilik planları ve parayı yönetmesi gibi konularda doğru bir finansal karar verebilmek iyi bir finansal okuryazar olmasını gerektirir (Elmas ve Yılmaz 2016: 117).

21. yüzyılda teknolojinin ilerlemesi bilgiye erişimi daha da kolaylaştırmıştır (Cabı, 2016: 1230). Gelişen teknolojiler sayesinde birçok işlem internet vasıtasıyla yapılabilmekte (e defter, e fatura uygulaması, para gönderme, maaş ve vergi ödemeleri vb. daha birçok işlem), kişilerin zorunlu olarak dijital gelişmeleri takip etmesi gerekmektedir. Günümüzde farklı demografik özelliklere sahip tüm kişiler teknoloji ile iç içedir. (Aytaş ve Kaplan, 2017: 304). Dünyada ve ülkemizde yaşanan birçok kriz finansal kurumları etkilemiştir. Finans kurumlarının itibar kaybetmesi ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi sayesinde bireyler finansal işlemlerini doğrudan gerçekleştirmek istemektedir. Bu sebeple her bireyin gelişen teknolojiye ayak uydurabilmesi için finansal işlemlerini yaparken dijital ortamda gerçekleştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Fettahoğlu ve Kıldız, 2019: 884).

Araştırmanın Hipotezi:

Finansal okuryazarlığın dijital okuryazarlık boyutları üzerindekini etkisini ölçmek amacıyla

H1hipotezi oluşturulmuştur.

H_{0-} Finansal okuryazarlığın dijital okuryazarlık üzerinde olumlu ve anlamlı etkiye sahip değildir.

H_{1-} Finansal okuryazarlığın dijital okuryazarlık üzerinde olumlu ve anlamlı etkiye sahiptir.

H_{4-} Finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlığın aracılık rolü bulunmaktadır.

4.1. Dijital Okuryazarlık ve Mükelleflerin Vergi Bilincine Karşı Tutumu

Dijital okuryazarlık, kişinin amaçları doğrultusunda daha çok veriye en kısa sürede erişip bu verileri değerlendirebilme kabiliyetidir. Sonrasında ise, bu kabiliyetlerini internet platformlarında kullanabilme, değerlendirme, sentezleyebilme, dijital teknolojiyi ve yapay zekayı nasıl ve ne şekilde kullanabileceği gibi yetkinlik düzeyidir. (Hague ve Payton 2010: 18).

Vergi bilinci, kamusal faaliyetlerin idare tarafından yapılabilmesi için kişilerin kazancından veya servetlerinden vergi kanunlarında belirtilen oranlara göre ödeme yapması gerektiğini hatırlama, bilme ve vergi ödeme gerektiği konusundaki olumlu bilinç ve uygulama kabiliyetine sahip olmalarını ifade eder (Ömürbek, 2007: 104).

Mükelleflerin vergiye karşı yaklaşımlarının olumlu bir bakış açısına sahip olabilmesi ancak vergi bilincinin gelişmesi ile mümkündür. Bu anlamda vergi bilinci; mükelleflerin vergiyi neden ödediği, verginin nerelere harcandığını bilmesi, idarenin şeffaf olması, vergi farkındalığının oluşması şeklinde ifade edilebilir (Buyrukoğlu ve Erasa,2012:121).

Gelişen teknoloji ile birlikte şirketler herhangi bir maddi varlıkları olmadan birçok ülkede dijital ortamda hizmet sunmaktadır. Bu dijital şirketlere örnek olarak Google, Facebook, Twitter, Instagram, Yandex, Amazon, Microsoft, Netflix, Uber verilebilir (Ergin, 2021: 450). Birçok şirket herhangi bir yatırım yapmadan, iş yeri açmadan sadece dijital platformlarda hizmet vererek hizmet sağlamaktadır. Dolayısıyla buradan elde edilen gelirin vergilendirilmesi gereklidir. Bu şirketlerin elde ettikleri gelirin vergiye tabi tutulmaması vergi matrahının azalmasına ve refah kaybına neden olup, kamuoyunda rahatsızlık oluşturmaktadır (Çelener, 2019: 32).

Sanal ortamlarda yürütülen faaliyetlere her geçen gün yenilerinin eklenmesi, (Metaverse, Non-Fungible Token-NFT, Kripto para vb.), kamu otoritelerinin gelişen bu teknolojilere ayak uydurarak gerekli yasal düzenlemeleri yapmakta gecikmeleri, bu alanda faaliyet gösteren firmaların elde ettikleri karların vergilendirilmesini engellemektedir. Bu sayede firmalar kısa sürede çok büyük finansal olanaklara ve rekabet üstünlüğüne kavuşmaktadır. Üstelik denetimden de uzak bu ortamlarda yasadışı işlemler yürütülebilmekte, yasal olmayan yollardan elde edilen kazançlara da yasallık boyutu kazandırılmış olmaktadır. Sanal teknolojilerin olumsuz yönlerinin yanı sıra zaman zaman kişi veya ülke bazlı olumlu sonuçları da olabilmektedir. Örneğin, 24 Şabat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşında ABD ve AB ülkelerinin Rus bankalarına getirdiği SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) kısıtlamaları nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluğu aşabilmek için Rusya kripto para kullanımını yaygınlaştıracağını açıklamıştır. BBC Türkçe servisinin bir 1 mart 2022 tarihli haberine göre "Günlük hacimler bir önceki güne göre yüzde 259 artarak 1,3 milyar rubleye (13,1 milyon dolar) yükselmiştir(https://www.bbc.com).

Bununla bağlantılı olarak 05.12.2019 tarihinde 7194 sayılı Dijital Hizmet Kanunu kabul edilerek 01.03.2020 tarihinde uygulamaya geçilmiştir. Böylelikle 2020 yılından itibaren Türkiye'de bir dijital hizmet vergisi uygulamaya geçilmiştir. Dijital hizmet vergisi güncel bir vergidir. Türkiye'de fiziki bir faaliyet yeri bulunmadığı için vergilendirilemeyen büyük dijital şirketlerin kazançlarının ülkemizde elde edilen bölümünün vergilendirilmesidir. Yasanın yürürlüğe girdiği Mart 2020'den Ocak 2021'e kadar olan 8 aylık dönemde toplanan dijital hizmet vergisi miktarı yaklaşık 951 milyon Türk Lirasıdır (Kahraman, 2019: 45).

Ülkemizde Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ekonomik reform paketi kapsamında ülkemizde tüm mükelleflere hizmet verecek ve işlemlerin elektronik şekilde yapılmasını sağlayacak Türkiye Dijital Vergi Dairesi'nin kurulmasını sağlayacak yasa hazırlığı içerisindedir. Dijitalleşen işlemlerle birlikte 24 saat açık vergi dairesi hizmetine geçilmesi hedeflenmektedir.

4.2. Finansal Okuryazarlık Vergi Bilincine Karşı Tutum

Erge (2016), tarafından vergi bilinci ve vergi ahlakı konusunda, muhasebe ve vergi uygulamaları alanında öğrenim gören lise ve ön lisans öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada; muhasebe ve finansman eğitimi alan lise düzeyindeki öğrencilerin ön lisans öğrencilerine göre vergiyle ilgili daha az bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Vergi usul kanunu, Türk vergi sistemi, vergi uygulamaları gibi konuların ders programına eklenmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Karacan (2019) ise ön lisans öğrencilerinin vergiye bakışını ve vergi bilinci düzeylerini tespit etmeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Sakarya ilinde yapılan çalışmada, geleceğin vergi mükellefi olan öğrencilerin vergi bilinci seviyelerini tespit etmeye yönelik olarak, kolayda örnekleme yöntemiyle anket uygulanmıştır. Öğrencilerin vergi skorunun beş üzerinden 3,22 olduğu görülmüştür Öğrencilerin vergi bilinç düzeylerinin, ortalamanın üstünde olduğu fakat vergi sistemiyle ilgili olumsuz bakış açısına sahip olunduğu belirlenmiştir. Vergiyle alakalı ders alan öğrencilerin, almayanlara göre vergi bilincinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güney Afrika'daki bir üniversitede üçüncü sınıf talebelerinin finansal okuryazarlıklarını belirlemek niyetiyle Louw ve arkadaşları (2013), 424 talebeye bir anket uygulamışlardır.

İki bölümden oluşan anketin ilk bölümü sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin soruları, ikinci bölümü ise finansal bilgilerini değerlendirmeye yönelik soruları kapsamaktadır. Ankete katılanlar "doğru", "yanlış" ve "bilmiyorum" şeklinde işaretlenebilen 42 soruluk finansal bilgileri içeren bölüm, kümeleme analizi ile dört kümeye ayrılmıştır: Genel finansal okuryazarlık soruları finansal planlama ve yatırım, bankacılık ve vergilendirme, hukuki ve diğer finansal konular. Araştırma sonucunda, ankete katılanların %80'inin genel finansal okuryazarlık ile ilgili soruların tümünü doğru cevaplandırdığı ve bu açıdan genel finansal okuryazarlık bilgilerinin yüksek olduğu; finansal planlama ve yatırım konusunda genel ortalamanın %51 olduğu ve bu alanda sınırlı bilgiye sahip oldukları; bankacılık ve vergilendirme konusunda %40 olan doğru yanıtlama genel ortalamasının öğrencilerin bu konuda çok sınırlı bilgiye sahip olduğunu gösterdiği; son bölüm olan hukuki ve diğer finansal konularla ilgili genel başarı ortalamasının %34 ile çok düşük olduğu ve bu alana dair öğrencilerin çok az bilgi sahibi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Finansal okuryazarlık, bireylerin sahip olduğu finansal bilgiler aracılığıyla ekonomik hayatlarında doğru tutum ve davranışlar sergilemelerine ve rasyonel finansal kararlar almalarına yardımcı olur. Bu kapsamda, bu çalışma, Şırnak Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyesini ve finans alanındaki eğitimin finansal okuryazarlık seviyesine bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktadır. Yüz yüze anket yönteminin uygulandığı çalışmada, Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden 49, Mühendislik Fakültesi'nden 25, İlahiyat Fakültesinden 24 ve Meslek Yüksek Okulu'ndan ise 48 olmak üzere toplamda 146 öğrenci araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan söz konusu öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin genel olarak düşük çıktığı görülmüştür. Temel düzey finansal okuryazarlık ölçütünde tespit edilememesine karşın, ileri düzey finansal okuryazarlık ölçütünde finans eğitiminin finansal okuryazarlık seviyesini etkilediği saptanmıştır. Aynı zamanda yaş ve cinsiyet gibi faktörler ile finansal okuryazarlık seviyesi arasında istatistiksel anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Coşkun Erdoğan, & Erdoğan, S. 2018: 154).

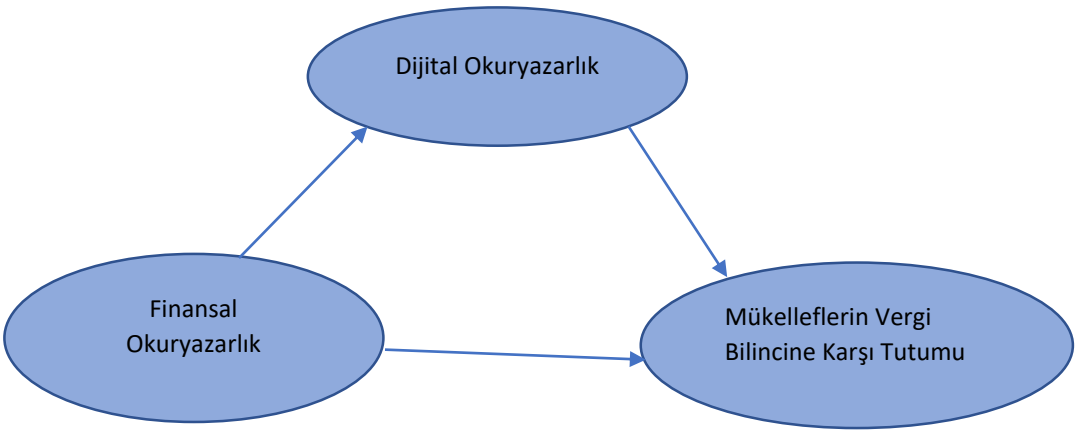
Celal Bayar Üniversitesi Ahmetli Meslek Yüksekokulu'nda önlisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık algılarının finansal davranışları ve tutumlarını nasıl etkilediğini tespit edebilmek amacıyla Bankacılık ve Sigortacılık, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, İnsan Kaynakları olmak üzere dört bölümde toplam 336 öğrenciyle anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmediği ve öğrencilerin demografik özelliklerinin farklı olmasının finansal okuryazarlık düzeyini etkilemediği; öğrencilerin sahip oldukları finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olduğu; finansal ürünlerin seçimi konusunda öğrencilerin %42'sinin karar vermeden önce farklı firmaların farklı finansal ürünlerini dikkate aldığı; öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin % 49,6 gibi düşük bir oranda olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Karadeniz, E. vd. 2019: 340).

4.3. Finansal Okuryazarlığın Mükelleflerin Vergi Bilincine Karşı Tutumuna Karşı Dijital Okuryazarlığın Rolü

Kuram ve araştırma bulgularına dayanılarak, finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilincine karşı tutumu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu etkinin tamamının doğrudan olamayacağı düşünüldüğünde, önemli faktörlerden birisi olan dijital okuryazarlığın bu etkiye aracılık yapabileceği konusunda bir düşünce ortaya çıkmaktadır. Çünkü dijital okuryazarlık finansal okuryazarlıktan etkilenirken mükelleflerin vergi bilinci tutumunu daha güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu düşüncelerden hareketle finansal okuryazarlık düzeyinin mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerindeki etkisinde dijital okuryazarlığın aracılık rolüne yönelik olarak (H4. Finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlığın aracılık rolü bulunmaktadır) hipotezi oluşturulmuştur.

5. Araştırmanın Yöntemi

Finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumuna karşı dijital okuryazarlığın aracılık etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada, önce örneklem ile ilgili bilgiler sonrasında ölçek ile ilgili bilgiler ve ölçekler ile ilgili yapılan analizlerin sonucunda ulaşılan yargılar yer almaktadır. Örneklemden temin edilen datalar doğrultusunda meydan getirilen modelle ilişkili analizler gerçekleştirilmiştir. Sırasıyla değişkenlerin boyutuna göre keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri düzenlenmiş sonrasında değişkenler arası korelasyonlar bulunmuştur. Daha sonra modele her bir değişken dahil edilerek uyum iyiliği testleri gerçekleştirilmiştir. Uyum iyiliği testleri gerçekleştirilirken değişkenler arası regresyon analiz sonuçları ve hipotez test sonuçları da belirtilmiştir. Aracılık etkisini ortaya çıkarmak amacıyla hiyerarşik regresyon analizi de uygulanmıştır. Literatürdeki araştırmalar göz önüne alınarak düzenlenen hipotezleri içeren çalışma modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Çalışma Modeli

5.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma vergi mükelleflerinin vergi bilinci tutumuna karşı dijital okuryazarlığın aracılık rolü etkilerine yönelik ölçümleme ve yapılan ölçümlemelerdeki kullanıcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve mükellefiyet türü gibi demografik özellikleri olan örneklem literatürde ilk araştırma olma özelliğini taşımaktadır.

Araştırmanın evreni Türkiye genelinde Eylül/2021 döneminde 2.209.221 tanesi gelir vergisi mükellefi ve 972.294 tanesi kurumlar vergisi mükellefi araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Ancak örneklem sayısında 400 katılımcıya ulaşılması planlanmıştır. Çalışma sonucunda toplamda 420 katılımcıya ulaşılmış olup 20 adet anket formunun özensiz doldurma nedeniyle araştırma kapsamı dışında tutulmasına karar verilmiş ve 400 anket formu ile toplanan veriler ile hipotezler test edilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanlara İlişkin Temel Veriler

Araştırmaya Katılanların Demografik ve Mali Bilgilerinin Dağılımı		**Frekans**	**%**	**Kümülatif**
CİNSİYET DAĞILIMI				
	Erkek	307	76,8	76,8
	Kadın	93	23,2	100,0
MEDENİ DURUMU				
	Evli	312	78	78
	Bekar	78	22	100
YAŞ GRUBU DAĞILIMI				
	18-24	17	4,3	4,3
	25-34	103	25,8	30,1
	35-44	147	36,8	66,9
	54-54	91	22,8	89,7
	54+	42	10,3	100
EĞİTİM DURUMU				
	İlköğretim	44	11	11
	Lise	162	40,5	51,5
	Üniversite	164	41	92,5
	Lisansüstü	30	7,5	98
GELİR DURUMU				
	4 000 TL den az	45	11,3	11,3
	4 001- 6 500 TL	85	21,3	32,6
	6 501- 8 000 TL	95	23,8	56,4
	8 001- 10 000 TL	100	25	81,4
	10 001+	75	18,6	100
KREDİ KARTI KULLANMA DURUMU				
	Kullanan	341	85,3	85,3
	Kullanmayan	59	14,7	100
MÜKELLEFİYET DURUMU				
	Gelir Vergisi	340	85	85
	Kurumlar Vergisi	60	15	100

Tablo verileri incelendiğinde, en dikkat çekici noktalar şöyle özetlenebilir. Araştırmaya katılanların % 75'inden fazlası erkektir. Bunu Türkiye toplumu ve ekonomisi için normal kabul etmek gerekir. Kadın girişimci sayısının azlığının bu sonucu doğurması normaldir. 24 yaştan küçük ve 54 yaştan büyük mükelleflerin oranı oldukça düşüktür. Lise ve üniversite mezunu mükelleflerin toplam katılımcılara oranı % 82 civarındadır. Kredi kullanma oranı ise % 85 civarında olup, mükelleflerin % 85'i gelir vergisi % 15'i ise kurumlar vergisi mükellefidir.

5.2. Araştırmanın Ölçekleri

Çalışmada faydalanılan tüm ölçeklerle ilgili gerçekleştirilen geçerlilik ve güvenirlilik analizlerine dair bulgular, her ölçekle ilgili kısmın sonunda sunulmuştur. Faydalanılan ölçeklerin Cronbach alfa güvenirlik katsayıları, keşfedici faktör analizleri ve korelasyon analizleri SPSS 26.0 paket programı ile doğrulayıcı faktör analizleri ve uyum iyiliği analizleri AMOS 26.0 programı ile gerçekleştirilmiştir.

Finansal okuryazarlık ölçeği ile katılımcıların temel finansal bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla oluşturulan 12 sorunun kapsamı, genel finansal konulardan oluşmaktadır. (Aydoğan, 2020: 87).

Dijital Okuryazarlık Ölçeği, 17 maddeden ve dört (Tutum, Teknik, Bilişsel ve sosyal) alt boyuttan meydana gelmektedir Çalışmada katılımcılardan yanıtlarını 5'li Likert ölçeği ile vermeleri istenmiştir. Bu ölçek Ng tarafından 2012 yılında geliştirmiş, Hamutoğlu vd.(2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

5.3. Araştırma Verileri İle İlgili Yapılan Analizler

Finansal okuryazarlık ölçeğinin Keiser Meyer- Olkin değeri 0,75 ve Cronbach alfa güvenirlik katsayısının 0,72 olarak tespit edilmiştir. Bartlett's Küresellik Testi sonucunda Ki Kare değeri 326,272, serbestlik derecesi değeri (df) 10 ve Sig. Değeri, 001 bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir ve bu sonuçlara göre faktör analizi yapılabilir.

Yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa katsayısı; teknik boyut için 0,92, tutum için 0,91 olarak bulunmuştur. Dijital okuryazarlık teknik boyutunun Keiser Meyer- Olkin 0,86 ve tutum boyutunun 0,89 olduğu tespit edilmiştir. Bartlett's Küresellik Testi sonucunda Ki Kare değeri 3687,655 serbestlik derecesi değeri (df) 55 ve Sig. Değeri ise 0,000 bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir ve faktör analizi yapılabilir.

Vergi Bilinci Ölçeği ise 42 maddeden ve Likert tekniği ile oluşturulan sorulardan meydana gelmektedir (Arafat,2019). Anket formları yardımıyla elde edilen veriler SPSS 26 istatistik programında analiz edilmiştir. Verilerin normallik ve homojen dağılımları incelenmiş ve uygunluğu doğrultusunda parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Analiz kapsamında, güvenirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi, korelasyon analizi, t-testi ve ANOVA testleri yapılmıştır. Yapılan KMO testi sonucunda KMO değeri, 0,92 olarak belirlenmiş olup, faktör analizi yapılabilir.

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre 42 maddeli ölçeğin beş faktörlü yapısında mükellef hakları bilinci iyi uyum sağlamadığı için çıkarılmış, dört faktörlü yapıya indirgenmiştir. Bu açıdan bakıldığında bazı maddeler 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24, 25, 30, 32, 36'ıncı maddeler çıkarılarak Tablo 1'de sunulan iyi uyum değerleri sağlanmış ve 27 maddeli ölçeğin kapsamı 4 faktörden oluşan yapısı doğrulanmıştır. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,94 olduğu tespit edilmiştir. Faktör yükleri, 0,58-0,90 vergi algısı Cronbach 0,88, vergi bilinci 0,82 vergiden kaçınma 0,81, bilgilendirme 0,92, algılanan vergi algısı faktör yükleri 0,80-1,25, vergi bilinci 0,20-1,00, vergiden kaçınma faktör yükleri 1,00-1,66 arasındadır. Bartlett's Küresellik Testi sonucunda Ki Kare değeri 5662,224 serbestlik derecesi değeri (df) 190 ve Sig. Değeri 0,000 bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir.

Finansal okuryazarlık ölçeğinin 1, 4, 5, 6, 11, 12 soruları çıkartılarak tek boyutlu bir yapı olarak incelenmiştir. Dijital okuryazarlık ölçeğinin sosyal ve bilişsel boyutuna ait tüm sorular çıkartıldığından, teknik ve tutum olarak iki boyutlu bir yapı olarak incelenmiştir. Vergi bilinci ölçeğinin mükellef hakları bilincine ait tüm sorular çıkarıldığında dört boyutlu bir yapı olarak incelenmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen değişkenlere AMOS programı aracılığıyla

doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo-1'de görüldüğü gibi analiz sonucunda uyum iyiliği değerlerinin gereken sınırlar içinde olduğu görüldüğünden modelin analiz için uygun olduğuna karar verilmiştir (Kline, 2005; Şimşek, 2007).

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek/model	$\Delta X^2/df$	RMSEA	CFI	RFI	IFI	GFI
Finansal Okuryazarlık Boyutu	3,55	.08	.85	.73	.85	.94
Tutum Boyutu	4,81	.07	.96	.92	.96	.93
Teknik Boyutu	4,28	.07	.95	.89	.95	.92
Vergi Algısı Boyutu	4,93	.06	.97	.95	.97	.96
Vergi Bilinci Boyutu	3,81	.07	.90	.79	.90	.92
Vergiden Kaçınma Algısı Boyutu	4,59	.08	.98	.92	.98	.98
Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği Boyutu	4,03	.07	.98	.90	.97	.95

Dataların normal dağılıp dağılmadığını belirlemek maksadıyla değişkenlerin basıklık ve çarpıklık sonuçları ifade edilmiştir Basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında değerler aldığı görüldüğünden veriler normal dağılıma sahiptir ve parametrik testler yapılabilir (Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. 2013).

6. Bulgular ve Tartışma

Araştırma ile elde edilen verilerin SPSS 26 ve Amos 26 programlarında analizleri gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak katılımcıların finansal okuryazarlık, dijital okuryazarlık ve vergi bilinci tutumu seviyelerine ilişkin verilerin; ortalama, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlar incelenmiştir. Bu araştırmaya ilişkin bilgiler Tablo 2'de değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	S.S	1	2	3	4	5	6	7
Finansal Okuryazarlık	,84	,61	0,72)						
Tutum	,33	,75	,259**	0,91)					
Teknik	,16	,78	,190**	,674**	0,92)				
Vergi Algısı	,51	,68	,353**	,572**	,384**	0,88)			
Vergi Bilinci	,58	,62	,200**	,373**	,347**	,656**	0,82)		
Vergiden Kaçınma Algısı	,95	,96	,370**	,454**	,250**	,516**	,516**	0,81)	
Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği	,87	,04	,367**	,343**	,174**	,504**	,386**	,708**	0,92)

*p< .05 ** p< .01 ( ) Güvenilirlik

Tablo 3'e bakıldığında korelasyon analizi sonuçları neticesinde tüm bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uyumlu ilişkiler saptamıştır.

Finansal Okuryazarlık Boyutu, Tutum Boyutu, Teknik Boyutu, Vergi Algısı Boyutu, Vergi Bilinci Boyutu, Vergiden Kaçınma Algısı Boyutu, Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği Boyutu niyetini ne kadar belirlediğini incelemek üzere her bir değişkene çoklu regresyon analizi yapılmıştır

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

	Ortalama	**S.S.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Finansal Okuryazarlık	3,45	0,74					
Tutum	4,33	0,75	.18**				
Teknik	4,16	0,78	,11**	,674**			
Vergi Algısı	4,51	0,70	,24**	,572**	,384**		
Vergiden Kaçınma Algısı	3,95	0,96	,33**	,454**	,250**	,516**	
Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği	3,87	1,04	,40**	,343**	,174**	,504**	,386**

Not: R^2 = .38; Düz. R^2 = .34; $F_{(1,409)}$ = 10215,82; ** p <.01

Tablo 5. Regresyon Analizi Beta Değerleri

Değişkenler	B	SH	B
Finansal Okuryazarlık	,008	,004	,009
Tutum	,002	,005	,002
Teknik	-009	,005	-010
Vergi Algısı	,343	,006	,347
Vergiden Kaçınma Algısı	,248	,004	,347
Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği	,236	,004	,357
Sabit	0,80	0,24	

Tablo 4'de gösterilmiş olan Finansal Okuryazarlık vergi bilincini ne kadar belirlediğini incelemek üzere çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır.

Bu analiz istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(1,409)}$ = 10215,82; p <.01]. Düzeltilmiş R^2 değeri .34'dir. Bu sonuç vergi bilincindeki %34 oranındaki varyansın Finansal Okuryazarlık Boyutu, Tutum Boyutu, Teknik Boyutu, Vergi Algısı Boyutu, Vergi Bilinci Boyutu, Vergiden Kaçınma Algısı Boyutu, Bilgilendirmede İdarenin Yetkinliği niyeti boyutu açıkladığını göstermektedir. Fakat tablodaki Beta katsayıları değerlendirildiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeli değerlendiğinde vergi bilinci kapsamında vergi algısı, Vergiden kaçınma algısı, bilgilendirmede idarenin yetkinliğinin anlamlı katkısı vardır. Diğer bağımsız değişkenlerde (β=.009, p<,03), (β=.002, p<,77) ve (β=.009, p<,04) anlamlı katkısı yoktur.

Tablo 5. Sobel Testi Sonuçları

Adımlar	**B**	**Std. Hata**	**β**	**P**
1.Adım				
Bağımsız Değişken: Finansal Okuryazarlık	0,330	0,44	0,351	0,001
Bağımlı Değişken: Vergi Bilinci				
2.Adım				
Bağımsız Değişken: Finansal Okuryazarlık	0,154	0,47	0,162	0,001
Bağımlı Değişken: Dijital Okuryazarlık				
3.Adım				
Bağımsız Değişken: Dijital Okuryazarlık	0,484	0,044	0,479	0,001

Bağımlı Değişken: Vergi Bilinci				
4.Adım				
Bağımsız Değişkenler				
Finansal Okuryazarlık	0,429	0,042	0,434	0,001
Dijital Okuryazarlık	0,264	0,040	0,280	0,001
Bağımlı Değişken: Vergi Bilinci				

Tablo 5'te görüldüğü üzere birinci adımda finansal okuryazarlık mükelleflerin vergi bilincini pozitif şekilde anlamlı olarak etkilemiştir. Aracı değişken olarak dijital okuryazarlık bağımlı değişken olarak analiz edildiğinde ise finansal okuryazarlık dijital okuryazarlığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilemiştir. Aracı değişken olarak dijital okuryazarlık mükelleflerin vergi bilincini tutumunu pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. Dördüncü adımda hem bağımsız değişkenler hem de aracı değişkenle model birlikte değerlendirildiğinde finansal okuryazarlık ve dijital okuryazarlık mükelleflerin vergi bilinci tutumunu pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. İkinci adımda finansal okuryazarlık dijital okuryazarlığı anlamlı olarak etkilediğinden dijital okuryazarlığın bir aracılık rolünden söz edilebilir. İlk adımda finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu etkisi beta katsayısı 0,351 olarak bulunmuşken dördüncü adımda beta katsayısı 0,434'e yükselmiştir. Bu araştırma finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlığım tam aracılık rolü olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Finansal okuryazarlık, mükelleflerin vergi bilinci konusunda dijital okuryazarlık alan yazınındaki çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Finansal okuryazarlık ve dijital okuryazarlık alanındaki gelişmeler giderek önem kazanan özellikle mükelleflerin vergi bilincinin gelişmesinde çok daha fazla önem kazandığı ifade edilebilir. Mükelleflerin vergiye karşı tutumları üzerinde finansal bilgi ve dijital bilgi düzeylerinde yoğunlaşmaktadır.

Güncel olarak yapılan araştırmalarda genellikle çeşitli meslek gruplarındaki bireyler ve öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerine değinilmiştir. Bu çalışma finansal okuryazarlık düzeyinin mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlık aracılık rolünün etkisine odaklanmaktadır.

Yapılan analizler sonucunda finansal okuryazarlığın dijital okuryazarlığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, dijital okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilincini pozitif olarak anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu pozitif olarak anlamlı bir şekilde etkilediği ve finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilincini ile ilişkisinde dijital okuryazarlığın aracılık rolünün tespit edilmesi araştırmanın önemli bir sonucudur. Bu sonuca göre mükelleflerin bireylerin bir dereceye kadar dijital bilgiye sahip olması beklenir. Bu açıdan bakıldığında teknolojik olarak gerçekleşen yenilikler sayesinde günümüzdeki dijital finansal tutumun finansal okuryazarlığı etkilemesi olağan kabul edilebilir sonucuna ulaşan (Kaya ve Kılıç, 2021: 313) çalışmayla benzer sonuca ulaşılmıştır.

Araştırmanın önemli bir bulgusu da finansal okuryazarlığın mükelleflerin vergi bilinci tutumu üzerinde dijital okuryazarlığın aracılık rolünün bulunduğuna ilişkin tespittir. Yukarıda açıklandığı gibi finansal okuryazarlığın dijital okuryazarlığı ve dijital okuryazarlığı mükelleflerin vergi bilinci tutumunu pozitif ve anlamlı olarak etkilemesinin bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğuna inanılmaktadır.

Gaziantep'te Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi mükelleflerinde uygulanabilirliğinin incelendiği araştırmada, finansal okuryazarlığın vergi bilinci üzerinde dijital okuryazarlığın etkisinin sağladığı yararlar ve aralarındaki ilişki genelleştirilerek, bu araştırmanın diğer şehirlerde de uygulanabilirliği önerilmiştir.

Finansal okuryazarlık çalışmasında bundan sonra yapılacak araştırmalarda, finansal okuryazarlığın etkileşim içinde olduğu güncel parametrelere göre, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı modeller ile analiz edilmesi ve farklı örneklem gruplarına uygulanması, finansal okuryazarlık yazınına önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Aktan, H. B. (1997). Toplumda vergi bilinci, vergi kültürü ve vergi ahlakının önemi, *Yaklaşım Dergisi*, 5(1), 52-62.

Arafat, Ş. B. (2019). *Bilgilendirmeye yönelik mükellef haklarının vergi bilincine etkisi: Konya ili örneği, Yayımlanmamış* Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Aydın, Ö. & Artar, O. K. (2021). The relationship between financial literacy and finance education: a resarch for university students of the sütlüce region, Journal of International Trade, 7 (2), 22-29.

Aytaş, G. & Kaplan, K. (2017). Medya okuryazarlığı bağlamında yeni okuryazarlıklar, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 291-310.

Buyrukoğlu S. & Erase İ., (2012). Vergi bilincinin oluşmasında mükellef haklarının yeri ve önemi, *Vergi Dünyası Dergisi*, 375(6), 116-127.

Cabı, E. (2016). Dijital teknolojiye yönelik tutum ölçeği, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24 (3), 1229-1244.

E, Coşkun. D. & Erdoğan, S. (2018). Finansal okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi ve finansal eğitimin finansal okuryazarlık düzeyi üzerine etkisi: Şırnak üniversitesi örneği, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 138-159.

Çelener, "Dijital ekonomiyi vergilendirme yolunda somut bir adım: dijital hizmet vergisinde fransa örneği", s. 32.

Çelikten, L. (2020). *Marmara Finansal Okuryazarlık Programının Geliştirilmesi Ve İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yayınlanmış Doktora Tezi,* Marmara Üniversitesi.

Doğan Şenyüz, (1994). Vergi bilincinin oluşturulmasında fayda ilkesinin gözetilmesi, Türk demokrasi vakfı yayın organı ,7(2), 72-83.

Dornstein, M. (1987). Taxes:attitudes and perceptions and their social bases. *Journal of Economic Psychology*, 8, 59.

Elmas, B., & Yılmaz, H., (2016). *Finansal okuryazarlık: Ağrı ibrahim çeçen üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencileri üzerine bir çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 1-26.

Erge, S. (2016). Vergi bilinci ve vergi ahlakı; Muhasebe ve vergi uygulamaları lise ve ön lisans öğrencileri üzerinde nitel bir çalışma, *Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 232-244. Erişim Adresi: http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/97/79 (Erişim Tarihi: 27.02.2020).

Ergin, N. (2020). Djital Hizmet Vergisi, Vergi Algı, https://vergialgi.net/dijitalhizmet-vergisi. (24.3.2021)

Fettahoğlu, S. & Kıldıze, D. (2019), Dijital finansal okuryazarlık ve bireylerin finansal teknoloji kullanma konusundaki tutumları, Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, ıssn:2528-9527.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2020). Faaliyet Raporu. https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf. (20.11.2021).

Gökpınar, R. (2007). Türkiye'de vergi ahlakını belirleyen faktörler üzerine bir araştırma, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi,* 3(1), 69-94.

Güler, H. (2020). Türkiye'de vergi aflarının vergi gelirleri üzerindeki etkisinin olay analiziyle ölçülmesi, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(1), 256-260.

Gürçam Ö.S. & Moç T. (2019), Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Iğdır Üniversitesi İktisat Ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *BMIJ*, 7(4): 1405-1426 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1194.

Hague, C.& Payton, S., (2010). Digital literacy across the curriculum. *Futurelab*,

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). Multivariate Data Analysis: Pearson Education Limited.

Hamutoğlu, N., & B., Güngören, Ö. C., Uyanık, G. K., Erdoğan, D. G. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği, *Türkçe'ye Uyarlama Çalışması, Ege Eğitim Dergisi,* 18(1), 408-429.

Hayta, B.A., (2011). Aile finans sistemi ilişkileri, ankara, Gazi Kitabevi.

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60569419 (E.T. 29 Mart 2022)

Jarvis, R. & Han, H. (2021). FinTech innovation: review and future research direction, International Journal of Banking, *Finance and Insurance Technologies* (IJBFIT), 1(1), 79-102.

Kahraman, A. (2019). Dijital hizmet vergisi ticareti engeller mi, ekonomist, https://www.ekonomist.com.tr/abdulkadir-kahraman/dijital-hizmet-vergisi-ticareti-engeller-mi. html, (24.03.2021).

Karacan, C., İ., (2019). Ön lisans öğrencilerinin vergiye bakışı ve vergi bilinç düzeyi: sakarya ili örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*

Karadeniz, E., & Koşan, L, Gecgin, E. & Beyazgül, M. (2019). *Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Analizi: Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Kampüsünde Bir Araştırma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 325-346

Kaya, U, Kilic, B., (2021). Finansal okuryazarlık ve dijitalleşme: ölçek geliştirme üzerine bir çalışma, *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6 (15) , 296-315.

Kılıç, Y., Ata, H. & Seyrek, H.İ., (2015). Finansal okuryazarlık, üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma, *Muhasebe Ve Finans Dergisi*, 66(1), 129-150.

Kline, R. B. (2005). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: Guilford Press.

Mapolise M. (2016). An ınvestigation of the ımpact of financial literacy on small to medium enterprises (smes) financial performance in zimbabwe: a case of gweru. *Gweru Zimbabwe*, Midlands State University,

Martin A. & Grudziecki J., (2006), Innovation in teaching and learning in ınformation and digeulit: concepts and tools for digital literacy development. *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249–267.

Martin, A. (2005). Digeulit – a european framework for digital literacy: A progress report. *Journal Of E-Literacy*, 2(2),130-136.

Moç. T. (2024). *Dijital Dünyada Başarının Anahtarı: Okuryazarlık ve Girişimcilik*, Ankara: Sonçağ Akademi.

Niemand,T., Rigtering, J.P.C, Kallmunzer, A., Kraus, S. & Maalaouı, A. (2021). Digitalization in the financial ındustry: a contingency approach of entrepreneurial orientation and strategic vision on digitalization, *European Management Journal*, 39(3), 317-326.

Onursoy S., (2018), Üniversite gençliğinin dijital okuryazarlık düzeyleri: anadolu üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 989–1013.

Organ, İ., & Yegen, B. (2013). Vergi bilinci ve vergi ahlaki oluşumunda muhasebe meslek mensuplarinin rolü: adana örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 27(4), 241-271.

Öcal, S. (2024). Üniversite Tercihlerinde Dijital Okuryazarlığın ve Sosyal Medyanın Rolü. *Ahi Evran Akademi, 5*(1), 34-47.

Ömürbek, N. (2007). Vergi bilinci üzerine bir inceleme: üniversite öğrencileri üzerinde yapılan anketin bulguları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Maliye Dergisi,* 153(5), 102-121.

Sakarya, C. (2021). https://www.dunya.com/ekonomi/dijital-vergi-dairesi-ile-7-gun-24-saat-hizmet-haberi-633518, (21.11.2021).

Sani, A. A., Wicaksana, R. S. & Ilmiah, D. (2019). Implikası adiba msme sebaga ınstrumen channeling masyarakat umkm dalam menggunakan layanan lembaga keuangan syarıah, Jurnal Tabarru'*: Islamic Banking and Finance*, 2 (2), 38-49.

Sobel, M. E. (1982). Asymptotic Intervals for Indirect Effects in Structural Equations Models. In S. Leinhart (Ed.), Sociological Methodology 1982 (pp.290-312). San Francisco: Jossey-Bass.

Setiawan, M., Effendi, N., Santoso, T., Dewi, V. I. & Sapulette, M. S. (2020). Digital financial literacy, current behavior of saving and spending and its future foresight, Economics of Innovation and New Technology, 1-20.

Şimşek, Ö. F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel Ilkeler ve LİSREL Uygulamaları. Ankara: Ekinoks Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri, Siyasal Basın ve Dağıtım.

Teyyare, E., ve Kumbaşlı, E. (2016). Vergi bilinci ve vergi ahlakinin gelişmesinde maliye bölümü eğitiminin rolü, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-30.

Turhan, G. T. (2021). Dijital okuryazarlığın finansal okuryazarlığa etkisi: üniversite öğrencileri örneği", 12th SCF International Conference on "Contemporary Issues in Social Sciences, 292-302.

Üngör, A. (2021). Finansal okuryazarlık ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin firma performansı arasındaki ilişki: bursa üzerine alan araştırması, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,*

Van Joolingen W. (2004). The PISA Framework for Assessment of ICT Literacy Powerpoint presentation Online at: http://www.ictliteracy.info/rf.pdf/PISA%20framework.ppt [Google Scholar]

Yenişeri, H. (2004). Beyan esasına dayanan vergilerde kayıp ve kaçaklarının psikolojik nedenlerinin tespitine yönelik bir araştırma, 19. Türkiye maliye sempozyumu, Türkiye'de vergi kayıp ve kaçakları önlenmesi yolları, *Ankara, Yaklaşım Yayınları,* 1010-1011.

Yıldız, G., ve Bakır, Z. (2019). Lise öğrencilerine yönelik vergi bilinci: Eskişehir örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 294-307.

Yeo, J. (2016). Infusing financial literacy in primary mathematics: A proposed framework for ınstruction, *International Handbook of Financial Literacy*, Singapore, 603-615.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Özgül, İ. (2025). "Osmanlının Sosyal ve Dini Müesseselerinden Şeyh Berekat Vakfı", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 200-213. **Gönderim Tarihi**: 11.12.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 24.03.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1599597

Yazar/Author

İbrahim Özgül*

Makale Adı/Article Name

Osmanlının Sosyal ve Dini Müesseselerinden Şeyh Berekat Vakfı

Social and Religious Institutions of the Ottoman Empire Sheikh Berekat Foundation

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve dini bakımında önemli bir müessese olan vakıflar, toplumsal hayatta değişik görevleri ifa ederken kamu yararına da birçok katkı sağlamıştır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden zürri/evlatlık vakıflar, bu müessese içinde önemli bir yer tutmaktadır. Üst düzey devlet görevlilerinin yanı sıra reaya zümresinden olan kişiler tarafından da zürri vakıflar kurulmuşlardır. Vakıf mütevelliliği ve gelirleri, vakıf kurucularının soyundan gelenlere tahsis edilmiştir. Bu çalışmada; yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam eden vakfın varisleri arasındaki vakıf gelirlerinin paylaşımı, vakfın tevliyeti, vakıf konusunda yaşanan sorunlar ve vakfın kamu yararına yapmış olduğu faydalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Titiz bir şekilde tutulan kayıtlara bakıldığında vakfın varisleri arasında bazı anlaşmazlıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Çalışmada ortaya çıkan yönetim boşluğu sonucu meydana gelen sorunlar şahitlerin imzalı ve tasdikli ifadeleri ile birlikte üst mercilerce vakfiye şartnamesine uygun olarak hak sahiplerine tevdi edildiği tespit edilmiştir. Vakfın temel anlaşmazlıkları başta tevliyetin intikali, vakıf gelirlerinin paylaşımı ve evkaf muhasebesine zamanında gönderilmeyen gelirlerden doğan aksaklıkların giderilmesi hususunda yaşanan problemler ve ve buna bağlı olarak bu problemlere yönelik çözümlerin nasıl gerçekleştiği hususları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evlatlık vakıf, Şeyh Berakat Vakfı, mütevelli, atama, idare.

ABSTRACT

Foundations, which were significant social and religious institutions in the Ottoman Empire, played various roles in social life and contributed significantly to public welfare. The subject of our study, the "Zürri/Evlatlık" (Lineage/Adopted) foundations, occupied a prominent place within this institution. These foundations were established by high-ranking state officials as well as landowners from the general populace. The management (tevliyet) and revenues of the foundation were allocated to the descendants of the founders. This study attempts to reveal both the issues related to the distribution of the foundation's income among the heirs and the management of the foundation, as well as the benefits it provided to the public over approximately two centuries. Despite the fact that records were meticulously kept, the disputes that arose among the heirs of the foundation are examined. By investigating the management gaps that emerged, the study highlights how the rightful claims were adjudicated by higher authorities in accordance with the foundation's deed, supported by signed and certified testimonies of witnesses. The study also delves into the main disputes, particularly regarding the transfer of management rights (tevliyet), the distribution of the foundation's revenues, and the problems arising from delays in sending revenues to the Evkaf (foundation administration) accounts, along with the inspection processes involved in resolving these issues. Initially, during the Ottoman Classical period, these disputes were handled by the Inspectorate of the Haremeyn Ministry, but after the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti (Imperial Ministry of Foundations), they were managed by the Evkaf Inspectorate Office under this ministry.

Keywords: Family endowment, Sheikh Berakat Fountation, Trustee, Appointment, Management

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, iozgul@agri.edu.tr

Extended Abstract

An analysis has been conducted on the documents related to the Şeyh Berekat Foundation, which are held in the archives of the General Directorate of Foundations. This study aims to elucidate the foundation's operations over a span of approximately two hundred years. The primary disputes within the foundation pertain to the transfer of trusteeship, the distribution of foundation revenues, and the rectification of discrepancies arising from income not submitted promptly to the Evkaf accounting office. Detailed examinations of the inspection processes for resolving these issues are also provided. Despite meticulous record-keeping, the study delves into the specific disputes that arose among the heirs of the foundation.

The research investigates instances of administrative gaps by examining the signed and certified statements of witnesses, demonstrating that the rights were conferred to the rightful owners in accordance with the foundation deed, under the supervision of higher authorities. The foundation has maintained its institutional presence through solutions derived entirely from the analysis of archival documents, despite experiencing administrative and economic challenges. Given the foundation's status as a hereditary institution, its primary objective is to preserve the integrity of the lands owned by families who sustain their livelihood through agriculture, thereby preventing the division of these lands through a form of land consolidation. Additionally, some foundations were established as family endowments to protect these lands from state intervention.

Although familial interests were prioritized, it is a fact that these foundations, being subject to legal statutes, provided benefits to the economic and social life of the community and contributed to society with various material and spiritual objectives. Thus, foundations established in accordance with the existing law ensure the fulfillment of their intended purpose by adhering to the conditions set forth in the foundation deed. After deducting necessary expenses for maintenance and repairs to ensure the continuation of the foundation, the remaining income is distributed to the beneficiaries according to the regulations, and the surplus is transferred to the foundation treasury. The income-expenditure statements in the budgets related to the foundation and the resultant accounting records are proof that the institution is continuously under the oversight and supervision of administrative and judicial bodies.

As a result of these audits, it has been determined that the state records were used as the basis for resolving disputes among the beneficiaries, leading to decisions not to return rights or to reject applications. Therefore, as a result of thorough investigations and research, issues are resolved without creating gaps and without disrupting institutional operations. The majority of disputes encountered are complaints arising from the transfer of trusteeship, the distribution of foundation revenues, and the rectification of discrepancies caused by income not sent on time to the Evkaf accounting office, as well as decisions made following inspections addressing these issues. The study employed both the transcription of archival documents to utilize primary sources and the document analysis method.

To prevent such abuses, numerous changes and transformations have occurred as a result of innovations made in both the operation and mindset within the existing foundation system. Particularly during the process that began in the 18th century, the desire for reforms manifested in a direct impact on the foundations, culminating in the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, which centralized this ministry. As a result, not only were abuses prevented, but foundations were also managed effectively and efficiently, working in line with their objectives, and the increased revenue resulting from the rational use of the state's material resources was transferred to the state.

In the Ottoman Empire, although foundations had administrative and financial autonomy, they were constantly under the supervision and oversight of the central administration. After their establishment and the approval of major decisions by the judge, the administration of the foundations by their founders or managers became subject to central judicial approval. During the Ottoman Classical period, the problematic issues and transactions concerning foundations were overseen by the Haremeyn Inspectorate. However, after the establishment of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, these were handled by the Evkaf Inspection Office under the supervision of the ministry. As a result of these audits and inspections, data such as the foundation's income amount and income collection rate showed a positive trend shortly after being incorporated into the administration of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti. The income collection rates indicate that the Evkaf-ı Hümayun Nezareti made a significant institutional contribution to the foundation's income management.

However, the general impact of the Evkaf-ı Hümayun Nezareti on the Şeyh Berekat Foundation is also understood from the analysis of increased revenues, the salaries demonstrating the management efficiency of its employees, and the determination of the foundation's income sufficiency. In the Ottoman Empire, due to the robust legal structure and continuous financial audits of foundations, they maintained their strong

structure. With these characteristics, their roles in the socio-economic structure of the empire increased over time. By the mid-16th century, foundations controlled 17% of public revenues in Anatolia and 32% in Rumelia, including major sultan foundations, underscoring their undeniable economic weight. Due to this economic power of the foundations, in the second half of the 19th century, as was the case globally, the foundations, which met societal needs and controlled a significant portion of public revenues in the Ottoman Empire, were incorporated into the state budget, and their areas of activity were shifted towards cultural domains.

For this reason, there has always been a section related to foundations in the Ottoman central accounting system. This section performed traditional control functions by ensuring that foundation records were kept orderly and preventing abuses, as well as preventing the waste of public revenues by producing solutions in case of objections based on records. Foundations made significant contributions to the realization of major state projects, such as the Hejaz Railway. In funding these projects, donations were requested from foundations. In this context, the Şeyh Berekat Foundation also made donations, and due to problems related to donations from some villages that either surfaced or were not recorded, strict monitoring and audits were conducted.

As understood from the correspondence on this matter, the relevant units were warned, reminders were sent for delayed responses, and their outcomes were recorded. It is observed from the accounting records of the Hejaz Railway Treasury and the Evkaf-ı Hümayun Nezareti, and official letters sent to various provinces regarding some foundations affiliated with the relevant provinces, that detailed research was conducted by the relevant units regarding problems arising from the income of these foundations, and the requested information and documents were provided in response, showing that the situation was meticulously monitored.

Giriş

Tarihî süreç içerisinde zaman ve mekâna göre gelişen ve amaçları doğrultusunda şekillenen vakıflar, hiçbir ayırım yapmadan insanı merkeze koyan ve onun ihtiyaçlarını karşılamayı esas alan kurumlardır. Bu kurumlardan biri olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden Şeyh Berekat Vakfı'nın, kuruluş amacıyla evladiyelik bir vakıf olarak kurulduğu ve tüzel kişiliğini koruyarak varlığını uzun süre devam ettirdiği belgelerin tetkikinden anlaşılmaktadır.

Büyük toprak sahipleri ve toprağa bağlı sosyal ve ekonomik hayatlarını idame ettiren aileler; topraklarının mirasçılar arasında bölünerek ufalmasını engellemek, mevcudiyetlerini korumak, küçük parsellere bölünen topraklarının ekonomik işlevlerini yitirmelerini önlemek ve arazilerin devlet müdahalesinden kurtarmak amacıyla bir kısım vakıflar özellikle bu çerçevede evlatlık olarak kurmuşlardır. Böylece gerek devletin müsadere ihtimali gerek miras hukukundan kaynaklanan aleyhteki durumlar bertaraf edilmiştir. Bu tür vakıflar, her ne kadar ailevi menfaatler gözetilerek kurulmuş olsa da vakıf sistemi hukukuna tabii olduklarından toplumun iktisadi ve içtimai hayatına çeşitli faydalar sağlamış, birçok maddi ve manevi amaçlarla toplumsal hayata katkı sunmuşlardır. Bu vakıflar sayesinde arazinin mirasçılar arasında bölünerek ekonomik fonksiyonunu yitirmesinin de önüne geçilmiştir (Barkan,1940: 156-181). Dolayısıyla mevcudiyetlerini korumak, küçük parsellere bölünen topraklarının ekonomik değerlerini kaybettirmemek amacıyla kurulan bu tür vakıflar, hem kişinin kendisinin hem de kendisinden sonra gelenlerinin ve vakfiyede belirtilen yakınlarının gelirlerinden istifade edilen kuruluşlar olmuşlardır. Evlatlık ya da zürriyetlik denilen bu vakıflarda, gelirlerin aile üyeleri arasında kalma şartı bulunmaktaydı. Ancak bazı vakıfların vakfiyelerine, vakfın gelirlerinin sadece ailenin erkek üyelerine kalması şartı koyulmuştur (Kaya, 2021, 109). Vakıf gelirlerinin her ne kadar aile içerisinde kalması düşünülmüşse de vakıf koruyucusunun soyundan gelen kimsenin kalmaması durumunda vakfın gelirleri hayri vâkfa aktarılır veya Harameyn-i Şerifeyn vakfına devredilirdi (Kütükoğlu, 2018:65; Kaya, 2021, 110). Bu yöntemle hem vakıf yoluyla beşerî sermaye korunmuş, hem de devlet tarafından mülkiyet haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmiştir. Bir taraftan arazilerin İslam hukukuna göre aşırı parçalanmasının önüne geçilirken diğer taraftan da sistem sayesinde birçok kamu hizmetinin finanse edilmesi sağlanmıştır. (Çizikça, 2018:37-48).

Vakıfların yönetiminde bulunan mütevelli adlı kişilerin yetkilerinin sınırsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Vakıf görevlilerinin tayinlerinde mütevellinin yanı sıra kadı ve naipler de

yetkilidirler. Çünkü padişah beratı olmadan atama, azil veya görev değişikliklerinin yapılması mümkün değildi. Böylece bu vakıfların amaçları doğrultusunda çalışmaları ve takipleri kontrol altına alınmışlardır. Her ne kadar takipleri yapılmışsa da zamanla arazi parçalamasının önüne geçmek gibi bir amaçla kurulan bu tür vakıflar, istismar edilerek servetin nesilden nesile aktarılmasının bir aracı hâline gelmiştir. Bu suiistimal sonucu zamanla aile vakıflarının sayılarındaki artışlar arazi sistemini de etkilemiştir (Öztürk, 2018:37-41). Aile vakıfları 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasından sonra da mütevellilerinin atanmaları, nezaretin onayına göre değil vakfiyelerinde belirtilen şartlara göre yapılması, bir nevi bunlara bir ayrıcalık oluşturmuştur (Gülsoy, 2014:38-41). Vakıflar tarafından tutulan kayıtlar; günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Ankara Millî Kütüphane Şer'iyye Sicilleri bölümünde muhafaza altında tutulmaktadır. Bu kayıtlardan ve hâlen devam eden vakıf sahiplerinin elinde bulunan vakfiyelerden de anlaşıldığı üzere son iki asırda özellikle Anadolu'da kurulan zürri vakıfların ailelerini korumak amacıyla büyük oranda artış kaydettiği ve yaygınlık kazandığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda kurulan 330 vakfın %7'si tam aile vakfı, %75'i ise yarı aile vakfı kategorisinde olduğu ifade edilmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda %82 aile vakıf yüzdeliğinin büyük bir oran teşkil ettiğini söylemek mümkündür. (Yılmaz, 2014:43-66).

1. Şeyh Berakat Vakfı'nın Kuruluşu ve Sonraki Nesillere İntikalinde Meydana Gelen Problemler

Zürri vakıf kurmak isteyenler, kendilerinden sonra vakıftan yararlanacak aile bireylerinin akrabalık derecelerini, yararlanma oranlarını ve vakfın akarlarını ayrıntılı bir şekilde belirtmek durumundaydılar. Vakfiyede "evladımın evladı" ifadesi yer alıyorsa vakıftan ileride vakıf kurucusunun torunları ve diğer akrabalarının da faydalanacağı anlamı çıkmaktadır. Bu tür vakıflarda üst kuşak hayatta iken alt kuşak için herhangi bir pay verilmiyordu. Ancak bir kardeş vefat etmiş ise onun payı çocukları arasında paylaşılırdı (Akipek ve Altaş, 1998:145-151). Bu bağlamda H.1111/M.1699 yılında kurulan Şeyh Berakat Vakfı'na Şeyh Berakat, Çapakçur kazası Mirave mezrasına bir akçe ile mutasarrıfı olarak atanmıştır. Ancak 1 Muharrem 1111/29 Haziran 1699 tarihinde vefat eden Şeyh Berakat'ın yerine en büyük oğllarından/oğlu Seyyid Davud mütevelli olarak tayin edilmiştir. Bununla birlikte aynı kazanın Seyfkar nahiyesinin Su köyünde üç çiftlik tarlalarını da diğer evlatları Seyyid Şeyh İbrahim, Seyyid Ali, Seyyid Mehmed arasında mevzuata uygun bir şekilde taksim edilmiştir. Diğer taraftan oğullarından Seyyid Mehmed de tasarruf sahibi iken beratını kaybettiğinden, kadı naibinden berat talebinde bulunmuştur. Bu durum, evladiyelik vakıfların idari bir yapısının olduğunu, bütün iş ve işlemlerinin devletin denetimi ve gözetimi altında mevzu hukuka göre yapıldığını ve kayıt altına alındığını göstermektedir (VGMA Ev. d. 1140-128).

Osmanlı vakıf hukukuna göre, zürri vakıflar her ne kadar hayır amaçlı kurulmuş olsa da vakıf kurucularının kendilerinden sonra gelecek nesillere barınma ve bunların geçim, eğitim giderlerini karşılama gibi amaçlar edindiklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda H.1183/M.1769/70 de Çapakçur kazasının Sivekar nahiyesine tabi Alasu köyünde bulunan üç çiftlik, Şeyh Berekat vakfı sahipleri Şeyh İbrahim, Şeyh Mehmed ve Seyyid Mehmed vefat ettiklerinden kırk seneden beri sahipsiz bulunan araziler vakfın varisi Ahmet'e tevcih edilir (VGMA 1082-80). Yine Ramazan 1205/Haziran 1791 tarihinde Ahmed'in ölmesi üzerine Çapakçur kazası Şivekar nahiyesine tabi Alasu köyünde Şeyh Berekat vakfının üç çiftlik vakfın evladiyet statüsünden dolayı İsmail ve Yusuf'a berat tevcih edilmiştir . (VGMA Ev. d. 537-135).

Usulüne uygun kurulan ve kendisinden beklenen amacın gerçekleştirebilmesi için vakıflarda, vakfiyedeki şartlara uyulmasının yanı sıra vakfın devamının sağlaması hususunda bakım, onarım gibi işlemlere gerekli ihtimamın gösterilmesi ile birlikte, işletilmesini ve elde edilen gelirin hak sahiplerine esas/vakfiyedeki hükümler doğrultusunda dağıtılması şartı bulunmaktaydı. Bu nedenle tüm tasarrufların, vakıf mevzuatı ve vakfiye şartları doğrultusunda yapılmasına büyük özen gösterilirdi. Tevliyet adı verilen bu görevler, idari ve adli organlarca devamlı gözetim ve denetim altında tutulmuştur. Vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve takip etmek üzere tayin edilen kişiye "mütevellî" denilmektedir. Mütevellinin vakıfla ilgili

tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevi de nazır tarafından yerine getirilirdi (Günay, 2012:479-486). Ayrıca mütevvelinin sabit bir ücreti olmamakla birlikte mütevvelinin ücreti vakfın şartnamesinde belirtilmekteydi (Kaya, 2021, 96).

Vakıflarda görevli olan kişilerin ölümü veya görevlerini terk etmeleri durumunda görev boşluğu oluşmaması için görevlerin bir başkasına tevcih edildiği bilinmektedir (Kaya, 2022, 96-98). Görev belgelerini kaybeden veya belgeleri haksız bir şekilde ellerinden alınan hak sahiplerinin tekrardan belge çıkartmalarının bahse konu olan mevzuat çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çapakçur kazası Çevik nahiyesinde Nazik Cami-i Şerifinin idaresi ve caminin giderlerinin karşılanması için Hasan oğlu Süleyman'ın vakfettiği Büyük Han'ın işletmesinden sorumlu olan mütevellileri Seyid Muhammed ve Murad'ın birlikte mutasarrıf olmuşlardır. Ancak mütevelliler beratlarını zayi etmiş, 22 Ramazan 1205/ 27 Mayıs 1791 tarihli belgede vakıfla ilgili yapılan araştırma sonucu adı geçen şahıslara beratları tekrar verilmiştir (VGMA Ev d. No 565-32, s. 83). Vefatlardan dolayı boşalan görevlerin tevdi edilmesinde, yapılan başvurularda devlet kayıtlarının esas alınmıştır. Çapakçur kazası Abtur karyesinde/köyünde İsfahan Bey Zaviyesi'nin binasını korumakla görevli zaviyedar Muhammed öldüğünden oğulları Mustafa ve Ali adlarına beraat verilmesi için dilekçe ile talepte bulunmuşlardır. (VGMA EV d. 537-135 sayfa 270**).** 7 Şevval 1206/29 Mayıs 1792 tarihli belgeden, İsfahan Bey binası, teke ve vakfının mutevelliyeti en uygun şartlara haiz olan İbrahim'e beratın tevcih edilmesi uygun bulunulmuştur (VGMA EV d. 537-135 sayfa 270).

Vakfın varisleri arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde devletin tuttuğu kayıtlar doğrultusunda hakların iade edilmediğini veya başvurularının reddedildiğini görmek mümkündür. Yapılan araştırma sonucu muallak bir duruma mahal vermeden mesele çözülmüştür. Yapılan başvuruda, Ergani Maden sancağı sınırlarında bulunan Palu kazasına tabi Çapakçur nahiyesinde Ilısu karyesinde malikâne mülkü Şeyh Berekat Vakfı'nın atalarından beri tasarruflarında oldukları belirtilmiş, 1251/1835'de amcaoğulları Şeyh Ali Halife Kasım oğlu aralarında çıkan ihtilaf sonucu beratın adına yenilenmesi için başvuruda bulunmuştur. Ancak yapılan araştırmada kendisine ait kayıtlara rastlanmadığı tespit edilmiştir (VGMA Ev.Mkt.1025-26).Vakfın yönetimi, Çapakçur kazasında evladiyelik Tekke Camii Vakfı'na ait olan İskender Bey binasının mütevellisi İbrahim 27 Zilhicce 1254 / 13 Mart 1839 tarihinde vefat ettiğinden, en uygun şartlara haiz oğullarından Ali'nin atanması uygun görülmüştür (VGMA EV.d.537-135 S:135).

Vakıflarla ilgili yapılan şikâyetlerin çoğu, vakıfların şartnamelerine aykırı olarak yapılan işlemler, vakıf görevlilerinin görevi ihmali, hak etmedikleri görevi işgal etmelerinin yanı sıra vakıf arazilerindeki halk ile vergileri toplayan görevliler arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilidir. Bunlar arasında öne çıkan sorunlardan biri, kanuna aykırı olarak vakıflarda yapılan görevlendirmelerdir. Çünkü Osmanlı vakıf sisteminde zaruret olmadıkça, vâkıfın (vakıf kurucusu) şartnamenin dışında kadının görev ihdası söz konusu değildir (Gümrükçüoğlu, 2012:175-206). Vakıfta ortaya çıkan boşluğun çözümü ile ilgili yapılan başvuruda; Şeyh Ali Efendi'nin 1251/1835 yılında vakfın evraklarıyla birlikte kaybolmaları ve o tarihte hak sahibi olan çoğunluğun küçük yaşta olmalarından veya memleket dışında bulunmalarından dolayı vakfın yönetimi ve işleyişinde boşluk oluştuğu ve bunun sonucunda vakfın inkıtaya uğradığı iddia edilmiştir. 21 Muharrem 1294 /5 Şubat 1877 tarihinde Şeyh Süleyman, Hamdullah, Hüseyin, Osman, Derviş ve evladı vakıftan Şeyh Ali Efendi tarafından imzalı bir şekilde sunulan arzuhâlde, bu vakfın evladiyelik olarak inşa ve imar edildiği, gelirlerinden zaviye ve mescitlerin giderlerinin karşılandığı, hayratlar olduğuna dair kayıtlarda tescil olduğu belirtilmiştir. Bundan ötürü hak sahiplerine yeniden beratın tevcih edilmesi için ferman gönderilmesi rica olunmuştur (VGMA Ev.mkt.1072-27).

Elazığ vilayetinin tafsilatlı ve şahitlerin imzaları ile birlikte Evkaf Muhasebeciliğine gönderilen yazıda; Mamuret'ül-aziz vilayet-i celilesiyle evkaf muhasebeciliğine gönderilen emir şu şekilde özetlenebilir: *Hasan, Şeyh Süleyman, Hamdullah, Hüseyin, Osman ve Derviş imzalarıyla verilen arzuhalde Ergani Madeni sancağı dâhilinde Palu kazasına tabi Çapakçur nahiyesinde Ilısu*

karyesindeki Şeyh Berekat Vakfın kayıtlı zaviyesinin meşrû'iyet üzere evladiyede olarak tasarruf edilmektedir. Bu cihetle mutasarrıfı olan Şeyh Ali Efendi bin Kasım'ın 1251/1835 tarihinde yedinde bulunan mülkname-i hümayun beratı, vakfiye ve sair evraklarla birlikte kaybolduklarından dolayı yapılan başvurular ve şahitlerin imzalı ve mühürlü beyanlarıyla uhdelerine tevcih edilmesi için Palu Devai Meclisine başvurulmuştur. Bu nedenle Evkaf Muhasebesine gerekli iş ve işlemlerin yapılması hususunda17 Safer 1298/19 Ocak 1881 tarihli yazıyla emir buyrulması talep edilmiştir (VGMA Ev.mkt.1072-43**).**

Bu emir doğrultusunda mahallinde kapsamlı bir araştırma yapılması sonucunda müracaatın doğruluğunu teyit etmek amacıyla, adı geçen nahiye sakinlerinin imzaladıkları ve mühürledikleri belge tek tek sorularak doğruluğuyla birlikte şahitlikleri kaza naibi tarafından tespit edilmiştir. Bu araştırma ve soruşturma neticesinde; Evkaf-ı Hümayun kayıtlarında, Seyyid Muhammed adına kayıtlı olan Çapakçur kazasına tabi Sultan nahiyesine bağlı Ilısu karyesinde bulunan mütevellileri, Şeyh Ali, Seyyid İbrahim, Şeyh Muhammed ve Osman Halifenin Ab-ı Germ (Sıcak Su) Zaviyesi'nin Şeyh Berakat malikanesi vakfının meşruiyet-i evladiyede üzere olduğu tespit edilmiştir. Bu babda mutasarrıflığının Şeyh Ali'ye verilmesi hususunda asliyetinin kendisine ait olduğuna dair gerekli evrakları bundan otuz sene önce ilgili mercilere ulaştırmak üzere İstanbul'a, fermanı da beraberinde göötürmüştür. Ancak o tarihten bu güne değin ne kendisinden ne de evrakların akıbetinden bir haber alınamamıştır. Kendisinin hayatta olup olmadığı da meçhul olduğu gibi evraklarda bir işlem görmemiştir.

"Vakfın mütevelli-i evladiyesinden bulunan evlatları Hasan Efendi ve ortaklarına intikal ettirilmesi hususunda hepimizin malumu olduğu üzere evladı vakıftan olduğunu tasdik ediyor ve Hasan efendinin hak sahibi olunmasına şahitlik ederiz." Bu belgeler ve 120 kişinin şahitlikleri sonucu hak sahibi olan adı geçen şahısın tayin edilmesi, vekaletin onun adına düzenlenmesi, kendilerine fermanla bildirildi. 15 Receb 1291/28 Ağustos 1874 tarihinde Seyyid Ahmed ve Hüseyin tarafından mühürlü belge ile ekinde İlisu nahiyesinde meskûn bulunan yaklaşık 120 kişi tarafından işbu ilmühaberin doğru olduğunu tasdik eden şahısların mühürleriyle dilekçenin altına imza atmışlardır (VGMA EV.MKT:1072-65).

Bu kapsamlı tekik ve tahlil sonucunda, Çapakçur kazasının Sultan nahiyesine tabi Ilısu karyesinde Şeyh Mehmed, Şeyh Ali ve Müezzin Seyyid İbrahim adına kayıtlı Şeyh Berekat zaviyesi ve ziraat alanlarının mutasarrıflığının mevzuat doğrultusunda 2 Cemaziyülahir 1294/ 14 Haziran 1877 tarihinde Süleymen oğlu Yusuf Bey'e tevcih olduğuna dair açıklayıcı beraat verilmiştir (VGMA EV.MKT.CHT. 550-59)

Diyarbakır'a tabi Çapakçur kazasında Şeyh Berekat Camii görevlilerinden imam ve hatip ücretini belirten berat olmadığından aylık 83,5 kuruş, yıllık 1.000 kuruş, müezzin ve ferraş ücretini belirten berat olmadığından aylık 47,5 kuruş yıllık 500 kuruş olacak şekilde beraatlarının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (VGMA EV.DE.19133-6). Şeyh Berekat Vakfı'nın zaman içinde bağlı olduğu vilayetlerin değişmesi ise Osmanlı Devletinin idari taksimat birimlerin merkezî sistemin esasını oluşturmasında bu idari birimlerin kendi içlerinde ahengin kurulması, merkezle olan ilişkilerinin kolaylıkla yürütülmesi açısından zamanla bir takım değişikliklere gidilip bağlı oldukları zaman ve mekan faktörleri esas alınarak tabii oldukları vilayetler değiştirilmiştir. Tanzimat Fermanı sonrasında ise, çıkarılan 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin de katkılarıyla idari taksimat birimlerinde merkeziyetçilik esas alınmıştır. Bundan dolayı vakfların bağlı oldukları idari birimlerde de değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler yapılırken sadece devletin belirlediği kurallara göre değil, birimler arası mesafe, tabiat olayı, iaşe temininden kaynaklanan sorunlar, kamu hizmetlerinin aksamaması için kolay ulaşımın sağlanması vb. sebeplerden ötürü idari birimlerdeki taksimatlar devamlı değiştirilmiştir (Özkan, 2022:1667-1687).

2. Şeyh Berakat Vakfının Gelir-Giderlerinin Takibi ve Denetimi

1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar vakıfların denetimi bir merkezî organizasyon tarafından yapılmıyordu. Denetimler; kadılar ve özel olarak atanan müfettişler eliyle yürütülüyordu. Klasik dönem vakıfların denetimi, vakfın nasıl idare edileceği, vakıf görevlilerinin kimler olacağı gibi konular; vakfiye denilen bir nizamnameyle (yönetmelik) belirlenmekteydi. Bu yönetmeliğe göre vakfın niteliğine ve büyüklüğüne göre ihtiyaca bağlı

olarak birden fazla mütevelli de (vakıf idarecisi) atanabilmekteydi. Vakıf kurucusu, aynı zamanda vakfın mütevellisi de sayılırdı. Bundan ötürü vakfı en iyi yönetebilecek kişi olarak görülüyordu. Genel eğilim olarak vakıf kurucuları, nesilleri devam ettiği müddetçe devletin vakıf yönetimine müdahalesini önlemek için vakfiyelerine şartlar koymuşlardır. Vakıf mütevellileri ölüm veya neslin sona ermesi durumunda ancak kadının ya da nazırın atadığı kişiler tarafından bu boşluğun doldurulması devlet müdahalesini sınırlandırmıştır. Bu sınırlandırmalar zamanla suiistimal edilerek vakıf mallarını zimmetlerine geçiren ve bunları mülk hâline getiren şahısların varlığı dahi mevcuttu. Bu durum daha da istismar edilerek boşalan mütevelli ve nazırların yerine ehil olmayan ve hak sahibi olmayan akrabalarına ve üçüncü şahıslara tevdi edebiliyorlardı. Bu durumun vakıf sisteminin bozulmasının yanı sıra devletin vakıflar üzerindeki kontrol sisteminin de çözülmesine neden olduğu aşikardır. Çünkü kontrolü sağlayan genelde zengin ve dürüst olmalarına itina gösterilen Darüssaade ağalarında dahi görevlerini kötüye kullananlar çıkmıştır. Hatta bazı ağalar bu sebeplerden ötürü ağır cezalara çarptırılmış, özellikle aile vakfı (ya da zürri vakıf) olarak adlandırılan vakıf grubunda daha çok suiistimaller olmuştur (Gence, 2014:531-554).

Bu suiistimalleri önlemek için; kuruluştan beri var olan bazı kurumlarda yapılan yeniliklerden biri de devasa bir sistem olan vakıfları, hem işleyiş hem de zihniyet olarak dönüştürme çalışmaları, 18. yüzyılda başlamış olan uzun bir süreçtir. Bu süreç sonucunda oluşan bu yenilik isteği ile ortaya konulan değişim iradesinin vakıflara doğrudan yansıması Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Devlet denetiminin zayıflaması ve dağınık bir hâlde olan vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti eliyle merkezîleşmesi; suiistimallerin önlenmesinin yanı sıra vakıfların daha kolay ve etkili biçimde yönetilmesini, vakıfların amaçları doğrultusunda çalışmalar yaparak devletin maddi imkânlarını artırmasını sağlamış ve böylelikle vakıfların sermayesini ve gelirlerini devlete doğru yönlendirmiştir. Nezaretin kurulmasının mali ve iktisadi alanlar başta olmak üzere, çok yönlü fayda ve katkı sağladığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde vakıfların her ne kadar idari ve mali özerklikleri bulunsa da bu özerklik merkezî yönetimin denetimi dışında oldukları anlamına gelmemektedir. Vakıf hem kurulurken hem de yöneticileri tarafından yönetilirken önemli kararlar kadıya tasdik ettirilir ve kadı aracılığıyla da merkeze gönderilerek onaydan geçirilirdi (Hançer, 2019:1083-1100).

İncelediğimiz vakfın aşağıda gösterilen yıllık gelirleri incelendiğinde; kayıtların düzenli tutulduğu, hak sahiplerinin ve giderlerinin tafsilatlı bir şekilde belirtildiği göze çarpmaktadır. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin gözetim ve denetimi sonucunda onaylanan tahsilat ve harcamaları ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Vakfın 1260-1261/1844-1845 yıllarındaki gelir-gider bilançosunda, görevlilere ödenen pay, bakım-onarım harcamaları ve biriken miktar belirtilmiştir. Bu belgede şu ifadeler yer almaktadır: Diyarbakır kazalarından Çapakçur'da bulunan Şeyh Berekat Camii, medresesi ve tekesinin vakıf beratı mucebince evlatlarından Seyyid Alihan, Seyyid Haydar ve Seyyid Ömer'in yarım hisse ile tevliyet sahibi oldukları, evlad-ı vakıftan Bahaeddin, Timur ve Mehmed'i mutasarrıf oldukları vakfın bin iki yüz altmış bir senesinin muhasebesi suretidir.

Karye-i Tüyrek, Karye-i Almelu, Karye-i Fahran, Karye-i Algırak, Mezraa-i Kues, Mezraa-i Simsor'un, Buğday: 31 + 29 = 60 42 + yıllarında100, Arpa; 16 + 2,5 = 18,5 30 + 80, Darı 30 + 15 = 45 25 + 75

Verilerden dört köy ve iki mezrada toplam: 607,5 kuruş gelir elde edildiği görülmektedir. Bu gelir karşılığı 607,5 kuruşta harcama yapılmıştır. Ayrıca vakfın diğer gelirlerinden, vakıfın bakım ve onarımı için 365, mütevelli, imam ve sair görevliler için 1.325 kuruş ödenmiştir. Vakıf kayıtlarında da anılan iki senede 1.055 kuruş biriktiği tespit edilmiştir (VGMA Ev.d.12663-9).

Diyarbakır sancağına bağlı Çapakçur kazasında bulunan evladiyet şartlı bırakılmış Şeyh Berekat Vakfı ve İsfahan Bey Camii mütevellileri olan Süleyman Bey ve sarraf ortaklarının vekilleri Çülcüoğlu Hoca Agop hazır bulunarak 4 yıllık muhasebe kaydı kaydedilmiştir.

Tablo 1. Çapakçur Kazası Şeyh Berekat Vakf-ı Camii Şerif 1266 ila H.1269/M.1853 Seneleri Gelir-Gider (VGMA Ev.da.14888-27)

Köy ve Mezra İsimleri	**1266/1850**	**1267/1851**	**1268/1852**	**1269/1853**	**TOPLAM**
Simsor	1.200	3.700	3.700	3.825	12.425
Tüyerk	900	1.620	1.620	1.650	5.790
Fahzan	1.000	2.750	2.750	2.800	9.300
Kusi	400	760	900	920	2.980
Elgrak	500	2.250	2.290	2.350	7.390
Elmalu	500	970	970	1.000	3.440
TOPLAM	4.500	12.050	12.230	1.2545	41.325

Tabloya bakıldığında dört yılda 41.325 kuruş gelire karşılık, 1268/? yılında bağışlardan 611 kuruş, çalışanların maaşları ve diğer giderler 10.811 kuruş 11.422 kuruş giderler düşüldükten sonra 29.903 kuruş gelir kaydedilmiştir.

Vakfın 1844-45 yıllarında tabloda gösterilen 4 köy, 2 mezradan elde ettiği iki yıllık geliri 607,5 kuruş iken, 1866-69 yılları arasındaki 4 yıllık geliri %300 artışla 41.325 kuruş olmuştur. Önceki döneme göre giderler de %200 oranında artışla 10.811 kuruş olmuştur. Bu dört senelik dönemde ise yılların tümünde gelir meblağları, tahsilat oranları ve vakfa intikal eden gelirler sürekli artmıştır. Vakfın gelir tutarı, gelir tahsilat oranı gibi verileri; Evkaf-ı Hümayun Nezareti yönetimindeyken 1861 yılından itibaren olumlu bir seyir göstermiştir. Gelir tahsilat oranlarına göre; Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin vakfın gelirleriyle ilgili, kurumsal katkı sağladığı ve başarılı olduğu görülmektedir. Ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Şeyh Berakat Vakfı'na olan genel etkisinin artış gösteren gelirlerin analizinde görüldüğü gibi, çalışanlarının yönetim verimliliğini gösteren ücretler ve vakfın gelir yeterliliklerinin tespitinden de anlaşılmaktadır.

Bu durum sonraki senelerde yönetimde her hangi bir kargaşa ve boşluğa mahal bırakmayacak şekilde merkezden hızlı ve etkili karar alma süreçlerinin işletildiğini göstermektedir. Çapakçur kazasının Sultan nahiyesine bağlı Ilısu köyünde bulunan ve Evkaf Nezareti'nin kayıtlarında mevcut olan Şeyh Berekat, Seyid İbrahim (müezzin), Şeyh Ali, Şeyh Mehmed, biraderleri halife Süleyman müşterek mutasarrıf olduklarına dair 27 Rebiülahir 1280/11 Ekim 1863 kaydıyla yazılı ve tasdikli olduğu, muhasebesinin düzenli tutulduğuna dair 26 Cemaziyelevel 1282/17 Ekim 1865 tarihli tasdikli kayıtla saklı olduğu arz edilmiştir (VGMA Ev.mkt.326-13).

Yapılan bu inceleme sonucunda hak sahiplerinin hakları tevdi edildiği gibi el konulan vakıf gelirlerinin de tahsilatı yapılarak Evkaf Nezareti hazinesine gönderilmesi sağlanmıştır. Vakıflar Bakanlığının kayıtlarında yer alan Çapakçur kazasının Ilısu köyünde bulunan Şeyh Brekat, Seyid İbrahim(Müezzin), Şeyh Ali Ve Şeyh Mehmed tekkesinin, yarım hissenin tasarrufuna sahip olan Bahaddin Ağa, 1269/1853'te vefat etmiştir. Çocuklarının olmamasından dolayı kardeşleri Timur ve Mehmed'e tevcih edilmeksizin on sene boyunca İbrahim, Tahir ve Şerif tarafından el konulmuştur. Sözü edilen hisse 1280/1864 senesinde evladiyet hakkından dolayı hak sahiplerinin de vefat ettiklerinden, el konulan hasılatın tahsil edilerek caminin onarımının yapılmasına, kalan paranın vakıfların hazinesine gönderilmesine yapılan şikayet üzere karar verilmiştir (VGMA EV. d.326-16).

İstanbul Şeriye Sicilleri'nde kayıtlı mahkemelerde onaylanmış menkul ve gayrimenkul vakıfların tüm özelliklerini içeren, sicil ve evrak numaraları, vâkıfın adı, vakfın kurulduğu bölge, tarih, vakfedilen menkul ve gayrimenkuller tamamı ayrıntılı bir şekilde kayıtlıdır. Bu mahkemelerden ayrı olarak, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin vakıf muhasebelerini kontrol amaçlı kurulduğu, bunların ilam ve hüccetlerinin sadece İstanbul'a özgü olmadığı imparatorluğun farklı bölgelerinden de kayıtlar bulunduğu belirtilmiştir. Yapılan şikâyetlerin ve muhasebe

kayıtlarındaki ihtilaflar bunların kayıtlarıyla karşılaştırılarak ortaya çıkan ihmal ve kusurlar giderilmiştir (Gürsoy, 2019:95-126). Evkaf Nezaretince yapılan bu kayıtlar merkezî ve bağımsız bir teşkilatlanma ile olabilecek ihmalleri asgariye düşürmüştür. Diyarbakır Vakıflar Müdürlüğü'ne, gönderilen yazıda Şeyh Berakat Vakfı'nın mütevellisi Süleyman tarafından yapılan müracaat üzerine yapılan araştırmada; 1274/ 1858 Mart başından 1859 Şubat sonuna kadar olan muhasebesinin mevcut olduğu, daha sonraki senelerin muhasebesine dair bir kayıt ve işaret bulunmadığı belirtilmiştir. Bu boşluk döneminde oluşan hakkayıplarının telafisi bakımında vefat eden Timur ve Mehmed paylarına düşen miktarın vakfın camisinin onarımına harcanarak kayıt altına alınması ve adı geçen vakfın 1275/1859 senesinden 1281/1865 senesine değin altı senelik gelirin gereği gibi cetvellere işlenerek Evkaf muhasebesine teslim edilmesine dair 9-20 Şaban1282/ 28 Aralık1865-8 Ocak 1866 tarihlerine iki müzakerre yazılarak bildirilmiştir (VGMA Ev.mkt.326-57) Bu durum da vakıfların merkezî bir takip ve kontrole tabii oldukları gerçeğini ortaya koymaktadır.

Daha önce gönderilmeyen ve Süleyman Bey'in ölümünde sonra ortaya çıkan boşluktan istifade edilerek Evkaf Nezareti'ne gönderilmeyen Palu kazasında Şeyh Berekat ve Isfahan Bey vakıflarının hasılatların gelirleri gönderilmemiştir. 22 Rebiyülevvel 1295/26 Mart 1878 tarihinde bu gelirler de mutasarrıflık vasıtasıyla ve ilgili nizamnamenin 30. maddesi gereğince muhasebe tarafından tafsilatlı dökümlerinin yapılarak hazineye mutasarrıflık vasıtasıyla gereğinin acilen yerine getirilmesi bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 899-57).

Yine aynı vakfın başka bir biriminde bulunan mal varlığı ve görevlilerle ilgili istenilen tespitte; Çapakçur kazası Ilısu karyesinde bulunan ilgili vakfın tüm taşınır taşınmaz mallarının Evkaf Nizamnamesi doğrultusunda ve İdare Meclisi'nin kararları ile tespit-tevcihlerinin yapılarak kayıt altına alınması istenmiştir. 4 Safer 1298./ 6 Ocak 1881 (Ev.mkt.cht.131-14). Yapılan tetkikler sonucu Çapakçur kazasında Sultan nahiyesine tabi Ilısu karyesinde Şeyh Mehmed, Şeyh Ali, Müezzin Seyyid İbrahim adına kayıtlı Şeyh Berekat Zaviyesi ve ziraat alanlarının mutasarrıflığının mevzuat doğrultusunda 2 Cemaziyelahir 1294/14 Haziran 1877 tarihinde Süleymen oğlu Yusuf Bey'e tevcih edildiğine dair açıklayıcı beraat verilmiştir (VGMA Ev.mkt.cht. 550-59)

Yapılan tevcihin usul ve esaslarını belirten ayrıntılı beraat verilmesi hususunda; Diyarbakır'a tabi Çapakçur kazasında Şeyh Berekat Camii görevlilerinden imam ve hatip ücretini belirten berat olmadığından aylık 83,5 kuruş, yıllık 1.000 kuruş, müezzin ve ferraş ücretini belirten berat olmadığından aylık 47,5 kuruş yıllık 500 kuruş olacak şekilde beraatlarının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (VGMA Ev.d.19133-6). Bu belgeler Osmanlı'da vakıfların sağlam bir hukukî yapıya ve devamlı muhasebe denetiminde olmalarından dolayı güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu özellikleriyle, imparatorluğun sosyo-ekonomik yapısındaki rolleri gün geçtikçe artmıştır. 16. yüzyılın ortalarında vakıfların kamu gelirleri içindeki payı Anadolu'da %17'ye ve Rumeli'de büyük sultan vakıflarının da içinde bulunduğu vakıflar dahil %32'ye ulaşmıştır. Vakıfların bu ekonomik gücünden ötürü 19. yüzyılın ikinci yarısında, bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı'da da toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve kamu gelirlerinin önemli bir kısmını ellerinde bulunduran vakıf bütçeleri devlet bütçesi içine alınarak bunların faaliyet alanları kültürel alana kaydırılmıştır. Bu nedenle Osmanlı merkez muhasebesinde her zaman vakıflar ile ilgili olarak bir bölüm bulunmuştur. Bu bölüm; kamu yararını gözeterek geleneksel kontrol fonksiyonunu yerine getirirken, vakıf kayıtlarının düzenli tutulmasını, herhangi bir itiraz durumunda kayıtlar doğrultusunda çözümler üreterek suiistimalleri önlediği gibi kamu gelirlerinin israfını da önlemiştir (Güvemli ve Güvemli, 2016:9-21). Gerek ortaya çıkan yönetim boşluğunda, gerek merkezî bütçeye göndermeleri gereken payların zamanında gönderilmemesi hususunda ortaya çıkan gelir kaybının çok titizlikle takip edildiğini, sonuç alınıncaya kadar konunun peşinin bırakılmadığı yapılan yazışma ve alınan cevaplardan anlaşılmaktadır. Mütevelli boşluğundan kaynaklanan gelirlerin aktarılmasıyla ilgili mutasarrıflığa önceden gönderilen 16 Şubat 1293/1877 tarihli telgrafnamede beyan olunan Süleyman Bey'in ölümünde sonra ortaya çıkan boşluktan istifade edilerek Evkaf Nezaretine gönderilmeyen Palu kazasında Şeyh Berekat

ve Isfahan Bey vakıflarının hasılatlarının 22 Rebiyülevvel 1295/26 Mart 1878 tarihinde bildirildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 899-57).

Yazının gereğinin yapılmasına dair gerekli olan vakıf nizamnamesi doğrultusunda meclis kararları ile durum tespitleri için Çapakçur kazası Ilısu karyesinde bulunan ilgili vakfın tüm taşınır taşınmaz mallarının Evkaf Nizamnamesi doğrultusunda ve İdare Meclisi'nin kararları ile tespit-tevcihlerinin yapılarak kayıt altına alınması emredilmiştir. 4 Safer 1298/ 6 Ocak 1881 (VGMA Ev. mkt.cht.131-14). Bu kayıtlardan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı döneminde vakıflar genellikle kadılar ve vakfın durumuna göre kazasker (kadıaskerler) tarafından yönetilmiştir. 15. yüzyılda devletin sınırlarının genişlemesiyle fethedilen yerlerde kurulan vakıfların takip ve kontrolünü yapmak üzere geniş bir teşkilât kurulmuştur. Teşkilatın başına önce "Kapı Ağaları", sonra "Babussaade ve Darussaade Ağalan", getirilmiş, Daha sonra 1587 yılında "Haremeyn Evkaf Nezareti" kurulmuştur. Haremeyn Evkaf Nezareti, vakıf mallarına müdahale etmiyor, yalnız mütevellilerin ve vakıfların idarelerinin denetimi ve gerektiğinde teftişi ile uğraşıyor ve " Velâyet-i Amme" ile hareket ediyordu. Bilâhare zamanla vakıfların yönetimi ile ilgili makama Evkaf-ı Hümayun Nezareti dendi. 1838'den sonra bu makam bakanlık statüsüne yükseltilmiş oldu. Alınan bir idari kararla merkezî bir statü kazanırken gerek gelirlerine gerek yönetimlerine devletin müdahalesiyle de vakıfların statülerinde bir sarsılma oldu. Bunun neticesinde Keçecizade Fuat Paşa'nın emriyle, gayr-i sahih vakıfların önce tahsilâtı, sonra da 44 bin keseye ulaşan gelirleri "iane" adıyla hazineye katılmasıyla devletin vakıflar üzerindeki tasarrufu arttı (Zaim, 2012:1-18).

3. Şeyh Berakat Vakfı'nın Hicaz Demir Yoluna Katkısı

Hicaz demiryolunun yapılmasına dönemin askerî, siyasî, içtimai ve dinî sebeplerden ötürü yapılmasına karar verilmiştir. Çünkü bu yol Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askerî etkinliğinin artmasına ve siyasî otoritesinin güçlenmesine yardım edecekti. Bununla diğer taraftan Süveyş Kanalı'na duyulan ihtiyaç ortadan kalkacak ve hacıların yolculukları kısalacağı gibi yolculuk esansındaki meşakkatleri de asgariye indirilecekti. Bunların yanı sıra demiryolunun işletmeye açılmasıyla birlikte ticarî faaliyetlerin gelişeceği, ekonomik canlılıkla birlikte şehirleşmenin de hızlanacağı tahmin ediliyordu. Tahmini maliyeti 4 milyon lira olarak hesaplanan ve 1901 yılı devlet bütçesindeki bütün yatırımların % 18'ini aşan bu miktar o dönem Osmanlı maliyesi için çok büyük bir meblağdı. Bu meblağın devlet gelirleri ve ek ödenekle karşılanması mümkün görünmüyordu. Ayrıca dış borç ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi tazminat ödemelerinin sürdüğü bir döneme de denk gelmesi böyle bir devasa projenin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan finansmanın Müslümanlardan toplanacak bağışlarla çözümlenmesine, inşaatın başlangıcında ortaya çıkacak acil para ihtiyacını karşılamak üzere de Ziraat Bankası'ndan kredi alınmasına karar verildi. Bağış işlerinin sağlıklı ve sistemli yürütülmesi için de İstanbul'da Maliye Nâzırının başkanlığında kurulan İâne Komisyonu görevlendirildi. Bu komisyon bağışların toplanması, harcanması, gerekli belgelerin tanzimi kayıtların tutulmasından sorumluydu. Taşrada da birçok şubesi bulunan bu komisyonun padişahın onayını almadan harcama yapması yasaktı. Taşra iâne komisyonları, bulundukları mahallin en yüksek mülkî âmirin sorumluluğu altında teşkilatlanmıştılar. Bu komisyonların birer "bağış çağrıcısı" olan fahrî üyeleri ise genellikle yörenin ileri gelen zenginlerinden oluşuyordu. Bu komisyonlar muhtarlar ve imamlarla sıkı bir şekilde çalışarak bağışların toplanmasında etkili oluyorlardı. Toplanan bağışlar muntazam bir şekilde kayıt altına alınarak toplanan paralar vilayet İane Komisyonlarına oradan da belli bir miktara ulaştıktan sonra bir Osmanlı Bankası şubesine yatırılıyordu. II. Abdülhamit Dönemi'nde 1900-1908 yılları arasında kısa bir sürede tamamlanan Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemli askerî, siyasî, iktisadî ve içtimaî sonuçlar doğurdu. Sağladığı maddî sonuçların yanı sıra dünya Müslümanları arasında ortak bir amaç ve ideal etrafında yardımlaşma ve dayanışma bilincinin oluşmasına da büyük bir katkı sağlamıştır (Gülsoy ve William, 1998:441-445). Bu kapsamda makalemizin konusu olan Şeyh Berakat Vakfı'nın bağış yaptığı ve yapılan bağışlarda bazı köylerden ortaya çıkan veya kayıtlara geçmeyen bağışlarla ilgili sıkı takip ve denetimler yapılmıştır. Bu hususta yapılan yazışmalarda da anlaşılacağı üzere ilgili birimlerin uyarıldığı, geciken cevaplarda tekitlerin yazıldığı ve akıbetlerine dair kayıtlarda, Hamidiye Hicaz Demiryolu Maliyesi muhasebesinden Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne 2400/13 sayılı yazıyla, Bitlis

vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında bulunan Isfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle, Fahran karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın, Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve bağış edilen miktarlarının gönderilmediğine dair 4 Nisan 1320/17 Nisan 1904 tarihli ve 3 numaralı tezkere ile bildirilmesine rağmen cevap verilmediği anlaşılmıştır. Bundan ötürü 5 Cemaziyülevvel 1322 /18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demir yolu idare-i maliyesi nazırı gereğinin yapılması için tekrar Evkaf Nezaretine talepte bulunmuştur (VGMA Ev. mkt. 3014-155).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliye departmanından gelen 5 Cemaziyel evvel 1322/18 Temmuz 1904 tarih ve 2400/13 sayılı tezkerede yazılı bulunan husus hakkında, Evkaf Nezareti daha önce açıkça belirtildiği gibi 4 Nisan 1904 tarihli tezkere üzerine hareket edilmesi gerektiğini 7 Nisan 1904 tarihli tezkere ile tekraren mahalline bildirilmek üzere Masarıfat-ı Umumiye İdaresine gönderilmiştir. Ancak ispata ihtiyaç olmayacak derecede açık olan işlemle ilgili bu konuda Bitlis Vilayetiyle Evkaf Muhasebeciliğine şimdiye kadar yazılan bir cevap bulunmamaktadır. Bu nedenle durumun açığa kavuşması bakımından 10 Temmuz 1320/M.1904 mühür evkaf muhasebesince bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda pederleri Çapakçur ahalisinden Sincar oğlu Süleyman'ın vefatıyla uhdesinden çıkan mütevellilik kendisinin varislerine intikal etmesi gereken Bitlis Vilayeti dahilinde Genç Sancağının Çevlik kasabasında bulunan Isfahan Bey Vakfının yarım hissesi ile Fahran karyesinde Şeyh Berekat Vakfının tam hissesine ait 1298/1882 senesi sonuna kadar geliri ile Diyarbakır Evkaf Sandığında birikmiş olan 80.350 kuruş Hamidiye Hicaz Timur yoluna terk ve teberru‘ etmesi gerekir. Anılan miktarın belirtilen yere verildiğine dair bütün mirasçılar adına, büyük miras sahibi olan ve İstanbul'da Laleli civarında Çukurçeşme'de Alibey Hanı'nda oturan Ali Rıza'nın mührüyle komisyon-ı aliye'ye takdim olunan arzuhalin ekinde yer alan belgelerle teslim edilmiştir. Bu konuda bilgi sahibi olan Hazine-i Evkafın mevcut bilgi ve belgeler doğrultusunda tafsilatlı bir dökümün ilgili tezkereye göre açıklayıcı bir şekilde Evkaf veya Mal Sandığından hangisinde bulunacağının adı geçen vakıfların imar, köprü yapımı, bakım-onarım ve yapılan hayratlarına bildirilmesi hususu 2 Rebiül evvel 1322/17 Mayıs 1904 ve 5 Mayıs 1320/18 Mayıs 1904 tarih ve 7/7 numaralarıyla Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin evkaf muhasebeciliklerine yazılmıştır. Mükerrer yazışmalara rağmen bu konuda henüz bir cevabın gelmediği kayıtların tetkikinden anlaşıldığı bildirilmiştir.. 15 Temmuz 1320/M.1904. mühür

Bahse konu hakkındaki tetkikin gecikmeye mahal bırakılmayacak şekilde sonucun ilgili birimlere telgrafla bildirilmesi hususu adı geçen vilayetlere Evkafı Hümayun Nezareti muhasebesinin tasdikli mühürlü ve 24 Temmuz H.1320/6 Ağustos 1904 tarihli yazsıyla bildirilmiştir (VGMA. Ev. mkt. 3014-156).

Söz konusu yazıda; vakfın bağlı olduğu idari birimlerin değişmesi nedeniyle kayıtların intikalinde yaşanan bazı sorunlardan ötürü Isfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarının tevcihine dair kayda rastlanmadığı 4 Ağustos 320 /17 Ağustos 1904 tarihinde Evkaf Nezareti'ne telgrafla bilgi verilmiştir. Ancak vakıf, Elazığ vilayetine bağlandıktan sonra 1298/1882 tarihinde adlarına berat-ı alileri bulunan mütevelliler Derviş, Yusuf, Abdülaziz beylerin idarelerine verildiği tarihten itibaren mahallinde ödemeleri gereken meblağın tamamını hazineye gönderdiklerine dair kaydın Ergani Madeni Evkaf Müdürlüğüne önceden bildirilen ve kayıtlarda mevcut olan icmal Diyarbakır Evkaf Muhasebecisi vekilinin 10 Ağustos 1320/17 Ağustos 1904 yazısıyla bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 3014-157).

Hamidiye Hicaz Demir yolu Maliyesi Muhasebesi'nden Evkaf-ı Hümayun nezaretine gönderilen 2400/ 13 sayılı yazıyla, Bitlis vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında bulunan Isfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle, Fahran karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın, Hamidiye Hicaz Timur yoluna bağışlanan miktarlarının gönderilmediğine dair 4 Nisan 1320/17 Nisan 1904 tarih ve 3 numaralı tezkere ile bildirilmesine rağmen şimdiye kadar cevap verilmediği belirtilmiştir. Bundan ötürü 5 Cemaziyel evvel 1322 /18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demir Yolu idare-i maliyesi nazırı gereğinin yapılması için tekrar Evkaf Nezaretine talepte bulunmuştur(VGMA Ev. mkt. 3014-155).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliye departmanından gelen 5 Cemaziyel evvel 1322/18 Temmuz 1904 tarih ve 2400/13 sayılı işbu tezkerede yazılı husus hakkında, Evkaf Nezareti'nden bundan önce açıkça belirtilen 4 Nisan 1902 tarihli tezkere üzerine hareket edilmesi hususu 7 Nisan 1902 tarihli tezkere mahalline bildirilmek üzere Masarıfat-ı Umumiye İdaresine gönderilmiştir. Ancak şimdiye kadar ispata ihtiyaç olmayacak derecede açık olan işlemle ilgili bu konuda Bitlis vilayetiyle Evkaf Muhasebeciliğine yazılan emirin kaydının araştırılması ve cevabının gelip gelmediğinin içyüzü hakkında beyanda bulunmak üzere teslim edildi. 10 Temmuz 1320/23 Temmuz 1904 tarihli ve tasdikli evkaf muhasebesi pederleri Çapakçur ahalisinden Sincar oğlu Süleyman'ın vefatıyla uhdesinden çıkan mütevellilik görevinin kendisinin varislerine intikal etmesi gereken Bitlis vilayeti dahilinde Genç sancağının Çevlik kasabasında bulunan Isfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesi ile Fahran karyesinde Şeyh Berekat Vakfı'nın tam hissesine ait 1298/1882 senesi sonuna kadar geliri olan ve Diyarbakır Evkaf Sandığında birikmiş olan 80.350 kuruş Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve teberru' eylediğine dair umum mirasçılar adına büyük miras sahibi olan ve İstanbul'da Laleli civarında Çukurçeşme'de Alibey Hanı'nda oturan Ali Rıza'nın mührüyle komisyonu aliye takdim olunan arzuhalin ekinde yer alan belgelerle teslim edilmiştir. Bu konuda bilgi sahibi olan Hazine-i Evkaf'ın daha önce gönderilen emirler doğrusunda hareket ederek kayıtlarda bulunan toplam meblağın kaç kuruştan ibaret olduğununu ve Evkaf veya Mal Sandığından hangisinde bulunduğunu, vakıfların imar, köprü yapımı, bakım-onarım ile yapılan hayratların teferruatlı bir şekilde belirtilmiş halde bildirilmesi hususu 2 Rebiyülevvel 1322/17 Mayıs 1904 tarih ve 7/7 sayıyla Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin evkaf muhasebeciliklerine yazılmıştır. Ancak bu hususta henüz bir cevabın gelmediği kayıtların tetkikinden anlaşılmıştır (VGMA Ev. mkt. 3014-162).

Bahse konu hakkındaki tetkikin gecikmeye mahal bırakılmayacak şekilde sonucun ilgili birimlere telgrafla bildirilmesi ve adı geçen vilayetlere Evkafı Hümayun Nezareti muhasebesinin tasdikli mühürlü ve 24 Temmuz 1320/6 Ağustos 1904 tarihli yazısıyla bildirilmiştir (VGMA. Ev.mkt.3014-156) 4 Ağustos 1320 /17 Ağustos 1904 tarihli Evkaf Nezareti'ne yazılan telgrafta, Isfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarının tevcihine dair kayda rastlanmamıştır. Ancak Elazığ vilayetine bağlandıktan sonra 1298/1882 yılında adlarına beratları bulunan mütevelliler Derviş, Yusuf, Abdülaziz beylerin idarelerine verildiğine ve mahallinde, ödemelerin tamamının hazineye gönderildiğine dair kayıt bulunduğu Ergani Muhasebecisi vekilliğine 10 Ağustos 1320/23 Ağustos 1904 tarihli yazısıyla bildirilmiştir (VGMA Ev. mkt. 3014-157). Genç sancağından ise herhangi bir cevap alınmadığına dair yazıda ise; Evkaf Nezareti'nden gönderilen telgrafnamede 4 Ağustos 1320/17 Ağustos 1920 tarihinde Genç sancağına bağlı Isfahan Bey ve Şeyh Berekat vakıflarına vilayet vasıtasıyla mutasarrıflığa gönderilen tebligata henüz cevap alınamadığı 5 Ağustos 1320/18 Ağustos 1904 tarihinde Bitlis evkaf muhasebesine tekiden hatırlatılmaktadır VGMA Ev. mkt. 3014-159 Şeyh Bereket).

Hamidiye Hicaz Demir yolu maliyesi kaleminden 1129/5-Evkaf-ı Hümayun nezaretinden Bitlis vilayetine bağlı Genç sancağının Çevlik kasabasında Isfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle Fahran karyesinde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın Hamidiye Hicaz Demir yoluna yoluna bağışlanmıştır. Ancak kira geliri hakkında merkezle yapılan yazışmalar üzerine 3 Ağustos 320/16 Ağustos 1904 tarihli ve 145 numaralı tezkerede bu babda açıklayıcı bilgi için Bitlis ve Diyarbakır Evkaf muhasebeciliklerine önceden gönderilen tebligatlardan cevap alınamamasından ötürü gelecek cevaplara göre hareket edileceği belirtilmiştir. Kayıtta beklenen cevapların şimdiye kadar alınmış olması gerekirken söz konusu cevabın alınmadığı, ertelenen emrin nedenlerinin açıklanması ve gereğinin yapılması emredilmiştir 9 Rebiyülevvel 323/14 Mayıs1905 Hamidiye Hicaz Demir Yolu idare-i maliyesi nazırı imza(VGMA Ev. mkt. 3014-163).

Bu yazıya verilen cevapta; İşbu telgrafnamede ayrıntılı yazılı husus hakkında 30 Temmuz 1321/12 Ağustos 1905 tarih ve 136 sayılı Hicaz Demir yolu muhasebesine teslim edilen miktara dair makbuz ekleriyle birlikte evrak odasına teslim olunmuştur. Buna rağmen 14 Eylül 1321/27 Eylül1905 tarihinde, Bitlis Vilayeti dahilinde Genç sancağına bağlı Çevlik kasabasında Isfahan Bey Vakfı'nın yarım hissesiyle Fahran köyünde bulunan Şeyh Berekat Vakfı'nın Hamidiye Hicaz Demir yoluna terk ve bağış edilen kirası hakkında istenilen açıklayıcı bilgiler hakkındaki

tebligatın şimdiye kadar cevabı alınmış olması gerekirken istenilen bilgi ve belgeler mükerrer tekitlere rağmen cevap alınmamıştır. Bir kez daha telgrafla mevzu bahis olan konu ile ilgili 30 Temmuz 1321/12 Ağustos1905 tarih ve 136 numarasıyla Hamidiye Hicaz Demir yolu idare-i maliyesi nezaretince talep edilen 6 kıta evrakın ekleriyle tanzim edilerek bildirilmesi istenilmiştir 26 Eylül 1321/9 Ekim 1905 (VGMA Ev. mkt. 3014-171).

Bunun üzerine kayıtların tekrar tetkiki sonucunda, 5 Cemaziyülevvel 1322/18 Temmuz 1904 tarihinde Hamidiye Hicaz Demiryolu muhasebesinde mevcut olan evraklarda görüldüğü gibi, Diyarbekir vilayetine bağlı Çapakçur kazasında bulunan evladiyede tabi Şeyh Berekat Cami'-i Şerifi Vakfının mütevellileri Süleyman Bey ve ortaklarının vekilleri Sarraf Hâce ve İgob hazır olduğu halde yetmiş dört senesine ait vakfın bir senelik muhasebesi gönderilmiştir(VGMA Ev. mkt. 3014/40). Bu kayıtlarda gösteriyor ki Hicaz Demir Yolunun ihtiyaç duyulan finans teminine yapımından önce gerekli tahsisatın sağlanması hususunda bir fizibilite çalışması yapıldığı ve bunun doğrultusunda hareket edildiği, bir aksamaya mahal bırakmadan hareket edilmesi sonucu kısa sayılabilecek kısa sürede bitilmiştir. Bu projeye devletin aktardığı kaynağın yanı sıra sağlanan toplumsal destekte vakıfların da etkin rol aldıkları görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarında ciddi bir boşluğu dolduran vakıflar klasik dönemden Tanzimat sonrası döneme kadar toplumun her aşamasında varlığını hissettirmiştir. Osmanlı toplumunda şahıslar inşa etmiş olduğu vakıflarla aile üyelerine önemli gelir kaynaklarını finanse etmekle birlikte ilmî ve kültürel faaliyetlere önemli katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlı vakıf müessesinin önemli bir kısmını oluşturan ve bir nevi aile şirketi şeklinde iş ve işlemleri yürütülen evlatlık vakıflarından olan Şeyh Berakat Vakfı yaklaşık iki yüz yıl boyunca nesilden nesile ailenin fertlerine vakfın yönetimini ve gelirini kontrol altında tutarak istifade etmişlerdir.

Vakıf her ne kadar ailenin hayrına kurulmuş birçok yerde gelir kalemine sahip bir aile yönetiminde olsa dahi bütün gelirin tamamı aileye verilmemiştir. Bir kısmı hayri işlerle birlikte kamu yararı olan alanlarda harcanmak üzere Evkaf Hazinesine de aktarılmıştır. Bu durumda aile serveti nesilden nesile aktarılırken, hem de toplumun iktisadi ve içtimai hayatına katkı sunmuştur, Vakıf bu görevlerini ifa ederken zaman zaman vakfın vereseleri arasında meydana gelen uyuşmazlıklar üst mercilere taşınarak çözümler aranmıştır.

Evlatlık vakıf olsa da denetimleri Evkafı Hümayun Nezareti tarafından yapılmıştır. Bu denetimler vakıflardaki suitimalleri önlediği gibi vakfın kurumsallaşmasına büyük katkı sunmuştur. Tanzimat'tan sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti makamı Bakanlık statüsüne yükselttirilirken kurulan merkezî statü ile devletin vakıflar üzerindeki takip ve kontrolü arttığından vakıf gelirlerinin düzenli hazineye de akışı sağlanmıştır.

Vakıf, bağış ve kira gelir kalemlerinden Hicaz Demir Yolunun yapımına kaynak aktarrmıştır. Bu ödeneğin gönderilmesi esnasında yaşanan aksaklıklar veya gönderildikleri muhasebelerden kaynaklı gecikmelerle ilgili merkezden yerel birimler defalarca uyarılmıştır. Her seferinde tafsilatlı bilgi ve tastikli belgelerle yazışmalara cevap verilmiştir. Bu durum sıkı bir merkezi denetimin mevcudiyetini ve vakfın kurumsal bir kimlik kazandığının da ispatıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

VGMA Ev d. . 326-16, 537-135, 565-32, s. 83, 537-135. s 270, 1140-128, 1082-80, 12663-9, 14888-27, 19133-6,

VGMA Ev. mkt. 326-13, 326-57, 899-57, 1025-26, 1072-23, 1072-26, 1072-27, 1072-43, 1072-65, 3014-40, 3014-155, 3014-156, 3014-157, 3014-159, 3014-160, 3014-162, 3014-163, 3014-171

VGMA Ev. mkt. cht.131-14, 550-59

VGMA Ev. thr. 328-5

Yardımcı Kaynaklar

Akipek, Ş. ve Altaş, H. (1998).Vakıflarda Evladiye Davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 47* (1), s.145-151. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000647

Barkan ,Ö. L. (2011). İslâm – Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller, I Şer'i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar. *Journal of Istanbul University Law Faculty, 7(*4), s.156-18

Çizakça, M. (2006). Osmanlı dönemi vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması, TÜSEV,* 21-31.

Genca, E. (2014). Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-I Hümayun Nezareti*). Journal of Istanbul University Law Faculty, 72*(1), 531-554.

Gömrükçüoğlu, O. S. (2012). Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Tebaasının Şikâyetleri. *AUHFD, 61* (1) 2012, s. 175-206. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001654

Gülsoy, U. (2014). *Bir Medeniyet İzdüşümü Vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Gülsoy, U. ve Wıllaım, O. (1998). Hicaz Demir Yolu, *DİA*, C. 17, Ankara, s. 441-445.

Günay, H. M. (2012). Vakıf, *DİA*, C. 42, s.479-786.

Gürsoy, Ç. (2019). Aynı ve Başka: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Para Vakfı Kayıtları (1491-1828). *Belleten, 83*(), 95-126. doi:10.37879/belleten.2019.95

Güvemli, O. ve Güvemli, B. (2016). Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi. *Vakıflar Dergisi* (*46*), 9-21. https://doi.org/10.16971/vakiflar.286216

Hançe; T,H, (2019). Evkaf Nezareti (1826)'Nin Denetimi Öncesi Ve Sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Mali Yapısı (1797-1837). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15*(4), 1083-1100. https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019456399

Kaya, H. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Bir Nakşibendi Şeyhi: Aziz Mahmud Urmevi*. Kitabevi.

Kaya, H. (2022). 18. Yüzyılda Amid Medreselerine Yapılan Atamalar Üzerine Bir İnceleme. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. *1* (4), s. 86-102.

Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Türk Tarih Kurumu yayınları.

Özkan; E. (2022). İdari Taksimat Birimlerinde Yer Değişikliklerini Zorunlu Kılan Haller (1884-1916). *Tarih Okulu Dergisi, 15*(58), s. 1667-1687.

Öztürk, R. H. (2018). Osmanlı İktisat Zihniyetinde Kamu Hizmetlerinin Yerine Getirilmesi ve Vakıflar. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(4), 37-48. https://doi.org/10.11616/asbed.v18i41997.505835

Yılmaz, Y. (2014). Vakıf kurumunun dayandığı temel referanslar ve zürrî vakıfların vakıf sistemindeki yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi, 17* (44), 43-66.

Zaim, S. (2012). Vakıflarımızın *İktisadi* ve *Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi***.** *Journal of Social Policy Conferences. (37-38)*:1-18.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Ateş, N.; Özbilek, Ö. (2025). "İklim Mültecileri: 1997-2024 Yılları Arası Yayınlanan WoS Makalelerinin Bibliyometrik Analizi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 214-248. **Gönderim Tarihi**: 14.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 17.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1619793

Yazarlar/Authors

Nurdane ATEŞ* Özcan ÖZBİLEK**

Makale Adı/Article Name

İklim Mültecileri: 1997-2024 Yılları Arası Yayınlanan WoS Makalelerinin Bibliyometrik Analizi

Climate Refugees: Bibliometric Analysis of WoS Articles Published Between 1997-2024

ÖZ

Bu araştırmada İklim Mültecileri konusundaki Web of Science (WoS) veri tabanındaki yayınlanmış olan çeşitli kısıtlarla seçilmiş olan makalelerin bibliometrik analizi yapılmaktadır. Bu araştırma, iklim ve göç ile ilgili artan gelecekte bu konuda araştırma yapacak akademistenlere yönelik, şu anda yapılan araştırmaları ve konularını genel olarak belirleyerek bu konu ile ilgili araştırma yapacak olan akademisyenlere yol göstermeyi amaçlamaktadır. Yine iklim sorunu sonucu oluşan ister iç göç ister ülkeler arası göç ile ilgili bu konuyla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara yol göstereceği kanaatindeyiz. Bu araştırmada 1997-2024 yılları arasındaki WoS veri tabanında bulunan "Climate refugees" konulu çalışmalara taranarak gerekli elemenin ardından 274 çalışma analize dahil edilmiştir. Buna göre yapılan analizlerin sonucu çıkan ortaya çıkan bulgular ve diğer iklim konusunda yayınlanan raporlarla yapılan çapraz analizlerin sonucunda, genel olarak çalışmaların iklimle ilgili büyük olayların olduğu senelerde artış gösterdiği, çoğunlukla iklim konusunda ciddi tehlikelerin bulunduğu ülkelerin çalışma sayılarının diğer ülkelere göre görgül olarak daha fazla olduğu, literatürde değinildiği gibi kelime bulutunda, ve diğer analizlerde de ortaya çıkan sonuç ise iklim mültecileri konusunda yasal boşlukların olduğu, iklim mültecileri konusunda Türkiye'den de yapılmış çeşitli araştırmacı ve bir tane dergi, üniversitelerde analizde tespit edilmiştir. Bu ise Türkiye'de bu konunun gelişmekte olduğu ve Türkiye'deki araştırmacıların konuya verdiği önemi göstermesi, bu araştırmanın dikkat çeken önemli sonuçlarından birisi olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim mültecileri, Bibliometrik analiz, Web of Science, R

ABSTRACT

In this research, a bibliometric analysis of the articles on Climate Refugees published in the Web of Science (WoS) database, selected with various constraints, is conducted. This research aims to guide the academicians who will conduct research on this subject by determining the current researches and topics in general for the academicians who will conduct research on this subject in the future. Again, we believe that it will guide the researchers who will conduct research on this issue, whether it is internal migration or migration between countries as a result of the climate problem. In this research, 274 studies on "Climate refugees" in the WoS database between 1997-2024 were included in the analysis after the necessary screening. Accordingly, as a result of the findings that emerged as a result of the analysis and cross-analysis with other reports published on climate, it was found that in general, the number of studies increased in the years when there were major events related to climate, the number of studies in countries where there are serious threats to climate is empirically higher than other countries, in the word cloud as mentioned in the literature, and the result that emerged in other analyses is that there are legal gaps in the issue of climate refugees, various researchers and one journal from Türkiye on the subject of climate refugees, universities were identified in the analysis. This is one of the important results of this research, which shows that this subject is developing in Türkiye and the importance given to this subject by researchers in Türkiye.

Keywords: Climate refugees, Bibliometric analysis, Web of Science, R

* Dr. Elâzığ, Türkiye, Bağımsız Araştırmacı, nurdane-ates@hotmail.com

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, ozcanozbilek54@gmail.com

Extended Abstract

Bibliometrical analysis has been demonstrated to exceed other analytical methods in terms of both the size and content of the studies in the database, in comparison to systematic literature searches or meta-analyses (Donthu et al, 2021:287). Although the issue of climate refugees is not a new issue, it has not been given sufficient and necessary importance, and it has just started to gain importance with the increasing climate disasters. As long as climate change continues, the precursors of climate refugees, together with their consequences, are among the mandatory issues that need to be investigated both from a legal point of view and from a social and political point of view. The importance of the issue can be better understood if pessimistic predictions about climate refugees for the next 20 years take into account that billions of people will have to migrate due to the climate.

Design: Bibliometrics is defined as the application of mathematical and statistical methods to books and other means of communication (Pritchard, 1969: 348-349). The measurement of all items belonging to a clearly defined research group, including physical units of published publications, bibliographic citations and proxies for them, is called 'bibliometrics' (Broadus, 1987: 377). Bibliometrix is an R statistical package that is utilised for the analysis and visualisation of bibliographic data from the Web of Science and Scopus databases. It is written in R language and operates under the GNU operating system (Derviş, 2019: 158).This flexibility is particularly advantageous in the ever-evolving field of bibliometrics, where parameters can be adjusted during analysis, for instance, by enabling the modification of sample size in conjunction with selecting an abstract-author and other criteria in thematic maps such as bigram-trigram, etc.), researchers are able to identify latent results in the databases they utilise (Ariaa & Cuccurullo, 2017: 960). In the bibliothermic analysis, data were retrieved from the Web of Science (WoS) database on 15 December 2024.Search terms were Subject = (Climate Refugees*) and Language: (English-Turkish), Organised by Type: (Article). Indexes: SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, Time period: 1997-2024.

Research questions: The aim of the study is to analyse climate refugees (taking into account the studies scanned in the Web of Science database), in which researchers have recently shown great interest, using the bibliometric analysis method. In order to achieve this objective, the questions to be answered for the bibliometric analysis of studies on climate refugees are as follows

- What has been the evolution of studies on the concept of "climate refugees" in the journals of the Web of Science database between 2007 and 2014?
- Who are the researchers/countries/universities with the highest number of citations and publications in the field of "climate refugees" in the journals in the Web of Science database?
- What is the collaboration of authors/journals/countries in studies on the concept of 'climate refugees' in journals in the Web of Science database between 2007-2024?
- What are the most frequently mentioned words in articles on 'climate refugees' published in the Web of Science database between 2007-2024, and how do these words change over the years?
- How have the most frequent topics in articles on 'climate refugees' published in the Web Of Science database between 2007-2024 changed and which topics are currently niche?

Method: Accordingly, firstly, the topic to be researched is determined and this topic is searched in the database with various criteria and after the data is taken for analysis, this data is loaded and converted into the R data framework. Bibliometrix provides a set of tools for quantitative research in R-package and scientometrics. It is written in R, an open source environment and ecosystem. The availability of important, efficient statistical algorithms, access to high-quality numerical routines and integrated data visualisation tools are perhaps the strongest qualities that make R preferable to other languages for scientific computing. Accordingly, firstly, the topic to be researched is determined and this topic is searched in the database with various criteria and after the data is taken for analysis, this data is loaded and transformed into the R data frame. First stage data loading and transformation, Descriptive bibliometric analysis (summarises the main results of the bibliometric analysis), second stage Document x Attribute matrix generation - extracts and extracts terms from the text fields of the bibliographic data frame (abstract, title, author's keywords and others), normalisation (calculates the strength of the relationship between the objects of a bibliographic network), Data Reduction (conceptual structure), Network matrix construction (calculates the most frequently used bibliographic matching, co-citation, collaboration and co-occurrence networks), mapping (draws a conceptual structure map of a scientific field using MCA and Clustering) (Ariaa and Cuccurullob, 2017: 963; Özbilek, 2024: 357).

Findings and discussion: The study covers the period between 2007 and 2024, and the studies in the database where the study was conducted are 185 source journals and books with a total of 274 studies, and

although the annual development rate varies according to the years, it is seen that it generally has an increasing rate. In the years 2012-2016-2020 and 2024, the graph is seen to be in the form of a decline curve, while in 2018 and 2022, it is seen that the curve is at the peak points. While the USA ranked first in single and multi-authored articles, the UK ranked first in the category of multi-authored articles, the USA and Australia shared the second place in this category with the same number of articles, while Turkey took its place in the ranking with 4 single-authored articles and 1 multi-country co-authored article. In terms of the countries, authors and the titles they contributed the most on climate refugees, the authors who contributed the most from the UK are Behrman S., Kent A., Ayeb Karlsson S., while the authors who contributed the most from the USA are Hartman B. and Atapattu S., the authors who contributed the most from the Netherlands are Biermann F. and Boas I., while the authors from Turkey, Gunes B. (2021), Karaman H. (2021), are among the authors in the countries that contribute the most. When the Histograph-historical development of the 'Climate Refugees' article is examined in general, it is seen that it was written by Emma Brindal in 2007 on this subject in the Web Of Science database. Analysis reveals three different schools of thought related to climate refugees. From the collaboration analysis between the authors, it is seen that there are 3 different schools of climate refugees in this field. The study on climate refugees is categorized into three periods, focusing on understanding and defining the issue, legal aspects, and solutions for climate migration and its consequences.

Giriş

İklim değişikliği ve beraberinde getirdiği etkiler, yirmi birinci yüzyılın en önemli gündem maddelerinden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Seller, tayfunlar, kuraklık, toprak erozyonu gibi aşırı iklim olayları sonucu milyonlarca insanlar evlerini, köylerini, ülkelerini terk etmek zorunda kalarak mülteci konumuna gelecektir. Çevresel değişim ve göç arasındaki ilişkiye ilişkin akademik, politik tartışmalar daha fazla akademik yazın ve politik söylemlerde yer tutsa da henüz yeterli bir eylem planının oluşturulmadığı görülmektedir. İklim mültecileri ile ilgili yeterli planlama yapılmadığı takdirde dünyada iklim mültecilerinin devasa bir insanlık ve göç sorunu olarak ortaya çıkması hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Ülkeler üstü kurumlar olan Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve diğer kurumlara, yasal mevzautlarda iklim mültecilerinin tanınmasında, onların korunmasında, yeniden yerleştirilmesine yönelik bu küresel yönetim sistemlerinin kurulması ve yönetilmesinde büyük bir sorumluluk düşmektedir. Çevresel değişim ve göç arasındaki ilişkileri ele alan akademik çalışmaların sayıca sınırlı olmasına karşın, göç ve iklim değişikliği konularının kamuoyunda yoğun biçimde tartışılması, iklim mültecileri üzerine yapılan bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, hem araştırmacılara hem de konuya ilgi duyanlara yönelik olarak mevcut literatürün analizi alana dair bir bakış açısı sunmaktadır. Bu doğrultuda, iklim mültecileri ile ilgili konuların 1997-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yer alan makalelerle bibliyometrik analizini gerçekleştirmek ve iklim mültecileri ile ilgili literatüre genel bir bakış sunarak literatüre katkıda bulunmak bu makalenin başlıca amacıdır. Bu bağlamda, bibliyometrik analiz, makale başlıkları, yazarlar, araştırmalardaki anahtar kelimeler, özetler ve diğer önemli bilgiler üzerinden çeşitli parametrelere göre yapılmıştır. Ayrıca, araştırmaların yapıldığı üniversiteler, ülkeler, yayınlandığı dergiler aldığı atıflar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu analizin, akademik literatürde iklim mültecileri konusunun daha kapsamlı bir şekilde katkı sağlayacağı ve gelecekteki araştırmalara yön verebileceği düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İklim ve Göç

Önemli nüfus parametrelerinden biri olan göç, sosyal ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklanır. İnsanlık tarihi boyunca göçler hep var olmuştur. Milattan önceki zamanlarda göç olayı daha çok iklim değişmeleri sonucu meydana gelmiştir. Göçlerin tarihi Paleolitik devir başlarına kadar uzanmaktadır. Buzul dönemlerinde deniz seviyesinin çekilmesi ve iklim değişmelerine bağlı olarak insanlar alçak ve orta enlemler arasında yer değiştirmişlerdir (Atalay, 2005: 26; Doğanay, 1994: 165). Yirmici yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise iklim değişikliğinin sebep olduğu artan sıcaklıklar, seller, tayfunlar, kuraklıklar gibi ekstrem iklim olaylarına bağlı olarak çok sayıda insan geçici ya da kalıcı olarak yaşama daha elverişli alanlara giderek yer değiştirmektedir (Erlat, 2019: 308).

20. yüzyılın ortalarına yani 1950 yıllarına kadar iklimdeki değişimlerin doğal etken ve süreçlerden kaynaklandığı görüşü hâkim olsa da 1960'lardan sonra doğadaki bazı olaylara insan etkisinden kaynaklı olan görüş, yani doğal nedenlerin yanında insanların çeşitli etkinlikleri iklim sistemi üzerinde etkileri olabileceği fikri kabul edilmiştir (Yıldız vd., 2007:159).

İnsanın doğayı aşırı tüketimi doğada geri dönülemeyecek hasarlar bırakmaktadır. Bu durum insanın yeni yaşam alanı aramasına ya da yaşama daha uygun alanlara göç etmesine yol açmaktadır. İnsanın mekân üzerindeki kontrolü ile birlikte doğal ekosistemde bozulmalar ve çevresel tahribatlar yaşanmaktadır. Bu durum 21. yüzyılda farklı bir boyut kazanarak iklim değişikliği ve çevresel felaketlerin daha yoğun yaşanmasına neden olmakta ve var olan sorunlara farklı bir boyut kazandırmaktadır. Bu sorunlardan biri de iklim mültecileridir. Aslında iklim değişikliği ve çevresel sorunlar, yeni ortaya çıkan sorunlar olmamakla birlikte günümüzde etkisini daha yoğun hissettiğimiz sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası Yerinden Edilme İzleme Merkezi'ne göre, 2008 ile 2016 yılları arasında her yıl ortalama 21,5 milyon kişi sel, fırtına, orman yangını ve kuraklık gibi hava olaylarıyla ilişkili olaylar nedeniyle zorunlu göçe maruz kalıp mülteci konumuna düşmüştür. Bu rakam 2022'de rekor seviye olan 32,6 milyona ulaşırken uluslararası bir düşünce kuruluşu olan IEP, bu sayının artacağını öngörmekte ve 2050 yılına kadar küresel olarak iklim değişikliği ve doğal afetler nedeniyle 1,2 milyar insanın yerinden edilebileceğini öngörülmektedir (McAllister, 2024).

120 milyon iç mültecilerinin bulunduğu Çin'de, yıllarca süren nüfus artışının ardından tarım arazilerinin sınırlı olması nedeniyle tarım arazilerini terk etmek zorunda kalan en az altı milyon insanın çevre mültecisi olduğu tahmin edilmektedir. Çevre mültecisi konusunda dikkat çeken bir diğer ülke olan Meksika'da ise her yıl bir milyon yeni çevre mültecisi ortaya çıkmaktadır (Myers, 2002: 609). İklim değişiklikleri ve çevresel faktörlere bağlı olarak yaşanan sorunlar, iklim mültecileri kavramına önemli bir boyut kazandırmıştır. Yerel görünen sorunlar zamanla mülteci hareketleriyle küresel soruna dönüşmüştür.

European Parliamentary Research Service (EPRS) çalışmalarına göre iklim değişikliğinin yol açtığı doğal afetler nedeniyle birçok kişi sığınacak bir yer arayarak yurtdışına göç etmiştir. 2008 yılından bu yana 376 milyondan fazla insan iklim felaketleri nedeniyle yerinden edilmiştir (Apap ve Harju: 2023: 2). IDMC 2023 raporuna göre 2022 yılında 8.7 milyon kişi sadece doğal afetler nedeniyle göç etmiştir (IDMC, 2023: 2).

Dünya Bankası'nın 2021 raporu, 216 milyon kadar insanın iç iklim mültecileri olabileceğini belirtmektedir. İç iklim mültecileri Sahra altında Afrika 85,7 milyon, Doğu Asya ve Pasifik'te 48,4 milyon, Güney Asya'da 40,5 milyon, Kuzey Afrika'da 19,3 milyon, Latin Amerika'da 17,1 milyon ve Doğu Avrupa ve Orta Asya'da 5,1 milyon insanın iklimden kaynaklı iç mülteciler statüsünde olabileceği tahmin edilmektedir (Clement vd., 2021: 2). International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) göre, iklim değişikliği ve çevresel felaketlerden etkilenen insan sayısının 2050 yılına kadar iki katına çıkması beklenmektedir (Apap ve Harju: 2023: 2). Bu veriler iklim mültecileri konusunun son derece önemli olduğunu ve önlem alınmazsa gelecekte daha büyük sorunlar oluşturabileceğini göstermektedir.

Washington merkezli çevresel, sosyal ve ekonomik konular arasındaki etkileşimler üzerine araştırma yapan Worldwatch Enstitüsü'ne göre çığ veya deprem, kimyasal kirlenme, arazi bozulması ve iklim değişikliği ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi yerel aksaklıklar mülteci hareketlerine neden olmaktadır. Enstitüye göre deniz seviyesindeki yükselme, çok uzak olmayan bir gelecekte en büyük tehdit olarak görülmektedir (Mcnamara ve Gibson, 2009: 477). Marshall'e göre, coğrafi gerçekler arasında yer alan iklim değişikliği birtakım zorluklar doğurabilir. Maldivler ve diğer birçok adanın dalgalar altında kalması durumunda sadece bu alanlar değil aynı zamanda göç edilen ülkelerde etkilenecektir. Örneğin, Bangladeş'teki seller halkın geleceğini tehdit etmekte ve Sahel'in altındaki topraklar çölleşmeye devam ederse, Darfur ve Sudan'dakilere benzer savaşlar yoğunlaşacak ve yayılacaktır (Marshall, 2018: 285-286). Bu durumda iklim değişikliği coğrafi ve çevre sorunu olmanın yanı sıra sosyal, siyasi ve ekonomik birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

1.2. İklim Mültecileri

İklim mültecileri, teriminin kavramsal kökeni, çevresel değişimle ilgili zorunlu göçe katılan insanları tanımlamak için kullanılan bir terim olan 'çevresel mülteci' terimiyle yakından ilgilidir. Kötü çevre koşullarına bağlı olarak yaşanan göç, yeni bir olgu olmamakla birlikte, *çevresel mülteci kavramı* 1970'li yıllarda başta Afrika'daki çölleşme olmak üzere çevresel krizlere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Hem 'çevresel mülteci' hem de 'iklim mültecileri', çevresel değişimle (önemli ölçüde iklim değişikliği) ilişkili olarak yerinden edilmiş veya yerinden edilme riski altında olan nüfusları tanımlamak için kullanılmaktadır. Hem çevresel mülteciler hem de iklim mültecileri yasal nedenlerden dolayı Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından siyasi mülteci olarak tanımlananlara uygulanan yasal korumadan yararlanmamaktadırlar (Farbotko ve Lazrus, 2012: 384).

BM Çevre Programı (UNEP) tarafından 1985 tarihli bir raporda (El-Hinnawi tarafından hazırlanan 1985 tarihli rapor) popüler hale gelen bir terim olan 'çevresel mülteciler' olgusu ele alınmıştır. Bu rapor, çevresel mültecileri geniş bir şekilde "*varlıklarını tehlikeye atan ve yaşam kalitelerini ciddi şekilde etkileyen belirgin bir çevresel bozulma (doğal ve/veya insanlar tarafından tetiklenen) nedeniyle geçici veya kalıcı olarak geleneksel yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan insanlar*" olarak tanımlamaktadır (Bierman ve Boas, 2012: 291).

Myers (2002) ise iklim mültecilerinin kuraklık, toprak erozyonu, çölleşme, ormansızlaşma ve diğer çevresel sorunların yanı sıra nüfus baskısı ve yoksulluk nedeniyle anavatanlarında güvenli bir geçim kaynağı elde edemeyen insanlar için kullanılan bir terim olduğunu belirtmektedir (Myers, 2002: 609). Metmann ve Oels (2015)'e göre Çevre mültecileri ve iklim mültecileri terimi çevresel değişim nedeniyle yerinden edilen ülke içinde ya da ülke dışına göç eden insanları kapsar (Metmann ve Oels, 2015: 56). Castles ve Miller (2008)'e göre ise iklim mültecileri ya da çevre mültecileri, çevresel değişikliklerden (çölleşme, ormansızlaşma, erozyon, hava kirliliği, su kirliliği ve su baskını), doğal felaketlerden (seller, volkanlar, toprak kaymaları, depremler) ve insan kaynaklı felaketlerden (sanayi kazaları, radyoaktivite) dolayı yerinden edilen insanlardır (Castles ve Miller, 2008: 146). Farbotko ve Lazrus, iklim mültecisi teriminin özellikle kuraklık, çölleşme, ormansızlaşma, toprak erozyonu, su kıtlığı ve yükselen deniz seviyeleri gibi iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle kalıcı veya geçici olarak yerinden edileceği tahmin edilen çok sayıda insanı tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir (Farbotko ve Lazrus, 2012: 384). Bu durumda iklim mültecileri, iklim değişikliğine bağlı olarak yaşadıkları bölgelerden göç etmek zorunda kalan insanlar olarak tanımlanabilir. İklim mültecileri kavramı için literatürde çevre mültecileri, iklim mültecileri, iklim değişikliği mültecileri vb. terimler kullanılmaktadır. Kavramsal olarak ortak bir terim kullanılmasa da kullanılan bu terimlerin ortak özelliği iklim değişikliği ve çevresel felaketler sonucu göçe maruz kalan kişiler iklim mültecileri veya çevre mülteciler olarak kabul edilebilir.

Akademik alanda, "iklim mültecileri" üç kategoride değerlendirilebilir. *İlk kategoride* "çevresel acil durum göçmenleri" yer alır. Çevresel acil durum göçmenleri arasında Kasırga, tsunami ve deprem gibi doğal olayların etkilerinden kaçan insanlar yer alır. *İkinci kategori* ise "çevresel olarak zorlanan göçmenler", yani çevresel bozulmanın en kötüsünden kaçınmak için ayrılmak zorunda kalan kişilerdir. Bu kategoride yer alan göçmenler, kıyı erozyonu, deniz seviyesinin yükselmesi veya toprakta meydana gelen fiziksel kayıp nedeniyle eski ikamet yerlerine geri dönme seçeneğine sahip olmayabilirler. *Üçüncü kategori*, en kötüsünü önlemek için giderek kötüleşen bir çevreyi "terk edebilecek" "çevre güdümlü göçmenler"dir. Sosyo-ekonomik faktörler burada baskın bir rol oynayabilir (Renaud vd.: 2011: 13-14). İklim mültecileri veya çevresel mültecileri farklı kategoride değerlendiren bir diğer görüşe göre, çevre mültecileri iklim mültecilerini de içine alan daha kapsamlı bir kitleden oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı olarak yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalanlar; deprem, volkanizma ve diğer tektonik hareketler nedeniyle yaşadığı yeri terk etmek zorunda olanları bünyesine katarak çevre mültecilerini oluşturmaktadır (Akalın, 2019: 127).

İklim değişikliği, özellikle küçük nüfus toplumları, uzaklık ve doğal afetlere duyarlılık gibi benzer sürdürülebilir kalkınma zorluklarını paylaşan alçak kıyı adaları olan küçük ada devletleri için artan bir sorundur (Mcnamara ve Gibson, 2009: 475). İklim değişikliğine bağlı olarak meydana gelen olumsuz etmenler yalnızca küçük ada devletlerini etkilememektedir. Küreselleşme süreci teknoloji ve ulaşım ağında gelişmeler insanların kıtalar arası yolculuk yapabilmesine olanak tanımakta ve sınırları ortadan kaldırarak dünyayı küresel bir köy haline getirmektedir. Bu bağlamda iklim değişikliği sadece küçük ada devletlerini değil aynı zamanda dünya genelini etkileyerek küresel bir etki oluşturmaktadır.

İklim mültecileri veya çevresel mültecileri ekolojik bir sorun olmanın ötesinde politik bir unsur olarak gören araştırmacılarda bulunmaktadır. Örneğin, iklim mültecileri kavramını, küresel yönetişimin merkezinde gören Bierman ve Boas (2012)'e göre ise, iklim mültecilerinin tanınması, korunması ve yeniden yerleştirilmesine yönelik olan küresel yönetişim sistemleri, iklim değişikliğine uyum sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan küresel yönetişim mimarisinin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Bierman ve Boas, 2012: 291). İklim mültecileri kavramının zamanla politik bir söyleme dönüşebildiğini belirten Farbotko ve Lazrus'a göre, İklim mültecileri söylemi, aktif ve sürekli olarak müzakere edilen dünya anlayışıdır. Foucault'ya göre, bunlar, onlarla meşgul olanların çıkarlarına bağlı olarak, akıcı, devam eden içerme ve dışlama iddialarıyla karakterize edilen iktidar araçlardır (Farbotko ve Lazrus, 2012: 383). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, iklim mültecileri çevresel bir sorun olmanın yanı sıra bir iktidar aracı olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile iklim mültecilerinin tanımı, kapsamı, hangi çerçevede ele alınacağı söylemi üretenlerin bakış açısına göre değişmektedir.

Yeni bir göç formu olan iklim mültecileri kavramsal boyutta tanımı ve kapsamı tartışmalara neden olduğu gibi hukuki boyutu da tartışmalara yol açmaktadır. İklim mültecileri yerleştikleri ülkelerde mülteci konumunda olmaları nedeniyle mülteci kavramı bir çatı kavram olarak iklim mültecilerini de kapsamaktadır. Ancak iklim mültecilerinin katıldığı göçün nedenleri dikkate alındığında diğer göçlerden ayrışan özellikleri nedeniyle farklı bir bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Yöntem

2.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri, belirli bir zaman diliminde yazılan/üretilen makale ve eserlerin bibliyometrik analiz programları aracılığıyla analiz edilmesi, incelenen disiplin/alanda yazarların, eserlerin ve ülkelerin etkisini göstermesi, o disiplinde yıllar içinde değişen ve gelişen eğilimleri göstermesi, yazarların, dergilerin ve üniversitelerin/ülkelerin etki ağlarını göstermesinin yanı sıra o disiplinde yükselen/düşen, üzerinde çok çalışılan ve kenarda bırakılan konuları/konuları göstermesi açısından araştırmacılara kolaylık sağlayan bir bilim dalıdır (Özbilek, 2024: 380).

Tarihsel olarak bibliyometrinin kökeni Batı'ya dayanmaktadır (Osareh, 1996: 149). İstatistiksel bibliyografya terimi ilk olarak 1922'de E. Wyndham Hulme tarafından Cambridge Üniversitesi'nde Bibliyografya alanında belgeleri saymak suretiyle bilim ve teknoloji süreçlerinin aydınlatılması anlamında kullanılmasına rağmen, tarihsel olarak ise Campbell (1896)'ın yayınlarda konu saçılımını incelemek için istatistiksel yöntemler kullanan çalışmasına kadar indirgenebilir (Pritchard, 1969: 348). Bibliyometri teriminin ortaya çıkışı oldukça yeni olmasına rağmen, kullanımı ve uygulaması muhtemelen bibliyometrik çalışmalara yönelik en eski girişimdir (Osareh, 1996: 149).

Bibliyometri, infometri, scientometri ve librametri terimleri, "metrik" teriminin sırasıyla bibliyografya, bilgi, bilim ve kütüphane ile birleşmesinden türetilmiştir. Bu terimler doğası gereği benzerdir veya daha doğrusu eşanlamlıdır. Bu terimler ana kapsamları ve uygulamaları kütüphane ve bilgi biliminin farklı yönlerini içerir. Tüm bu terimler doğrudan bilginin ölçülmesiyle ilgilidir (Sengupta, 1992: 75).

Bibliyometri "Biblio" ve "metrics" kelime köklerinden oluşmaktadır. "Biblio" terimi, Latince ve Yunanca bir kelime olan "biblion" kelimesinin birleşiminden türetilmiştir (Sengupta, 1992: 76). Bibliyometri, yani matematik ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanmasıdır (Pritchard, 1969: 348-349). Fiziksel yayınlanan yayın birimlerini, bibliyografik

alıntıları ve bunlar için vekilleri içeren açıkça tanımlanmış bir araştırma grubuna ait tüm bu öğelerin ölçümüne "bibliyometri" denmektedir (Broadus, 1987: 377). Bibliyometri, yazılı iletişim süreçlerini nicelleştirmeye çalışan tüm çalışmalarda açıkça kullanılabilen bir bilgi bilimidir (Pritchard, 1969: 349).

Bibliyometri, kaydedilen bilgilerin üretimi, yayılması ve kullanılmasının nicel yönlerinin incelenmesidir. Bu süreçler için matematiksel modeller ve ölçümler geliştirir ve daha sonra tahmin ve karar verme için modelleri ve teknikleri kullanır (Tague-Sutcliffe, 1992: 2). Bibliyometrik göstergeler, büyük ölçekli uygulanabilirlikleri, daha düşük maliyet ve zamanları ve algılanan nesnellikleri nedeniyle hükümetler ve diğer finansman kuruluşları tarafından giderek daha fazla uygulanmaktadır. Amaç, araştırma tahsislerini optimize etmek ve finansmanı hem daha verimli hem de etkili hale getirmektir (Haustein ve Lariviere, 2015: 122).

Günümüzde bibliyometri çok çeşitli alanlara uygulanmaktadır. Bunlar:

- Bilim tarihi, araştırmacıların elde ettiği sonuçlarda ortaya çıkan tarihsel hareketleri izleyerek bilimsel disiplinlerin gelişimini açıklığa kavuşturur;

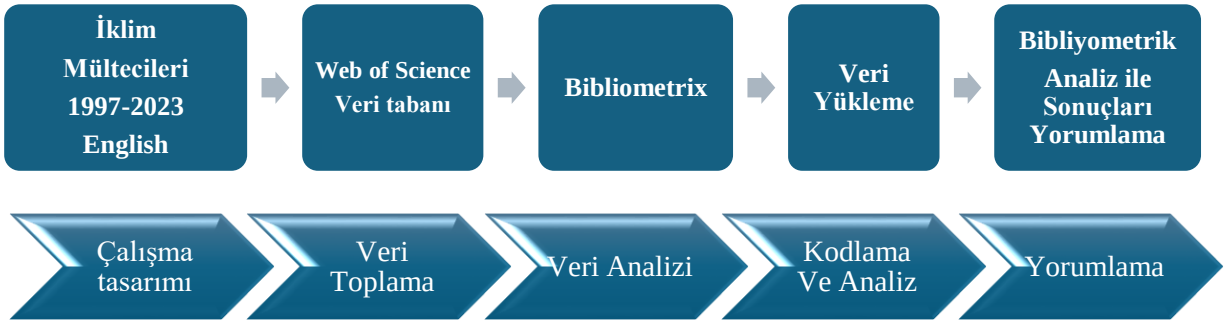
- Sosyal bilimler, bilimsel literatürü inceleyerek, belirli bir toplumdaki bilimsel topluluğun ve yapısının analizini ve araştırmacıların motivasyonlarını ve ağlarını destekler;

- Dokümantasyon, kütüphane başına dergi sayısını sayabilir ve bir disiplinin özünü, ikincil kaynaklarını ve çevresini oluşturan dergileri belirleyebilir (belirli bir bilim alanındaki bilginin %50'sini, %80'ini veya %90'ını kapsamak için gerekli dergi miktarını analiz ederek);

- Bilim politikası, üretkenliği ve bilimsel kaliteyi ölçmek için göstergeler sağlar ve böylece Ar-Ge'yi değerlendirmek ve yönlendirmek için bir temel sağlar (Okubo, 1997: 8).

2.2. Araştırma Modeli

Araştırma modeli Meta-Analizler için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri (PRISMA) bildirimi Page vd. (2021) ve bibliyometrik analiz tasarımından Aria ve Cucurolla (2017) yararlanılarak oluşturulmuştur. Buna göre analiz aşamaları: *1.*Çalışma tasarımı, *2.*Veri toplama, *3.*Veri analizi programı seçimi ve veriyi yükleme, *4.Kodlama ve analiz, 5.Yorumlama* olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır (Ariaa ve Cuccurullob, 2017: 960; Page vd. 2021: 5).

Şekil 1. İklim Mültecileri Bibliyometrik Literatür İncelemesi Araştırma Modeli

Birinci Adım: Çalışma Tasarımı

Herhangi bir bibliyometrik çalışmada ilk ve son derece önemli birinci adımdır. Bu aşama bibliyometrik analiz tekniklerinin seçiminden ve bibliyometrik verilerin toplanmasından önce gerçekleşmesi gereken bibliyometrik çalışmanın amaçlarını ve kapsamını tanımlamaktadır (Donthu, 2021: 291; Zupic ve Cater, 2015:13). Çalışma tasarımında, akademisyenler araştırma sorularını tanımlar ve soru(lar)a cevap verebilecek uygun bibliyometrik analiz yöntemini seçerler. (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960) Farklı araştırma sorularını cevaplamak için farklı bibliyometrik yöntemleri uygulamak uygundur (Zupic ve Cater, 2015:13).

Bilim haritalaması için bibliyometri kullanılarak üç genel araştırma sorusu türü yanıtlanabilir: *(i)* Bir konunun veya araştırma alanının bilgi tabanını ve entelektüel yapısını belirlemek; *(ii)* Bir konunun veya araştırma alanının araştırma cephesini (veya kavramsal yapısını) incelemek; ve *(iii)*

Belirli bir bilimsel topluluğun sosyal ağ yapısını oluşturmak. Çalışma tasarımında, bilim adamları için en önemli seçeneklerden biri, zaman aralığı veya zaman aralığını zaman dilimlerine bölme kararıdır (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960). Bibliyometrik analiz, o andaki alanın statik bir resmini temsil etmek için belirli bir zamanda gerçekleştirilir; Alanın zaman içindeki gelişimini yakalamak için zaman aralığını birden çok zaman dilimine bölebilir (Zupic ve Cater, 2015:13).

Araştırma Soruları: Çalışmanın amacı, araştırmacıların son dönemlerde yoğun ilgi gösterdiği iklim mültecilerini (Web of Science veri tabanında taranan çalışmalar dikkate alınarak) bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemektir. Bu amaca ulaşmak için, iklim mültecileri ile ilgili çalışmaların bibliyometrik yöntemle analiz edilmesi için cevapları aranılan sorular şu şekilde belirtilmiştir;

- 2007-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanındaki dergilerde 'iklim mültecileri' kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların seyri nasıl olmuştur?
- Web of Science veri tabanındaki dergilerde 'iklim mültecileri' kavramı alanında en fazla atıf alan ve yayın yapan araştırmacılar/ülkeler/üniversiteler kimlerdir?
- 2007-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanındaki dergilerde 'iklim mültecileri' kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda yazarların/dergilerin/ülkelerin iş birliği nasıldır?
- 2007-2024 yılları arasında Web Of Science veri tabanındaki yayınlanan 'iklim mültecileri' ile makalelerde en sık geçen kelimeler nelerdir ve bu kelimelerin yıllara göre değişimi nasıldır?
- 2007-2024 yılları arasında Web Of Science veri tabanındaki yayınlanan 'iklim mültecileri' ile makalelerde en sık konuların değişimi nasıl olmuştur ve şu anda niş olan konular hangileri görülmektedir?

İkinci Adım: Veri Toplama

Veri toplamak için Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Web of Science tek bir platformda 1864'e kadar uzanan 150 yılı aşkın, 34 binden fazla dergiden içerikle, 217 milyondan fazla ayrıntılı meta veri kaydıyla, araştırmalarda kullanılmak amacıyla 2,5 milyardan fazla alıntı bağlantısı, 254 konu kategorisini kapsayana, derin, standartlaştırılmış ve zenginleştirilmiş bir veri tabanı olmak özelliğiyle araştırma için veriler arşivini kapsayan geniş bir veri tabanıdır (WoS, 2024).

Araştırma sorgusu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Sorgu = ("Climate Refugees")

Arama terimleri KONU= ("Climate Refugees) DİL: (İngilizce, Turkish), TÜRLERE göre düzenlenmiştir: (Makale). Endeksler: SCI- EXPANDED, SSCI, A&HCI. Zaman aralığı: 2007–2024. Arama tarihi 15 Aralık 2024 olmuştur ve sonuçta ortaya çıkan 13311 referans, daha ileri analizler için veri kümesi olarak kullanılmıştır. Buna göre 274 çalışma bulunmuştur ve bu çalışmaların başlık, yazar adı, yayın yılı, dergi, yazar anahtar kelimeleri ve özet gibi bibliyometrik verileri alınmıştır. Bu çalışmada toplanan veriler Web of Science (bundan sonra WoS olarak bahsedilecektir) veri tabanından gelmektedir.

Veri toplamada, akademisyenler bibliyometrik verileri içeren veri tabanını seçer, çekirdek belge setini filtreler ve verileri seçilen veri tabanından dışa aktarır. Bu adım, kişinin kendi veri tabanını oluşturmasını içerebilir (Aria ve Cuccurullo, 2017: 961). Bilim haritalama çalışmalarının yazarlarının vermesi gereken en önemli kararlardan biri, çalışmalarının kapsamını nasıl sınırlayacakları ve hangi makalelerin temel belgeler kümesine dahil edilmesi gerektiğini nasıl tanımlayacaklarıdır (Zupic ve Cater, 2015: 1). Veri toplama üç alt aşamaya ayrılmıştır. Birincisi veri alımında analizi yapılacak çalışmayla ilgili meta verilerin depolandığı Web of Science, Scopus gibi genel veri tabanları ile belirli disiplinlere özel (örneğin, Medline, Astrofizik Veri Sistemi), patent verileri ve dijital materyallerle ilgili (örneğin, arXiv, DBPL, CiteSeerXPatent) başka benzer veritabanları da araştırmaya uygun seçilebilir). İkinci alt aşama, bilim adamlarının verileri kullanılan bibliyometrik araçlar için uygun bir formata dönüştürmesi gereken veri yükleme ve dönüştürmedir. Son alt aşama veri temizlemedir (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960).

Üçüncü Adım: Veri Analizi Programı Seçimi Ve Veriyi Yükleme

Analiz, ön işleme ile başlar Veri analizi için bir veya daha fazla bibliyometrik veya istatistiksel yazılım aracı kullanılır. Alternatif olarak, akademisyenler gereksinimlerini karşılamak için kendi bilgisayar kodlarını yazabilirler. Veri analizi, tanımlayıcı analiz ve ağ çıkarımını gerektirir. Farklı analiz birimleri kullanarak ağları çıkarmak için farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Örneğin, ortak kelime analizi, ortak alıntı analizi, dergi ortak atıfı analizi, retrospektif analiz vb. gibi (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960; Zupic ve Cater, 2015:14).

Bilim haritalama analizi ve görselleştirme için CitNetExplorer, SciMAT, BibExcel, Sci to Sci (Sci2), CiteSpace, VantagePoint Pajek UCINET, Gephi, Graphviz, Guess, Tulip, Cytoscape, IN-SPIRE, R, S&T Dynamics Toolbox, VOSViewer gibi programlar kullanılabilir. Yine açık kaynaklı bir ortam ve ekosistem olan R dilinde yazılan Biblioshiny üzerinde çalışan Bibliyometrix-R paketi de kullanılabilmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960; Bales vd., 2020: 3).

Dördüncü Adım: Kodlama ve Analiz

Dördüncü aşama ise kodalama ve analizdir. Bilim adamları, üçüncü adımın sonuçlarında hangi analiz edilerek görselleştirme yönteminin kullanılacağına karar vermeli ve ardından uygun analiz seçenekleri ve haritalama yazılımını kullanmalıdır (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960).

Analiz yapılırken verilerin görselleştirmesi ise, bir veri alanının haritalaştırılması ve bunun için öncelikle ağ yapısının bir görselleştirmesini içermektedir. Geleneksel olarak, çok boyutlu ölçeklendirme, altta yatan bir yapının incelenebilmesi için yakınlık matrislerinden haritalar oluşturmaya yönelik bibliyometrik verileri görselleştirmeye yönelik en sık kullanılan geleneksel yaklaşımken günümüzde onun yerini yavaş yavaş ağ analizi görselleştirme yöntemleri almaktadır (Zupic ve Cater, 2015:16).

Beşinci Adım. Yorumlama

Son aşama, bilim adamlarının bibliyometrik analiz programları ile buldukları sonuçları ve grafik/tablolaları açıkladıkları ve yorumlamadıkları bölümdür. Bibliyometrik yöntemler sıklıkla bir alanın yapısını geleneksel literatür taramalarının sınıflandırmasından sonra ise, alan hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan bilim adamları tecrübe ve bilgilerine dayanarak analiz sonucu elde ettikleri tablo, grafik ve şekilleri yorumlayarak onlara anlam kazandırırlar (Aria ve Cuccurullo, 2017: 960; Zupic ve Cater, 2015: 16).

3.3. Analiz ve Bulgular

Bibliyometrik yöntemlerin iki ana kullanımı vardır. Bunlar ise:

1-Performans analizi ve 2-Bilim haritalama'dır.

Performans analizi, bireylerin ve kurumların araştırma ve yayın performanslarını değerlendirmeyi amaçlarken; *Bilim haritalama* ise, bilimsel alanların yapısını ve dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Zupic ve Cater, 2015:3). Performans analizinde en üretken yazarlar/üniversiteler/ülkeler/dergiler, en fazla alıntılanan yazarlar/dergiler, en sık kullanılan kelimeler, yıllara göre çalışmaların sayısındaki değişim, *Bilim haritalamada* ise, yazarlar/ ülkeler/ üniversiteler/ dergiler arasındaki iş birliği ağları, kullanılan kelimelere göre iş birlikleri vb. gibi parametrelere göre haritalama ve ağ yapıları görülebilir (Özbilek, 2025: 27).

3.3.1. Genel Analiz

Bibliometrix, WoS ve Scopus veri tabanlarından alınan bibliyografik verileri analiz etmek ve görselleştirmek için kullanılan bir R istatistiksel paketidir. GNU işletim sistemi altında çalışan R dilinde yazılmıştır. R, CRAN ağ projesi (https://cran.r-project.org/) tarafından dağıtılır ve arşivlenir (Derviş, 2019: 158). Bu çalışmada R ve R Studio programları kullanılarak biblioshine arayüzü yardımıyla R/R studio'nun eklentisi biblioshine ve biblioshine'ın arayüzü olan Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen Bibliometrix 4.0.0 programı kullanılarak yapılmıştır.

Buna göre yapılan analizde çıkan çalışmalar ile ilgili genel sonuçlar ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

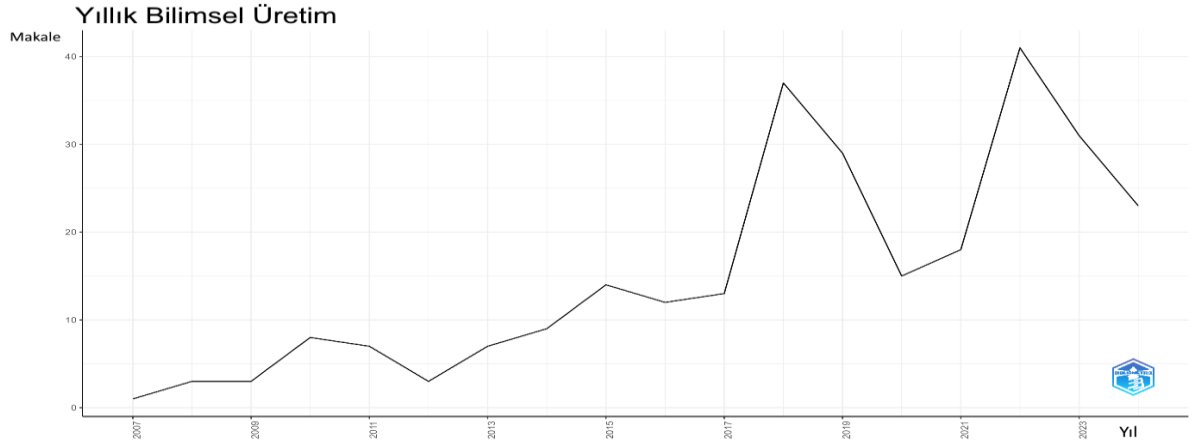
Tablo 2. Analiz Edilen Veri Setindeki Yayınlara Ait Genel Bilgiler

Veriler İle İlgili Temel Bilgiler			
Zaman Aralığı	2007:2024	***Yazarların İşbirlikleri***	
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar)	185	Tek Yazılmış Dokümanlar	14
Toplam Çalışmalar	274	***Doküman Türleri***	
Yıllık Gelişim Oranı %	20.25	Makale	154
Dokümanların Ortalama Yaşı	5.19	Makale; erken erişim	5
Doküman Başına Ortalama Alıntı	15.76	Makale; kitap bölümü	64
Referanslar	13311	Kitap	4
Doküman İçerikleri		Kitap incelemesi	12
Anahtar Kelimeler (ID)	427	Editoryal materyal	17
Yazarların Anahtar Kelimeleri (DE)	620	Editoryal materyal; erken erişim	1
Yazarlara ait bilgiler		Konferans Sunumları	11
Yazarlar	497	Derleme Makalesi	7
Tek yazarlı Doküman Sayısı	142		
Doküman Başına İşbirliği Oranı	2.12		
Uluslararası İşbirliği %	21.9		

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Çalışma 2007-2024 yılları arasını kapsamaktadır ve çalışmanın yapıldığı veri tabanındaki çalışmalar 185 kaynak dergi ve kitapta toplam 274 çalışmadan oluşmakta, bu çalışmaların yıllık büyüme oranı %20.25 seviyesinde olmaktadır. Analizin yapıldığı veri tabanında 497 yazar bulunmakta, tek yazarlı çalışmalar 142 tane iken uluslararası yazarların iş birliği oranı %21.9 ve yazarlar arası iş birliği oranı % 2.12'dir.

Analizin yapıldığı veri tabanında ortalama atıf sayısı doküman başına 15.76'dır. 274 çalışmada toplam 13311 tane referans kaynak kullanılmıştır. Yine bu veri tabanındaki çalışmaların oranına bakıldığında 154 tane dergi için yazılan makale, 64 tane kitap için yazılmış makale, 5 tane erken erişim makalesi, 12 tanesi kitap incelemesi, 17 tanesi editoryal materyal, 1 tanesi editoryal materyal-erken erişim, 11 tanesi konferans sunumu ve 7 tanesi derleme makalesinden oluşmaktadır. Çalışmaların 272 tanesi İngilizce 2 tanesi ise Türkçe çalışmalardan oluşmaktadır.

Şekil 2.Yıllık Bilimsel Üretim

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Makalelerin yıllık gelişim oranı yıllara göre değişse de (2012-2016-2020 ve 2024 yıllarında makale sayılarında düşme), genelde artan seyir izleyen bir orana (2018 ve 2022 yıllarında ise eğrinin zirve noktalarında) sahip olduğu görülmektedir (Şekil 2).

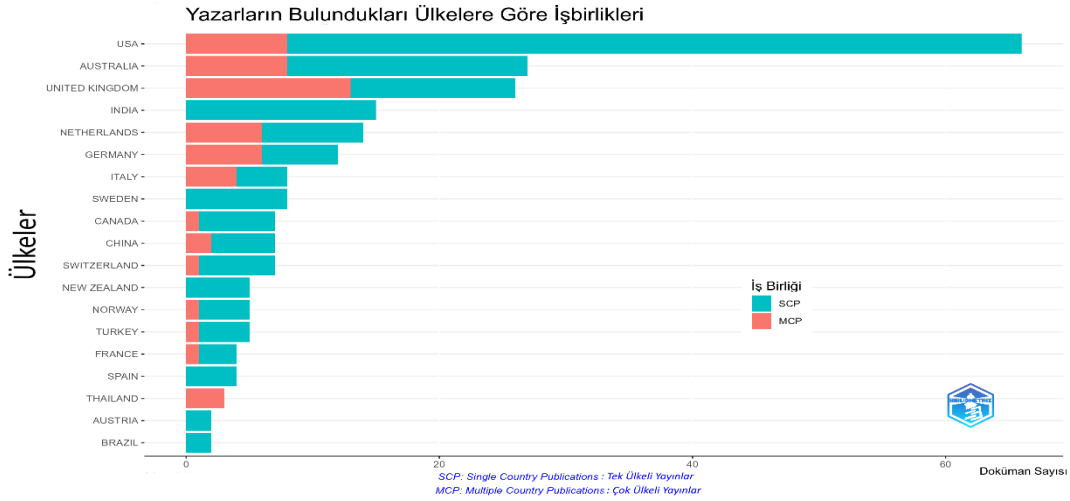
Ülkelerde iklim iklim mültecileri ile ilgili yazılan makalelerle bunların aldıkları toplam atıf sayısı ve ortalama atıf oranları Tablo 3'te görülmektedir. Buna göre 237 makale ile en fazla makalenin yazıldığı ülke Amerika toplam aldığı atıf 1000 ve ortalama aldığı atıf 15,20 ile ilk sırada yer alırken, ikinci sırada olan İngiltere ise en fazla 84 makale ve 290 toplam atıf ve 11,2 ortalama atıf almakta, Türkiye'de listede 12 makale 34 atıf ve makale başına 6,80 ortalama atıf alarak sıralamada yer almaktadır.

Tablo 3. Ülkeler Makale Üretim Sayıları Ve Toplam/Ortalama Atıf Sayıları

Ülke	Makale Sayısı	Toplam Atıf	Ortalama Atıf	Ülke	Makale Sayısı	Toplam Atıf	Ortalama Atıf
Amerika	237	1000	15,20	İtalya	24	51	6,40
İngiltere	84	290	11,20	Fransa	20	4	1,00
Avustralya	83	1001	37,10	Çin	19	72	10,30
Hindistan	78	45	3,00	Yeni Zellanda	16	4	0,80
Almanya	41	435	36,20	İspanya	16	17	4,20
Kanada	35	46	6,60	Norveç	15	66	13,20
Hollanda	33	496	35,40	Tayland	12	37	12,30
İsviçre	28	209	29,90	Türkiye	12	34	6,80
İsveç	25	236	29,50				

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Sorumlu yazarların ülkelerine göre sıralamada (Şekil 3), tek makalelerde ABD ilk sırada yer alırken, çok yazarlı makaleler kategorisinde ilk sırada İngiltere yer almakta iken çok yazarlı makaleler kategorisinde ikinciliği Amerika ve Avustralya aynı sayıda makale ile paylaşırken, Almanya ve Hollanda bu kategoride aynı sayıda makale ile üçüncülüğü paylaşmaktadır. Türkiye ise 4 tane tek yazarlı makale ve bir tane de çok ülkeli işbirliği yazarlı makale ile sıralamada yer almaktadır.

Şekil 3. Yazarların Bulundukları Ülkelere Göre İşbirlikleri

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

İklim mültecileri yazınında veri tabanımızda en fazla katkı yapan etkili dergilerden ilk 10'u Tablo

4'te görülmektedir. Buna göre ilk sırada *Climate Refugees: Global, Local And Crıtıcal Approaches* dergisi 18 makale ile ilk sırada yer alırken, *iRefugees: Beyond The Legal Impasse* dergisi 17 makale ile ikinci sırada *Climate Refugees In South Asia* dergisi 7 makale ile üçüncü sırada yer almaktadır. Sıralamadaki diğer dergiler açısından *Geoforum* dergisi 6 makale, *Facilitating The Resettlement And Rights Of Clımate Refugees* dergisi 5 makale, *Global Environmental Politics* dergisi 5 makale, *Environment* dergisi 4 makale, *Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change* dergisi 4 makale, *Climatic Change* dergisi 3 makale, *Environmental Justice* dergisi de 3 makale ile tablodaki yerlerini almışlardır.

Tablo 4. En Fazla Katkı Yapan Dergiler

En Fazla Katkı Yapan Dergiler	**Makale**
Climate Refugees: Global, Local and Critical Approaches	18
iRefugees: Beyond The Legal Impasse?	17
Climate Refugees In South Asia	7
Geoforum	6
Facilitating The Resettlement and Rights Of Climate Refugees	5
Global Environmental Politics	5
Environment	4
Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change	4
Climatic Change	3
Environmental Justice	3

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

En fazla katkı yapan yazarlardan sıralama da ilk 24'üne bakıldığında (Tablo 5) ilk sırada 8 makale ile Behrman S. A. ve Kent A. isimli yazarlar 3,83 katkı oranlarıyla ilk sırada yer alırken onları Ahmad N. ve Jolly S. İsimli yazarlar 7 makale ve 3,5 katkı oranlarıyla ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise 5 makale ve Biermann F. 3,00 katkı oranı ile üçüncü sırada takip ederken onu Boas I. isimli yazar 4 makale ve 1,83 katkı oranı ile takip etmektedir. Yine Tablo 5'te en fazla katkı yapan Türk yazarlara bakıldığında konu hakkında en fazla makale yazan ve en fazla katkı oranına sahip olan Gunes B. birinci sırada yer alırken, onu 2 makale ve 1,00 katkı oranı ile yine iki makale ve 0,83 katkı oranı ile Karaman H., 1'er makale ve 0,33'er katkı oranları ile Cebesoy U.B. ve Kuluslu E. üçüncü sırada, 1 makale ve 0,50 katkı oranlarıyla Celenk B. ile Ulku M.A. 4. sırada, Aktas C.B. Benek S., Turhan E., Yetmen H. ise 1'er makale ve 0.50 katkı oranıyla Türk yazarlar sıralamasında 5. sırada yer almaktadırlar.

Bu tabloda katkı oranı yazılan makalede yazar sayısı arttıkça düşen bir orandır. Örneğin üç yazarla birlikte yazılmış etkisi 6 olan bir makalede her yazar için katkı oranı 6/3=2 olacaktır (Özbilek, 2025: 30).

Tablo 5. En Fazla Katkı Yapan Yazarlar

Yazar	**Makale**	**Katkı Oranı**	**Yazar**	**Makale**	**Katkı Oranı**
Behrman S.	8	3,83	Gunes B.	2	1,00
Kent A.	8	3,83	Karaman H.	2	0,83
Ahmad N.	7	3,50	Cebesoy U.B.	1	1,00
Jolly S.	7	3,50	Kuluslu E.	1	1,00
Biermann F.	5	3,00	Celenk B.	1	0,50
Boas I.	4	1,83	Ulku M.A.	1	0,50
Ayeb-Karlsson S.	3	1,00	Aktas C.B.	1	0,33
Bettini G.	3	1,83	Benek S.	1	0,33
Farbotko C.	3	2,50	Turhan E.	1	0,33
Fornale E.	3	2,50	Yetmen H.	1	0,33
Hartmann B.	3	2,50	Bera S.	1	0,07
Mayer B.	3	3,00			

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

R programı üzerinde çalışan Bibliometrix uygulamasında "*Most Local Cited Sources* (*En Fazla Alıntılanan Yerel Kaynaklar)*" olarak geçen başlık veri setindeki kaynakçalardaki dergilerin etkisini göstermektedir. Buna göre setindeki 274 tane kaynakça içerisinde 13311 tane referans kaynak kullanılmıştır. Kullanılan veri setindeki yazılan makalelerin alıntılandığı kaynakların yayınlandığı dergilere bakıldığında (Tablo 6) buna göre en fazla 233 makale ile *Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions* dergisi olurken onu *Climatic Change* 141 makale ile, *Population and Environment* dergisi 120 makaleyle, Nature dergisi 106 makaleyle, *Proceedings of The National Academy Of Sciences (PNAS)* dergisi 105 makaleyle, *Science* dergisi 92 makale ile takip etmiştir.

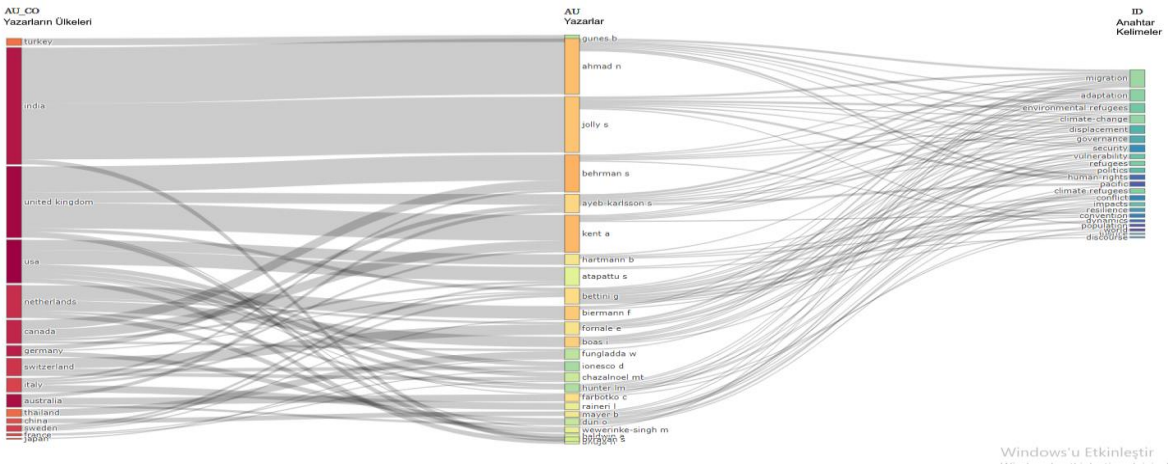
Tablo 6. Makalelerin Kaynakçalarındaki Makalelerin Yayınlandığı Dergiler
(Kaynakçalardaki Dergilerin Etkisi)

Dergi	**Makaleler**	**Dergi**	**Makaleler**
Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions	233	*Nature Climate Change*	79
Climatic Change	141	*Envıronment*	56
Population and Environment	120	*Environmental Research Letters*	54
Nature	106	*Global Environmental Politics*	54
Proceedings of The National Academy Of Sciences (PNAS)	105	*Wıres Climate Change*	51
Science	92	*International Journal of Refugee Law*	49
Geoforum	83	*Nature Climate Change*	79

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Yerel veri tabanımızdaki yayınlanan dergilere, kaynakçalardaki dergilerin etkinliklerine bakıldığında (Tablo 6) ilk sırada *Global Environmental Change-Human And Policy Dimensions* 233 makale ile ilk sırada, *Climatic Change* dergisi 141 makale ikinci sırada, *Population and Environment* dergisi 120 makale ile üçüncü sırada, *Nature* dergisi 106 makale ile üçüncü sırada, *Proceedings of The National Academy Of Sciences (PNAS) USA* dergisi 106 makale ile dördüncü sırada ve *Science* dergisi 105 makale ile sıraalamada yerlerini almışlardır. Sıralamada yer alan diğer dergiler tablodan görülebilir.

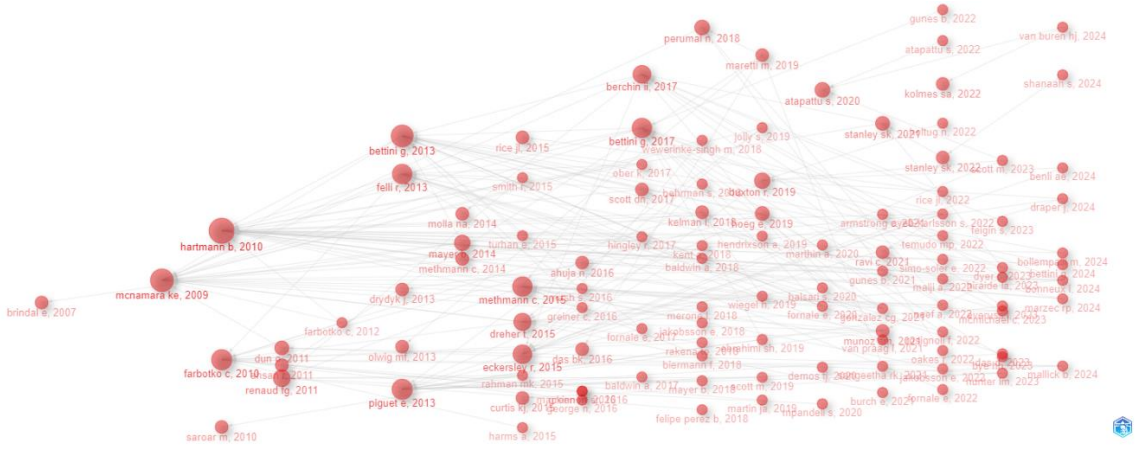
Üç alan grafiğinde iklim mültecileri konusunda en fazla katkı sağlayan ülkeler, yazarlar ve katkı sağladıkları başlıklar görülmektedir (Şekil 4'te). Buna göre şekildeki diyagramlarda kutucuların büyüklükleri ve bağların büyüklükleri iki öğe arasındaki ilişkisel orana göre artmakta ya da azalmaktadır. Buna göre iklim mültecileri hakkında yapılan çalışmalara en fazla katkıyı sağlayan ülkeler ve yazarlar sırasıyla Hindistan'dan Ahmed N., Jolly S. olurken, İngiltere'den en fazla katkıyı sağlayan yazarlar Behrman S., Kent A., Ayeb Karlsson S. iken Amerika'dan en fazla katkıyı sağlayan yazarlar ise Hartman B. ve Atapattu S., Hollanda'dan Biermann F. ve Boas I. olurken, Türkiye'de Gunes B. isimli yazar ile en fazla katkıyı sağlayan ülkeler ve yazarlar arasında yer almaktadır. Diğer ülkeler yazarlar ve katkı sağladıkları konulara ait anahtar kelimeler ise Şekil 4'te ayrıntılı şekilde görülmektedir.

Şekil 4. Üç Alan Grafiği Yazarlar (Parametreler: Ülkeler- Yazarlar- Anahtar Kelimeler)

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

"Climate Refugees" yazınının Histograf-tarihsel gelişimi'ne (şekil 5) genel olarak bakıldığında ise WoS veri tabanında bu konu hakkında 2007 yılından Emma Brindal tarafından Alternative Law Journal dergisinde yazılan "Asia-Pacific: Justice for Climate Refugees" isimli makale olurken onu Karen Elizabeth McNamara ve Chris Gibson tarafından Geoforum dergisinde yazılan "We do not want to leave our land': Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of 'Climate refugees'" isimli makaleyi, Betsy Hartmann tarafından 2010 yılında Journal of International Development dergisinde yayınlanan "Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse" isimli makale, Olivia Dun tarafından 2011 yılında International Migration dergisinde yayınlanan "Migration and Displacement Triggered by Floods in the Mekong Delta" isimli makale takip etmiştir.

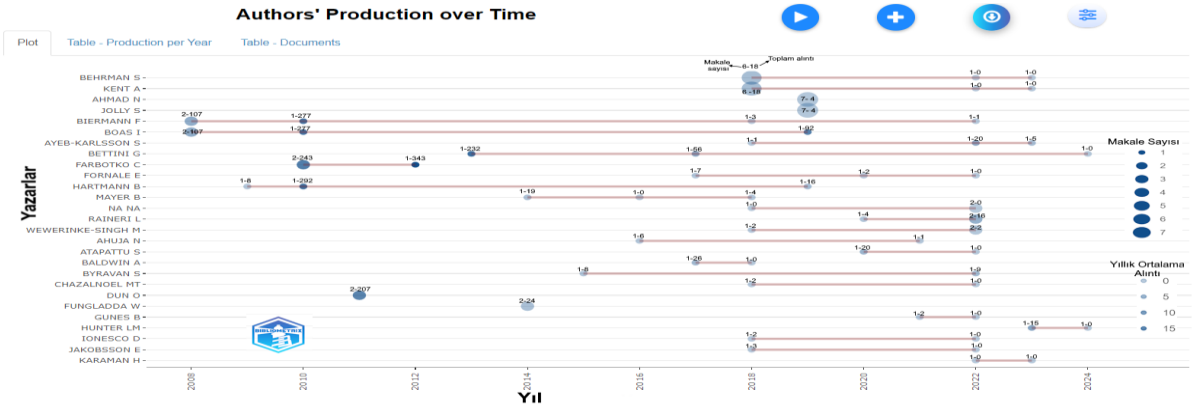

Şekil 5: Histograf-Tarihsel Gelişim (*Parametreler; number of nodes: 44, label:5)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R Programı tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır

Şekil 5'teki Histograf-Tarihsel Gelişimde 2010 yılında Reazul Ahsan, Sadasivam Karuppannan, ve Jon Kellett isimli yazarlar tarafından hazırlanıp Environmental Justice dergisinde yayınlanan makale, Fabrice G. Renaud, Olivia Dun, Koko Warner, Janos Bogardi isimli yazarlar tarafından ortak olarak yazılıp 2010 yılında International Migration dergisinde yayınlanan "A Decision Framework for Environmentally Induced Migration" isimli makale yayınlanan "Climate Migration and Urban Planning System: A Study of Bangladesh" isimli makale, Mustafa Saroar ve Jayant K. Routray tarafından 2010 yılında yazılan ve Local Environment dergisinde yayınlanan "Adaptation in situ or retreat? A multivariate approach to explore the factors that guide the peoples' preference against the impacts of sea level rise in coastal Bangladesh" isimli makale bu yazının öncüllerinden sayılmaktadır. Türkiye'den ise Ethemcan Turhan isimli araştırmacının

Christos Zografos ve Giorgos Kallis ile birlikte yazdığı ve Global Environmental Change dergisinde yayınlanan "Adaptation as biopolitics: Why state policies in Turkey do not reduce the vulnerability of seasonal agricultural workers to climate change" isimli makale ile Burak Güneş ve Bengü Çelenk tarafından yazılarak Insight Turkey dergisinde 2021 yılında yayınlanan "The Impasse of International Law on Climate-Induced Migration" yanında Burak Güneş ve Hayrettin Karaman tarafından 2022 yılında yazılan ve Insight Turkey dergisinde yayınlanan "Global Developments in Climate Policy and Migration Policy" isimli makalelerde "Climate Refugees" yazınının Histograf- Tarihsel akış grafiğinde yer almışlardır.

Şekil 6. En Fazla Yayın Yapan Yazarlar-Yıllara Göre (Authors production over time)

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Şekil 6'da yazarların yıllar içinde yazdığı makaleleri ve bunların "climate refugees-iklim mültecileri" teminolojisine etkisini gösteren bu şekilde ise Behrman S. isimli yazar 2018 yılında 6 makale ile toplam 18 alıntı, 2018 yılında 1 makale ve sıfır alıntı, 2022 yılında 1 ve 2023 yılında 1 makale ile sıfır alıntı toplamda ise Behrman S. isimli yazar 2018 ile 2023 arasında 6 makale ile 18 alıntı almıştır. Biermann F. isimli yazar ise 2008 ve 2022 yılları arasında yayınlanan makalelerden, 2008 yılındaki 2 makalesinden 107 atıf alırken bu makalelerden, 2010 yılında yazdığı 1 makalesinden 277 atıf almış, 2018'de 1 makaleden 3 atıf alırken 2022 yılında 1 makaleden toplamda 3 atıf almıştır. Türkiye'den Gunes B. 2021 yılında yazmış olduğu 1 makaleden 2 atıf alırken, 2022 yılında yayınladığı 1 makaleden sıfır atıf almış ve Karaman H. ise 2022 yılında yayınladığı 1 makaleden sıfır atıf almış 2023 yılında yayınladığı 1 makaleden ise sıfır atıf almıştır. Şekle genel olarak baktığımızda Biermann F., Boas I., Farbotko C., Hartman B., Bettini G., Dun O. isimli yazarlar en sık yazan ve sıralamada en fazla atıf olan yazarlar olarak görülmektedir.

İklim mültecileri kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla global atıf alan ve yerel atıf - veri setimiz kendi içindeki en fazla atıf alan- makaleler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Bu çalışmada, yazar, yayın, kaynak, kurum vb. gibi bir araştırma bileşeninin alakalılığı, belge üretimi ve/veya atıf sıklığı ile ölçülmüştür. Yerel atıf, her yayının bu çalışmada analiz edilen veri kümesindeki diğer yayınlar tarafından atıf alma sayısını ölçer. Küresel atıflar (toplam atıflar), yayınların her birinin WebOS/Scopus veri tabanının tamamında atıf alma sayısını ölçer. Küresel atıf ayrıca belirli bir yayının diğer çalışma alanlarıyla alakalı olma derecesini de gösterir (Ometehinwa, 2022: 10).

Buna göre Tablo 7 incelendiğinde ise globalde en fazla atıf yapılan çalışma Farbotko C. ile H. Lazrus tarafından 2012 yılında yazılan ve Global Environmental dergisinde yayınlanan *"The first climate refugees? Contesting global narratives of climate change in Tuvalu"* isimli makale toplamda 343 atıf ile ilk sırada yer alırken, analiz yaptığımız veri tabanından sıfır atıf almıştır. İkinci sırada ise Hartmann B.'nin 2010 yılında yazılan ve Journal of International Development dergisinde yayınlanan *"Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse"* makalesi toplamda 292 atıf alırken analiz yaptığımız yerel veri tabanından 31 atıf almıştır. Üçüncü sırada ise Biermann F. ile Boas I. isimli yazarlar tarafından

2010 yılında Global Environmental Politics dergisinde yayınlanan *"Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees"* toplamda 277 atıf alırken yerelde (analiz yaptığımız veri tabanından sıfır atıf almış, Bettini G. isimli yazar tarafından 2013 yılında Geoforum dergisinde yayınlanan *"Climate Barbarians at the Gate? A critique of apocalyptic narratives on 'climate refugees.'"* İsimli makale toplamda 232 atıf alırken yerelde 13 atıf almış, Farbotko C. tarafından yazılan ve Asia Pacific Viewpoint dergisinde 2010 yılında yayınlanan *"Wishful sinking: Disappearing islands, climate refugees and cosmopolitan experimentation"* isimli makale toplamda 207 ve yerelde ise 14 atıf alarak 5. sırada yerini almıştır. Dikkati çeken nokta ise 20 makalelik bu tabloda ilk 5 makalenin toplam alıntı sayısı tablodaki diğer makalelerin toplam alıntı sayısı kadar ya da onlardan daha fazla olmaktadır. Türkiye'den ise B. Güneş ve B. Çelenk tarafından 2021 yılında Insight Turkey dergisinde yayınlanan *"The Impasse of International Law on Climate-Induced Migration"* isimli makalesi globalde 2 atıf alarak tabloda yer almıştır. Izol B., Yetmen H. ve Benek S. tarafından yazılan ve 2023 yılında Journal of Geography dergisinde yayınlanan *"İklim Değişikliğinin ve Değişebilirliğinin Yerel Göç ve Çatışmalardaki Rolü: Siverek-Diyarbakır (Karacadağ Yöresi) Örneği"* ile Kuluslu E. tarafından yazılan ve Public and Private International Law Bulletin dergisinde 2020 yılında yayınlanan "*İklim göçmenliği sorununun hukuki boyutu"* isimli makaleleri tabloda yer almaktadır.

Tablo 7. Küresel Ölçekte ve Yerel Veri tabanında En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Makale Bilgisi ***(Yazar, Makale Adı, Yayınlandığı Dergi)***	**Toplam Alıntı**	**Yıllık**	**Yerel Alıntı**	**Yayın Yılı**
Farbotko, C., & Lazrus, H. (2012). The first climate refugees? Contesting global narratives of climate change in Tuvalu. *Global Environmental Change*,22(2), 382–390.	343	26,38	0	2012
Hartmann, B. (2010). Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse. *Journal of International Development*, 22(2), 233–246.	292	19,47	31	2010
Biermann, F., & Boas, I. (2010). Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. *Global Environmental Politics*, 10(1), 60–88.	277	18,47	0	2010
Bettini, G. (2013). Climate Barbarians at the gate? A critique of apocalyptic narratives on "climate refugees." *Geoforum*, 45, 63–72.	232	19,33	13	2013
Farbotko, C. (2010). Wishful sinking: Disappearing islands, climate refugees and cosmopolitan experimentation. *Asia Pacific Viewpoint*, 51(1), 47–60.	207	13,80	14	2010
McNamara, K. E., & Gibson, C. (2009). "We do not want to leave our land": Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of "climate refugees." *Geoforum*, 40(3), 475–483.	166	10,38	22	2009
Piguet, E. (2013). From "Primitive Migration" to "Climate Refugees": The curious fate of the natural environment in migration studies. Annals of the association of American geographers, 103(1), 148–162.	145	12,08	14	2013
Methmann, C., & Oels, A. (2015). From "fearing" to "empowering" climate refugees: Governing climate-induced migration in the name of resilience. *Security Dialogue*, 46(1), 51–68.	124	12,40	12	2015
Renaud, F. G., Dun, O., Warner, K., & Bogardi, J. (2011). A decision framework for environmentally induced migration. International Migration, 49, e5–e29.	106	7,57	6	2011
Biermann, F., & Pattberg, P. (2008). Global Environmental governance: Taking stock, moving forward. *Annual Review of Environment and Resources*, 33(1), 277–294.	105	6,18	29	2008
Dun, O. (2011). Migration and displacement triggered by floods	101	7,21	2	2011

in the mekong delta. International Migration, 49, e200–e223.				
Wiegel H, Boas I, Warner J. A mobilities perspective on migration in the context of environmental change. *WIREs Clim. Change*. 2019; 10:e610.	92	15,33	0	2019
Berchin, I. I., Valduga, I. B., Garcia, J., & de Andrade Guerra, J. B. S. O. (2017). Climate change and forced migrations: An effort towards recognizing climate refugees. *Geoforum*, 84, 147–150.	89	11,13	8	2017
Curtis, K. J., Fussell, E., & DeWaard, J. (2015). Recovery Migration After Hurricanes Katrina and Rita: Spatial concentration and intensification in the migration system. *Demography*, 52(4), 1269–1293.	68	6,80	1	2015
Rice, J. L., Burke, B. J., & Heynen, N. (2015). Knowing climate change, embodying climate praxis: Experiential knowledge in southern appalachia. *Annals of the Association of American Geographers*, 105(2), 253–262.	67	6,70	1	2015
Kelman, I. (2018). Islandness Within Climate Change Narratives of Small Island Developing States (SIDS). *Island Studies Journal*, 13(1), 149–166.	65	9,29	1	2018
Marino, E., & Lazrus, H. (2015). Migration or forced displacement?: The complex choices of climate change and disaster migrants in Shishmaref, Alaska and Nanumea, Tuvalu. *Human Organization*, 74(4), 341–350.	64	6,40	0	2015
İzol, B., Yetmen, H., & Benek, S. (2023). İklim değişikliğinin ve değişebilirliğinin yerel göç ve çatışmalardaki rolü: Siverek-Diyarbakır (Karacadağ Yöresi) Örneği. Journal of Geography(46), 67-80.	0	0,00	0	2023
Kuluslu, E. (2020). İklim göçmenliği sorununun hukuki boyutu. *Public and Private International Law Bulletin*, 40(2), 1175-1197.	0	0,00	0	2020
Güneş, B., & Çelenk, B. (2021). the impasse of international law on climate-induced migration. *Insight Turkey*, 23(3), 209-232.	2	0,50	0	2021

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Tablo 8'da ise 'İklim mültecileri' kavramı ile ilgili WoS veri tabanında taranan makalelerin yer aldığı en fazla H-index ve alıntıya sahip ilk 10 dergi ile Türkiye'den *Insight Turkey* dergisinin yer aldığı tabloda H-indeksi ve G-indeksi, yayın sayısı, dergilere yapılan atıflar, konunun yayınlanmaya başladığı yıl ile ilgili bilgiler görülmektedir. 2007-2024 yılları arasında veri tabanımızda 'iklim mültecileri' kavramı için *Geoforum* dergisi globalde 6 makale ile en fazla makaleyi yayınlayarak, 524 atıf ve 5 h-index ile ilk sırada yer alırken, ikinci sırada ise globalde 4 makale ve 4 h-index'e sahip olan *Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change* dergisi, üçüncü sırada 3 h-index, globalde 3 makale ve 78 toplamda alıntı ile *European Journal Of Political Theory* dergisi, dördüncü sırada ise 2 h-index ve globalde 4 makale ile toplamda 129 alıntı ile ilk iklim mültecileri ile ilgili makale yayınlayan dergilerden olan Environment dergisi bulunmaktadır. Türkiye'den ise 1 h-index, globalde 2 makale ve toplamda 2 alıntı ile *Insight Turkey* dergisi bulunmaktadır.

Tablo 8. Dergilerin Veri tabanındaki Etkileri

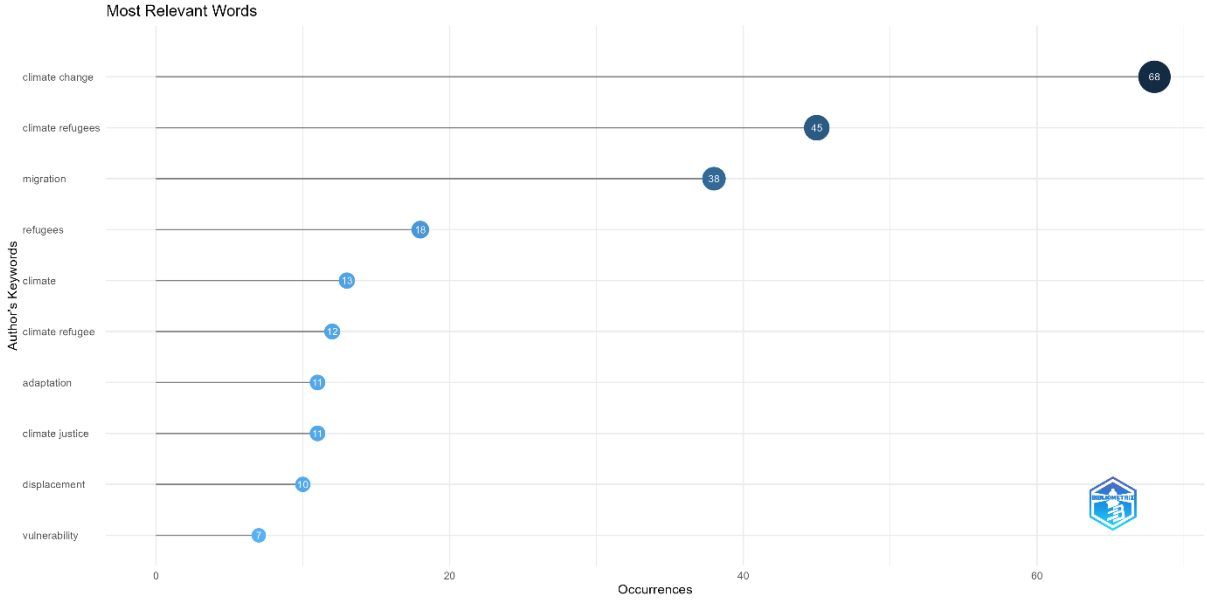
Dergi	**h_index**	**g_index**	**Ortalama Alıntı**	**Toplam Alıntı**	**Makale Sayısı**	**Yayın Tarihi**
Geoforum	5	6	0,313	524	6	2009
Global Environmental Politics	3	5	0,2	319	5	2010
Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change	4	4	0,5	147	4	2017
Environment	2	4	0,118	129	4	2008
Geographical Journal	3	3	0,375	82	3	2017
European Journal Of	3	3	0,3	78	3	2015

Political Theory						
Sustainability	3	3	0,5	30	3	2019
Climatic Change	2	3	0,2	32	3	2015
Environmental Justice	2	3	0,143	34	3	2011
Annals Of The Association Of American Geographers	2	2	0,167	212	2	2013
Insight Turkey	1	1	0,25	2	2	2021

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

3.3.2. Eser İçeriklerine Göre Analizler

Şekil 7'de R programında Bibliometrix arayüzüyle yaptığımız iklim mültecileri "Authorkeywords" parametresine göre en fazla tekrar edilen kelimeler tablo halinde verilirken, çeşitli parametrelere göre en sık kullanılan kelimeler de Tablo 9'da gösterilmiştir.

Şekil 7. Özetlere Göre Kelime Sıklıkları *(Parametre: Authorkeywords)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Verisetinde en sık kullanılan kelimeler çeşitli parametrelere göre sınıflandırılmış halde Tablo 9'da görülmektedir. Buna göre Abstract-Özet anahtar kelimesi ile bigram parametresine göre en sık kullanılan kelimelerin ilk üçü ise climate change (351), climate refugees (193), climate migration (39); başlık-title anahtar kelimesi seçilerek bigram parametresine göre en sık kullanılan kelimelerin ilk üçü climate refugees (94), climate change (51), climate migration (9) olurken; yazar anahtar kelimelerine-Author keywords göre seçilerek yapılan sıralama da ise ilk üç kelime climate change (68), climate refugees (45), migration (38) olmuştur.

Tablo 9. Çeşitli Parametrelere Göre En Sık Kullanılan Kelimeler

Kelime	**Sıklık**	**Kelime**	**Sıklık**	**Kelime**	**Sıklık**
climate change	351	climate change	68	climate refugees	94
climate refugees	193	climate refugees	45	climate change	51
climate migration	39	migration	38	climate migration	9
climate refugee	34	refugees	18	climate migrants	7
human rights	19	climate	13	change migration	6
global warming	18	climate refugee	12	climate-induced migration	6

climate migrants	17	adaptation	11	climate justice	6
south asia	17	climate justice	11	international law	6
climate change-induced	15	displacement	10	south asia	6
environmental change	15	vulnerability	7	displaced persons	5
sea level	15	international law	6	environmental migration	5
united nations	14	bangladesh	5	island developing	5
level rise	12	climate migration	5	legal protection	5
climate justice	11	conflict	5	rising tides	5
environmental migration	11	immigration	5	climate displacement	4
climate-induced migration	10	mobility	5	global governance	4
climate displacement	10	refugee	5	human rights	4
natural disasters	10	resilience	5	sea level	4
global climate	9	environment	4	tides climate	4
international law	9	global warming	4	climate conflict	3
climate crisis	8	human rights	4	climate refugee	3
environmental migrants	8	india	4	freshwater crayfish	3
human migration	8	mental health	4	international refugee	3
displaced people	8	pacific	4	international legal	3
Abstract-bigram *Özet-bigram*		*Authors keywords* *Yazar Anahtar Kelimeleri*		*Başlık-bigram* *Title-bigram*	

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.
(*Analize ait parametreler tablo sonundaki satırda gösterilmiştir*)

Şekil 8'de veri setindeki makalelerde kullanılan kelimelerin Authors keywords anahtar kelime ve (log10) parametresine göre kullanım sıklıkları gösterilmiştir. Kullanım sıklığına göre şekilde kelimelerin boyutu büyümekte veya küçülmektedir. Buna göre en büyük ve en sık kullanılan kelimeler daha büyük, kullanım sıklığı daha az olan kelimeler ise daha küçük gösterilmektedir (Omotehinwa, 2022: 6). Kelime Bulutu şekline göre en sık "climate change" kelimesi iken onu, climate refugees, migration, refugees, climate gibi kelimeler sırasıyla izlemektedir.

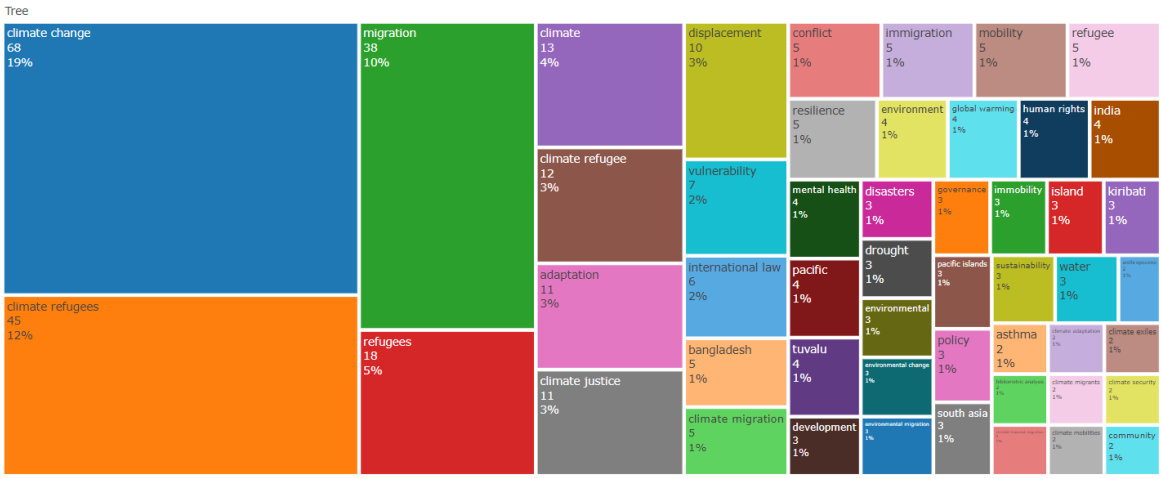

Şekil 8. Kelime Bulutu *(Parametre: Authors Keywords-log10)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Şekil 8'de gösterilen kelime sıklığı kelime bulutundaki kelimelerin yüzde ve kullanım sayısının

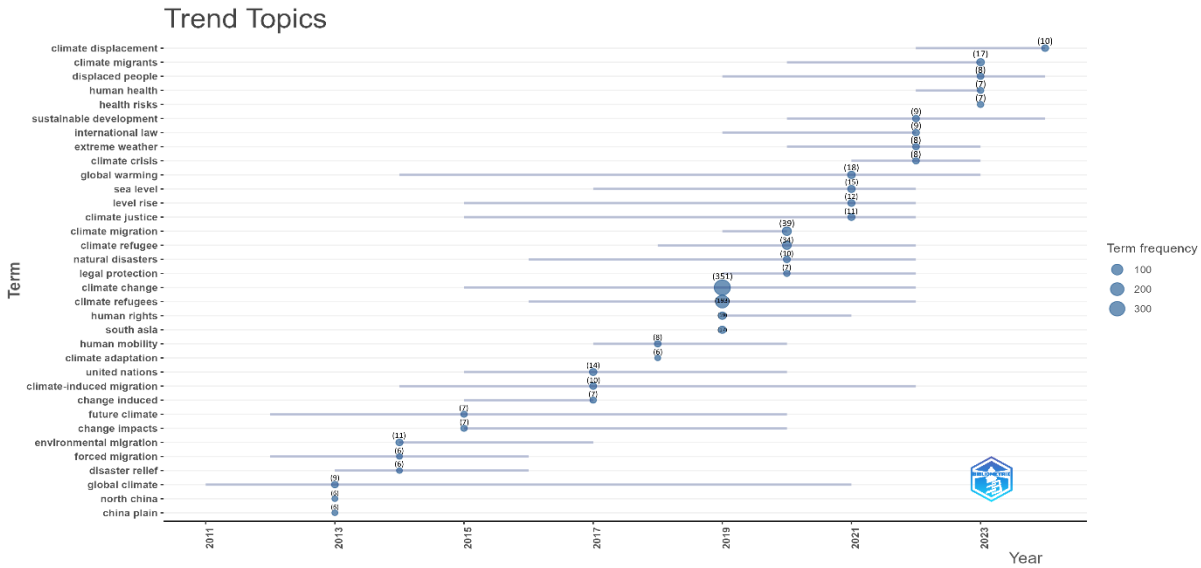
bulunduğu kelime haritası şeklinde gösterimi Şekil 9'da gösterilmiştir. En sık kullanılan kelimeler (Authors keywords-yazarların anahtar kelimeleri parametresine göre) sırasıyla climate change %19 (68), climate refugees %12 (45), migration %10 (38), refugees %5 (18), climate %4 (13), climate refugee %3 (12) olduğu görülürken diğer en sık kullanılan kelimeler için ayrıntılar Şekil 10'da mevcuttur.

Şekil 9. Kelime Ağacı *(Parametre: Author keywords)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

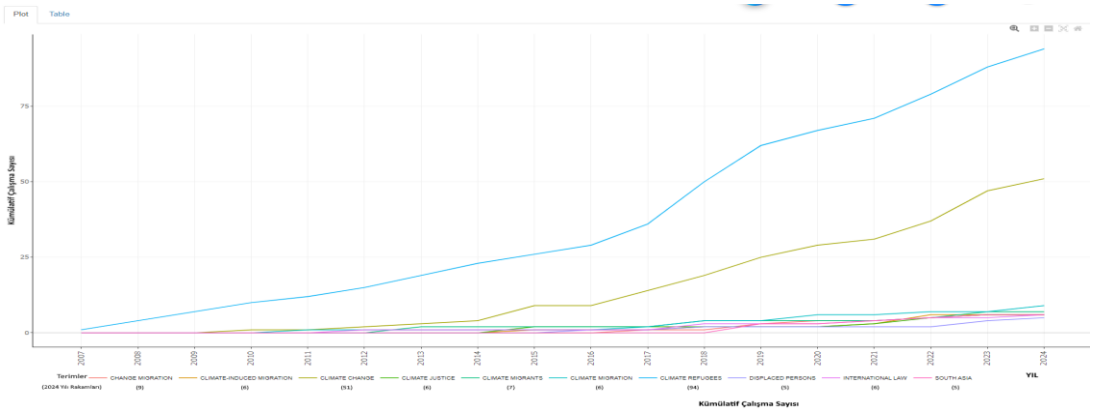
Kelimelerin yıllara göre kullanımındaki değişimini gösteren trend topics-sık kullanılan kelimeleri gösteren (Şekil 10) climate refugees kelimesinin popüler olduğu yıl 2019 yılı iken kullanım sıklığı (193) ve 2021'de ise (34) olmuştur. Yine climate migration'ın popülaritesi ve 2021 yılında kullanım sıklığı ise (39) iken climate migrants'ın 2023'te kullanımı (17) olmuştur.

Şekil 10. Sık Kullanılan Kelimeler *(Parametre: Abtracts-bigram)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Şekil 11'de makalelerdeki yıllara göre kelimelerin kullanım oranı gösterilmektedir. Yıllara göre artan kelimelere baktığımızda titles-başlık ve bigram parametrelerine göre en fazla kullanılan kelime climate refugees (94) olurken onu climate change (51) ve climate migration (9) takip etmektedir.

Şekil 11. Bütün Makalelerde Kullanılan Anahtar Kelimelerin Oranı *(Parametre: Titles bigram)*

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

3.3.3. Yazarların Üretkenliklerine-Atıflarına-Ülkelerine-Çalıştığı Kurumlarına Göre Analizi

Yazarlara göre analizde, yazarların birbirleriyle yazdıkları makale sayıları ve makale başına etki oranları, veri setindeki yazarların yayınlanma etkileri, yazarların (veri setindekilerin) çalıştığı kurumlar, veri setindeki yazarların ülkeleri gibi analizler bulunmaktadır.

Veri setindeki yazarların en fazla alıntılananların etkili olanlar yazarlar Tablo 10'da sıralamadaki yerleri ile birlikte gösterilmiştir. Buna göre S. Behrman ve A. Kent 8 nmakale ve 3,83 etki oranıyla birinci sırayı paylaşırken, N. Ahmad ve S. Jolly 7 makale ve 3,50 etki oranıyla ikinci sırayı paylaşmakta, Biermann F. 5 makale ve 3,00 etki oranıyla 3. sırada yer almaktadır. Ayrıca Türk yazarlarda tabloda 20. sırada Gunes B. 2 makale 1,00 etki oranıyla, 24. sırada Karaman H. 2 makale ve 0,83 etki oranıyla 28. sırada Benek S. bir makale ve 0,33 etki oranıyla 83. sırada Celenk B. bir makale ve 0,50 etki oranıyla, 122. sırada Eksi N. bir makale ve 1,00 etki oranıyla 166. sırada Gumus E. bir makale ve 1,00 etki oranıyla, 210. sırada Izol B. bir makale ve 0,33 etki oranıyla, 245. sırada Kuluslu E. bir makale ve 1,00 etki oranıyla, 272. sırada Turhan E. bir makale ve 0,33 etki oranıyla, 456. sırada Yetmen H. ise bir makale ve 0,33 etki oranıyla tabloda yer almaktadır.

Tablo 10. Yazarların Makale Sayıları ve Makale Başına Etki Oranları

Sıra No	Yazarlar	Makale	Makale Etkileri	Sıra No	Yazarlar	Makale	Makale Etkileri
1	Behrman S.	8	3,83	16	Ahuja N.	2	2,00
2	Kent A.	8	3,83	17	Atapattu S.	2	2,00
3	Ahmad N.	7	3,50	18	Baldwin A.	2	2,00
4	Jolly S.	7	3,50	19	Byravan S.	2	1,00
5	Biermann F.	5	3,00	20	Gunes B.	2	1,00
6	Boas I.	4	1,83	24	Karaman H.	2	0,83
7	Ayeb-Karlsson S.	3	1,00	28	Benek S.	1	0,33
8	Bettini G.	3	1,83	83	Celenk B.	1	0,50
9	Farbotko C.	3	2,50	122	Eksi N.	1	1,00
10	Fornale E.	3	2,50	166	Gumus E.	1	1,00
11	Hartmann B.	3	2,50	210	Izol B.	1	0,33
12	Mayer B.	3	3,00	245	Kuluslu E.	1	1,00
13	Na Na	3	3,00	272	Turhan E.	1	0,33
14	Raineri L.	3	2,50	456	Yetmen H.	1	0,33
15	Wewerinke-Singh M.	3	2,00				

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Tablo 11'e göre veri setindeki en etkili yazarların etkileri ve aldıkları atıf ve ortalama atıflar ile ilk yazılanlara göre sıralayıp atıf oranlarına bakıldığında, F. Biermann, I.J.C. Boas tarafından 2008 yılında Enviroment dergisinde yayınlanan "Protecting Climate Refugees" isimli makalede

F. Biermann adlı yazar yerel veri tabanından toplamda 388 atıf ortalama 5 atıf alırken, I.J.C. Boas isimli yazar ise toplamda 476 atıf ve ortalama 4 atıf almıştır. İkinci sırada ise Carol Farbotko isimli yazar Asia Pacific Viewpoint dergisinde 2010 yılında yayınlanan "Wishful sinking: Disappearing islands, climate refugees and cosmopolitan experimentation The Case for a Global Protocol" isimli makalesi ile toplamda 586 atıf ve ortalamada ise 3 atıf alırken, dördüncü sırada yer alan Betsy Hartmann 2010 yılında yayınlanan "Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse" isimli makalesi ile toplamda 316 atıf ve ortalamada ise 3 atıf almıştır.

Türk yazarlara gelindiğinde ise Can Baran Aktaş isimli yazar Procedia Engineering dergisinde 2016 yılında ortak yazar olduğu "Sustainable Temporary Housing: Global Trends and Outlook" isimli makale ile toplamda 23 atıf ortalamada ise 1 atıf ile 37. sırada, 2021 yılında yazılan ve Insight Turkey dergisinde yayınlanan "The Impasse of International Law on Climate-Induced Migration" isimli makalesiyle Bengü Çelenk toplamda 2 atıf ortalama bir atıf ile 77. sırada yer alırken aynı makale ile ortak yazar olan Burak Güneş ise toplamda ve ortalamada 2'şer atıf ile 142. sırada yer almış, son olarak 2015 yılında yazılan ve Global Environmental Change dergisinde yazılan "Adaptation as biopolitics: Why state policies in Turkey do not reduce the vulnerability of seasonal agricultural workers to climate change" isimli makalenin ortak yazarlarından olan EthemcanTurhan isimli yazar toplamda 26 alıntı ortalamada ise bir atıf ile 335. sırada yer almıştır.

Tablo 11. Veri Setindeki Yazarların Yayınlanma Tarihlerine Göre Etkileri

Sıra	Yazar	h_index	g_index	m_index	Toplam Atıf	Ortalama Atıf	Yayın Tarihi
1	Biermann F.	3	5	0,176	388	5	2008
2	Boas I.	3	4	0,176	476	4	2008
3	Farbotko C.	3	3	0,2	586	3	2010
4	Hartmann B.	3	3	0,188	316	3	2009
5	Raineri L.	3	3	0,6	20	3	2020
6	Ayeb-Karlsson S.	2	3	0,286	26	3	2018
7	Behrman S.	2	4	0,286	18	8	2018
8	Bettini G.	2	3	0,167	288	3	2013
9	Byravan S.	2	2	0,2	17	2	2015
10	Dun O.	2	2	0,143	207	2	2011
11	Fornale E.	2	3	0,25	9	3	2017
12	Fungladda W.	2	2	0,182	24	2	2014
13	Kelman I.	2	2	0,133	73	2	2010
14	Kent A.	2	4	0,286	18	8	2018
15	Lazrus H.	2	2	0,154	407	2	2012
16	Mayer B.	2	3	0,182	23	3	2014
17	Mcnamara K.	2	2	0,125	186	2	2009
18	Methmann C.	2	2	0,182	155	2	2014
19	Molla N.A.	2	2	0,182	24	2	2014
37	Aktas C.B.	1	1	0,111	23	1	2016
77	Celenk B.	1	1	0,25	2	1	2021
142	Gunes B.	1	1	0,25	2	2	2021
335	Turhan E.	1	1	0,1	26	1	2015

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında yazarlar tarafından

hazırlanmıştır.

Yazarların çalıştığı üniversiteler Tablo 12'de görülmektedir. Buna göre veri setindeki yazarlardan 13 makale Melbörn Üniversitesinden, on ikişer makale ile ikinciliği paylaşan üniversiteler ise Hindistan Kamu Yönetimi Enstitüsü, Delhi Ulusal Hukuk Üniversitesi, South Asian University Delhi, Güney Asya Üniversitesi Delhi Hindistan, Auckland Üniversitesi Yeni Zellanda, Madison Wisconsin Üniversitesi-ABD iken, 11'er makale ile Doğu Anglia Üniversitesi-İngiltere ve Wollongong Üniversitesi-Avustralya listeye 3. sıradan girmiştir. Türkiye'den ise İstanbul Üniversitesi ve Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi 4'er makale ile sıralamada 36. ve 37. sırada yer alırken, 110. sırada 2 makale Harran Üniversitesi, 130. sırada 2 makale ile Marmara Üniversitesi, 204. sırada 2 makale ile Uşak Üniversitesi, 2 makale ile 260. sırada Kilis 7 Aralık Üniversitesi son olarak 262. sırada Kadir Has Üniversitesiyle 300. sırada Sabancı Üniversitesi bir makale ile sıralamada yer almıştır.

Tablo 12. Yazarların (veri setindekilerin) Çalıştığı Kurumlar

	Üniversite	**Makale Sayısı**
1	Universty Melbourne-Melbörn Üniversitesi-Avustralya	13
2	Indian Institute of Public Administration: IIPA- Hindistan Kamu Yönetimi Enstitüsü	12
3	National Law University- Delhi Ulusal Hukuk Üniversitesi-Hindistan	12
4	South Asian University Delhi- Güney Asya Üniversitesi-Delhi-Hindistan	12
5	The University of Auckland- Auckland Üniversitesi-Yeni Zellanda	12
6	University of Wisconsin-Madison USA-Wisconsin-Madison Üniversitesi -ABD	12
7	University of East Anglia- Doğu Anglia Üniversitesi-İngiltere	11
8	University of Wollongong - Wollongong Üniversitesi-Avustralya	11
9	Centre for International Sustainable Development Law-Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Hukuku Merkezi-Kanada	10
10	United Nations University- Japonya Birleşmiş Milletler Üniversitesi	9
11	The University of the South Pacific- Güney Pasifik Üniversitesi-Fiji	9
12	Royal Holloway University - Royal Holloway Üniversitesi-İngiltere	7
13	The University of Hamburg -Hamburg Üniversitesi-Almanya	7
14	University of Oxford-Oxford Üniversitesi-İngiltere	7
15	The Australian National University- Avustralya Ulusal Üniversitesi	7
16	University of Bern Bern Üniversitesi-İsviçre	6
17	University of Copenhagen-Kopenhag Üniversitesi-Danimarka	6
18	University of Lisbon-Lizbon Üniversitesi-Portekiz	6
19	University of Oslo-Oslo Üniversitesi-Norveç	6
20	University of Stockholm- Stokholm Üniversitesi-İsveç	6
25	University of Cambridge- Kembriç Üniversitesi	5
35	Harvard Law School- Harvard Hukuk Fakültesi-ABD	4
36	İstanbul Üniversitesi-Türkiye	4
37	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Türkiye	4
110	Harran Üniversitesi-Türkiye	2
130	Marmara Üniversitesi-Türkiye	2
204	Uşak Üniversitesi-Türkiye	2
260	Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Türkiye	2
262	Kadir Has Üniversitesi-Türkiye	1

300	Sabancı Üniversitesi-Türkiye	1

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Katkı sunan yazarların ülkelerine sıralanması ise Tablo 13'te görülmektedir. Buna göre en fazla makale yazılan ABD'de toplam 66 makaleden 58 tane makale tek yazarlı iken 8 tane çok yazarlı yani başka ülkedeki yazarlarla ortak yapılmıştır. Aynı şekilde ikinci sırada yer alan Avustralya'da yazılan 27 makaleden 19 tane tek yazarlı iken 8 tane ise başka ülkedeki yazarlarla iş birliği şeklinde, 3. sırada İngiltere'de yazılan 26 makaleden ise 13 tane tek yazarlı iken 13 tane ise başka ülkedeki yazarlarla ortak şekilde yapılmıştır. Türkiye ise 4 tane tek yazarlı 1 tanesi ise farklı ülkedeki yazarlarla iş birliği şeklinde yazılan toplamda 5 makale ile sıralamaya Norveçten sonra ve Fransa'dan önce 15. sırada yer almaktadır.

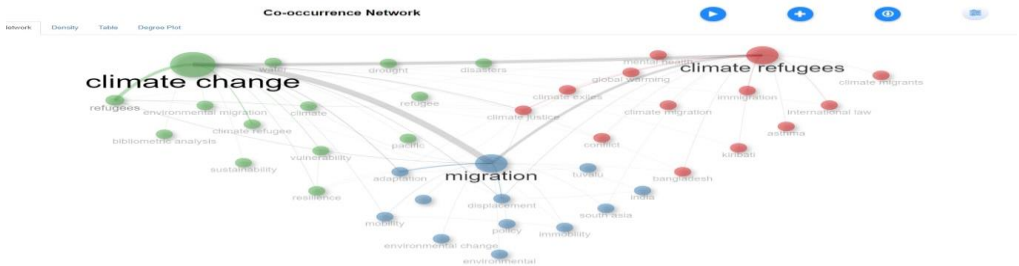
Tablo 13. Katkı Sunan Yazarların Ülkesi (Corresponding Author's Countries)

Sıra	Ülke	Makale Sayısı	Tek Yazarlı	Çok Yazarlı	Sıklık	MCP_Ratio
1	ABD	66	58	8	0,241	0,121
2	Avustralya	27	19	8	0,099	0,296
3	İngiltere	26	13	13	0,095	0,5
5	Hindistan	15	15	0	0,055	0
6	Hollanda	14	8	6	0,051	0,429
7	Almanya	12	6	6	0,044	0,5
8	İtalya	8	4	4	0,029	0,5
9	İsveç	8	8	0	0,029	0
10	Kanada	7	6	1	0,026	0,143
11	Çin	7	5	2	0,026	0,286
12	İsviçre	7	6	1	0,026	0,143
13	Yeni Zellanda	5	5	0	0,018	0
14	Norveç	5	4	1	0,018	0,2
15	Türkiye	5	4	1	0,018	0,2
16	Fransa	4	3	1	0,015	0,25

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

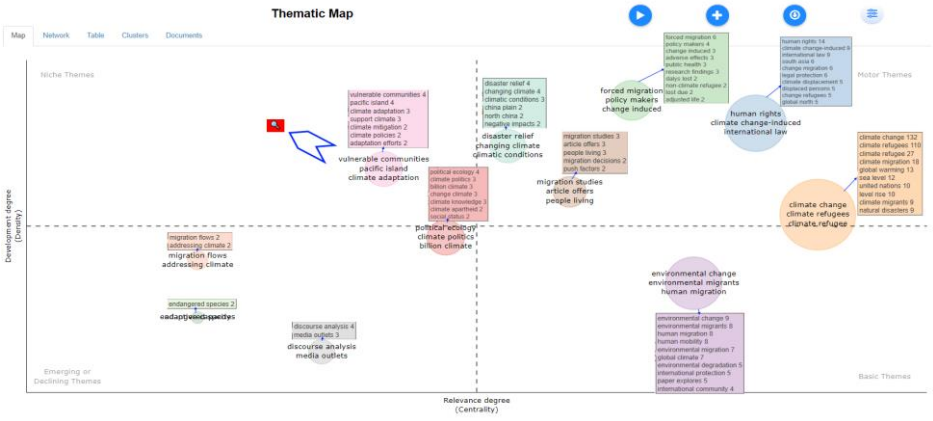
3.3.4. İş Birliği Ağlarına Göre Analizler

İş Birliği Ağı (Co-occurence network) yani birlikte geçme analizinde yazarların çalışmalarında kullandığı aynı renkteki kelimeler birlikte kullanılır. Çizginin kalınlığı da kelimelerin ne kadar çok birlikte kullanıldığını gösterir. Yuvarlakların aynı renkte olmaları ise onların bir arada daha fazla kullanıldığı anlamına gelmektedir. Farklı renkteki yuvarlaklar ise farklı birer kümeyi gösterir. Aradaki bağların kalınlığı da aralarındaki tekrarlı ilişkinin sıklığını gösterir. Düğümün büyümesi onun daha çok diğerleriyle birlikte kullanıldığı anlamına gelir (Omotehinwa, 2022: 5).

Şekil 12. Yazarlar arasında Kelimelere Göre İş Birliği Ağı (Co-occurence Network)
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programı yardımıyla hazırlanmıştır.

Buna göre yazarlar ağında üç küme bulunmaktadır. Bu kümelerin en büyüğü ise şekilde 12'de görüldüğü gibi "climate justice, international law, bangladesh, climate migration, conflict, immigration, global warming, mental health, kiribati, asthma, climate exiles ve climate migrants" kelimeler ağından oluşan "*climate change*" kelime ağı, "migration adaptation, displacement, mobility, india, tuvalu, development, environmental, environmental change, immobility, policy, south asia" kelimelerinden oluşan "*climate refugees*" kelime ağı ikinci büyük düğümü oluşturmakta ve son olarak ise "refugees, climate, climate refugee, vulnerability, refugee, resilience, pacific, disasters, drought, environmental migration, sustainability, water" gibi kelimelerden oluşan "*migration*" kelime ağı ise üçüncü büyük düğümü oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda bizlere ilkim mültecileri konusunda bulunan ekolleri de göstermektedir. Buna göre iklim mültecilerinde climate change, climate refugees ve migration konu başlıkları ile bunların alt başlıklarının başını çektiği konuları işleyen yazarların bulunduğu üç ekol olduğunu sonucuna varılabilir.

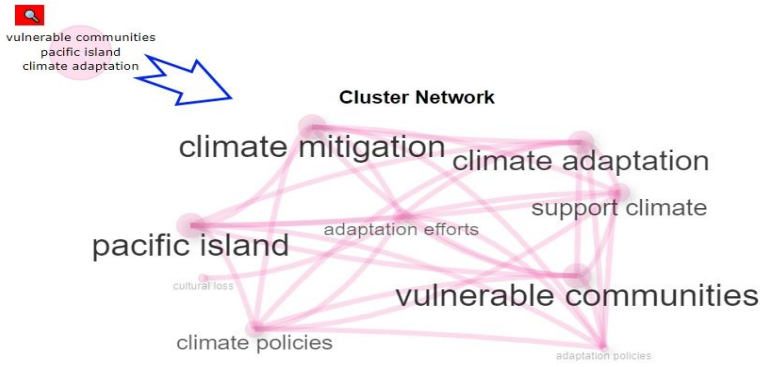
Şekil 13. Tematik Harita *(Parametre:* Abstract Bigram*)*
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Şekil 13'teki tematik harita iki eğriden oluşmaktadır. Dikeyde bulunan kısım *Density-yoğunluk*, yatay ise *Centrality-merkeziyetçilik* eğrisinden oluşmaktadır. Yine şekilde sağ üst köşeye ve yukarıya doğru artış anlamına gelirken, sol alt köşeye ve sola doğru azalış anlamına gelmektedir. Yine tablo ortadan geçen iki yatay ve dikey eğri ile dörde ayrılmıştır. Bu dört eğri sağ altta Basic-Temel Temalar, Sağ üst köşede Motor temalar, sol alt köşe Emerging or declining -Artan veya kaybolan/azalan temalar ya yeni yeni ortaya çıkan temalardır. sol üst köşede ise Niş temalar bulunmaktadır. Motor temalar hem çok kullanılan hem de birlikte kullanıldığı diğer makalelerle daha ilişkilidir. Dolayısıyla bunlar en sağlam ortaya çıkan temalarıdır. Bu temalar abstracklerden, authors keywordslerden ya da keywordslerden çıkan temalardır. Niş temalar ise yoğunluğu yüksek ama merkeziyetçiliği uzak olan temalardır kıyıda köşede kalmış konulardı. Artan veya kaybolan/azalan temalar hem ufak tefek kenarda olan hem de fazla ile birşeylerle ilişkisi olmayan hem merkeziyetçiliği hem de yoğunluğu düşük olan temalardır. Basic-Temel temalar ise merkeziyetçiliği yüksek ama yoğunluğu düşük olan motor temalar ile kullanılan ama onlara nazaran fazla yoğun kullanılmayan ilişkileri düşük temalardır (Omotehinwa, 2022: 5).

Buna göre örneğin motor temalar kısmında climate change kümesindeki 132 çalışmada climate change, 110 çalışmada climate refugees kelimesi geçerken, 18 çalışmada "climate migration", 27 çalışmada "climate refugee", 13 çalışmada "global warming", 9 çalışmada "climate migrants", 12 çalışmada "sea level", 10 çalışmada "united nations", 10 çalışmada "level rise", 7 çalışmada "climate justice", 7 çalışmada "climate-induced migration", 9 çalışmada "natural disasters" kelimesi geçmektedir. Niş temalar kısmında bulunan "vulnerable communities" kümesi içinde bulunan "climate adaptation" kelime alt kümesinde ise "climate adaptation, "vulnerable communities, pacific island, climate mitigation, climate policies, support climate, adaptation efforts" kelimeleri 7'şer çalışmada geçmektedir.

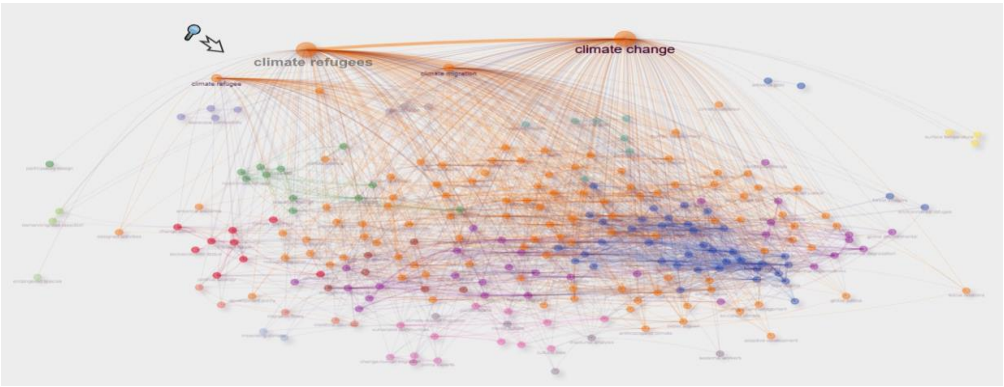
Motor temalarda artan kısmında "change migration" kümesinde "change-induced displacement,

refugee law konuları, forced migration" kümesinde "forced migration, non-climate refugee ve environmental migration" konuları bulunurken, niş temalar kısmında ise vulnerable communities kümesinde "climate adaptation, vulnerable communities, climate mitigation" önemi artan konu başlıklarından sayılabilinir. Ayrıca niş kısmındaki vulnerable communities üzerine tıkladığımızda ise şekil 14'teki vulnerable communities küme ağı çıkmaktadır.

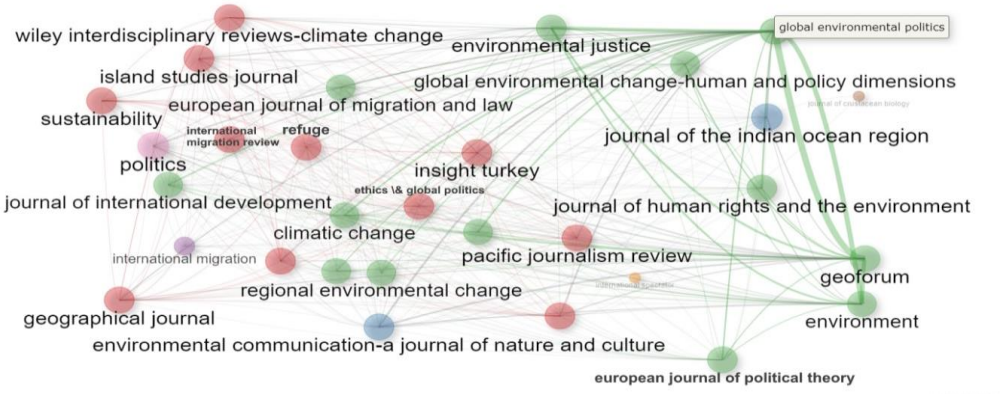
Şekil 14. Vulnerable Communities Küme Ağı
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Bu kümede vulnerable communities ile ilişkili olan diğer bağlantılı kelimeler "climate mitigation, cimate adaptation, vulnerable communities, pacific island, adaptation efforts, climate policies, support climate" kelimeleri ayrıntılı görülebilir.

Şekil 15. Tematik Network-Ağ Görünümü
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

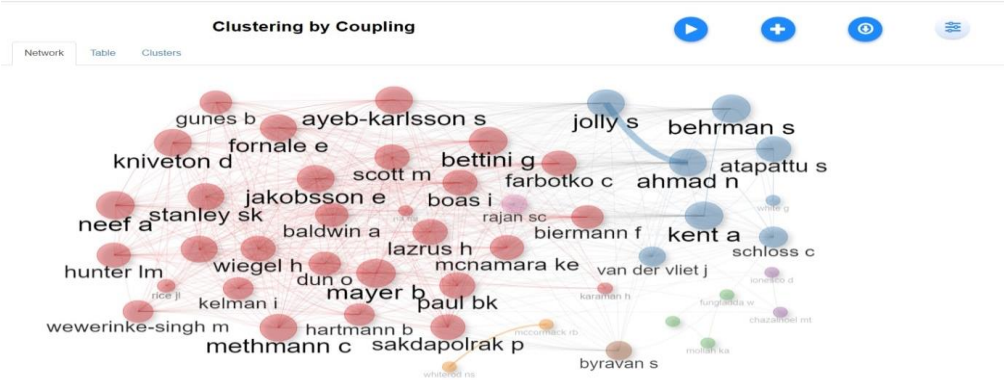
Şekil 15'te ise Şekil 13'teki tematik harita kümeleri içindeki bileşenleri ve bunların birbirleriyle ilişkisini gösteren ağ görünümü "küme görünümü" şeklinde ayrıntılı görülmektedir. Bu şekil aynı zamanda Şekil 13'teki bütün kümelere genel ağ şeklinde bakışı ve birbirleriyle ilişkisini göstermektedir.

Şekil 16. Kaynaklara Göre Kümeleme (Sources titles global citation score titles terms)

Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

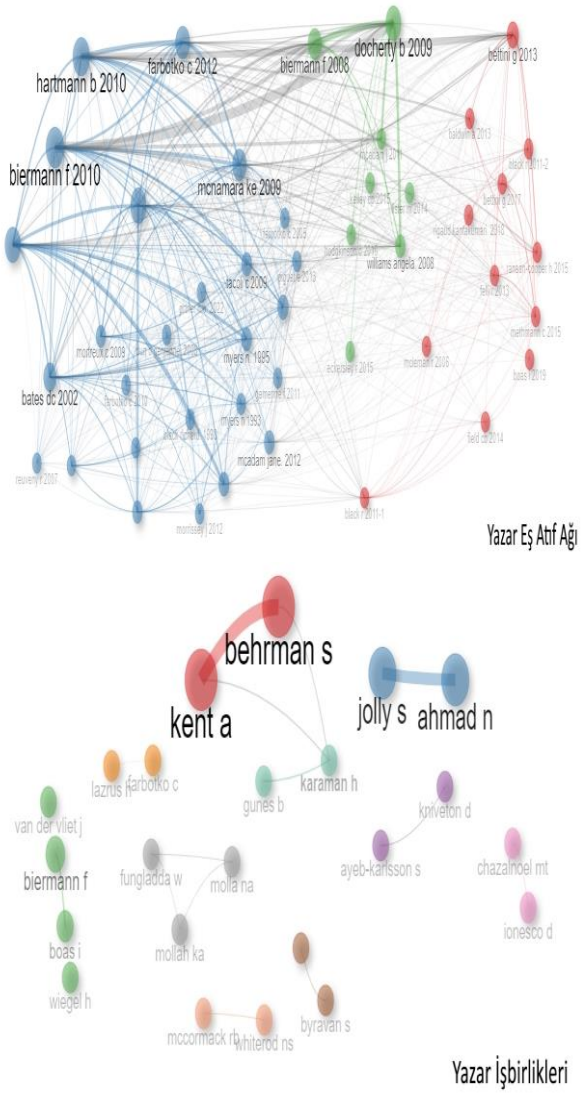
Veri setimizde bulunan yazarların çalışmalarını yazmış olduğu kaynakların birbirleriyle etkileşimine göre kümeleme analizini Şekil 16'da görülmektedir. Mesela *Geoforum, Enviroment, Global Enviromental Politics* dergileri arasındaki bağın kalınlığı, bu dergiler arasındaki ilişki yoğunluğunu ve fazla olduğunu göstermektedir.

Şekil 17. Yazarlara Göre Kümeleme
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.
(*Parametreler: Reference-Local Citation Score- Author Keywords*)

Yazarlar arasındaki ilişkiye göre aradaki bağın kalınlığı artarken ve yazarların veri tabanındaki etkinliğine göre ise yazarların düğüm boyutu büyümektedir (Şekil 17). Örneğin Ahmad N. ile Jolly S. arasındaki yazarlar arasındaki bağ diğerlerinden daha kalın olması bu iki yazar arasındaki ilişkinin yoğunluğunu gösterir.

Şekil 18'de solda bulunan eş atıf ağı veri setindeki çalışmaların kullandıkları kaynakların aldığı atıflara göre düğümler ve aralarındaki bağlar büyümekte veya küçülmektedir. Düğümlerin boyutu, yazar tarafından işbirliği içinde yayınlanan belgelerin sayısını gösterirken, kenarların kalınlığı işbirliği sıklığını göstermektedir; Daha kalın bir bağ, bağlı yazarlar (düğümler) arasında daha fazla işbirliği anlamına gelmektedir (Omotehinwa, 2022: 10). Yine buna göre Bierman F. (2010) ile Farbotko C. (2012), Hartman B. (2010), Bierman F. (2008), Docherty B. (2009) bu alan yazına en fazla destek olan yazarlar ve makaleleri örnek gösterilebilinir. Bu kaynaklar bizim veri setimizde olmak zorunda değildir (Omotehinwa, 2022: 3). Bizim veri setimiz dışında kaynaklarda şekilde olabilir. Bates D.C. (2002) ve Hu Lt. (1999) bunlara örnek verilebilir.

Şekil 18. Yazar Eş Atıf Ağı (Sol Şekil) ve Yazar İşbirlikleri (Sağ Şekil)
Kaynak: WoS veri tabanı kullanılarak R tabanlı Bibliometrix programında hazırlanmıştır.

Şekil 18'de sağdaki şekilde ise yazarların çalışmalar için kendi aralarında kurdukları iş birlikleri gösterilmiştir. Yazarlar arasındaki bağlar, bağlı yazarların en az iki belgeyi birlikte yayınladığını gösterir. Düğümlerin boyutu, yazarın iş birliği içinde yayınladığı belge sayısını gösterir ve bağların kalınlığı iş birliğinin sıklığını gösterir; daha kalın bir bağ, bağlı yazarlar (düğümler) arasında daha fazla iş birliği anlamına gelir (Omotehinwa, 2022: 11). Buna göre Kent A. ve Behrman S. isimli yazarlar ile Jolly S. ve Ahmad N. isimli yazarlar arasındaki bağlar ve yazarların kendi düğümleri diğer yazarlar ile onların aralarındaki bağlara göre daha kalın/büyüktür. Bu ise bu yazarların birlikte hem daha fazla makale yazdıklarını hem de literatüre diğer yazarlara göre daha fazla birlikte katkıda bulunduklarını göstermektedir. Yine ortak ağdaki yazarların düğümlerin rengide aynı olmaktadır. Yani birbirleriyle daha fazla ve yoğun ilişki kuran yazarların düğme boyutu ve aradaki bağ daha büyük olarak aynı kümede bulunmaktadır (Omotehinwa, 2022: 11). Şekilde dokuz küme bulunmakta, örneğin Ahmad N. ve Jolly S. 1 nolu mavi renkli düğümlerin olduğu kümede iken, Behrman S, Kent A. kırmızı 2 nolu kırmızı kümede, Gunes B., Karaman H. isimli yazarlar ise yeşil renkli 3 nolu kümede bulunmaktadırlar.

Sonuç

İklimde meydana gelen değişiklikler, doğal yaşam, bitki örtüsü ve hayvan türlerinde zincirleme etkiler oluşturarak, gelecekte iklim kaynaklı insan göçlerinin artmasına neden olmaktadır. İklim mültecileri olarak tanımlanan bu kişilerin korunması ve yerleştirilmesine yönelik küresel bir tutumun benimsenmesi ve kapsamlı bir eylem planının oluşturulması gerekmektedir. İklim göçleri büyük ölçüde önlenebilir nitelik taşırken, iklim kaynaklı afetlerden kaynaklanan zorunlu göçlerin tamamen engellenmesi mümkün değildir. Ancak, bu tür afetlerin yol açacağı zararların ve etkilerin azaltılmasına yönelik planlamalar geliştirilebilir.

İklim değişikleri sadece çevresel bir sorun değil aynı zamanda ekonomik, siyasal ve sosyal bir sorundur. İklim değişikliğinin en belirgin sonuçlarından bazıları gıda güvensizliği, su kıtlığı, kaynaklara eşitsiz erişim, hastalık yayılması ve deprem, çığ, tsunami ve heyelan gibi doğal afetlerdir; bunlar yaşamı ve geçim kaynaklarını bozar ve gönüllü veya zorunlu, geçici veya kalıcı, iç veya sınır ötesi olsun göçü ve yerinden edilmeyi teşvik eder. İklim değişikliği çoğu ülkenin gündeminde yer alsa da, ulusların iklim değişikliğinin neden olduğu kitlesel göçten kaynaklanan yükleri üstlenme ilgisi eksiktir (Sakellari, 2021: 68).

İklim değişikliği, sosyo-yapısal koşulları doğrudan ve önemli bir şekilde olumsuz etkileyerek çatışmalar yaratma veya şiddetlendirme potansiyeline sahiptir. Örneğin araştırmacılar Avrupa veya Kuzey Amerika'daki insanlara iklim değişikliği tehdidini hatırlatmanın bile etnosentrizmi, otoriterliği, iç grup normlarına uymayı, ırkçılığı ve uyuşturucu satıcıları gibi belirli sosyal grupları aşağılama eğilimlerini artırdığını bulmuşlardır (Shanaah, 2024: 67).

Dünya'nın ticari ve ekonomik anlamda önde gelen sanayileşmiş ulusları ülkeleri karbon emisyonlarının aslan payından sorumlu iken gelişmekten olan ülkeler iklim değişikleri ve bunun sonucu meydana gelen mülteci göçlerinden en fazla zarar gören ülkeler olmaktadır (Reschechtko, 2020). Avrupa genelinde iklim şüpheciliği ve öfkeli göçmen karşıtı duyguların arka planında, iklim değişikliği politikaları ve iklimden kaynaklı göç politikalarının yeterince insanlara anlatılamaması yatmaktadır (Hiraide, 2022: 267).

Karl Popper "*Bilim sorunla başlar, sorunla biter"* der (Baudouin, 1993: 30). Karl Popper devamında "*Akademinin temel ilkelerinden biri, sonuçlarını paylaşmak, diğer bilim insanlarıyla tartışmak ve böylece ilerlemeye devam etmektir. Ancak bu, akademik sonuçların asla yalnızca kişinin kendi kişisel gelişimi için üretilmediği, aynı zamanda her zaman yayınlanması gerektiği anlamına da gelir*" diyerek ekler (Ball, 2021:5). Yine Popper'a göre öznel kanısal yaşantılar, hiçbir zaman bilimsel önermelerin doğruluğunu savunamaz, tersine bilimde yalnızca görgül ve ruhbilimsel bir araştırmanın nesnesi olarak rol oynayabilirler (Popper, 1998: 69).

Yaşadığımız yüzyılda bilim insanlarının ürettiği bulgular kitaplarda, dergilerde, konferanslarda ve 2000' lerin başından bu yana blog yazılarında, web sitelerinde, veritabanlarında veya giderek daha fazla kullanılılıyor Akademik yayınların sayısı hızla artmakta ve yayınlanan her şeyle güncel kalmak giderek daha imkansız hale gelmektedir. Ayrıca, ampirik katkılara yapılan vurgu, hacimli ve parçalı araştırma akışlarına neden olmuştur. Bu, bilgi biriktirme ve bir dizi önceki araştırma makalesi aracılığıyla aktif olarak kanıt toplama yeteneğini engeller. Bu nedenle, literatür incelemeleri, mevcut bilgi tabanını etkin bir şekilde kullanmak, bir araştırma hattını ilerletmek ve profesyonel yargı ve uzmanlığı kullanma ve sürdürme pratiğine ilişkin kanıta dayalı içgörü sağlamak için geçmiş araştırma bulgularını sentezlemede giderek daha önemli bir rol üstlenmektedir (Aria ve Cucurolla, 2017: 959).

Bu konuda araştırmacıların imdadına, bibliyometrik analiz yetişmektedir. Bibliyometrik analiz, büyük hacimli yapılandırılmamış verileri titiz bir şekilde anlamlandırarak, köklü alanların kümülatif bilimsel bilgisini ve evrimsel nüanslarını deşifre etmek ve haritalamak için kullanışlıdır. Bu nedenle, iyi yapılmış bibliyometrik çalışmalar, bir alanı yeni ve anlamlı yollarla ilerletmek için sağlam temeller oluşturabilir. Bibliyometrik analiz akademisyenlerin *(1)* Tek elden bir genel bakış elde etmelerini, *(2)* Bilgi boşluklarını belirlemelerini, *(3)* Araştırma için yeni fikirler türetmelerini ve *(4)* Alana amaçlanan katkılarını konumlandırmalarını sağlar ve güçlendirir (Donthu vd., 2021: 285).

Klasik yöntemleri kullanan sistematik literatür taramaları, dar bir çalışma kapsamı gerektirirken, büyük verilerle çalışmada ise meta-analiz ve bibliyometrik analizin her ikisi de her ikisi de büyük miktarda literatürü işleyebilmelerine rağmen meta-analizler genellikle teori genişletme araçları olarak kullanılır. Buna karşılık, bibliyometrik analiz, farklı araştırma bileşenleri (örneğin, yazarlar, ülkeler, kurumlar, konular) arasındaki sosyal ve yapısal ilişkileri analiz ederek bir alanın bibliyometrik ve entelektüel yapısını özetler (Donthu vd., 2021:287).

İklim mültecileri hakkında Web Of Science (WoS) veritabanında yayınlanmış makalelerin Bibliyometrik analiz yoluyla inceleyen makale, bu alanda birçok şekilde literatüre ve araştırmacılara katkıda bulunmaktadır: *İlk olarak*, bu çalışma kapsamlı bir bibliyometrik analiz şeklinde incelenmemiş olan iklim mültecileri konusu bibliyometrik analizini ortaya konulmuştur. Yine bu çalışma, araştırmacılar tarafından sistematik incelemelerde büyük ölçüde göz ardı edilen iklim mültecileri konusunun insanlık için önemli bir sorun olduğu konusuna bir kez daha dikkat çekmektedir. *İkinci olarak*, çalışma iklim mültecileri ile ilgili verileri görselleştirerek sonuçların daha kolay analiz edilmesine ve bu alanda yapılan çalışmaların alıntı/atıf ve performans analizlerini sunarak hem bu alandaki çalışmaların geçmişten bu yana nasıl evrildiği konusunda hem de bu alanda ağırlığı olan yazarların/dergilerin/ülkelerin bu alana katkısını göz önüne çıkarmayı çalışmıştır. *Son olarak* bu çalışmanın diğer katkısı ise metodolojik yönden bibliyometrik analizi kullanma ve uygulama açısından bibliyometrik analiz yapacak araştırmacılara araştırma sürecini gösterme ve yorumlama açısından örnek olma amacı taşımaktadır.

Bu araştırma, akademisyenler ile konuya ilgi duyan kişi ve kurumlara iklim mültecileri konusuna dair genel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ayrıca, ilgili literatürdeki boşlukların tespitine katkı sağlayarak, yöneticilere yönelik iklim mültecilerine ilişkin yasal ve sosyal düzenlemelerin gelecekte daha fazla önem kazanabileceğine dikkat çekmesi bakımından katkı sunmaktadır.

Bibliyometrik metodolojinin doğası kendi içinde bir sınırlamaya sahip olduğundan (Donthu vd., 2021) (bu araştırma Web Of Science veri tabanıyla ve berlirli tarihler arasını kapsamaktadır), bibliyometrik analizin doğası gereği nicel olduğu ve nicel ve nitel sonuçlar arasındaki ilişkinin genellikle araştırmacı tarafından belirlendiği (araştırmada yerel WoS veritabanından elde edilen sayısal veritabanı kullanıldığı ve bu verilerin araştırmacının uzmanlık alanına göre çeşitli parametreler ile arka planda kalmış gizil farklı unsurları araştırma yapılan yazına araştırmacılara sunma amacını araştırmacının konu hakkında yaptığı farklı destek unsurları ile desteklemesi-konu hakkında yazılmış rapor vb. gibi) göz önüne alındığında, araştırmacının konu hakkında yaptığı yorumlar önem taşımaktadır. Bibliyometrik analiz çalışma yapısının bu unsurlarını dikkate alınarak analiz yorumları aşağıda sunulmuştur. Buna göre:

Yapılan analizleri özetlendiğinde, iklim mültecileri hakkında yazılan makalelerin yıllık gelişim 2012-2016-2020 ve 2024 yıllarında grafik düşüş ve 2018 ve 2022 yıllarında ise eğrinin zirve noktalarında olduğu görülmektedir. En fazla makalenin yazıldığı ve en fazla atıf alan ülke Amerika olurken, ikinci sırada ingiltere gelmekte, Türkiye ise 12 makale ve 34 atıf ile sıralamada yer almaktadır. Sorumlu yazarların ülkeleri ise en fazla makalenin yazıldığı ile paralel bir seyir izlemektedir. tek ve çok yazarlı makalelerde ABD ilk sırada yer alırken, çok yazarlı makaleler kategorisinde İngiltere ilk sırada yer alırken bu kategoride Amerika ve Avustralya aynı sayıda makale ile ikinciliği paylaşmakta Türkiye ise 4 tane tek yazarlı makale ve 1 tane de diğer ülkelerle işbirliği halinde yazılan çok yazarlı makale ile sıralamada yer almaktadır.

İklim mültecileri yazınında veri tabanımızda en fazla katkı yapan etkili dergiler ise göre ilk sırada Climate Refugees, iRefugees, Climate Refugees In South, Geoforum dergileri en etkili dergiler olarak yer alırken Türkiyeden ise insight Turkey dergisi sıralamada yer bulmuştur. En fazla katkı yapan yazarlar Behrman S. A. ve Kent A. isimli Ahmad N. ve Jolly S. isimli yazarlar olmakta aynı zamanda bu yazarlar yazarlar arasındaki iş birliği tablosunda da en fazla konu hakkında çalışma yapan yazarlar olarak görülmektedir. Gunes B. Karaman H., Cebesoy U.B. Türkiyeden katkı sunan yazarlara örnek verilebilir. Veri setindeki kaynakçalardaki dergilerin etkisine göre en etkili dergiler listesinde Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions dergisi ilk

sırada yer alırken onu Climatic Change, Population and Environment dergisi, Nature dergisi, Proceedings of The National Academy Of Sciences (PNAS) dergisi, Science dergisi yer almaktadır.

Üç alan grafiğine göre iklim mültecileri konusunda en fazla katkı sağlayan, ülkeler, yazarlar ve katkı sağladıkları başlıklara göre en fazla Hindistan'dan katkı sağlayan yazarlar Ahmed N., Jolly S. migration, adaptation, enviromental refugees, human rights kelime başlıklarında katkı sağlarken İngiltere'den Behrman S., Kent A., Ayeb Karlsson S. isimli yazarların migration, adaptation, enviromental refugees, climate change ve governance kelime başlıklarına ağırlıklı olarak katkıda bulunduğu ve Türkiyeden ise Gunes B.'nin ise enviromental refugees, human rights konu başlıklarına daha fazla katkıda bulunmuşlardır. "Climate Refugees" yazınının Histograf-tarihsel gelişimi'ne genel olarak bakıldığında ise WoS veri tabanında bu konu hakkında 2007 yılından Emma Brindal Karen Elizabeth McNamara tarafından yazıldığı görülürken en fazla bu alana katkıda bulunanlar ise Betsy Hartmann (2010), Farbotko C. (2012) Türkiye'den ise yanında Gunes B. 2022 tarihsel gelişimde en fazla katkıda bulunanlar arasında sayılabilir. Biermann F., Boas I., Farbotko C., Hartman B., Bettini G., Dun O. isimli yazarlar en sık yazan ve sıralamada en fazla atıf olan yazarlardır. İklim Mültecileri' kavramı ile ilgili WoS veri tabanında taranan makalelerin yer aldığı en fazla H-index ve en fazla alıntıya sahip dergiler Geoforum dergisi, Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change dergisi, European Journal Of Political Theory, Environment dergisi ve Türkiye'den ise insight dergisi yer almaktadır.

Çalışmanın özeti sunulduktan sonra genel yorumlara gelindiğinde, çalışmaların yayınlandığı dergilerin beklentiye uygun olarak iklim konulu ve göç ile ilgili yayın yapan dergiler olmaktadır. Buna göre iklim sorunu yaşayan ülkeler (örneğin ABD, Hindistan, Avustralya gibi ülkeler) tek yazarlı ve iş birliği halinde yazılan çalışmalarda ilk sıralarda yer alırken, konu hakkında literatüre en fazla katkı yapan yazarların ilk sırasında iklim mültecileri ile araştırmalarda öne çıkan İngiliz Warwick Üniversitesinden akademisyen Simon Behrman gelirken, ikinci sırada yine İngiltere'den University Of Anglia'dan iklim, iklim göü hakkında makaleleleri bulunan Avidan Kent, Üçüncü sırada ise Hindistan Yeni Delhi South Asian University'den akademisyen Nafees Ahmad ve yine aynı üniversiteden Stellina Jolly'yi iklim ve çevre konusunda kitap ve makaleleri bulunan Hollanda-Uttrech üniversitesinden Frank Biermann, yine Hollanda'da Wageningen üniversitesinde çevre ve iklim konusunda çeşitli araştırmaları, yayınları bulunan Ingrid Boas, İngiltere University College London üniversitesinden iklim konusunda yayınları ile tanınan Sonja Ayeb-Karlsson gelmektedir.

Yazarların çalıştığı üniversiteler ilk sırada Avustralya'dan Melbörn Üniversitesi yer alırken ikinci sırada Asya ve Amerika'dan üniversiteler yer almaktadır. Onları İngiltere, Avustralya ve Kanada'dan üniversiteler takip etmektedir. Analiz sonucu ortaya çıkan çıktılar, genel olarak üniversiteleri ve akademisyenlerin bir soruna/soruya çözüm bulmak için araştırma yaptıkları dikkate alındığında, iklim göçlerinin de bu sorunu yaşayan ülkelerde daha fazla bu konuda araştırma yapıldığı görüsüne ulaşılabilir. Buna delil olarak ise Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve yukarıda yazarların çalıştığı üniversiteler/in bulunduğu ülkelerde yaşanan iklim olayları ile bundan kaynaklanan göçlere bağlı olarak yayınlanan makale sayısı eş oranlı olması gösterilebilir. Örneğin Avustralya hem ülke içi hemde ülke dışından en fazla göç alan ülkeler arasında bulunurken, aynı zamanda Uluslararası Göç Örgütü (IOM) raporuna göre yaşanan iklim sorunları ile ciddi kırmızı kod (ciddi iklim sorunu bulunan ülkeler) bölgesinde yer almaktadır (Scissa ve Martin, 2024: 6).

Yine katkı sunan yazarların ülkelerine sıralanması en fazla makale yazılan ABD iken, ikinci sırada yer alan Avustralya, 3. sırada İngiltere gibi ülkelerde iklim mültecileri ile ilgili makale sayısı yaşanan iklim sorunlarının yayınlanan makale sayısı ile eş oranlı olması, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) raporunda bu ülkelerin iklim krizinde ciddi tehlikede olan bölgeler içinde yer almaları bu iddiamıza esas teşkil etmektedir (Scissa ve Martin, 2024: 6).

İklim mültecileri konusunun (Thematic Evolution-Tematik evrimi) dönemlere ayrılıp incelendiğinde: İklim müteci çalışmalarında ilk dönem (2007-2017) konunun anlaşılması ve

tanımlanması için geçen bu ve genelde iklim mültecileri, iklim adaleti, iklim değişikliği ile ilgili konuların ağırlıkta olduğu görülürken (Tuvalu, Bangladeş, Hindistan gibi ülke örneklerinin ağırlıkla işlendiği bu dönem), ikinci dönemde ise (2018-2022) artık yavaş yavaş iklim mültecileri ile ilgili yasal konuların işlendiği iklim mültecileri ile ilgili yerel ve uluslararası hukuk ile ilgili konuların dikkat çektiği dönem ve üçüncü dönem (2022- Günümüz) iklim göçünün ana sorunları ile bunların çözülmesine, iklim mültecilerinin adaptasyonu ve iklim mültecilerinin psikolojik ve sosyal sorunları ile ilgili başlıkların dikkat çektiği dönem olmaktadır.

Yazarlar arasındaki işbirliği analizinden genel olarak iklim mültecileri ekollerine bakıldığında ise bu alanda 3 farklı ekol olduğu görülmüş olup bunlar *climate refugees- iklim mültecileri ekolü* (iklim adaleti, uluslararası hukuk, Bangladeş, iklim göçü, anlaşmazlık, mülteci, küresel ısınma iklim sürgünleri, iklim göçmenleri konu başlıklarının yer aldığı ekol), *migration-göç odaklı ekol* (göç, çevre, çevresel değişim adaptasyon, yer değiştirme, hareketlilik, iklim politikaları konuların ağırlıkta olduğu ekol), (sorunların markaların hatalarından kaynaklandığını iddia eden) ve üçüncüekol ise *climate-iklim odaklı* (mülteci, güvenlik açığı, elastikiyet, Pasifik, felaket, kuraklık, çevresel göç, sürdürülebilirlik ile ilgili konuların ağırlıkta olduğu) ekollerdir.

Bu analiz, Türkiye'de iklim mültecileri üzerine yapılan çalışmaların ve bu alanda faaliyet gösteren yazarların Web of Science veritabanındaki genel sıralamadaki konumunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca çalışma, Türkiye'deki akademisyenlerin ve Türkiye'nin bu alana sunduğu bilimsel katkıyı göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Bu çalışma artan iklim olayları sonucu meydana gelen göçler ile ilgili hem devletler hem de devletler üstü olan uluslarası kurumların aslında hala beklentinin altında kalan iklim mültecileri konusunu göz önüne çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Artan iklim olayları ve buna bağlı olarak artan iklim mültecilerinin daha çok öne çıkması için gerekli önlemlerin alınması ve bu konuda yapılan çalışmalarda hangi konularda daha fazla çalışma yapılırken yeterli çalışmaların yapılmadığı alanların belirlenmesi, çalışma yapacak araştırmacılara iklim mültecileri ile ilgili genel şema sunarak iklim mültecileri konusunda arka planda kalmış olan konuları göz önüne çıkarmak bu çalışmanın literatüre sağladığı katkılardan birisidir. R yazılımı tabanlı bibliometrix programı ve bu programda ayarlanabilen filtreler-parametreler sayesinde iklim mültecileri alanında normalde görülmeyen farklı şekillerde konuya daha ayrıntılı bakılarak gizli-arka planda kalmış ayrıntılara mesela bu alanda yeni gelişmeye başlayan niş konular, iklim mültecileri hakkında en fazla alıntı yapılan ve katkı sağlayan yazarlar bu alana en fazla katkı sunan yazarlar, iklim mültecileri ile ilgili ortaya çıkan ekoller, zaman göre iklim mültecileri hakkında işlenen konuların değişimi ilgili daha ayrıntılı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın kısıtları, 2007-2024 yılları arasında Web of Science'da indekslenen iklim mültecilerine ilişkin İngilizce ve Türkçe çalışmalardan oluşması ve R tabanlı Bibliyometrix programında yürütülmesidir. Dolayısıyla bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılar farklı dillerde ve farklı veri tabanlarında (Scopus, PubMed, Dimensions ve OpenAlex vb. gibi) farklı bibliyometrik analiz programları ile (VOSviewer, Bibexcel, Pajek, Gephi, SciMat, Sci2 ve UCINET gibi yazılımlarla) daha farklı çalışmalar yaparak daha farklı sonuçlar elde edilebilirler.

Kaynakça

Akalın, M., (2019). İklim Mültecileri. İksad Yayınevi: Ankara.

Apap, J. and Harju, S. J., (2023). The Concept of 'Climate Refugee' towards a Possible Definition, European Parliamentary Research Service (EPRS), October 2023, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf. (E.T.: 15.12.2024).

Aria, M., & Cuccurullo, C., (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. Journal of Informetrics, 11(4): 959-975.

Atalay, İ., (2005). Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya. Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri: İzmir

Bales, M.E., Wright, D., Oxley, P.R., & Wheeler, T.R., (2020). Bibliometric Visualization and Analysis Software: State of the Art, Workflows, and Best Practices. Samuel J. Wood Medical Library: Faculty Publications, https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/219b1669-f309-4536-a28e-f068079a66f7/content. (E.T.: 15.12.2024)

Ball, R., (2021). Handbook Bibliometrics, Rafael Ball (Eds.), ss.1-4., De Gruyter Saur: Berlin doi:10.1515/9783110646610-002.

Baudouin, J., (1993). Karl Popper (çev. B. Gözkan). İletişim Yayınları: İstanbul.

Biermann, F. and Boas I., (2010). Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. Global Environmental Politics; 10(1): 60–88.

Biermann, F., and Boas, I., (2012). Climate Change and Human Migration: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. Change, Human Security and Violent Conflict. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace, Climate vol 8 (içinde), Scheffran, J., Brzoska, M., Brauch, H., Link, P., Schilling, J. (eds.). Springer:Berlin, Heidelberg. doi:10.1007/978-3-642-28626-1_15

Broadus, R. N., (1987). Toward a Definition of "Bibliometrics". Scientometrics, 12:373-379.

doi:10.1007/BF02016680

Castles, S., and Miller, M .J., (2008). Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:195: İstanbul.

Clement, V., Rigaud, K.K., de Sherbinin, A., de Sherbinin, A., Jones, B., Adamo, S., Schewe, J.,Sadiq, N.Shabahat, E., (2021). Groundswell Part 2: Acting On İnternal Climate Migration, The World Bank, Washington: DC, https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/2c9150df-52c3-58ed-9075-d78ea56c3267 . (E.T.: 15.12.2024)

Derviş, H. (2020). Bibliometric Analysis using Bibliometrix an R Package. Journal of Scientometric Research, 8(3):156–160. doi: 10.5530/jscires.8.3.32.

Doğanay, H. (1994). Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro Kitabevi: Ankara.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M., (2021). "How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines," Journal of Business Research Elsevier, 133(C): 285-296.

Erlat, E., (2019). İklim Sistemi Ve İklim Değişmeleri, Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir.

Farbotko C., Lazrus, H., (2012). The first climaterefugees? Contesting global narratives of climate change in Tuvalu. Global Environmental Change, 22(2): 382–90.

Haustein, S., and Larivière, V., (2015). The Use of Bibliometrics for Assessing Research: Possibilities, Limitations and Adverse Effects. In: Welpe, I., Wollersheim, J., Ringelhan, S., Osterloh, M. (eds) Incentives and Performance. Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-319-09785-5_8

Hiraide, L. A. (2022). Climate refugees: A useful concept? Towards an alternative vocabulary of ecological displacement. Politics, 43(2): 267-282. doi:10.1177/02633957221077257

IDMC, (2023). Annual Report 2023, https://api.internal-

displacement.org/sites/default/files/publications/ documents/IDMC-Annual-Report-2023.pdf, (E.T.: 15.12.2024)

Marshall, T. (2018). Coğrafya Mahkumları. (Çev. Mert Doğruer). Epsilon Yayınevi: İstanbul.

McAllister, S. (2024). There could be 1.2 billion climate refugees by 2050. Here's what you need to know, https://www.zurich.com/media/magazine/2022/there-could-be-1-2-billion-climate-refugees-by-2050-here-s-what-you-need-to-know, (E.T.: 15.12.2024).

McNamara, K. E.and Gibson, C., (2009). 'We do not want to leave our land': Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of 'climate refugees'. Geoforum 40 (3) :475-483. doi:10.1016/j.geoforum.2009.03.006

Methmann, C. and Oels, A. (2015). From 'fearing' to 'empowering' climate refugees: Governing climate-induced migration in the name of resilience. Security Dialogue, 46(1):51-68. doi:10.1177/0967010614552548

Myers, N. (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences, 357(1420): 609-613.

Okubo, Y., (1997). Bibliomteric Indicators And Analysis Of Research Systems: Methods And Examples,OECD Sti. Workıng Papers, OECD Science Technology And Industry Working Papers 1997/01.

Osareh, F., (1996). Bibliometrics, Citation Analysis and Co-Citation Analysis: A Review of Literature I., Libri. 46(3): 149-158. doi: 10.1515/libr.1996.46.3.149.

Omotehinwa, T.O. (2022). Examining the developments in scheduling algorithms research: A bibliometric approach. Heliyon. May, 21:8(5), doi:10.1016/j.heliyon.2022.e09510.

Özbilek, Ö., (2024). Marka Ve Olumsuz Duygular: 1993-2023 yılları arası WoS Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. Business & Management Studies: An International Journal, 12(2):356–383.

doi:10.15295/bmij.v12i2.2372

Özbilek, Ö., (2025). Marka Nefreti: 2010-2023 Yıllarındaki WebOS Makalelerinin R Programı ile Bibliyometrik Analizi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 21-47. doi: org/10.17755/esosder.1481882

Page, M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann T.C., Mulrow C.D., Shamseer L., Tetzlaff JM, Akl EA, Brennan SE, Chou R, Glanville J, Grimshaw JM, Hróbjartsson A, Lalu MM, Li T, Loder EW, Mayo-Wilson E, McDonald S, McGuinness LA, Stewart LA, Thomas J, Tricco A.C., Welch V.A., Whiting P, Moher D., (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. Rev Esp Cardiol (Engl Ed). 2021 Sep;74(9):790-799. English, Spanish. doi: 10.1016/j.rec.2021.07.010. Erratum in: Rev Esp Cardiol (Engl Ed). 2022 Feb;75(2):192. PMID: 34446261.

Popper, K., (1998). Bilimsel Araştırmanın Mantığı, (Aka, İ. ve Turan, İ. Çev.), YKY: İstanbul.

Pritchard, A., (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. Journal of Documentation. 25: 348-349.

Renaud, F. G., Dun, O., Warner, K., & Bogardi, J., (2011). A Decision Framework for Environmentally Induced Migration. International Migration, 49: e5–e29. doi:10.1111/j.1468-2435.2010.00678.x

Reschechtko, Y., (2020). Evidence to Action 2020: Climate Change and the Global South,

https://medium.com/center-for-effective-global-action/evidence-to-action-2020-climate-change-and-the-global-south-792b643b2ee0, (E.T.: 15.12.2024)

Sakellari, M., (2019). Climate change and migration in the UK news media: How the story is told. International Communication Gazette, 83(1), 63-80. doi:10.1177/1748048519883518

Scissa, C. and Martin, S.F., (2024). Migration in the Context of Climate and Environmental Changes within Central Asia and to the European Union and the Russian Federation. International Organization for Migration (IOM), Geneva, https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1411/files/ documents/2024-05/pub2023-041-el-migration-in-the-context-of-climate-ca-eu-rf0.pdf,

(E.T.: 15.12.2024)

Shanaah, S., Fritsche, I., & Osmundsen, M., (2024). The effect of climate change threat on public attitudes towards ethnic and religious minorities and climate refugees. Group Processes & Intergroup Relations, 28(1), 67-96. doi:10.1177/13684302241262252

Sengupta, I. N., (1992). Bibliometrics, Informetrics, Scientometrics and Librametrics: An Overview, Libri, 42/2:75-98. doi:10.1515/libr.1992.42.2.75

Tague-Sutcliffe, J., (1992). An introduction to informetrics. Information Processing & Management, 28(1): 1–3.

Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. ve Yılmaz, M. (2007). Çevre Bilimi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık: Ankara

WoS, (2024). https://clarivate.com/products/scientific-and-academic-research/research-discovery-and-workflow-solutions/webofscience-platform/#features , (E.T.: 15.12.2024)

Zupic, I., & Čater, T., (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. Organizational Research Methods, 18(3): 429-472. doi:10.1177/1094428114562629

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Koç, S.; Özmen, G. (2025). "Kitlesel Göç Hareketlerinin Türkiye Ekonomisine Yansıması: Mersin İli Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 249-267. **Gönderim Tarihi**: 11.02.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 14.04.2025-21.05.2025

DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1637472

Yazar/Author

Sebahattin KOÇ* Gamze ÖZMEN**

Makale Adı/Article Name

Kitlesel Göç Hareketlerinin Türkiye Ekonomisine Yansıması: Mersin İli Örneği***

The Impact of Mass Migration Movements on the Turkish Economy: The Case of Mersin Province

ÖZ

Göç olgusu, tarih boyunca bireylerin karşı karşıya kaldığı süreklilik arz eden bir süreç olarak, ülkeler açısından çeşitli ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışma, kitlesel göç hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş ve kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Mersin ili örneğine odaklanmakta; bu bağlamda göçmenler tarafından kurulan işletmeler incelenmiştir. İlgili veriler Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'ndan (MTSO) temin edilmiş ve bu veriler doğrultusunda çıkarımlarda bulunulmuştur. Elde edilen bulgular, kitlesel göçün Türkiye ekonomisi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler ortaya koyduğunu göstermektedir. Mersin'de göçmenlerin kurduğu işletmelerin ticari faaliyetlere katkı sunduğu, ihracat hacmini artırdığı ve bu yolla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İşletmelerin ihracat yaptığı ülkeler dikkate alındığında, göçmenlerin dış pazarlarla kurduğu ilişkilerin bu artışta belirleyici olduğu görülmektedir. Öte yandan, kayıt dışı istihdamın artması, yerel halkın iş bulma olanaklarını zorlaştırırken; göçmen sağlığı merkezlerinde yapılan personel alımları istihdamı destekleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, göçmenlere yönelik eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulması, kamu maliyesine ek yükler getirmiştir. Bu çerçevede, çalışma göçün ekonomik etkilerini çok boyutlu bir perspektifle ele almakta ve bölgesel düzeydeki yansımalarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitlesel göç, enflasyon, ekonomik büyüme, istihdam, kamu maliyesi

ABSTRACT

The phenomenon of migration has been a continuous process that individuals have encountered throughout history, producing various economic consequences for countries. This study aims to reveal the effects of mass migration movements on the Turkish economy. A qualitative research method was adopted, and a comprehensive literature review was conducted. The study focuses on the case of Mersin province, examining businesses established by migrants in this context. Relevant data were obtained from the Mersin Chamber of Commerce and Industry (MTSO), and inferences were drawn based on this data.The findings indicate that mass migration has both positive and negative economic impacts on the Turkish economy. It was concluded that migrant-founded businesses in Mersin contributed to commercial activities, increased export volume, and thereby positively influenced economic growth. Considering the countries to which these businesses export, it is observed that the relationships migrants have established with foreign markets have been a determining factor in this increase. On the other hand, the rise in informal employment has made it more difficult for the local population to find jobs, while the recruitment of personnel in migrant health centers has emerged as a factor supporting employment. In addition, the provision of education and healthcare services to migrants has placed an additional burden on public finances. In this context, the study approaches the economic effects of migration from a multidimensional perspective and sheds light on its regional implications.

Keywords: Mass migration, inflation, economic growth, employment, public finance

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, skoc@beu.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Acil Durum Ve Afet Yönetimi ABD, gmzkndmr@icloud.com

*** Bu çalışma 02/09/2024 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Acil Durum Ve Afet Yönetimi ABD'da tamamlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Extended Abstract

Migration refers to the movement of individuals or communities from their place of residence to a different location. Individuals may migrate for various reasons, including economic, social, cultural, political, and natural factors. Migration movements have significant consequences for both the countries of origin and the host countries. As one of the countries hosting the largest number of migrants, Turkey serves as an important case for analyzing the impacts of migration on host nations. Turkey has historically been a destination for continuous migration, and Mersin is among the provinces most frequently preferred by migrants. This study aims to examine the impact of mass migration movements on the Turkish economy. Given that a significant portion of migrants in Turkey have settled in Mersin, this study examines the economic effects of mass migration in Turkey by focusing on the case of Mersin. The study consists of two main sections. The first section explains the concept of migration and discusses migration flows to Turkey within a historical context. The second section analyzes the effects of mass migration movements on the Turkish economy under four key dimensions: economic growth, inflation, employment, and public finance.

Turkey has experienced significant mass migrations not only during the Ottoman Empire but also throughout the Republican period. Between 1922 and 1938, 384,000 people migrated from Greece; between 1923 and 1945, 800,000 people arrived from the Balkans; and between 1933 and 1945, another 800,000 migrated from Germany. Additionally, in 1988, 51,542 people arrived from Iraq; in 1989, 345,000 migrated from Bulgaria; and following the First Gulf War in 1991, 467,489 more people came from Iraq. Between 1992 and 1998, 20,000 people migrated from Bosnia, while 17,746 people arrived from Kosovo in 1999 due to conflicts in the region. In 2001, 10,500 people migrated from Macedonia to Turkey.

Turkey was also significantly impacted by the Syrian civil war that began in 2011, leading to a large influx of Syrian refugees. By 2023, the number of Syrians under temporary protection in Turkey had reached 3,214,780. Additionally, migration flows toward Turkey intensified following the 2022 Russia-Ukraine crisis.

This study seeks to answer the question: "What impact do mass migration movements have on economic growth, inflation, employment, and public finance in Turkey?" A qualitative research method was employed, and an extensive literature review was conducted. Data on foreign-partnered firms established in Mersin were obtained through the Mersin Chamber of Commerce and Industry (MTSO). As a country that has historically received migration, Turkey continues to host a significant number of migrants. According to data published by the Revenue Administration (GİB) at the end of 2023, the number of Syrians under temporary protection in Turkey was 3,214,780. The provinces with the highest Syrian populations under temporary protection include Istanbul (529,403), Gaziantep (426,051), Şanlıurfa (300,057), Hatay (282,976), Adana (233,785), Mersin (223,158), Bursa (170,136), İzmir (123,952), Konya (119,664), and Kahramanmaraş (89,633).

Examining the distribution of migrants who arrived in Turkey in 2023 reveals that Istanbul received the highest share of migration at 29.2%. Antalya ranked second with 9.5%, followed by Ankara at 6.5%, Mersin at 4.9%, and Bursa at 4.4%. In Mersin, where this study was conducted, the number of foreign nationals who migrated to the province in 2023 was 13,598. The study's findings indicate that mass migration movements have had a significant economic impact on Turkey. In Mersin, which has hosted large-scale migration, businesses established by migrant investors have positively influenced commercial activities. During the Republican era, Turkey experienced mass migration from Greece, the Balkans, Germany, Iraq, Bulgaria, Bosnia, Kosovo, and North Macedonia. Among these countries, Germany, Iraq, Syria, Russia, Ukraine, Greece, Bulgaria, and Kosovo have established joint ventures with Turkish partners in Mersin. Notably, Syria leads with 2,543 joint ventures, making it the most represented country in this regard. Following the outbreak of civil war and conflict in Syria in April 2011, a significant number of Syrians migrated to Turkey. By 2023, the number of Syrians under temporary protection had reached 3,411,029. In Mersin, only three Syria-affiliated businesses were established before 2011, whereas 2,540 were founded after that year. This trend suggests that the mass migration of Syrians post-2011 has contributed to commercial activities in Turkey.

Since 1988, three major mass migration movements from Iraq to Turkey have taken place. In Mersin, there are 229 Iraq-affiliated businesses, only two of which were established before 1988, while 227 were founded after that year. Considering this data, it can be inferred that Iraqis who migrated to Turkey through mass migration movements after 1988 have contributed to commercial activities in the country.

Between 1933 and 1945, Turkey hosted 800,000 people who migrated from Germany. In Mersin, all 48 Germany-affiliated businesses were established after this migration period. Considering this, it can be concluded that the mass migration from Germany contributed to commercial activities in the region. Germany was the top destination for Turkey's exports in December 2023. The total value of exports to Germany reached 1.679 billion dollars. This export activity has contributed to the inflow of foreign currency, helping to stimulate the economy and, consequently, supporting economic growth.

Following the Russia-Ukraine crisis in 2022, migration movements from both Russia and Ukraine to Turkey occurred. In Mersin, there are 140 Russia-affiliated businesses and 20 Ukraine-affiliated businesses. Of the 140 Russia-affiliated businesses in Mersin, 10 were established before 2022, while 130 were founded after 2022. Likewise, of the 20 Ukraine-affiliated businesses in Mersin, 2 were established before 2022, and 18 were established after that year. Considering this, it can be concluded that the mass migration from Russia and Ukraine has contributed to commercial activities in the region.

There are a total of 12 businesses with partnerships from Greece, Bulgaria, and Kosovo, all of which were established after 2014. Although the number of these businesses is small, it is believed that they have contributed to commercial activities in the region.

Considering the export volume of businesses based in Mersin, it is believed that migrants have increased the external export volume due to their ability to establish secure connections with foreign markets. Taking this into account, it can be said that migrants have contributed to economic growth. The increasing population of migrants in Turkey, particularly in Mersin, has led to a higher demand for basic consumer goods, which, in turn, has caused inflation to rise. Rental prices in Mersin have also increased. Based on this, it can be concluded that mass migration has contributed to inflation. Due to migrants accepting lower wages compared to the local population, locals have struggled to find employment. As a result, employment has been negatively affected. Expenditures have been made for migrants who have settled in Turkey as a result of mass migration. In particular, significant financial burdens have been incurred in the fields of education and health, which has added additional pressure to public finances. To maximize the positive effects of mass migration on the national economy, migrants should be directed to appropriate sectors according to their skills. Additionally, to prevent potential issues arising from the increasing migrant population, correct policies and strategies should be implemented.

Giriş

İnsanlar yaşamlarını sürdürdükleri yerlerle derin bağlar kurmaktadır. Bireyler ve topluluklar göç hareketleriyle yaşamlarını sürdürdükleri yerlerden gönüllü veya zorunlu olarak başka yerlere yerleşebilmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015: 9). Göç hareketi, tarih boyunca insanların devamlı karşı karşıya kaldığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönüllü veya zorunlu olarak gerçekleşen göç hareketleri pek çok farklı nedene bağlı olarak yaşanmaktadır.

Yaşam standartlarını iyileştirme ve rahat bir hayat sürdürme isteği, savaşlar, iç karışıklıklar ve doğal afetler bireyleri göç etmeye yöneltmektedir. Bireyler göç ederken çoğunlukla yaşadıkları ülkeden daha gelişmiş bir ülkeyi tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra yaşadıkları ülkedeki iş imkânları ve sonucunda aldıkları ücretten memnun olmayan bireyler, makul koşullarda çalışabileceklerini düşündükleri ülkelere göç etmektedirler (Aktel ve Kaygısız, 2018: 581).

Ekonomik, sosyokültürel, siyasi ve doğal nedenlere bağlı olarak gerçekleşen kitlesel göç hareketleri göç veren (kaynak) ülke ve göç alan (hedef) ülkeleri bazı açılardan etkilemektedir. Bu hareketler bazen ülkeler için olumlu etkiler yaratsa da gerçekleşen nüfus hareketleri bazı ülkeleri olumsuz da etkileyebilmektedir. Özellikle göç hareketlerinin hedefi olan ülkelerde nüfus artışına bağlı olarak konut yetersizliği yaşanmakta ve bununla birlikte konut kiralarında artış meydana

gelebilmektedir. Göç alan ülkenin bireylere temel hizmetleri sağlayabilmesi açısından bazı alanlarda yatırım yapması gerekmekte ve bu durum kamu harcamalarını artırabilmektedir. Göçmenlerin düşük ücretlerle kayıt dışı çalıştırılması sonucunda ülkede istihdam sorunu ortaya çıkmakta ve yerli halk iş bulmakta zorlanabilmektedir. Ancak kitlesel göç hareketleri her zaman ülke ekonomisini olumsuz etkilemeyip alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde uzun vadede ülke ekonomisine etkisinin pozitif olabileceği görülmektedir.

Pek çok nedene bağlı olarak göç eğilimi gösteren bireylerin tarih boyunca tercih ettiği ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye'nin tarih boyunca bireysel ve kitlesel göç akınlarına ev sahipliği yapmasının en önemli nedenlerinden biri coğrafi konumudur (Karataş ve Ayyıldız, 2021: 479). Anadolu coğrafyası, Osmanlı imparatorluğu döneminde ve akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de önemli göç hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Yunanistan, Balkanlar, Almanya, Irak, Bulgaristan, Bosna, Kosova, Makedonya, Rusya, Ukrayna, Suriye ve başka coğrafyalardan gelen göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. Türkiye, özellikle 2011 Arap Baharı sonrasında Suriye kaynaklı göç hareketlerinin hedefi olmuş ve bu kitlesel göç hareketinin etkileri pek çok alanda kendini göstermiştir.

Ortadoğu'da yaşanan iç karışıklıklar bütün Ortadoğu'yu ekonomik anlamada etkileyerek ülkelerin ithalat miktarını azaltırken; bu karışıklıklar neticesinde Türkiye'nin de Ortadoğu ülkelerine olan ihracatı azalmıştır. Bununla birlikte enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ithalat maliyetini artırmasıyla Türkiye'nin dış ticaret dengesi açık vermiştir. Türkiye'nin net ihracatında düşüş meydana gelmiş, ödemeler dengesi ve cari işlemler dengesi açık vermiştir. Net ihracatın azalması üretimi azaltmış buna bağlı olarak işsizlik oranında artış meydana gelmiştir. GSYH'de azalış olmamış fakat bir artış da gözlenmemiştir (Altunç vd., 2017: 202-203).

Bireyler ve kitlelerin göç kararı vermesinin arkasında ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve doğal pek çok nedenin yer almasının yanı sıra bireyler veya kitlelerin göç etmeye zorlandığı durumlar da yaşanmıştır. Farklı gerekçelerle meydana gelen bireysel veya kitlesel göç hareketleri, göç olgusuyla ilgili çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Farklı sebeplere bağlı olarak gerçekleşen göç hareketlerinin çeşitli etkiler yaratmasına bağlı olarak göçler pek çok disiplin için araştırma konusu olmuştur. Kitlesel göç hareketlerinin ekonomik yansımaları ile ilgili özellikle 2011 yılı sonrasında çok sayıda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Friedberg (2001), kitlesel göçün İsrail işgücü piyasasına etkisini incelediği çalışmasında göçün yerel sonuçlar açısından hiçbir olumsuz etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Hercowitz ve Yashiv (2001), Kitlesel göç konusunda makroekonomik bir deney yaptıkları çalışmada göçün yerli istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin varıştan bir yıl sonra ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır. Bettin ve Zazzaro (2012), göçmen dövizlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile yerel finans sektörünün gelişimi arasındaki ilişkiyi 1991-2005 yılları arasında gelişmekte olan 66 ülke ile araştırdıkları çalışmada OLS analizi kullanmış, göçmen işçi dövizlerinin ekonomik büyüme ve yerel finans sektörünün gelişimine olumlu etki yaptığı sonucuna ulaşmışlardır. Boubtane vd. (2013), göç hareketlerinin göç alan ülkedeki ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisini PANEL VAR yöntemini kullanarak araştırdıkları çalışmada göç hareketlerinin göç alan ülkede GSYİH üzerindeki etkisinin olumlu, işsizlik üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demirtaş ve Çakırca (2019) Türkiye'de uluslararası göçün dış ticaret üzerindeki etkisini panel veri yöntemi kullanarak araştırdıkları çalışmada 2013- 2016 yılları arasında Türkiye'nin farklı ülkelerden almış olduğu uluslararası göçün Türkiye'nin o ülkelerle yaptığı dış ticareti pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ergün (2022), Türkiye'de göç ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında göçmen sayısı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi bulmak için nedensellik analizi yapmıştır. Nedensellik testinden elde ettiği sonuçlara göre göçmen sayısındaki artış ve azalışların işsizlik oranındaki artışlar ve azalışların nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. İşcan ve Demirel (2021), Göçün gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Analiz sonucunda göç düzeyindeki %1'lik bir artışın GSYH'yi %0.43 oranında artırdığı, yani ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan göç

düzeyindeki %1'lik artışın, işsizliği %0.53 oranında azalttığı yani işsizlik üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kaya ve Aydın (2021), Suriyeli mültecilerin Türkiye ekonomisine etkisini incelediği çalışmada, Suriyeli mültecilerin işsizliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Meçik ve Koyuncu (2020), Türkiye'de göç hareketlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz ederek göçlerin ekonomik büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gülbahar (2020), dış göçün makroekonomik etkilerini Türkiye örneği üzerinden araştırdığı çalışmasında göçlerin Türkiye'de GSYH üzerindeki etkisinin pozitif, enflasyon üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmada kitlesel göç hareketlerinin Türkiye ekonomisine etkisi Mersin ili özelinde ele alınmıştır. Özellikle son yıllarda göç, göçmen ve bunların ülke ekonomisine olan olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur.

1. Göç Olgusu

Göç olgusunun farklı kaynaklarda çeşitli tanımları bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) tanımına göre göç ''Ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplere bağlı olarak bireylerin ya da toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi'' olarak tanımlanmıştır (TDK, 2024). Genel olarak göç ''bireylerin ekonomik, sosyo-kültürel, politik, dini ya da bunlardan farklı dış etkenler nedeniyle geçici süreli veya kalıcı olarak yaşadıkları yerlerden ayrılarak başka bir yere yerleşmeleridir (Günay vd., 2017: 38). Afetleri meydana geliş biçimlerine göre doğal ve insan kaynaklı afetler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. AFAD'a göre göçler insan kaynaklı bir sosyal afet olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2023).

Tarihsel süreçte pek çok bireysel veya kitlesel göçe şahit olunmuştur. Göç hareketleri ülke sınırları, coğrafi yapı ve gelişmişlik üzerinde birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Bu durum göç hareketlerini besleyerek dünya üzerinde döngüsel bir göç hareketliliğini doğurmuştur (Kemal, 2019: 19). Göçlerin kimi zamanlarda bireylerin veya kitlelerin kendi istekleriyle kimi zamanlarda da zorunlu olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Zorunlu veya isteğe bağlı göç hareketleri; ekonomik, sosyokültürel, siyasal ve doğal pek çok nedene bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Göç hareketleri farklı şekillerde ve farklı sebeplere gerçekleşse de göç hareketlerine ortam hazırlayan beş genel eğilim bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır (Castles ve Miller, 2009: 1):

1. Göç hareketlerinin küreselleşmesi: Gün geçtikçe daha fazla ülke göç hareketlerine aynı zaman diliminde maruz kalmaktadır. Bu durum göç hareketlerine küresel bir boyut kazandırmaktadır.
2. Göç hareketlerinin hız kazanması: Günümüzde göç hareketleri dünya genelinde daha büyük bir hacme sahip olmuş ve buna bağlı olarak hükümet politikalarının önemi artmıştır.
3. Göç hareketlerinin farklılaşması: Göç hareketleri ülkeler açısından emek göçü, mültecilik veya kalıcı yerleşen gibi tek tip olmayıp eş zamanlı olarak bunların hepsini kapsayabilmektedir.
4. Göç hareketlerinin kadınsallaşması: Son yıllarda dünya genelinde göç eden kadınların sayısında artış meydana gelmiştir.
5. Göç hareketlerinin siyasallaşması: Ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler göç hareketlerini etkileyebilirken ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler de göç hareketlerinden etkilenebilmektedir.

Tarihteki ilk büyük kitlesel göç hareketinin M.S. 350 yıllarında Çin egemenliğinden kurtulma arzusuyla Avrupa'ya yapılan kavimler göçü olduğu bilinmektedir. Göç hareketleri sanayi devrimi ile birlikte çeşitlenerek artış göstermiştir (Ünal ve Gedik, 2022: 55). 20. yüzyılda yaşanan İkinci Dünya Savaşı da pek çok bireyi göç etmek zorunda bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra savaştan önceki düzenini elde etmeyi arzulayan bazı Avrupa ülkeleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler aracılığıyla işgücü açığını kapatmayı hedeflemiş ve 1954 yılından 1970'lere kadar Yunanistan, İspanya ve Türkiye'den işçi almıştır (Günay vd., 2017: 40). 1970-2001 yılları

arasındaki döneme bakıldığında bir yılı aşkın süredir kendi ülkesi dışında yaşayanların sayısının 175 milyon olduğu karşımıza çıkmaktadır (Alagöz Özger, 2020: 20). Kısa zamanda ortaya çıkan kitlesel göç hareketleri, kaynak ve hedef ülkelerde ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanda birbiriyle ilişkili pek çok sorun meydana getirmektedir. (Tuncel ve Ekici, 2019: 52).

1.1. Göç Hareketlerinin Nedenleri

Göç olgusunun nedenleri konusunda ortak bir görüş olmasa da göç olgusunu genel kabul görmüş ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve doğal nedenler etrafında açıklamak mümkündür (Aktaş, 2021: 29).

Bireylerin gelir dağılımındaki eşitsizlik ve mevcut istihdam sorunları göçlerin ekonomik nedenleri olarak sayılabilmektedir. Çünkü bireyler daha iyi iş imkânına sahip olma ve daha yüksek gelir elde etme arzusuyla göç etmektedirler (Çelik, 2022:17). Bireylerin hayatlarını sürdürdüğü yerlerin gelişmelerden uzak kalması, işsizlik, doğal kaynakların yokluğu gibi nedenler insanların göç etmesine yol açan ekonomik faktörlerdir. Sanayinin gelişmesiyle birlikte bireyler sanayinin geliştiği bölgelere doğru göç etmiş ve etmeye devam etmektedirler. Tarımda makineleşmeye geçilmesiyle işçi gücüne ihtiyacın azalması, miras sebebiyle toprakların bölünmesi de bireyleri göçe iten ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Doğal kaynakların yetersiz olduğu bölgelerdeki bireyler bu kaynakların yoğun olduğu yerlere hem çalışmak hem de yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla göç etmektedirler (Durgun, 2022: 54).

Bireyler göç kararı verirken kendilerinin ve ailelerinin geleceği için ekonomik gelişmişliğin yanında, sosyo-kültürel anlamda da daha gelişmiş olan ülkeleri seçmektedirler (Erkmen, 2021: 13). Göçlerin sosyokültürel nedenlerine baktığımızda ilk sırada eğitim karşımıza çıkmaktadır (Tamer, 2020: 2812). Bireyler daha iyi şartlarda eğitim alabilmek amacıyla eğitim imkânlarının daha iyi olduğu yerlere göç etmektedirler. Bir diğer neden olarak dini inanışlar karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar inandığı dinin vecibelerini serbestçe yerine getirmek ve dinlerini özgürce yaşayabilmek için dini inanışlarına daha uygun yerlere göç etmek isteyebilmektedirler. (Mutlu, 2022:19). Bazı toplumların örf, adet ve törelerine bağlı olarak ortaya çıkan kan davası, aile içi veya aileler arası anlaşmazlıklar gibi durumlar da insanları göçe sürüklemektedir.

Sosyal ve kültürel yapının toplumdan topluma değişmesi nedeniyle toplumların göç etmesine neden olan sosyokültürel etkenler de toplumlar arasında farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir.

Bu nedenler dışında bireyler, siyası nedenlere bağlı olarak göç edebilmektedir. Savaşlar, insanlara yapılan zulümler, insanların siyasi haklardan yoksun bırakılması, siyasi özgürlüklerin kısıtlanması, yolsuzluk ve hukuksuzluğun yaygınlaşması siyasi faktörler arasında sayılabilmektedir (Koç, 2022: 21-22). Siyasi faktörlere bağlı olarak gerçekleşen göçler, etnik ve dini gruplaşmalar sonucu bireylerin tehdit unsuru olarak algıladıkları farklı gruplara karşı güç göstergesi ve bu sürecin ortaya çıkardığı çatışmalar sonucunda meydana gelmektedir. Farklı gruplar arasındaki Fikir ayrılıkları insanlar arasında gergin bir ortam oluşturarak şiddet olaylarını artırabilmektedir. Buna bağlı olarak kitlesel göç hareketleri meydana gelebilmektedir (Aktaş, 2021: 38).

İnsanlar, şiddetli depremler, sel, heyelan, erozyon, çığ, küresel iklim değişikliğine bağlı olarak görülen ekstrem hava olayları, kuraklık, aşırı çölleşme, ve birçok doğal kaynaklı olay sebebiyle göç etmektedirler. Doğal afetlere bağlı olarak yapılan göç hareketleri genellikle zorunlu kitlesel göçlerdir. Doğal afetlerle karşılaşan bireyler, korunmasızlık karşısında göç etmekten başka çare bulamamakta ve bu insanlar göç etmek zorunda kalmaktadırlar (Efe, 2019: 35).

1.2. Göç Hareketlerinin Ekonomik Etkileri

Türkiye dünya ülkeleri arasında en fazla göçmene ev sahipliği yapan ülkelerden biridir. Göç hareketleri ülkeleri çeşitli açılardan etkilemektedir. Özellikle Arap Baharı sonrası yaşanan göç hareketi sonucunda Türkiye, ekonomik olarak önemli ölçüde etkilenmiştir (Mutlu, 2022:36). Göç hareketlerine Türkiye ekonomisine olumlu ve olumsuz şekillerde yansımıştır. Arap Baharı sonrası

Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin Türkiye ekonomisine olumlu ve olumsuz etkileri Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1. Arap Baharı Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Suriyelilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Olumlu etkileri	Olumsuz Etkileri
Suriyeli iş insanları Türkiye'ye çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar.	Mülteci krizi sonucunda ortaya mali bir yük çıkmaktadır. Dolayısıyla bu maliyetler genel bütçenin yükü artmaktadır.
Suriyeliler aracılığıyla Türkiye'ye giren yabancı sermaye artış göstermektedir.	Nüfusun artmasıyla birlikte konut talebi artmakta, buna bağlı olarak konut kiralarında da artış meydana gelmektedir.
Tüccarların ticari bağlantılar kurmalarına olanak vererek Türkiye mallarını Ortadoğu'nun pazarlarına ulaştırmalarını sağlamaktadır.	Enflasyon artmaktadır.
Tüketimin artmakta ve ekonomik hareketlilik sağlanmaktadır.	Suriyeli esnaf ile yerli esnaf arasında haksız rekabet ortamı meydana gelmektedir.
İllerin ticaret potansiyeli artmaktadır.	Kayıt dışı işletme sayısında artış yaşanmaktadır.
İşgücünün artmasıyla yatırımcılar avantaj elde etmektedir.	Kayıt dışı işletmelerin artmasına bağlı olarak vergi kayıpları yaşanmaktadır.
Suriyelilerin açtığı işletmeler üretim faaliyetlerini olumlu etkilemektedir.	İşsizlik oranlarında artış meydana gelmektedir.

Kaynak: Kukoğlu, 2019: 82.

Kitlesel göç hareketlerinin Türkiye'de ekonomik büyümeye olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur. Ekonomik büyümeye olumsuz etkiler şu şekilde sıralanabilir;

- Kitlesel göçlere ev sahipliği yapan ülkeler bazı maliyetleri yüklenmek zorunda kalmaktadırlar (Özgüler, 2018: 85).
- Mülteciler aracılığıyla ülkeye giren sıcak para ilk etapta ülke ekonomisinde hareketliliğe yol açarak piyasayı canlandırmış ve satış miktarını artırmış olsa da mal ve hizmet fiyatları da bu duruma bağlı olarak yükselmektedir (Kütükçü, 2020: 36).
- Suriyeli sığınmacıların yeni işyerleri açmalarının iç ve dış ticareti geliştirdiği düşünülse de açılan işyerlerinin hizmet ve tüketim ağırlıklı olması ve bu sektördeki iş yerlerinin yerli yatırımcılar tarafından işletilebileceği sebebiyle bu girişimlerin ekonomik büyüme açısından çok önem arz etmediği dikkat çekmektedir (Gençler, 2020),
- ''Suriyeliler ekonomik bir yük mü?'' sorusuna verilen cevapta, halkın %70,7'si Türk ekonomisinin sığınmacılar nedeniyle zarar gördüğünü belirtmiştir. Öte yandan %61,2'lik bir oranla Türkiye'de yoksul insanlar varken Suriyelilere yardım yapılmasına halk tarafından itiraz edildiği sonucuna ulaşmıştır (Erdoğan, 2014),
- Suriye'de meydana gelen iç karışıklığa bağlı olarak Hatay-Suriye sınırında illegal ticaret yaygınlaşmış ve kaçakçılık artmıştır. Bu durum da kamu gelirlerini olumsuz etkilemektedir (Külahlıoğlu, 2022: 2279).

Göç hareketlerinin ekonomik büyümeye olumlu etkileri de söz konusudur. Göçlerin ekonomik büyümeye olan olumlu etkilerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Suriyeliler için yapılan harcamaların bütçe açığına sebep olacağı düşüncesi hakim olsa da, Suriyelilerin, açtıkları işletmeler ve mal ve hizmet taleplerinin ekonomiyi hareketlendirerek, vergi gelirlerini arttırma potansiyeline sahip olduğu göz ardı edilmemelidir (Çetiner, 2020: 97).
- Göçmenler sayesinde ülkeye para girişi sağlanarak göçmenlere ait ülke dövizleri yerel ekonomiye aktarılabilmektedir (Demirhan İnceliler, 2019: 61).
- Türkiye'ye göç eden Suriyeli iş insanları Türkiye'de yaklaşık dört bin beş yüz işletme açtığı ve bu işletmelere yapılan yatırımın 166 milyon lirayı aştığı görülmektedir. Suriyeli iş insanları aracılığıyla 2011 yılından beri Türkiye'ye 10 milyar doları aşkın para girişi olmuştur (Şahin, 2022: 53-54).

- Türkiye'de yaşayan Suriyeli göçmenlerin açmış olduğu işletmeler, üretim ve ticaret faaliyetlerini artırarak ülke ekonomisini pozitif yönde etkilemiştir (Çalışkan, 2022: 103).

Kitlesel Göç hareketlerinin yol açtığı bir durum da hayat pahalılığıdır. Kitlesel göç hareketleriyle, arz-talep bağlamında talep artış göstermiş ve enflasyonda artış meydana getirmiştir (Kütükçü, 2020: 36). Kaçak işletmelerde mültecilerin kaçak yollarla çalıştırılması sonucunda vergi kaybının yaşanması gibi sorunlara bağlı olarak (Kütükçü, 2020: 40) kiralarda meydana gelen artış ve otonom ihtiyaç ürünlerinin fiyatlarının artmasıyla da enflasyon artmıştır. Türkiye'de enflasyonda meydana gelen artışın Suriyelilerin daha yoğun yaşadıkları yerlerde Türkiye ortalamasının üzerine olduğu görülmektedir (Korkmaz, 2018: 73).

Mutlu, (2022), Türkiye'de göç olgusu ve göçün ekonomik etkilerini incelediği araştırmasında göç hareketindeki %1'lik artışın enflasyonda %0,10 birimlik artışa sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır. Farklı ülkelerde yapılan analizler sonucunda sığınmacıların, mültecilerin ve göçmenlerin göç ettikleri ülkede enflasyonu olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir (Konuk, 2022: 68).

Kitlesel göç hareketleri göç veren ve göç alan ülkedeki istihdam oranlarını etkilemektedir. Korkmaz (2018), geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkilerini incelediği çalışmasında Suriyelilerin iş hayatına katılımının genel işsizlik oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Kayıt dışı sektörde, yerli işgücü yerine Suriyelilerin tercih edilmesi, yerli işgücünün bir kısmının işgücü piyasasından çekilmesi ile sonuçlanmıştır. İşgücü piyasasında meydana gelen haksız rekabet ortamı ücret seviyelerini düşürerek yerli işgücünün kazançlarını düşürmüştür.

Bunun yanında Zorunlu olarak göç eden bireyler genellikle göç ederek yerleştikleri ülkelerin desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Ulusal ve uluslararası bazı kuruluşlar göçmenlerin ihtiyaçlarını bir miktar karşılasa da bu destekler ihtiyaçların karşılanması konusunda yetersiz kalmaktadır. Örnek olarak; Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin mali yükünü önemli ölçüde devlet kurumları üstlenmektedir. Türkiye, göçmenlerin insani koşullarda hayatlarını devam ettirebilmeleri için barınma, beslenme, sağlık ve eğitim gibi pek çok alanda harcamalar yapmaktadır (İlgazi, 2019: 53).

Geçici koruma altındaki Suriyeliler için uluslararası anlamda Türkiye'ye 2012-2019 yılları arasında 7.1 milyar dolar gönderilmiştir. Bu dönemde dönemin başbakan yardımcısı Recep Akdağ'ın 2017 yılında açıkladığı rakamlara göre Suriyelilerin Türkiye'ye toplam maliyetinin 84 milyar 880 milyon lira olduğu açıklanmıştır. Harcama kalemleri Tablo 1.2.'de gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Suriyeliler için yapılan harcama kalemleri (5 Aralık 2017)

Harcamanın Yapıldığı Kurum- Harcama Türü	**Tutar (TL)**
AFAD	5.586.594.000
Güvenlik ve Kamu Düzeni Hizmetleri Harcamaları	9.228.707.000
Sağlık Harcamaları	16.030.111.000
Eğitim Harcamaları	15.489.968.000
Belediyecilik Hizmetleri Harcamaları	17.527.481.000
Türk Kızılay'ı, Vakıflar, Dernekler	2.058.122.000
Belediye Kampanyaları	312.092.000
Kamplardaki Amortisman Maliyeti	1.505.386.000
GİGM	780.807.000
Sivil Toplum Kuruluşlarının Kayıtlı Proje Bazlı Yardımları	852.600.000
Vatandaşların Desteği	11.649.434.000
Fırat Kalkanı Bölgesine	1.630.457.000
Sıfır Noktası İnsani Yardım	2,228,775,000
Toplam	**84,880,534,000 (30.285.573.000 Dolar)**

Kaynak: Alagöz, 2020: 13.

Tablo 1.2.'ye bakıldığında uluslararası anlamda gelen parasal destek 7.1 milyar dolar iken 2017 dolar kuruna göre göçlerin o dönemde Türkiye ekonomisine maliyeti 30,2 milyar dolardır. Aradaki fark göz önüne alındığında Türkiye'de bulunan Suriyeliler için yapılan harcamaların Türkiye ekonomisine ve buna bağlı olarak kamu maliyesine olumsuz yansıdığı dikkat çekmektedir.

2. Göç Hareketleri Ve Türkiye

Göç hareketleri genellikle gelişmiş batı ülkelerine doğru gerçekleşmekle birlikte Türkiye'yi de çok yönlü etkileyen bir durumdur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinden beri çeşitli göç dalgalarıyla karşılaşarak milyonlarca insana ev sahipliği yapmıştır (Demirhan ve Aslan, 2015: 34).

Cumhuriyet öncesi Osmanlı imparatorluğu dönemindeki önemli kitlesel ve bireysel göç hareketleri şu şekildedir (GİB, 2023);

- 1492 yılında çok sayıda Yahudi İspanya'dan gemilerle Osmanlı topraklarına getirilmiştir.
- 1672 Thököly Ayaklanmasından sonra matbaacılığın kurucusu İbrahim Müteferrika ile itfaiyeciliğin kurucusu Kont Ödön Seçenyi ve 1699'da Macar Kralı Thököly Imre eşi ile birlikte Osmanlı topraklarına sığınmıştır.
- 1709'da İsveç Kralı Şarl ve beraberinde 2 bin kişi Osmanlı topraklarına sığınmıştır.
- 1718 Pasarofça Antlaşmasından sonra Macar Kralı II. Rakoczy Ferenc Osmanlı topraklarına sığınmıştır.
- 1830 Polonya İhtilali liderlerinden biri olan Prens Adam Czartorski 1841'de Osmanlı topraklarına sığınmıştır.
- 1848 yılında Macar Özgürlük savaşında mağlup olan Prens Lajos Kossuth ve beraberinde 3 bine yakın Macar 1849'da Osmanlı topraklarına göç etmiştir.
- Ortak bir istatistiki veri bulunmamakla birlikte, 1856-1864 yıllarında Rus Ordusundan kaçan yaklaşık 1.500.000 Kafkas, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Ülkeye alınan Kafkaslar Balkanlar'a ve Anadolu'nun bazı noktalarına yerleştirilmiştir.
- 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra Vrangel ve beraberinde yaklaşık 135.000 kişi Osmanlı İmparatorluğundan koruma talebinde bulunmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'ye yapılan kitlesel göç hareketleri şu şekildedir (GİB, 2023):

- 1922-1938 yılları arasında 384.000 kişi Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1923-1945 yılları arasında 800.000 kişi Balkanlardan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1933-1945 yılları arasında 800.000 kişi Almanya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1988 yılında 51.542 kişi Iraktan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1989 yılında 345.000 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1991 yılında 1. Körfez Savaşı sonrasında 467.489 kişi Irak'tan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1992-1998 yılları arasında 20.000 kişi Bosna'dan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 1999 yılında Kosova'da yaşanan olaylar neticesinde 17.746 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.
- 2001 yılında 10.500 kişi Makedonya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.
- 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç savaş sonucu Suriyelilerin Türkiye'ye göçü
- 2022 Rusya-Ukrayna krizi sonrası Türkiye'ye göç.

Tarihsel süreç içinde Türkiye'ye yapılan göçlerle ülkenin nüfus yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle 2011 yılından sonra Türkiye Suriye'den yoğun göç almıştır.

Tablo 2.1. Yıllara Göre Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamında Olan Suriyeliler

Yıllar	Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısı	Yıllar	Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısı
2011	0	**2018**	3.623.192
2012	14.237	**2019**	3.576.370
2013	224.655	**2020**	3.641.370
2014	1.519.286	**2021**	3.737.369
2015	2.503.549	**2022**	3.535.898
2016	2.834.441	**2023**	3.214.780
2017	3.426.786		

Kaynak: GİB (2024).

Tarih boyunca göç alan bir ülke olan Türkiye'de Göç İdaresi Başkanlığı'nın (GİB) 2023 yılı sonunda yayınladığı verilere göre geçici koruma kapsamında 3.214.780 Suriyeli bulunmaktadır. Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin en fazla ikamet ettiği iller İstanbul (529.403), Gaziantep (426.051), Şanlıurfa (300.057), Hatay (282.976), Adana (233.785), Mersin (223.158), Bursa (170.136), İzmir (123.952), Konya (119.664), Kahramanmaraş (89.633) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iller dışında ikamet eden Suriyeli sayısı ise 715.965 kişidir.

Türkiye'ye 2023 yılında göç eden göçmenlerin hangi illerde bulunduklarına bakıldığında en fazla göç alan il %29,2 ile İstanbul, olarak karşımıza çıkmakta ikinci sırada %9,5 ile Antalya, üçüncü sırada %6,5 ile Ankara, dördüncü sırada %4,9 ile Mersin ve beşinci sırada %4,4 ile Bursa ilinin tercih edildiği karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın yürütüldüğü Mersin iline 2023 yılında göç eden yabancı uyrukluları sayısı ise 13.598 kişidir (TÜİK, 2023).

3. Kitlesel Göç Hareketlerinin Türkiye Ekonomisine Etkisi: Mersin İli Örneği

3.1. Kitlesel Göç Hareketlerinin Ekonomik Büyümeye etkisi

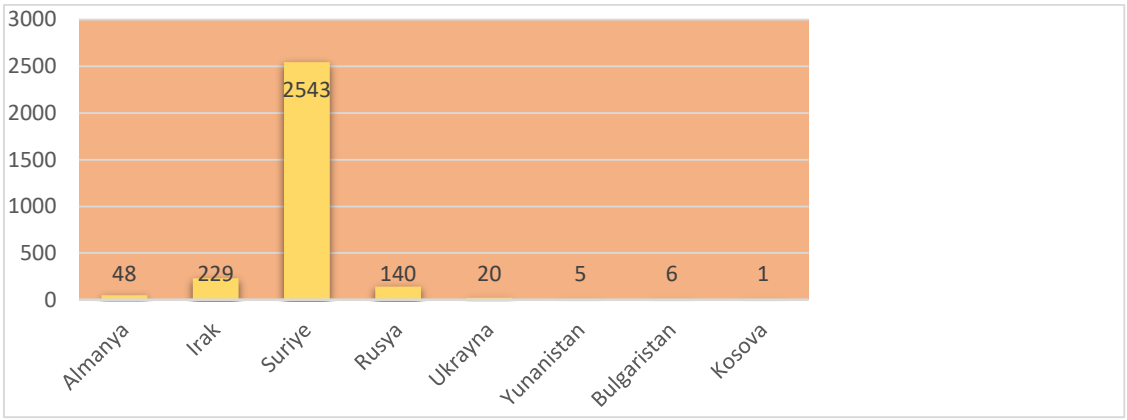
Tablo 3.1. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'na Kayıtlı Yabancı Sermayeli/Ortaklı Firmalar

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'na Kayıtlı Yabancı Sermayeli/Ortaklı Firmalar					
Ülke	**Firma Sayısı**	**Ülke**	**Firma Sayısı**	**Ülke**	**Firma Sayısı**
Suriye	2543	Antigua ve Barbuda	1	Singapur	1
Irak	229	Yunanistan	5	Gürcistan	2
Belçika	11	Cezayir	15	Kırgızistan	9
Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	17	Ürdün	60	Birleşik Arap Emirlikleri	2
Lübnan	123	Mısır	46	Katar	7
ABD	36	Bulgaristan	6	Finlandiya	2
Suudi Arabistan	15	İsveç	20	İsviçre	1
Hollanda	16	Fransa	7	Uruguay	1
Kanada	21	Avusturya	2	İrlanda	21
Almanya	48	Libya	5	İspanya	3
Kore	3	İran	65	Bahreyn	2
Hong Kong	1	Çek Cumhuriyeti	1	Avustralya	3
KKTC	6	Panama	2	Nijerya	5
Azerbaycan	42	Kosova	1	Tacikistan	4
İtalya	2	Lüksemburg	1	Tunus	8
Rusya	140	Arnavutluk	1	Fas	7
Hindistan	12	Endonezya	3	Belarus	6
Romanya	5	Haiti	1	Kazakistan	13
Macaristan	2	Ermenistan	1	Burundi	4
Saint Kitts ve Nevis	11	Ekvator	2	Moldova	3
Türkmenistan	6	Litvanya	1	Sudan	15

Afganistan	3	Ukrayna	20	Portekiz	2
Güney Afrika	1	Norveç	2	Polonya	1
Özbekistan	9	Venezuela	6	Danimarka	1
Dominik	7	Kuveyt	2	Çin	8
İsrail	14	Pakistan	7	Yemen	18
Filistin	26	Kolombiya	4	Fildişi Sahili	3
Kongo	1	Brezilya	2	Pakistan	7
Tacikistan	4	Nijerya	5	Endonezya	3

Kaynak: MTSO (2023).

Tablo 3.1.'de Mersin İlinde faaliyet gösteren Mersin Ticaret ve Sanayi Odasına (MTSO) kayıtlı yabancı sermayeli firmalar yer almaktadır. Tablo göz önünde bulundurulduğunda çok sayıda yabancı ortaklı firmanın faaliyet göstermesinin ülke ekonomisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Şekil 3.1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'ye Kitlesel Göç Veren Ülkelerin 2023 Yılında Mersin İlinde Bulunan Firma Sayısı

Göçmenler, geldikleri ülkelerle kurdukları bağlantılar sayesinde hedef ve kaynak ülke arasındaki ticareti kolaylaştırarak ticari faaliyetlere pozitif katkı sunmaktadır. İhracatçılar, göçmenler sayesinde dağıtım kanalları ve ülkedeki pazarlar hakkında güvenilir bilgilere ulaşırken ithalatçılar da mal alım süreçlerinde göçmenler vasıtasıyla tedarikçinin güvenilirliği hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu durum, dış ticarette işlem maliyetini azaltmaktadır (Demirtaş ve Çakırca, 2019: 148).

Cumhuriyet Döneminde Yunanistan, Balkanlar, Almanya, Irak, Bulgaristan, Bosna, Kosova ve Makedonya'dan Türkiye'ye yoğun kitlesel göçler yaşanmıştır. Bu ülkelerden Almanya, Irak, Suriye, Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Bulgaristan ve Kosova ülkelerinin Mersin ilinde Türkiye ortaklı firmaları bulunmaktadır. Suriye 2543 firma ile bu ülkeler arasında en çok ortaklığı bulunan ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Nisan 2011'de Suriye'de yaşanan iç savaş ve çatışmalar sonucunda çok sayıda Suriyeli Türkiye'ye göç etmiştir. Mersin ilinde Suriye ortaklı kurulan firmaların 3 tanesi 2011 öncesinde kurulmuşken 2540 tanesi 2011 sonrasında kurulmuştur. Aynı şekilde 1988 sonrasında Irak'tan Türkiye'ye üç önemli kitlesel göç hareketi gerçekleşmiştir. Mersin ilinde Irak ortaklı kurulan 229 firmanın 2 tanesi 1988 öncesinde kurulmuşken 227 tanesi 1988 sonrasında kurulmuştur. Türkiye 1933-1945 yılları arasında Almanya'dan göç eden 800.000 kişiye ev sahipliği yapmıştır. Mersin ilinde Almanya ortaklı kurulan 48 firmanın tamamı bu göç hareketinin gerçekleştiği tarih aralığından sonra kurulmuştur (MTSO, 2023). Bu verilere göre Suriye, Irak ve Almanya'dan Türkiye'ye yapılan göçler sonucunda kurulan firmaların gerek üretim gerekse de ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladıkları dikkat çekmektedir. Almanya 2023 Aralık ayında ihracat yaptığımız ülkeler arasında 1.sıradadır. Almanya'ya yapılan ihracat toplamda 1 milyar 679 milyon dolardır (TÜİK, 2024). Dış ticaret açısından bakıldığında ihracattaki artış ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden bir tanesidir. Yabancı firmaların kurmuş oldukları ticari ağ ihracatı olumlu etkilemektedir.

2022 yılında yaşanan Rusya- Ukrayna krizi sonrasında hem Rusya'dan hem de Ukrayna'dan Türkiye'ye göç hareketleri yaşanmıştır. Mersin ilinde Rusya ortaklı kurulan 140, Ukrayna ortaklı kurulan 20 firma bulunmaktadır. Mersin ilinde Rusya ortaklı kurulan 140 firmanın 10 tanesi 2022 öncesinde kurulurken 130 tanesi 2022 sonrası kuruluştur. Mersin ilinde Ukrayna ortaklı kurulan 20 firmanın 2 tanesi 2022 öncesinde kurulurken 18 tanesi 2022 sonrası kurulmuştur. Aynı şekilde Mersinde; Yunanistan, Bulgaristan ve Kosova ortaklı toplam 12 firma bulunmaktadır ve bu ortaklıklar 2014 ve sonrasında kurulan ortaklıklardır. Firma sayısı az olsa da bu firmaların ticari faaliyetlere katkı sağladığı dikkat çekmektedir (MTSO, 2023).

Akdeniz İhracatçılar Birliği (AKİB) verilerine göre 2022 yılında Mersin ilinde Kanuni Merkezi Mersin olan firmaların ihracat yaptığı ilk 10 ülke Tablo 3.2.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.2. Kanuni Merkezi Mersin Olan Firmaların İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke

SIRALAMA	ÜLKE	FOB(USD)
1	Irak	729.005.396
2	Rusya Federasyonu	369.407.059
3	İsrail	144.812.246
4	Almanya	126.033.322
5	Suriye	118.457.672
6	Mısır	114.116.368
7	Ukrayna	112.769.849
8	Birleşik Devletler	103.100.282
9	Mersin Serbest Bölge	77.419.201
10	Lübnan	70.600.733
11	Diğer Ülkeler	1.463.827.645

Kaynak: Mersin Valiliği Ticaret İl Müdürlüğü Ekonomik Görünüm Raporu (2023).

Tablo 3.2.'de Mersin ilinde yabancı firmaların ihracat miktarının azımsanmayacak miktarda olduğu görünmektedir. Merkezi Mersin olan firmaların ihracat yaptığı ilk 10 ülke içinde birinci sırada Irak, ikinci sırada Rusya, dördüncü sırada Almanya beşinci sırada Suriye, yedinci sırada ise Ukrayna yer almaktadır. Bu durum karşısında kitlesel göç ile Türkiye'ye gelen göçmenlerin yabancı pazarlarla kurdukları ilişki sayesinde ihracatı artırdığı düşünülmektedir.

Özpınar, vd., (2015) göçün ardından Suriye ile ticari ilişkileri araştırdıkları çalışmada göç sonucunda, Türkiye'nin Suriye sınırındaki illerinde ve bu illerin çevresindeki ticaret rotalarında göçün ekonomiye olan etkisinin Türkiye geneline yayıldığı, Suriye'den gelen göçün sınıra yakın bölgelerde ticarette canlanmaya sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sınır illerin Suriye'ye olan ihracatı özellikle 2012 yılından sonra yükselişe geçmiş ve bu durumun etkisi özellikle sınır illerine yakın Adana, Mersin, Malatya, Sivas ve Diyarbakır'da görülmüştür.

Yerli halk mültecileri yalnızca potansiyel işçiler olarak görse de, bu mültecilerin aynı zamanda potansiyel yatırımcı ve girişimci oldukları unutulmamalıdır. Mültecilerin kısa vadede olmasa dahi süreç içerisinde ülkeye katkı sağlayacakları düşünülmektedir. 2015 yılı ORSAM raporu verilerine göre Mersin ilinde Suriyelilerin 4 milyar dolara yakın yatırımı bulunmaktadır (Dillioğlu, 2015: 9).

Sığınmacıların Türkiye'de açtıkları firmaların Mersin ilinde olumlu etki yarattığı görülmektedir. Mersin-Suriye arasındaki ticarete bakıldığında 2010-2011 yıllarında ticaret hacminde azalma, 2012 yılında toparlanma, 2013 yılında ise önemli derecede artış meydana geldiği görülmektedir. Suriye krizi öncesi Mersin ilinin Suriye'ye ihracatı 19 milyon dolar iken 2013 yılında 75 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ihracat 2012 yılına oranla %33 artmıştır (ORSAM, 2015: 33).

3.2. Kitlesel Göç Hareketlerinin Enflasyona Etkisi

Mersin ilindeki göç olgusu ve enflasyon karşılıklı etkileşim içinde olan unsurlardır. Tarım, sanayi ve turizm alanlarındaki potansiyeliyle önemli bir yere sahip olan Mersin, yerel ve ulusal düzeyde ekonomiyi etkileyen bir ildir. Kitlesel göç hareketleri Mersin ilinin sosyal ve ekonomik yapısında

birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Türkiye'ye göç edip kamplarda yaşamak istemeyen Suriyelilerin Mersin'e yönelmesi sonucunda Mersin'de nüfus artışı meydana gelmiştir. Bu durum konut talebinde önemli ölçüde artışa neden olmuş ve talepler ölçüsünde konut sağlanmadığı durumlarda kiralarda %20-30 oranında artış görülmüştür (Aktaş, 2021: 103-104).

Önemli bir ekonomik istikrarsızlık şekli olarak ifade edilebilen enflasyon, mal ve hizmetlerin genel fiyat seviyesinin devamlı olarak birçok ekonomik faktöre bağlı olarak artması ve buna bağlı olarak alım gücünün azalması olarak tanımlanabilir (Ünlü ve Kabak, 2022: 179). Tablo 3.3'te Adana-Mersin bölgesinin yıllara göre enflasyon oranları verilmiştir.

Tablo 3.3. Bölgesel Düzeyde TÜFE Oranları (Adana-Mersin TR62)

Yıl	Adana-Mersin (TR62)
2011	11,02
2012	5,82
2013	7,45
2014	7,36
2015	9,47
2016	9,86
2017	12,02
2018	21,94
2019	12,52
2020	15,07
2021	35,89

Kaynak: TÜİK (2024).

Adana-Mersin bölgesinin yıllara göre enflasyon oranlarına bakıldığında nüfus artışına bağlı olarak kira ve konut fiyatlarında artış meydana gelse de genel anlamda enflasyon oranları incelendiğinde özellikle 2011 Suriye krizi sonrasında Türkiye'ye yönelen kitlesel göç hareketlerinin mersin ilindeki enflasyon oranı üzerinde etkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir. 2020-2021 yılları arasındaki enflasyon oranındaki artışın bir başka afet olan korona virüs salgınına bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

3.3. Kitlesel Göç Hareketlerinin İstihdama Etkisi

Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin bazı iş kollarında çalıştırılması bazı sorunlara yol açmaktadır. Bu göçmenlerin yerli halktan daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmesi, istihdam sorunu ortaya çıkarmaktadır (Mutlu, 2022: 68).

Tablo 3.4. Yıllara Göre Türkiye'deki İşsiz Sayısı ve İşsizlik Oranları (2012-2014)

Yıllar	İşsiz Sayısı	İşsizlik Oranı
2012	2.518.000	%9,2
2013	2.747.000	%9,7
2014	3.145.000	%10,9

Kaynak: TÜİK (2024).

Tablo 2.1.'de 2011-2015 yılları arasında Türkiye'deki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin yıllara göre artış gösterdiği görülmektedir. Tablo 3.4.'e bakıldığında da 2012-2014 yıllarında işsizlik oranlarının bir önceki yıla göre artış gösterdiğini görmekteyiz.

Tablo 3.5. Yıllara Göre Türkiye'deki İşsiz Sayısı ve İşsizlik Oranları (2021-2023)

Yıllar	İşsiz Sayısı	İşsizlik Oranı
2021	3.919.000	%12,0
2022	3.633.000	%10,3
2023	3.424.000	%9,7

Kaynak: TÜİK (2024).

Tablo 2.1'de 2021-2023 yılları arasında Türkiye'deki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin azaldığı karşımıza çıkarken, Tablo 3.5.'e bakıldığında 2021-2023 yıllarında işsizlik oranlarının da bir önceki yıla göre azaldığı görülmektedir. Kesin olmamakla birlikte Türkiye'deki geçici

koruma kapsamındaki Suriyeli sayısına bağlı olarak işsizlik oranlarının değişiklik gösterdiği ifade edilebilmektedir.

Tablo 3.6. Bölgesel Düzeyde İşgücü Göstergesi (TR62 Adana-Mersin) 2012-2023

Yıllar	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
2012	10,6	44,7
2013	12,8	43,8
2014	10,7	43,9
2015	9,8	45,6
2016	10,4	44,8
2017	10,7	44,6
2018	11,2	44,5
2019	11,9	43,6
2020	13,4	40,6
2021	13,2	43,7
2022	12,3	45,7
2023	10,9	44,8

Kaynak: TÜİK (2025).

İstihdam ve işsizlik oranları bölgesel düzeyde incelenmiş olup Adana-Mersin (TR62) bölgesinin yıllara göre istihdam ve işsizlik oranları Tablo 3.6.'da verilmiştir. Tabloya bakıldığında Türkiye'nin yoğun kitlesel göç aldığı 2012-2023 yılları arasında istihdam ve işsizlik oranlarında bazı değişikliklerin meydana geldiği karşımıza çıksa da bu oranların göç hareketlerinden doğrudan etkilendiğini söylemek mümkün değildir.

Göçlerin istihdam üzerinde olumlu etkileri de olabilmektedir. Göçmenler göç ettikleri ülkedeki işgücü açığını kapatabilmekte, çeşitli beceriler ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayarak istihdam üzerinde olumlu etkiler meydana getirebilmektedir (Demirhan İnceliler, 2019: 60). Ayrıca göçmenler kişisel sermayeleri ile yerleştikleri ülkede yatırım faaliyetleri gösterebilmektedir. Örnek olarak: Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin yerleştikleri şehirlerde kişisel sermayeleri ile işletme açmaları ya da var olan işletmelerde çalışmaları sonucunda Suriyeli mültecilerin ilişkilerinin iyi olduğu Irak ile ticari faaliyetler artmış, Suriye ile Irak gibi ülkelere ihracat oranı yükselmiştir (Ünsal, 2019: 56).

Saklan ve Karatürk (2022) yapmış oldukları çalışmada araştırmaya katılan iki öğretmen Suriyeli öğrencilerin okul saatleri dışında, farklı işlerde çalıştıklarına şahit olduklarını bildirmişlerdir. Öğrencilerin okul dışında farklı işlerde çalıştıkları ifadesi akıllara kayıt dışı istihdamı getirmektedir. Bu durumun öğrencilerin eğitim hayatlarını olumsuz etkilemekle birlikte istihdam sorunu üzerinde de olumsuz etki yaratacağı düşünülmektedir.

SIHHAT (Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sağlık Statüsünün ve Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Sunulan İlgili Hizmetlerin Geliştirilmesi) projesi kapsamında 2022 yılı itibariyle 32 ilde aktif olarak hizmet veren 190 göçmen sağlığı merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde çalışan 3.937 personel göz önünde bulundurulduğunda bu projenin Türkiye'de istihdama pozitif katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. İstihdam edilen personellerin %38'ini kadınların oluşturmasının kadın istihdamına pozitif katkı sağladığı söylenebilmektedir. Aralık 2022 verilerine göre 5 göçmen sağılığı merkezi Mersin ilinde aktif olarak hizmet vermektedir. Bu durum Mersin ilinde de istihdama katkı sağlayabilmektedir.

3.4. Kitlesel Göç Hareketlerinin Kamu Maliyesine Etkisi

Kitlesel göç hareketleri sonucunda meydana gelen nüfus artışına bağlı olarak eğitim ve sağlık hizmetlerine olan talep artmaktadır. Buna bağlı olarak doğrudan kamu harcamaları artmaktadır. Göçmenlerin çeşitli alanlardaki temel ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan harcamalar yerel yönetimler ve hükümet bütçelerinde ek maliyetler yaratmaktadır. Özellikle sağlık ve eğitim harcamaları göçmen sayısının artmasına bağlı olarak artış göstermektedir.

TÜİK verilerine göre 2022 yılında öğrenci başına yapılan eğitim harcaması 25 bin 143 TL olarak gerçekleşmiştir. MEB 2022 verilerine göre Mersin ilinde yabancı uyruklu 39.747, uluslararası koruma altında bulunan yabancı uyruklu 38.389 ve geçici koruma altında olan (Suriye) yabancı uyruklu 37.000 öğrenci olmak üzere toplamda 115.136 öğrenci bulunmaktadır. 115.136 öğrenci için öğrenci başına 25 bin 123 TL harcanmasıyla toplamda 2 milyar 894 milyon 864 bin 448 TL harcama yapılmıştır.

2022 yılı verilerine göre göçmen sağlığı merkezlerinde hizmet verilen hasta sayısı yaklaşık 1.617.000'dir. 2022 TÜİK verilerine göre kişi başına sağlık harcaması 7 bin 144 TL'dir. Göçmen sağlığı merkezlerinde sağlık hizmeti alan 1.617.000 kişi göz önüne alındığında bu hastalar için 11 milyar 551 milyon 848 bin TL harcama yapıldığı dikkat çekmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin göç dinamikleri çok katmanlı ve önemli ekonomik etkilere sahiptir. 1960'lı yıllarda göç veren bir ülke olan Türkiye süreç içerisinde yoğun kitlesel göçlere ev sahipliği yaparak göç alan bir ülke haline gelmiştir. Milyonlarca göçmene ev sahipliği yapan Türkiye, en fazla mülteci barındıran ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, çok sayıda göçmene ev sahipliği yapması nedeniyle birtakım ekonomik yüklerin altına girmiştir. Göçlerin Türkiye üzerindeki ekonomik etkileri; enflasyon, istihdam, ekonomik büyüme ve kamu maliyesi üzerinden anlaşılabilmektedir.

Kitlesel göç hareketleriyle birlikte ilk etapta göçmenler aracılığıyla ülkeye yabancı sermaye girmekte ve bunun sonucunda ekonomi canlanmaktadır. Kısa vadede sonuç olumlu gibi gözükse de kitlesel göç hareketleri sonucunda ülkelerin nüfusundaki artışa bağlı olarak bütçe harcamalarının arttığını söylemek mümkündür. Her ne kadar uluslararası kuruluşlar tarafından göçmenler için çeşitli yardımlar yapılsa da göçmenler için yapılan harcamalar bu yardımların çok üstünde kalmaktadır. Göçmenlerin bir taraftan ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu diğer taraftan da kamu maliyesine getirdiği yükler göz önünde bulundurulduğunda bu sürecin doğru politikalar ve stratejilerle yönetilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye'ye yönelen kitlesel göç hareketleri sonucunda artan nüfus, temel tüketim maddelerine olan talebi artırmış ve buna bağlı olarak enflasyon artmıştır. Enflasyonun artması yerli halkın hayat pahalılığından şikâyet etmesine neden olmuştur. Suriyeli göçmenlerin varlığı, kira fiyatlarının arttırarak yerli halkın ev bulmasını zorlaştırmakta, özellikle sınır illerinde enflasyon oranlarını artırmaktadır. Bununla birlikte işletmelerde çocuk ve kaçak işçiler çalıştırılmasına sebebiyet vererek, kaçak göçmen çalıştıran ve çalıştırmayan işletmeler arasında haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır (Ağlargöz ve Yardımcı, 2019: 549-550). Göçmenlerin kayıt dışı ve yerli halka oranla düşük ücretlerle çalıştırılması, iş gücü piyasasında dengesizlikler yaratmakta ve yerel halkın işsiz kalmasına yol açmaktadır. Göçmenlerin kayıt dışı çalıştırılması vergi kayıplarına neden olarak ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır.

Kitlesel göç hareketlerinin Türkiye ekonomisine olumlu etkileri de bulunmaktadır. Türkiye'ye göç eden iş insanlarının Türkiye'de açmış olduğu işletmelerin bu anlamda etkisi büyüktür. Göçmenlerin Türkiye'ye yapmış olduğu yatırımlar sonucunda başka ülkelerle ticari bağlantılar kolaylaşmış ve ticari faaliyetler artış göstermiştir.

Kitlesel göç hareketlerine ev sahipliği yapan önemli bir şehir olan Mersin ili kitlesel göçün yerel ekonomiler üzerinde yaptığı etkiler için güzel bir örnek oluşturmaktadır. Göçmenler tarafından açılan firmalar sayesinde dış ülkelerdeki pazarlarla bağlantılar daha kolay kurulabilmekte, bunun sonucunda dış ticarette işlem maliyeti azalmaktadır. Bu durumun da dolaylı olarak Türkiye ekonomisi açısından pozitif olduğu söylenebilmektedir. Mersin ilinde yabancı firmaların ihracat miktarı oldukça yüksektir. Kanuni merkezi Mersin olan işletmelerin ihracat yaptığı ülkeler göz önüne alındığında kitlesel göç hareketiyle Türkiye'ye gelen göçmenlerin yabancı pazarlarla kurdukları ilişkiler sayesinde ihracat hacminin arttığını söylemek mümkündür. Kitlesel göç hareketlerine bağlı olarak Mersin ilinde ticari faaliyetlerin artış göstermesinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği söylenebilmektedir.

Kitlesel göç hareketlerinin Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkileyebilmesi için göçmenlerin yetenek ve birikimlerine göre uygun alanlara yöneltilmesi sağlanmalıdır. Yönlendirmenin başarılı olması sonucunda göçmenler ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceklerdir.

Kitlesel göç hareketleri kamu maliyesi üzerinde çeşitli etkiler yaratmaktadır. Mersin ilinde de özellikle eğitim ve sağlık alanlarında göçmenler için harcamalar yapılmaktadır. Artan kamu harcamaları ülkelerin ekonomik büyümesini de etkileyeceği için bu süreçte yapılan harcamaların doğru politikalar ve stratejilerle yönetilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

AFAD (2023, 15 Mayıs). https://www.afad.gov.tr/afet-turleri

Ağlargöz, O., & Yardımcı, Ş. (2019). Uluslararası Düzensiz Göç ve Çalışma Hayatı: Şanlıurfa İlindeki Suriyeli Göçmenlerin Durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 14*(2), 535-558. https://doi.org/10.17153/oguiibf.537889

Aktaş, M. E. (2021). *Türkiye'nin Göç Politikası ve 2011 Sonrası Suriyeli Kitlesel Göçün Sosyo-Ekonomik Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Aktel, M. & Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de Göç Yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(2), 579-604.

Alagöz, M. (2020). 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü - Geçici Korunan Suriyelilerin Türk Ekonomisine Etkileri (Özel Rapor) https://21yyte.org/tr/ozelraporlar/gecici-korunan-suriyelilerin-turk-ekonomisine-etkileri (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023).

Alagöz Özger, T. (2020). *Göç Politikalarında İletişimin Rolü: Suriye Göçü Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Altunç, Ö. F., Uçan, O. & Akyıldız, A. (2017) "Dış Göçlerin Türkiye Ekonomisinde İşsizlik Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Researcher Social Science Studies. 5*(1), 197–211.

Bettin, G., & Zazzaro, A. (2012). Remittances and financial development: substitutes or complements in economic growth?. *Bulletin of Economic Research, 64*(4), 509-536.

Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD countries. *Labour, 27*(4), 399-420.

Castles, S., & Miller, M. J. (2009). Migration in the Asia-Pacific region. Migration Information Source, 10, 1-11.

Çalışkan, T. (2022). *Dış Ülkelerden Türkiye'ye Göç Dalgalarının Ekonomik Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Çelik, G., (2022). *Uluslararası Göç Olgusunun Politik Ekonomi Açısından Analizi ve Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Çetiner, S. (2020). *Suriye Krizi Özelinde Uluslararası Göç Sorunu, Yönetim ve Uluslararası Göç Sorununun Ev Sahibi Ülkeye Sosyo-Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Demirhan, Y., & Aslan, S. (2016). Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 23-62. https://doi.org/10.20493/bt.78101

Demirhan İnceliler, N. (2019). *1923 Yılından Bugüne Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları ve Sosyal-Ekonomik Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Maltepe Üniversitesi.

Demirtaş, G., & Çakırca, Ş. Y. (2019). Uluslararası Göçün Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(2), 141-163. https://doi.org/10.26650/siyasal.2019.28.2.0055

Dillioğlu, B. (2015). Suriyeli Mültecilerin Entegrasyonu: Türkiye'nin Eğitim ve İstihdam Politikaları. *Akademik Orta Doğu, 10*(1).

Durgun, S. (2022). *Türkiye'nin Göç Politika ve Uygulamalarında Yönetişim Yaklaşımının Önemi: Suriyeli Sığınmacılar Örneği* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Efe, F. (2019). *Kitlesel Göçlerde Konut Sorunu: Adana Kenti Suriyeli Mülteci Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Ekici, S. & Tuncel, G. (2016). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(1), 9-22. https://doi.org/10.20493/bt.71783

Erdoğan, M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması.* HUGO Yayınları.

Ergün, Ö. R. (2022). Türkiye'de Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Social Sciences Research Journal*, *11*(4), 542-549.

Erkmen, M. (2021). *Arap Baharı Sonrası Kitlesel Göç Hareketleri Karşısında Avrupa Birliği'nin Reaksiyonu; Göç ve Komşuluk Politikalarındaki Değişim* [Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.

Friedberg, R. M. (2001). The impact of mass migration on the Israeli labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, *116*(4), 1373-1408.

Gençler, A. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Yaşama Etkileri: Fayda Maliyet Ekseninde Bir Bakış. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 78,* 111-145. https://doi.org/10.26650/jspc.2019.78.0036

Göç İdaresi Başkanlığı (2023, 13 Ekim). https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi

Göç İdaresi Başkanlığı (2024, 9 Ocak). https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar

Gülbahar, A. (2020). *Dış Göçün Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği (1996-2016)* [Yüksek Lisans Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Günay, E., Atılgan, D. & Serin, E. (2017). Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7*(2), 37-60.

Hercowitz, Z. & Yashiv, E. (2001). A macroeconomic experiment in mass immigration. *Available at SSRN 286594*.

İlgazi, A. (2019). *Uluslararası Göç Bağlamında, Suriyeli Sığınmacıların Emek ve Yabancı Sermaye Yatırımları Açısından Türkiye Ekonomisine Etkileri (Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği)* [Doktora Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.

İşcan, İ. H., & Demirel, T. (2021). Göçün Gelişmiş Ülkelerde Büyüme ve İstihdam Piyasası Üzerine Etkileri: Bir Panel ARDL Analizi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*(*35*), 181-203. https://doi.org/10.26650/ekoist.2021.35.1014765

Karataş, K. & Ayyıldız, A. A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde Göç Gerçeği: Küresel Hareketliliğin Neresindeyiz?. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(2), 473-500.

Kaya, O., & Aydın, Ü. (2021). Economıc Impact Of Syrıan Refugees On Turkısh Economy. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*(3), 1151-1171. https://doi.org/10.16953/deusosbil.932430

Kemal, N. (2019). *Göç Olgusu, Avrupa'ya Giden Güncel Göç Rotaları ve Bu Göçlerin AB Ekonomisine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Koç, F. (2022). *Türkiye'deki Afgan Göçü ve Politikalarının Van İli Özelinde Analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Konuk, T. (2022). *Uluslararası Göçün Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkisi: Göç Alan Ülkelere Dayalı Panel Veri Analizi* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Korkmaz, M. (2018). Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri ve Değerlendirmeler. *Sosyal Güvence Dergisi, 13*, 57-83. https://doi.org/10.21441/sguz.2018.64

Kukoğlu, N. (2019). *Suriyeli Sığınmacılar Ve Türkiye'ye Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi.

Külahlıoğlu, S. (2022). Göç Kavramı Ve Suriye Göçünün Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Yansımaları1. *Journal of Social, Humanıtıes and Admınıstratıve Scıences (JOSHAS), 7*(46), 2276-2283. http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.806

Kütükçü, E. (2020). *Suriye Göçünün Türkiye Ekonomisine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıklareli Üniversitesi.

Meçik, O., & Koyuncu, T. (2020). Türkiye'de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9*(3), 2618-2635. https://doi.org/10.15869/itobiad.748770

MTSO, (2023). Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Resmi Sitesi. https://www.mtso.org.tr/menu/e/kayitli-firmalar/kayitli-uye-arama (İlgili veriler talep edildiğinde verilmektedir.)

Mutlu, H. (2022). *Türkiye'de Göç Olgusu ve Göçün Ekonomik Etkileri: Vektör Otoregresyon Modeli* [Yüksek Lisans Tezi]. Nuh Naci Yazgan Üniversitesi.

ORSAM (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri. Orsam Raporu. https://www.orsam.org.tr/tr/suriyeli-siginmacilarin-turkiye-ye-etkileri/

Özgüler, V. C. (2018). Kitlesel göçlerin emek piyasalarına etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler. *In Journal of Social Policy Conferences*, 74, 77-102.

Özpınar, E. vd., (2015). Göçün Ardından Suriye ile Ticari İlişkiler. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu.

Saklan, E., & Karakütük, K. (2022). Türkiye'deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 51-76. https://doi.org/10.17860/mersinefd.975386

Şahin, S. (2022). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'deki Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.

Tamer, M. (2020). Göç, Göçün Nedenleri ve Uluslararası Göç Üzerine Kavramsal Bir Analiz. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, *7*(60), 2808-2818. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2070

T.C. Mersin Valiliği Ticaret İl Müdürlüğü (2023) Mersin İli 2022 Yılı Ekonomik Görünüm Raporu. https://mersin.ticaret.gov.tr/data/64f9714813b8769d9861623d/Mersin_T%C4%B0M_2022_Ekonomik_G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm_Raporu.pdf

Tuncel, G. & Ekici, S. (2019). Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(2), 48-72. https://doi.org/10.20493/birtop.648831

TÜİK (2023, 5 Aralık). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararasi-Goc-Istatistikleri-2023-53544

TÜİK (2024, 17 Mart). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684

Türk Dil Kurumu (TDK). (2024, 29 Ekim). https://sozluk.gov.tr/

Ünal, R. & Gedik, M. (2022). Türkiye'de Göç Yönetimi ve Sosyal Hizmet Bakış Açısından Değerlendirilmesi. *Toplumsal Politika Dergisi*, *3*(1), 52-70.

Ünlü, A., & Kabak, S. (2022). Türkiye'de Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonomi-Tek, 11*(3), 177-199.

Ünsal, A. (2019). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göçün Ülke Ekonomileri Üzerinde Muhtemel Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 18,* 50-61.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Erkan Şahin, D. (2025). "4857 Sayılı İş Kanunu Ek Madde 2'ye Göre Mazeret İzni Hakkı", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 268-284. **Gönderim Tarihi**: 19.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1660904

Yazar/Author

Duygu ERKAN ŞAHİN*

Makale Adı/Article Name

4857 Sayılı İş Kanunu Ek Madde 2'ye Göre Mazeret İzni Hakkı

The Right To Excused Leave According To Additional Article 2 Of The Labor Law No. 4857

ÖZ

İş ilişkileri süresince işçilerin dinlenme ihtiyaçlarının yanı sıra evlenme, evlat edinme, doğum, ölüm gibi birtakım olay ya da durumlar nedeniyle izin gereksinimleri doğabilmektedir. İşçilerin bu dönemlerde mazeretli kabul edilerek işe devamsızlıklarının haklı görülmesi çalışma hayatının sürdürülebilirliği yönünden bir gerekliliktir. Mazeret izinleri ilk defa 2015 yılında 4857 sayılı İş Kanununda yapılan değişiklikle açık bir şekilde mevzuatımızda yer almıştır. İş Kanunu ek madde 2'ye "mazeret izni" adı altında getirilen düzenlemeyle işçilere, madde metninde sayılan sebeplerin gerçekleşmesi halinde işveren tarafından kullandırılması zorunlu olan ücretli bir izin hakkı tanınmıştır. Buna göre işçi yasal olarak sınırlı sayıda belirlenmiş mazeretlerin varlığı halinde işe devamsızlık yapabilecek ve bu devamsızlık süresince de ücret almayı sürdürecektir. Bu çalışmada ilk olarak bahsi geçen düzenlemenin genel esasları incelenmiş; daha sonra uygulamaya ilişkin ilkeler, sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, öğretide yer alan farklı görüşlere başvurulduğu gibi kişisel fikir ve önerilerimize de yer verilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili Yargıtay kararlarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mazeret, İzin, Ücretli

ABSTRACT

Throughout the course of employment, employees may require leave not only for rest but also for specific events or situations such as marriage, adoption, childbirth, or bereavement. Recognizing employees' justified absence during these periods as legitimate is essential for maintaining the sustainability of working life. Excused leave was explicitly incorporated into Turkish labor legislation for the first time through an amendment to Labor Law No. 4857 in 2015. With the regulation introduced under the name of "excused leave" to Additional Article 2 of the Labor Law, employees have been granted the right to a paid leave entitlement if the reasons specified in the article occur, which must be provided by the employer. Accordingly, the worker will be legally allowed to be absent from work in the presence of a limited number of specified reasons, and will continue to receive wages during this period of absence. This study first examines the general principles of the aforementioned regulation and then explores the principles of its implementation, associated challenges, and proposed potential solutions. In this context, different perspectives from the academic literature, as well as personal insights and recommendations, are included. Additionally, relevant rulings of the Court of Cassation have been utilized.

Keywords: Excused, Leave, Paid

* Dr., Sosyal Güvenlik Denetmeni, Sosyal Güvenlik Kurumu, duyguerkansahin@gmail.com

Extended Abstract

The first clear regulation of the "excused leave" in our labor legislation is the provision introduced in 2015 as Article 2 of the annex to the Labor Law No. 4857. According to this provision, employees are entitled to three days of leave in the event of their own marriage, adoption, or the death of their mother, father, spouse, sibling, or child. Additionally, an employee whose spouse gives birth is granted five days of leave. Furthermore, the same provision grants employees leave of up to ten days per year for the treatment of a child with at least 70% disability or a chronic illness. These leaves are paid, and the employer is obligated to grant them when the need arises.

This study aims to outline the general principles regarding the excused leaves regulated in Article 2 of the annex to the Labor Law No. 4857. In this regard, the cases accepted as "excused" in the aforementioned regulation have been examined in detail. Then, the procedures, principles, and shortcomings related to its application have been discussed. Although the scope of the study is primarily limited to the Labor Law No. 4857, references have been made to the Press Labor Law No. 5953 and the Maritime Labor Law No. 854 for specific issues.

While the clear regulation of excused leave fills an important gap in the legislation, there are areas where the provision needs to be developed. For instance, one of these areas concerns the scope of the marriage leave provided in the law. According to the current regulation, employees can only use this leave for their own marriage. However, it is not realistic to expect an employee to perform their work when their sibling, parent, or child, with whom they have a close blood relationship, gets married. The same issue applies to an employee's engagement. It has been concluded that extending the scope of this right would be necessary and appropriate.

Another point of hesitation in the provision concerns adoption leave. Due to the procedure in our legal system, the date when the adopted child is physically handed over to the adopter and the date when the legal adoption relationship is established are different. However, the regulation in the Labor Law does not clarify which of these dates the adoption leave should be used from. This causes different practices in the application. Therefore, a regulation in this regard is clearly needed.

The right to leave in the event of the death of an employee's close relatives is another aspect that needs development. According to the regulation, employees are entitled to three days of leave in the event of the death of their mother, father, spouse, sibling, or child. As seen, the legislator has specified the same duration for all these relatives. However, it has been concluded that a longer and different duration should be specified for the employee's child. Additionally, it is believed that the employee's in-laws, fiancée, as well as their grandparents and grandchildren should also be included in this scope.

Moreover, the provision that refers to "the birth of the employee's spouse" should be changed to "the birth of the employee's child." This is because, under the current regulation, the employee can only use this leave if they have a child with their spouse in a legal marriage. It is clear that the legislator did not have such an intent when introducing this right.

The nature of the leave periods prescribed by the law is also an issue that needs to be evaluated. In this context, it should be investigated whether the specified durations can be applied as working days. To answer this, other provisions where the legislator has specified durations can be referenced. Upon examining these, it can be seen that when the legislator wants the duration to be considered as working days, this is explicitly stated. Therefore, since there is no clear indication of such an intention in excused leaves, it can be said that the durations cannot be considered as working days.

As previously mentioned, salary is one of the key features of excused leaves. There is no doubt that these leaves are paid, but there is no clear regulation regarding the scope of the salary. It should be examined whether the salary includes bonuses, premiums, family allowances, and clothing benefits. It would be helpful to rely on the general principles of labor law in this regard. According to this, unless otherwise explicitly stated in the employment contract or collective bargaining agreement, the employee's base wage should be taken as the basis for salary payments. Therefore, it would not be wrong to conclude that the "base salary" should be considered here.

As is known, the employer's discretion regarding excused leaves is quite limited. In this sense, a request for excused leave made by the employee must be granted by the employer. However, it is not always possible to say that the application develops in this way. In fact, there may be situations where the employer acts contrary to this obligation. In such cases, the legal avenues available to the employee and whether any sanctions can be applied to the employer should be examined. In this regard, it should be accepted that the employee can terminate the employment contract for just cause if the request is not met. On the other hand,

sometimes the unjustified use of excused leave may occur. The employee might benefit from leave under misleading information or use it for purposes other than intended. This situation, which is not in accordance with the spirit of the regulation, should be considered as an abuse of the right. In such cases, the employer's recourse would be to immediately terminate the employment contract for just cause.

In conclusion, based on all this information, it has been determined that the regulation has filled a significant gap in working life, but there are also areas that require revision. In this regard, constructive criticism has been presented, along with proposals for solving the existing problems.

Giriş

Türk Dil Kurumu tarafından "Bir kimseye çalıştığı yerce verilen tatil" olarak tanımlanan izin kavramı, çalışma hayatının önemli konularından biri olup mevzuatımızda farklı kademelerde çeşitli şekillerde düzenlenmiştir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2025). Gerçekten de Anayasanın çalışma şartları ve dinleme hakkını düzenleyen 50. maddesinde "Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir." hükümlerine yer verilerek konunun hukuk düzenine ait piramidin en üst noktasında güvence altına alındığı ve detaylara ilişkin düzenlemeler için de alt kademelere işaret edildiği görülmektedir.

Bu doğrultuda, 4857 sayılı İş Kanununda işçiler için çeşitli dinlenme sürelerine yer verilmiştir. Bunlar genel olarak; ara dinlenmesi, hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatiller ile yıllık ücretli izinler olarak sıralanabilir. Ancak bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, işçilerin izin talepleri yalnızca dinlenme ihtiyaçlarından kaynaklanmamakta, bunun dışında kalan sebeplerle de doğabilmektedir. Bu duruma evlenme, evlat edinme, doğum ve ölüm gibi nedenler örnek gösterilebilir. İş sözleşmesinden doğan sorumlulukların yerine getirilmesini doğrudan engellemeyen fakat dürüstlük kuralı gereği çalışmanın beklenemeyeceği bu hâllerde işçinin mazeretli sayılması bir gerekliliktir (Çelik vd., 2021: 868).

İşçinin birtakım mazeretleri nedeniyle izinli sayılması hususu, çalışma ilişkilerinin sürdürülebilirliği açısından oldukça önem arz etse de 2015 yılında 6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla (RG., 23 Nisan 2015, 29335) getirilen düzenlemeye kadar iş mevzuatımızda konu hakkında açık bir düzenleme mevcut değildi. 1475 sayılı eski İş Kanununda işçinin bazı mazeret hâllerinde kullanabileceği izin süreleri, hafta tatili ve yıllık ücretli izin hakkının kazanılması yönünden ele alınmıştı. Bu anlamda, Kanunun 41. maddesinde "Evlenmelerde üç güne kadar, ana veya babanın, karı ve kocanın, kardeş veya çocukların ölümünde iki güne kadar verilmesi gereken izin sürelerinin hafta tatiline hak kazanma koşulu yönünden çalışılmış günler gibi hesaba katılacağı" hüküm altına alınmaktaydı. Keza, 51. maddede de "İşçilerin evlenmelerinde üç güne kadar, ana veya babalarının, eşlerinin, kardeş veya çocuklarının ölümünde iki güne kadar verilecek izinlerin yıllık ücretli izin hakkının hesabında çalışılmış günler gibi kabul edileceği" ifade edilmekteydi. Buradan yola çıkılarak da, işverenin, işçiye sayılan hâllerde belirtilen süreler kadar bir izin kullandırması gerektiği yorumuna ulaşılıyordu. Aynı Kanunun 52. maddesinde ise "İşveren tarafından yıl içinde verilmiş bulunan başka ücretli ve ücretsiz izinler veya dinlenme ve hastalık izinleri yıllık izne mahsup edilemez." hükmüne yer verilmişti. Böylece kullandırılan mazeret izinlerinin daha sonra işçinin yıllık ücretli izin sürelerinden düşülmesi mümkün olmuyordu. O hâlde, 1475 sayılı İş Kanunu döneminde, her ne kadar açıkça düzenlenmiş olmasa da, işçiler yukarıda sayılan mazeretlerin gerçekleşmesi durumunda izin kullanabilmekte ve kullandıkları bu izinler sonradan yıllık ücretli izin haklarından mahsup edilememekteydi. Ancak söz konusu izin süreleri için işçilere ücret ödenmesi gerekip gerekmediği konusunda tereddütler mevcuttu. Kanun koyucunun bu noktada işçi lehine bir irade ortaya koymamış olması bu süreler için herhangi bir ücret ödenmemesi sonucunu doğurmakta; bu da doğum, ölüm, evlilik gibi önemli ve ekonomik açıdan zorlayıcı sebeplerle izin kullanan işçiler açısından mağduriyet yaratmaktaydı.

2015 yılında yapılan değişikliğe kadar, 4857 sayılı İş Kanunun mazeret izinleri hakkındaki düzenlemesi de 1475 sayılı İş Kanununda yer alan hükümlerin tekrarı niteliğindeydi. İki kanun arasındaki tek fark; anne, baba, eş, kardeş ya da çocukların ölümü hâlinde işçiye verilen izin

süresine ilişkindi. Buna göre, 1475 sayılı eski İş Kanunu, sayılan sebeplerle işçiye verilecek izin süresini iki gün ile sınırlı tutmuşken; 4857 sayılı İş Kanunu bu süreyi üç gün olarak belirlemişti. Konunun açıkça ve detaylı olarak düzenlenmemesinin ortaya çıkardığı tereddütlerin zaman içerisinde belirginleşmesi iş mevzuatımızda bir değişikliği gerekli kıldı ve nihayet 2015 yılında çıkarılan 6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun vasıtasıyla bu eksiklik giderildi.

6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının genel gerekçesinde, mazeret izinlerinin 4857 sayılı Kanunda açıkça düzenlenmediği için uygulamada tereddütlerin mevcut olduğu ve bu sebeple konuya açıklık getirilmek istendiği ifade edilmiştir (T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2014). Bu anlamda 4857 sayılı Kanuna "Mazeret izni" başlıklı ek 2. madde olarak "(1) İşçiye; evlenmesi veya evlat edinmesi ya da ana veya babasının, eşinin, kardeşinin, çocuğunun ölümü hâlinde üç gün, eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin verilir. (2) İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verilir." ifadeleri dahil edilmiş; Kanunun konuyla ilişkili eski düzenlemeleri de ek 2. maddeye atıfta bulunulacak şekilde değiştirilmiştir.

Bu çalışmayla, 4857 sayılı İş Kanunu ek madde 2'de düzenlenen mazeret izinlerine ilişkin genel esasların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu anlamda öncelikle bahsi geçen düzenlemede mazeret olarak kabul edilen hâller detaylı olarak incelenecek, daha sonra uygulamaya ilişkin usul ve esaslar ile aksayan yönler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda literatürde yer alan tespitlerin yanı sıra kişisel görüş ve önerilerimize de yer verilecektir. İnceleme konumuz temel olarak 4857 sayılı İş Kanunu ile sınırlandırılmış olmakla birlikte özellik arz eden hususlar yönünden 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun (Basın İş Kanunu) (RG., 20/6/1952, 8140) ile 854 sayılı Deniz İş Kanununa (RG., 29/4/1967, 12586) da başvurulacaktır.

1. Ek Madde 2'de Sayılan Mazeret Halleri

1.1. Evlenme İzni

6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 35. maddesiyle yapılan değişiklik ile birlikte mazeret izni konusu, 4857 sayılı İş Kanununun ek 2. maddesinde müstakil olarak düzenlenmiştir. Hükmün ilk fıkrasında "İşçiye; evlenmesi veya evlat edinmesi ya da ana veya babasının, eşinin, kardeşinin, çocuğunun ölümü hâlinde üç gün, eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin verilir." ibaresine yer verildiği görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Kanunun ilk hâlindeki düzenlemelerden, "İşçilerin evlenmelerinde üç güne kadar, ana veya babalarının, eşlerinin, kardeş veya çocuklarının ölümünde üç güne kadar" izinli sayılacakları sonucuna ulaşılmaktaydı. Burada göze çarpan ilk husus, işçilerin evlenmeleri hâlinde kullanabilecekleri izin sürelerine ilişkindir. Düzenlemenin güncel hâlinde bu süre için herhangi bir değişikliğe gidilmediği; eski sürenin aynen kabul edildiği dikkati çekmektedir. O hâlde, işçinin evlenmesi hâlinde kullanabileceği izin süresi geçmişte olduğu gibi şimdi de üç gün ile sınırlıdır. Bu noktada değinilmesi icap eden bir başka husus ise evlilik ile kastedilmek istenenin ne olduğudur? Başka bir söyleyişle, işçinin dinsel ya da geleneksel nitelikte bir törenle gayri resmi olarak evlenmesi hâlinde de bu izinden yararlanması mümkün müdür? Konuya ilişkin Türk Medeni Kanununun (RG., 8/12/2001, 24607) 141. maddesinde "Evlenme töreni, evlendirme dairesinde evlendirme memurunun ve ayırt etme gücüne sahip ergin iki tanığın önünde açık olarak yapılır." hükmü yer almaktadır. O hâlde, işçinin evliliğinden söz edebilmek için bu işlemin resmi makamlar önünde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi yönde bir uygulama, evliliğin yokluğu sonucunu doğuracaktır ve bu durumda işçinin, iş mevzuatında öngörülen sürede izinli sayılması da mümkün olmayacaktır.

Mazeret izinlerinin işçi tarafından kullanılabilmesi ancak olgunun gerçekleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Diğer bir anlatımla, mazeret gerçekleşmeden bu izinlerin kullanılma imkânı

bulunmamaktadır. Bu durumun istisnalarından birini evlenme izni oluşturmaktadır. Bilindiği gibi evlilik ani değil, planlı bir eylemdir. Ülkemizde yürürlükte olan mevzuat gereği evliliğin müracaat ile eş anlı olarak gerçekleşme ihtimali yoktur. Zira Evlendirme Yönetmeliğinin (RG., 7/11/1985, 18921) 24. maddesinde "Evlenme dosyası hazırlanırken evlenme gününden önceki günün mesai saati bitimine kadar ilgililerce, tarafların evlenmeye ehil olmadıkları veya evlenme manilerinden birinin bulunduğunu ileri sürerek evlenmenin yapılmasına yazılı olarak itiraz edebilirler." ifadesine hükmedilmiştir. Buradan çıkarılacak sonuca göre evlilik en erken, başvurudan yirmi dört saat geçtikten sonra yapılabilecektir. Aksinin kabulü, evlenmeye itirazı imkânsız kılacaktır. O hâlde evlilik, en az yirmi dört saat öncesinden bilinebilen bir mazerettir ve hakkın getiriliş amacı göz önünde bulundurulursa, henüz gerçekleşmese de gerçekleşeceğine dair kuvvetli ihtimalin varlığı bu iznin kullanılabilmesi için yeterli görülmelidir. Elbette ihtimalin gerçekleşmediği hâller de söz konusu olabilmektedir. Daha açık bir anlatımla, planlanan tarihte taraflara ilişkin özel ya da genel bir sebeple evlilik gerçekleşmeyebilir. Örneğin taraflardan biri ya da her ikisi birden son anda evlilik kararından vazgeçebilir. Böyle bir durumda, beklenen mazeret gerçekleşmemiş olacaktır. Bu hâlde, işçinin kalan iki günlük yasal evlilik iznini kullanamayacağı açıktır. İşçiye evleneceği düşüncesiyle verilen ancak işçinin evlen(e)memesi nedeniyle mazeretten yoksun kalan bir günlük iznin ise işveren tarafından verilen diğer izinler olarak kabul edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Öte yandan önemle vurgulamak gerekir ki, izne konu olan evliliğin gerçek bir evlilik olması gerekmektedir. Hiç şüphesiz üçüncü kişileri yanıltmak ya da yasaların sağladığı birtakım avantajlardan yararlanmak için yapılan evlilikler, hakkın doğumuna engeldir. Örneğin, 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun (RG., 12/6/2009, 27256) 16. maddesi evlenme yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması halini düzenlemektedir.[1] Söz konusu hüküm ile evliliğin, vatandaşlığın kazanılmasında yabancılara mutlak ve doğrudan bir hak vermediği ancak başvuru imkânı tanıdığı açıkça ortaya konulmuştur. O hâlde Türk vatandaşı ile evlenen bir yabancı, kanunda sayılan şartları taşıması hâlinde başvuruda bulunabilecek; yetkili makamlarca uygun görülmesi hâlinde de vatandaşlığa kabul edilecektir (Tanrıbilir, 2020: 3034). Bu hakkın uygulamada salt vatandaşlığın elde edilmesi için yapılan danışıklı evlilikler yoluyla sıklıkla suiistimal edildiği bilinmektedir. Söylenmelidir ki, böyle bir durumun varlığı hâlinde işçinin anılan izne hak kazanması mümkün olmayacaktır.

Kanunda, bahsi geçen iznin kullanılabilmesi için "işçinin evlenmesi" yeterli görülmüştür. Öyleyse işçi, hukuken geçerli olan her evliliği için bu haktan yararlanabilmelidir. Bu doğrultuda, izin talebinde bulunan işçinin söz konusu evliliğinin kaçıncı evliliği olduğu önem taşımamaktadır. İşçi yaptığı evliliklerin her biri için aynı sürede izin kullanabilecektir (Özer, 2022: 57). Benzer şekilde, daha önce boşandığı eşiyle tekrar evlenen işçinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

Konu ile ilgili, iş mevzuatımızın diğer iki Kanunundaki -5953 sayılı Basın İş Kanunu ile 854 sayılı Deniz İş Kanunu- düzenlemelere bakıldığında bu alanda bir uygulama birliğinin bulunmadığı görülmektedir. Esasen, 854 sayılı Deniz İş Kanununun çalışanlara evlenmeleri hâlinde öngördüğü izin süresi, 4857 sayılı İş Kanunu ile uyumludur. Söz konusu hak, Kanunun 42. maddesinin 2. fıkrasında, "çalışanlara evlenmelerde üç güne kadar verilen izinlerin hafta tatiline hak kazanmada fiilen çalışılmış günler gibi hesaba katılacağı" ifadeleri kullanılarak

[1] 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 16. maddesi şu şekildedir:
"(1) Bir Türk vatandaşı ile evlenme doğrudan Türk vatandaşlığını kazandırmaz. Ancak bir Türk vatandaşı ile en az üç yıldan beri evli olan ve evliliği devam eden yabancılar Türk vatandaşlığını kazanmak üzere başvuruda bulunabilir. Başvuru sahiplerinde;
a) Aile birliği içinde yaşama,
b) Evlilik birliği ile bağdaşmayacak bir faaliyette bulunmama,
c) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmama, şartları aranır.
(2) Başvurudan sonra Türk vatandaşı eşin ölümü nedeniyle evliliğin sona ermesi hâlinde birinci fıkranın (a) bendindeki şart aranmaz.
(3) Evlenme ile Türk vatandaşlığını kazanan yabancılar evlenmenin butlanına karar verilmesi hâlinde evlenmede iyiniyetli iseler Türk vatandaşlığını muhafaza ederler."

düzenlenmiştir. O hâlde, iki Kanunun süreler yönünden benzer bir uygulama benimsediği söylenebilir. Bununla birlikte hükümden anlaşılabileceği gibi Deniz İş Kanunu da, tıpkı 4857 sayılı İş Kanununun ilk hali gibi, mazeret izinlerini tereddüde yer bırakmayacak bir açıklıkla sunmak yerine başka hakların içerisinde yorumla ulaşılabilecek biçimde düzenlemeyi tercih etmiştir. 2015 yılında 4857 sayılı İş Kanunu'nda yapılan değişiklik diğer İş Kanunları yönünden geçerli olmadığı için de söz konusu hak, mevcut haliyle varlığını sürdürmektedir.

5953 sayılı Basın İş Kanunu incelendiğinde ise tamamen farklı bir uygulamanın söz konusu olduğu göze çarpmaktadır. İlgili Kanunda mazeret izni adı altında bir düzenleme mevcut değildir. Bununla birlikte 19. maddenin 2. fıkrasında, çalışanların izin kullanabilecekleri bazı hâller ve buna ilişkin süreler açıkça düzenlenmiştir. Bu izinler için de genel olarak *"olağanüstü ücretli izin"* ibaresi tercih edilmiştir. Bahsi geçen hüküm, "…. gazeteci, çocuğu dünyaya geldiği zaman üç; eşi veya çocuğu, anası veya babası öldüğü zaman dört; çocuğu evlendiği, kardeşi, büyük anne veya büyük babası veya torunu öldüğü zamanlar iki gün olağanüstü ücretli izine hak kazanır. Bu izinler senelik izinden sayılmaz." şeklindedir. Görüldüğü gibi Basın İş Kanununda, gazeteciye evlenmesi hâlinde kullandırılması gereken özel nitelikte bir izin hakkı tanınmamıştır. Buna karşın, çocuğu evlenen gazeteci iki gün ücretli izin kullanabilecektir. Öyleyse kanun koyucu gazeteciye kendi evliliği için tanımadığı hakkı, çocuğunun evliliği için gerekli görmüştür. Şüphesiz ki böyle bir düzenleme yapılırken ulaşılmak istenen amacın ne olduğunun anlaşılması ve konuya akla uygun bir gerekçe getirilmesi oldukça güçtür.

Konunun bir başka boyutunu ise evlenme izninin kapsamı oluşturmaktadır. Daha önce açıklandığı üzere, 4857 sayılı İş Kanunu ile 854 sayılı Deniz İş Kanunu işçinin anılan izni yalnızca kendisinin evliliğinde kullanmasına imkân tanımaktadır. 5953 sayılı Basın İş Kanununa göre çalışanlar ise bu izni kendi evliliklerinde değil; çocuklarının evliliğinde kullanabilmektedir. Öncelikle İş Kanunlarındaki bu farklılıkların ortadan kaldırılarak uygulama birliğine gidilmesi gerektiği açıktır. Zira farklı İş Kanunlarına tabi çalışanların bu konuda farklı bir uygulamaya tabi tutulmasını gerektirecek haklı bir sebep bulunmamaktadır. Akabinde, her üç Kanuna tabi çalışanlar için de iznin kapsamının genişletilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi mazeret izinleri, çalışanın kendisinin ya da aile üyelerinin sağlığının ve özel hayatının korunması fikrine dayanmaktadır (Kar ve Göktaş, 2007: 27). Öyleyse, çalışana kendi evliliğinin yanı sıra yakın kan bağı ilişkisi içerisinde bulunduğu kardeşi, annesi, babası ve çocuğunun evlenmesi hâlleri için de bu iznin verilmesi hakkın ruhuna uygun olacaktır.

Bu kapsama ilave edilmesi gerektiği düşünülen son bir sebep ise nişanlanma hâlidir. Taraflar arasında kurulan duygusal bir ilişkiye dayanan nişanlanma, birçok toplumda karşılaşılan sosyal bir olgudur (Ertekin, 2024: 35). Hukuk düzenince de tanınan bu müessese, Türk Medeni Kanunumuzun "Aile Hukuku" kitabını oluşturan maddeleri arasında "Nişanlanma, evlenme vaadiyle olur." şeklinde ifade edilmiştir. Mevzuatımızda söz konusu hâl için herhangi bir şekil şartı öngörülmediğinden, geçerli olması için tören vb. bir merasime de ihtiyaç yoktur (Abik, 2005: 77). Buna karşın Türk kültüründe nişanlanmanın, evlenmenin önemli bir adımı olarak görüldüğü; bu amaçla yapılan törenlerin de kadın ve erkek arasındaki ilişkinin resmî olarak topluma duyurulması ve toplumun onayının alınması yönünden önemli bir ritüel olarak kabul edildiği bilinmektedir (Kartal, 2023: 742). O hâlde bu anlamda getirilecek bir iznin, işçiye özel hayatını organize edebilme imkânı vereceği gibi kültürel mirasın devamlılığı açısından da faydalı olacağı söylenmelidir.

Diğer yandan, işçilere verilecek hakların sınırsız bir şekilde genişletilmesinin mümkün olmadığını da eklemek gerekmektedir. Bu yöndeki çabalar başta işçiler açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden, yapılacak yasal düzenlemelerde çalışma hayatının tarafları arasındaki hassas denge göz ardı edilmemelidir. Neticede tüm hukuk dallarında olduğu gibi iş hukukunda da nihai amaç toplum yararıdır. Öyleyse iş hukukunun en geleneksel ilkesi olan işçinin korunması prensibinin, günümüzde değişen ve gelişen koşullarla birlikte iş ilişkilerine mutlak anlamda uygulanmasını beklemek doğru değildir. Çağdaş iş hukuku "sosyal olan" ile "ekonomik olan" arasındaki dengenin kurulması ve işçinin hak ve yetkilerinin sınırının doğru şekilde belirlenmesi ile ilgilenmektedir (Süzek, 2022: 21). O hâlde, yukarıda söz edilen kapsam

genişletilmesinin de bu doğrultuda yapılması uygun olacaktır. Örneğin, işçinin kardeşinin, anne-babasının, çocuğunun evlenmesi ya da kendisinin nişanlanması hâlleri için tavsiye edilen mazeret izinlerinin süresinin, işçinin kendi evliliği için öngörülen süreye nazaran daha sınırlı tutulması hâlinde işçi açısından bir kazanım elde edilirken; işveren yönünden de önemli bir ekonomik zorluğa sebebiyet verilmesinin önüne geçilebileceği değerlendirilmektedir.

1.2. Evlat Edinme İzni

4857 sayılı İş Kanunu ek madde 2'ye göre mazeret izni gerektiren bir diğer durum, evlat edinme hâlidir. Hükme göre, işçiye evlat edinmesi durumunda üç gün mazeret izni verilmesi gerekmektedir. Öncelikle söylenmelidir ki, çalışma hayatını düzenleyen diğer kanunlarda yer almayan böyle bir hakkın, 2015 yılında 4857 sayılı Kanunda yapılan düzenleme esnasında unutulmayarak mevzuata kazandırılması oldukça isabetli olmuştur.[2] Zira bu nitelikteki bir iznin, insan hayatında epeyce önem taşıyan böylesi bir kararın uygulanması esnasında taraflara kolaylık sağlayacağı, ebeveynin/ebeveynlerin evlat edinilen çocukla arasında kurulacak bağın gelişmesine ve yeni kazanılan rollerin daha hızlı benimsenmesine destek olacağı açıkça ortadadır.

Ancak düzenlemenin uygulama yönünden önemli bir eksiklik taşıdığı da belirtilmelidir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun küçüklerin evlat edinilmesinin genel koşullarını düzenleyen 305. maddesine göre "Bir küçüğün evlât edinilmesi, evlât edinen tarafından bir yıl süreyle bakılmış ve eğitilmiş olması koşuluna bağlıdır." Uygulamaya göre, bu bir yıllık sürenin bitimini takiben Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü tarafından yapılan kontroller neticesinde olumlu görüş beyan edilmesi hâlinde evlat edinme davası açılabilmekte; davanın olumlu sonuçlanması ile de evlat edinme hukuken gerçekleşmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). O hâlde, evlat edinilmek istenen küçüğün fiilen teslim edildiği tarih ile hukuken evlat edinme işleminin gerçekleştiği tarih birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum, İş Kanunda öngörülen mazeret izninin söz konusu tarihlerden hangisinde kullanılabileceği konusunda tereddüde neden olmaktadır. Öğretide, anılan iznin çocuğun fiilen teslim edilme tarihinde kullanılmasının daha uygun olacağı ifade edilmekte olup tarafımızca da bu görüş desteklenmektedir (Özer, 2022: 65).

Öte yandan, 4857 sayılı İş Kanununun ilgili hükmünde evlat edinme nedeniyle kullanılacak mazeret izninde, evlat edinilenin yaşı yönünden herhangi bir sınırlamaya yer verilmediği görülmektedir.[3] Bu hâlde, ergin bir kişinin evlat edinilmesi durumunda da işçi bu haktan yararlanabilecektir. Ancak belirtmek gerekir ki, ergin bir kişinin evlat edinilme koşulları ile küçüklerin evlat edinilme koşulları arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Öncelikle söylenmelidir ki, yürürlükte olan mevzuat gereği her erginin evlat edinilmesi mümkün değildir. Ergin bir kişinin evlat edinilebilmesi için Türk Medeni Kanununun 313. maddesinde sayılan hâllerden birinin gerçekleşmesi gerekmektedir.[4] Küçüklerin evlat edinilmesinde olduğu gibi burada da söz konusu mazeret izni hakkının bakım, gözetim yükümlülüğünün ya da birlikte yaşamın fiilen başladığı tarihte mi yoksa evlatlık ilişkisinin mahkeme kararıyla kurulduğu anda mı kullanılacağı hususu duraksamalara neden olmaktadır. Üstelik bu noktada ergin kişinin bakım, gözetim yükümlülüğünün ya da birlikte yaşamın fiilen başladığı tarihin belirlenmesinde ve kanıtlanmasında ortaya çıkabilecek muhtemel güçlükler, uygulamadaki belirsizlikleri önemli

[2] Yürürlükte olan iş mevzuatı gereği evlat edinme nedeniyle mazeret izni uygulaması yalnızca 4857 sayılı İş Kanununda yer almakta olup 5953 sayılı Basın İş Kanunu ile 854 sayılı Deniz İş Kanunu tabi çalışanlar yönünden böyle bir düzenleme mevcut değildir.

[3] Oysaki, İş Kanununun 13. maddesinde düzenlenen kısmi süreli çalışmaya geçiş hakkı ile 74. maddesinde düzenlenen analık hâli izni, haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin ve altı aya kadar verilecek ücretsiz izin haklarının kullanımı evlat edinilenin yaşı yönünden sınırlandırılmıştır. Buna göre, evlat edinenin anılan izinlerden yararlanabilmesi için evlatlığın üç yaşını doldurmamış olması gerekmektedir.

[4] Bu koşullar kanun hükmünde şöyle sıralanmıştır:
"Evlât edinenin altsoyunun açık muvafakatiyle ergin veya kısıtlı aşağıdaki hâllerde evlât edinilebilir:
1. Bedensel veya zihinsel engeli sebebiyle sürekli olarak yardıma muhtaç ve evlât edinen tarafından en az beş yıldan beri bakılıp gözetilmekte ise,
2. Evlât edinen tarafından, küçükken en az beş yıl süreyle bakılıp gözetilmiş ve eğitilmiş ise,
3. Diğer haklı sebepler mevcut ve evlât edinilen, en az beş yıldan beri evlât edinen ile aile hâlinde birlikte yaşamakta ise."

ölçüde artırmaktadır. Bu itibarla, İş Kanunundaki bu hakkın kullanılma zamanının -küçük ve erginlerin evlat edinilme prosedürü de göz önünde bulundurularak- açıkça düzenlenmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Hukukumuzda evlat edinme; tek başına evlat edinme ya da eşlerin birlikte evlat edinmesi şeklinde gerçekleştirilebilmektedir. Bu noktada, işçinin tek başına evlat edinmesi halinin mazeret izninin uygulanması bakımından daha az tereddüt barındırdığı bilinmelidir. Zira eşlerin birlikte evlat edinmesi halinde eşin çalışma durumunun hakkın kazanılması üzerinde herhangi bir etki yaratıp yaratmayacağı sorusu akla gelebilmektedir. Oysaki tek başına evlat edinmelerde böyle bir tereddüde yer olmadığı aşikârdır. Daha önce de ifade edildiği gibi, ek madde 2'de evlat edinme nedeniyle verilecek izin için öngörülen tek şart, evlat edinmenin kendisidir. Başka bir söyleyişle, işçinin anılan izne hak kazanması için evlat edinmesi dışında yerine getirmesi gereken başka bir yükümlülük mevcut değildir. Öyleyse, hükmün lafzından yola çıkılarak işçinin anılan haktan yararlanabilmesinin eşinin çalışma durumuyla bir ilgisinin olmadığı sonucuna varılmalıdır. Bu durumda, eşin ekonomik anlamda gelir getirici bir işte çalışıp çalışmaması işçinin hakkı kazanması üzerinde bir etki yaratmayacaktır. Daha açık bir anlatımla, eşi çalışmayan işçi de böyle bir hâlde izin hakkından yararlanabilecektir. Aynı doğrultuda, her ikisi de 4857 sayılı İş Kanununa tabi çalışan ve birlikte evlat edinen eşlerin de bu haktan ayrı ayrı istifade edebilecekleri söylenmelidir (Özer, 2022: 66).

Son yıllarda yapılan değişikliklerle, iş mevzuatımızın doğum nedeniyle getirdiği izin haklarının kapsamına evlat edinenlerin de dahil edildiği görülmektedir. Gerçekten de gerek 4857 sayılı İş Kanununun 13. maddesinde düzenlenen kısmi süreli çalışmaya geçiş hakkından gerekse de 74. maddesinde düzenlenen çeşitli analık hali izinlerinden evlat edinenlerin de yararlanabilme imkânı bulunmaktadır. Üstelik kanun koyucu oldukça isabetli bir şekilde doğum ve evlat edinme nedeniyle verilen izin süreleri arasında -haklı bir gerekçe olmadıkça- bir ayrım da gözetmemiştir. Ancak aynı yaklaşımın ek madde 2 yönünden geçerli olduğunu söylemek güçtür. Zira bahsi geçen maddede işçinin eşinin doğum yapması hâlinde kullanabileceği izin süresi beş gün olarak belirlenmişken, evlat edinmesi durumunda üç güne indirilmiştir. Burada belirlenen farklı sürelerin, doğumu esas alacak şekilde beş günde eşitlenmesinin kanun koyucunun son dönemde benimsediği esaslara daha uygun düşeceği değerlendirilmektedir.

1.3. Ölüm İzni

4857 sayılı İş Kanunu işçiye bazı yakınlarının ölümü hâlinde devamsızlık hakkı tanımıştır. Buna göre işçi; ana, baba, eş, kardeş ya da çocuğunun ölümü durumunda üç gün süreyle ücretli izin kullanabilecektir. Görüldüğü üzere kanun koyucu bu hakkı işçinin en yakınları ile sınırlı tutmuş ve bahsi geçen kişilerin tamamı yönünden aynı süreyi öngörmüştür.

Bu yakınlardan bazılarının durumu, uygulamada birtakım soruların ortaya çıkmasına neden olduğundan detaylı olarak incelenmelidir. Bunlardan ilki, eştir. Daha önce de ifade edildiği üzere burada kastedilen eş, resmi makamlar önünde gerçekleştirilen bir evliliğin tarafı olan eştir. Öyleyse dinî nikah veyahut fiili birliktelikten doğan eşlik ilişkilerinde işçinin bu haktan yararlanması mümkün görünmemektedir (Özer, 2022: 59-60). Üzerinde durulması gereken bir diğer yakın ise kardeştir. Hukukumuzda kardeş kavramının tanımına yer verilmemiştir. Türk Dil Kurumu ise kardeşi "Aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı; karındaş" olarak tanımlamıştır (TDK, 2025). Bu durumda işçinin, anne ve/veya babasından doğan tüm çocuklar yönünden bu hakkı kullanabileceği söylenmelidir. Bununla birlikte, üvey kardeşin ölümü hâlinde bu hakkın kullanılıp kullanılamayacağı da sorgulanmalıdır. Üvey kardeşler hem anneleri hem de babaları ayrı kişilerdir. Bu kişiler hukuken birbirlerinin hısmı olmazlar (Balaban, 2014: 14). Yani bu kişiler arasında hukuken bir yakınlık söz konusu değildir. Buradan hareketle, düzenlemenin işçinin üvey kardeşi yönünden geçerli olmadığı çıkarımında bulunmak yanlış olmayacaktır. Öte yandan, Türk Medeni Kanununa göre kardeş, ikinci derece kan hısımları arasında yer almaktadır. Aynı yakınlık derecesinde olan diğer kişiler ise büyükanne, büyükbaba ve torundur (Gözler, 2023: 131). 4857 sayılı İş Kanunu işçiye kardeşinin ölümü hâlinde tanıdığı mazeret izni hakkını hukuken aynı yakınlık derecesine haiz

olan büyükanne, büyükbaba ve torun için tanımamıştır. Oysaki daha sonra ifade edileceği üzere, 5953 sayılı Basın İş Kanununa tabi çalışanlar, bahsi geçen kişilerin tamamı için bu haktan yararlanabilmektedirler. Bu anlamda, 4857 sayılı Kanunun ilgili hükmünün kapsamının anılan kişiler yönünden genişletilmesine ilişkin bir talebin yersiz olmayacağı gibi çalışma hayatını düzenleyen farklı Kanunlar arasında bir uygulama birliği oluşturulması bakımından faydalı olacağı da gözden kaçırılmamalıdır.

Son inceleme işçinin çocuğu yönünden yapılmalıdır. Belirtmek gerekir ki, Kanunun lafzında yer alan çocuk kavramı ile belli bir yaşın altındaki kişiler kastedilmemektedir. Daha açık bir söylemle izin hakkı, çocuğun yaşından bağımsız olarak kullanılabilecektir (Özer, 2022: 60).

Ek olarak ifade edilecek bir husus ise işçiye ölüm hâlinde verilecek izinde öngörülen sürenin, sayılan yakınların tamamı için aynı uzunlukta olması ile ilgilidir. Bilindiği üzere işçi; ana, baba, eş, kardeş ya da çocuğu arasından herhangi birinin ölümü hâlinde -hangisi olduğu fark etmeksizin- üç gün süreyle izin kullanabilmektedir. Kanımızca hükümde sayılan tüm yakınlar açısından aynı sürenin benimsenmiş olması doğru bir yaklaşım değildir. Elbette burada işçinin bu kişilere karşı duyduğu yakınlığa göre yapılacak bir farklılaştırmadan söz edilmemektedir. Zira böyle bir derecelendirme ve karşılaştırma uygun olmayacaktır. Burada kastedilen, işçinin bu kişilere karşı taşıdığı mesuliyetlere ilişkin genel kabullere dayanan bir farklılaştırmadır. Nitekim, işçinin çocuğu ile ilgili konularda üstlenmesi gereken sorumlulukların diğerlerine nazaran çok daha fazla olduğu ve bu sorumlulukların paylaşılması noktasında da aynı dezavantajlı durumunun devam ettiği söylenebilir. Öyleyse işçiye verilen bu hakta, çocuğu ve diğer yakınları arasında eşit bir tutum benimsenmesinin hakkaniyetli olmadığı açıktır. Bu itibarla, anılan hükümde yer alan sürenin işçinin çocuğu yönünden artırılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

İlgili düzenlemede eksik olarak kabul edilebilecek hususlardan bir diğeri de işçiye ana, baba ve kardeşin ölümü nedeniyle getirilen izin hakkının aynı konumdaki kayın hısımları yönünden geçerli olmamasıdır. Gerçekten de işçinin, yürürlükte olan mevzuat gereği eşinin annesi, babası ya da kardeşinin ölümü hâlinde bu haktan yararlanma imkânı bulunmamaktadır. Oysaki bu durumu, toplumumuzun genel değer yargıları ile bağdaştırmak güçtür (Kar ve Göktaş, 2007: 28-29). İlaveten kanımızca hükme eklenmesi gereken taraflardan biri de işçinin nişanlısı olmalıdır. Geleneklerimizin ve kültürel yapımızın nişanlılığa biçtiği sosyal rol, böyle bir düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Ancak burada kastedilenin hakkın kapsamının sınırsızca genişletilmesi olmadığı da vurgulanmalıdır. Zira böyle bir durum, çalışma hayatının tarafları arasındaki dengenin işçi lehine bozulması anlamına gelecektir ki sürdürülebilirliğin amaçlandığı hiçbir sistemde böyle bir kabul mümkün görünmemektedir. Yargıtay da bir kararında benzer şekilde hüküm tesis etmiş ve işçinin nişanlısının anneannesinin ölümünün devamsızlığı açısından haklı bir mazeret oluşturmayacağını kabul etmiştir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 03.10.2000 tarih, 2000/9309-12891 sayılı karar; Kar ve Göktaş, 2007: 29).

Diğer İş Kanunlarında işçinin yakınının ölümü hâlinde kullanabileceği izin hakkının kapsamı ve süreleri, 4857 sayılı İş Kanunundan oldukça farklı şekillerde düzenlenmiştir. 854 sayılı Deniz İş Kanununa bakıldığında çalışanın ölüm izni kullanabileceği yakınlarının 4857 sayılı İş Kanunu ile benzerlik gösterdiği ancak sürenin farklı şekilde belirlendiği görülmektedir. Buna göre 854 sayılı Kanuna tabi çalışanlar, yakınlarının ölümü hâlinde yasal olarak iki gün izin kullanabileceklerdir. 5953 sayılı Basın İş Kanununa bakıldığında ise neredeyse tamamen farklı bir uygulamanın benimsendiği dikkati çekmektedir. Anılan Kanunun 19. maddesine göre gazeteci; eşinin, çocuğunun, ana veya babasının ölümü hâlinde dört; kardeşi, torunu, büyükanne veya büyükbabasının ölümü hâlinde ise iki gün izin kullanabilecektir. Daha ilk bakışta 5953 sayılı Kanunda uygulamanın gerek kapsam gerekse de süre yönünden diğer İş Kanunlarından daha geniş tutulduğu fark edilebilmektedir. Şüphesiz ki bu noktada, bahsi geçen Kanunlar arasında oluşturulacak bir uygulama birliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.4. Eşin Doğum Yapması

4857 sayılı İş Kanununa 2015 yılı itibariyle dahil edilen eşin doğum yapması nedeniyle izin hakkı, Türk İş Hukukunda doğrudan erkek ebeveynleri hedefleyen ilk ve tek izin olma özelliğini

taşımaktadır (Ezer, 2019: 494). Gerçekten de 6645 sayılı Kanun ile yapılan değişikliğe kadar iş mevzuatımızda bu yönde bir düzenleme bulunmamaktaydı. Konu ile ilişkili eski düzenlemelere bakıldığında, işçiye verilebilecek mazeret izinlerinin evlilik ve ana, baba, eş, kardeş ya da çocuk ölümü ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Mazeret izinlerinde genel olarak işçinin özel hayatı ve aile içi ilişkilerinden kaynaklanan önemli kabul edilebilecek durumların hedef alındığı göz önünde bulundurulursa, eşin doğum yapması halinin de bu kapsama dahil edilmesinin mevcut bir ihtiyacın giderilmesi olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Burada ele alınması gereken hususlardan biri, kanun koyucunun anılan hakkı düzenlerken kullanmayı tercih ettiği ifadeye ilişkindir. 4857 sayılı İş Kanununun ek 2. maddesinde işçinin bu hakkı kazanabilmesi "eşinin doğum yapması" şartına bağlı kılınmıştır. Hükmün lafzından kolaylıkla anlaşılabileceği gibi işçi yalnızca resmen evlilik birliği içerisinde bulunduğu eşi için bu haktan yararlanabilecektir. Başka bir söyleyişle, aralarındaki ilişki yasal bir evliliğe dayanmayan bir kişiden çocuk sahibi olan işçinin bu haktan yararlanması olası değildir (Çalışkan, 2017: 57). Oysaki başta Avrupa ülkeleri olmak üzere genel olarak dünyanın büyük bir kısmında evlilik dışı doğan bebeklerin oranının yıllar itibariyle artış gösterdiği istatistiksel olarak bilinmektedir. Söz konusu istatistikte her ne kadar ülkemiz açısından anlamlı bir artış gözlenmiş olmasa da bu durumun tamamen göz ardı edilmesi de doğru değildir (Euronews, 2018). Bu nedenle hükmün, eşin doğum yapması odağından çıkarılarak işçinin çocuğunun doğması noktasına taşınmasının daha isabetli olacağı değerlendirilmektedir.

İşçinin bu haktan yararlanabilmesi için mutlaka çocuğun sağ doğması gerekip gerekmediği hususu cevaplanması gereken sorulardan biridir. Hükmün lafzından yola çıkılarak bu sorunun, gerekmediği şeklinde yanıtlanması uygun olacaktır. Bilindiği gibi kanun koyucu hakkı yalnızca eşin doğum yapması şartına bağlamıştır. Bu noktada çocuğun mutlaka sağ doğması gerektiği yönünde kısıtlayıcı bir yorumla sonuca varılması doğru bir yaklaşım değildir. Zira böyle bir kabul, hukukun temel yorum ilkelerinden biri olan "kaidelerin geniş yorumlanması prensibine" aykırılık teşkil edecektir (Gözler, 2012: 56). Bu itibarla, anılan hakkın kullanımının çocuğun sağ doğmasıyla bir ilişkisinin olmadığı söylenebilmelidir. Kaldı ki böyle bir iznin, çocuğun hayatta olması hâlinde bakımı ve yeni düzene alışılması için gerekli olduğu kadar ölü doğması hâlinde cenaze, defin gibi işlemler için de gerekli olduğu aşikardır. Öte yandan, gebeliğin erken dönemde düşük nedeniyle sona ermesi hali için de benzer sorular sorulabilecektir. Kanımızca, söz konusu durumun doğum olarak nitelendirilmesi mümkün olmadığından işçinin anılan haktan yararlanabilme imkânı da bulunmamaktadır. Ancak bu duruma ilişkin özel bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu da açıktır (Özer, 2022: 64).

Konu, 5953 sayılı Basın İş Kanununun 19. maddesinde gazetecinin, çocuğu dünyaya geldiği zaman üç gün ücretli izne hak kazanacağı şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi burada, 4857 sayılı İş Kanunundan farklı bir ifade biçimi benimsenmiştir. Hatırlanacağı üzere 4857 sayılı Kanunda aynı izin "eşin doğum yapması" şartına bağlanmış ve seçilen bu ifade ile işçinin yasal evlilik birliği dışında dünyaya gelen çocukları yönünden bu hakka erişimi imkânsız kılınmıştır. Oysaki Basın İş Kanununda kullanılan ifade çok daha kapsayıcı ve ihtiyaca uygundur. 854 sayılı Deniz İş Kanununa bakıldığında ise bu mazerete ilişkin özel bir düzenlemeye yer verilmediği görülmektedir. Bu durum, çalışma hayatını düzenleyen farklı Kanunlarımız arasında bir uygulama birliğine varılması noktasından ne kadar uzakta olduğumuzun önemli bir göstergesidir.

1.5. Engelli veya Süreğen Hastalığı Olan Çocuğun Tedavisi

4857 sayılı İş Kanununun ek 2. maddesinin 2. fıkrasında, diğer İş Kanunlarında olmayan bir mazeret hali düzenlenmiştir. Buna göre, "İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verileceği" hüküm altına alınmıştır. O hâlde bahsi geçen hakkın kullanılabilmesi için işçinin çocuğunun en az % 70 oranında engelli olması ya da süreğen bir hastalığının bulunması ve mazeret talebinin hastalık raporuna dayanması gerekmektedir.

Öncelikle, daha önce de açıklandığı gibi, "işçinin çocuğu" ifadesinden yaşından bağımsız olarak işçi ile arasında soybağı kurulmuş olan çocuğun anlaşılması gerektiği söylenmelidir (Özer, 2022: 68). Bu husus bilhassa çocuğun belli bir engel oranının arandığı durum için özellik arz etmektedir. Zira 2019 yılından beri yürürlükte olan mevzuat gereği erişkinler (18 yaşını doldurmuş kimse) ile çocukların (18 yaşını doldurmamış kimse) engel durumlarının belirlenme usulleri farklılık göstermektedir. Bu anlamda, 18 yaşını doldurmuş kişiler hakkında uygulanan "Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik" (RG., 20.02.2019, 30692) gereği düzenlenecek sağlık kurulu raporlarında erişkinin engel oranının açıkça yazılması gerekmektedir. Oysa, henüz 18 yaşını doldurmamış kişiler yönünden farklı bir uygulama benimsenmiştir. "Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik" (RG., 20.02.2019, 30692) ile bunlar adına tanzim edilecek raporlarda engel oranlarının gösterilmesi uygulaması kaldırılmış; bunun yerine özel gereksinim düzeyleri üzerinden bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflar; "özel gereksinimi vardır", "hafif düzeyde özel gereksinimi vardır", "orta düzeyde özel gereksinimi vardır", "ileri düzeyde özel gereksinimi vardır", çok ileri düzeyde özel gereksinimi vardır", "belirgin özel gereksinimi vardır" ve "özel koşul gereksinimi vardır" şeklinde belirlenmiştir. Güncel uygulamanın diğer mevzuatlar ile uyumu düşünülerek, bu sınıfların hangi engel oranlarına denk geldiğine ilişkin bir tabloya da yine bu Yönetmeliğin ekleri arasında yer verilmiştir. Buna göre, inceleme konumuz olan % 70 ve üzeri engel oranlarına karşılık gelen özel gereksinim düzeyleri; "çok ileri düzeyde özel gereksinimi vardır", "belirgin özel gereksinimi vardır" ve "özel koşul gereksinimi vardır" biçiminde saptanmıştır. Daha açık bir anlatımla, artık 18 yaşını doldurmamış kişiler yönünden engel oranını gösteren bir sağlık kurulu raporu alınması mümkün değildir. Bunun yerine işçiler, yukarıda sayılan üç ibareden birini taşıyan rapora sahip çocukları yönünden 4857 sayılı Kanunun bahsi geçen hükmünden yararlanılabileceklerdir.

Hükümde yer verilen bir diğer özel durum ise süreğen hastalık ile ilgilidir. Kronik hastalık olarak da ifade edilebilecek bu durum Dünya Sağlık Örgütü tarafından "Sürekli devam eden ve zamanla artış göstererek kişinin sağlığını bozan ve kalıcı hasara sebep olan, uzun süreler bakım, koruma ve rehabilitasyon ihtiyacı olan durumlar" şeklinde tanımlanmıştır (Sütçü, 2023: 51). Ülkemizde bu kapsamda değerlendirilen birçok hastalık yaygın şekilde görülmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2013: 3). İşte bu nitelikte hasta çocuğu olan işçi, 4857 sayılı Kanunun ilgili hükmü gereği yılda on güne kadar izin hakkından yararlanabilecektir. Hemen belirtmek gerekir ki, işçinin anılan izne hak kazanabilmesi için yukarıda açıklanan iki farklı durumdan birinin mevcut olması yeterli değildir. Zira kanun hükmünde bahse konu iznin kullanılabilmesi için bir şartın daha yerine getirilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir. Buna göre en az % 70 engelli ya da süreğen hastalığı olan çocuğu için bu haktan yararlanmak isteyen işçinin ayrıca bir hastalık raporu ile bu durumu belgelendirmesi gerekmektedir.

Diğer yandan, kanun hükmünde "çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla" ifadesine yer verildiği görülmektedir. Öğretide bu ibarenin, hakkı eşlerin her ikisinin de çalışması şartına bağlamak için getirildiğini ileri süren görüşler mevcuttur (Özer, 2022: 69). Ancak kanımızca, böylesi bir yorumdan ziyade hakkın taraflarca ayrı ayrı kullanılmasının önüne geçmek amacıyla bu ifadelerin tercih edildiği şeklinde bir değerlendirmede bulunmak çok daha uygun olacaktır.

Nihayet üzerinde durulacak son bir husus, bahsi geçen iznin "bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar" kullanılabileceği yönündeki ifadedir. Madde metninde, işçinin ihtiyacı hâlinde her defasında ne kadar izin talep edebileceği konusunda açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bu noktada, çocuk adına düzenlenen hastalık raporunda belirtilen sürelerin ölçüt olarak kabul edilmesinin isabetli bir çözüm olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, kanun koyucunun süreyi belirlerken tercih ettiği "on güne kadar" şeklindeki ifadenin öğretide haklı şekilde eleştirildiği de bilinmelidir. Gerçekten de on günden az izni mümkün hale getiren bu ifade yerine, doğrudan "on gün" şeklinde bir düzenlemeye gidilmesinin daha amaca yönelik olacağı değerlendirilmektedir (Şakar, 2022: 139).

2. İzne İlişkin Özellikli Durumlar

2.1. Genel Olarak Uygulama İlkeleri

4857 sayılı İş Kanununun ek 2. maddesinde düzenlenen mazeret izinlerinin önemle vurgulanması gereken iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; söz konusu izinlerin ücretli olduğu ve madde metninde sayılan mazeretlerin ortaya çıkması hâlinde işveren tarafından kullandırılma mecburiyetinin bulunduğudur. O hâlde işveren, kullanılması üzerinde takdir yetkisi bulunmayan bu izinler süresince işçiye ücret ödemeye devam edecektir (Baysal, 2020: 281). Bunun birlikte, işveren yönünden verilme zorunluluğu bulunan bu izinlerin, işçi tarafından kullanılma mecburiyetinin bulunmadığı da söylenmelidir (Özer, 2022: 78).

Uygulamada işçinin; boşanma, yas, taşınma, eğitim, resmî işler gibi birtakım haklı nedenlerle de izin talebi olabilmektedir. Hayatın olağan akışı içerisinde oldukça haklı görülebilecek bu taleplerin -toplu sözleşme ya da iş sözleşmesiyle aksi kararlaştırılmadığı sürece- işveren tarafından karşılanma ya da ücretinin ödenme zorunluluğu bulunmamaktadır. Zira işverenin bu şartlarla bağlı olduğu hâller ek madde 2'de sınırlı olarak sayılmıştır. Öyleyse bu izinler, İş Kanununun 46 ve 55. maddelerinde sözü edilen "diğer izinler" kapsamında yer almaktadır ve işverenin yasal olarak karşılama ve ücretlendirme yükümlülüğü bulunmamaktadır.

Ek madde 2 ile mazeret izninin uygulamasına ilişkin temel hususlar derli toplu ve açık bir şekilde düzenlenmiş olmakla birlikte birtakım hususlar duraksamalara neden olmaya devam etmektedir. Bunlardan bazılarına daha önceki açıklamalarda yer verilmiştir. Burada farklı olarak değinilecek nokta, yasada öngörülen izin sürelerinin niteliğine ilişkindir. Gerçekten de anılan hükümde belirlenen sürelerin işgünü olarak uygulanıp uygulanamayacağı sorusuna cevap aranmalıdır. Bunun için kanun koyucunun süre öngördüğü diğer hükümler referans olarak alınabilecektir. Nitekim bunlara bakıldığında işgünü olarak uygulanması istenen süreler için bunun özel olarak belirtildiği görülmektedir. O hâlde, bu yönde bir iradenin açıkça ortaya konulmadığı mazeret izinlerinde, sürelerin işgünü olarak değerlendirilemeyeceği söylenebilir (Çelik vd., 2021: 868). Sürelere ilişkin bir diğer önemli mesele, uzunluklarının tarafların iradesiyle değiştirilmesinin mümkün olup olmadığı hususudur. Bilindiği üzere, iş hukukunda işçinin korunması düşüncesiyle emredici nitelikteki kurallara ağırlık verilmiştir. Bunlar arasında az sayıda da olsa hiçbir surette değiştirilmesi mümkün olmayan mutlak emredici hukuk kuralları vardır. Ancak iş mevzuatımızdaki düzenlemelerin büyük çoğunluğu işçi lehine değiştirilebilmesi mümkün olan nispi emredici hukuk kurallarından oluşmaktadır. Bir kuralın mutlak ya da nispi emredici nitelikte olup olmadığı ise ancak o kuralın amacından yola çıkılarak belirlenebilir (Uşan ve Erdoğan, 2020: 40). İlgili hükmün, sayılan sebeplerin ortaya çıkması hâlinde kullandırılması gereken izin sürelerinin alt sınırının belirlemeyi amaçladığı değerlendirildiğinden, nispi emredici nitelikte olduğu söylenebilir. Öyleyse, bu nitelikteki tüm hükümler gibi ek madde 2 de işçi lehine değiştirilebilecektir. Daha açık bir söylemle, taraflar aralarında anlaşmak suretiyle ilgili süreleri kısaltamayacak ancak uzatabileceklerdir (Kar ve Göktaş, 2007: 28).

Genel olarak mazeret izninin kullanılmasının ön şartı, taleptir. Demek oluyor ki, işçinin bu haktan yararlanabilmesi için öncelikle hakkı talep etmesi gerekmektedir. Yargıtay'ın da çeşitli kararlarında bu hususu önemle vurguladığı görülmektedir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 18.01.2010 tarih, 2009/32740-2010/247 sayılı; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 02.05.2013 tarih, 2011/6774-2013/13240 sayılı kararlar). Bununla birlikte mazeret hâlleri, doğası gereği genellikle gerçekleşeceği zamanın önceden bilinmesi mümkün olmayan durumlardır. Bu hâller, mesai saatleri dışında ve objektif koşullara göre işçiden talepte bulunmasının beklenemeyeceği şekilde gerçekleşebilir. İşte bu nedenle her koşulda, hakkın kullanılmasından önce talep edilmesini beklemek makul değildir. Bazı özel durumlarda işçinin talebi yerine, hakkı kullanmaya başladıktan sonra duruma ilişkin bildirimi yeterli görülmelidir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus, bu bildirimin mümkün olan en kısa sürede yapılması gerektiğidir. Zira işveren de işin aksamadan devam edebilmesi için gerekli tedbirleri alabilmeli; işçinin kendisine tanınan bir hakkı kullanması işverenin mağduriyetine sebep olmamalıdır (Kar ve Göktaş, 2007: 35). Yargıtay'ın da "işin aksamadan icra edilebilmesi için işverenin mazeretten

haberdar edilmesi gerektiğini" ifade ettiği isabetli bir kararı mevcuttur (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 21.10.2019 tarih, 2019/2687-18483 sayılı karar; Şahin, 2022: 77).

Mazeret izinleri, işverenin üzerinde yönetim hakkını oldukça sınırlı şekilde kullanabileceği bir işçi hakkıdır. Gerçekten de işverenin söz konusu hakkı ileri bir tarihte kullanılmak üzere ertelemesi mümkün değildir. İznin, izni gerektiren olayın gerçekleştiği anda kullanılması icap etmektedir. İşçi de anılan izinleri olay bittikten sonra talep edemeyeceği gibi kullanmadığı izinlere ilişkin ücretin ödenmesini de isteyemeyecektir (Baysal ve Astarlı, 2025: 1; Kar ve Göktaş, 2007: 34). Yargıtay da konu ile ilişkili kararlarında kullandığı "Yıllık ücretli izin dışındaki yasal diğer izinlerin, izni gerektiren olgunun, gerçekleştiği anda kullanılması gerekir. İşçi bu iznini, izni gerektiren olay bittikten sonra işverene talepte bulunarak kullanamayacağı gibi, ilerde kullanmadığı gerekçesi ile karşılığı ücretin ödenmesini talep edemez. Bir başka anlatımla, bu izinler ilerde alacağa dönüşmez." ifadeleriyle bu kanıda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 18.01.2010 tarih, 2009/32740-2010/247 sayılı; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 02.05.2013 tarih, 2011/6774-2013/13240 sayılı kararlar). Diğer yandan, anılan iznin mazerete uygun şekilde kullanılması işçinin ödevidir. Söz gelimi, Kanunda sayılan yakınlarından birinin ölümü nedeniyle mazeret izni kullanan işçiden beklenen, bu izni cenaze defin işlerinin yapıldığı yerde kullanmasıdır (Kar ve Göktaş, 2007: 31).

Mazeret izni talebi olan işçinin bir diğer yükümlülüğü, mazeretin mevcut ve haklı olduğunu işverene kanıtlamaktır. Bilhassa mazeretin resmî bir evrak ile ispatının mümkün olduğu durumlarda bu belge mutlaka işverenle paylaşılmalıdır (Baysal ve Astarlı, 2025: 3). Yargıtay'ın görüşü de bu yöndedir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 18.01.2010 tarih, 2009/32740-2010/247 sayılı; Yargıtay 22. Hukuk Dairesi, 03.02.2014 tarih, 2013/2453-2014/1292 sayılı kararlar). Burada hemen belirtmek gerekir ki, her ne kadar konuyla ilgili Kanun'da açık bir hüküm yer almasa da, iznin talep ve onay aşamalarının da yazılı şekilde yapılmasının ileride taraflar arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda ispat yönünden değerli olacağı kuşkusuzdur.

Hatırlanacağı gibi ücret, mazeret izinlerinin temel özelliklerinden biridir. Bu izinlerin ücretli olduğu konusunda tereddüt bulunmamakla birlikte ücretin kapsamı konusunda açık bir düzenleme mevcut değildir. O hâlde konunun bu yönüyle değerlendirilmesi uygun olacaktır. İş Kanununun 32. maddesinde ücret "bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutar" şeklinde tanımlanmıştır. Uygulamada ise ücret, kapsamına göre iki sınıfa ayrılmaktadır. Çalışanlara bir iş karşılığında nakden yapılan ödeme "asıl (çıplak, ana) ücret" olarak isimlendirilirken; aile ve giyecek yardımı, çocuk zammı, prim, ikramiye gibi ücret eklerinin de hesaba katılmasıyla elde edilen ücret "giydirilmiş ücret" olarak nitelendirilmektedir. (Şakar, 2019: 60). Ek madde 2'de öngörülen ücretin bunlardan hangisinin kapsamında olduğu yasal olarak belirlenmemiştir. Ancak iş hukukunun uygulamasına ilişkin genel prensibe göre; Kanunda, iş sözleşmesinde veya toplu iş sözleşmesinde aksi özellikle belirtilmedikçe ücretin ölçüt olarak belirlendiği ödemelerde "asıl (çıplak, ana) ücret" esas alınmaktadır (Çelik vd., 2021: 351). Öyleyse burada da dikkate alınacak ücretin "asıl ücret" olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Ücret ile ilgili değinilecek son bir husus ise diğer İş Kanunlarındaki durumdur. 5953 sayılı Basın İş Kanununa bakıldığında, tıpkı 4857 sayılı İş Kanununda olduğu gibi, mazeret izinleri süresince işverenin ücret ödeme yükümlülüğünün devam ettiğinin açıkça ifade edildiği görülmektedir. Oysaki Deniz İş Kanunu yönünden aynı değerlendirmenin yapılması mümkün değildir. Zira anılan Kanunda bu izinlerin ücretli olduğuna dair bir hüküm yer almamaktadır. O hâlde, işverenin böyle bir yasal zorunluluğu yoktur; ancak aksi yönde bir karar alınmamışsa, ücret ödemesinin önünde bir engel de bulunmamaktadır (Özer, 2022: 96).

2.2. İşçinin İzinden Yararlandırılmaması ya da Haksız Yararlanması Hâlinde Fesih Hakkı

Bilindiği üzere mazeret izni, işverenin takdirine bağlı olmayan, talep edilmesi hâlinde kullandırılması zorunlu olan bir izin türüdür. Bununla birlikte uygulamanın her zaman bu şekilde olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim işverenin bu yükümlülüğe aykırı hareket ederek

işçiye geçerli mazereti ve talebine rağmen izin kullandırmadığı durumlarla karşılaşılabilmektedir. İşte böyle bir hâlde, işçinin başvurabileceği hukuki yolların neler olduğu ve işverene uygulanabilecek bir yaptırımın bulunup bulunmadığı incelenmelidir. İlk olarak işçi yönünden bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu doğrultudaki talebi karşılanmayan işçinin iş sözleşmesini haklı sebeple feshedebileceği kabul edilmelidir. Zira böyle bir durumda işveren işçiyi gözetme borcuna, dolayısıyla da iş sözleşmesine aykırı davranmış olacaktır (Kar ve Göktaş, 2007: 31). Öğretide yer alan bir görüşe göre, anılan fesih çalışma koşullarının uygulanmaması gerekçesiyle de gerçekleştirilebilecektir (Özer, 2022: 101). Mazeret iznini kullandırmayan işveren yönünden ise işçinin sözleşmeyi feshetmesi hâlinde katlanmak zorunda kalacağı hukuki sonuçlardan başka bir hukuki ya da cezai yaptırım söz konusu değildir (Kar ve Göktaş, 2007: 31).

Öte yandan, mazeret izinlerinin bir diğer özelliği ücretli izinler olmasıdır. Yani, işçi bu sürelerde iş görme borcunu yerine getirmediği hâlde ücrete hak kazanmaktadır. O hâlde işveren, işçinin bu yöndeki talebini karşılarken aynı zamanda belirlenen süreler için ücretini de ödemek zorundadır. Üstelik izin talebinin hiç karşılanmaması durumunun aksine ücretin ödenmemesi veyahut eksik ödenmesi hâllerinde işveren hakkında uygulanacak bir cezai müeyyide de bulunmaktadır. İş Kanununun 102. maddesinin 1. fıkrasının a bendinde "32 nci maddesinde belirtilen ücret ile işçinin bu Kanundan veya toplu iş sözleşmesinden veya iş sözleşmesinden doğan ücret ödemelerini süresi içinde kasden ödemeyen veya eksik ödeyen işveren, işveren vekili ve üçüncü kişiye bu durumda olan her işçi ve her ay için" idari para cezası uygulanacağı öngörülmüştür (Uzuner ve Başbuğa, 2022: 315). 2025 yılı için bu cezanın tutarı 2.179,00 TL'dir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2025).

Bazı hâllerde de mazeret izninin haksız kullanımı söz konusu olabilmektedir. İşçi bazen hiç hakketmediği hâlde birtakım yanıltıcı davranış ve bilgilerle izin hakkından yararlanabildiği gibi bazen de izin süresini amacı dışında kullanabilmektedir. Şüphesiz düzenlemenin ruhuna uygun olmayan bu durum hakkın kötüye kullanılması kapsamında değerlendirilmelidir. Bu gibi durumlarda işverenin başvurabileceği yol olarak iş sözleşmesinin haklı nedenle derhal feshi imkânı gösterilebilir. Zira böylesi bir vaziyet, işçinin sadakat yükümlülüğüne aykırı hareket etmesi anlamına gelecek ve taraflar arasındaki ilişki telafi edilemeyecek şekilde zedelenecektir. Bu doğrultuda iş ilişkisinin mevcut haliyle devam etmesini ummak rasyonel bir beklenti olmayacaktır (Özer, 2022: 99).

2.3. Sigorta Bildirimleri Yönünden Değerlendirme

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun (RG., 16.6.2006, 26200) 4. maddesinde, hizmet akdiyle bir işveren tarafından çalıştırılan kişilerin bu Kanunun 4/I-a bendi kapsamında sigortalı sayılması ve bu kişilerin sigortalılıklarına ilişkin bildirimlerde aynı Kanunun "Primlere İlişkin Hükümler" başlıklı dördüncü kısmında belirlenen usullerin dikkate alınması gerektiği düzenlenmiş olup inceleme konumuzu oluşturan işçilerin geneli açısından da bu kuralların geçerli olduğu söylenmelidir. İşçinin mazeret izni kullanması hâlinde bu durumun sigorta bildirimleri üzerinde bir etki yaratıp yaratmayacağı hususunun ise ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Konu öncelikle sigortalının prime esas kazancı ve prim ödeme gün sayısı yönünden değerlendirilecektir. Sosyal güvenlik mevzuatımızda sigortalının devamsızlığına ilişkin bildirimler yönünden eksik gün uygulaması yürürlüktedir. Bu anlamda 5510 sayılı Kanununun 86. maddesinin 4. fıkrasında "Ay içinde bazı iş günlerinde çalıştırılmayan ve ücret ödenmeyen sigortalıların eksik gün nedeni ve eksik gün sayısı, işverence ilgili aya ait aylık prim ve hizmet belgesinde veya muhtasar ve prim hizmet beyannamesiyle beyan edilir." ifadeleri yer almaktadır. Öyleyse buradan çıkarılacak genel kurala göre, ay içerisinde eksik gün bildiriminde bulunulabilmesi için sigortalının çalışmamış ve çalışmadığı bu sürelerin ücretinin de işveren tarafından ödenmemiş olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlardan birinin bile yerine getirilmemesi hâlinde eksik gün bildiriminde bulunulması mümkün değildir. Oysaki daha önce defalarca kez vurgulandığı üzere, mazeret izinleri ücretli izinlerdir. Yani işçi bu sürelerde işe devam etmediği hâlde ücret almayı sürdürmektedir. O hâlde, işçinin anılan izin süresince eksik gün ve kazançla bildirilme imkânı bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, farklı bir nedenle devamsızlığı olmayan işçi mazeret izni kullandığı ayda otuz gün üzerinden ve izin

sürelerine ait ücretleri de aylık prime esas kazancına dahil edilmek suretiyle sigortalı bildirilecektir.

Diğer bir husus ise mazeret izinlerine ait sigorta primlerinin ödenmesiyle ilgilidir. Sosyal güvenlik mevzuatımızda konu ile ilgili özel bir düzenlemeye yer verilmediğinden, izin süresine ilişkin primlerin ödenmesinde genel kurallara uyulacak, yani izin süresince işçi adına tüm sigorta kolları yönünden prim ödenmeye devam edilecektir.

Öte yandan, İş Kanununun 37. maddesi uyarınca "İşveren işyerinde veya bankaya yaptığı ödemelerde işçiye ücret hesabını gösterir imzalı veya işyerinin özel işaretini taşıyan bir pusula vermek zorundadır." Yine aynı madde gereği "Bu pusulada ödemenin günü ve ilişkin olduğu dönem ile fazla çalışma, hafta tatili, bayram ve genel tatil ücretleri gibi asıl ücrete yapılan her çeşit eklemeler tutarının ve vergi, sigorta primi, avans mahsubu, nafaka ve icra gibi her çeşit kesintilerin ayrı ayrı gösterilmesi gerekir." Bahsi geçen bu belge özellikle inceleme konumuzun ispatı açısından önem taşımaktadır. Zira işveren tarafından kullandırılan ve ücreti ödenen mazeret izinlerine ilişkin bilgilere işçinin ücret hesap pusulasında açıkça yer verilmesinin, taraflar arasında ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıklarda ispat kolaylığı sağlayacağı açıktır.

Sonuç

4857 sayılı İş Kanununa, 6645 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla getirilen düzenlemeyle mazeret izni hakkı ilk kez 2015 yılında iş mevzuatımızda açıkça düzenlenmiştir. Anılan Kanunun ek 2. maddesinde yer verilen hükmün ilk fıkrasına göre "İşçiye; evlenmesi veya evlat edinmesi ya da ana veya babasının, eşinin, kardeşinin, çocuğunun ölümü hâlinde üç gün, eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin verilecektir." Aynı maddenin ikinci fıkrası gereği ise "İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveynden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verilmesi" gerekmektedir. İznin ücretli olması ve sayılan mazeretlerin ortaya çıkması hâlinde kullanımı üzerinde işverenin bir takdir yetkisinin bulunmaması, hakkın iki temel özelliğidir.

Konunun açıkça düzenlenmesi mevzuattaki önemli bir boşluğu doldurmuş olmakla birlikte hükmün geliştirilmeye muhtaç yönlerinin bulunduğu da söylenmelidir. Örneğin bunlardan biri, yasada öngörülen evlenme izninin kapsamına yöneliktir. Mevcut düzenlemeye göre, işçi yalnızca kendi evliliği için bu haktan yararlanabilmektedir. Oysaki işçinin yakın kan bağı ilişkisi içerisinde bulunduğu kardeşi, annesi, babası ya da çocuğunun evliliği halinde her zamanki gibi iş görme edimini yerine getirmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Keza aynı durum işçinin nişanlanması yönünden de geçerlidir. Bu anlamda hakkın kapsamının genişletilmesinin lüzumlu ve isabetli olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Hükmün duraksamalara neden olduğu gerekçesiyle geliştirilmesi gerektiği düşünülen bir diğer yönü, evlat edinme iznini ilgilendirmektedir. Hukukumuzda evlat edinme prosedürü gereği evlat edinilenin evlat edinene fiilen teslim edildiği tarih ile hukuken evlatlık ilişkisinin kurulduğu tarih farklılık göstermektedir. İş Kanunundaki düzenlemede ise bahsi geçen iznin bu tarihlerden hangisinde kullanılacağı konusunda bir netlik söz konusu değildir. Bu da uygulamada farklı tutumların benimsenmesine neden olmaktadır. O hâlde, bu yönde getirilecek bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Diğer yandan, evlat edinme nedeniyle öngörülen izin süresinin, aynı maddede yer alan işçinin eşinin doğum yapması hâlinde kullanabileceği izin süresinden daha kısa belirlenmesi, iş mevzuatımızın son yıllarda bu iki durum hakkında benimsediği eşitlikçi bakış açısına uygun bulunmamıştır.

İşçinin yakınlarının ölümü hâlinde kullanabileceği izin hakkı, hükmün geliştirilmesi gereken bir başka yönüdür. Düzenlemeye göre; ana, baba, eş, kardeş ya da çocuğunun ölümü durumunda işçi üç gün süreyle izin kullanabilecektir. Görüldüğü gibi kanun koyucu tüm bu yakınlar yönünden aynı süreyi öngörmüştür. Oysaki burada işçinin çocuğu yönünden farklı ve daha uzun bir sürenin belirlenmesinin ihtiyaca daha uygun olacağı kanısına ulaşılmıştır. Yine işçinin kayın hısımları ve

nişanlısı ile -madde metninde sayılan kişilerden biri olan kardeşiyle hukuken aynı yakınlık derecesinde olmaları nedeniyle- büyükannesi, büyükbabası ve torununun da bu kapsama dahil edilmesi gereksinimi bulunmaktadır.

Öte yandan, hükümde "işçinin eşinin doğum yapması" şeklinde ifade edilen bir başka mazeretin odak noktasının "işçinin çocuğunun doğması" şeklinde yeniden belirlenmesi ve engelli veya süreğen hastalığı olan çocuğun tedavisinde "bir yıl içinde toptan ya da bölümler halinde on güne kadar" kullanılabilecek iznin uygulamadaki belirsizliklerinin giderilmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında, düzenlemeyle çalışma hayatında önemli bir eksikliğin giderildiği ancak beraberinde bazı revizyonlara da ihtiyaç duyulduğu belirlenmiş; bu anlamda yapıcı eleştirilerin yanı sıra mevcut sorunların çözümüne yönelik öneriler de getirilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Abik, Y. (2005). Nişanlanma ve nişanlılık. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 54 (2), 65-152. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628370

Balaban, B. T. (2014). Türk hukukunda hısımlık ve hısımlığın medeni usul ve icra ve iflas hukuku bakımından sonuçları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Üniversitesi.

Baysal, M. (2020). İşçilerin sahip olduğu izin haklarının 4857 iş kanunu bakımından değerlendirilmesi. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 9(24), 268-283. https://doi.org/10.31199/hakisderg.682148

Baysal, U. ve Astarlı, M. (2025). Mazeret izni. 1-3. https://baysaldemir.com/files/compassionate_leave_tr.pdf adresinden 11.02.2025 tarihinde alınmıştır.

Çalışkan, A. (2017). İş hukukunda analık ve ebeveyn izinleri. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Çelik, N., Caniklioğlu, N., Canbolat, T. ve Özkaraca E. (2021). İş Hukuku Dersleri. (34. Baskı). Beta Yayınları.

Ertekin, O. (2024). Duygusal ve hukuki bakımdan nişanlanma. Kırıkkale Medeni Hukuk Dergisi, 1 (1), 27-68. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3676952

Euronews. (2018). Avrupa'da evlilik dışı doğan bebeklerin sayısı artıyor. https://tr.euronews.com/2018/04/16/avrupa-da-evlilik-d-s-dogan-bebeklerin-say-s-art-yor

Ezer, B. (2019). Uluslararası düzenlemeler ışığında babanın ebeveyn izni: İspanyol hukuku ve Türk hukuku bakımından karşılaştırmalı bir inceleme. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5 (2), 451-509. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1286566

Gözler, K. (2012). Yorum ilkeleri. Kamu Hukukçuları Platformu, 15-119. https://www.anayasa.gen.tr/yorum-ilkeleri-kitaptan.pdf adresinden 04.02.2025 tarihinde alınmıştır.

Gözler, K. (2023). Meslek Yüksek Okulları İçin Genel Hukuk Bilgisi. (22. Baskı). Ekin Yayıncılık.

Kar, B. ve Göktaş, S. (2007). Türk iş hukukunda işçinin yasadan kaynaklanan mazeret izinleri. Sicil İş Hukuku Dergisi, 6, 27-37. https://sicil.mess.org.tr/Media/Uploads/sicil06-27-37.pdf

Kartal, A. (2023). Türkiye'de evlilik ve evlenme kültürü: geleneksel normlara halkbilim perspektifinden bir bakış. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 36, 730-753. https://doi.org/10.29000/rumelide.1372403

Özer, H. D. (2022). Çalışanların mazeret izinlerine toplu bakış. Legal İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 19(73), 43-109.

Sütçü, S. (2023). Kronik hastalıklarda sosyal hizmet. Doğu Karadeniz Sağlık Bilimleri Dergisi, 2 (1), 50-59. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3014654

Süzek, S. (2022). İş Hukuku. (22. Baskı). Beta Yayınları.

Şahin, Ö. (2022). 4857 sayılı iş kanununda devamsızlık nedeniyle iş sözleşmesinin feshi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi.

Şakar, M. (2019). Meslek Yüksekokulları İçin İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku. (12. Baskı). Beta Yayınları.

Şakar, M. (2022). İş Hukuku Uygulaması. (13. Baskı). Beta Yayınları.

Tanrıbilir, F. B. (2020). Evlenme ve vatandaşlık. Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1), 3019-3049.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025). Sıkça sorulan sorular: evlat edinme hizmeti. https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/evlat-edinme-hizmeti/

T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü. (2014). Kanun tasarısı. https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D24/Y5/T1/WebOnergeMetni/f0c4601a-1b1d-406b-9dca-c296b7e436a4.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab20006f133d0c74e09461ddc41efeb220400e067a2fe682ad1ef0d59fbc1909fb0d21082f05260014300070a174979598dc7ed92a345e8ea1b17f80d78f96127e3c796df138358241e71756d5136c2d610860a998ce97bc4c527b

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2025). 4857 sayılı iş kanununa göre uygulanacak idari para cezaları. https://www.csgb.gov.tr/Media/1ztby3gm/4857-sayili-is-kanunu-2025-yili-idari-para-cezalari.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2013). Türkiye kronik hastalıklar ve risk faktörleri sıklığı çalışması. https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/khrfat.pdf

Türk Dil Kurumu. (2025). Güncel türkçe sözlük. https://sozluk.gov.tr

Uşan, M. F. ve Erdoğan, C. (2020). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku. (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Uzuner, E. ve Başbuğa, H. (2022). İş hukukundaki mazeret izin sürelerinin tüm yönleriyle değerlendirilmesi. Mali Çözüm Dergisi, 32 (172), 311-320. https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/172malicozum/21.pdf

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. 18.01.2010 tarih, 2009/32740-2010/247 sayılı karar. https://www.dejure.ai adresinden 02.01.2025 tarihinde alınmıştır.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. 02.05.2013 tarih, 2011/6774-2013/13240 sayılı karar. https://www.dejure.ai adresinden 02.01.2025 tarihinde alınmıştır.

Yargıtay 22. Hukuk Dairesi. 03.02.2014 tarih, 2013/2453-2014/1292 sayılı karar. https://www.dejure.ai adresinden 02.01.2025 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Şinay, M.; Ertürk, E. (2025). "Stratejik Ticaret Politikası Çerçevesinde İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Türkiye Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 285-303. **Gönderim Tarihi**: 13.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 26.03.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1619313

Yazar/Author

Mehmet SİNAY*, Emin ERTÜRK**

Makale Adı/Article Name

Stratejik Ticaret Politikası Çerçevesinde İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Türkiye Örneği***

The Effectiveness Of Export Incentives Within The Framework Of Strategic Trade Policy: The Case Of Türkiye

ÖZ

Rekabetin koşullarının tam olarak oluşmadığı günümüz dünyasında, ülkeler çıkarları doğrultusunda dış ticarete müdahale ettiğinde herhangi bir reaksiyon ortaya koyamayan diğer ülkelerin aleyhine birtakım kazanımlar sağlayabilmektedir. Stratejik ticaret politikaları (STP), firmaların teşvik edilmesi ile küresel oligopolistik piyasa yapılarında oluşan rantların daha yüksek düzeyde ülkeye aktarılmasının mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışma, Türkiye'nin uyguladığı ihracat desteklerinin küresel ihracattan alınan pazar payını (KİPP) hangi seviyede etkilendiğini 2006-2020 arası verileri dikkate alarak incelemektedir. Oluşturulan model vasıtasıyla; KİPP ile ihracat teşvikleri, döviz kuru ve yabancı ülke geliri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadaki verilerin birlikte kullanılmasının uygun olup olmadığının tespiti adına ADF birim kök testinden yararlanılmıştır. Uzun vadede oluşabilecek ilişkiyi tespit etmek için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan analizde uzun vadeli bir ilişkinin mevcut olduğu ortaya koyulmuştur. Bunun yanında, ihracat teşviklerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ve STP teorisinde beklendiği gibi pozitif yönde KİPP'i etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte ülkelerin çoğunluğunun faydasına olacak uzun vadeli makul politika, serbest ticaretle küresel rekabete uyum sağlayacak tedbirlerin geliştirilmesi şeklinde olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İhracat Teşvikleri, Stratejik Ticaret Politikaları, VAR Modeli, Eşbütünleşme Analizi.

ABSTRACT

In today's world, where the conditions of competition are not fully established, when countries intervene in foreign trade in line with their interests, they can make some gains to the detriment of other countries that cannot react. Strategic trade policies (STP) argue that by incentivizing firms, countries can capture a greater share of the rents generated in global oligopolistic markets. This study examines the extent to which Turkey's export subsidies affect the market share of global exports (KIPP) by taking into account the data for the period 2006-2020. Through the model constructed, the relationship between the KIPP and export incentives, exchange rate and foreign income is analyzed. The ADF unit root test was utilized to determine whether it is appropriate to use the data in the study together. Johansen Co-integration test was used to determine the long-term relationship. The analysis revealed that there is a long-term relationship. In addition, export incentives are found to have a statistically significant and positive effect on the KIPP as expected in the STP theory. However, a reasonable long-term policy that will benefit the majority of countries should be the development of measures to adapt to global competition through free trade.

Keywords: Export Incentives, Strategic Trade Policies, VAR Model, Cointegration Analysis.

*Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İİBF, mehmet.sinay@igdir.edu.tr

**Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, eerturk@uludag.edu.tr

***Bu çalışma, Mehmet Sinay'ın Emin Ertürk danışmanlığında, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2021 yılında tamamladığı "Stratejik Ticaret Politikası Teorileri Işığında İhracat Teşviklerinin Performansı: Türkiye Örneği" isimli doktora tezinden türetilmiştir."

Extended Abstract

Traditional international trade theory assumes that economic efficiency will be achieved without state aid or inter

vention within the framework of the assumption of perfect competition and constant returns to scale. Today, however, the expected economic efficiency is not achieved because the market mechanism does not work efficiently and thus the conditions for perfect competition are not realized. Some market entry barriers, product differentiation and monopolization efforts are responsible for this. With technological developments and increasing institutionalization, large-scale firms are trying to dominate or strengthen their dominance in global markets through economies of scale achieved through incentives. Since restricting imports in today's trade order can lead to retaliation and is contrary to international conventions, many countries instead encourage exports, either covertly or overtly.

Brander & Spencer (1985), in order to draw a concrete picture of the world economy with the above-mentioned conditions, analyzed two competing firms, one domestic and one foreign origin, in a market model with imperfect competition. They show with an equation that if one of the firms receives export incentives, it can capture more rents in global markets and increase its share in the relevant market.

Turkey, like other countries, provides direct or indirect support to exporters. In order to understand the effectiveness of these supports, this study covers the period between 2006 and 2020. However, it is very difficult to monitor and analyze all incentives to be given to a firm in any market. In addition, generalizing incentives that are only for one market or applied to firms operating in one market has some drawbacks. For this reason, the analysis of all firms instead of one firm and the shares obtained from all world exports, rather than one market, has been carried out.

Although the factors affecting and determining exports and export incentives have been discussed extensively in the literature, each of the studies has been carried out by considering only a certain part of the subject. However, in order to reveal the general situation, it is important to examine the effectiveness of export incentives under a single roof. For this reason, this study will contribute to the literature by examining both direct export incentives and some important macroeconomic variables that have an indirect effect on the KIPP in Turkey in a single model. In this way, the extent to which export incentives are effective will be approached from a holistic angle than extant literature which focused on local-level surveys, the level of utilization of incentives and awareness measurement.

This study, which analyzes the effect of export incentives on export performance with a general model, focuses on the Turkish economy between 2006 and 2020. Through the model constructed, the relationship between the KIPP and export incentives, exchange rate and foreign income is analyzed.

The KIPP variable represents Turkey's share of global exports. This share is calculated as the ratio of Turkey's total exports to the total exports of the whole world. The variable representing export incentives is the sum of the three largest incentives provided to exporters in Turkey. The first one is the credit-insurance programs offered by Eximbank. The second is the “support and price stabilization fund”, which is known as export incentives and is the source of most of the 10 or so incentives offered by the Ministry of Trade. The third is tax refunds paid to exporters and manufacturing-exporting companies. These incentive figures are converted into US dollars and added to the model.

Failure to include any variable that should be included in the model from an econometric point of view causes model building errors. Similarly, the inclusion of a variable that should not be included in the model may also cause model building errors. The main variables that are generally accepted in the literature to determine exports are exchange rate and foreign income. Since Turkey exports approximately 56% of its exports to OECD countries, the GDP of OECD countries is included in the model to represent foreign income. Statistically, variables such as the real exchange rate, the Euro and the dollar were found to be insignificant in many models on Turkish exports (Karagöz and Doğan 2005, Kızıltan and Ciğerlioğlu 2008, Kızıldere et al 2014, Yücesan et al 2017) as well as in the analyses conducted in the preliminary stages of our study. The real effective exchange rate data, which takes into account the inflation rates and trade volumes of the countries, is preferred due to its significant and important effect.

In order to determine whether it is appropriate to use the data in the study together, the ADF unit root test was utilized. Since the series are integrated of the same order, it is considered that there may be a long-term relationship between them. Johansen cointegration test was used to determine the long-term relationship. The analysis revealed that there is a long-term relationship.

When the coefficients of the normalized equations within the scope of the Johansen approach are considered, it is found that the strongest effect on the KIPP is due to foreign income (with the sign of the

coefficient). Export incentives come second in the order of influence, followed by the exchange rate. However, taking into account the fact that each variable can be affected by its own value as well as by other variables, according to the variance decomposition analysis approach, which explains how much of a change in the dependent variable is due to its own value and how much is due to the change in other variables in the model, export incentives are found to be the most effective variable.

Similarly, the error correction model approach can be used to examine whether long-run relationships persist in the short run or whether they move away from the value recorded in the long run. With the established model, it is found that short-run shocks return to the long-run equilibrium within a very short period of time. Such a situation can be attributed to the effective use of export incentives. Because, if the intervention is not realized at the moment when the positive relationship observed in the long run deteriorates in the short run (contrary to expectations), the adjustment to the long-run equilibrium would be achieved late and in such a case, the coefficient would be close to zero.

According to the diagonal, i.e. diagnostic tests used to measure the robustness of the models, no situation that would negatively affect the estimation results of the model was found. In the model, there is no problem of varying variance, there is no problem with autocorrelation and the unit roots are located on the inside of the circle. The results obtained are similar to Ishikawa and Spencer (1999), Polat (2007), Kaplan and Dayıoğlu (2016) and Erdoğan (2016).

Even though it seems possible for Turkey to increase its share in international markets through incentives, the analysis reveals that foreign income is also important. The implication of this result is that in addition to the economic growth of the countries concerned and the favorable global trend, it also depends on the establishment of good bilateral and multilateral relations between countries. An increase in the income of potential importing countries can have a positive impact on a country only if healthy trade and political relations are in place.

Giriş

Ticaret, iktisat gibi insanın sınırsız ihtiyaçlarının bir sonucudur. Geçimlik üretimin neticesini takasla başlayan ve ardından kurumsal kimlik kazanarak sınırların kıtaların ötesine uzanan bir kavramdır. İnsanlık serüveninin ilkokulu hükmünde olan ilk çağlardan başlayıp toplumların ve devletlerin yapıları gelişmiş ve zamanla daha modern bir yapıya kavuşmuştur. Artan bireysel ve kurumsal ihtiyaçlar ve sınırlı kaynaklar sebebiyle refah seviyesini yükseltecek bazı çabalar ortaya konulmuştur. Her millet kendi çıkarları peşine düştükçe ortaya çıkan çatışmalar, uyuşmazlıklar ya da açmazlar ticaret politikası ve uluslararası ilişkilerin temel çalışma konularını oluşturmuştur.

Ülkelerin dış ticaret yapmasının gerekliliği, açık ekonomi koşullarının geçerli olmasının kapalı ekonomiye nispetle avantaj ya da dezavantajları, gerçekleşecek olan ticaretin kimlerle ve nasıl yapılacağı üzerine yıllardan beri birçok çalışmanın yapılmasına ve oldukça zengin bir literatürün oluşmasına neden olmuştur. Geleneksel uluslararası ticaret teorisi, devlet yardımı ya da müdahalesi olmadan tam rekabet varsayımı ve ölçeğe göre sabit getiri çerçevesinde ekonomik etkinliğin sağlanacağını varsaymaktadır. Ancak günümüzde piyasa mekanizmasının etkin çalışmaması ve bu sayede tam rekabetin koşullarının gerçekleşmemesi sebebiyle beklenen ekonomik etkinlik sağlanamamaktadır. Bazı piyasaya giriş engelleri, ürün farklılaştırması ve tekelleşme çabaları buna sebep olmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve artan kurumsallaşma ile birlikte büyük ölçekli firmalar, aldıkları teşvikler yoluyla sağladıkları ölçek ekonomileri yoluyla küresel pazarlara hâkim olmaya ya da hâkimiyetlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Günümüz ticaret düzeninde ithalatı kısıtlamak bir takım misillemelere yol açabileceği ve taraf olunan uluslararası sözleşmelere aykırılığı sebebiyle bir çok ülke bunu yerine gizli ya da açık şekilde ihracatı teşvik etmektedir.

Brander & Spencer (1985) yukarıda bahse konu şartlara sahip dünya ekonomisinin somut bir resmini çizebilmek için aksak rekabetin söz konusu olduğu bir piyasa modelinde rekabet halinde olan birisi yerli diğeri ise yabancı menşeli iki firmayı analiz etmişlerdir. Firmalardan birinin ihracat teşviki almasıyla küresel piyasalardaki rantları[†] daha fazla elde ederek ilgili pazardaki payını artırabileceğini bir denklemle ortaya koymuşlardır.

[†]Rant, söz konusu girdinin maliyetinden daha yüksek getiri sağlaması anlamına gelmektedir.

Türkiye de diğer ülkeler gibi ihracatçılara doğrudan ya da dolaylı şekilde destekler sunmaktadır. Sağlanan desteklerin ne kadar etkili olduğunun anlaşılması için hazırlanan bu çalışma 2006-2020 yılları arasını ele almaktadır. Ancak bir firmaya herhangi bir pazarda verilecek tüm teşviklerin ele alınması ve analizi oldukça güçtür. Bununla birlikte bu pazara veya bu pazarda faaliyet gösteren firmalara uygulanan teşviklerin genelleştirilmesi ise bazı mahsurlar içermektedir. Bu nedenle bir firmanın yerine bütün firmaların ihracatını temsil eden Türkiye'nin toplam ihracat seviyesi ve sadece bir pazardan değil tüm dünya ihracatından elde edilen pay (Türkiye'nin toplam ihracatının dünya ihracatına oranı) dikkate alınarak analiz gerçekleştirilmiştir.

Literatürde ihracatı etkileyen ve belirleyen unsurlar ile ihracat teşvikleri geniş kapsamlı olarak ele alınmış olsa da çalışmaların her biri konunun sadece belirli bir kısmını dikkate alarak gerçekleştirilmiştir. Ancak genel durumu ortaya koymak için ihracata yönelik teşviklerin tek çatı altında toplanarak etkinliğinin irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu gerekçeyle çalışma, Türkiye'de KİPP'e etki eden hem doğrudan ihracat teşviklerinin hem de dolaylı yönden etkisi olan bazı önemli makroekonomik değişkenlerin tek bir modelde incelenmesiyle literatüre katkı sağlayacaktır. Bu şekilde ihracat teşviklerinin ne seviyede etkili olduğu; lokal düzeydeki anket çalışmaları, teşviklerden yararlanma seviyesi ve farkındalık ölçümüne odaklanmış sabık literatürden ayrışmış olacaktır.

1. Stratejik Ticaret Politikasının Teorik Çerçevesi

Stratejik ticaret politikası (STP), firmalar arasında yaşanan stratejik etkileşim ve bu etkileşimin değişim sürecinin aksak rekabet piyasası koşullarında incelenmesi şeklinde tanımlanabilir. Firmalardan birinin geliştireceği yeni bir strateji ya da alacağı yeni bir karar pazar payını kaybetmek istemeyen diğer firmalar üzerinde doğrudan bir etki oluşturacaktır. Bu yüzden STP oldukça steril koşullara sahip tam rekabet piyasası ya da rekabetin söz konusu olmadığı salt monopol koşulları çerçevesinde değerlendirilemeyeceği açıktır. STP teorisi az sayıda firmanın etkileşiminin incelenmesi sebebiyle oligopol varsayımını temel almaktadır. Geleneksel teorinin varsaydığı tam rekabet yaklaşımı, günümüz dünyasında ülkeler arasında yaşanan oldukça yüksek düzeylerdeki endüstri içi ticareti izah edemediği gibi bu anlayışı temel alan modeller; artan ölçeğe göre getiri, araştırma geliştirme, yaparak öğrenme ve maliyetlere etkisi gibi önemli konuları açıklamakta da başarısızdır. Bu nedenle makul aksak rekabet varsayımını temel alarak hareket olacaktır (Brander, 1995, s. 1).

Krugman (1987), Stratejik ticaret politikası argümanını "yeni" bunun yanında ekonominin pozitif dışsallıklar ürettiği zaman korunmanın yararlı olabileceği önerisini ise (geleneksel teoriye ait bir parça olarak kabul ettiği için) "eski" olarak nitelendirmektedir. Yeni ticaret teorileri; benzer faktör donatımı ile benzer üretim teknolojilerine sahip olsalar bile bazı kamusal müdahaleler yoluyla bir takım refah kazanımları elde edilebileceğini savunmaktadır. Artan ölçek ekonomisi ve oligopolistik eğilimlerin geçerli olduğu kabul edilen piyasalarda, firmalara kullandırılan kaynakların fırsat maliyetinin oldukça üzerinde getiri sağlamak mümkündür. Bu nedenle bir ülkenin küresel pazarlarda mevcut olan rantları azami seviyede kendisine aktaracak şekilde pozisyon alabilmesi kamu otoritesinin bir takım stratejik hamleleriyle mümkün olabilmektedir. (Özer, 2007, s. 67).

Yeni ticaret teorileri olarak adlandırılan yaklaşım, stratejik ticaret politikası ile dışsallıklar isminde iki müdahale yanlısı politikaya açılım sağlamaktadır. Birincisi Brander&Spencer'in savunduğu yerli firmaların oligopol koşullarının geçerli olduğu bir rekabet ortamında desteklenerek daha çok rant transfer etmesi mantığına dayanmaktadır. İkincisi hükümetlerin pozitif dışsallıkları sağlayacak "anahtar" niteliğindeki endüstrileri desteklemesi felsefesine dayanmaktadır (Decarlo, 2007: 2). Fakat dışsallıklar yaklaşımında STP'ye benzer şekilde "stratejik sektörler" ibaresinin mevcut olması kavram karmaşasına neden olmaktadır. Özellikle yüksek teknolojili stratejik sektörlerin teşviki maksadıyla verilecek olan bir AR-GE desteği tüm ülkelerin faydasına olacak pozitif dışsallığa yol açar yani bu yaklaşım "pozitif toplamlı bir oyun" oluşmasına sebep olacaktır. Fakat Brander ve Spencer'in ileri sürdükleri görüş, piyasalarda oluşacak olan rantların yabancı firmalardan olabildiğince yerli firmalara kaydırılması mantığını

temel alsığı için "sıfır toplamlı bir oyun" anlayışına dayanmaktadır. Yani birilerinin kazanabilmesi için diğerlerinin kaybetmesi gerekmektedir (Silva & Faustino, 2001: 6).

Yukarıdaki açıklamalara rağmen STP'yi sıkı bir müdahale yanlısı olarak ilan etmek de çok isabetli olmayacaktır. Brander ve Spencer (1984), yaptıkları çalışmalarında serbest ticarete aleyhinde bir argüman ortaya koymadıklarını şu şekilde açıklamıştır: *İleri sürdüğümüz yaklaşımlar, ekonomide tarifelerin ve engellerin uygulanmasına teşvik etmek şeklinde algılanmamalıdır. Ülkelerin diğerlerinin politikalarını göz önüne alıp kendi refah düzeyini maksimize edecek şekilde tarifeleri artırmaya odaklı bir dünya ekonomisi oldukça kötü bir neticedir. Yaptığımız analizlerimiz, tarife politikasına temel teşkil eden nedenleri anlamaya katkı sağlamak ve ticaretin mevcut olandan daha liberal şartlarda yapılması adına farklı yönlerden bakmaya destek oluşturma temellidir* (Corden, 1990: 3). Benzer şekilde alanın etkili isimlerinden Krugman (1993): *Ekonomistler hemen her şeye itiraz eden insanlar şeklinde tanınmışlardır. Ancak hemen hemen bütün ekonomistlerin neredeyse hep kabul ettiği şey serbest ticaret ortamının arzulanır olmasıdır"* ifadelerini kullanmıştır (Krugman, 1993: 362). Serbest ticaretin şartlarının sağlanamadığı dünya düzeninde oluşacak optimal çözümün tarafların ikisinin de yaptırım/tarife uygulaması şeklinde oluşabileceği gerçeğini düşünerek (Polat ve Akan, 2021: 163), baştan bu sürecin hiç oluşmaması için özel bir çabanın sarf edilmesi gerektiği aşikardır. STP aşağıda üç farklı yaklaşımı içeren alt başlıklar çerçevesinde detaylandırılacaktır.

1.1. Rant Kaydıran Destekler

Aksak rekabete konu olan bir malın ithalatını yapan bir pazarda rekabet halinde olan iki farklı ülkenin firmalarını Brander ve Spencer (1985) analiz etmişlerdir. Bu firmalardan birisi ihracat desteği sağlandıktan sonra pazar payını yükseltmek ya da karlılığı artırmak suretiyle ülkesine daha fazla rant aktarımı olup olmayacağı gözlemlenmiştir. Nitekim oluşturulan model, oligopolistik koşullarda devletin sunacağı destek neticesinde yerli firmanın pazar payını artıracağı sonucuna ulaşılmıştır. Burada kayda değer varsayım, kamunun endüstri dengesini sağlayacağı bu teşvikle nasıl etkileyebileceğini ve ilgili teşvikin sonuçlarını öngörebilmesidir. Bu şekilde firmaya sağlanan destekle teşvikli ürünün dünya fiyatı düşecek, rakip firma kendi üretimini azaltacak ve böyle olunca yerli firma kendi pazar payını artıracaktır (Brander & Spencer, 1985: 84).

Günümüzde iş gücü, üretim maliyetinin en temel unsuru halindedir. Bir malın fiyat rekabetinde avantaj sağlayabilmesinde ucuz işçiliğin önemi büyüktür. Bilhassa emek yoğun üretim gerçekleştiren işletmelerde, iş gücüne ödenen bedeller stratejik bir unsur şeklinde ele alınabilir. Bu çerçevede bir ülkede sendikalarla firmalar arasında sağlanacak bir uzlaşıyla makul bir fiyatlama gerçekleşirse ülkeye aktarılacak küresel rantı çoğaltabilir (Fung, 1995: 2).

Gerçek dünyada vakalar her zaman öngörülebilir neden sonuç ilişkileri çerçevesinde yürümez fakat burada asıl anlatılmak istenen şey; devletin elinde mühim teşvik unsurlarının varlığı ve bu teşviklerin rakip firmaları caydırmak için nasıl kullanılabileceği konusunda fikir vermesidir (Krugman & Elhanan Helpman, 1989: 186).

1.2. İç Pazarın Korunması Yoluyla İhracatın Teşviki

İthal ikameci sanayilerin, ülkeden çıkacak döviz miktarını düşürüp ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasına yardımcı olması beklenmektedir. Literatürde genç endüstri tezi veya bebek endüstri yaklaşımı olarak adlandırılan yaklaşım, bir endüstrinin ya da sektörün karşılaştırmalı üstünlükleri elde edip küresel rekabete adapte olabilecek bir seviyeye gelinceye dek teşvik edilmesi mantığına dayanmaktadır. Eskide sömürüye uğramış az gelişmiş ya da gelişmekte olan bazı ülkelerin, ikinci dünya savaşının akabinde sanayileşme ve ekonomik büyümesinin desteklenmesi için kapsamlı bir koruma politikası önermesi olarak gündeme gelmiştir (Sauré, 2007: 1).

Zamanla bu teorinin varsayımları değiştirilerek bazı özgün çıkarsamalar yapılmıştır. Örneğin artan ölçek ekonomisi çerçevesinde bebek endüstri yaklaşımının ele alınması literatüre yapılmış yeni ve önemli bir katkı durumundadır. Krugman (1984), ithalatın korunmasıyla rakip yabancı firmaların maliyetlerinin artması yoluyla tüm (iç ve dış) pazarlarda pay kaybı yaşadıklarını tespit etmiştir. Yine yerli firmaların -iç pazarın korunması nedeniyle- marjinal maliyetlerinde düşüş

yaşayacak böylece hem iç hem de dış pazarlardaki paylarının artacağını ileri sürmüştür (Dick, 1994: 85).

Bir takım korumacı politikalarla yerel pazara yabancı rakiplerin girmesini engellemeye çalışan hükümetler, korumaya çalıştıkları -kendilerince "stratejik" olarak tanımladıkları- sektörlerde yerli firmaları güçlendirip -ölçek ekonomisinden faydalanmalarını sağlayarak- pazar paylarının artmasıyla firmaların hem iç hem de dış pazarlardaki karlılıklarını artırabilmektedir. Zaman faktörünün analizlere girmesiyle dinamik bir hal alan ölçek ekonomileri "yaparak öğrenme" yaklaşımı doğrultusunda üretim arttıkça maliyetlerin düştüğü bir senaryoyu gözler önüne serecektir. Zaman faktörünün yanında pazar payının artması da maliyet avantajına sebep olacaktır (Özer, 2007: 74).

1.3. Ar-Ge, Bilgi Taşmaları ve Dışsallıklar Yoluyla Strateji

Günümüzde ölçek ekonomileri vasıtasıyla düşük maliyetli ürünleri üretmeyi başaran firmalar, rakiplerine karşı sağladıkları fiyat avantajıyla pazar paylarını artırabilmektedir. Pazar payının firmanın kendisinin ve rakiplerinin marjinal maliyetlerinin bir fonksiyonu olduğu bir yapıda, firmalar marjinal maliyetlerini düşürmek ve eksik rekabetçi yapıda yaşanan çıktı oyununda kendileri için stratejik bir üstünlük elde etmek maksadıyla Ar-Ge harcamalarını (sadece yeni ürünler ve farklı tasarımlar ortaya koymak için değil ortalama maliyetleri düşürmek için de) kullanmak isteyeceklerdir (Brander & Spencer, 1983: 225).

Ülkeler bir takım gerekçelerle üretim ve ihracatı teşvik etmektedir. Küresel ticareti koordine eden Dünya Ticaret Örgütü (WTO), ulusal işlem kuralı ile ithal mal ile yerli mal arasında ayrım yapmamayı, en çok kayrılan ülke kuralıyla da bir ülkeye sağlanan ödün ya da avantajın mümkün olduğu kadar çok ülkeye sunmayı ilke olarak benimsemiştir. Fakat bazı destekler uluslararası ticari rekabetteki ahengi olumsuz etkileyip bir takım ülkelere yapay avantajlar sağlayabilmektedir. Sübvansiyonlarla telafi sağlayan nitelikteki vergiler konusunda yapılan anlaşma çerçevesinde; finansal olarak avantaj kazandıran, kamusal bir kuruluş marifetiyle uygulanan ve haksız rekabete sebep olacak destekler uygun görülmemektedir. Bu çerçevede ihracat performansı ile doğru orantılı olarak verilen teşvik "kırmızı kategoride (yasak) sübvansiyon", verilen izni makul ölçülerde aşan "sarı kategoride (dava edilebilen) sübvansiyon" ve araştırmayla ilgili maliyetlerin %75'i seviyesine kadar verilen desteğe de "yeşil kategoride (dava edilemeyen) sübvansiyonlar" şeklinde nitelemeler bulunmaktadır (WTO-GATT, 1994). WTO; Ar-Ge harcamalarına, bilgi taşması ve pozitif dışsallıklar nedeniyle müsamaha göstermektedir. İnovasyonu (ilk yeniliği) kendisi yapmasa bile herhangi bir yerde geliştirilen yenilikleri özümseyip benzerini yapıp ve onu geliştirebilecek bir firma başarıyı sağlayabilir. Bu bağlamda yabancı firmalardan yerli firmalara doğru oluşacak Ar-Ge taşmalarından (yayılmalarından) en üst düzeyde fayda sağlayacak olan yerli sanayinin eskisinden daha iyi duruma geleceği aşikardır. Japonların yarı iletken sanayisinin temel teknolojilerde Amerikan firmalar tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarından oldukça yüksek seviyede yararlandığı ileri sürülmektedir (Weinstein vd. 1984).

Dışsallıkların yabancı firmalara mı yoksa yerli firmalara mı doğru devredildiği önemli bir konudur. Yerli ve yabancı firmalar, oligopol özellikleri gösteren bir pazarda rekabet halindeyse, yerli firmaların yaptığı Ar-Ge'nin yabancı rakip firmalara doğru yayılması, küresel pazarlarda kazanılan rantlarda yerli firmaların rantını azaltabilir. Böyle bir durum Ar-Ge desteklerinden umulan yurtiçi kazanımları kısıtlayabilir. Bu durumda tasarlanacak birtakım politikalarla, yerli firmaların yaptığı Ar-Ge'nin özellikle rakip yabancı firmalara doğru yayılımı sınırlandırılabilir. Spencer (1986) yasanın, ABD yeniliklerinin rakip yabancı firmalara lisanslanmasını zorlaştırmak için değiştirilebileceğini ileri sürmektedir (Spencer, 1986: 78).

2. Literatür Taraması

STP'nin önde gelen yazarları geliştirdikleri modellerin ampirik uyarlamalarını yapmamış olsa da literatürde az sayıda uygulamalı çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikle mikro ölçekli STP çalışmalarına, sonrasında makro perspektifle konuya yaklaşan çalışmalara, ardından çalışmanın

başlığıyla uyumlu olarak ihracat performansını etkileyen önemli değişkenleri bünyesinde barındıran seçilmiş bazı çalışmalara yer verilecektir.

Yerel firmaya verilecek bir ihracat sübvansiyonunun rakip yabancı firmalarda üretimin kısılmasına neden olup olmayacağı söz konusu firmalar arasında yaşanan oligopolistik rekabetin kimyasına ve rakip yabancı ülkelerin ortaya koyacağı tepkinin yapısına bağlıdır. Fiyatlandırmaya dair kararlarda oligopolistik rekabetin etkileri Eaton ve Grossman'ın 1983 yılında yaptıkları çalışmalarında incelenmiştir. Bir firma şayet üretimi kısıp fiyatı artırırsa diğer firmalar da benzer bir reaksiyon gösterir ve üretimi azaltırlar. Bu durumda fiyatlar ortak kârı maksimum düzeye yani tekel seviyesi dolaylarına çıkarabilir. Aksine ihracat sübvansiyonu marifetiyle yerli firmaların ihracatının artması diğer firmaların üretiminde bir yükselişe ve fiyatlarda azalmaya neden olarak yerli firmaların karlılığını düşürebilir.

Ishikawa ve Spencer (1999) ise rant kaydıran teşvikleri farklı bir şekilde ele alarak mahsurlu bir senaryoyu çalışmışlardır. Firmalar büyüdükçe ve üretimleri daha da küreselleştikçe imalatçılar ara malı ve ham madde girdilerini diğer ülkelerden artan yoğunluklu şekilde ithal etmektedir. Örneğin Kore'ye ait olan Samsung firması, ürettiği televizyonlara çok sayıda gerek panel ve gerekse de diğer bileşenleri Toshiba ve Sharp gibi Japon firmalarından tedarik etmektedir. Böylece bir hükümet, yerli firmaya bir ihracat teşviki sunduğunda, küresel piyasalardan kendi firmasına aktarmak için çabaladığı bir kısım rantları rakip firmalara da aktarmış olacaktır. Böyle bir durumda yerel yetkililer rantların ne kadarının kendi firmalarına aktarıldığına dikkat ederek teşvik konusunda adım atacaktır.

Hamilton ve Stiegert (2002), Kanada'da 1972-1995 yılları arasında, kamusal bir yapısı bulunan CWB'nin (Canadian Wheat Board) fiyat belirleme stratejisi ile transfer ödemelerinin rant kaydırma yaklaşımını destekleyip desteklemediğini incelemiştir. Literatürde daha önce bu meselenin teste konu olmadığını öne süren yazarların yaptığı analiz sonucunda, CWB'nin kullanmış olduğu stratejik fiyatlandırma ve gecikmeli yapılan ödemelerin doğrudan rant aktarımını sağlamak için optimal olarak hedeflendiği hipotezi reddedilememiştir. Bu teorinin geçerliliğini ortaya koyan ilk kanıt niteliğindedir.

Polat (2007), Türkiye'de devlet destekleri ile ihracat arasındaki ilişkiyi 1996-2004 yılları arası verileri kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda korelasyon katsayısı 0,97 olarak hesaplamıştır. Bu rakama dayanarak ilgili dönemde ihracat teşvikleriyle ihracat arasında aynı yönlü ve güçlü bir ilişkinin mevcut bulunduğu yani artan devlet desteklerinin ihracatı artırdığını saptamıştır.

Aydoğuş ve Diler (2009), 1996-2007 yılları arası verileri dikkate aldıkları çalışmalarında, Türkiye ve Çin'i kapsayan karşılaştırmalı bir üstünlük sınaması gerçekleştirmişlerdir. Balassa'nın ileri sürdüğü açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) yöntemiyle iki ülkenin ihracat değerlerini dikkate alarak stratejik ticaret politikası yaklaşımıyla ilgili çıkarsamalar yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda tekstil ürünleri endüstrilerinde Türkiye'nin hem dünya piyasalarına hem de Çin'e göre mukayeseli üstünlüğe ve rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu iddia etmişlerdir.

Felbermayr ve Yalçın'ın 2011 yılında yaptıkları çalışmada, Almanya'nın ihracat performansını ihracat kredi garantilerinin nasıl etki ettiğini incelemiştir. Bu kapsamda Euler Hermes sigorta şirketinin 2000-2009 yılları arası verilerine odaklanan çalışma; ihracat performansıyla birlikte, OECD ülke riski, GSYİH, döviz kuru ve sermaye yapısı değişkenlerini dikkate almıştır. Panel veri analizi ile gerçekleştirilen analizde, ihracat kredi garantilerinin %10 artmasının, ihracat üzerinde %12-%17 arasında artış gerçekleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Balcılar vd. (2014), Türkiye'nin ihracat performansının belirleyicileri üzerine 1995-2012 yılları arası verileri kullanarak yaptıkları çalışmada; ücret, verimlilik, yurt dışı geliri, kur oynaklığı ile GSYİH trendi gibi değişkenleri ele alarak bunların ihracat hacmi üzerindeki etkilerini nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Neticede değişkenlerin eşbütünleşik halde oldukları, ihracatın döviz kurundan çok; verimlilik, yurt dışı talep ve ücretle açıklanabilir olduğu ileri sürülmüştür.

Yücel ve Ergin (2015), ABD ve Japonya'nın 2000-2013 yılları arası ihracat rakamlarını Balassa'nın AKÜ endeksi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda ABD'nin en büyük rakibinin

Japonya olduğu ve ihracat performansı yönünden iki kat önünde ilerlediğini tespit etmişlerdir. Bunun nedenlerini ise kur ve maliyet avantajının yanında Japonya'da yarı iletkenlere yönelik uygulanan eski koruma yöntemi olarak açıklamışlardır.

Bülbül ve Demiral (2016); Türkiye'nin 2002-2015 yılları arası verilerini kullanarak; Eximbank kredileri, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada birimkök, nedensellik, eşbütünleşme ve etki tepki analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın neticesinde ekonomik büyüme ile ihracat arasında iki yönde de nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bunun yanında ihracattan eximbank kredilerine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buradan Eximbank kredilerinden faydalanma seviyesinin ihracatın artması ile paralellik arz ettiği çıkarılabilir. Eşbütünleşme analizine göre de ihracat ile Eximbank kredileri arasında uzun vadeli bir ilişki tespit edilememiştir.

Erdoğan (2016), Türkiye'nin ihracatının, 1996-2012 yılları arasında, bir takım bağımsız değişkenler tarafından nasıl etkilendiğini çoklu doğrusal regresyon modeli çerçevesinde incelemiştir. Reel döviz kuru, ihracat fiyat endeksi, tüketim malı ithalatı ve Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği ülkelere ait milli gelirler değerleri bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Sonuçta ihracat yapılan ülkelere ait milli gelirlerin haricindeki tüm değişkenler anlamlı olarak bulunmuş ve bunların arasında en etkili değişkenin döviz kuru olduğu tespit edilmiştir.

Kaplan ve Dayıoğlu (2016); yurtdışı gelir, ihracat hacmi, politik istikrar ve reel efektif döviz kuru gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için 1984-2012 yılları arası verileri kullanarak incelemiştir. Politik istikrar, Yurt dışı gelir ve reel efektif döviz kurunun ihracatı pozitif yönde etkilediği ileri sürülmüştür. Bunun yanında yapılan VAR analizinde ise etkinliği en düşük olan değişkenin politik istikrar olduğu ifade edilmiştir.

3. Metodoloji

İhracat performansına; ihracat teşviklerinin, yabancı ülke gelirinin ve döviz kurunun etkisini saptamak için zaman serisi analiz araçları kullanılmıştır. Birim kök testi yoluyla kullanılan zaman serilerinin ilgili analize uygun olup olmadığı incelenirken Johansen eşbütünleşme tekniğiyle değişkenlerin arasında uzun vadeli ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Hata düzeltme modeliyle kısa dönemde değişkenler arası ilişkilerin vaziyeti, etki-tepki analiziyle değişkenlere gelen herhangi bir şoka karşı oluşan içsel reaksiyonlar ve varyans ayrıştırmasıyla, meydana gelen bu şokların nispi önemliliği değerlendirilmiştir.

3.1. Birim Kök Testleri

Ekonomiye dair veriler zamanla benzer birtakım faktörlerin etkisinde kalabildiklerinden gerçekte ilişkili olmayan değişkenler bile adeta birbirini belirliyor gibi analiz sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Sahte regresyon adı verilen bu hatanın oluşmaması adına ilk olarak birim kök testinin gerçekleştirilmesi gerekir. Durağan seriler olduğu gibi bırakılıp durağan olmayanlar ise fark alınarak ya da trendden arındırıldıktan sonra durağan hale getirilerek analizler hayata geçirilmektedir (Gujarati, 2018: 318).

Durağanlık adına temelde üç koşul mevcuttur. Bunlar;

$$E(y_t) = \mu \tag{1}$$

$$E[(y_t - \mu)^2] = Var(y_t) + \sigma^2 \tag{2}$$

$$E\big[(y_t - \mu)(y_{t-p} - \mu)\big] = Cov(y_t - y_{t-p}) = \Omega_p \tag{3}$$

Sırasıyla; sabit ortalamaya sahip, sabit varyansa sahip, kovaryansı (t-p) 2 dönemin arasındaki uzaklığa bağlı bir (zamandan bağımsız) serinin durağan halde olduğu kabul edilmektedir. Bahse konu üç şarttan herhangi birinin sağlanamaması durumunda serinin durağanlığı sağlanmamış olur (Song & Witt, 2000: 57).

Zaman serisi analizinde birim kökle ilgili literatüre mal olmuş Dickey (1976) çalışması ile Dickey ve Fuller (1979) yöntemidir. Bu testlerin temel maksadı sıfır hipotezini ele almaktır.

φ= 1 savı temel hipotez şeklinde iken,

$$y_t = \varphi y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

buna karşı alternatif olan hipotez φ< 1 eşitsizliği şeklindedir.

Bu şekilde H_0 hipotezi, bahse konu serinin durağan olmadığı yani birim kök içermekte olduğunu bunun yanında H_1 hipotezi ise ele alınan serinin durağan halde olduğu (birim kök içermediği) anlamına gelmektedir. Pratikte yukarıda ele alınan 3.4 numaralı denklem yerine aşağıda yer alan 3.5 numaralı denklem kullanılmalıdır;

$$\Delta y_t = \psi y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

böyle olursa $\varphi = 1, \quad \psi = 0$ sınamasına eşdeğer niteliktedir ($\varphi - 1 = \psi$ şeklinde olduğundan) (Brooks, 2008: 327).

DF yaklaşımlarıyla; sabit terim içermeyen, sabit terim içeren, trend-sabit terim içeren türde üç modelin test edilmesiyle birim kök testi gerçekleştirilebilmektedir. Tüm bu yöntemlere dair denklemler aşağıdaki görüldüğü gibidir: (Kutlar, 2007: 333).

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

$$\Delta y_t = m_0 + \delta y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

$$\Delta y_t = m_0 + \delta y_{t-1} + m_1 t + u_t \quad (8)$$

Dickey Fuller (DF) yöntemi genellikle τ testi şeklinde bilinmektedir. Dickey ve Fuller (1981) sabit, trend ve gecikmeli y, terimlerinin anlamlı olup olmadığının testine imkan sunan bir takım kritik değerler ile test istatistikleri ortaya koymaktadır. Şayet test değeri>tablo değeri ise serinin durağan halde olduğu, aksine tablo değeri>test değeri olursa da serinin durağan halde olmadığı neticesine ulaşılır.

DF testi, hata terimlerinin otokorelasyona sahip olmaması durumunda geçerli olur. Şayet hata terimi otokorelasyon barındırıyorsa bu test kullanılamamaktadır. Böyle bir durumda çözüm aşağıdaki gibi modeli genişletmektedir.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=2}^{k} \delta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \sum_{i=2}^{k} \delta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\Delta y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \beta t + \sum_{i=2}^{k} \delta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Otokorelasyon problemi yukarıdaki denklemlerde görüldüğü şekilde giderilmesinin ardından DF testindeki gibi aynı tablo ve kritik değerlerle model kullanılabilir. Bu yaklaşıma ADF (Augmented Dickey–Fuller) genişletilmiş DF testi denmektedir.

ADF testi de DF testine benzer şekilde temel iki hipotezi sınanmak üzere kurgulanmıştır:

H_0: Seri durağan halde değil; seri en az bir birim kök içerir (I_1).

H_1: Seri durağandır; birim kök içermez (I_0).

Hipotez testi yapılırken; MacKinnon kritik değeriyle hesaplanan t değeri kıyaslanır. Eğer hesaplanmış olan t değeri mutlak olarak kritik değerden daha büyükse H_0 reddedilir. Bu durum serinin durağan halde olduğu (birim kök içermediği) şeklinde yorumlanır. Bununla birlikte kritik değer hesap değerine göre daha küçük olması halinde H_0 kabul ve H_1 reddedilmektedir. Bu

durum zaman serisinin birim kök içerdiğini (durağan halde olmadığını) gösterir (Kutlar, 2007: 333).

3.2. Eşbütünleşme (Cointegration) Testi

Değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı genelde eşbütünleşme testleriyle saptanmaktadır. Bu bağlamda geliştirilen en yaygın olarak kullanılan Engle ve Granger'in 1987'de geliştirdiği testtir.

Engle&Granger'in yaklaşımı sahte regresyon problemine neden olmadan durağan halde olmayan değişkenlerin regresyon denklemine eklenerek analizine dair "eş bütünleşme" olarak adlandırılan bir yöntem ileri sürmüşlerdir. Fakat yalnız temel eşbütünleşik vektörün irdelenip öbür vektörlerin analizine olanak sunmaması, bununla birlikte değişkenlerin sırasının değişmesi durumunda sonuçlarda ciddi farklara neden olmasıyla bu yaklaşım birçok eleştiriye maruz kalmıştır (Kavaz & Özbuğday, 2016: 338).

Yukarıdaki sakıncalar nedeniyle Engle&Granger'in metodunun nispeten daha kapsamlı şekli olan Johansen (1988) metodu bu çalışmada kullanılan değişkenlerin arasında uzun vadeli ilişkilerin irdelenmesi maksadıyla tercih edilmiştir. Johansen (1988) eşbütünleşme analizi, birden fazla eşbütünleşik vektör tahminine imkan sunması ve dışsal ya da içsel ayrımı olmaksızın analizin mümkün olmasıyla Engle ve Granger'in yaklaşımına nispeten daha kullanışlı yapıdadır. Johansen metodu Vector Auto Regression (VAR) altyapısını kullanmaktadır.

İki ya da daha çok sayıda değişken aralarında birinci dereceden entegre (I_1) ise eşbütünleşmenin varlığı düşünülebilir. İki ya da daha fazla değişkene sahip ve k gecikmeye sahip bir model şu şekilde kurulabilir;

$$y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \cdots + \beta_k y_{t-k} + u_t \quad (12)$$

Johansen yöntemini kullanabilmek için yukarıda yer alan VAR denklemi (birinci fark alındıktan sonra) aşağıdaki şekilde hata düzeltme modeline dönüştürülmelidir;

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \Gamma_2 \Delta y_{t-2} + \cdots + \Gamma_k \Delta y_{t-(k-1)} + u_t \quad (13)$$

burada Π terimi ve Γ ifadesi katsayılar matrisleridir. Johansen analizi uzun dönemli ilişkiyi ifade eden Π matrisinin irdelenmesini temel almaktadır (burada Γ, kısa dönemli ilişkiyi ifade eder). Π matrisinin rank değeri eşbütünleşik vektörlerin (karakteristik kök) sayılarını ifade etmektedir (Brooks, 2008: 350). Eğer matrisin rankı sıfır olursa eşbütünleşmenin bulunmadığı, şayet bir olursa tek, birden büyük olursa birden fazla eşbütünleşik ilişkinin mevcut olduğu şeklinde yorumlanır (Tarı & Yıldırım, 2009: 101).

Johansen yönteminde seriler arası eşbütünleşmenin olup olmadığı iz (trace) ile maksimum özdeğere bakılarak saptanmaktadır:

$$\lambda_{trace} = -T \sum_{i=r+1}^{g} \ln(1 - \lambda_i) \quad (14)$$

$$\lambda_{max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \lambda_r + 1) \quad (15)$$

Yukarıda r eşbütünleşme halindeki vektör sayısını ifade etmektedir (boş hipotez çerçevesinde). λ_i ise bir tahmin değeridir ki Π matrisi içinde i'ninci sırada bulunan özdeğeri ifade etmektedir. Sezgisel bir yaklaşımla λ_i ne kadar büyük olursa $ln(1 - \lambda_i)$ o kadar daha büyük ve negatif olacak ve test istatistiği de o kadar büyük olacaktır (Brooks, 2008: 351).

İz (trace) istatistiği, temel (H_0) hipotezi "en fazla $r(0)$ tane eşbütünleşik vektör bulunmaktadır" şeklindeki iken alternatif (H_1) hipotezi ise "r'den daha çok sayıda eşbütünleşik vektör bulunmaktadır" şeklindedir. Maksimum özdeğer istatistiği yöntemi de, "r tane eşbütünleşik vektör bulunmaktadır" temel hipotezi (H_0), "$r + 1$ tane eşbütünleşik vektör mevcuttur" şeklinde olan alternatif (H_1) hipoteze karşı sınanmaktadır. Şayet bahse konu iki istatistik değerinin

birbirleriyle çelişmesi durumunda iz istatistik değerinin tercih edilmesi gerekmektedir zira bu testin yapısının daha güçlüdür. Yine uygun olan gecikme uzunluğu da Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri dikkate alınarak sağlıklı bir tarzda tespiti yapılmalıdır. Son olarak diagonal testler (normallik, otokorelesyon sorunu vb) de ortaya çıkan sonuçların sıhhati açısından dikkatle irdelenmelidir (Love & Chandra, 2005: 488).

Modelin derecesini belirlemek için kullanılan oldukça eski bir yöntem maksimum olabilirlik şeklinde Türkçeye çevrilen *Likelihood Ratio (*LR) tekniğidir. Bu yapılırken en yüksek dereceyi seçerek ilerlemek bazı mahsurlara sahip olduğundan tek başına kullanılmaması tavsiye edilmektedir. Yine AIC uygun olan modeli seçerken yaygın bir şekilde kullanılan yöntemlerdendir. Farklı sayıda parametreyi barındıran birbirinden farklı modellerde, LR fonksiyon değeri daha büyük olan model seçilmektedir. Bilhassa yeni bir değişkenin modele dahil edilmesi durumunda oluşan senaryoyu değerlendirmek ve farklı modelleri birbiriyle kıyaslama olanağı sağlamaktadır. Bu sistemde modele yeni dahil edilen değişkenler bir ceza uygulamasına tabi tutulmaktadır. Bu yöntemin küçük örneklerde başarı düzeyi nispeten daha fazla olabilmektedir.

Farklı boyutlara sahip modellerden birisinin seçilebilmesi hususunda Schwarz tekniği, Bayes yöntemi çerçevesinde seçim mantığı sunmaktadır. Mesela AIC tekniği, örneklem büyüdükçe ceza teriminin artış göstermediği denklem yapısı sunmaktadır. Bu yönden AIC birtakım sorunlara neden olabilmektedir. Bu yüzden "Schwarz Bilgi Kriteri" (SIC) yönteminin yeni parametreler eklendiği zaman ortaya çıkacak durumlara karşı daha sağlıklı düzenlendiği iddia edilmektedir. SIC öngörü yapmak amacıyla da kullanılabilmektedir. Hem SIC hem de AIC modele yeni dahil edilen değişkenlerin aralarında ortaya çıkacak ilişkiyi göz ardı etmişlerdir.

Bir modele en uygun gecikme sayısının (p) tahmini için bir metot da p'yi seçmektir. Hata terimi karelerinin ortalamasını minimum hale getiren üst sınırların nispeten altında seyreden rakamlardan bir tanesi seçilerek gerçekleştirilmektedir. Son kestirim hatası (FPE) yöntemiyle AR modellerinin derece sınaması yapılabilmektedir.

Son olarak, tek değişkenli otoregresif modellerde kullanılan tutarlı tahminci "Hannan ve Quinn" (HQ) olarak bilinen metot tekrarlı logaritma yöntemini temel almaktadır. HQ metodu, derecenin belirlenmesinde diğer yöntemlere nispeten eksik tahmin yapılmasına daha az meyilli olduğu iddia edilmektedir (Kasap & Güney, 2010: 187).

3.3. Hata Düzeltme Modeli

Modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme olsa dahi kısa dönemde bazı sapmalar oluşabilmektedir. Fark alınmış serilerde veri kayıpları oluşması bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Engel Granger (1987) hata düzeltme sistemi ile bu gibi sorunlar ortadan kaldırılabilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 u_{t-1} + \varepsilon_t \quad (16)$$

3.16'da görülen denkleme benzer tarzda oluşturulabilecek hata düzeltme modeli; bağımsız değişken olan X, bağımlı değişken olan Y ve hata terimi değerlerine bağlıdır. X_t değişkeninin değeri sıfır olduğu ve u_{t-1} teriminin pozitif değer alması varsayılsın. Böyle bir durumda Y_{t-1} değerinin dengede olabilmesi için α_2 değişkeninin negatif olması beklendiğinden $\alpha_2 u_{t-1}$ eksi değer alır. Dolayısıyla Y_t'nin dengeye gelebilmesi için eksi değer alması gerekir. Yani Y_t değişkenin değeri, denge değerinin üstündeyse oluşan denge hatasını ortadan kaldırmak adına bir sonraki dönem azalmaya başlar ki "hata düzeltme" isimlendirmesi buradan ilham almaktadır. Tersine u_{t-1} terimi eksi değer alıyorsa (Y_t denge değerinin aşağısındaysa) $\alpha_2 u_{t-1}$ pozitif değer alır. Bu durum ΔY_t 'nin pozitif değe almasına neden olur. Bu hal, Y_t değişkeninin t döneminde artmasına neden olacaktır. α_2 değişeninin mutlak değerine bakarak dengenin ne kadar zamanda tekrar sağlanabileceği anlaşılabilmektedir (Gujarati, 2018: 765).

3.4. Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma

VAR yöntemi iktisat teorisinin gereği olan ön kısıtlar olmadan (içsel-dışsal ayırmadan) bütün değişkenleri içsel olarak kabul edip bunların arasındaki ilişkilerin ele alınmasına imkan sunan bir yöntemdir. Bunun yanında çok denklemli yöntemlerin ortaya çıkardığı birtakım hatalar bu şekilde ortadan kaldırılabilmektedir. Değişkenlerin kendilerine ait geçmiş değerleri ve hata terimleriyle doğrusal bir fonksiyonel ilişki içerisinde olduğu varsayılmaktadır (Kutlar, 2007: 205).

VAR denklemindeki bağımlı değişkenin modeldeki öbür değişkenlerin her birisine verilen şoklara karşı tepkisi Etki Tepki analizi kapsamında incelenmektedir. Bu sistemde, her denklemde bulunan her bir değişken için hata terimine bir birimlik şok uygulanır, bu uygulamanın zaman içinde VAR modeli üstündeki etkileri not edilir.

Varyans ayrıştırması yöntemiyle, değişkenlerin varyansında oluşan bir değişmenin ne kadarlık kısmının kendi gecikmesinden kaynaklanmakta olduğu, ne kadarının modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklandığı açıklanabilmektedir. Bu şekilde VAR sisteminde değişkenlere gelen şok etkilerinin ve buna karşı oluşacak içsel reaksiyonları, ortaya çıkacak bu şokların diğerlerine oranla önem seviyesi (varyans ayrıştırması) incelenmiş olmaktadır (Sever & Demir, 2007: 55).

4. Bulgular

Çalışmada kullanılan model; Goldstein ve Kahn (1985), Edwards ve Wilcox (2003) ve Balcılar vd. (2014) çalışmalarında kullandıkları döviz kuru ve yurt dışı gelirin ihracatın temel belirleyicisi olduğu modellerden yola çıkarak geliştirilmiştir. Regresyon analizi çalışmanın içeriğine dahil edilmese de kurgulanacak VAR modeli için bağımsız ve bağımlı değişkenlerin olması gerekmektedir. Kullanılan yöntemlerle değişkenler arasında ilişki olup olmadığı varsa ilişkinin yönü, istatistiksel ve iktisadi yöntemlerle araştırılmıştır. Çalışmanın denklemi aşağıdaki şekildedir:

$$K\dot{I}PP_t = \beta_0 + \beta_1 YG_t + \beta_2 REDK_t + \beta_3 TSVK_t + \varepsilon_t \quad (17)$$

Tablo 1. Veri Seti ve Açıklamaları

ZAMAN SERİSİ	DEĞİŞKEN	AÇIKLAMA	KAYNAK
Küresel İhracat Pazar Payı	KİPP	Türkiye İhracatının Dünya İhracatına Oranı	IMF
İhracat Teşvikleri	TSVK	DFİF, Vergi İadesi, Eximbank Kredi Ve Sigorta	EXİMBANK, TCMB, GİB
Yabancı Geliri	YG	OECD Ülkelerinin Milli Geliri	IMF
Döviz Kuru	REDK	Reel Efektif Döviz Kuru	TCMB

Ampirik çalışma 2006-2020 yılları arasını kapsamaktadır ve çeyrek yıllık verilerle çalışılmıştır. Modelde ele alınan bütün değişkenler ve bunların anlamı ile kaynakları tablo 1'de yer almaktadır. Vergi iadesi ve DFİF verilerinin 2006 yılı öncesi değerlerine ulaşılamaması sebebiyle çalışmanın başlangıç tarihi 2006 olarak belirlenmiştir.

KİPP değişkeni, Türkiye'nin küresel ihracattan aldığı payı temsil etmektedir. Bu pay Türkiye'nin toplam ihracatının tüm dünyanın toplam ihracatına oranlanmasıyla elde edilmiştir. TSVK değişkeni ise Türkiye'de ihracatçılara verilen en büyük 3 teşvik kaleminin toplamını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi Eximbank tarafından sunulan kredi-sigorta programlarıdır. İkincisi, ihracat teşvikleri kısmında bahsedilen 10 civarı desteğin çoğunun kaynağını teşkil eden destekleme ve fiyat istikrar fonu verisidir. Üçüncüsü ise ihracatçı ve imalatçı-ihracatçı şirketlere ödenen vergisi iadesidir. Bahse konu teşvik rakamları Amerikan dolarına çevrilip modele eklenmiştir.

Ekonometrik açıdan modelde olması gerekli herhangi bir değişkenin eklenmemesi model kurma hatalarına neden olmaktadır. Benzer şekilde modele alınmaması icap eden bir değişkenin eklenmesi de model kurma hatalarına neden olabilmektedir. Literatürde ihracatı belirlediği genel kabul gören en temel değişkenler döviz kuru ve yabancı ülke geliridir. Türkiye, ihracatının yaklaşık %56'sını OECD ülkelerine gerçekleştirdiğinden OECD ülkelerinin GSYİH'sı yabancı ülke gelirini temsil etmesi için modele dahil edilmiştir. İstatistiksel anlamda reel döviz kuru, Euro ve dolar ve gibi değişkenler Türkiye ihracatı üzerine kurulan birçok modelde (Karagöz ve Doğan 2005, Kızıltan ve Ciğerlioğlu 2008, Kızıldere vd 2014, Yücesan vd 2017) anlamsız olarak bulunduğu gibi çalışmamızın ön aşamalarında yapılan analizlerde de anlamsız bulunmuştur. Anlamlı ve önemli etkisi sebebiyle ülkelerin enflasyon oranları ve ticaret hacimlerini göz önünde bulunduran REDK verisi tercih edilmiştir. Çalışmada kurgulanan modeller, gerçekleştirilen tüm analiz çalışmaları e-views 10 ve Microsoft Excel paket programları kullanılarak yapılmıştır.

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Verilerin durağan olup olmadığı ve kaçıncı dereceden fark alınarak durağanlaştığı analizin sağlığı açısından önemlidir. Durağanlık seviyesinin belirlenmesi için kurgulanan hipotezler ve ADF yöntemine göre düzenlenen 2 numaralı tablo aşağıdaki gibidir:

H_0: Seri durağan halde değildir, minimum bir adet birim kök içerir.

H_1: Seri durağan haldedir, birim kök bulunmamaktadır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi

DÜZEY İÇİN MODELLER	**KRİTİK DEĞER**	**LKIPP**	**LYGOECD**	**LREDKT**	**LTSVK**
Sabitli	%1 -3.55	-10.998	-11.357	-0.3293	-10.860
	%5 -2.91	0.7095	0.6960	0.9136	0.7157
Trendli ve Sabitli	%1 -4.12	-37.699	-32.355	-22.658	-14.976
	%5 -3.49	0.0260	0.0876	0.4453	0.8192
Trendsiz ve Sabitsiz	%1 -2.60	-15.025	1.2550	-13.364	2.4804
	%5 -1.95	0.1233	0.9452	0.1661	0.9965
BİRİNCİ FARK İÇİN MODELLER					
Sabitli	%1 -3.55	-29.908	-95.500	-91.541	-124.224
	%5 -2.91	0.0422	0.0000	0.0000	0.0000
Trendli ve Sabitli	%1 -4.12	-29.315	-94.643	-95.686	-123.756
	%5 -3.49	0.1613	0.0000	0.0000	0.0000
Trendsiz ve Sabitsiz	%1 -2.60	-27.866	-93.241	-90.584	-116.304
	%5 -1.95	0.0062	0.0000	0.0000	0.0000

Tablo 2'de görülebileceği üzere düzeyde, hem %1 hem de %5'te kritik değerler, hesap değerinden mutlak olarak büyüktür. Değişkenler düzeyde durağan olmadığı için H_0 hipotezi kabul edilir. Bununla birlikte birinci farkta, sabit terimli model ile trendsiz ve sabit terimsiz model %1 ve %5'te bütün değişkenler durağanlaşmaktadır. Yalnızca "trendli ve sabit terimli" modelde LKİPP değişkeninin ikinci farkı alındığında durağanlaşmaktadır. Sabit terimli ile trendsiz ve sabit terimsiz model birinci farkta durağan olduğundan analize bu modellerle devam edilmiştir. Benzer durum ihracatın milli gelire oranlandığı ve kümülatif ihracat şeklinde oluşturulan serilerde de mevcuttur.

4.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Modeldeki değişkenler birinci farkta durağan (I_1) olduğu için bu durum KİPP ile modeldeki diğer bağımsız değişkenlerin aralarında uzun dönemli ilişkinin olabileceğine işaret etmektedir. Eşbütünleşme analizine bu gerekçeyle geçilmiştir.

H_0: r=0 Eşbütünleşme bulunmamaktadır

H_1: r≥1 Minimum bir adet eşbütünleşme vardır.

Johansen testi öncesinde uygun olan gecikme uzunluğu ile bu duruma uygun olan modelin tespiti gereklidir. Bunu yapabilmek için Tablo 3'teki veriler dikkate alınmıştır.

Tablo 3. Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	212.5307	-	6.85e-09	-7.447524	-7.302856	-7.391436
1	368.0215	283.2155	4.71e-11	-12.42934	-11.70600*	-12.14890*
2	385.5823	29.47697	4.50e-11	-12.48508	-11.18307	-11.98029
3	408.9405	35.87160*	3.54e-11*	-12.74788*	-10.86719	-12.01874
4	424.8555	22.16730	3.71e-11	-12.74484	-10.28548	-11.79135

LR: *Likelihood Ratio,* FPE: Final Prediction Error, AIC: Akaike, SC: Schwarz, HQ: Hannan-Quinn

Tablodan (3) anlaşılacağı gibi en çok sayıda yöntem üç gecikmeye işaret ettiği için uygun olan gecikme uzunluğu üç gecikme şeklinde belirlenmiştir.

Uygun modelin seçimi yapılırken en düşük değere sahip model ve onun bulunduğu sütun dikkate alınmaktadır. Genellikle Akaike bilgi kriteri yaklaşımı çerçevesinde en düşük değerlere ulaşıldığı için bu yaklaşım dikkate alınmıştır. Buna göre oluşturulan 4 numaralı tabloda görüleceği gibi 4. sütunda bulunan en düşük değer -12,73893'tür. Bundan dolayı trend ile sabit tin bulunduğu doğrusal modelle analize devam edilmiştir.

Tablo 4. Uygun Model Seçimi

Veri Trendi:	Yok	Yok	Doğrusal	Doğrusal	Ikinci Derece
Rank	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli Trendli
0	-12.26697	-12.26697	-12.19800	-12.19800	-12.09605
1	-12.30361	-12.70908	-12.64034	-12.63813	-12.56919
2	-12.21110	-12.67644	-12.63887	**-12.73893***	-12.70503
3	-11.95619	-12.46562	-12.44901	-12.69918	-12.66869
4	-11.67735	-12.17341	-12.17341	-12.46716	-12.46716

Uygun olan gecikme uzunluğu ile uygun olan modelin belirlenmesinin ardından Johansen analizine geçilmiştir. Burada Max-Eigen ve Trace yaklaşımları çerçevesinde analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5. Eşbütünleşme Test Sonucu

TRACE	Eigenvalue Değeri	Trace İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık**
Yok *	0.533060	87.07285	63.87610	0.0002
En çok 1 *	0.344417	44.42580	42.91525	0.0350
En çok 2	0.245483	20.78089	25.87211	0.1889
En çok 3	0.085529	5.006955	12.51798	0.5954

MAX-EIGEN	Eigenvalue Değeri	Max-Eigen İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık**
Yok *	0.533060	42.64705	32.11832	0.0018
En çok 1	0.344417	23.64490	25.82321	0.0944
En çok 2	0.245483	15.77394	19.38704	0.1552
En çok 3	0.085529	5.006955	12.51798	0.5954

Tablo 5'te Trace ve Maximum Eigen çerçevesinde konuya yaklaşıldığında, ilk satırda yer alan hesap değerleri>tablo değeri olmasının yanında olasılık değeri de 0,05'in altındadır. Böyle bir durumda modeldeki değişkenler arasında uzun vadeli ilişkinin var olmadığını ileri süren H_0 hipotezi yüzde beş hata payı ile eşbütünleşik vektörlerin tümü için reddedilir. Bu durum, değişkenler arasında ilişki olduğunu ileri süren H_1 hipotezinin geçerli olduğu yani modeldeki değişkenler uzun dönemli ilişkinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Trace'ye göre iki adet, Maximum Eigenvalue'ye göre ise minimum bir eşbütünleşik şekilde denklem kurulabilir.

4.3. Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü ve Hata Düzeltme Denklemi

Açıklanan değişkenin hangi değişken ya da değişkenlerle daha yüksek düzeyde ilişkili olduğu normalize denklemler yoluyla (uzun vadeli ilişkinin olduğu denklemin katsayıları yorumlanarak) anlaşılabilmektedir. Uzun dönemli ilişkiden yaşanan sapmalar da hata düzeltme modeli yaklaşımı ile incelenebilmektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi, serilerin aynı seviyede durağan olmasıyla mümkün olmaktadır. İktisadi veriler genelde birinci farkta durağan halde olduklarından fark alma işlemleri sebebiyle uzun dönem bilgilerinde birtakım kayıplar gerçekleşebilmektedir. Bu durumda katsayılara ait tahminler kısmen anlamlılığını yitirmektedir. Hata teriminin düzeyde durağan olması durumunda hata terimine ait gecikmeli değerin modele eklenmesi bu gibi sorunları telafi edebilmektedir. Bu yöntem değişkenlerin arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı durumunda kullanılabildiği gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıda uzun vadede değişkenler arası ilişki tespit edildiğinden dolayı hata düzeltme modeli kurulabilir.

Tablo 6. Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Denklemi

LKIPP(-1)	**LTSVK(-1)**	**LYGOECD(-1)**	**LREDKT(-1)**
1.000000	-0.129635 (0.03102) [-4.17971]	-1.976841 (0.27851) [-7.09791]	-0.454383 (0.07082) [-6.41630]

Tablo 6'da köşeli parantez içindeki değerler t istatistik değerlerini, parantez içindekiler ise standart hataları ifade etmektedir. Bu bağlamda %5 ile tablo değeri olan 1,96'ya göre katsayıların anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Tablo 6'daki normalize edilmiş eşbütünleşme denklemine ait katsayılara göre; mezkur eşitlikle aynı yönde bulunan negatif işarete sahip değişkenler, denklemde yer değiştirip olması gereken tarafa alındığı zaman KİPP'i pozitif olarak etkilemektedirler. Bunun anlamı; ihracat teşviki, reel efektif döviz kuru ve yabancı ülke geliri arttıkça KİPP artmaktadır. Denklem değişkenleri içerisinde KİPP'i en fazla yabancı ülke gelirinin etkilediği görülmektedir. Yabancı ülke geliri değişkeninde oluşacak %1'lik bir yükselme KİPP'i %1,98 artırmaktadır. Çalışmada odaklandığımız değişken olan ihracat teşvikleri %1 arttığında KİPP'i %0,13 oranında yükseltmektedir. Son olarak REDK'ta oluşacak %1 artış da KİPP değişkenini %0,45 artırmaktadır.

Tablo 7. Hata Düzeltme Denklemi

	D(LKIPP)	**D(LYGOECD)**	**D(LREDKT)**	**D(LTSVK)**
CointEq1	**-0.523943** (0.18708) [-2.80071]	-0.033688 (0.07247) [-0.46486]	0.614703 (0.21444) [2.86651]	-0.239401 (0.40592) [-0.58978]

Tablo 7'de görüldüğü gibi hata düzeltme teriminin regresyon sonuçları yer almaktadır. Bunlardan birinin sağlıklı çalışması ele alınan hata düzeltme modelinin de sağlıklı çalıştığını yani incelenen modelin uzun vade denge değerine yaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Hata terimine ait katsayının anlamlı olabilmesi için alacağı değerin sıfırdan küçük -1'den daha büyük olması ve istatistiksel olarak da anlamlı bulunması gerekmektedir. Ek olarak hata düzeltme katsayısı Tablo 7'nin ilk sütunda görüleceği üzere -0,52 ile bu koşulu yerine getirmektedir. Tablo 7'deki parantez içinde ifade edilen rakamlar standart hataları ve köşeli parantezdekiler de t istatistiklerini ifade etmektedir. 30'dan çok gözlem için %5 hata payıyla 1,96 tablo değerine kıyasla katsayılar

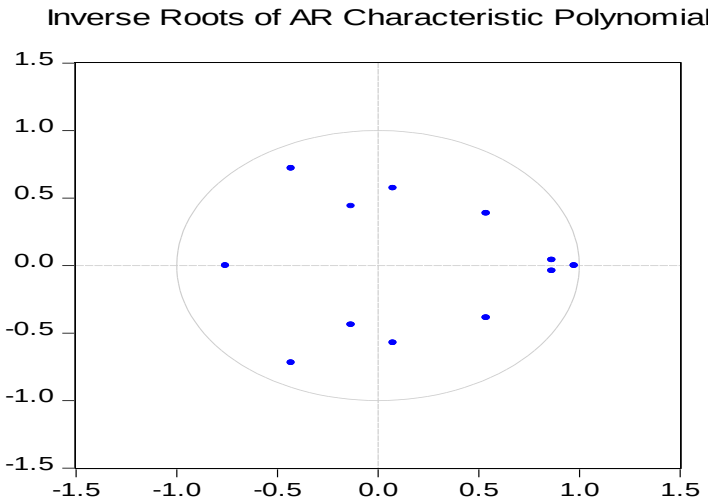
anlamlıdır. Yine R^2=0,48 ve F=4,86'dır. Katsayılardan yola çıkarak uzun dönemde tespit edilmiş değişkenler arası ilişkilerin benzer şekilde kısa dönemde de geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkacak şok durumunda seriler uzun vadeli ortalamalarına kısa zamanda geri dönecektir. Ortalamaya intibak etme süresi 1,92 (1/0,52) dönemde yine uzun dönem dengesine geri dönmektedir.

4.4. Diagonal (Tanısal) Testler

Bir modelin yönteminin ve test sonuçlarının sağlığını ortaya koyan birçok test ve metot bulunmaktadır. Bu yöntemler hem hesaplanan katsayıların hem de yorumların isabetine katkı sağlamaktadır. 4.1 numaralı denklemde bulunan çalışmanın modeli için aşağıda bulunan sınamalar tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Detaylı teorik tartışmalar ve hipotez testlerini ele almadan özet bir şekilde değerlendirilecektir.

Birimkök sürecinin sıhhatini araştırmak için *AR karakteristik* polinomunun ters *köklerinin birim çemberde olup olmadığı incelenmektir.* Aşağıda yer alan 1 numaralı grafiğe göre ters kökler birim çemberin içindedir ve 1'den küçük modülüs değerleri bulunmaktadır. Bu vesiyle birim kökün sağlıklı sonuçlar ortaya koyduğu ileri sürülebilir.

Grafik 1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Değişen varyans problemi nedeniyle minimum varyans şartı sağlanamamaktadır. Bu durumda F ve t testleri sağlıksız sonuçlar sergileyebilir. Çalışmada kullanılan model için gerçekleştirilen hesapta olasılık değeri ise 0,3962 ve Ki kare ise 245.14 olarak bulunmuştur. Buradan yola çıkarak Olasılık değerinin 0,05'ten yüksek olması sebebiyle sabit varyanslı olduğu diğer bir ifadeyle değişen varyans sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Hata terimlerinin ilişki içinde olup olmadığı Otokorelasyon testi kullanılarak incelenmektedir. Şayet ilişki olduğu halde analize devam edilmesi durumunda; varyans değeri hatalı olarak tahmin edilebilir. Bu durum R^2 değerinin olması gerektiğinden yüksek çıkmasına, t ve F testleri geçerliliğinin yitirilmesine neden olabilir. Yine LM testi çerçevesinde hesaplanan olaslılık değerleri; 0.2029, 0.0583, 0.0893 ve 0.2995'tir. Rao ile LRE kare istatistiğine ait olasılık değerleri 0,05'in üzerinde olduğu için modelde otokorelasyonun bulunmadığı sonucuna varılmaktadır.

Yine gerçekleştirilen analizlerde normallik varsayımı da dikkate alınan özelliklerden biridir. Serinin çarpık ya da basık olup olmadığı bu yolla incelenebilmektedir. Yapılan tahminlerin sapmasının azalması ve tutarlılığının yükselmesi açısından dikkate alınabilmektedir. Bu bağlamda modele ait Jarque-Bera test istatistik değeri 0.05'in altında bazı değerler içermektedir. Her ne kadar bu durum normal dağılımın koşulunun ihlal edildiği anlamına gelse bile değişen varyans ve otokorelasyon sorunları bulunmadığı için modelin tahminlerini anlamsızlaştıran bir etkiye sahip değildir.

4.5. Varyans Ayrıştırma Analizi Sonucu

Varyans ayrıştırma analizi ile bir bağımlı değişkenin değerinde gerçekleşen değişimin ne kadarının kendi değişiminden ne kadarının diğer değişkenlerde ortaya çıkan değişmelerden kaynaklandığı incelenmektedir.

Tablo 8. Varyans Ayrıştırma Tablosu

Periyot	S.H.	LKIPP	LYGOECD	LTSVK	LREDKT
1	0.047200	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.050948	89.40729	1.360361	4.649251	4.583098
3	0.054037	79.63386	8.382964	7.901726	4.081447
4	0.058972	74.05474	15.71311	6.706139	3.526010
5	0.061102	70.61002	14.91050	10.99114	3.488329
6	0.062105	69.30665	14.76317	12.54876	3.381430
7	0.064248	66.24791	15.70357	14.66629	3.382230
8	0.065681	63.39514	16.04471	17.32135	3.238797
9	0.067474	60.66654	15.20555	20.91725	3.210671
10	0.069067	57.92480	16.24078	22.56322	3.271202

Tablo 8'deki verilere bakıldığında KİPP değişkeninin birinci dönemde değişiminin tümü kendi değerleri tarafından açıklanabilmektedir. Zamanla diğer değişkenlerin açıklama kabiliyeti ilerlemektedir. Öyle ki 10. dönem itibarıyla diğer değişkenler %42'lik açıklama kabiliyetine ulaşırken değişimin yaklaşık olarak %58'i kendisi tarafından açıklanmaktadır. KİPP'teki değişmeyi açıklama kabiliyeti en yüksek olan yaklaşık %23 oranla teşvik değişkenidir. Buradan yola çıkarak; literatüre paralel şekilde yabancı ülkelere ait gelir (%16) ve döviz kuru değişkeni (%3) mühim bir unsur halinde olsa bile uzun dönemde pazar payı artışında teşviklerin öne çıkması gerektiği ileri sürülebilir. Çünkü dışsal bir şekilde değeri belirlenen bu değişkenlerdeki değişmenin neden olduğu belirsizlik ekonomide ciddi bir istikrarsızlık unsuruna dönüşebilmektedir. Türkiye'nin dış şoklara karşı kırılgan ekonomiler arasında sayılması ve döviz kurlarının piyasalar tarafından belirlenmesi bunlara dayalı politika oluşturmanın sağlıklı olmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

İhracat performansı üzerine kapsam ve içerik açısından oldukça nitelikli çalışmalar yapılmıştır. Bir çok ülkenin ihracatı her geçen gün artmakta iken bu durum bir yanılgıyı da beraberinde getirmektedir. Zira küresel trendin etkisiyle ihracat artabildiği için tüm ülkelerin ihracatı %20 artarken %19 artış gösteren ihracatını artırsa bile küresel rekabette geride kalmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla ihracat hacmine temel alan sabık literatür, ihracat performansını tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır. Bu nedenle KİPP, ilgili ülkenin o yılki toplam ihracattan aldığı yüzdesel payı ele aldığından daha berrak bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Türkiye 2023 ihracat stratejisi belgesinde ihracat pazar payı hedefinin ilk maddede zikredilmesi, ülkemiz özelinde KİPP'in ele alınmasının önemine ilave bir katkı sağlamaktadır.

İhracat teşviklerinin ihracat performansına etkisinin genel bir modelle incelendiği bu çalışma ile 2006-2020 yılları arası Türkiye ekonomisi ele alınmıştır. Oluşturulan model vasıtasıyla; KİPP ile ihracat teşvikleri, döviz kuru ve yabancı ülke geliri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmadaki verilerin birlikte kullanılmasının uygun olup olmadığının tespiti adına ADF birim kök testinden yararlanılmıştır. Seriler aynı mertebeden entegre durumda olduklarından aralarında uzun vadeli ilişkinin var olabileceği düşünülmüştür. Uzun vadede oluşabilecek ilişkiyi tespit etmek için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan analizde uzun vadeli bir ilişkinin mevcut olduğu ortaya koyulmuştur.

Johansen yaklaşımı kapsamındaki normalize edilmiş denklemlere ait katsayılar ele alındığında KİPP üzerinde en güçlü etki yabancı ülke gelirinden kaynaklandığı (katsayının işaretiyle) tespit edilmiştir. Etki sıralamasında ikinci sırada ihracat teşvikleri ve sonrasında döviz kuru gelmektedir. Fakat her değişkenin başka değişkenlerden etkilendiği gibi kendi değerinden de etkilenebileceği gerçeğini dikkate alarak, bağımlı değişkende yaşanacak bir değişimin ne kadarının kendi değerinden ne kadarının modeldeki diğer değişkenlerdeki değişimden kaynaklandığını açıklayan varyans ayrıştırma analizi yaklaşımına göre en etkili olan değişkenin ihracat teşvikleri olduğu bulunmuştur.

Uzun dönemli ilişkilerin benzer şekilde kısa dönemde devam edip etmediği ya da uzun dönemde kaydedilen değerden uzaklaşıp uzaklaşmadığı HDM yaklaşımı yoluyla incelenebilmektedir. Kurulan modelle, kısa dönemde ortaya çıkabilecek şokların oldukça kısa bir süre içinde tekrar uzun dönem dengesine döndüğü tespit edilmiştir. Böyle bir durumun ihracat teşviki unsurlarının efektif olarak kullanımı ile oluştuğu yorumu yapılabilir. Çünkü uzun dönemde gözlenen pozitif yönlü ilişkinin (beklenenin aksine) kısa dönemde bozulduğu anda müdahale gerçekleşmezse, uzun dönem dengesine uyum geç sağlanırdı ve böyle bir durumda katsayı sıfıra yakınlaşabilirdi.

Kurulan modellerin sağlıklı olup olmadığını ölçmek adına kullanılan diagonal yani tanısal testlere göre modelin tahmin sonuçlarını olumsuz etkileyecek bir duruma rastlanmamıştır. Kurgulanan modelde, değişen varyans problemi bulunmadığı, otokorelasyonla ilgili herhangi bir sorunun bulunmadığı ve birim köklerin çemberin iç tarafında yer aldığı gözlenmiştir.

Türkiye'nin uluslararası piyasalardan elde ettiği payını büyütmesi her ne kadar teşvikler marifetiyle mümkün görünse bile analizde yabancı ülke gelirinin de önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonucun işaret ettiği anlam, ilgili ülkelerin ekonomik büyümesi ve küresel trendin olumlu seyri yanında; ülkeler arası ikili ve çoklu iyi ilişkilerin kurulmasına da bağlıdır. Potansiyel ithalatçı ülkelerin gelirlerinin artışının bir ülkeyi olumlu etkileyebilmesi ancak sağlıklı ticari ve siyasi ilişkilerin gelişmesine bağlıdır.

2023 yılı ihracat hedeflerinde, ihracatın 2019 yılında 322 milyar dolara ve 2023'te ise 500 milyar dolar bandına ulaşması bekleniyordu. Fakat 2019'da 181, 2023'te 256 milyar dolar bandına ulaşılmış olması stratejik ve daha kapsamlı tedbirlere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. İhracata direkt olarak verilen (vergi iadesi, kredi ve sigorta desteği hariç) DFİF kaynaklı teşviklerin son yıllarda yaklaşık 600 milyon doların aşağısında gerçekleşmesi seviyenin yetersizliğini göstermektedir.

Sonuç olarak STP yaklaşımının öne sürdüğü; eksik rekabetçi dünya düzeninde, ihracata teşvik vermek suretiyle firmaların pazar payını geliştirip ülkelerinin refahının yükselmesine yararlı olabilecekleri yaklaşımı, çalışmada kurulan modelle 2006-2020 döneminde Türkiye ekonomisi özelinde doğrulanmıştır. Ele alınan KİPP değişkeninin üstüne daha fazla çalışmalar kurgulanarak farklı hangi değişkenlerin etkili olduğunun tespit edilip daha isabetli politikaların üretilmesine katkı sağlanmalıdır.

Kaynakça

Aydoğuş, İ., & Diler, H. G. (2009). Tekstil Ürünleri İhracatında Stratejik Dış Ticaret Yaklaşımı: Türkiye Ve Çin Üzerine Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11(2), 1-17.

Balcılar, M., Bal, H., Algan, N., & Demiral, M. (2014). Türkiye'nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicilerinin İncelenmesi (1995-2012). *Ege Akademik Bakış,* 14(3), 451-462.

Brander, J. A., & Spencer, B. (1983). Strategic Commitment With R&D: The Symmetric Case. *Bell Journal Of Economics,* 14(1), 225-235.

Brander, J. A. (1995). *Strategic Trade Policy*. National Bureau Of Economic Research, 5020, 1–83.

Brander, J. A., & Spencer, B. (1985). Export Subsidies And International Market Share Rivalry. *Journal Of International Economics*, 18, 83-100.

Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics For Finance*. Cambridge University Press.

Bülbül: E., & Demiral, A. (2016). İhracat Ve Eximbank Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 2002-2015. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), 21–40.

Corden, W. M. (1990). Strategic Trade Policy: How New? How Sensible?. *World Bank Policy Research And External Affairs Working Paper*, 396.

Decarlo, D. (2007). Industrial Policy As Strategic Trade Policy In A Global Economy. *Undergraduate Economic Review*, 3(1), 1-17.

Dick, A. (1994). Does Import Protection Act As Export Promotion? Evidence From The United States. *Oxford Economic Papers*, 46(1), 83–101.

Dickey, D., & Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root Published. *Econometrica*, 49(4), 1057–72.

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation And Testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276. https://doi.org/10.2307/1913236

Erdoğan, A. (2016). Türkiye'nin İhracatını Etkileyen Faktörler: Çoklu Regresyon Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 5(2), 1–8.

Felbermayr, G., & Yalçın, E. (2013). Export Credit Guarantees And Export Performance: An Empirical Analysis For Germany. *Ifo Working Papers*, 116, 1-37.

Fung, K. C. (1995). Rent Shifting And Rent Sharing: A Re-Examination Of The Strategic Industrial Policy Problem. *The Canadian Journal Of Economics*, 28(2), 450-462.

Grossman, G. M., & Eaton, J. (1986). Optimal Trade And Industrial Policy Under Oligopoly. *The Quarterly Journal Of Economics*, 101(2), 383–406.

Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2018). *Temel Ekonometri* (Çev. Ü. Şenesen Ve G. G. Şenesen). Literatür Yayıncılık.

Hamilton: F., & Stiegert, K. W. (2002). An Empirical Test Of The Rent-Shifting Hypothesis: The Case Of State Trading Enterprises. *Journal Of International Economics*, 58(1), 135–57.

Ishikawa, J., & Spencer, B. J. (1999). Rent-Shifting Export Subsidies With An Imported Intermediate Product. *Journal Of International Economics*, 48(2), 199–232.

Johansen: (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal Of Economic Dynamics And Control*, 12(2–3), 231-254.

Kaplan, E. A., & Dayıoğlu, M. R. (2016). The Economic And Political Determinants Of Export: Var Analysis For Turkey. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 578-597.

Karagöz, M., & Doğan, Ç. (2005). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219–228.

Kasap, R., & Güney, H. (2010). Tek Değişkenli Zaman Serilerinde Model Seçim Ölçütleri Üzerine Bir İnceleme. *İstatistik Araştırma Dergisi*, 1(7), 186–197.

Kavaz, İ. F., & Özbuğday, C. (2016). Enerjide Dışa Bağımlılık Ve Enerji Verimliliği Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 27, 331-349.

Kızıldere, C., Kabadayı, B., & Emsen: Ö. (2014). Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal Of Economic And Administrative Studies,* 6(12), 39-54.

Kızıltan, A., & Ciğerlioğlu, O. (2008). Türkiye'de Reel Döviz Kuru Değişmelerinin İhracat Ve İthalata Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 36, 423-444.

Krugman, P., & Helpman, E. (1989). *Trade Policy And Market Structure*. MIT Press.

Krugman, P. (1987). Is Free Trade Passé?. *Journal Of Economic Perspectives*, 1(2), 131-144.

Krugman, P. (1993). The Narrow And Broad Arguments For Free Trade. *American Economic Review*, 83(2), 362-366.

Krugman, P. (1986). *Strategic Trade Policy And The New International Economics*. In Paul Krugman (Eds). New Thinking About Trade Policy (Ss. 1–22). MIT Press.

Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye Giriş*. Nobel Yayınları.

Love, J., & Chandra, R. (2005). Testing Export-Led Growth In South Asia. *Journal Of Economic Studies*, 32(2), 132–145.

Özer, I. (2007). Stratejik Ticaret Politikaları. *Uluslararası Ekonomi Ve Dış Ticaret Politikaları,* 2(3), 65–102.

Polat, Ç. (2007). Türkiye'de İhracata Yönelik Devlet Yardımları. *Yaklaşım Dergisi,* 174, 437-461.

Polat, M., & Akan, Y. (2021). *An Examination Of The USA-China Trade War Within The Framework Of Game Theory*. M. B. Kurt, A. Ç., Ceylan, & Z. Özomay (Ed.), Research & Reviews In Social, Human And Administrative Sciences. Gece Publishing 139-163.

Sauré, P. (2007). Revisiting The Infant Industry Argument. *Journal Of Development Economics*, 84(1), 104-117.

Sever, E., & Demir, M. (2007). Türkiye'de Bütçe Açığı İle Cari Açık Arasındaki İlişkilerin Var Analizi İle İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 47-63.

Silva, J. R., & Faustino, H. (2001). Strategic Trade Policy And The New WTO Round. *IV. International Conference On European Economy*, 1-23.

Song, H., & Witt: (2000). *Tourism Demand Modelling And Forecasting: Modern Econometric Approaches*. Elsevier Science Ltd.

Tarı, R., & Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 95–105.

Yücel, F., & Ergin, A. (2015). Otomotiv Ürünleri İhracatında Stratejik Dış Ticaret Yaklaşımı: ABD Ve Japonya Üzerine Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 101–110.

Yücesan, M., Torun, K., & Mustafa: (2017). Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1288-1297.

World Trade Organization (1994). *General Agreement On Trade And Tariff*. Https://www.wto.org/english/tratop_e/gatt_e/clash_gatt_negotiators_e.htm

Zhang, A., & Zhang, Y. (1998). An Analysis Of Import Protection As Export Promotion Under Economies Of Scale. *Japan And The World Economy,* 10(2), 199-219.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Ertok, A.; Günaydın, E. (2025). "Doğa, İnsan İlişkisi Bağlamında Sanat Nesnesi Olarak Ağaç", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 304-319. **Gönderim Tarihi**: 13.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 06.03.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1619095

Yazar/Author

Anıl ERTOK*, Eyüp GÜNAYDIN**

Makale Adı/Article Name

Doğa, İnsan İlişkisi Bağlamında Sanat Nesnesi Olarak Ağaç

Tree as an Art Object in the Context of Nature-Human Relationship

ÖZ

Doğa ile olan bağımızın tekrar hatırlandığı ve önem kazandığı şu günlerde insan kaynaklı ekolojik sorunları azaltmaya yönelik çözümler aranmaya başlanmıştır. Bu sorunlara karşı çözümler çeşitli bilim alanlarının yanı sıra Batı ve Türk sanatındaki farklı sanat disiplinlerinde üretilen sanatsal pratikler yardımıyla da görünür kılınmaya çalışılmıştır. Bu araştırma ekolojik sorunları sanatsal pratikleri ile irdeleyen belirli sanatçılar üzerinden ilerlemiştir. Sanatsal üretimlerin genel çerçevesi insan kaynaklı ekolojik sorunların doğa, insan, toplum, ekonomi ve kültüre olan etkileri üzerinde yoğunlaşılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda bu araştırma Joseph Beuys, Henrique Oliveira, Nils Udo, Ursula Rydingsvard, Marjolijnn Dijkman, Anya Gallaccio, Buster Simpson, Sibel Horada, Elmas Deniz, Alper Aydın gibi sanatçıların doğada bir canlı konumundaki ağacı, sanat nesnesi olarak yer verdikleri işleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmada doküman analizi tekniği kullanılarak belirtilen sanatçıların çalışmaları analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında sanatçıların çalışmaları üzerinden insan ve doğa arasında kaybolan ilişkiye, insanlar tarafından metalaştırılan doğa kavramına, insanın doğa üzerinden bulunduğu konuma, doğa ve kültür ilişkisine değinilmiştir. Sonuç olarak ekolojik problemler üzerine temellendirilen çalışmalar izleyici ile buluştuğu noktada daha fazla görünür kılınmasına ve etki alanlarını her geçen gün daha fazla genişlemesine yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Doğa, Ağaç, Ekoloji, Derin Ekoloji, Ekolojik Sanat

ABSTRACT

In these days when our connection with nature is remembered and gaining importance, solutions to reduce human-induced ecological problems have begun to be sought. Solutions to these problems have been attempted to be made visible with the help of artistic practices produced in various scientific fields as well as in different art disciplines in Western and Turkish art.This research has progressed through specific artists who examine ecological issues through their artistic practices. The general framework of artistic productions was created by focusing on the effects of human-induced ecological problems on nature, people, society, economy and culture. In this context, this research aims to examine the tree, which is a living thing in nature, as an art object through the works of artists such as Joseph Beuys, Henrique Oliveira, Nils Udo, Ursula Rydingsvard, Marjolijnn Dijkman, Anya Gallaccio, Buster Simpson, Sibel Horada, Elmas Deniz, Alper Aydın. In the research conducted with the qualitative research method, the works of the specified artists were analyzed using the document analysis technique. Within the scope of the research, the lost relationship between humans and nature, the concept of nature commodified by humans, the position of humans in nature, and the relationship between nature and culture were discussed through the works of artists. As a result, studies based on ecological problems help to become more visible at the point where they meet the audience and to expand their areas of influence more and more each day.

Keywords: Art, Nature, Tree, Ecology, Deep Ecology, Ecological Art

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Safranbolu Fethi Toker GSF,Resim Anasanat Dalı,anilertok@karabuk.edu.tr

* * Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Fethi Toker GSF,Resim Anasanat Dalı, eyupgunaydinn@gmail.com

Extended Abstract

Forgetting that he owes his existence to nature, man has constantly improved himself against it. Finally, man, who declared his greatness, dragged nature into a semantic and valuable void and ignored it. In the human age we live in, the absence of nature has begun to be felt more and more each day. At this point, art has tried to eliminate the lack of relationship between nature and humans by bringing it to light again and to improve the situation of society. It is seen that the orientation towards ecological problems is increasing in today's art practices. Nature, which is the subject of the realized works, is no longer a source of inspiration or an object filling the background of the painting. Nature has now become a field of action that needs to be transformed and improved, at the centre of the works produced by artists. This situation tries to create an awareness in the audience by questioning their communication with nature. The research aimed to make visible the lost relationship between nature and humans and the lost importance of nature through the works of local and foreign artists. It is a qualitative research created by using document analysis method of printed publications based on the relationship between nature, humans and art. The research examined the works of artists who used the concept of trees, which represent nature and are one of the living things that live on it, as a means of expression. Artists who use trees as a means of expression are included in the research.; Joseph Beuys with his social sculpture named "7000 Oaks" under the title of "The Relationship between Nature, Humanity and Art in the Context of Improving Society". With this ecologically based project, the artist has broken down the boundaries between the audience and art. The audience has created the work itself as a participant. Henrique Oliveira, on the other hand, makes viewers question their connection with nature with his works that he creates by gathering waste wood pieces in the city he lives in. Under the title of "The Relationship of Art in the Context of Integration with Nature" is Nils Udo with his installation called "Nest". The artist has highlighted the existence of nature with the nest figures he frequently uses in his installations. Marjolijn Dijkman, who deals with the traces left by humans on nature and the relationship established with nature in different ways and takes part in different disciplines such as video installations and photography, is the other artist included under this title with her work titled "Forest". With her installation "The Interior Space Within Us" under the title "The Relationship between Humans, Nature and Art in the Context of Process", Anya Gallaccio focuses on the processes of destruction, deterioration and decay that naturally occur in nature within the phenomenon of time. Buster Simpson draws attention to the mutual communication between humans and nature with her installation titled "Host Analog". Sibel Horada is featured with her installation titled "As If It Never Existed" under the title of "The Relationship between Humans, Nature and Art in the Context of Interdisciplinary Production in Turkey". With this work, in which she arranged the large and small pieces of the Paulownia tree that was uprooted from the soil, the artist took the side of nature and made visible the traces of the destruction caused by the ruling power. In Elmas Deniz's video work "The Tree I Want to Buy", she used a 600-year-old tree as an art object. This work is a study that questions the relationship between nature and property and the human instinct to possess. Finally, with his installation titled "Corpus Membratim", Alper Aydın draws attention to the destruction that humans have caused in nature. In the context of this research, the relationship between humans and nature is expressed through the artists and their works who use trees as the material of their artistic productions in line with the Western and Turkish understanding of art.

Within the scope of the research, it was observed that while ecological problems were recognized in Western art in the 1980s, symposiums focused on art and the environment began to be held in Turkey with a delay of ten years. Since the 2000s, the framework of conceptual art in Turkey has been formed by the relationship between nature and humans. It is thought that the increase in the production of local and foreign artists in the future will increase the area of influence by making the awareness of nature more visible.

As a result, the research questioned where humans position themselves in the face of a nature that is ignored and the status of the lost culture and relationship between nature and humans. It is expected that art will continue to grow stronger as a shield against the domination and destruction that humans impose on natüre.

Giriş

İlk çağlarda doğa bilinmeyen gizemli bir varlık olarak görülmektedir. İnsan tanımlayamadığı doğa gerçeği ile tinsel olarak bir ilişkiye girmiştir. Hayatta kalabilmek için doğanın kurallarına saygı duymuş ve onu tanrı olarak konumlandırmıştır. Doğa üzerinde geçirdiği zaman içerisinde yaşam alanı ve etrafında gerçekleşen hareketleri ve olayları gözlemleyerek doğayı tanımaya ve anlamsal olarak onu konumlandırmaya çalışmıştır. İnsanın kendini keşfetmeye başlamasıyla birlikte doğaya karşı olan düşünceleri ve tavırları da paralel olarak değişmiştir. Denetlenemeyen

ve bu nedenle de yenilmez bir şey olarak görülen doğa keşfedilmeye başlandıkça insanlar karşısında o anlamsal gücü gün geçtikçe azalmaya ve günümüzde tüketilebilir bir hammadde olarak görülmeye başlanmıştır. Artık günümüzde doğa karşısında farklı etmenlere bağlı olarak düzensiz ve kontrolsüz bir şekilde artan tüketim olgusu sonucu çevre sorunları hissedilir şekilde artmıştır. Bu sorunlar günümüzde her şeyin önüne geçerek insanın dünya üzerindeki yaşamını etkilemektedir. İnsanın doğaya egemen olma fikrini düşünmeye başladığı andan itibaren çevre sorunları da beraberinde oluşmaya başlamıştır. Çevre sorunları karşısında kayıtsız kalamayan pek çok filozof düşüncelerini etkili bir şekilde ifade etmiştir. Ortaya atılan düşüncelerin birçoğu doğa ve insan arasındaki ilişkiye yönelik söylemler olmuştur. Bilimsel ilerlemelerin sonucu insanın ve aklın merkeze alındığı, her şeyin ölçüsünün insan olduğu bir düşünce ortamında mekanik doğa düşüncesini savunan Bacon, Descartes gibi düşünürler doğanın insanlar için yaratıldığını, doğa üzerinde tamamen tahakküm kurarak bir sömürü nesnesine dönüştürülmesine yol açan bir paradigma oluşturmuştur. Akarsu'ya göre doğaya egemen olan insan sonunda doğayı ve kendini tüketme durumuna gelmiştir. Pek çok filozof düşüncelerini bu durum üzerine yoğunlaştırmıştır. Örnek verilecek olursa "insan insanın kurdudur" sözüyle tanınan Hobbes ayrıca "İnsan henüz olmamıştır" sözüyle insanı ifade etmiştir. Yeryüzündeki ilerleyen uygarlığa ve kültüre rağmen insanın gelişemediğini düşünen M. Scheler "İnsan olmak güçtür." "hayvanları tanıyın, ne demek istediğimi anlarsınız" diye de eklemiştir. Gerçekten kendini tüketen hiçbir hayvan yok yeryüzünde (Akarsu,1994). 19. Yüzyıla gelindiğinde doğa ve insan arasındaki ilişkiyi Marx şu cümlelerle ifade etmiştir;

> Doğa insanın inorganik bedenidir, bizzat insan bedeninin kendisinden başkası doğa(dır). "İnsan doğada yaşar" sözünün anlamı şudur: doğa insanın, eğer ölmek istemiyorsa, sürekli ilişki halinde olması gereken bedenidir. İnsanın fiziksel ve ruhsal hayatının doğayla bağlantılı olması basit olarak şu demektir: doğa, insan doğanın bir parçası olduğu için kendi kendisiyle bağlantılıdır (Capra,1992:233).

İnsan doğa ile arasındaki bu temel ilişki halinden uzaklaşarak doğa ile arasındaki bağın kopmasına insanın doğa üzerindeki çok daha fazlasına hakim olma arzusu neden olmuştur. İnsanlığın varoluşundan buyana süregelen üretim gün geçtikçe artmaya doğa için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Başlangıç sürecinde modernizmin getirileri olarak görülen sanayileşme ile paralel bir şekilde artan şehirleşme, aşırı nüfus artışı, kirlilik ve kıtlık gibi sorunlar hemen çözüme ulaştırılamamış ve bir kriz haline dönüşmüştür. Bu aşamada çevreci hareketlerin düşünsel ve siyasal açıdan önerileri ile insan doğa arasındaki ilişki daha çok sorgulanmaya ve dikkat çeker hale gelmeye başlamıştır. "Çevreci hareketler, dengesiz nüfus artışı, hava ve su kirliliği, canlı türlerinin ortadan kalkması, ormanların ve toprağın bozulması, dünya kaynaklarının dengesiz dağılımı gibi, dünyanın, dolayısıyla toplumların karşı karşıya kaldığı sorunlara bir tepki olarak doğmuştur" (Ceritli,1998:256).

Şakacı ve Günesen'e göre Arne Naess tarafından geliştirilen "Derin Ekoloji" yaklaşımı bu hareketler arasında öne çıkanlardandır. Doğa sorunları karşısında oluşan bu çevre hareketleri soruna yaklaşım şekillerine göre sığ ve derin ekoloji şeklinde farklı gruplara ayrılmıştır. Sığ ekoloji olaylara insan merkezci bir bakış açısıyla yaklaşırken, derin ekoloji insan ve doğa arasında daha derin bağların kurulması gerektiğini savunmaktadır. Derin ekolojiye göre çevre sorunlarına çözüm bulmak için öncelikle değerlerin sorgulanması gerekmektedir. Buna göre insan ve doğa ilişkisi yeniden yapılandırılmalıdır. İnsan ve doğa arasında kurulacak olan yeni bağlar sayesinde çevre sorunlarının en aza inmesi mümkün olacaktır (Şakacı ve Günesen, 2023).

Günümüz sanat pratiklerinde ekolojik sorunlara olan eğilimin gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Sanat pratiklerinde ele alınan doğa artık bir ilham kaynağı ya da resmin arka planını dolduran bir nesne konumunda değildir. Doğa ortaya konulan sanat pratiklerinin öznesi haline gelerek iyileştirilmesi ve dönüştürülmesi gereken bir hareket, eylem alanı olarak görülmektedir. Farklı sanat pratiklerinin oluşturduğu bu eylemler izleyiciye insan ve doğa arasındaki ilişkiyi sorgulatacak yeni alanlar yaratmıştır. "Ekolojik konularda artan farkındalık ve 1960'lardan

itibaren yükselişte olan çevre hareketine bağlı olarak gelişmiştir. Günümüzün krizi olarak algılanan iklim değişikliği de böylelikle sanatçıların birçoğunun pratiğine ilave bir ivme ve aciliyet kazandırmıştır" (Brown, 2014:7). Bu durum "estetikten etiğe birçok soruyu da beraberinde getirmiş, sanatçının bu konuyu ele alışı bakımından rolü ve sorumluluğu tartışılmıştır"(Ertuğrul Tomsuk,2022:908). Araştırmada doğa, insan ve sanat arasındaki ilişkiye; Joseph Beuys, Henrique Oliveira, Nils Udo, Ursula Rydingsvard, Marjolijnn Dijkman, Anya Gallaccio, Buster Simpson, Sibel Horada, Elmas Deniz, Alper Aydın 'ın sanatsal pratikleri üzerinden değinilmek amaçlanmıştır. Doğanın şemsiye bir kavram oluşu araştırma alanını genişletmektedir. Bu nedenle araştırmanın evreni doğayı temsil eden ve onun üzerinde yaşamını sürdüren canlılardan birisi olan ağaç kavramını çalışmalarında ifade aracı olarak kullanan sanatçılar şeklinde belirlenmiştir.

Yöntem

Bu araştırma, doğa, insan ve sanat ilişkisi bağlamında üretilen basılı yayınların doküman analizi yöntemiyle incelendiği nitel bir araştırmadır. Bowen'ın ifadesiyle doküman analizi, hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) materyaller olmak üzere belgeleri incelemek veya değerlendirmek için kullanılan sistematik bir prosedürdür (Bowen,2009). Nitel araştırma ise "Sosyal ya da beşeri bir probleme bireylerin veya grupların atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Araştırma süreci; soruların ve işlem basamaklarının geliştirilmesi, genellikle katılımcıların kendi ortamlarından veri toplanması, özel durumlardan genel temalara ulaşılarak tümevarımsal veri analizi yapılması ve araştırmacının verilerin anlamını yorumlama aşamalarını kapsamaktadır." (Creswell,2017, s.248). Araştırmanın amacı doğrultusunda genel olarak yerli ve yabancı kaynaklardan literatür taraması yapılmıştır. Ardından malzeme olarak ağaç nesnesini sanatsal pratiklerinde malzeme olarak kullanan sanatçılar; Joseph Beuys, Henrique Oliveira, Nils Udo, Marjolijin Dijkman, Anya Gallaccio, Buster Simpson, Sibel Horada, Elmas Deniz, Alper Aydın olarak belirlenmiş ve çalışmaları üzerinden okumalar yapılmıştır.

1. Toplumları İyileştirme Bağlamında Doğa, İnsan ve Sanat İlişkisi

Joseph Beuys bireyin doğa üzerindeki konumuna bütünsel bir şekilde yaklaşarak yeni bir sanat ve toplum kavramı yaratmıştır. Doğa, kültür, sanat ve politikayı çalışmalarına entegre ederek disiplinlerarası bir anlayış ile bir araya getirerek **s**anat kavramının sınırlarını genişletmiştir. Marcus Graf'ın "100 Yıl Beuys" adlı seminer serisinin de ifade ettiği gibi;

> Gerçekten de Joseph Beuys karizmatik bir şamanist, tutkulu bir politikacı, eleştirel bir eko-aktivist, gerçek bir hümanist, somut bir ütopist ve etkili bir öğretmendi. Her şeyden önce, daha önce bahsedilen tüm kimlikleri karmaşık sanatsal çalışmasında birleştirmesine rağmen, sanat dünyasını sonsuza dek değiştiren büyük bir sanatçıydı (Graf,2021:3).

Sanatla hayatın iç içe geçtiği, bütüncül bir felsefi anlayışı savunan Beuys felsefesi açısından bakıldığında "hem doğayla ilişkisi hem de ezoterik bilimlerle olan ilişkisi bakımından önemli işler üretirken birey olarak her insana katılımcı bir rol yükleyip tümül bir sanat eseri olarak toplumu işaret etmiştir" (Ertuğrul Tomsuk,2022:908).

Erken dönemlerden itibaren ekolojik sorunların önemine dikkat çeken ekolojik bir aktivist olmasının yanı sıra sanat ve ekoloji arasındaki ilk köprüyü kuran kişiler arasında yer alan Joseph Beuys'un doğa ile olan ilişkisi 1921 yılında Almanya'nın Krefeld kentinde dünyaya gelmesiyle başlamıştır(Kara,2004). Beuys için doğa hayatı boyunca çok önemli bir yere sahip olmuştur.

> Sanatçı çocukluk döneminde çok da dışa dönük bir çocuk değil, fazla arkadaşı da yok. Daha çok evinin çevresinde oyunlar oynuyor. Tabii bu savaş dönemi, sonrasının zorlukları, ailenin yaşam şartları... gibi birtakım etkenlerden dolayı hep etrafta bulduğu şeylerle, doğal nesnelerle, doğanın kendisiyle oynamayı tercih ediyor aslında (Kara Sarıoğlu, 2021,s.11).

Beuys'un kırsal bir bölgede dünyaya gelmiş olması ve içinde bulunduğu kültürün de etkisiyle doğaya düşkün bir kişiliğe sahip bir birey olması gayet normal görülmektedir. Bunun yanı sıra hayatının ilerleyen dönemlerinde yaşadığı olayların etkisi de sanatçının doğa ile daha çok etkileşim içerisinde olmasında etkili olmuştur. Bu olaylar arasında Beuys'u en çok etkileyen

gönüllü olarak Alman Hava Kuvvetlerinde savaş pilotluğu yaptığı dönemlerde geçirdiği uçak kazası olmuştur. 1943 yılında Kırım yakınlarında uçağı düşürülen Joseph Beuys Kırım Tatarları tarafından enkazdan çıkartılarak tekrar hayata döndürülmüştür. Beuys yaşadığı bu olayı şu şekilde anlatmıştır.

> Tatarlar olmasaydı bugün hayatta olmazdım. Kazadan sonra Alman arama ekipleri aramaktan vazgeçtikten günler sonra karda gömülü olarak beni bulanlar Tatar'lardı. O ana dair "Voda" (su) diyen sesleri, çadırlarının keçelerini, peynirin, yağın ve sütün yoğun keskin kokusunu hatırlıyorum. Vücudumun eski ısısına kavuşmasına yardımcı olmak için vücudumu yağla kapladılar ve sıcaklığı içeride tutmak için keçe ile de sardılar (Durini,1992:17).

Joseph Beuys bu olaydan sonraki sanat yaşamında hastalıklı olarak gördüğü toplumun iyileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yapmış olduğu performanslar, eğitimler ve sosyal heykeller aracılığıyla onun yaralarını saran Tatar'lar gibi o da adeta bir şaman edasıyla doğa ile arasındaki bağlarını koparan toplumun yaralarını sararak tekrardan iyileştirmeyi amaçlamıştır. Beuys'un doğa ve insan arasındaki simbiyotik birlikteliğin gerçekleşmesini amaçlayan çalışmalarından birisi 1982 yılında Almanya'nın Kassel bölgesinde başlatılan ve toplam beş yıl süren '7000 Meşe' isimli ekolojik temelli kamusal sanat projesidir. "Proje birden fazla referansa sahiptir ve estetik ve sanatsal kültürde de bulunabilecek insanın doğadaki yaşamının organik gelişimi kavramlarını somutlaştırır" (Durini,1999:28). Bu projenin temel unsuru 7000 adet ağaç fidanları oluşturmaktadır. Bu sayının çoğunluğunu meşe ağacı oluştururken geri kalan kısmını ardıç, kestane, dişbudak, karaağaç, alıç, akasya, akçaağaç, ceviz gibi farklı türlerde ki ağaç fidanları tamamlamaktadır. Ağaçların dibine dikilecek olan bazalt taşı blokları, Kassel bölgesi ve Kassel halkı projeyi oluşturan diğer unsurlar arasında yer almaktadır. Joseph Beuys'un ağaç sayısını belirlerken ki düşüncelerini Kuoni şu şekilde ifade etmiştir;

> Yedi adet bitki dikiminin oldukça eski bir kural olduğunu Amerika ve İngiltere'de Seven Oaks isminde yerleşim alanlarının bulunduğunu ifade etmiştir. Ardından sanatçı işine başlarken yedi adet meşe dikimi düşünmüş fakat yedi meşenin olsa olsa sadece dekoratif bir görünüme yol açacağını, 17 ya da 70 adedinin de yeterli olmayacağı kanısına varmıştır. 700 meşe ise, tüm şehri orman görünümüne büründürmek için halen daha yetersiz kalmaktadır (Kouni,1990, akt., Kara, 2004:113).

Joseph Beuys'un 7000 adet meşe ağacı sosyal heykel kavramını gerçekleştirecek kadar etkili olmuştur. Sembolik açıdan bakıldığında ise ağaçlar doğa ile toplum arasına giren beton duvarların oluşturduğu iletişimsizliği yok ederek bağları yeniden canlandırmıştır. Meşe ağacının Almanya'yı temsil eden bir ağaç oluşu, Şamanistik açıdan yeryüzü ile yeraltı ve gökyüzü arasında kozmik bir bağlantı noktasını temsil etmesi açısından Beuys'un meşe ağacını daha çok ön plana çıkarmasına neden olan başlıca sebepler arasında yer almaktadır. Beuys'un neden meşe ağacını seçtiğinin nedenlerini yaptığı bir röportajda şu şekilde açıklamıştır;

> Bence ağaç, kendi içinde bir zaman kavramı olan rejenerasyonun bir unsurudur. Meşe özellikle böyledir çünkü çok sağlam bir öz oduna sahip yavaş büyüyen bir ağaçtır. Meşenin adını taşıyan Druidlerden bu yana bu gezegen için her zaman bir heykel biçimi, bir sembol olmuştur. Druid meşe demektir. Druidlerini kutsal yerlerini tanımlamak için kullandılar. Gelecekte böyle bir kullanım görebiliyorum. Ağaç dikme girişimi, yedi bin meşe ile başladığımızda bunun için basit ama radikal bir olanak sağlar" (Schulze, 2020).

Görsel 1. Joseph Beuys ve Kassel Halkı 7000 Meşe Çalışması

(Erişim : 20.06.2024 Bilder zu „7000 Eichen“)

Beuys “meşe ağacının seçimi sadece sayı bakımından değil her şeyden önce zamansal yönü vurgulamaktadır. Bizi mitolojik ve kültsel olarak Yunanlılar ve Kelt’lere kadar götürmektedir” (URL 1). Meşe ağacını Delibaş şu cümlelerle ifade etmiştir;

> Ağaç, kökleri aracılığıyla topraktan aldığı enerjiyi, dallarıyla bütün bedenine yayar. İnsanda, toprağın ona sunduğu besinleri ya da enerjiyi, sindirim sistemi aracılığıyla kendi bünyesine alarak kana karıştırır ve damarları aracılığıyla bütün vücuduna yayar. Bu doğrultuda tek basına kendisini ve/veya insanı temsil eden meşe ağacı, 7000 adet düşünüldüğünde, ormanı ve/veya toplumu temsil etmektedir (Delibaş, 2008:94).

Görsel 2. Fridericianum Müzesi Meydanı, Bazalt Taşları, 7000 Meşe

(Erişim : 20.06.2024 Bilder zu „7000 Eichen“)

“Beuys'un bu sıcak ve soğuk, akıl ve sezgi, yaşam ve ölüm ikiliğinin üstesinden nasıl gelebildiği, kendi içlerinde ölü olan taşları hayata geri çağırarak nasıl canlandırdığı büyüleyicidir” (Durini, 2011:414). 7000 Meşe projesinde de ağaç ve bazalt taşının eşleştirilmesiyle ikiliğin bir paralellikte sürdürülmesi sağlanmıştır. 7000 adet bazalt taş bloğu Kassel’deki Fridericianum Müzesinin bahçesinde kaotik bir görüntünün oluşmasına neden olmuştur. Bu görüntü Kassel halkına 2. Dünya Savaşı sonrasında bölgede oluşan yıkımı, kaosu ve ölü yığınları hatırlatmıştır. Bazalt yığınlarına yüksek bir noktadan bakıldığında taşların gelişigüzel bir şekilde dökülmediği Beuys’un çalışmalarında kullandığı üçgen formunda döküldüğü ve üçgenin bir ucunun bahçeye ilk dikilen meşe ağacını işaret ettiği görülmektedir. “Bununla birlikte, Beuys bu yapıtı ikili

karakteriyle sunmayı başardı: bir yandan modernizm geleneğine bağlı olarak, diğer yandan da toplumsal heykele dönüşümün başlangıcı olarak: her ağaç dikilmesiyle taşlar yavaş yavaş sanat alanlarını Documenta'yı "terk etti" ve kentsel alanla birleşti" (URL 1). Bazalt taş bloklarının ağaçların dibine dikilmesi projede yer alan ağaçları belirlemenin yanı sıra dikilen ağaçlara anıtsal bir anlam yüklemiştir.

7000 Meşe isimli ekolojik sanat projesi izleyici ile sanat arasındaki sınırları yıkmıştır. İzleyici aktif katılımcı olarak çalışmanın kendisini oluşturmuştur. Ekolojik anlamda bakıldığında ise insan yeniden doğa ile temasa geçirmiştir. Bu temas insanın doğa üzerinde uyguladığı yıkımın aksine insan tarafından doğayı yüceltecek bir geri verme söz konusudur. Ekolojik sanat uygulamaları temel dünyanın ekolojik ve çevresel bütünlüğünün korunması ve insan doğa birlikteliği sonucunda insan eliyle doğal dengenin yok edilmesi yerine insanın doğaya verdiği kayıpları tekrardan kendi eliyle geri vermesidir (Akkol,2018:425). Bu bağlamda Joseph Beuys'un çalışmaları, öğretileri ve sanat anlayışı günümüz sanat anlayışı içerisinde ekolojik temelli çalışmalar üreten diğer sanatçılar için etkili olmuştur.

Joseph Beuys'un Kassel şehrinin o eski doğal yapısına, kimliğine kavuşturmak için toplumu iyileştirmeyi amaçladığı gibi Henrique Oliveira da doğduğu ülke olan Brezilya'nın kaybolan kimliğini, kültürünü, doğal yapısını ürettiği gerçeküstü boyuttaki yerleştirmeleri ile eleştirmektedir.

Ağacı malzeme olarak kullanan Brezilyalı yerleştirme sanatçısı Henrique Oliveira ağaç kabuklarını katmanlar halinde bir araya getirerek oluşturduğu formları mekanların içerisine estetik bir şekilde entegre etmektedir. Sanatçının şantiye ve fabrikalardan temin ettiği kullanılmayan, artık kontrplak parçaları enstalasyonlarının temel malzemesini oluşturmaktadır. Bu malzemelerden oluşturulan sınırları olmayan formlar galeri mekanının duvarlarının içinden geçen, kimi yerde fırlayan, duvarların aralarında dolaşan eğriler ile oluşturduğu kompozisyonlar izleyiciyi dünyalar arası bir yolculuğa çıkartarak doğa ile arasındaki bağları yeniden sorgulatmaktadır.

Görsel 3. Henrique Oliveira , Bololô, Smithsonian Ulusal Afrika Sanatı Müzesi, 2011

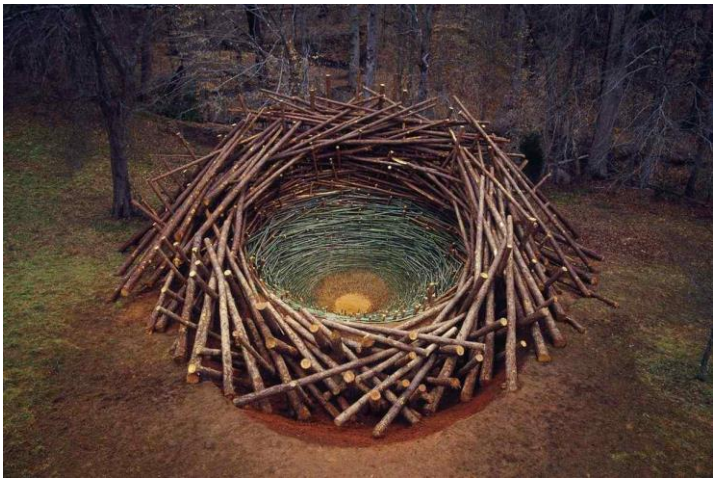
Erişim:08.05.2024 Henrique Oliveira - Site do Artista Henrique Oliveira - www.HenriqueOliveira.com

Lori Zimmer yazmış olduğu bir köşe yazısında Oliveira'nın çalışmalarının genel görünümünü şu şekilde özetlemiştir. "Oliveira, hasarlı çitlerin boşa gitmesine izin vermek yerine ahşap katmanlarını soyarak parçaları büyük ölçekli enstalasyonlarında 'fırça darbeleri' olarak kullanmıştır. Her bir şeridi sabitlerken, katmanlar oluşuyor ve duvarlardan fırlayan ve amorf formlarda uzayda dolaşan organik eğriler ve bobinler oluşturmuştur" (Zimmer, 2014). Sanatçı atık ağaç parçalarını bir araya getirip duvarları ve sütunları genişletip çoğaltarak mekanı manipüle etmektedir. İzleyiciyi düğümlü, baş döndürücü bir döngünün içine çekmektedir. Oliveira çalışmaları ile "Brezilya kültürüne ve kimliğine atıfta bulunuyor ve şehrin kentsel dokusunun büyük bir kısmının fiziksel ve toplumsal çürümesini ortaya koymaktadır" (Azzarello, 2013).

2. Doğayla Bütünleşme Bağlamında İnsan ve Sanat İlişkisi

Joseph Beuys'un yaşamı boyunca doğa ve insan arasındaki ilişkinin gün geçtikçe azaldığını ve doğanın tehlike altında olduğu sorunsalını sanatının temel problematiği haline getirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda işler üretmeye başlayan Alman sanatçı Nils Udo "Altmışlı yılların ortalarında Bavyera'daki Alman kırsalına taşınmıştır ve sanatını dışarıda, doğada icra etmeye başlamıştır. Bu dönemde doğanın tehlikede olduğunu görmüş ve çevre sanatına yönelmiştir" (Art For The Environment, 2016). Doğanın içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık duyan sanatçı atölyesinden çıkıp sahaya inmiştir. Çevre sanatına yönelmesindeki temel neden doğaya karşı duyduğu mahcubiyet hissi olmuştur. Nils Udo doğaya ve çevreye bakış açısını bir röportajda şu şekilde ifade etmiştir.

> Doğada hayatta kalabilmek için onun yasalarına uygun hareket etmek gerekmektedir. Doğanın bir parçası olmak, onun içine gömülmek, onun üzerinde yaşamak kadar gereklidir. Doğanın orijinal karakterini, zarar görmemiş konumunu, soluduğum havayı korumak, varlığımın temelini korumak gibi bir şeydir. Herhangi bir insan müdahalesi doğaya yıkım ve yok oluştan başka bir şey getirmemektedir. Tahrip edilen doğanın yeni tespit edilen her parçası beni umutsuzluğun eşiğine getirmektedir (Grande, 2004:96).

Görsel 4. Nils-Udo, Clemson Clay, Nest, Ağaç Kil, Bambu, Güney Caroline, 2005
(Erişim: 08.05.2024 The Era of Environmental Art | Widewalls)

Sanatçı taş, toprak, su, çiçek, yaprak, dal gibi organik malzemeler kullanarak ürettiği çalışmalarını şehre taşıyarak beton ve doğa arasında oluşan kontrasta izleyiciyi maruz bırakmaktadır. "Mekana özgü ve bütünleştirici bir yaklaşıma sahip olan Nils-Udo'nun dikimleri, çağdaş sanat alanında büyük bir atılımdı. Gustav Mahler'e (1973), Huş Ağacı Dikimi (1975) ve Ladin Ağacı Dikimi (1976) gibi eserlerinde kullandığı canlı doğal unsurları ağaç, bitki ve malzemeleri yerinde kullanarak doğaya nakış gibi işlemiştir" (Grande,2004:95). Yerleştirmelerinde sıklıkla kullandığı yuva figürleri ile doğanın varlığını ön plana çıkararak izleyicinin doğayla olan ilişkisinde durduğu yerin farkına varmasını sağlamaktadır.

Görsel 5. Marjolijn Dijkman, Orman, Fotoğraf ve Ormana Müdahale, 2002
(Erişim:10.08.2024 https://www.marjolijndijkman.com/works/forest-1-3)

İnsanın kasıtlı ya da kaza eseri doğa üzerinde bıraktığı izleri, doğa ile kurduğu ilişkinin durumunu farklı şekillerde ele alan video yerleştirmeler, fotoğraf gibi farklı disiplinlerde yer alan Marjolijn Dijkman'ın çalışmaları geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Sanatçının Hollanda ormanlarının gerçekliğini incelediği "Forest" isimli fotoğraf çalışması Hollanda ormancılığının aşırı müdahalesine dikkat çekmektedir. "Hollanda'da ister ıslah edilen araziler ister peyzaj düzenlemesi yapılmış parklar ya da gözetim altında olan ormanlar olsun, neredeyse bütün "doğa" bir şekilde yapılmış veya tasarlanmıştır. Doğal olarak görünen her ne varsa neredeyse tamamen insan-yapımıdır" (Brown,2014:41). Sanatçı orman içerisinde belirlediği bölgelerde ağaçlar ile düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlediği alanları gece güçlü ışıklar yardımı ile aydınlatmış ve fotoğraflamıştır. Sanatçı tarafından düzenlenen sahneler bu durumdan daha yapay ve rahatsız edici bir şekilde görülmektedir.

3. Süreç Bağlamında İnsan, Doğa ve Sanat İlişkisi

Doğanın üzerinde insan kaynaklı oluşan yapay bozulmalara odaklanan Dijkman insanın doğa üzerinde uyguladığı tahakkümün sonuçlarını çalışmaları ile belgelerken doğa üzerinde zaman olgusu içerisinde doğal olarak meydana gelen yok olma, bozulma, çürüme süreçleri üzerine odaklanan Anya Gallaccio ise seçtiği mekanlar ve malzemelerle de bu döngüyü destekler nitelikte nesne ve mekanlar oluşturmaktadır. Çalışmalarında doğal malzemeler kullanan sanatçının bu malzemelerin zaman olgusu karşısında verdiği mücadele sonucu uğradığı dönüşüm çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Doğa üzerinde gerçek olan zamanın içerisinde olması gereken çürümenin, yok oluşun kaçınılmaz halini Gallaccio gerçekleştirdiği çalışmaları ile daha görünür hale getirmiştir. Sanatçının 2008 yılında gerçekleştirdiği "içindeki açık alan" isimli yerleştirmesi Londra'daki bir parkta kuru haldeki bir atkestanesi ağacının bulunduğu ortamından alınıp galeri alanına yerleştirilmiştir. Eliza Williams galerinin bir odasını dolduran atkestanesi ağacı ile ilgili şunları söylemiştir. "Sessiz bir etkinliğe hem de geleneksel heykelsi bir forma dayanıyor. Sanatta sayısız doğa ve ağaç tasviri vardır ama işin gerçeği buradadır. Ağacın duruşu kır yürüyüşlerinin ya da çocuklukta atkestaneleriyle oynanan oyunların anılarını hatırlatıyor ama yine de incelenmeye hazır, acımasızca bağlı ve hareketsiz kalıyor"(Williams,2008). Anya Gallaccio'nun çalışmaları izleyicinin görsel duyularının yanı sıra koklama ve işitme gibi diğer duyularını da harekete geçirmektedir.

Görsel 6. Anya Gallaccio, İçimizdeki İç Mekan, Camden Sanat Merkezi, Londra,2008
(Erişim: 08.05.2024 that open space within - Camden Art Centre)

Kendi doğal alanında zaman içerisinde canlılık sürecini tamamlayıp kuruyan atkestanesi ağacının çürüme sürecini galeri alanına taşıyarak izleyiciyi yaşam ve ölüm ikilemi arasında bırakmıştır. Anya Gallaccio'nun bu çalışması adeta geleneksel vanitas tablosu izlenimi de yaratmaktadır.1970'lerden buyana öncü çevre sanatçıları arasında yer alan Buster Simpson orman içerisinde insanlar tarafından kesilerek bırakılmış bir ağacı kendi yaşam alanından alıp farklı bir alana yerleştirmiş ve yeni hayatlara alan hazırlamıştır. Çalışmaları ile insan ve doğa arasındaki karşılıklı iletişime dikkat çekmek istediği düşünülmektedir. Çalışmalarında genelde geri dönüşümlü malzemeler kullanmıştır. "Host Analog" isimli canlı yerleştirmesi de bunlardan birisidir. Sanatçının bu çalışmasını Brown şu şekilde betimlemiştir;

> 1950'lerde keresteciler tarafından kesilerek yakındaki bir ormana bırakılmış, çürümekte olan bin yıllık bir Dougles göknarının yirmi dört metrelik bir bölümü, üzerinde "konaklayacak" yeni bitkilere verimli bir üreme zemini sağlamak üzere kullanılıyordu. Simpson bu çürümekte olan "bakıcı tomruğu" sekiz parçaya bölerek bir yay şeklinde düzenlemiş ve en uygun yetişme koşullarını sağlamak için sulama amaçlı bir sisleme sistemi kurmuştur (Brown,2014:82).

Simpson zaman içerisinde çalışmasının üzerinde gerçekleşen değişim sürecini şu şekilde ifade etmiştir. Kendi kendine tohumlanıp büyüyen bitkiler bir orman manzarası oluşturmuştur. Bu manzara doğal olan kavramını şans ve değişim unsurlarıyla yüzleştiren bir estetik meydana getirdi. "Host Analog" dinamik bir çalışma olup, sürekli olarak gelişmeyi açık olacağı için asla tamamlanmamış bir çalışmadır (URL 2).

Görsel 7. Buster Simpson, Host Analog, Oregon Convention Center, Portland, 1991
(Erişim: 08.05.2024 http://www.bustersimpson.net/hostanalog/)

4. Türkiye'de Disiplinlerarası Üretim Bağlamında İnsan, Doğa ve Sanat İlişkisi

Genel olarak Joseph Beuys'un öğretileri doğrultusunda Batı sanatında 1960'lı yıllardan itibaren sorgulanmaya başlanan insan, doğa ve sanat arasındaki ilişki, 1990'lara gelindiğinde Türkiye'deki sanat pratiklerinin konusu haline gelmiştir. Yapılan literatür taramasına göre aynı yıl içerisinde 'Sanart Türkiye Estetik ve Kültür Derneği' kurulmuştur. Bu dernek aracılığı ile 1997 yılında 'Sanat ve Çevre' başlıklı 3. Uluslararası Sempozyum ve sanat etkinlikleri düzenlenmesinin ardından 2000 yıllara kadar Türkiye'de insan, ekoloji ve sanat ilişkisini odak noktasına alan herhangi bir sanat girişiminin olmadığı düşünülmektedir. Ali Akay ve Levent Çalıkoğlu'nun 2005 yılında Akbank Sanat'ta küratörlüğünü yaptıkları "Doğayla Buluşmak" isimli sergi 21.yüzyıl Türkiye'sinde insan, doğa ve sanat ilişkisinin yeniden sorgulanmaya başlanmasının ilk örneğidir. Bu serginin arkasından İstanbul Modern Sanat Müzesinde 2011 yılında Paolo Colombo ve Levent Çalıkoğlu'nun küratörlüğünü yaptıkları "Kayıp Cennet", Borusan Contemporary'nin Perili Köşk'te 2014-2015 yılları arasında seri sergi olarak düzenlenen ve küratörlüğünü Nazlı Gürlek' in yaptığı "Ortak Zemin: Hava", "Ortak Zemin: Toprak", "Ortak Zemin: Su", İstanbul Modern Sanat Müzesinde 2016 yılında Celenk Bafra ve Paolo Colombo'nun küratörlüğünü yaptıkları "Yok Olmadan", İstanbul Modern Sanat Müzesinde 2016 yılında Sena Çakırkaya'nın küratörlüğünü yaptığı "Habitat", Arte Sanatta 2017 yılında Seval Şener ve Tuğçe Erel'in küratörlüğünü yaptıkları "Şimdi Buradasınız", Mixer Sanat galerisi 2018 yılında Ahmet Ergenç'in küratörlüğünü yaptığı "Hayvanların Tarafı", artSümer galerisi 2018 yılında Eda Gecikmez ve Sevil Tunaboylu'nun küratörlüğü yaptıkları "Güneş Yerinde", Şekerbank Açıkekran Yeni Medya Sanatları Galerisi 2019 yılında Ali Akay'ın küratörlüğünü üstlendiği Elmas Deniz'in "Doğa İle Bütünleşmek", 2019 yılında Özge İnalın danışmanlığında Heybeli Ada Ruhban Okulunda "Derin Akıntı" sergileri düzenlenmiştir (Pişkiner, 2019). Bu sergilerin yanı sıra yine aynı şekilde insan ve diğer canlılar arasındaki ekolojik ilişki ve sorunları konu alan çeşitli sanat trianelleri, bienalleri, festivaller gerçekleştirilmiş ve kollektifler kurulmuştur. Tüm bunlar şu anda içinde bulunduğumuz çağın pozitif ya da negatif yönde etkisiyle, insan ve doğa arasındaki ilişki bağlamında meydana gelen ekolojik sorunlara sanatsal açıdan bakarak oluşturulan eleştiri diline zemin hazırlamıştır.

Görsel 8. Sibel Horada, *Hiç Var Olmamış Gibi*, Yerleştirme,2017
(Erişim: 04.07.2024 Sergi Kataloğu)

Sanatçı Sibel Horada 2017 yılında Arte Sanatta Seval Şener ve Tuğçe Erel'in küratörlüğünü yaptıkları "Şimdi Buradasınız" isimli sergide "Hiç Var Olmamış Gibi" isimli yerleştirmesi ile yer almıştır. Sanatçı bu yerleştirmesinde sanat nesnesi olarak Pavlonya ağacını kullanmıştır. Eğitim gördüğü Yıldız Teknik Üniversitesinin bahçesinde kesilmiş bir ağaç kütüğünün dikkatini

çekmesiyle birlikte bu yerleştirmenin oluşum süreci başlamıştır. Ağaç kütüğü hakkında detaylı bir araştırma yapan sanatçı kesik olan kütük parçasının bir pavlonya ağacına ait olduğunu bulmuştur. Pavlonya ağacı ekolojik açıdan incelendiğinde "yorgun ve aşınmış toprakların hasarını giderme yetisine sahip, çok hızlı büyüyen bir tür. Kökleri toprağın derinlerine uzanan Pavlonya ağaçları, yüksek oksijenasyon kapasitesiyle zararlı maddeleri işleyip süzerek topraktaki organik elementlerin artmasını sağlamakta ve ormansızlaşmayla mücadele için en uygun ağaç türlerinden biri olduğu bilinmektedir" (Kortun, 2017:230). Sanatçı çalışmasını galeri alanının zeminine parçalanmış ağaç kökünün irili ufaklı parçalarını yerleştirerek gerçekleştirmiştir. Ağacın doğal dokusunun yanında parçalara daha yakından detaylı bir şekilde bakıldığında insan kaynaklı testere, çekiç ve balta darbelerinin oluşturduğu izler ağacın doğal dokusunun önüne geçtiği görülmektedir. Yerleştirme izleyici üzerinde adeta bir cinayet mahallinde arta kalan izler arasında dolaşıyormuş hissi uyandırmaktadır. "Bu çalışmayla kent içindeki alanların otorite, güç, sermayenin zoruyla bozulması ve yok edilmesi görülmektedir. Kök salmanın değeri ve insan eliyle değersizleştirilmesini izlettirmektedir. Zorla göç ettirilmiş bir pavlonya ağacı; hafızanın, kök salmanın, yerleşik olmanın izlerini üstünde taşımaktadır" (Şener ve Erel, 2017:14). Egemen olma isteği ile gücünü ispatlamaya çalışan insan kendini tanımaya başladığı süreçten bu yana bu arzusunu doğaya karşı ölçüsüz bir şekilde kullanmaktadır. Kontrol edemediği doğaya dair izleri ise hakim olduğu alanlarda görmekten rahatsızlık duymakta ve bu izleri yerinden söküp kökünü kurutarak görünmez kılmaktadır. Doğanın tarafına geçen Sibel Horada "Hiç Var Olmamış Gibi" isimli yerleştirmesi ile iktidar gücün yok etmek istediği izleri sergileyerek onları görünür kılmıştır.

Dünya üzerinde egemen güç olarak kendini tanımlayan insana doğaya karşı uyguladığı yıkımı çalışmaları ile görünür kılan, düşündüren bir diğer sanatçı Elmas Deniz olmuştur. Sanatçı sanatın doğa ile ilişkisini, insanların birbirleri ile olan ilişkilerini, insan ve doğa arasında bozulan ilişkiyi farklı sanat disiplinlerini kullanarak ifade etmeye çalışmıştır. Hayvan, bitki, ağaç kısacası sanatçının üzerinde yaşamımızı idame ettirdiğimiz doğanın her bir parçası üretimlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle kapitalizmin doğayı insan merkezci bir bakış açısıyla yeniden şekillendirmesi, metalaştırılma halini, insanın doğayı algılama ve tüketim şekilleri gibi sorunsalları çalışmalarının merkezine aldığı düşünülmektedir.

Görsel 9. Elmas Deniz, *Satın Almak İstediğim Ağaç*, video, 5'00", 2014
(Erişim:14.07.2024 "DOĞA İLE BÜTÜNLEŞMEK" – Karaköy Mono)

Elmas Deniz'in 2014 yılında ürettiği "Satın Almak İstediğim Ağaç" isimli video işinde sanat nesnesi olarak 600 yıllık bir ağacı kullanmıştır. Bu çalışma doğa ile mülkiyet arasındaki ilişkiyi, insanın sahip olma içgüdülerini sorgulayan bir çalışmadır. Ali Akay'ın sergi broşüründe bu çalışma ile ilgili "Elmas Deniz, sanatsal ironiyi kullanarak, satın almak istediği ağacın sahibinin arayışıyla "yüce bir ağacın değeri üzerinden nasıl bakılabilir?" sorusu üzerine eğilmektedir ve yol üzerindeki ağacın bile metalaştığı dünyaya bakmaktadır" (Akay, 2019) ifadelerini kullanıştır.

"Satın Almak İstediğim Ağaç" video işinin temelde doğal kaynakların ticarileşmesi ve insanın parayla ilişki biçimi şeklinde iki konuya değinmiştir. Bu konuları Elmas Deniz Merve Ünsal ile yaptığı "Turuncu Ne Zaman Kırmızı Olur" başlıklı söyleşisinde şu şekilde açıklamıştır;

> İlki, doğal kaynakların ticarileşmesi yani doğanın alınır satılır bir metaya dönüşmesi hakkında. Bu unsur, videodaki iç sesimle ortaya çıkmaktadır. Hayattaki başarıların finansal başarıyla, parayla eşleştirilmesinden bahsedilmiştir. Sevdiğimiz şeylere sahip olmamız gerekiyor mu hakikaten? İkinci konu ise parayla ilişki biçimleri ve benim satın almayı başaramamamla ilgili. Mülkiyet, müştereklerimize bakışımızı çarpıtıyor; doğru düşünemiyoruz. Hava, su, bitkiler, toprak gibi biriktirilemeyecek ve birilerinin mülkiyetinde bulunmaması gereken unsurları düşünmek benim için değerli (Ünsal,2022).

Genel olarak sanatçının eleştirdiği ve üzerinde durduğu konu bağlamında oluşan doğa ve insan arasındaki bağın anlamsal olarak günümüzde tekrardan yüce konuma getirilerek yeniden şekillenmeye başladı görülmektedir. Doğa ve insan arasındaki bağın yeniden güçlenmeye başlamasının nedeni biyolojik olarak bedenlerimizin hayatta kalabilmesi için gerekli olan kaynağın yani doğanın başka bir alternatifi olmayışıdır.

Doğa ile insan arasındaki bağı yeniden kuvvetlendirmek için onunla daha fazla zaman geçirmenin yanı sıra onun üzerinde yaşayan diğer canlıları da görerek, hissederek, mümkün olacaktır. Doğa ile arasındaki bağı yaşamının ilk yıllarından beri güçlendirerek devam ettiren Alper Aydın bu bağın neden önemli olduğu farklı sanat pratiklerini kullanarak ürettiği çalışmaları ile ifade etmeye çalışmıştır. Alper Aydın çocukluğunu geçirdiği Ordu'daki Yason burnu olarak bilinen yarımadada sekiz yıl boyunca deniz tarafından yarımadaya sürüklenen doğal nesneleri sanatsal pratiklerinde kullanmak için toplamıştır. "Corpus Membratim" isimli yerleştirmesi yarımadada bu ağaç parçası ile karşılaşması ile başlayan bir tasarım sürecine sahiptir. Çalışmanın nesnelerini buluntu ağaç parçası ve metal konstrüksiyon oluşturmaktadır. Beden parçası anlamına gelen "Corpus Membratim" terimi Latince kökenli tıbbi bir terimdir. Kesilmiş bir et parçasını andıran ağacın şeklini de desteklemektedir. Yerleştirme genel anlamda "insanın doğada yarattığı tahribatı anlatırken kullandığı "derisi yüzülmüş bir yeryüzü" betimlemesini yansıtacak şekilde, mezbahalarda etin asıldığı bir düzeneğe çok az müdahale ile iliştirilmiştir: Eser hem kendi bedenimizden koparılmış, satılmayı bekleyen bir et parçası hem de insan eliyle gerçekleştirilmiş felaketlerin bir anlatıcısıdır" (Omm, 2020).

Görsel 10. Alper Aydın, Corpus Membratim, 2019
(Erişim: 15.07.2024 Odunpazarı Modern Müze)

Alper Aydın'ın bu yerleştirmesi ayrıca bize doğayı ne kadar hissederek yaşadığımızı, onun karşılığını ve neresinde yer aldığımızı sorgulatan düşünceleri harekete geçirten sorulara cevap bulmamızı ve doğanın bir parçası olduğumuzu hatırlatmıştır.

Günümüz dünyasında kendine, ahlakına ve üzerinde yaşadığı ve bir parçası olduğunu unuttuğu doğaya yabancılaşan bir insan topluluğu türemektedir. Gelişen dünya ile birlikte insan düşünsel olarak değişime uğramıştır. Doğa ile arasındaki bağların zayıflaması neticesinde doğanın buna bağlı olarak ta kendisinin nasıl daha iyi yaşaması gerektiğinin çarelerini aramak yerine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmiştir. Schiller'in uzun yıllar önce kurduğu "modern hayatın insanlar arasındaki, insanlarla toplum ve tabiat arasındaki ahengi parçaladığına inanmaktadır" (Artun,2015:111) şeklinde doğa ve insan arasındaki kaybolan ilişkiye yönelik bu cümlesi günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. İnsan, doğa, hayvan, bitki, organik ya da inorganik maddeler arasında bulunan zincirin kırılması bugün hissedilir derecede ortaya çıkan ekolojik sorunların temel kaynağı olarak görülmektedir. Bu sorunların göz ardı edilmeyip kollektif ve bütüncül bir şekilde harekete geçildiğinde bir şeyleri değiştirmek mümkün görünmektedir. Bu anlamda Beuys'un Kassel halkını çalışmasının içine dahil ederek gerçekleştirdiği toplumsal heykel kavramı birincil örnekler arasında yer almaktadır.

Sonuç

İnsan kaynaklı nedenlerden dolayı günümüz dünyasında ekolojik problemlerle mücadele her geçen gün birincil olarak sonuca ulaştırılması gereken öncelikler arasında yer almaktadır. Bu sorunların sonuçları ülkeler arasında farklı zamanlar içerisinde hissedilmeye başlanmasıyla birlikte doğanın varlığı tekrardan hatırlanır konuma gelmiştir. Diğer bilim alanlarında olduğu gibi sanat alanında da insan ve doğa ilişkisini temel alan çalışmalar üretilmiştir. Bu araştırma bağlamında insan ve doğa arasındaki ilişki Batı ve Türk sanat anlayışı kapsamında ağacı nesne olarak kullanan farklı sanatçıların çalışmaları üzerinden ifade edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda Batı sanatında 1980'li yıllarda ekolojik sorunlara, insan ve doğa arasındaki iletişimsizliğin farkına varılmıştır. Türkiye'de ise bir on yıl gecikmeli olarak sanat ve çevre odaklı sempozyumlar yapılmaya başlandığı görülmüştür. Ancak 2000'li yılların başlarına kadar sanatsal anlamda herhangi bir etkinliğin devamı gelmemiştir. 2000'li yıllardan itibaren çalışmaların kavramsal sanat çerçevesini oluşturan diğer konuların yanı sıra doğa ve insan ilişkisi de yer almaya başlamıştır. İlerleyen süreçte bu ilişkiyi ele alan yerli ve yabancı sanatçı ve üretimlerdeki artışın doğaya olan farkındalığı daha görünür hale getirerek etki alanını arttırdığı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında Joseph Beuys, Henrique Oliveira, Nils Udo, Ursula Rydingsvard, Marjolijnn Dijkman, Anya Gallaccio, Buster Simpson, Sibel Horada, Elmas Deniz, Alper Aydın'ın çalışmaları ağacı sanatsal üretimlerinin birer nesnesi haline getirerek metalaştırılan ve bir tüketim nesnesi haline getirilen doğaya, doğanın içinde bulunduğu duruma, insanın doğada nerede durduğuna, insan ve doğa arasında kaybolan kültür ve ilişkiye odaklandıkları görülmüştür. Genel olarak Enstalasyon, Video Art, Süreç Sanatı, Land Art gibi farklı disiplinlerde üretilen işlerin çıkış noktalarının tek bir noktada birleşerek insan merkezli doğa anlayışının önünde her geçen gün güçlenerek büyüyen bir kalkan olmaya devam etmesi beklenmektedir.

Kaynakça

Artun,A.(2015). Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi. (3.Baskı). İletişim Yayınları.

Akay, A. (2019). *Doğa ile Bütünleşmek* sergi kataloğu, Doğa ile Bütünleşmek / Integration With Nature - Elmas Deniz | Şekerbank (sekerbank.com.tr) adresinden 14.07.2024 tarihinde alınmıştır.

Akarsu,B. (1994). İnsan ve Çevre Cogito: Üç Aylık Düşünce Dergisi. (2.Sayı), Yapı Kredi Yayınları.

Akkol,N. (2018).Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat. İdil Sanat ve Dil Dergisi, 7(44), 421-427. 10.7816/idil-07-44-07

Brown, A. (2014). Güncel Sanat ve Ekoloji. (1. Baskı). (E. Gözgü, Y. Adam, Çev.). Akbank Kültür ve Sanat

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

Capra, F. (1992). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası. (2. Baskı). (M. Armağan,Çev.). İnsan Yayınları.

Ceritli, İ.(1998). Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 5, 255-70. https://dergipark.org.tr/tr/pub/divan/issue/25934/273227

Creswell, J.W. (2017). *Araştırma Deseni "Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları"*. (3. Baskı). (S.B. Demir, Çev.). Eğiten Kitap.

Durini, L. D. D. (1992). The Felt Hat: Joseph Beuys, A Life Told, https://archive.org/details/felthatjosephbeu0000dedo/page/n5/mode/2up?view=theater adresinden 18.07.2024 tarihinde alınmıştır.

Durini, L. D. D. (1999). Joseph Beuys : The Art Of Cooking : La Cucina Di Beuys, https://archive.org/details/josephbeuysartof00dedo/mode/2up adresinden 20.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Durini, L. D. D. (2011). Beuys Voice, https://archive.org/details/beuysvoice0000dedo adresinden 20.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Delibaş, L. (2008). Kelt Kültürü Bağlamında Joseph Beuys ve Eserleri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Tomsuk, E.E. (2022). Beuys ve Doğa İlişkisi Bağlamında Sanatın İyileştirme Gücü. ulakbilge,10(76), 907– 916. https://www.ulakbilge.com/arsiv.php?dergi=285#kapat

Graf, M. (2021). 100 Yıl Beuys. M. Graf (Ed.), 100 Yıl Beuys (1. Baskı, s.3) içinde. Akbank Sanat

Grande, J.K.(2004). Art Nature Dialogues : İnterviews With Environmental Artists, Art nature dialogues : interviews with environmental artists : Grande, John K : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive adresinden 25.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Kara, D. (2004). Bir Biyofilik Olarak Joseph Beuys ve Sanatı. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi.

Kouni C. (1990). Energy Plan For The Western Man / Joseph Beuys In America, New York, Four Walls Eight Windows.

Pişkiner,G. (2019). 1990'lardan Günümüze Türkiye Sanatında Doğaya Yaklaşımlar. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Teknik Üniversitesi.

Sarıoğlu, D. K. (2021). 100 yıl Beuys. M. Graf (Ed.),Beuys ve Biofili (1. Baskı, s.11) içinde. Akbank Sanat

URL 1, Stringaris, R. T. Joseph Beuys: 7000 Eichen Eine unsichtbare Skulptur, Joseph Beuys: Joseph Beuys: 7000 Eichen – Eine unsichtbare Skulptur http://www.7000eichen.de/?id=32 adresinden 20.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Schulze, M. (2020). Joseph Beuys' Ambitious Plan to Plant 7000 Oaks https://publicdelivery.org/joseph-beuys-7000-oaks/ adresinden 20.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Şakacı, B. K., ve Günesen, M. (2023). Derin ekoloji ve derin ekolojinin düşündürdükleri. Akademik Düşünce Dergisi (8), 67-85. https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1391277

Şener, S. ve Erel T. (2017). *Şimdi Buradasınız Sergi Kataloğu.* Ankara: Arte Sanat.

Williams, E. (2008). Anya Gallaccio, https://www.frieze.com/article/anya-gallaccio-0 adresinden 23.06.2024 tarihinde alınmıştır.

URL 2, Simpson, B. (1991). Host Analog, http://www.bustersimpson.net/hostanalog/ adresinden 24.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Zimmer, L. (2014). Henrique Oliveira's Powerful Recycled Wood "Tridimensional" Sculptures Burst Through Gallery Walls, Henrique Oliveira's Powerful Recycled Wood "Tridimensional" Sculptures Burst Through Gallery Walls (inhabitat.com) adresinden 21.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Azzarello, N. (2013). Henrique Oliveira: 'Baitogogo' at Palais de Tokyo, Paris, henrique oliveira: 'baitogogo' at palais de tokyo, paris (designboom.com) adresinden 21.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Art For the Environment, (2016). Nils Udo, https://ecoartseurope.wordpress.com/2016/06/01/nils-udo/ adresinden 22.06.2024 tarihinde alınmıştır.

Ünsal, M. (2022). Turuncu Ne Zaman Kırmızı Olur: Elmas Deniz'le Söyleşi, m-est.org | Elmas Deniz (saha.org.tr) adresinden 14.07.2024 tarihinde alınmıştır.

Omm. (2020). Günün Sonunda Sergi Kataloğu. https://omm.art/tr/sergi/gunun-sonunda adresinden 15.07.2024 tarihinde alınmıştır.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Erten, F. (2025). "Osmanlı Devleti'nde Denge Siyaseti ve Bu Bağlamda Mısır Meselesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 320-343. **Gönderim Tarihi**: 10.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 12.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1617308

Yazar/Author

Fatma ERTEN*

Makale Adı/Article Name

Osmanlı Devleti'nde Denge Siyaseti ve Bu Bağlamda Mısır Meselesi**

The Balance of Power Policy of the Ottoman Empire and the Egyptian Issue

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı bir bakıma Şark Meselesi'nin de son aşaması olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olarak ortaya çıkan birçok sorun kısa süre içerisinde uluslararası bir problem haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı diplomatları yoğun dış müdahaleleri mümkün olduğunca engellemek uğraşısı içerisinde olmuşlar ve bu amaçla denge politikasına yönelmişlerdir. Denge politikası kısaca; XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak varlığını devam ettirmeye çalışması olarak açıklanabilir. Devlet uğradığı büyük toprak kayıpları nedeniyle Avrupa devletleriyle zaman zaman ittifaklar kurma yoluna gitmiş bu şekilde ömrünü uzatmaya çalışmıştır. Çalışmada; Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde uyguladığı denge siyaseti ve bu bağlamda bir iç sorun iken uluslararası bir nitelik kazanan Mısır Meselesinin çözümünde tatbik ettiği denge siyaseti süreci incelenmiştir. Mısır Meselesine Düvel-i Muâzzama'nın yani büyük güçlerin yaklaşımları ve Osmanlı Devleti'ne yönelik uyguladıkları güç dengesi diplomasisi arşiv belgeleri ışığında analiz edilmiştir. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ni parçalayabilecek bir hâle gelip Rus tehdidi de artınca, Fransa hariç Düvel-i Muâzzama'nın kendi çıkarları gereği bunu engellemek için geliştirdikleri politikalar ortaya konulmuştur. Görülmüştür ki, Mısır Meselesi sürecinde diplomasi ve denge siyaseti meselenin çözümünde önemli bir rol oynamıştır. Dönemin devlet adamları izledikleri denge siyasetiyle Düvel-i Muâzzama arasında var olan çıkar çatışmalarını da kullanarak devletin bütünlüğünü korumaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Mısır Meselesi, Denge Siyaseti, Şark Meselesi, Düvel-i Muâzzama.

ABSTRACT

The last century of the Ottoman Empire can be considered as the concluding chaapter of the Eastern Question. During this period, many internal issues within the Ottoman Empire abruptly escalated into international crises. Consequently, Ottoman diplomats made significant efforts to limit foreign interventions, adopting what is commonly known as a "balance of power" policy. In brief, this policy involved the Ottoman Empire taking advantage of competing interests among European powers during the 19th century to continue its existence. Due to vast territorial losses, the empire occasionally sought alliances with European states to prolong its survival. This study explores how the Ottoman Empire implemented its balance of power strategy in international relations, focusing particularly on the Egyptian issue, which transformed from an internal Ottoman matter into an international conflict. Archival documents have been examined to understand the attitudes of the Great Powers (Düvel-i Muazzama) toward the Egyptian problem and their diplomatic maneuvers regarding the Ottoman Empire. When Mehmed Ali Pasha became a threat severe enough to potentially fragment the Ottoman Empire, accompanied by an increased Russian risk, the Great Powers except France developed specific strategies aligned with their own interests to prevent this outcome. Analysis shows that diplomacy and balancing rivalries between the major powers played a crucial role in resolving the Egyptian issue. Ottoman statesmen strategically used the conflicting interests among these powers to safeguard the integrity of their empire during this challenging period.

Keywords: Egyptian Issue, Balance of Power, Eastern Question, Düvel-i Muazzama.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, fatmaerten@karabuk.edu.tr

** Bu makale hazırlanırken yazarın "Bir Tanzimat Dönemi Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Dış Politikasındaki Rolü" adlı doktora tezinin konu ile ilgili olan kaynak ve belgelerinden de faydalanılmıştır.

Extended Abstract

The rebellion of the Egyptian Governor Kavalalı Mehmed Ali Pasha, called the "Egypt Issue", did not remain between his governor and the Ottoman administration, but became a European Problem in which European states also intervened. The failure of the Ottoman Empire to suppress the rebellion of its governor and the fact that it was forced to accept Russia's help made it necessary for the European States to implement the policy of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire's alliance with Russia during the rebellion of Mehmed Ali Pasha was seen as a part of the Eastern issue for the Great Powers and as Russia's sole settlement in Ottoman lands. This situation made the implementation of the balance policy both a necessity and a solution for the Ottoman Empire, which could not protect its territorial integrity on its own. The aim of this study is to contribute to a better understanding of the balance policy implemented by the Ottoman Empire during the Egypt Issue, which became a threat to the empire, and the effects of this policy on the fate of the state, in the light of archive documents.

Mehmed Ali Pasha, who came to Egypt from Kavala during the French occupation of Egypt, made the most of the opportunities in a short time, paving the way for himself as the governor of Egypt. The Ottoman Empire asked for help from Mehmed Ali Pasha, who established a strong administration in Egypt, during the Greek rebellion that started in 1821 and was effective in the Peloponnese. The Egyptian Governor suppressed the rebellion in Morea on the condition that the governorships of Morea and Crete were given to him. However, the European states' embrace of the Greek rebellion, the burning of the Ottoman-Egyptian navy in Navarin, and the loss of Morea from the Ottoman Empire caused Mehmed Ali Pasha to cut off his support to the Ottoman Empire. Mehmed Ali Pasha's increasing power and his aiming at Syria and demanding new governorships from the state caused a rift between his governor and the sultan. Mehmed Ali Pasha, who took action on Akka to realize his ambitions of conquering Syria, captured Akka and Damascus in a short time and advanced on Aleppo, defeating the Ottoman armies sent against him. Mehmed Ali Pasha entered Anatolia and advanced to Konya, defeated the Ottoman armies in front of Konya and captured the Grand Vizier, which also caused the nature of the "Egypt Issue" to change.

For the Great Powers, who took a stand in favor of the territorial integrity of the Ottoman Empire due to their interests in the Ottoman lands, the “Egypt Issue” was seen as a problem that needed to be solved as soon as possible. In the "Egypt Issue", the fact that England took it slow and did not respond positively to the Ottoman Empire's request for help would cause Russia to take advantage of this gap. Although the Sublime Porte was not keen on Russia's offer of help at first, when it did not receive the support it expected from England and France, it was forced to help Russia. The fact that Russian aid seriously disturbed the European states forced the Sublime Porte to implement a policy of balance. The Sublime Porte clearly sent a message to the European states: "If you can, stop the advance of the Egyptian armies, if the rebellion cannot be stopped, Russia's help will be accepted", thus officially putting the balance policy into practice. The Ottoman Empire, which was aware of the competition between European states, used this competition to get the support of England and France in the "Egypt Issue" and gave a kind of warning to these states, saying that if it was not helped, it would have to seek the help of Russia.

Mehmed Ali Pasha, who could not get what he wanted with the Kütahya Treaty, declared his independence and raised the flag of rebellion against the state again. The defeat of the Ottoman armies against the Egyptian armies in Nizip immediately mobilized the Great Powers. While Russia took action to help its ally, European States, especially England, sided with the Ottoman Empire to show that they did not intend to leave the field to Russia this time. Therefore, the policy of balance has shown itself once again. European states, looking for ways to solve the issue in line with their own interests, came together in London and discussed the "Egypt Issue", and the Treaty of London was signed between four states except France (15 July 1840). Mehmed Ali Pasha did not accept the Treaty of London, which left the governorship of Egypt to Mehmed Ali Pasha and his sons by inheritance, but he was defeated by the Ottoman forces, which carried out a joint operation with the Great Powers, and had to step back.

As a result, the "Egypt Issue" was seen as an obligation for the Great Powers to maintain the European balance of power, and was resolved by the 1840 Treaty of London in line with the effort of the European States to protect their interests on the Ottoman Empire against the threat posed by Russia. Although Mehmed Ali Pasha could not achieve the result he wanted against the Ottoman Empire, he paved the way for the Khedivate of Egypt under the Ottoman Empire, which would be governed by his descendants, with the Egyptian State privilege edict he obtained. The rebellion of the Egyptian governor and the balance policy implemented by the Ottoman Empire accelerated the competition between the Great Powers and at the same time revealed the weakness of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, which had difficulty maintaining its territorial integrity during the "Egypt Issue", was forced to implement a policy of balance.

Moreover, the implementation of the balance policy will not be limited to the "Egypt Issue"; the Ottoman Empire will frequently resort to the balance policy in order to continue its existence from now on.

Giriş

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın devlete başkaldırısı ile sıradan bir isyan şeklinde başlayan ve Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olarak görülen "Mısır Meselesi"[1], kısa sürede uluslararası bir mahiyet kazanmış ve Avrupa devletlerinin gündemini de bir hayli meşgul etmiştir. 1831-1841 tarihleri arasında devleti uğraştıracak olan Mısır Meselesini Osmanlı Devleti tek başına çözememiş, Avrupalı devletlerin müdahalesi ve yardımı ile topraklarını koruyabilmiştir. Mısır Meselesi aynı zamanda Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikaların açıklık kazanmasını sağlamıştır. Avrupalı devletlerin Şark Meselesi özelinde Osmanlı Devleti'nin kaderi ile yakından ilgilendikleri ve bu bağlamda kendi aralarındaki rekabetin yoğunlaştığı bir mesele haline gelmiştir.

Tarihte ilk defa 1815 Viyana Kongresi esnasında kullanılmaya başlayan Şark Meselesi tabiri "Batılı güçlerin Osmanlı topraklarına el koyabilmek amacıyla yürüttükleri diplomasi düellosunun özeti"(Tuncer, 2003:14) "büyük güçler arasında hasta adamın nasıl paylaşılacağına dair anlaşmazlıklar" (Bilinir, 2012:1), "XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması neticesinde topraklarının paylaşılması" (Beydilli, 2010:353) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Şark Meselesi, Düvel-i Muâzzama arasındaki rekabetin etkisiyle uzunca bir süre Avrupa'yı meşgul etmiş ve devletlerarası güç dengesinin tesisinin önemli alanlarından biri olmuştur. 1831 tarihinde Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağını açtığında Avrupalı Devletler için bu durum valisi ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan bir iç çekişme olarak görülmüştür. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı ordularını mağlup etmesi, Anadolu içlerinde ilerlemesi ve nihayet İstanbul'u tehdit etmeye başlaması bir süre sonra Avrupalı devletlerin meseleyi Şark Meselesinin bir parçası olarak görmelerine neden olacaktır. Osmanlı Devleti ise Mısır Meselesini tek başına çözememiş, varlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için Avrupalı devletlerin yardımına başvurmak zorunda kalarak denge siyaseti uygulamıştır.

Çalışmanın temel çıkış noktası Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl dünya siyasetinde başvurduğu denge politikasının Mısır Meselesine uygulanışı ve bu mesele üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Avrupalı Devletlerinin kendi içlerindeki güç dengesini koruma düşüncesi Mısır Meselesine müdahil olmalarının temel sebebi olmuştur. Dünyadaki güç mücadelesi, beraberinde denge siyasetlerini de getirmiştir. Düvel-i Muâzzamanın bu doğrultuda Mısır Meselesinin çözümüne ilgi duyması bu denge siyasetinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma, büyük güçlerin nüfuz mücadelesine dönüşen Mısır Meselesinde yaşanan güç mücadelesini ve Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu denge siyasetini arşiv vesikaları ışığında, diğer tetkik eserlerle de karşılaştırarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mısır Meselesi bugüne kadar yerli ve yabancı bir çok araştırmacı ve yazarın çalışmasına konu olmuştur. Bu çalışmaların başında da Şinasi Altundağ'ın *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841* adlı çalışması gelmektedir. Çalışmada, sadece Mısır Meselesinin I. kısmı diyebileceğimiz Hünkâr İskelesi Antlaşmasının sonuna kadar olan kısım ele alınmıştır. Atilla Çetin'in *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği-Osmanlı Belgelerine Göre-* adlı çalışması da arşiv vesikalarına dayandırılarak yapılmış ancak çalışmada sadece Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliğine tayin edilişine kadar geçen süreç işlenmiştir. Bu konuda yapılan diğer akademik çalışmalarda da Mısır Meselesi ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya odaklanılmış ancak meselenin çözümüne katkı sağlayan denge siyasetine yeterince yer verilmemiştir. Mısır Meselesi sürecinde büyük güçlerin çıkarlarına uygun şekilde nasıl bir politika takip ettiklerine dair Osmanlı Arşivinde sayısız belge bulunmaktadır. Bu belgeler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve uyguladığı denge politikasını gözler önüne sermektedir. Çalışma, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde güç mücadelesinin hızlandığı bir dönemde

[1] "Mısır Meselesi" kavramı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı 1831-1841 tarihleri arasında devam eden isyanını anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

Bâbıâli'nin uyguladığı denge siyasetini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır.

1. Mısır Meselesi'nin Başlaması ve Gelişimi

1821'de başlayan ve Mora'da etkili olan Yunan isyanını bastırmakta yetersiz kalan Osmanlı Devleti Mısır valisinin yardımına müracaat etmiştir. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla oğlu İbrahim Paşa komutasındaki yetmiş bin kişilik bir ordu ve donanmayı Mora'ya göndermiş ve isyanı bastırmıştır. Mora'ya gönderdiği asker ve donanmanın yanı sıra İstanbul'a da külliyetli yiyecek yardımı yapan Mehmed Ali Paşa II. Mahmud'un takdirini ve iltifatını da kazanmıştır (Ali Fuad, 1928:66). Ancak Mora'da Mehmed Ali Paşa gibi güçlü bir valinin bulunması ne Rusya'nın ne de İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildir. Bu nedenle Yunan isyanına destek veren Avrupalı devletler 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını imha etmiştir. Bu şekilde hem Mora'yı hem de donanmasını kaybeden Mehmed Ali Paşa, Navarin olayından sonra Osmanlı Devleti'ne bilgi vermeden Mora'dan askerlerini çekmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tekrar kendisinden yardım istemek zorunda kalmış, Mehmed Ali Paşa bu sefer de kendisine Anadolu, oğlu İbrahim Paşa'ya ise Rumeli seraskerliğini istemiştir. İsteği kabul edilmeyince de çeşitli bahaneler ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne vaat ettiği 12 bin askeri göndermemiştir (Ali Fuad, 1928:66). 1829'da Edirne Antlaşması'nın imzalanması ve Yunanistan'ın bağımsız olması üzerine daha önce kendisine vadedilmiş olan Girit ve Mora Valiliklerini alamayan Mehmed Ali Paşa, bunların yerine Suriye ve Trablusşam valiliklerini talep etmiştir. Mehmed Ali Paşa'ya daha önce vadedilen Girit valiliği verilmiş fakat Suriye valiliği gibi stratejik bir bölgeyi vermek istemeyen Sultan II. Mahmud, bir an önce gittikçe güçlenen Mehmed Ali Paşa'yı bertaraf etmeye karar vermiştir (Sertoğlu, 2011: 2929; Erten, 2023:69).

Mehmed Ali Paşa için Mısır ne kadar önemli ise Suriye'de aynı şekilde zengin kaynakları ve insan gücü açısından o derece kıymetliydi. Mısır ve Hicaz'ı elinde tutan Mehmed Ali Paşa'nın kurmayı düşündüğü bağımsız ve güçlü devlet için Suriye'ye ihtiyacı vardı (Ata, 2011:42,43). Bu nedenle Suriye'yi ele geçirmek için uzun zamandır hazırlık yapan Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'un kendisinden kurtulmak için yaptığı planlardan haberdar olunca Akka Valisi ile aralarındaki sorunları bahane ederek Akka üzerine harekete geçti (Ali Fuad, 1928:67). Aslında Mehmed Ali Paşa Suriye'yi ele geçirme planlarını uygulamak için en uygun zamanı seçmiştir. Zira Osmanlı Devleti Rusya ile yıkıcı bir savaştan yeni çıkmış (1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı) ve kısa süre önce Mora ve Cezayir gibi önemli topraklarını kaybetmiştir. Devlet kendi içinde de isyanlar ve huzursuzluklar ile uğraşmaktadır. Avrupa devletleri ise 1830 ihtilallerinin yarattığı kendi iç sorunlarıyla meşgul durumdadır. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin ve Avrupalı Devletlerin durumunu çok iyi gözlemlemiş, bu konjonktürden de çok iyi yararlanarak Suriye'yi işgal etmek için stratejik bir fırsat yakalamıştır (Özkaya Özer, 2007:108; Uçarol, 1979:115; Sanafiri, 1993:8).

17 Haziran 1831 tarihinde Serasker Hüsrev Mehmed Paşa'nın Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'ya hitaben yazdığı mektupta, Mehmed Ali Paşa'nın Akka üzerine harekata hazırlandığına dair bilgi verdiği görülmektedir. Hüsrev Mehmed Paşa mektubunda Mehmed Ali Paşa için "İşkodralı hain" ifadesini kullanmakta ve Paşa'nın kendisine sunulan lütuf ve ihsanın kıymetini bilmeyip Akka üzerine yürüdüğü takdirde perişan olacağını yazmaktadır (BOA, TS.MA.e, No.434, Gömlek No.69). Gelen bilgilerin doğruluğu kısa süre sonra anlaşılmış, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu Ekim 1831'de iki koldan Suriye'ye girmiş, kısa sürede Gazze, Yafa, Kudüs ve Nablus'u alıp Akka'yı kuşatmıştır. Bunun üzerine Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'ya bölgeden derhal çekilmesi için iki ayrı mektup göndermiştir. Haremeyn Muhasebecisi Mustafa Nazif Efendi eliyle gönderilen mektup Mehmed Ali Paşa'ya ulaşmıştır. Paşa da cevaben gönderdiği mektupta, Bâbıâli'den Sayda ve Şam'ın kendisine verilmesi ve diğer bazı taleplerde daha bulunmuştur. Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa'nın taleplerinin kabul edilemeyeceğini, kendisinin dik başlı hareket ederek kuşatmada ısrar etmesi halinde gereğinin yapılacağını bildirmiştir. İbrahim Paşa'ya Hacı Rasim Efendi eliyle gönderilen ikinci mektubun

ise Paşa'ya ulaşmadığı anlaşılmaktadır (BOA, HAT, No.909, Gömlek No.39792-2; Ahmed Lütfi Efendi, 1999:730).

Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa'nın Akka kuşatmasına karşı gereken tedbirleri almaya başlamıştır. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye alay komutanlarından Mirliva Haydar Bey ve Necip Paşa maiyetlerinde Arabistan'a yakın bölgelere asker gönderilmiştir. Anadolu'da ise topçu ve humbaracı askeri ve bir alay Asâkir-i Mansûre askeri Antalya tarafına gönderilmiştir. Bunun yanında donanmanın her an hazır olması için çalışma da başlatılmıştır. Mısır Valisi Akka üzerine gönderdiği askerini geri çekmez ve hac yolunu tehdit etmeye devam ederse kendisiyle savaşılması kararı alınmıştır (BOA, HAT, No.909, Gömlek No.39792-2). Osmanlı Devleti, Mısır Valisi ve oğlu İbrahim Paşa'ya karşı çeşitli askeri tedbirler alırken bu olayla ilgili bir arşiv vesikasında rastladığımız ilginç bir bilgi de devlet yönetiminin bu dönemlerde büyük bir acziyet içinde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Padişaha sunulan bu vesikadan anlaşıldığına göre, Mısır Meselesi konusunda Aziz Mahmud Hüdayi Dergahı'ndaki bir Kuran-ı Kerim'den yıldız falına bakılmış, faldan Mehmed Ali Paşa'nın mağlup olacağı sonucuna ulaşılmıştır (BOA, TS.MA.e, No.1298, Gömlek No.23). Anlaşılan o ki devletin bir taraftan Mehmed Ali Paşa'ya karşı askeri hazırlık yürütürken diğer taraftan da yıldız fallarından da medet umması dönemin idari zihniyetini ve acziyetini göstermektedir.

Mısır ordusunun Kasım 1831'de kuşattığı Akka, altı aylık bir direnişten sonra teslim olmuştur. İbrahim Paşa Akka'dan Şam'a ilerlemiş ve burayı da ele geçirmiştir. Akka kuşatması sırasında Şam Valisi Hacı Ali Paşa'nın Bâbıâli'ye gönderdiği bir vesikada Mehmed Ali Paşa'nın sadece Akka'yı değil Akka ve Sayda taraflarını boydan boya ele geçirmeyi amaçladığı belirtilmektedir. Bu ifadeler aslında Mehmed Ali Paşa'nın daha büyük hedeflerinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Ahmed Lütfi Efendi, 1999:731-732). Şam üzerinden Humus ve Halep'e ilerleyen ve buraları da ele geçiren İbrahim Paşa, Ağa Hüseyin Paşa komutasında üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu Beylan Geçidi'nde 29 Temmuz 1932'de ağır bir bozguna uğratmıştır (BOA, HAT, No. 363, Gömlek No.20148-B; Erten, 2023:70). Osmanlı ordusunun bozguna uğraması üzerine Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne Suriye Valiliği'nin kendisine verilmesi şartıyla askerî harekâtı durdurmayı teklif etmiştir. Bâbıâli'nin bu teklifi reddetmesi üzerine Mehmed Ali Paşa'nın emriyle İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, Çukurova üzerinden Anadolu'ya girmiş, süratle ilerleyerek Konya önlerine kadar gelmiştir. 21 Aralık 1832'de ise Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusu ile karşılaşmıştır. Savaşta Osmanlı ordusu Mısır kuvvetleri karşısında bir kez daha ağır bir yenilgiye uğramış ve Sadrazam Reşid Mehmed Paşa da İbrahim Paşa'ya esir düşmüştür (BOA, HAT, No. 359, Gömlek No.20050; Erten, 2023:70). Bu yenilgi İbrahim Paşa'ya İstanbul yolunu açmış, devlette ciddi bir krize neden olmuş, en önemlisi de Mehmed Ali Paşa'nın gücünü ve Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki zayıflığını gözler önüne sermiştir.

Arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre, İbrahim Paşa Konya Muharebesinden sonra Anadolu'da bir propaganda faaliyeti başlatmıştır. İbrahim Paşa'nın, Kayseri Kadısına, Ayan ve Müftüsüne gönderdiği mektuplar ile halkı devlete karşı başkaldırıya davet ettiği ve eli silah tutanları ordusuna çağırarak isyana teşvik ettiği görülmektedir (BOA, HAT, No. 355, Gömlek No.19901-A). Üstelik Anadolu halkını yanına çekmeye yönelik bu propagandanın işe yaradığı, Anadolu'da kendisine karşı azımsanmayacak bir teveccühün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kayseri Mutasarrıfı, 19 Ocak 1833 tarihinde gönderdiği tahrirâtta Kayseri'den Konya'ya kadar bütün şehir ve kasabaların "kavlen ve fiilen" İbrahim Paşa'ya biat ettiğini yazmaktadır (BOA, HAT, No. 363, Gömlek No.20142-A). İbrahim Paşa, kısa sürede Anadolu'dan temin ettiği askerlerle birlikte ordusunu 200.000 kişiye çıkarmış ve bütün ihtiyaçlarını da Anadolu'dan temin etmeye başlamıştır. Kütahya'ya kadar olan bölgelere de kendi adına vergi toplamak üzere mütesellimler tayin etmiştir (Altundağ, 2021:48).

Mısır ordularının bu beklenmeyecek ölçüdeki hızlı ilerleyişinin İstanbul'u ve Osmanlı hanedanını tehdit etmeye başlaması Avrupalı devletleri de harekete geçirmiştir. Mısır Meselesi bir anda Avrupa diplomasisi için Şark Meselesinin yani Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımı mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir. Konya mağlubiyetinden sonra sükûnetini

korumaya çalışan Sultan II. Mahmud Avrupalı Devletlerden yardım istemek için harekete geçmiştir. Fakat Avrupa'nın içinde bulunduğu durum nedeniyle bu zannedildiği kadar çabuk ve kolay olmamıştır. O günlerde Fransa, Mehmed Ali Paşa ile olan dostane münasebetleri[2] nedeniyle en başından beri Mehmed Ali Paşa'nın hamisi rolünü üstlenmektedir. Avusturya ise 1830 İhtilallerinden sonra Rusya'ya yakınlaşmıştır. Ayrıca Avusturya'nın kuvvetli bir donanmasının olmayışı Osmanlı Devleti için Avusturya tercihini mümkün kılmayacaktır. İngiltere, o dönemde Uzakdoğu'da kurduğu sömürge İmparatorluğu için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir politika izlemektedir. Dolayısıyla sömürgelerine giden yolda güçlü bir Mehmed Ali Paşa İngiltere için büyük tehdit oluşturmaktadır. Zayıf bir Osmanlı Devleti'ni kendi çıkarları açısından her zaman tercih eden Rusya ise güçlü bir Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı dış politikası olarak uygulamıştır. Bu nedenle Bâbıâli'ye ilk yardım elini uzatan da Rusya olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti Rusya'nın yardım talebini kabul etmek yerine[3] İngiltere'den yardım istemeyi uygun görmüştür (Tuncer, 1996:88-89; Altundağ, 2021:53).

Sultan II. Mahmud, Beylan Muharebesinden hemen sonra önce İngiltere ile temasa geçerek (BOA, HAT, No.368, Gömlek No. 20341) Mehmed Ali Paşa'ya karşı yardım temin etmek için özel elçi olarak Namık Paşa'yı Londra'ya göndermiştir. Mirliva Namık Paşa, Viyana ve Paris'e uğrayarak Mısır Meselesi ile ilgili temaslarda bulunmuş ve İngiltere'den, masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere 15 adet savaş gemisi istemiştir (BOA, HAT, No.362, Gömlek No. 20106; Erten, 2023:71). Ancak her ne kadar Bâbıâli İngiltere'den yardım seçeneğini tercih etmişse de bazı çekinceleri de vardır. İngiltere'nin istenen gemilere karşılık yüksek bir fiyat talep edebileceği düşünülmektedir. Aslında İngiliz donanmasının denizlerde sürekli faaliyet halinde olması zaten ciddi miktarlarda paralar sarf ettiğini göstermektedir. Ayrıca Bâbıâli, İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım ederek menfaat elde edeceğine inanmaktadır. Bâbıâli'ye göre, İngilizler bütün bunları düşünüp fırsattan istifade etme yoluna gitmemeli ve Osmanlı Devleti'nden yüksek bir fiyat talep etmemelidir. Bâbıâli, Mirliva Namık Paşa'ya İngiltere'nin gemiler için talep edeceği paranın çok yüksek olması durumunda İstanbul'un bilgilendirilmesini istemektedir (BOA, HAT, No.362, Gömlek No. 20106; No.908, Gömlek No. 39770). Anlaşıldığı üzere Bâbıâli, İngiltere yardımını tercih etmekle birlikte bu devletin fırsattan istifade etmeye çalışmasından da endişe duymaktadır.

İngiltere'den talep edilen savaş gemilerine İngiltere'nin cevabı beklenirken bir taraftan da Bâbıâli'de konu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Hükümet yetkilileri, İngiltere'den istenilen savaş gemileri talebine olumlu cevap verilmesi halinde bile gemilerin gelmesinin bir hayli vakit alacağını düşünmektedir. Bâbıâli'ye göre, bu zaman zarfında devlet eli kolu bağlı durmamalı, bir takım tedbirler almalıdır. Bunun için derhal Avrupalı Devletlerin İstanbul'daki elçileri ile görüşmeler başlatılmıştır. Görüşmelerin amacı, İbrahim Paşa'ya karşı desteklerini sağlamaya çalışmaktır. İlk olarak İngiliz elçisi ile görüşülmüş bu görüşmede elçi, Osmanlı Devleti'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı hemen harekete geçmesinin istenmediğini ifade etmiştir. Elçiye göre Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den istediği yardım gelecektir. Yapılan görüşmelerde, İngiliz elçisi Bâbıâli'ye, Mehmed Ali Paşa'nın affının söz konusu olup olamayacağını sormuştur. Verilen cevapta Bâbıâli, bunun kesinlikle söz konusu olamayacağını söylemiştir. Yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere İngilizler, Mehmed Ali Paşa'nın affedilmesi halinde gönderilecek gemiler için yapılan masrafların boşa gitmesinden endişelenmektedir. Bu konuda İngilizler Bâbıâli'den güvence istemektedir. İngilizlerin bu çekincelerine karşın Bâbıâli, İngiliz elçisine affın mümkün olamayacığını ve konudaki endişelerinin yersiz olduğunu bildirmiştir. Hükümet

[2] Mehmed Ali Paşa'nın Fransa hayranlığı gençlik yıllarına dayanır. Gençliğinde, Kavala'da ticaretle uğraşan tüccar Leon'dan gördüğü maddi manevi destek bu hayranlığın sebebi olmuştur. Bu dostluk ve hayranlık ilerleyen yıllarda da devam etmiş, Mısır Valisi olduğu dönemde ordu ve donanmasını Fransa'dan getirttiği uzmanlarla yenileyerek güçlendirmiştir. Ayrıca eğitim amaçlı Fransa'ya öğrenciler göndererek bu devletle olan ilgisi ve işbirliğini devam ettirmiştir. Bu ilgi ve alaka karşılığında Fransa Devleti de Mehmed Ali Paşa'ya her türlü desteği vererek güçlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı güdümünde olabilecek Mehmed Ali Paşa'yı tercih etmiştir.

[3] Rusya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de uyguladığı politikalar Osmanlı Devleti için bir tehdit olarak görülmektedir. Rusya'nın tarihten gelen Osmanlı toprakları üzerindeki bilinen emelleri Rus yardımının istenmemesinin sebebi olmuştur.

ayrıca İngiltere'den istenilen savaş gemileri gelirse Mısır ordusunun durdurulabileceğini düşünmektedir. Hatta Bâbıâli bu işin sadece deniz kuvvetleri ile çözüleceğine ve kara harekâtına gerek kalmayacağına inanmaktadır (BOA, HAT, No.367, Gömlek No. 20280).

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden yardım temin edebilmek için özel elçi olarak İngiltere'ye gönderdiği Namık Paşa, İngiltere'den önce Paris'e uğramıştır. Burada Fransa Kralı Louis Philippe ile görüşmüştür. Kral, Fransa ile Osmanlı Devleti'nin kadim dostluğundan bahisle Namık Paşa'ya her türlü yardımda bulunacağını ifade etmiştir (BOA, HAT, No.372, Gömlek No. 20392-D). Buradan İngiltere'ye geçen Namık Paşa, Kral IV. William ve hariciye nâzırı ile ikili görüşmelerde bulunmuştur (BOA, HAT, No.833, Gömlek No. 37560-K). Bu dönemde Osmanlı yanlısı tutumu ile bilinen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin varlığının Hindistan yolunun güvenliği için önem arz etttiğini düşünmektedir. Ancak Dışişleri Bakanının bu düşüncesine rağmen o sırada Belçika sorunu ile meşgul olan İngiltere Osmanlı Devleti'nin talebine olumsuz yanıt vermiştir (Tuncer, 2000:33; Soy, 2007:146). Namık Paşa İngiltere'den gönderdiği 2 Mart 1833 tarihli tahrirâtta (resmi yazıda) İngiltere Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermektedir. Paşa, bu görüşmede Bakanın, vekillerin henüz karar vermediğini söylediğini, bunun da İngiltere'nin yardım etmeyeceği anlamına geldiğini ifade etmektedir. Namık Paşa bu nedenle İngiltere'de kalmasının beyhude olacağını yazmaktadır (BOA, HAT, No.833, Gömlek No. 37560-M).

Namık Paşa, İngiltere Kralı ve Hariciye Nâzırının vermiş olduğu dört adet tahrirât ile İstanbul'a dönmüştür. Tahrirâtlardan birinde Kral, donanmada kullanılmak üzere 20 adet topun kundaklarıyla imal edilerek gönderileceğini yazmaktadır (BOA, HAT, No.372, Gömlek No. 20392-C). Buradan anlaşıldığı üzere İngiltere, savaş gemisi talebine verdiği olumsuz yanıta karşılık böyle bir jest yapma yoluna gitmiştir. Diğer tahrirât ise padişahın Namık Paşa ile gönderdiği nâme-i hümâyuna İngiltere Kralı IV. William'ın, cevabı niteliğindedir. İngiltere Kralı; Osmanlı Devleti'nin talep etmiş olduğu harp gemilerinin "bazı ahvâl ve mülâhâzât-ı âzime sebebiyle" gönderilemeyeceğini ifade etmektedir. Kral, İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunacağını da vurgulamaktadır (BOA, HAT, No.372, Gömlek No. 20392-1-B). İngiltere Kralı Osmanlı Devleti'ne çeşitli tavsiyelerde de bulunmakta; "yoldan çıkmış" Mehmed Ali Paşa ile müzakere amacıyla Halil Paşa'yı Mısır'a göndermesini telkin etmektedir. Ayrıca İngiltere Kralı, Amerika'daki Kolombiya Cumhuriyeti Maslahatgüzarı olan Colonel Campel'i Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere Mısır'a gönderdiğini yazmaktadır. İngiltere Campel'e, Mehmed Ali Paşa ile görüşmesinde isyanına devam etmemesi gerektiğini aksi takdirde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak destekleyeceğini söylemesi talimatını vermiştir (BOA, HAT, No.372, Gömlek No. 20392-1-B). Görüldüğü gibi İngiltere aslında Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı isyanın İngiltere için yarattığı tehlikenin farkındadır. Ancak İngiliz Hariciyesi, bölgede cereyan eden olayları izleyerek bir süre beklemede kalma politikasını benimsemiştir. Namık Paşa'nın getirdiği diğer iki tahrirât ise Sadâret Makamı'na hitaben yazılmıştır. Bunların biri dönemin İngiltere Başbakanı tarafından, diğeri ise Hariciye Nâzırı tarafından gönderilmiştir. Bu tahrirâtlarda da benzer ifadeler kullanılmıştır (BOA, HAT, No.372, Gömlek No. 20392; HAT, No.372, Gömlek No. 20392-A; Erten, 2023:71).

Namık Paşa'nın İngiltere'de bulunduğu sırada Rusya da harekete geçerek Bâbıâli'ye Mehmed Ali Paşa'ya karşı yardım teklif etmiştir. Rusya bununla da kalmamış, Eflak-Boğdan bölgesindeki generallerinden Kislof aracılığıyla Mehmed Ali Paşa'ya bir uyarı mektubu göndermiştir (Mayıs 1833). Bu mektupta Kislof, Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyan etmesini uygun bulmadığını belirtmiştir. Ayrıca Kislof mektubunda, Mehmed Ali Paşa'ya, isyanından vazgeçmediği takdirde Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağı uyarısında da bulunmuştur. Hatta Rusya, bu amaçla 40 bin kadar süvari ve piyadesini hazırlamış ayrıca ihtiyaç halinde kullanılmak üzere Karadeniz'deki donanmasını da harekete geçirmiştir (BOA, HAT, No.1137, Gömlek No. 45273-A; HAT, No.356, Gömlek No. 19998).

Bâbıâli, Rusya'nın yardım teklifine sıcak bakmasa da padişahın isteği üzerine Rusya'nın teklifi meşveret meclisinde görüşülmüştür. Görüşmeler neticesinde Konya yenilgisinin orduyu çok yıprattığı bu nedenle dışarıdan yardım almanın gerekli olduğu kararına varılmıştır. Ancak Rus

yardımı konusunda meclisin çekinceleri vardır. Rusya'nın yardım teklifinin İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmesinden ve bu konuda Osmanlı Devleti'ne baskı yapılabileceğinden endişe edilmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın teklifinin kabulünün ne gibi sonuçlar doğuracağını meclis kestirememektedir (BOA, HAT, No.369, Gömlek No. 20356).

Bu gelişmeler devam ederken Fransa maslahatgüzarı Bâbıâli'ye gelerek, Mehmed Ali Paşa ile yapılacak görüşmeler yoluyla İbrahim Paşa'nın ilerleyişinin durdurulup meselenin çözülebileceğini söylemiştir. Meşveret meclisi, konu hakkında Fransa elçisi ile görüşülerek elçiye "elinizden gelirse İbrahim Paşa'yı durdurun, aksi takdirde Rusya'nın yardım teklifi kabul edilecektir" denilmesini uygun görmüştür. Danışma meclisi aynı cevabın İngiltere elçisine de verilmesine karar vermiştir. Meclis, her ihtimali değerlendirmekte Fransa ve İngiltere'nin arabuluculuk girişimlerinin işe yaraması halinde Rusya'nın göndereceği yardım kuvvetlerinin kullanılmasına gerek kalmayacağını düşünmektedir. Yine de tedbirin elden bırakılmaması açısından her ihtimale karşı Rusya'nın yardımının kabul edilmesi münasip görülmüştür (BOA, HAT, No.369, Gömlek No. 20356). Görüldüğü üzere Osmanlı diplomasisi bu dönemde denge siyasetini uygulamakta bunu da Fransa, İngiltere ve Rusya ile yapılan görüşmelerde göstermektedir. Bâbıâli, diplomatik olarak Şark Meselesi bağlamında hem dönemin iki önemli devleti olan İngiltere ve Fransa ile görüşmelerini devam ettirmiş hem de Rusya'nın yardım ve desteğini bir kenarda tutabilmek için bu devletle de görüşmelerini sürdürmüştür.

Rusya ile müzakereler devam ederken Rusya'daki Osmanlı elçisine yazıldığı anlaşılan tahrirâtta, "İngiltere ve Fransa, Rusya-Osmanlı ittifakını istemiyorsa Mehmed Ali Paşa'nın önünü kesmeleri gerekir" denilmektedir. Elçiye, mesele çözülene kadar İngiltere, Fransa ve Rusya ile olan ilişkilerde ihtiyatlı davranılması gerektiği hatırlatılmaktadır (BOA, TS.MA.e, No.381, Gömlek No.21). Bütün bunlar da bize Osmanlı Devleti'nin devletler arasında bir denge kurmaya çalıştığını göstermektedir. Bâbıâli; İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki rekabetin farkındadır. Mısır Meselesinde İngiltere ve Fransa'nın desteğini alabilmek için bu rekabeti kullanmakta ve kendisine yardım edilmediği takdirde Rusya'nın yardımına başvurmak zorunda kalacağını söyleyerek bu devletlere bir nevi uyarıda bulunmakta ve denge siyaseti politikasını ortaya koymaktadır.

İngiltere'nin Osmanlı'nın yardım talebi karşısında isteksiz davranması, meclisin de Rusya'nın yardım teklifinin kabul edilmesinden yana tavır alması üzerine II. Mahmud, istemeyerek de olsa Rusya'nın teklifini kabul edecektir. Bunun üzerine Rusya hiç vakit kaybetmeden donanmasını İstanbul önlerine göndermiştir (Takvim-i Vekayi: 1833, 2). Rus donanmasının İstanbul Büyükdere mevkiinde görünmesi Büyük Güçler arasındaki rekabeti daha da artırmıştır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu denge siyaseti İngiltere Parlamentosu'nu da karıştırmış ve parlamentoda ciddi tartışmalara neden olmuştur. İngiltere Kralı parlamentoda yaptığı konuşmasında Başbakanı, İngiltere'nin kadim dostu Osmanlı Devleti'ne Mısır Meselesinde yardım etmeyerek onu Rusya yardımına mecbur bırakmakla suçlamıştır. Hatta parlamentoda, vekiller arasında Osmanlı Devleti'nin istediği gemilerin verilmediği gündeme getirilmiş oysa İngiltere'nin Portekiz'e istediği yardımı yaptığı hatırlatılmıştır (BOA, HAT, No.360, Gömlek No. 20057). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin izlediği siyaset başarılı olmuş, İngiltere ve Fransa'nın endişelenmesine hatta iç siyasette münakaşalara sebebiyet vermiştir. En önemlisi ise İngiltere ve Fransa, Rusya'yı İstanbul'dan uzaklaştırmanın tek yolunun Mısır Meselesinin bir an önce çözülmesine bağlı olduğunu görmüştür. Bu nedenle taraflar arasında yoğun bir diplomasi trafiği başlamıştır. Bu diplomasi trafiğinde Fransızlar ön plana çıkmış onların teşvikiyle Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa Mısır'a gönderilmiştir (BOA, HAT, No.368, Gömlek No. 20321). İstanbul'da ise siyaset fazlasıyla hareketlenmiş, bugüne kadar bir maslahatgüzarla temsil edilen Fransa, İstanbul'a bir büyükelçi göndermiştir. Rusya ise İstanbul'daki elçisini geri çekerek, Çar'ın yakın adamı olarak ile bilinen deneyimli diplomat Kont Orlof'u geniş yetkilerle İstanbul'a büyükelçi olarak göndermiştir (BOA, HAT, No.350, Gömlek No. 19814).

İstanbul'da diplomasi trafiği devam ederken İbrahim Paşa da ordusuyla Kütahya yakınlarına kadar gelmiştir. Buradan Fransa elçisine mektup gönderen İbrahim Paşa şimdilik babasının emri

ile bir müddet Kütahya'da bekleyeceğini bildirmektedir (BOA, TS.MA.e, No.452, Gömlek No.28). Bu sırada Mehmed Ali Paşa ile devam eden müzakerelerden de bir netice alınamamıştır. Mısır Valisi artık Suriye'nin tamamı ile de yetinmemekte ve Adana'nın da kendisine verilmesini talep etmektedir. Hatta İbrahim Paşa'nın babasına gönderdiği mektuplardan ve Mehmed Ali Paşa'nın cevabi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Avrupalı devletlerden korkmadıklarını ve Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerini açıkça beyan etmektedirler (Altundağ, 2021:73-74). Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın Mehmed Ali Paşa ile yaptığı görüşmeler hakkında Bâbıâli'ye gönderdiği tahrirâttan anlaşıldığı kadarıyla Mehmed Ali Paşa, kendisine verilen eyaletlerle yetinmeyeceğini söylemektedir. Sayda, Trablusşam, Şam ve Halep eyaletleri ile İçel ve Alaiye sancaklarının da kendisine verilmesini talep etmekte, istekleri yerine getirilmediği takdirde ordusunun İstanbul'a kadar gideceği tehdidinde bulunmaktadır (Ali Fuad, 1928:88-95).

Mehmed Ali Paşa'nın bu uzlaşmaz tavırları neticesinde tedbir amaçlı Rusların Odesa'daki kara birlikleri de İstanbul'a davet edilmiştir (Bilinir, 2012:109). Bu durum İngiltere ve Fransa için Mısır Meselesinin önemini bir kat daha artırmıştır. Bunun sonucu olarak da İngiltere, Rusya'nın Osmanlıya yapacağı yardımın Osmanlı Devleti üzerindeki Fransa-Rusya rekabetini kızıştıracağını söyleyerek Osmanlı Devleti'ni uyarmış, Rus yardımı konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiğini hatırlatmıştır (BOA, HAT, No.350, Gömlek No. 19814). Fransa ise İbrahim Paşa'nın ordusuyla Kütahya'ya kadar gelmiş olmasına rağmen hâlâ Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin anlaşabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla hem İngiltere hem de Fransa, Rusya'nın yardımına lüzum olmadığı konusunda Bâbıâli'yi ikna etmeye çalışmaktadır (Altundağ, 2021:88). İçinde bulunulan zor şartlara rağmen Osmanlı diplomasisi gerek İngiltere ve Fransa gerekse Rusya ile dengeli bir politika izleme çabasını devam ettirmektedir.

Bâbıâli, Fransa ve İngiltere'nin ısrarı üzerine Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamamıştır. Bir taraftan da İstanbul'daki Rus elçisi ile görüşmeler devam etmektedir. Bu görüşmelerde Rus elçisi, Fransa'nın telkinlerine rağmen İstanbul'da Rus askerlerinin ve donanmasının kalmaya devam edeceğini belirtmiştir. Elçi, Fransa'nın Mısır yönetimine temayülü olduğu söyleyerek Fransızlara güvenilemeyeceğini Bâbıâli'ye beyan etmiştir. Fransızların Mısır Meselesindeki tutumlarının Osmanlı karşıtı olduğu hususundaki Rus görüşünü ortaya koyabilmek için Rusya, Fransa'ya, Mısır Meselesinde Osmanlı Devleti'ni mi yoksa Mehmed Ali Paşa'yı mı koruduklarını sormuştur. Fransa ise amaçlarının Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmek olduğunu söylemiştir. Rusya "o halde bizim muradımız da sizinle aynıdır" cevabını vermiştir. Rusya, Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmadan kesinlikle İstanbul'dan askerini ve donanmasını çekmeyeceği mesajını Fransızlara vermiştir (BOA, HAT, No.365, Gömlek No. 20192; TS.MA.e, No.243, Gömlek No.27).

Osmanlı Devleti ve Rusya'nın kararlı tutumu karşısında Fransa politika değişikliğine giderek Bâbıâli'ye, elçisi vasıtasıyla Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa'yı anlaşmaya mecbur edecek yeni bir teşebbüste bulunulduğunu bildirmiştir. Fransızlar İbrahim Paşa'nın inadından vazgeçip kısa süre içeresinde Anadolu'yu terk etmesini beklemektedir. Aynı gün İngiliz elçisi de Bâbıâli'ye gelmiş ve Fransa'nın haberini doğrulayarak Mısır ile anlaşmanın kısa sürede yapılacağını bildirmiştir (Mayıs 1833) (BOA, HAT, No.365, Gömlek No. 20192; TS.MA.e, No.243, Gömlek No.27). Görüldüğü gibi İngiltere ve Fransa her iki tarafa yönelik bir oyalama taktiği yürüterek zaman kazanmaya çalışmaktadır. Zira onlar için Mısır Meselesinin hangi şartlarda çözüleceği hususu önemli değildir. Onlar için önemli olan konu Rusların bir an evvel İstanbul'dan ve Boğazlardan çekilmesidir. Rusya'nın da Mısır Meselesinin Osmanlı Devleti için en iyi şartlarda çözülmesi gibi bir derdi yoktur. Rusya, Mısır Meselesini kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak güçlü bir Mehmed Ali Paşa yerine zayıf bir Osmanlı Devleti'ni tercih sebebi olarak görmektedir.

Fransa, Bâbıâli nezdinde yoğun bir diplomasi yürütmekte, Rus askeri ve donanmasının İstanbul'dan ayrılması için var gücüyle çalışmaktadır. Bâbıâli'yi Mehmed Ali Paşa ile daha iyi şartlarda bir anlaşma sağlayacağına dair ikna etmeye gayret etmektedir. Hatta Fransa, Mehmed Ali Paşa'yı ikna etmek için Brest ve Tolun limanlarındaki iki savaş gemisinin Akdeniz'de bulunan Fransız donanmasına katılarak savaş kabiliyetinin artırıldığını Paşa'ya bildirmiştir. Fransızlara

göre, Mehmed Ali Paşa'nın talebi olan Adana, Tarsus, İçel ve Alaiye gibi yerlerin verilmesine İngiltere ve Rusya da razı olmayacaktır. Fransa İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan bir an önce askerlerini çekmesi ve Berrü'ş-şam'a (Sayda) çekilmesi için çalışmaktadır (BOA, TS.MA.e, No.243, Gömlek No.27). İngiltere'de aynı şekilde Adana'nın Mehmed Ali Paşa'ya verilmesini kabul etmeyeceklerini açıkça söylemektedir (BOA, HAT, No.350, Gömlek No. 19814). Ancak ne gariptir ki aynı İngiltere kısa bir süre sonra ne pahasına olursa olsun Rusya'nın İstanbul ve Boğazlardan uzaklaştırılmasını kendi çıkarları için elzem gördüğünden Mehmed Ali Paşa'nın istediği Adana'nın verilebileceğini söylemeye başlamıştır.

Bütün bu diplomatik, siyasi ve askeri gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti, uyguladığı denge siyasetinin başarılı olmasından ve Rus yardımının İngiltere-Fransa işbirliğini rahatsız etmesinden memnun görünmektedir. Bâbıâli'ye göre, Avrupalı Devletler olayın vehametini anlamışlar, Osmanlı Devleti ile Mehmed Ali Paşa arasında mutabatak sağlamak için meseleye müdahil olmuşlardır (BOA, HAT, No.369, Gömlek No. 20346). Hakikaten Fransa bir maslahatgüzarını İbrahim Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya bir başka memurunu ise Mısır'a Mehmed Ali Paşa'ya göndermiştir (BOA, HAT, No.360, Gömlek No. 20071). İngiltere de öncesinde ciddiye almadığı yardım talebini geç de olsa cevaplayarak donanmasını İskenderiye'ye göndermiştir (Altundağ, 2021:95-96; Erten, 2023:73). Bu sırada Fransa maslahatgüzarının Kütahya'da İbrahim Paşa ile yürüttüğü müzakereler semeresini vermiş taraflar arasında anlaşmaya varılmıştır.

2. Kütahya Antlaşması ve Mısır Meselesinin Uluslararası Boyutu

Osmanlı Devleti'nin valisi Mehmed Ali Paşa ile 14 Mayıs 1833 tarihinde imzaladığı Kütahya antlaşması ile Mehmed Ali Paşa'nın elde ettiği kazanımlar oldukça fazladır: Mısır ve Girit eyaletleri ile Sayda, Şam ve Trablus-Şam, eyaletleri; Kudüs ve Nablus sancakları Mehmed Ali Paşa'nın uhdesine bırakılıyor, oğlu İbrahim Paşa'ya ise Cidde ve Adana veriliyordu (BOA, TS.MA.e, No.712, Gömlek No.19; HAT, No.362, Gömlek No. 20111; HAT, No.359, Gömlek No. 20055-A; C.DH, No:68, Gömlek No.3383). Kütahya Antlaşması özellikle İngiltere'ye rahat bir nefes aldırmış, hem Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık hayallerinin önü kesilmiş hem de Rusya'nın İstanbul'da kalması için bir sebep kalmamıştı. İngiltere'nin daha önce verilmesine rıza göstermeyeceğini söylediği Adana ve diğer yerlerin Mehmed Ali Paşa'ya verilmesi savaşı kaybeden taraf olarak Osmanlı Devleti'nin bedel ödemesi olarak görülmüştür. İngiltere ve Fransa için artık en önemli mesele, Rusya'nın bir an önce ordu ve donanmasını alıp Osmanlı sınırlarını terk etmesi olacaktır.

Yaşanan bu gelişmeler Avrupalı devletler tarafından Anadolu'dan askerlerini çekmesi hususunda İbrahim Paşa'ya bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti de İbrahim Paşa'ya gönderdiği tahrirle Anadolu'dan ayrılmasını istemiştir. Ayrıca Takvim-i Vekayi'de yayımlanan padişah fermanı ile İbrahim Paşa'nın affedildiğini de kendisine bildirmiştir (BOA, HAT, No.361, Gömlek No. 20101). Osmanlı Devleti'nin Kütahya'dan çekilmesi talebine karşılık İbrahim Paşa, "Kütahya'dan ben kalkar giderim durmam lâkin Fransa ve İngiltere, Moskov ile muharebe edecektir. Moskovlunun İstanbul'a asker ve donanma göndermesi dostluk olmayıp, Boğazları şimdiden tutup maslahatını sağlamak içindir" şeklinde cevap vermiştir. Bâbıâli de İbrahim Paşa'ya cevaben "sizin bu taraftan hareket etmeniz ile cümlesi bertaraf olur" şeklinde karşılık vermiştir (BOA, HAT, No.357, Gömlek No. 20020). Görüldüğü üzere İbrahim Paşa Anadolu'dan çekilmeyi arzu etmemektedir.

Kütahya Antlaşması'ndan sonra Fransa da Rusya'nın İstanbul'dan hemen çekilmeyeceğinden endişe duymaktadır. Fransız elçisi, Bâbıâli'ye bu hususstaki kaygısını iletmiş, Rusya'nın donanmasını çekmeyip biraz daha asker ve donanma getirme niyetinde olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine mesele Bâbıâli'de müzakere edilmiştir. Müzakere sonucunda Fransa'nın Rus donanmasının İstanbul'dan çekilmesi için ısrar ettiği ancak İbrahim Paşa tehlikesi bertaraf edilmeden Rus donanmasının gönderilmesinin münasip olmayacağının uygun bir lisanla Fransız elçisine bildirilmesi kararı alınmıştır. Hatta Fransa elçiliğinden gelecek cevaba göre gerekirse Fransa Sefarethanesi'ne gidilerek elçi ile bizzat görüşmenin uygun olacağı kararlaştırılmıştır (BOA, HAT, No.366, Gömlek No. 20234). Aynı şekilde İngiltere de Rusya'nın donanmasını bir

an evvel İstanbul'dan çekmesini beklemekte fakat Fransa'nın aksine daha sakin ve ihtiyatlı bir davranış sergilemektedir (Altundağ, 2021:114).

Rus elçisi Kont Orlof'un dediği gibi Kütahya Antlaşması aslında hakiki bir barış temin etmemiş, ancak 5-6 yıl sürecek bir sulh sağlamıştır (Altundağ, 2021:99; Erten, 2023:73). Antlaşma, Mısır Meselesini geçici olarak çözüme kavuşturmuş fakat iki tarafı da memnun etmemiştir. Üstelik Osmanlı Devleti'nin itibar kaybetmesine ve dış politikada zor durumda kalmasına neden olmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın güçlenmesi, Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflaması neticesi ilerleyen yıllarda yeni çatışmaların ve diplomatik sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sultan II. Mahmud, İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği alamayınca, denge politikası gereği Rusya ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti dış politikasındaki değişimi gösteren bu durum aynı zamanda Bâbıâli'nin yeni bir denge politikasına yönelmesi olarak değerlendirilebilir.

3. Hünkâr İskelesi Antlaşması ve Sonuçları

Bu karmaşık dönemde Sultan II. Mahmud, Kütahya Antlaşmasının Mehmed Ali Paşa tehlikesini tamamen ortadan kaldırmadığına inanmaktadır. Bunun için müttefiki Rusya'yı kaybetmemek adına Rusya'nın da talebi üzerine antlaşma yoluna gitmiştir. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Serasker Hüsrev Paşa'nın Hünkâr İskelesi'nde bulunan konağında yapılan görüşmeler (BOA, HAT, No.1045, Gömlek No. 43186) neticesinde Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır (8 Temmuz 1833). Altısı açık biri gizli olmak üzere yedi maddeden oluşan ve bir ittifak antlaşması niteliği taşıyan Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan iki gün sonra Rusya askerleri İstanbul'dan ayrılacaktır. Antlaşma genel anlamda tarafların güvenlikleri ile ilgili meselelerde birbirlerine yardımda bulunabileceklerine dair bir antlaşma niteliğinde gözükmektedir. Osmanlı Devleti'nin herhangi saldırıya uğraması durumunda Rusya'nın yardımını öngörmektedir. Antlaşmaya eklenen gizli madde ise Rusya'ya bir saldırı durumunda Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı'nı bütün devletlere kapatacak olması yükümlülüğüdür[4] (BOA, HAT, No.1169, Gömlek No. 46234; Altundağ, 2021:116-118; Sertoğlu, 2011:2933). Rusya bu şekilde kendisi için hayati bir fayda elde ediyor, düşman devletleri Karadeniz'den uzaklaştırmış oluyordu. Osmanlı Devleti'ni ise bir bakıma Rusya'nın himayesine sokuyordu.

Hünkâr İskelesi Antlaşmasını öğrenen İngiltere ve Fransa büyük bir telaşa kapılmış ve derhal antlaşmayı protesto etmişlerdir. İki devlet protesto ile de yetinmeyerek Akdeniz'deki deniz güçlerini artırmış, İngiliz ve Fransız donanmaları yeniden Çanakkale önlerine demirlemişlerdir. İngiltere, Fransa'ya Karadeniz'deki Rus donanmasının yakılmasını bile teklif etmiştir (Altundağ, 2021:119; Karal, 1988:138). Kont Orlof İstanbul'daki Rus elçisi Butenef'e gönderdiği 17 Temmuz 1833 tarihli mektupta; İngiltere ve Fransa'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'na bu denli tepki göstermesini anlayamadığını, İngiliz ve Fransız donanmalarının Bozcaada önlerine kadar gelmesini hayret ve şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin iki devlet arasında yapılan ittifak ile ilgili İngiltere ve Fransa elçilerine gereken cevabı verdiğini belirten Orlof, Osmanlı Devleti'nin hangi devlet ile isterse antlaşma yapabileceğini buna kimsenin itiraz etmemesi gerektiğini söylemektedir. Üstelik Kont Orlof'a göre ortada korkulacak bir şey de yoktur. Orlof ayrıca antlaşmanın Boğazlardan ecnebi devletlere ait gemilerin geçişini engelleyecek bir madde teklif etmediğini iddia etmektedir. Osmanlı Devleti istediği takdirde Rus donanma ve askerinin yardım için hazır olduğunu ve Rusya'nın ittifaka sadık olduğunu da yazmaktadır (BOA, HAT, No.1169, Gömlek No. 46237-A).

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın yarattığı yeni krizin Bâbıâli'yi zor durumda bıraktığı görülüyor. Nitekim Rusya Hariciye Nâzırı'nın İstanbul'daki Rus elçisine gönderdiği mektuptan bunu görmek mümkündür. Mektupta, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ittifakın Osmanlı Devleti'nin dostları olan Avrupalı devletlerde kırgınlığa yol açtığı, Osmanlı Devleti'nin bu

[4] Antlaşmanın maddeleri için bkz: BOA, HAT, No.1169, Gömlek No. 46234; BOA, A.DVN.NMH, No. 1, Gömlek No. 16; BOA, A.DVN.NMH, No. 1, Gömlek No. 17; BOA, A.DVNS.NMH.d, No.11, Gömlek No. 165; BOA, A.DVNS.NMH.d, No. 11, Gömlek No.166; BOA, A.DVNS.NMH.d, No.11, Gömlek No.169; BOA, A.DVNS.NMH.d, No. 11, Gömlek No. 170.

antlaşmayı imzalamak gibi bir mecburiyeti olmadığı hatırlatılmaktadır. Antlaşmanın, padişahın ülkesini muhafaza etmek için aldığı bir tedbir olduğu vurgulanmaktadır. Mektubun devamında "İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni taciz etmeye, korkutmaya hakları yoktur" denilerek Bâbıâli'nin rahatsızlığı dile getirilmektedir. Yine mektubun devamında "hiçbir devlet Osmanlı Devleti'nin böyle bir antlaşma imzalamasına muhalefet edemez, İngiltere ve Fransa antlaşmanın maksat ve tabiatına vakıf olduklarında Avrupa ile ilgisi olmadığını göreceklerdir" denilmektedir (BOA, TS.MA.e, No.547, Gömlek No.5). Mektuptan da anlaşıldığı üzere Hünkar İskelesi Antlaşması Avrupa Devletleri üzerinde şok etkisi yaratmış, Rusya'nın Boğazlara inme stratejisinin başarısı olarak görülmüştür. Rusya ise İngiltere ve Fransa'nın tepkilerini bertaraf etmek için antlaşmanın tamamen Osmanlı padişahının istekleri doğrultusunda yapıldığını öne sürerek baskıdan kurtulmaya çalışmıştır.

Rus elçisi Butenef, Eylül 1833'de Bâbıâli'ye gönderdiği bir mektupla bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. Mektupta, İngiltere ve Fransa tarafından Hünkâr İskelesi Antlaşmasını protesto niteliğinde gönderilen takrîrlere cevap verilmesi istenilmektedir. Antlaşmanın Avrupa'yı ilgilendirmediği, sadece Devleti Aliyye'nin muhafazası için imzalandığı ve hiçbir devlete bir zararı olmadığının Bâbıâli tarafından açıklanması tavsiye edilmektedir. Ayrıca Bâbıâli'nin, Avrupalı Devletlerin elçilerine antlaşmanın bir suretini gönderilmesi de uygun olacaktır. Rus elçisi Butenef, mektubunda söz konusu takrîrlere yazılı bir cevap verilmediği takdirde Devlet-i Aliyye'nin kendisine yapılan protestonun sonuçlarını kabul etmiş sayılacağını söylemektedir. Bu durumun Rusya İmparatoru'nu da rahatsız edeceği yorumunda bulunmaktadır (BOA, TS.MA.e, No.578, Gömlek No.34).

Hünkâr İskelesi Antlaşması Avrupalı devletlerin iki gruba ayrılmasına neden olmuştur. Birinci grupta İngiltere ve Fransa, ikinci grupta ise; Rusya, Avusturya ve Prusya yer almaktadır. İngiltere ve Fransa'nın antlaşmaya tepkisi Rusya, Avusturya ve Prusya'yı bir araya getirmiştir. Bu devletler aralarında 18 Eylül 1833 tarihinde Münhengratz Antlaşması'nı imzalamıştır.[5] Antlaşmada; bir devletin isterse başka bir devletin yardımını talep edebileceğini böyle bir durumda üçüncü bir devletin buna müdahil olamayacağını kabul etmişlerdir. Eğer böyle bir müdahale söz konusu olursa bu üç devlet bu duruma karşı çıkacak ve birlikte savaşacaklardır (Altundağ, 2021: 123-128; Sertoğlu, 2011:2934). Antlaşma İngiltere ve Fransa'nın tepkisine neden olmuş, İngiltere, bu antlaşmadan sonra Mısır Meselesinde baş rol oyunculuğuna soyunarak Osmanlı Devleti'ni Rusya'dan ayırmaya yönelik bir siyaset takip etmeye başlamıştır (Altundağ, 2021: 123). Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere'nin, Rusya ve Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaset için de bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İngiltere'nin bu yeni politikasını Rusya'ya karşı kesin bir düşmanlık, Osmanlı Devleti'ne karşı ise Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamasına karşı koymak ve her koşulda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almak şeklinde açıklamak mümkündür (Soy, 2007:148). İngiltere, Hünkar İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin varlığının çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu anlamış, Devlet-i Aliyye'nin kaderini Rusya'nın ellerine teslim etmeme kararı almıştır (Gencer, 2015:634).

4. Kütahya Antlaşması ve Hünkâr İskelesi Antlaşması Sonrası Yaşananlar ve İsyanın Yeniden Başlaması

Mehmed Ali Paşa Kütahya Antlaşması ile çok arzu ettiği Suriye'yi ele geçirmiştir. En önemlisi ise Osmanlı Devleti ordularına galip gelmiş, birçok devlet erkanını, ulema ve eşrafı da yanına çekmeyi başarmıştır. Dolayısıyla kısa bir süre sonra Suriye Eyaleti de ona dar gelmeye başlayacaktır (Ali Fuad, 1928:67). Mehmed Ali Paşa bu gelişmeler neticesinde Osmanlı toprakları üzerindeki istek ve hedeflerini gerçekleştirmek için yeniden harekete geçecektir. Sultan II. Mahmud ise Kütahya Antlaşmasını kabullenememiş, Sultan için Mehmed Ali Paşa'dan

[5] Avusturya Başbakanı Metternich'in arabuluculuğu ile Avusturya ve Rusya hükümdarı ile Prusya prensinin katıldığı bir toplantıda hazırlanan antlaşma ikisi gizli beş maddeden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması tehlikesi ortaya çıktığında ilgili devletlerin ortak dayanışmasını amaçlayan antlaşma, Avrupa güçler dengesinin bozulmasını önlemeye yöneliktir.

kurtulmak en önemli hedef haline gelmiştir. Görüldüğü üzere Kütahya Antlaşması, iki tarafı da memnun etmemiş ve taraflar arasında kısa süre sonra yeni sorunlar baş göstermiştir.

Bu sorunlardan birincisi Mehmed Ali Paşa'nın devlete ödemesi gereken verginin miktarı konusudur. Paşa, hazineye yıllık 32 bin kese vergi göndermiş, Osmanlı Devleti ise bu parayı az bulmuştur. İkinci sorun ise Lübnan'da Mehmed Ali Paşa'ya karşı ayaklananlara Osmanlı Devleti'nin verdiği destektir. Bu hususlar taraflar arasında yeniden bir gerilim yaratmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ittifak kurması, İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Antlaşmasını imzalaması Mısır tarafını rahatsız etmiştir. Baltalimanı Ticaret Antlaşması Mehmed Ali Paşa'nın mali gücünü de zayıflatmış bu nedenle Paşa yeniden Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiştir (Sertoğlu, 2011:2944-45; Soy, 2007:150). Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'nden, sahip olduğu valiliklerin veraset yoluyla babadan oğula geçmesini talep etmiştir. Bâbıâli; Mısır, Trablusşam ve Akka için bunun kabul edilebileceğini ancak bunun karşılığında Suriye ve Adana'nın iadesini istemiştir. Mehmed Ali Paşa yaşanan bu gelişmeler üzerine Bâbıâli'ye göndermesi gereken vergiyi göndermediği gibi Osmanlı yönetimine karşı bağımsızlığını ilan etmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın isyan bayrağını açtığı sırada, Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin Mısır Meselesi hakkındaki görüşleri ile ilgili bilgi toplamaya çalışmaktadır. Viyana Sefiri Fethi Paşa'nın Mehmed Ali Paşa Meselesi hakkında Prens Metternich ile yaptığı görüşmeye dair gönderdiği tahrirâtta, Avusturya'nın konu hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Fethi Paşa, Prens Metternich ile görüşmesinde, Mehmed Ali Paşa'nın verilen imtiyazların ve eyaletlerin kıymetini bilmeyerek bağımsızlık sevdasına düştüğünü söylemiştir. Fethi Paşa, Mısır Meselesinin bir an önce halledilmesi, savaşa girmeden valinin elinden donanmasının ve Mısır dışındaki eyaletlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Prens Metternich ise cevaben, Mehmed Ali Paşa'nın isteklerinin sonunun gelmediğini, Osmanlı için bir tehdit unsuru olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Prens, Avusturya ve Rusya'nın samimi olarak Osmanlı Devleti'nin beka ve istikrarını desteklediğini hatırlatmıştır. Metternich, ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın yeni bir isyana cüret edebileceğine inanmamaktadır. Bu nedenle de Mehmed Ali Paşa'nın elinden donanmasını ve eyaletleri almaya gerek olmadığını düşünmektedir. Diğer devletlerin de bu durum hoşuna gitmeyecek ve Paşa'yı sahiplenmelerine neden olacaktır (BOA, HAT, No.833, Gömlek No. 37560-F).

Bu görüşmede Prens Metternich'in aklına takılan başka bir husus da dikkat çekmektedir. Metternich'e göre, Mehmed Ali Paşa yaşlı bir adamdır ve muhtemelen kısa sürede hayatını kaybedecektir. Ölümünden sonra oğlu İbrahim Paşa sadece Mısır Eyaleti'ni mi alacaktır, yoksa diğer bütün eyaletler onda mı kalacaktır? Prense göre, Mehmed Ali Paşa hayatını kaybettiği zaman oğlu İbrahim Paşa'ya sadece Mısır Valiliği verilmelidir. Metternich, Mehmed Ali Paşa'ya sahip çıkan İngiltere ve Fransa'nın yakında bu politikalarından vazgeçeceğini düşünmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'ya karşı açıkça husumette bulunmamalı yeri geldikçe Avrupa devletlerine şikâyet ederek desteklerini talep etmelidir. Aynı zamanda da Mehmed Ali Paşa'nın yeniden isyan etme ihtimaline karşı hazırlıklı bulunmalıdır. Viyana Sefiri Fethi Paşa ile Prens Metternich görüşmesinde Prens, Fethi Paşa'dan bu düşüncelerinin padişaha iletilmesini istemiştir. Gerektiği takdirde iki devlet arasında meselenin teferruatının müzakere edilebileceğini söylemiştir (BOA, HAT, No.833, Gömlek No. 37560-F). Görüldüğü üzere Avusturya sadece Mısır Meselesinin çözümü ile ilgilenmemekte, ileride Mısır gibi önemli bir bölgenin yönetiminin kimin elinde bulunacağının kendileri açısından önemli olduğunu da görüşleri ile ortaya koymaktadır.

Bâbıâli, İngiltere ve Fransa'nın Mısır Meselesi hakkındaki düşüncelerine hâlâ güvenmemekte ve iki devletin hangi tarafta olduklarına dair net bir politika takip etmediklerini düşünmektedir. Bâbıâli'ye göre, Mehmed Ali Paşa'nın zayıf düşürülmesi İngiltere ve Fransa'nın işine gelmemektedir. Hatta iki devletin de politikaları o kadar belirsizdir ki örneğin Londra'dan Paris'e gelinceye kadar İngiltere politikasını değiştirebilmektedir. İngiltere'nin İskenderiye konsolosunun da Mısır Valisi taraftarı olduğunu ve bu nedenle sözlerine güvenilemeyeceğini

düşünen Bâbıâli, İngiltere'nin bu konsolosunu değiştirmeyi düşünmüyor olmasına bir anlam verememektedir (BOA, TS.MA.e, No.713, Gömlek No.83).

Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa ve Londra Sefiri Sarım Efendi'nin Londra'dan gönderdiği tahrirâtlar Avrupa Devletlerinin mesele hakkındaki düşüncelerine ışık tutabilecek niteliktedir. İlk tahrirât, Mustafa Reşid Paşa'nın İngiltere Kraliçesi ile Hariciye Nâzırı Lord Palmerston ile Mısır Meselesine dair yaptığı görüşmeye dair bilgiler içermektedir. Tahrirâtta, Palmerston'un Osmanlı Devleti'nin Mısır Meselesindeki siyasetini desteklediği ifadeleri yer almaktadır (BOA, HAT, No.830, Gömlek No. 37512). Diğer tahrirât ise Londra Sefiri Sarım Efendi'nin Lord Palmerston ile yaptığı görüşmeye dair bilgiler içermektedir. Görüşme esnasında Hariciye Nâzırı Lord Palmerston, Mehmed Ali Paşa'nın istiklalini ilan etmeye cesaret edemeyeceğini söylemiştir. Şayet bunun tersi bir durum olursa İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak bu gailenin ortadan kaldırılması için çalışacağını da belirtmiştir. Sefir Sarım Efendi Palmerston'a, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlık ilanı konusunda Avrupalı konsoloslara söylediği sözleri hatırlatarak "Çok güzel bu herif böyle ağzına geleni söylesin de yanına mı kalsın" diye serzenişte bulunmuştur. Lord Palmerston ise cevaben, "Ne söylerse söylesin biz işimize bakalım. Kendine güvenebilir ise icraata kalkışsın işte o vakit bütün bütün batacaktır" şeklinde cevap vermiştir. Palmerston ayrıca, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Mehmed Ali Paşa'ya uyarı amacıyla mektup gönderdiğini, Rusya ve Prusya'nın da aynı amaçla mektup göndereceklerini dolayısıyla Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa devletlerinin karşısında duramayacağını söylemiştir. Hatta Sarım Efendi'ye, İskenderiye'ye gönderdiği mektubun müsveddesini okumuş, Sarım Efendi İstanbul'a göndermek üzere mektubun bir suretini isteyince ise vermek istememiştir (BOA, HAT, No.831, Gömlek No. 37519). Aynı şekilde Fransa da İngiltere gibi Mısır Valisi'nin bağımsızlık söylemlerinin sözde kalacağını, İngiltere ve Fransa'yı karşısına alıp böyle bir girişimde bulunamayacağını düşünmektedir (BOA, HAT, No.836, Gömlek No. 37724). Görüldüğü üzere her iki Avrupa Devleti de Mehmed Ali Paşa'nın yeniden bir isyana kalkışacağına ihtimal vermemektedir.

Bâbıâli, Lord Palmerston ile yapılan görüşmelerden İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne fiili yardımda bulunacağı sonucuna ulaşmıştır. Bâbıâli, bir taraftan bunu bir fırsat olarak görmekte bir taraftan da İngiliz desteğinin Rusya'nın tepkisine neden olacağından çekinmektedir. Hatta Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile yapılacak bir ittifakı Rusya'nın engellemeye çalışacağını düşünmektedir. İstanbul'daki İngiliz elçisi ile sürdürülen temaslarda elçi Bâbıâli'ye, İngiltere'nin sadece donanma yardımında bulunabileceğini söylemiş, Osmanlı Devleti'nin kara askerinin yeterli olup olmayacağını sormuştur. İngiliz elçisi, eğer devletin kara askeri yeterli gelmezse Rusya'nın işe karışabileceğini ve bu durumun sıkıntıya neden olabileceğini ima etmiştir. Bâbıâli, devletin kara ve deniz kuvvetleri hakkında İngiltere'ye bilgi vermek istememektedir. Bâbıâli, İngiltere ile yapılacak bir anlaşmanın Rusya'yı rahatsız etmeyecek nitelikte olması gerektiğini düşünmektedir. Rusya'nın İngiltere ile yapılacak olan bir antlaşmaya itiraz etmesi halinde ise bunun Rusya ile daha önce yapılan antlaşma ile ilgisi olmayacağı söylenecektir. Rusya'ya, nasıl Osmanlı Devleti daha önce Rusya'dan yardım almışsa İngiltere'den de aynı şekilde yardım alabileceği hatırlatılacaktır. Bâbıâli, yapılacak ittifaka dair İngiltere'nin niyet ve maksadını öğrenmek amacıyla İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi ile görüşmelere devam edilmesine karar vermiştir (BOA, TS.MA.e, No.419, Gömlek No.1). Görüldüğü gibi Mehmed Ali Paşa'dan kesin olarak kurtulmaya kararlı olan II. Mahmud sadece Rusya'nın desteğini yeterli görmemekte özellikle İngiltere'nin desteğini istemektedir. Bu şekilde meselenin kesin bir çözüme kavuşması daha kolay olacaktır. Ancak bir taraftan da devletin Hünkâr İskelesi Antlaşması nedeniyle Rusya'dan çekinceleri vardır. Hünkâr İskelesi Antlaşması Bâbıâli'nin özellikle dış ilişkilerde Rusya'nın bilgisi dışında bir girişimde bulunmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın da bu esnada boş durmamaktadır. Osmanlı'ya karşı bağımsızlığını ilan ettiği takdirde Avrupalı devletlerin tepkisinin ne olacağına dair kamuoyu araştırması yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mehmed Ali Paşa, İngiliz elçisine bağımsızlığını ilan etmeye karar verdiğini açıklamış, böyle bir durumda İngiltere'nin tepkisinin ne olacağını sormuştur. İngiliz

elçisi ise cevaben, İngiltere'nin bunu kabul etmeyeceğini ve engel olacağını söylemiştir (BOA, HAT, No.950, Gömlek No. 40833).

Avrupalı devletler her ne kadar ihtimal vermeseler de Mehmed Ali Paşa isyan bayrağını çoktan açmış, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bâbıâli'ye ulaşan yeni bilgilere göre, İbrahim Paşa'nın Şam, Halep taraflarına asker ve malzeme sevkiyatı yaptığı ve yeni bir savaşa hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bâbıâli ise herhangi bir saldırı olmadığı takdirde İbrahim Paşa'ya karşı müdahalede bulunulmaması kararı almıştır. Yaşanan durum karşısında gerekli tedbirleri alma yoluna gitmiştir (BOA, HAT, No.376, Gömlek No. 20463-A; HR.SYS, No. 1005, Gömlek No.16).

Mehmed Ali Paşa'nın istiklalini ilan ederek harekete geçmesi üzerine Sultan II. Mahmud Rusya'ya durumu bildirerek asi paşasına karşı harekete geçmiştir (BOA, C.AS, No.276, Gömlek No. 11456; Sertoğlu, 2011:2945). Ancak Osmanlı Devleti Mısır orduları karşısında tutunamayarak Nizip Savaşı'nda (24 Haziran 1839) bir kez daha yenilmekten kurtulamamıştır. Osmanlı ordusunun komutanı olan Hafız Mehmed Paşa, Nizip yenilgisinden yaklaşık bir hafta sonra 18 Rebiülahir 1255/1 Temmuz 1839 tarihinde gönderdiği takrîr ile savaşın sonucunu Bâbıâli'ye bildirmiştir (BOA, C.AS, No.294, Gömlek No. 12184). Hafız Mehmed Paşa'nın yenilgi haberi daha İstanbul'a ulaşmadan Sultan II. Mahmud hayatını kaybetmiş, yerine Sultan Abdülmecid (1839-1861) geçmiştir. İstanbul'da yaşanan bu taht değişikliği sırasında Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa da emrindeki Osmanlı donanması ile Mısır'a kaçmış, bu durum Mısır Meselesini daha da vahim bir hale sokmuştur.[6]

Nizip yenilgisi ve Osmanlı donanmasının Mısır'a firar etmesi sadece Bâbıâli'yi değil, Avrupalı Devletleri de telaş ve endişeye sevk etmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden İngiltere Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra artık meydanı Rusya'ya bırakmamakta kararlıdır. Bu nedenle Bâbıâli'nin ne yapacağına karar veremediği bir sırada İngiltere ve Avusturya'nın girişimleri ve Rusya, Fransa ve Prusya'nın katılımı ile beş devlet Bâbıâli'ye bir nota gönderir. Notada, valisi ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlık sebebi olan bazı hususların yeniden düzenlenmesi için görüşmelerin yapılacağının öğrenildiği ifade edilmektedir. Ancak Düvel-i Muâzzama'nın rızası olmadan vali ile müzakereye girişilmemesi ve kesinlikle bir düzenlemenin yapılmaması istenmektedir (BOA, İ.MTZ(05), No.1, Gömlek No. 8-1-2-3; HAT, No. 1236, Gömlek No.48083). Dolayısıyla artık Mısır Meselesi Avrupalı devletler ile birlikte verilecek kararlarla şekillenecektir. Bu durum genç padişaha bir nefes aldırmış olmakla birlikte aslında devleti Düvel-i Muâzzama'nın vesayeti altına sokmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti için Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın baskısından kurtulmasının başka bir yolu da yoktur (Sertoğlu, 2011:2969,C.VI; Eren, 2008:72).

Bâbıâli, beş devletin ortak notasından sonra meseleyi Meşveret Meclisi'nde enine boyuna müzakere etmiştir. Görüşmelerde, Mısır Valisi'nin isteklerinin tâbîlik şartlarına aykırı olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı donanmasını geri göndermeyişinden yola çıkılarak, niyetinin iyi olmadığına karar verilmiştir. Mısır Valisi'nin isteklerinden kolay kolay vazgeçmeyeceği düşünülmekte, fakat beş devletin buna izin vermeyeceğine inanılmaktadır. Ancak meclis görüşmelerinde Mısır Meselesi konusunda Avrupalı devletler arasındaki fikir ayrılıkları da gündeme gelmiştir. İngiltere, sadece Mısır'ın veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya verilmesini diğer yerlerin ise Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini savunmaktadır. Avusturya, Mısır'ın veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya verilmesi, Beriyyetüşşam'ın kayd-ı hayat şartıyla oğlunda veyahut kendisinde kalması gerektiğini öne sürmektedir. Fransa ise ikisinin ortasını bulmaya yönelik bir politika takip etmektedir. Üstelik Avrupa devletlerinin fikirlerinin tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Sadece konu hakında Rusya ve Avusturya Bâbıâli'den görüşme talebinde bulunmuştur. Meclis, diğer Avrupalı Devletlerin elçilerinden de gelecek görüşlerin beklenmesi ve hepsinin ortaya konularak ona göre bir karara varılmasını uygun bulmuştur (BOA, İ.MTZ(05), No.1, Gömlek No. 13-2; TS.MA.e, No. 643, Gömlek No.35).

[6] Ahmed Fevzi Paşa'nın donanma ile birlikte neden Mısır'a gittiğine dair Abdülmecid'e yazdığı arz için bkz: BOA, TS.MA.e, No. 590, Gömlek No. 22.

Bâbıâli'ye göre; İngiltere tamamen Osmanlı Devleti politikasına uygun bir siyaset takip ederken, Fransa Mısır yanlısı bir siyaset izlemektedir. Bu durum iki devletin arasının açılmasına neden olmuştur. Ancak Bâbıâli her şeye rağmen Avrupalı Devletlerin bu meseleyi kendi aralarında çözmek niyetinde olduklarını kabul etmiş görünmektedir. Bu nedenle Bâbıâli, beş devletin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak için Mehmed Ali Paşa'nın her isteğini kabul etmeyeceklerine ve Mehmed Ali Paşa'nın da beş devletin hilafına bir girişimde bulunmayacağına inanmaktadır. Hatta Bâbıâli, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı donanmasını da geri vermek zorunda kalacağını düşünmektedir (BOA, TS.MA.e, No. 698, Gömlek No.25). Avusturya'nın ve Prens Metternich'in ise halisane dostluğuna inanılmaktadır. Metternich, akil ve dirayetli bir devlet adamı olarak bugüne kadar tarafsız bir siyaset izlemiş, Osmanlı Devleti hukukunu gözeten bir anlayış takip etmiştir (BOA, HAT, No.1240, Gömlek No. 48217). Görüldüğü gibi Meşveret Meclisi kesin bir karara varamamakta, Bâbıâli ne yapacağını bilememektedir. Ancak Osmanlı yönetimi, Düvel-i Muâzzama'nın Mısır Meselesi konusunda farklı görüşlerinin olduğunu bilmektedir. En önemlisi ise Avrupalı Devletlerin arasındaki çıkar çatışmalarının farkındadır ve bu nedenle meseleyi birazda akışına bırakmış, kendince bir denge siyaseti kurmuştur.

5. Londra Antlaşması ve Mısır Meselesinin Sonuçlanması

Avrupalı devletlerin her biri Mısır Meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmenin yollarını aramaktadır. Fransa, Mısır yanlısı bir siyaset izlerken, diğer dört devlet de kendi aralarında bir anlaşma sağlayamamıştır. Nihayet İngiltere, meseleyi görüşmek üzere beş devleti Londra'da bir araya getirmeyi başaracaktır. Ancak iki ay devam eden müzakereler Fransa'nın uzlaşmaz tutumu nedeniyle kilitlenmiş, bunun üzerine Fransa dışarıda bırakılarak, dört devlet arasında Londra Antlaşması imzalanmıştır (15 Temmuz 1840)(Ahmed Lütfi Efendi, 1999:1060, C.6-7-8).

Londra Antlaşması'na göre; Mısır veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa ve oğullarına bırakılıyor, Akka ve Beriyyetüşşam kayd-ı hayat şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya veriliyor, donanmanın ise iadesi isteniyordu. (BOA, TS.MA.e, No. 673, Gömlek No.54-1-2; HAT, No. 1354, Gömlek No. 52896; İ.MTZ(05), No.3, Gömlek No. 74; Ahmed Lütfi Efendi, 1999:1060, C.6-7-8; Ali Fuad, 1928:68). Dört devlet arasında yapılan bu antlaşmanın herkes tarafından öğrenilmesini isteyen Bâbıâli, bu nedenle Takvîm-i Vekâyi'de antlaşmayı yayımlamıştır (BOA, İ.MTZ(05), No.3, Gömlek No. 77). Antlaşmanın Mehmed Ali Paşa'ya tebliğ edilmesi için İskenderiye'de bulunan müttefik devletlerin konsoloslarıyla birlikte Hariciye Müsteşarı Sadık Rıfat Bey görevlendirilmiştir (BOA, C.DH, No.59, Gömlek No. 2907; Ali Fuad, 1928:68). Mehmed Ali Paşa kendisine tebliğ edilen antlaşmayı "Bir karış toprağını terk etmeyeceği ve kendisine harp açılırsa da padişahın ülkesini alt üst edeceği tehdidini savurarak" reddetmiştir (Karal, 1988:199). Anlaşma gereği Mehmed Ali Paşa'ya verilen ilk on günlük sürenin dolması üzerine İstanbul'da toplanan Meclis-i Umûmî'de alınan kararla eyaletler Mehmed Ali Paşa'nın elinden alınmış; Akka Eyaleti İzzet Mehmed Paşa'ya, Şam Eyaleti Hacı Ali Paşa'ya, Haleb Eyaleti Esad Paşa'ya, Tarsus Sancağıyla Adana Eyaleti Ferik İzzet Paşa'ya, Girit Eyaleti Mustafa Paşa'ya, Cidde Eyaleti ise Bağdad'a ilhak edilerek Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir. İkinci on günlük sürenin de dolması üzerine ise Mısır Eyaleti, Akka Eyaleti'nin verildiği İzzet Mehmed Paşa'ya tevcih edilerek dört Avrupa devleti konsolosu Mısır'ı terk etmiştir. Ardından da iki taraf yeniden savaş hazırlığına başlamıştır (Ahmed Lütfi Efendi, 1999:1062, C.6-7-8).

İngiltere ve Avusturya donanması ile birlikte müştereken hazırlanan Osmanlı donanması Beyrut Sahillerini ve Akka Kalesi'ni ele geçirmiş ardından İbrahim Paşa kuvvetleri müttefik kuvvetler karşısında yenilerek Mısır'a kaçmaya mecbur olmuştur (BOA, İ.MTZ(05), No.4, Gömlek No. 103; Ali Fuad, 1928:68; Ahmed Lütfi Efendi, 1999:1063, C.6-7-8). Mısır kuvvetlerinin yenilgisi Fransa'da şok etkisi yaratmış ve Mehmed Ali Paşa'yı destkeleyen kabinenin istifasına neden olmuştur. Hükümet değişikliği nedeniyle Fransa'dan umudu kalmayan Mehmed Ali Paşa, bir İngiliz filosunun da İskenderiye önlerine gelmesi üzerine anlaşmaya mecbur olmuştur. İngiliz Amiralinin yürüttüğü görüşmelerde Mehmed Ali Paşa'nın Suriye üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi, Mısır'ın da veraset yoluyla kendisine bırakılması şartlarını kabul etmesi aynı zamanda Osmanlı donanmasını da teslim etmesi istenilmiştir (Karal, 1988:201). Ancak Mehmed

Ali Paşa bu şartları kabul etmiş görünmekle birlikte daha sonra kendisine gönderilen fermandaki bazı hususları beğenmeyerek bir süre daha direnmeye devam edecektir.

Bâbıâli, 21 Şubat 1841 tarihinde Mısır Valisi'ne gönderilmek üzere bir imtiyaz fermanı hazırlamıştır. Fermana göre; Mısır Valiliği veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya bırakılıyor, Mehmed Ali Paşa vezir muamelesine tabi tutuluyordu. Mısır yıllık gelirinin dörtte birini İstanbul'a gönderecekti. Mısır ordusunun asker sayısı 18.000 ile sınırlandırılacak ve yüksek rütbeli subaylar padişah tarafından atanacaktı (BOA, HAT, No.1633, Gömlek No. 14; Erten, 2023:77). Hazırlanan ferman Divan-ı Deâvî Nâzırı Said Muhib Efendi tarafından Mehmed Ali Paşa'ya götürülmüştür (BOA, İ.MTZ(05), No.6, Gömlek No. 163). Mehmed Ali Paşa, fermanın veraset ve vergiler gibi bazı hususlarını kabul etmemiştir.[7] Mehmed Ali Paşa'nın fermanın değiştirilmesini istediği maddeleri konusunda direnç göstermesi üzerine Londra Antlaşması'nda imzası bulunan dört devletin sefirine bilgi verilmiştir. Mesele Londra'da tekrar müzakere edilmiş, Mehmed Ali Paşa'ya daha fazla tazyikte bulunmak istemeyen Avrupalı Devletler Mehmed Ali Paşa'nın itiraz ettiği hususların değiştirilmesine karar vermiştir (BOA, İ.MTZ(05), No.7, Gömlek No. 189-1-3; 190-2-6-9-16; 191; Erten. 2023:77).

29 Mayıs 1841 tarihli Mehmed Ali Paşa'ya hitaben yazılan yeni ferman; Mehmed Ali Paşa'nın Devlet-i Aliyye'ye olan sadakat ve bağlılığından bahisle başlamaktadır. Devamında Mısır Valiliği sırasında kazandığı tecrübe ve malumat sayesinde padişahın kendisine olan itimadının ve Mısır'ı verasetle evladına intikal ettirmiş olmasının kadir ve kıymetini bileceğinin umulduğu hatırlatılmaktadır. Ardından şartlara geçilmektedir. Mısır valiliği sadrazam tarafından gönderilen harita ile sınırları belirlenmiş şekliyle verasetle büyük oğuldan büyük oğula geçmek şartıyla kendisine bırakılmıştır. Kız çocuklarının böyle bir hakkı olmayacaktır. Mısır valileri veraset gibi bir imtiyaza sahip olsalar bile rütbe ve kıdem konusunda diğer vezirler ile eşit haklara sahip olacaklardır. Tanzimat Fermanı'nın hükümleri Mısır Eyaleti'nde de uygulanacaktır. Daha önceki fermanda olduğu gibi Mısır ordusunun 18.000 kişi ile sınırlandırılması yine fermanda yer almaktadır. Fermanda, mirliva ve ferik gibi yüksek rütbeli subayların padişah tarafından atanması, Devlet-i Aliyye'nin izni olmadan savaş gemisi yapılmaması hükümleri de yer almaktadır (BOA, HR.SFR.3…, No.1, Gömlek No. 62). Ferman Mehmed Ali Paşa tarafından kabul edilmiş, yalnız Mehmed Ali Paşa'nın talebi üzerine ödenecek 80.000 kese akçe verginin 20.000 kesesinin düşürülmesine karar verilmiştir. (BOA, İ.MTZ(05), No.10, Gömlek No. 249; 191; Erten. 2023:80).

Böylelikle yaklaşık on yıldır devam etmekte olan Mısır Meselesi çözüme kavuşturulmuş oluyor, her ne kadar Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne halef olmak arzusuna ulaşamasa da Mısır'da saltanatını kurmayı başarıyordu. Mehmed Ali Paşa, Bâbıâli ile ilişkilerini düzeltmek ve devlete bağlılığını göstermek amacıyla İstanbul'a gelmek istemiş, bu arzusu Bâbıâli tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.1846 tarihinde gerçekleştiği anlaşılan ziyarette Sultan Abdülmecid'le görüşmüş, padişahın ihsanına nail olmuştur (Bağçeci, 2014:224-227). Hatta Sultana, Mısır'a dönmek istemediğini ve sadaret makamında padişaha hizmet etmek arzusunda olduğunu söylemiştir (Ali Fuad, 1928:69). Mehmed Ali Paşa'nın padişahtan neden böyle bir talepte bulunduğu anlaşılamasa da bu talebinin yerine getirilmeyişi kendisinin Devlet-i Aliyye nezdinde güvenilirliğinin kalmadığının bir göstergesidir.

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetini daha çok kendi inisiyatifi dışında gelişen hadiseler yönlendirmiştir. Bunlardan bir tanesi de Mehmed Ali Paşa ve Mısır Meselesidir. Mısır'da güçlü bir idare kurmuş olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın hakimiyet sahasını genişletmek amacıyla Osmanlı yönetimine isyan bayrağını açması ve kısa sürede kazandığı başarı Mısır Meselesini Avrupalı Devletlerin ortak meselesine dönüştürmüştür. Osmanlı Devleti askeri

[7] Mehmet Ali Paşa ile yürütülen müzakereler ile ilgili bkz: BOA, İ.MTZ. (05),No. 7, Gömlek No. 186-1…12; BOA, İMTZ (05), No. 6, Gömlek No.163; BOA, İ.MTZ (05), No. 8, Gömlek No. 206-1-2; BOA, İ.MTZ (05), No. 8, Gömlek No. 218-5-6; BOA, İ.MTZ (05), No. 8, Gömlek No. 220; BOA, İ.MTZ (05), No. 9, Gömlek No. 224.

ve siyasi olarak güçsüz olduğu bu dönemde çıkarlarını koruyabilmek için Düvel-i Muâzzama arasında denge politikası yolunu izlemiş ve bunda da başarıya ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti üzerinde izlediği politikalarla geçmişten bu yana hasım olarak görülen Rusya'nın Mısır Meselesinde Osmanlıya yardım edeceğini bildirmesi ve bu teklifin kabul edilmesi uygulanan denge siyasetinin bir yansıması olarak görülebilir. Zira Mısır valisinin devletin bekası için yarattığı tehlikenin bertaraf edilmesi o dönem için en öncelikli mesele olmuştur. Çalışmada görüldüğü üzere İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerin Mısır Meselesindeki değişken çıkarları ve politikaları nedeniyle denge siyasetinin uygulanışı Osmanlı devlet adamları için hiç de kolay olmamıştır. Düvel-i Muâzzama'nın kendi içindeki çıkar mücadelesine karşı Osmanlı Devlet adamları ciddi bir diplomasi mücadelesi ortaya koymuştur. Mısır Meselesi sırasında Avrupalı devletler arasındaki çıkar ilişkilerinin sürekli değişmesi Osmanlı Devleti'nin uyguladığı denge siyasetini zaman zaman kolaylaştırmış, zaman zaman ise Bâbıâli'yi zor durumda bırakmıştır. Paris, Londra, Viyana gibi önemli merkezlerde görev yapan diplomatlar hem Düvel-i Muâzzama'nın aralarındaki rekabeti İstanbul'a aktarmaya hem de devlet üzerindeki dış baskıyı denge siyasetiyle ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak Mısır Meselesi, Düvel-i Muâzzama için Avrupa güç dengesini koruma zorunluluğu olarak görülmüştür. Rusya'nın bir tehdit olarak algılanması Avrupalı Devletlerin Mısır Meselesinin çözümünde daha etkin rol oynaması zorunluluğunu getirmiştir. Özellikle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikasına yönelmiş, bunun sonucu olarak da 1840 Londra Antlaşması ile Mısır Meselesi çözüme kavuşturulmuştur. Aynı zamanda Mısır valisinin isyanı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyamayacak kadar zayıfladığını göstermesi açısından da önemlidir. Bu durum devletin toprak bütünlüğünü koruma çabası açısından denge siyasetini uygulamasını mecburi kılmıştır. Mısır Meselesi sırasında Anadolu'nun ve başkent İstanbul'un güvenliğini denge siyaseti ile koruyabilen Osmanlı Devleti, bundan sonra da Kırım Savaşı örneğinde görüldüğü gibi varlığını devam ettirebilmek için bu siyaseti uygulamaya devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-ı Asafî Name-i Hümayun Defterleri [A.DVNSNMH.d..]. No.11, Gömlek No.165;166;169;170. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr

BOA, Osmanlı Arşivi. Cevdet Askeriye [C..AS..]. No.276;294, Gömlek No.11456; 12184.

BOA, Osmanlı Arşivi. Cevdet Dahiliye [C.DH]. No.68; 59, Gömlek No.3383; 2907.

BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS]. No.1005, Gömlek No.16.

BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3…]. No.1, Gömlek No.62.

BOA, Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayun [HAT]. No.909, Gömlek No.39792-2. ; No.363, Gömlek No. 20148-B;20142-A; No.359, Gömlek No. 20050; No.355, Gömlek No. 19901-A; No.368, Gömlek No. 20341; No.362, Gömlek No. 20106; 20111; No.908, Gömlek No. 39770; No.367, Gömlek No. 20280; No.372, Gömlek No. 20392; 20392-A; 20392-D; 20392-C; 20392-1-B; No.833, Gömlek No. 37560-K; 37560-M; No.1137, Gömlek No. 45273-A; No.356, Gömlek No. 19998; No.369, Gömlek No. 20356;20346; No.360, Gömlek No. 20071;20057; No.368, Gömlek No. 20321; No.350, Gömlek No. 19814; No.365, Gömlek No.20192; No.359, Gömlek No.20055-A; No.361, Gömlek No.20101; No.357, Gömlek No.20020; No.366, Gömlek No.20234; No.1045, Gömlek No.43186; No.1169, Gömlek No.46234; 46237-A; No.833, Gömlek No.37560-F; No.830, Gömlek No.37512; No.831, Gömlek No.37519; No.836, Gömlek No.37724; No.950, Gömlek No.40833; No.376, Gömlek No.20463-A; No.1236, Gömlek No.48083; No.1354, Gömlek No.52896; No.1633, Gömlek No.14; No.1, Gömlek No.13-2; 8-1-2-3.

BOA, Osmanlı Arşivi. İrade-Mısır [İ..MTZ(05)]. No.3, Gömlek No.74;77; No.4, Gömlek No.103; No.6, Gömlek No.163; No.7, Gömlek No.186-1…12; 189-1-3; 190-2-6-9-16; 191; No.8, Gömlek No.206-1-2; 218-5-6; 220; No.9; 10, Gömlek No.224; 249.

BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret Name-i Hümayun Evrakı [A.DVN.NMH]. No.1, Gömlek No.16;17.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi* Evrakı [TS.MA.e,]. No. 713, Gömlek No. 83; No. 578, Gömlek No. 34; No. 547, Gömlek No. 5; No. 712, Gömlek No. 19; No. 243, Gömlek No. 27; No. 452, Gömlek No. 28; No. 434, Gömlek No. 69; No. 1298, Gömlek No. 23; No. 381, Gömlek No. 21; No. 419, Gömlek No.1; No. 590, Gömlek No.22; No. 643, Gömlek No.35; No. 698, Gömlek No.25; No. 673, Gömlek No.54-1-2.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Lütfi Efendi. (1999). *Lütfi Efendi Tarihi.* (1. Baskı). C.4-5. (Y. Demirel, Yeni yazıya aktaran), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları.

Ahmed Lütfi Efendi. (1999). *Lütfi Efendi Tarihi.* (1. Baskı). C.6-7-8. (Y. Demirel, Yeni yazıya aktaran), Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları.

Ali Fuad. (1928). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM)*, (S.19/96), 64-121.

Altundağ, Ş. (2021). K*avalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841 I. Kısım*. (3. Baskı). TTK Yayınları.

Ata, R. (2011). *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*, [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Bağçeci, Yahya. (2014). İsyandan İtaate; Kavalalı Mehmed Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841-1849). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (C.7, S. 32), 219-231.

Beydilli, K. (2010). Şark Meselesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.38, ss.352-357). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bilinir, S. (2012). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Şark Meselesi'ndeki Yeri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

Çetin, A. (1998). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği -Osmanlı Belgelerine Göre-*. (1. Baskı).

Eren, E. (2008). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi,* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Erten, F. (2023). *Bir Tanzimat Dönemi Bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Dış Politikasındaki Rolü*. (1. Baskı). Filiz Kitabevi.

Gencer, Fatih. (2015). Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansımaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, (C.34, S.58), 629-650.

Karal, E.Z. (1988). *Osmanlı Tarihi /Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. (5. Baskı) C. V. TTK Yayınları.

Kutluoğlu, M.H. (2022). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.25, SS.62-65).

Özkaya Özer, S. (2007). *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, [Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.

Sanafiri, İ. M. (1993). *Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)*, [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. C.V, (1. Baskı) TTK Basımevi.

Soy,B. (2007). Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyâseti, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, (S.7), 141-168.

Takvim-i Vekayi (18 Zilkade 1248), Defa 57.

Tuncer, H. (2003). *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları.* (1. Baskı). Ümit Yayıncılık.

Tuncer, H. (1996). *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*. (1. Baskı). Ümit Yayıncılık.

Tuncer, H. (2000). *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)*, (1. Baskı). Ümit Yayıncılık.

Uçarol, R. (1979). *Siyasi Tarih*, (1. Baskı). Hv.Bas. ve Neş. Md.lüğü.

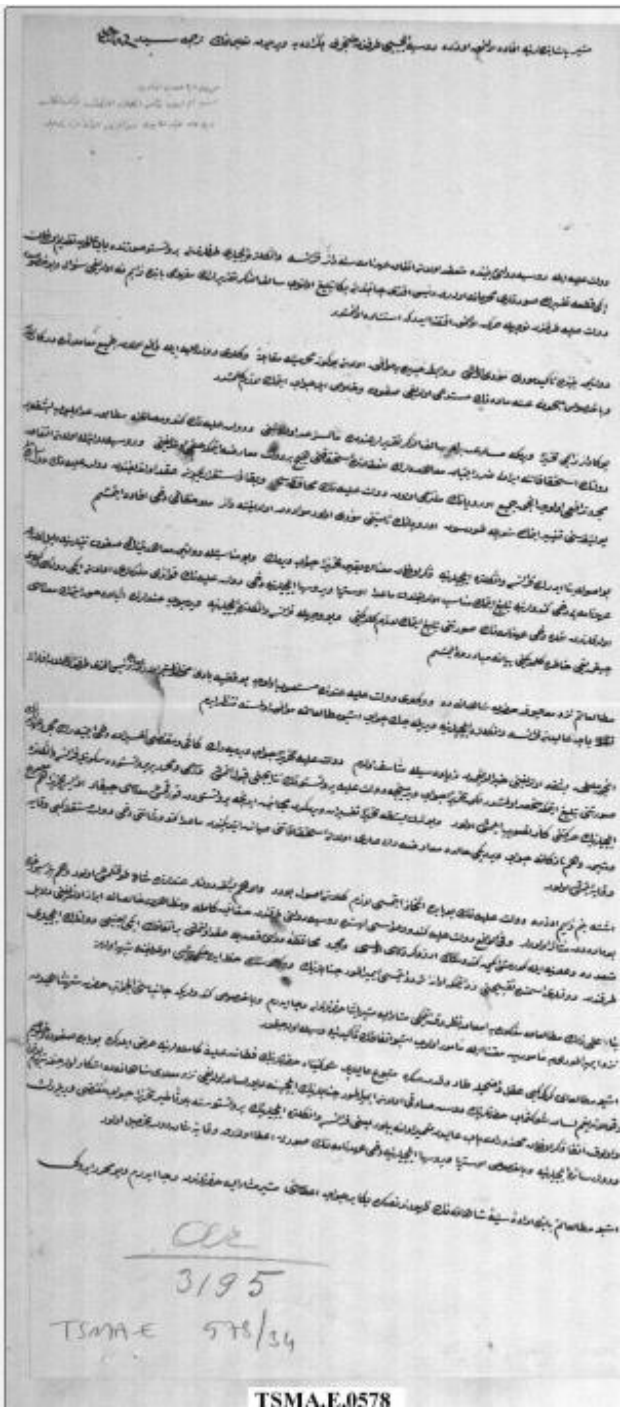
Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

EK-1:Rus elçisi tarafından Divân-ı Hümâyun Tercümanı Hançerli Beyzade'ye verilen talimatın tercümesi (TS.MA.e, 578/34).

Müşir Paşa bendelerine ifade olunmak üzere Rusya elçisi tarafından Hançerli Beyzade'ye verilen talimatın tercümesidir. 29 R 249

Devlet-i Aliyye ile Rusya devleti beyninde müteakkid olan ittifak ahidnâmesine dair Fransa ve İngiltere elçileri tarafından protesto suretinde Bâbıâli'ye takdim olunan iki kıta takrîrin suretleri mahramâne olarak Reis Efendi canibinden bana tebliğ olunup sâlif-üz-zikr takrîrlerin mefhumu bâbında re'yim ne olduğu sual ve bu hususta ve Devlet-i Aliyye tarafından ne vechle hareket olunmak iktiza eder ki istişare olunmuştur.

Devleteyn beyninde tekîd modeli müedda olmuş ve rabıt-ı cedîdeye muvafık olan bugün mahremiyete mukabeleten vükelâ-yı Devlet-i Aliyye ile vaki olan cemi-i muamelatımda derkâr olan ve bâ-husus mebhusun anh maddenin müstedi olduğu safvet ve hulusu ile cevap etmek lazım gelmiştir.

Buna dair re'yimi tahrîren vermeye müsaraat birle sâlif-üz-zikr takrîrler indimde mealsiz addolunduğunu ve Devlet-i Aliyye'nin kendü mesâlihine mutâbık ad edilip başka bir devletin istihkâkatında irâs-ı zarar etmeyen muâhedelerin inîkadında istihkâkını hiçbir devlet muâraza etmeye hakkı olmadığını ve Rusya Devletiyle olan ittifak mücerred tedafüü olup ancak cemî' Avrupanın mültezimi olan Devleti Aliyye'nin muhafazası ve bekâ ve istikrarı için akd olunduğundan Devlet-i Aliyye'nin düvel-i saire ile politikasını tağyir etmek şöyle dursun Avrupanın teminini müedda olur mevaddan olduğuna dair mülahazatımı dahi ifade etmişim.

Bu usule bina ederek Fransa ve İngiltere elçilerine zikr olunan manalara yakın tahrîren cevap vermek ve bu münasebetle devleteyn-i muahedeteynin safvet-i niyetlerine remil olarak ahidnâmeyi dahi kendülerine tebliğ etmek münasip olduğundan mâadâ Avusturya ve Prusya elçilerine dahi Devlet-i Aliyye'nin fevâid-i mültezimleri olan iki devletin vekilleri olduklarından anlara dahi ahidnâmenin suretini tebliğ etmek lazım geldiğini ve bu vechle Fransa ve İngiltere elçilerine vermeyüp indlerinde ispat-ı hak etmek manası çıkmadığı hatıra gelmediğini beyana mübaderet eylemişim.

Mütâlaâtım nezd-i meali-i vefd-i hazret-i şahânede ve vükelâ-yı Devlet-i Aliyye indinde müstasvib olup bu kasiye badi-i mahzuziyetim olarak bu babda reis efendi tarafından olan ifadata nazaran Bâbıâli'den Fransa ve İngiltere elçilerine verilecek cevap işbu mütâlaâtıma muvafık olmasına muntazırım

Ancak maslahat başka oluğunu haber aldığımdan ziyadesiyle müteessif oldum. Devlet-i Aliyye tahrîren cevap vermeyerek kafi ve muktezi tefsirât dahi etmeyerek mücerred ahidnâmenin suretini tebliğ etmeye munhasır olmuştur lakin tahrîren cevap vermeyince Devlet-i Aliyye protestonun netâyicini kabul etmiş ve resmi ve muharrer bir protestoda sükutuyla Fransa ve İngiltere elçilerinin hareketini keen tasvip eylemiş olur ve bundan başka tahrîren tefsirat vermekten mücânebet edince protestodan korkmuş manası çıkar o ise tahrîren hem musarrah ve metin ve hem nazikâne cevap verdiği halde muârazadan âri olan istihkâkatını sıyânet ettiğinden mâadâ kendü şanını dahi devlet-i müstakile gibi vikaye etmiş olur.

İşte benim reyim üzere Devlet-i Aliyye'nin bu babda ittihaz etmesi lazım gelen usul budur. Vallahim başka devletler indlerinde şana dokunulmuş olur ve hem Petersburg'da bu maddeden müetessir olurlar ve filvâki Devlet-i Aliyye kendü ve davası lehinde Rusya devleti tarafından hakkaniyet-i kâmile ve müzâheret-i halisâne ibrâz olunduğunu delâyil-i müteaddide ve alaniye ile görüşmüş iken kendisinin arzu gerdesi olması ve mücerred muhafaza-i devleti kasdıyla akd olunmuş bir ittifakın iki ecnebi devletlerin elçileri tarafından devletleri isminde takbihini red etmeye irâe-i tereddüd etmesi imparator cenablarının ve kendüsünün hazzedeceği bir şey olmadığına şüphe olamaz.

Binâenaleyh zalik mütalaat-ı mezkureye im'an-ı nazar-ı dikkat etmeyi müşarunileyh Müşir Paşa hazretlerine rica ederim ve bâ-husus kendüleri ki canib-i seniyyül-cevânib-i hazret-i şehinşâhiden nezd-i imparatoriye memuriyet-i mutena ile memur olup işbu ittifakın tekidine vesile olacaktır.

İşbu mütalaatı gereği gibi akl-ı vazıhıyla tarttıktan sonra metbu'-ı âlileri şevket-penâh hazretlerinin fetânet-i aliyye-i kamilelerine arz eyledik de bu babda safvet ve hulusum ve kullandığım lisan şevketmeab hazretlerinin reviş-i sadıkı olan imparator cenablarının elçisine layık-ı lisan olduğu nezd-i muallâ-yı şahânede aşikar olacağına şüphem yoktur ve ol vakit ânifen zikr olunan mahzurât Bâbıâli'den tamir olunabilir yani Fransa ve İngiltere elçilerinin protestosuna bila tehir tahrîren cevab-ı muktezi verilerek ve düvel-i saire elçilerine ve bâ-husus Avusturya ve Prusya elçilerine dahi ahidnâmenin sureti itâ olunarak vikaye-i şân-ı devlet tahsil olur.

İşbu mütalaatım babında irade-i seniyye-i şahânenin zuhurundan sonra bana bir cevap itâsını müşir-i müşarunileyh hazretlerinden rica ederim deyü muharrer idüğü.

EK-2: Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın padişahın ve valide sultanın hediyelerine teşekkürü (TS.MA.e, 731/43).

Devletlü inâyetlü âtufetlü refetlü meâli-i himem behiyyü'ş-şiyem efendim hazretleri

Hak-ı halisânemde nev be nev bidirig ve erzân buyurulan teveccühât-ı mübeyyiz-i âyât-ı hazret-i tacdarî iktizâ-yı âlisince muhlis-i müstedimlerini tâltif zımnında şeref-efzâ-yı sünuh ve sudûr buyurulan mübarek hat-ı hümâyun iltifat-mâkrun cenab-ı cihan-bânî bir kabza murassâ' seyf-i âli ve taraf-ı eşref-i hazret-i mühr-i ulyâdan olarak bir kıta murassâ' kutu mütehayyizâne havâs-ı

kurenâ-yı hazret-i şâhâneden mâbeyn-i hümâyun feyz-i meşhun cenâb-ı şehinşâhi baş kitâbet müstelzimü'l-mefhâretiyle mübâhî âtufetlü Tevfik Beyefendi hazretleriyle irsâl ve tesyîr buyurulmuş olduğunu şamil bir kıtâ lütûf nâme-i müşiraneleri enâmil-i zib-i tekrim ve iftihar oldukta hak-ı sitayiş-verânemde vukua gelen iltifat-ı celile-i aliyyenin ifâ-yı şükr ve mahmedetine ibtidâ ve hat-ı hümâyun mekârim-i meşhunun tazimat-ı layıka ve tekrimât-ı fâika icrasıyla telakki-i kabulüne ibtidâr ve itina birle tertib-i alay-ı ibcâl ve mir-i müşarunileyh hazretlerinin bulundukları mahalden makâr-ı hulusiyeden merasim-i istikbâl eda ve ikmâl kılınarak nur-efzâ-yı basıre-i hususiyetim olduğu anda hatavât-ı şükran ve tazarrûla evride-i iyâdi-i tâzim ve bâb-ı ibtihâl ve tekrim lede't-takbil ve't-telsim inâyet ve ihsan buyurulan bir kıta' murassâ' seyf-i âli dahi yed-i hazret-i müşarunileyh ile bend-i meyân-ı sadakat-resim kılınıp kâffe-i ulema ve sulehâ daima ve hutebâ ve saire bendegân-ı devlet-i aliyye-i müstemirü'l-bekâ hazır oldukları halde hat-ı hümâyun iltifat mâkrun alenen feth ve kırâat ve muhlis-i mütehassıslarından fazla cümle dâîyân ve bendegân-ı devlet-i aliyyenin mesâmi-i ubûdiyetleri lebriz-i şâdân ve meserret ve temâdi-i eyyâm-ı saltanat ve sermedi fer vü şükûh şevket-i cenâb-ı cihandârî duaları maruz-ı bargâh-ı isticâbet kılındığı akabinde müteaddid toplar endahtıyla ilân-ı ihsân-ı hazret-i mülükâneye mübaderet ve salüf-ül beyan murassâ' kutu dahi piraye-i bâlîn tefhim ve mefharet kılınıp bu nimet-i seniyyenin ibkâ-yı hak-ı teşekküründe acz ve kusurum derkâr olmasıyla beraber meluf ve mecbul olduğum üzere tahsil-ı rıza-yı meali-i iktizâ-yı hazret-i hilafetpenahi fariza-i zimmet muhâlasatım bilinmiş ve müşarunileyh hazretleri Nil vapuruna irkâben derbâr-ı şevket-karara iâde ve izâm kılınmış olduğu inşallahu teâlâ rehin-i âli mekârim ârâları buyrulduk da ba'dezîn dahi canib-i sitayiş verânem sunuf-ı teveccühât-ı saltanat-ı seniyye ve teradüf-i iltifat-i behiye ile meşmul ve muktaziyü'l-mukul buyurulmak lazıme-i şime-i mehâsin-i meşimeleridir. 3 N 57

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Gezen, N. (2025). "İktidar ve Mizaç: Memlûk Sultanlarının Karakter Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 344-356. **Gönderim Tarihi**: 19.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 20.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1661032

Yazar/Author

Nihal GEZEN*

Makale Adı/Article Name

İktidar ve Mizaç: Memlûk Sultanlarının Karakter Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme

Power and Temperament: An Evaluation on the Character Structure of the Mamluk Sultans

ÖZ

Tarihe konu teşkil eden her bir hadise, kendisine özgü farklı mizaç ve karakter yapılarına sahip birey yahut bireyler tarafından gerçekleştirilmektedir. Elbette ki tarihi olaylar ve bu olayların failleri arasında karakter yapısı gereği benzerlikler bulunsa dahi her bir tarihi olay ve faili, doğrudan kendi benliğine özgü mizaç ve karakter yapısı gereği hareket ederek eşsiz bir şekilde tarihe geçmektedir. Bu sebepten tarihi olayları anlamak adına öncelikli olarak tarihin öznesi konumunda olan insanı tanımamız/tanımaya çalışmamız önem arz etmektedir. Memlûk sultanlarının karakteristik özellikleri şüphesiz devletin siyasi tarihi üzerine tesir etmekteydi. Başka bir deyişle devletin siyasi, sosyal ve ekonomik politikalarında ve hadiselerinde sultanların karakteristik özelliklerinin imzası görülmektedir. Bu çalışmada kaynaklardan istifade edebildiğimiz ölçüde, insanların asıl tabiatlarını oluşturan mizaç yapıları üzerinden Memlûk sultanlarının karakteristik özelliklerini ve bu özelliklerin, sultanların iktidarları üzerindeki tesirini ele alacağız. Memlûk sultanlarının karakterlerini ele aldığımız bu çalışmada, sultanların karakter ve mizaç yapılarının, sultanların kendi iktidar dönemlerindeki siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik yapıya "olumlu" veya "olumsuz" anlamda etki ettiğini görmekteyiz. Çalışmada Bahri ve Burci Memlûk sultanları dönemleri, birbirinden ayırt edilmeksizin çalışmanın konusu bağlamında sultanların iktidarları üzerinden, çalışmanın asıl konusunu oluşturan ilgili kısımlar ele alınarak değerlendirilerektir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Sultanları, İktidar, Mizaç, Huy, Karakter.

ABSTRACT

Each event that constitutes the subject of history is carried out by an individual or individuals with different temperaments and character structures. Of course, even though there are similarities between historical events and their perpetrators due to their character structure, each historical event and its perpetrator goes down in history in a unique way, acting directly in accordance with its own unique temperament and character structure. For this reason, in order to understand historical events, it is important that we first know/try to know the person who is the subject of history. The characteristic features of the Mamluk sultans undoubtedly had an impact on the political history of the state. In other words, the signature of the characteristic features of the sultans can be seen in the political, social and economic policies and events of the state. In this study, to the extent we can benefit from the resources, we will discuss the characteristic features of the Mamluk sultans and the impact of these features on the power of the sultans, based on the temperament structures that constitute the real nature of people. In this study, where we discuss the characters of the Mamluk sultans, we see that the character and temperament of the sultans had a "positive" or "negative" impact on the political, military and socio-economic structure of the sultans during their periods of power. In the study, the periods of Bahri and Burci Mamluk Sultans are evaluated, without distinguishing from each other, through the power of the Sultans in the context of the subject of the study, by considering the relevant parts that constitute the main subject of the study.

Keywords: Mamluk Sultans, Power, Temperament, Habit, Character.

* Dr. Öğr. Üyesi. Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. nihalgezen@aksaray.edu.tr

Extended Abstract

The role of state administrators in the long or short term dominance of states is considerable. In other words, the role played by the ruler of the state directly affects the fate of the state. In this context, the policies of state administrators in administering the state and the decisions they make cannot be considered independently of their character structures and undoubtedly their lifestyles. So, in this case what qualities should a state administrator have in terms of character and temperament? If the ruler has a positive and impressive character, it is inevitable that his state and people will be affected by his positive qualities. Likewise, the same thing applies to the opposite situation.

Even if historical events are similar to each other, they can never be the same. As a matter of fact, time is not the same time. Even though each event that takes place in history seems to be a repetition of each other, it takes place in different time periods, in different conjunctures, and in parallel with these factors, by the actions of individuals with different temperaments and character structures.

Historians are not judges. What is important for us here is not what quality or temperament the Sultans should or should not have. As a matter of fact, historians are interested in what happened, not what should have happened, and no one can have all the qualities of being virtuous. However, a state administrator, with his character traits, is obliged to read the conjuncture of the time well, eliminate all obstacles that may endanger his power and manage the state in the most ideal way.

Each event that constitutes the subject of history is carried out by an individual or individuals with different temperaments and character structures. Of course, even though there are similarities between historical events and their perpetrators due to their character structure, each historical event and its perpetrator goes down in history in a unique way acting directly in accordance with its own unique temperament and character structure. For this reason, in order to understand historical events, it is important that we first know/try to know the person who is the subject of history. The characteristic features of the Mamluk sultans undoubtedly had an impact on the political history of the state. In other words the signature of the characteristic features of the sultans can be seen in the political, social and economic policies and events of the state.

If a ruler/sultan does not touch the property and honor of his people, people will be satisfied with him and his power. This is an issue of extreme importance to the sultan. Because it is not easy to organize an assassination plan against a sultan who is loved by his people, or even if the sultan is overthrown, he cannot be killed easily. Another thing we should also consider is; as the people are satisfied with the administration, the sultan gains influence among other emirs in terms of authority and power. Therefore it directly transfers its power and power to the administration of the state and the officials in the state administration.

In the Mamluk State, each sultan reigned according to his personality and character which were the manifestation of his own personality. The different temperaments and character structures of the sultans affected their ruling careers both positively and negatively. In this regard, the positive and negative course of their ruling careers caused them to experience different reign periods depending on their different qualities. It is seen that during the establishment of the state, in critical times concerning the state and even the Islamic world, sultans with a temperament and strong characteristics worthy of a sultanate were in the lead, and in times when the state was turbulent, sultans with a low profile that did not suit the sultanate were in the lead.

Even though the reign of the Mamluk sultans depended on many factors, we must state that "time and fortune" also had an important effect here. In other words, although it is extremely important for the sultans to have a character and temperament worthy of the sultanate, at the same time, it is inevitable that the favorable conditions/environments/conjuncture accompany this but the quality and extent of this seem to be an important factor contributing to the power of the sultans.

In this study, to the extent that we can benefit from the resources, we will discuss the characteristic features of the Mamluk sultans and the impact of these features on the power of the sultans, based on the temperament structures that constitute the real nature of people. In this study, where we discuss the characters of the Mamluk sultans, we see that the character and temperament of the sultans had a positive or negative impact on the political, military and socio-economic structure of the sultans during their periods of power. In the study, the periods of Bahri and Burci Mamluk sultans are evaluated, without distinguishing from each other, through the power of the sultans in the context of the subject of the study, by considering the relevant parts that constitute the main subject of the study.

Giriş

Karakter ve mizaç kelimeleri, birbiriyle iç içe olan ancak aynı anlamı ifade etmeyen kavramlardır. Karakter; kişinin ayırt edici niteliği, bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayırt eden temel nitelikleridir. Mizaç ise; "huy, yaratılış, tabiat" manasına gelmekte olup, kişinin doğuştan getirdiği bedensel ve duygusal özelliklerini kapsayıp, kolaylıkla değişmeyen kişilik özellikleri anlamına gelmektedir. Bir insanın kişilik özelliklerine etki eden pek çok faktör söz konusudur (Bayar, 2019: 57-58).

İslam tarihi kaynaklarında insanların kişilik özelliklerine dair kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan en kapsayıcı olanı nefs olmakla beraber mizaç gibi bir insanın kişiliğinin çeşitli yönlerini anlatan kavramlar da söz konusudur (Hökelekli, 2010: 297). İslam düşünürü ve âlimi Gazali'ye göre mizaç; insanın karakter özelliklerinin ve yatkınlıklarının genel ifadesidir. Bu bağlamda mizaç, insanın kendisine özgü karakter yapısı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mizaç, birbirinden farklılık arz eden karakter özelliklerine işaret etmektedir (Ergün, 2020: 23, 36).

İslam düşünce tarihinde bir diğer önemli isim olan İbn Haldun'a göre ise insanlar, yaşadıkları coğrafyadan ve toplumun kültüründen bağımsız bir şekilde düşünülemez. Bu sebepten insanların farklı iklimlerde ve coğrafyalarda yaşam sürmesi, onların farklı mizaç yapılarında olmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda insanın kişiliğinin oluşumunda iklim, coğrafya, beslenme, sosyal çevre ve eğitim gibi faktörler insanların mizaçlarına etki eden unsurlar olarak yer almaktadır (Bayar, 2019: 53-54).

Tarihin öznesi konumunda olan insan, tarihe konu olan tüm hadiseleri, kendi karakter yapısı ve mizacı üzerinden kendisindeki tüm potansiyel nitelikleri ölçüsünde yaklaşım göstererek gerçekleştirmektedir. Bu ise bizlere tarihi hadiselerin faillerinin, bizzat kendi benliklerine ait olan mizaç ve karakter yapılarına isnat ederek hareket ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla tarihi ve tarihi olayları tam manasıyla anlamamız, ancak insanı doğru bir şekilde ele alıp, tanımakla mümkün gözükmektedir. Bu çalışmada, insanların asıl tabiatlarını oluşturan mizaç üzerinden Memlûk Sultanlarının karakteristik özellikleri ve bu özelliklerin onların iktidarları üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

1. Memlûk Sultanlarının Mizaç Yapıları ve Karakteristik Özelliklerinin Siyasi Hayatları Üzerindeki Etkisi

Devletlerin uzun veya kısa sürede hâkimiyet sürmelerinde, devlet yöneticilerinin rolü azımsanmayacak ölçüdedir. Başka bir deyişle, devletin yöneticisinin oynadığı rol, devletin kaderine doğrudan etki etmektedir. Bu bağlamda devlet yöneticilerinin devleti idare etme politikaları ve aldıkları kararlar, onların karakter yapılarından ve şüphesiz yaşam tarzlarından bağımsız olarak düşünülemez. Peki bu durumda bir devlet yöneticisi karakter ve mizaç olarak hangi nitelikleri taşımalıdır? Yönetici, "olumlu" ve etkileyici bir karakter yapısına sahip ise, devletinin ve halkının onun bu olumlu vasıflarından etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu halin aksi olan durum için de aynı şey söz konusudur.

Ortaçağda devletin yöneticisi konumunda olan sultanların, kendilerine özgü bir karakteri, bariz bir şekilde öne çıkan bir veya birden fazla niteliği mevcuttur. Bu nitelikler; cömertlik, cimrilik, şefkat, acımasızlık, merhametlilik, sözünün eri olmak veyahut olmamak, öfkeli olmak, kibirli olmak, gururlu olmak, şehvete düşkünlük, iffetli olmak, dürüstlük, ciddi olmak, yumuşak olmak, dindar olmak veyahut "imandan yoksun olmak" gibi. Bunlara çok sayıda farklı hasletler de eklenebilir. İktidar bağlamında insan doğasına özgü bu niteliklere/huylara bakacak olduğumuz zaman, bunların sultanların iktidarlarına doğrudan etki etmesi kaçınılmazdır. İnsanlar tarafından "olumlu" veya "olumsuz" olarak ölçülendirilen bu nitelikler, sultanların tarihe ne şekilde iz bıraktıklarını belirlediği gibi onların iktidarlarının ne ölçüde kalıcı olacağı yani iktidarlarının niteliği ve ne kadar sürebileceği gibi hususlarda doğrudan bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, belirtmiş olduğumuz bu niteliklere sahip olan sultanlar, devletin içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak iktidarlarının sonunu hazırlayabildikleri gibi aynı zamanda iktidarlarının uzun süreli ve emniyetli bir şekilde devam etmesine dolayısıyla devletlerinin de refah bir şekilde varlık göstermesine katkı sağlayabilmekteydiler (Machiavelli, 2020: 71).

Devletlerin ve insan topluluklarının kaçınılmaz duygusu olarak karşımıza çıkan iktidar tutkusu ise, insanoğlunun en güçlü güdülerinden biridir. Ancak bu güçlü güdü, herkeste aynı düzeyde değildir. İnsanların karakter ve mizaç yapılarına bağlı olarak geliştirdikleri rahatlık, zevke düşkünlük ve onaylanma güdüsü gibi temel faktörler bu eşitsizliğin sebeplerinden görülmektedir (Russel, 2013: 14).

İktidar arzusu/isteği bir hayli yüksek olan iktidar sahibi yahut iktidara talip olan kişi, bu isteğine paralel ölçüde eşlik eden baskın bir karakter yapısı ile devleti yönetmektedir. Memlûk Devleti sultanlarından, Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî (1250-1257) karakter yapısı gereği, sultan olarak Memlûk tahtına geçirilmiş ve yine aynı şekilde sahip olduğu niteliklere ve karakter yapısına bağlı olarak kendisinden beklenilenin aksine uzun bir müddet Memlûk tahtında hâkimiyet sürmüş bir sultandır. Bilindiği gibi Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî, Memlûk emirlerinin de ortak kararıyla Şecerüddür'ün saltanat tahtını, kendisine devretmesi neticesinde saltanatın başına geçirilmişti (İbn Tağrıberdî, 1956: VI/374). Memlûk emirleri arasında İzzeddin Aybek et-Türkmânî, karakter yapısı itibariyle cömertliği, dindar oluşu ve görüşlerinin isabetli olması ile bilinmekteydi. Ancak onun sahip olduğu bu karakter özellikleri, onu tek başına saltanata taşıyan faktör olmamıştır. Nitekim Aybek et-Türkmânî'ye sıra gelinciye kadar Bahri Memlûklerin içerisinde saltanat tahtına geçebilecek her biri birbirinden kuvvetli ve önde gelen emirler bulunmaktaydı. Emir el-Faris Aktay el-Cemadar, Baybars el-Bundukdari, Sunkur er-Rumi ve Kalavun gibi. Üstelik İzzeddin Aybek et-Türkmânî, onlar gibi Bahri Memlûk grubundan dahi değildi (İbn Tağrıberdî, 1956: VI/375; Makrizî, 1997: I/464).

Burada adı geçen Memlûkler, İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yi, bir nevi kolay lokma gibi gördükleri için onu geçici olarak bir süreliğine başa geçirmişlerdir. Başka bir deyişle Bahri Memlûkler, İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yi istedikleri an tahttan indirebileceklerini düşündükleri için onu saltanat tahtına taşımışlardır. Çünkü onlar, aralarındaki rekabetten dolayı içlerinden birini sultan olarak seçememişlerdir. Neticede İzzeddin Aybek et-Türkmânî başa geçtikten hemen sonra söz konusu emirler, Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî'ye muhalefet ederek onun yerine, Eyyubilere mensup olan birisine sultan olarak itaat etmenin Memlûkler için daha iyi olacağını iddia ederek bunun için ayaklanmışlardır (İbn Tağrıberdî, 1956: VI/375; Makrizî, 1997: I/464). Ancak Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî, tabiri caizse adeta çetin bir ceviz çıkmış, onlara kolay lokma olmadığını göstermiştir. İktidarı üzerinde oluşan bu sorunu göstermelik olarak Eyyubi ailesine mensup olan el-Eşref Musa'yı kendi saltanatına bir süreliğine ortak yaparak oluşan bu sorunu çözüme kavuşturmuştur. Neticede o, yedi yıl süren saltanatı döneminde, içeride ve dışarıda karşılaştığı tüm zorlukların üstesinden gelmeyi başarmış bir sultandır. Sultan İzzeddin Aybek et-Türkmânî, tarihçi Makrizî'nin tasvirine göre, dirayetli, cesur ve kan dökmeye meyilli bir karakter yapısına sahip idi (Kalkaşendî, 1941: III/434; Makrizî, 1997: I/494; Kopraman, 2005: 560-562). Nitekim onun karakter yapısı gereği, karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilecek bir donanıma sahip olması, onun başarılı ve etkili bir şekilde saltanat dönemi geçirmesinde etkili olmuştur.

Diğerlerinden farklı olarak iktidar isteğinin daha baskın bir şekilde ön plana çıkmasıyla beraber mevcut siyasi olayları yönetme ve yönlendirme kabiliyetinin de aynı doğrultuda ön plana geçtiği bilinmektedir. Elbette ki bu durum, baskın bir karakter yapısının hem nedeni hem de sonucu olması itibariyle ortaya çıkan bir husustur. Memlûklerde bu şekilde tezahür eden en bariz saltanat örneği olarak karşımıza, Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) ve Sultan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir (1309-1310) çıkmaktadır. Bilindiği üzere Sultan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir, Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un ikinci (1299-1309) ve üçüncü (1310-1341) saltanat dönemlerinin arasında, Mısır saltanat tahtında hâkimiyet sürmüş bir Memlûk Sultanıdır.

Dolayısıyla Sultan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir saltanatı, en-Nasır Muhammed b. Kalavun'dan, onun kendi isteği ile saltanatı terk etmesi neticesinde devralmış ve yine aynı şekilde saltanat tahtını kendisinden daha fazla istemesi neticesinde saltanatı ona kaptırmıştır (İbn Tağrıberdî, 1956: IX/3; Makrizî, 1997: II/424). Şöyle ki Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun ikinci saltanatı zamanında, üstâdüddârı olan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir ve saltanat naibi

Sellar'ın kendisi üzerindeki artan baskıları neticesinde hac bahanesi ile Kerek'e gitmiş ve saltanattan çekilmişti (İbnü'l İmâd, 1991: VII/35; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: II/346, 462; İbn İyâs, 1960: I/106-109, 124). Böylelikle yaklaşık on yıl kadar hâkimiyet süren Sultan en-Nasır Muhammed'in yerine, ümeranın ortak kararıyla Baybars el-Çaşnigir geçirilmişti (İbn Tağrıberdî, 1956: VIII/232; Makrizî, 1997: II/424, 429; Kopraman, 1992: 224; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: II/474). Sultan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir, uzun süreli olmayan iktidarı üzerindeki en büyük tehlikenin, Memlûk emirleri arasında nüfuz sahibi olan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'dan mütevellit olduğunun farkındaydı. Bu süreçte en-Nasır Muhammed b. Kalavun başlangıçta, Sultan Baybars el-Çaşnigir'e tabi olup ona muhalif olmadığını beyan ederek kendisini açık etmemiştir. Ancak en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un, memlûkleri ile Kerek'te sık bir şekilde ava çıkması ve diğer Halep, Hama, Tarablus ve Safed naipleriyle olan sıkı irtibatı ve onlardan destek alması, Sultanın bu meseleye dair oldukça fazla mesai harcamasına sebep olmuştur (Makrizî, 1997: II/429, 432). Ne var ki Sultan Rükneddin Baybars el-Çaşnigir, onun artan nüfuzu karşısında otoritesini ve gücünü muhafaza edemeyerek, acziyet içerisine düşmüştür.

Bu sebepten dolayı kendisinden önce hüküm süren Memlûk Sultanlarında görülmemiş bir şekilde saltanatı için çok fazla çaba sarf etmeden, saltanattan kendi iradesiyle vazgeçmiştir (Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: II/487). Nihayetinde en-Nasır Muhammed b. Kalavun, planlı siyasetinin sonucunda kendisine bağlı adamlarının ve halkın da kendisini desteklemesi neticesinde Kerek'ten Dımaşk'a ve oradan aldığı büyük destekle ve kendisine duyulan sevginin gücüyle Mısır'a ulaşmayı başarmıştır. Nitekim Sultan, Dımaşk'ta en-Nasır Muhammed b. Kalavun için okunan hutbeyi de işitmesiyle birlikte saltanattan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'dan af dileyerek feragat etmiş ve hazineden yüklü miktarda para alarak Kahire'den kaçmıştır. Böylelikle Mısır tahtını, iktidarı ondan daha fazla arzulayan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'a kaptırmış ve böylelikle en-Nasır Muhammed b. Kalavun üçüncü sefer saltanatın başına geçmiştir (İbnü'l İmâd, 1991: VIII/36). Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un akıllıca, istikrarla ve tedbirle hareket ettiği karakter yapısı, hiç şüphesiz onun Memlûk Devletinin başına üç sefer geçmesinde ve üçüncü sefer başa geçtiğinde ise, ülkesinin her anlamda mamur hale gelmesinde ve devletin diğer devletler nazarında önemli bir yer edinmesinde etkili olmuştur. Sultanın sahip olduğu bu olumlu hasletleri, onun aynı zamanda haliyle olumsuz manada, insanlara karşı güven duymamasına ve intikam alan bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Tüm bunlarla beraber Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun, âlimlere değer veren bir sultandı. Ayrıca o, zirai ve imari faaliyetlere önem vermiş ve bu alanlarda onun saltanatı zamanında çok sayıda eser ortaya konmuştur (İbn Tağrıberdî, 1956: IX/3; Makrizî, 1997, II/429-432, 439, 442; İbn İyâs, 1960: I/112-116; Kopraman, 1992: 224; Kāsım, 2022: 544, 545). Sultan halk tarafından da sevilmekteydi. Bu da onun uzun süre iktidar sürmesinde etkili olan faktörlerden biriydi (Özkan, 2020: 155).

Her bir iktidar kendisine özgü olup, daimi olarak bir halden diğer bir hale bürünerek devamlılık arz eden bir yapı sergilemektedir. Bununla beraber her bir iktidar, tabii olarak kendisinden sonraki iktidar/iktidarlar için beklentiler doğurmaktadır (Machiavelli, 2020: 15). Bu husus, tarihte kurulan her bir devlet ve bu devletlerde varlık gösteren ayrı ayrı her bir saltanat dönemi için geçerlidir. Biz konumuz bağlamında bu hususun bariz bir biçimde sultanların kendi mizaç ve karakter yapılarına muvazi olarak gelişim gösterdiği saltanat örneklerini ele alacağız. İlk olarak Sultan Kutuz'un (1259-1260) saltanat dönemine bakacak olursak Sultan Kutuz, Memlûk Devleti Sultanları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki o, saltanat dönemi öncesi ve sonrasında sergilediği siyasi ve askeri zekâsı, dirayeti ve cesur karakter yapısı ile sadece Memlûk devletinin değil diğer Türk-İslam devletlerinin de önde gelen isimleri arasında yer almaktadır. Devletin, onun saltanatı zamanındaki en büyük sorunu, Moğol tehdidi ve tehlikesiydi. Sultan Kutuz bu tehlikeyi, sarsılmaz bir inançla, askeri dehasıyla, askerleri üzerindeki etkileyici hatiplik yönü ve yiğitliği ile bertaraf etmiş bir Memlûk sultanıdır. Onun saltanatı zamanında cereyan eden Ayn Calut savaşı ise bunun en canlı kanıtıdır (İbn İyâs, 1960: I/77, 78; Yiğit, 2015: 30, 32-37).

Ayn Calut savaşı ile Mısır ve Suriye coğrafyasını kurtararak, İslam dünyasının üzerindeki büyük tehlikenin atlatılmasında öncü ve lider olan Sultan Kutuz'un haklı olarak kazandığı büyük başarısı ve şöhretinin ardından onun yerini alacak sultanın da en az onun kadar başarılı olması umulurdu.

Nitekim böylesine cesur, kuvvetli ve başarılı bir sultanı, tertiplediği bir suikast planıyla ortadan kaldırma cesaretini gösteren Baybars el-Bundukdari, iktidarı zamanında gerçekleştirdiği askeri, siyasi ve diğer alanlardaki uygulamaları ile selefinden aşağı kalmayıp bilakis Memlûkler ve İslam dünyası adına önem arz eden isimler arasında yer alma fırsatına nail olmuş bir sultandır. Nitekim o bu minvalde, saltanatın başına geçmeden evvel ve sonrasında devlet için önem arz eden hizmetler ifa etmiştir (İbn İyâs, 1960: I/77, 78; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: I/88). Baybars el-Bundukdari, sultan olmadan önce İslam tarihi açısından son derece kritik olan Haçlılara karşı kazanılan Mansura ve Moğollara karşı kazanılan Ayn Calut savaşında önde gelen Memlûkler arasında yer almıştır. Sultan Baybars el-Bundukdari, harp meydanlarında ön saflarda savaşmaktan hiç geri durmamıştır.

Memlûk sultanları içerisinde mümtaz bir yere sahip olan Sultan Baybars, karakter yapısı itibariyle de saltanata layık bir sultan olduğunu ispatlamıştır. O, sağlam bir bünyeye, sarsılmaz bir iradeye, heybetli bir yapıya, eşi benzeri görülmemiş bir cesarete ve keskin bir zekâya sahipti. Sultan Baybars adaletle devletini yönetmiştir. Devlet teşkilatı içerisinde gizliliğe oldukça önem vermiştir. Onun karakteristiktik olarak diğer olumlu özellikleri; zevk ve eğlence hayatına karşı uzak olması, iktidarı zamanında fuhuşun ve alkolün önünü almak için ciddi manada adımlar atması, başta bir fert ve devlet başkanı olarak şeriatın hükümlerine özen göstermiş olması onun en baskın karakter özellikleri arasında yer almaktadır (İbnü'l İmâd, 1991: VII/610-611; Yâfiî, 1997: IV/122-123; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: I/238; Yiğit, 2015: 54-55; Özbek, 2018: 159-161). Sultan Baybars, tüm bu olumlu özelliklerinin yanı sıra devletin imarına önem vermiştir. Çok sayıda cami, medrese, imaret, hastane ve tekke yaptırıp bu eserlere vakıflar tahsis etmiştir. Yenilenmesi gereken cami ve medrese gibi yapıları güçlendirmiştir. Aynı zamanda ordunun teçhizatına ciddi miktarda mali bütçe ayırmış ve denizciliğe de önem vermiş bu bağlamda Kahire, İskenderiye ve Dimyat tersanelerini genişletmiştir. Öyle ki devrinin en mükemmel savaş alet ve araçları, onun imalathanelerinde yapılmaktaydı (İbn İyâs, 1960: I/90-91; Yiğit, 2015: 56).

Yöneticilerin/Sultanların sahip oldukları ve sergiledikleri olumlu karakteristik özellikleri, onların iyi bir şekilde tarihe not düşülmelerine sebep oluşturur. Bu bizler için onların iktidarları dönemindeki atmosferin ne yönde olduğunu anlamamız açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Memlûk Devleti'nde ön plana çıkan devlet yöneticilerinden Sultan Berkuk (1382-1389, 1390-1399) karakter yapısı gereği, adil, cömert, vakar ve hilm sahibi bir sultan olarak bilinmektedir. Her ne kadar onun başa geçtiği zamanda Mısır, şiddetli bir biçimde ekonomik sıkıntı içerisine girmiş olsa dahi Sultan Berkuk, halkın sevgisini kazanmış bir sultandı (İbnü'l İmâd, 1991: VIII/649). Devlet işlerini bizzat yakından takip ederdi. Fıkhi bilgisi sebebiyle davaları kolay bir şekilde neticeye bağlardı. Kendisi de zamanın ilimlerine vakıf olan Sultan Berkuk, ulemaya karşı son derece saygı gösterir, huzuruna giren fakihleri ayakta karşılardı. Mısır tahtına iki sefer geçen Sultan Berkuk siyasi hayatı boyunca yaşadığı olaylardan edindiği tecrübe ile her daim ihtiyatla hareket eden bir yapı içerisine bürünmüş ve bu minvalde devlet işlerini her daim ihtiyatla sıkı kontrol ile idare etmiş ve küçük çaplı olsa dahi tedbir almayı hiçbir zaman elden bırakmamıştır (Tekindağ, 1992: 511-512; Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: III/22).

Memlûk Sultanlarından Sultan Çakmak (1438-1453) da dönemin kaynaklarında olumlu özellikleri ağır basan bir Sultan olarak bahsedilmektedir. Sultan Çakmak on beş yıl süren iktidarı döneminde, öncelikle kendisine yönelik isyan girişimlerini bertaraf ederek içeride ve sonrasında dışarıda başarılı bir siyaset takip etmiştir. Onun saltanatı zamanında devlet, emniyet içerisindeydi (Çubukcu, 1993: 192, 193). Sultan Çakmak kaynaklarda iyiliksever, cömert, adil, dindar, iffetli, mütevazı ve adil yapısıyla tanıtılmaktadır. Sultan Çakmak'ın bu karakteristik özellikleri, onun halkının onayını almasına ve devletinin de olumlu yönde hâkimiyet sürmesine ve dolayısıyla halkının sevgisini kazanmasına sebep olmuştur. Kendisi de fıkıh ilminde ihtisas sahibi biri olan Sultan Çakmak, ilim adamlarına karşı son derece cömert davranmıştır. Vefat ettiğinde arkasında çok fazla miktarda mal ve mülk bırakmamıştır (İbn Tağrıberdî, 1998: I/246; Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: V/382-383; Sobernheim, 1991: 6; Yiğit, 2015: 60).

Sultan Çakmak'tan sonra Mısır tahtına bir buçuk ay kadar kısa bir süreliğine oğlu geçse dahi emirler onu tahttan indirmişler ve yerine Seyfeddin Aynal (İnal)'ı çıkarmışlardır. Sultan

Seyfeddin Aynal (1453-1461) saltanatı süresince, siyasi tecrübesiyle ülkesine müreffeh bir dönem yaşatmayı başarmıştır (Âşûr, 1992: 286; Çubukcu, 1993: 193). O, Memlûk sultanları içerisinde mali açıdan paranın ayarını düzeltmesi ile ön plana çıkmış bir sultandır. Nitekim dönemin kaynaklarında Sultan Seyfeddin Aynal, fıtrat olarak halim selim bir mizaçta, mert, yiğit, keskin zekâlı, cesur ve saygın olarak tanıtılmaktadır. Bu vasıflarına ilaveten savaş sanatlarından iyi anlaması gibi olumlu özellikleri ile tarih sayfaları arasında yerini almıştır (Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: VI/102; Tomar, 2004: 64; Yiğit, 2015: 117). Sultan Seyfeddin Aynal, gerek karakter yapısı gerekse diğer bakımlardan devletin, selefi döneminden aşağıda kalmaması hususunda saltanata yakışır bir Sultan olduğunu ispatlamıştır. Ondan sonra başa geçen oğlu Ahmet'te dört ay süren saltanatı döneminde, tıpkı babası gibi saltanata yakışır bir sultan olduğunu göstermiştir. Ancak zaman, onun daha fazla saltanat sürmesine mani olmuştur (Yiğit, 2015: 117-118). Buradan saltanat için bazen gerekli olan tüm şartlara haiz olunsa dahi sultanların iktidar sürelerinin, tüm bu şartların ötesinde esasında ilahi sistemin planına bağlı olarak şekillendiğine de şahit olmaktayız.

1461-1467 yılları arasında hâkimiyet süren Memlûk Sultanı Hoşkadem'in saltanatı zamanında, büyük askeri faaliyetler söz konusu değildi. Ayrıca devletler arası ilişkilerde de bir hareketlilik görülmemiştir. Ancak Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerde sorunlar mevcuttu. Sultan Hoşkadem, saltanat dönemi boyunca kendi memlûklerinden kaynaklanan problemler ile bazı güçlü Arap kabileleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Sultanın ticareti tekelinde tutmak istemesi ve bu minvalde koyduğu vergiler, hem şehir halkına hem de bedevilere ağır gelmiş ve dolayısıyla huzursuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Tüm bunlarla beraber onun saltanatı zamanında devlet, sakin bir dönem içerisinde bulunmaktaydı. Nihayetinde 1467 yılında vefat eden Sultan, kaynaklarda zeki, sabırlı, âlimleri koruyan ve iyi bir savaşçı şeklinde tasvir edilmektedir (Özcan, 1998: 249-250).

Sultan Kayıtbay (1468-1496), Burci Memlûk Sultanları içerisinde en uzun süre Mısır tahtında kalan kişidir. Onun saltanatı zamanında devletin en önemli meselesi; Osmanlı Devleti ile olan mücadele idi. Sultan Kayıtbay otuz yıla yakın bir süre devam eden iktidarı döneminde devletini tüm zorluklara rağmen en iyi şekilde idare etmeyi başarmış bir sultandır. Sultan Kayıtbay, karakter yapısı gereği celali bir mizaca sahipti. O dirayetli, vakur, adil, cesur, ileri görüşlü, cengâver, mahir olarak bilinmektedir. Seyahat etmeyi seven bir sultandı. İlme ve ilim adamlarına değer verirdi. İmar işlerine de oldukça önem vermiştir. Onun, devletin içinde bulunduğu maddi sıkıntılara rağmen Mısır Suriye ve Hicaz'da inşa ettirdiği cami, medrese, tekke köprü ve kale gibi pek çok eserlerden bazıları günümüze ulaşmıştır (Gazzî, 1997: I/300; Âşûr, 1992: 287). Ancak devletin askeri seferler vs. sebeplerden kaynaklı olarak içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara ilave olarak sultanın inşa ettirmek istediği mimari yapılar için kaynak bulmak adına uyguladığı vergiler, ilgili muhatapları, zengin ve fakir halkı bir hayli sıkıntıya sokmuştur (İbnü'l İmâd, 1991: X/161; Yiğit, 2022: 80-81).

Akıllı bir sultanın kaçınması gereken en önemli ve öncelikli olan şey; insanların kendisinden ve iktidarından nefret duymamalarını sağlamaktır. Sonrasında ise; kendisini küçük düşürecek şeylerden kaçınmasıdır (Machiavelli, 2020: 78, 82; Âşûr, 1992: 291-292). Elbette ki bir devlette bu hususta başarılı olan ve olmayan farklı iktidar dönemlerine şahit olmak son derece normal bir durumdur. 1294-1296 yılları arasında saltanat süren Moğol asıllı Sultan Zeyneddin Ketboğa halkın ve ümeranın tepkisini ve nefretini üzerine çekmiş sultanlar arasında değerlendirilebilir. Nitekim o, İlhanlılardan Memlûklere sığınan Uyratları, çok iyi karşılayıp, yaklaşık 10 bin kişilik bu mülteci grubu devletin değişik merkezlerine dağıtmıştır. Üstelik onlardan henüz İslam dinine girmemiş olan emirleri, bazı önemli devlet görevlerine tayin etmiştir. Sultanın bu tavrı, halka çok ağır gelmiştir. Onların bu gayrimüslim emirleri şikâyetleri ise bir netice vermemiştir. Sultanın tahrik ettiği bu sıkıntılara aynı yıl vuku bulan büyük bir kıtlık da eşlik etmiş ve yaşanılan ekonomik sıkıntılar hat safhaya ulaşmıştı. Tüm bunların beraberinde Sultanın emirler ile de arası açıldı. Çünkü Sultan, kendi tayin ettiği emirlere daha yakındı. Neticede Sultanın kendisinin aleyhine yönelik olan tüm politikaları iktidarına ve hayatına mal oldu (Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: II/326-331; İbn İyâs, 1960: I/110-112; Kanat, 2019: 47-49).

Memlûk Devleti'nde bilhassa Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un oğulları (1341-1361) ve torunları döneminde (1361-1382) başa geçen Memlûk sultanlarının yaşları oldukça küçük olup, onlardan bir çoğu devleti idare edebilecek donanıma ve tecrübeye sahip değildi. Üstelik bu süreçte tahta oturan sultanların büyük bir çoğunluğu bir sultana yakışmayacak şekilde bir yaşam tarzına sahiptiler. Bu sebepten sultanlar çoğunlukla ümeranın nüfuzu altındaydı. Nitekim bu sebepten dolayı sık bir şekilde taht değişiklikleri yaşanmaktaydı (Kopraman, 2005: 613, 619). Bu minvalde Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un oğulları döneminin ilk Sultanlarından Seyfeddin Ebubekir el-Mansur'un (1341) iktidarı zamanında devletin idaresi, onu saltanat makamına taşıyan emir Kusun'un idaresindeydi (İbnü'l İmâd, 1991: VIII/640). Sultan karakter yapısı itibariyle kaynaklarda "düşük karakterli" olarak tavsif edilmiştir. Aynı şekilde Sultanın çevresi de "düşük karakterli" insanlar ile tasvir edilmiştir. Sultan gecelerini tebdili kıyafetle sarhoşlar ile geçirmesi sebebiyle kendisi hakkında sultanlığa yakışmayan birisi olarak tarihe geçmiştir. Nitekim onun saltanatı döneminde emirler üzerinde otorite sağlayamaması, emirler arasındaki nüfuz çekişmelerini arttırmıştır. Nihayetinde onun bu hali saltanatının iki ay gibi bir sürede son bulmasına yol açmıştır (Kopraman, 2005: 613-614).

en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un oğullarından bir diğeri olan Sultan Şihabeddin en-Nasır (1342) da devlet işlerinden uzak bir sultandı (İbnü'l İmâd, 1991: VIII/640). Zamanını sefahat âlemlerinde geçirmekteydi. Sultanın bu hayat tarzı onun emirler ile arasının açılmasına yol açtı. Üstelik Sultanın devleti Kahire'den değil Kerek'ten yönetmeye kalkması ise, Sultanın otoritesini iyice sarsmıştır. Bu esnada Sultan, emirlerden bir kısmını tutuklatmıştır. Ayrıca Sultanın halk ile ilişkisi de iyi değildi nitekim halk tarafından sevilmemekteydi. Neticede tüm bu sebepler doğrultusunda Sultan tahttan hal edilmiştir (Kopraman, 2005: 614).

Sultan Seyfeddin I. Şaban el-Kamil (1345-1346), Memlûk Devleti Sultanları içerisinde en liyakatsiz sultan olarak bilinmektedir. O, saltanata yakışmayan bir kişilik olarak tarihe geçmiştir. Emirlerin elinde oyuncak olma korkusu sebebiyle çok sayıda emiri suçsuz yere tutuklatmıştır. Devlet işlerinden son derece uzak olup, eğlence hayatına düşkündü. Çeşitli oyunlar, hamam eğlenceleri, iddialı yarışlar, horoz dövüşleri onun başlıca meşgalelerindendi. Ayrıca son derece müsrif idi. Tüm bunlar ümeranın kendisinden nefret duymasına yol açtığı gibi tarihe de bu şekilde not düşülmesine sebep olmuştur (Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: I/146; Kopraman, 2005: 615). Sultan Seyfeddin I. Şaban el-Kamil'den sonra başa geçen Sultan Zeyneddin I. Haccî el-Muzaffer (1346-1347) de kardeşleri gibi "sultanlığa yakışmayan" bir karakter yapısına sahipti. O da tıpkı kardeşleri gibi kendisini oyun ve eğlenceye vermişti. Ayak takımından kişilerle düşüp kalkmaktaydı. Emirler onu, yaşantısı hakkında uyarmışlardır. Ancak Sultan onların uyarılarını ciddiye almamıştır. Üstelik tehditle karşılık vermiştir. Neticede ona muhalif olan ümera, Sultanın hayatına ve saltanatına son vermiştir (Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: I/153-154; Kopraman, 2005: 615).

Sultan Selahaddin es-Salih (1351-1354), tarihi kaynaklarda saltanat döneminde sadece ismen saltanat sürmüş, kendisini oyun ve eğlenceye vermiş, düşük karakterli ve kötü ahlaklı bir sultan olarak tarihe geçmiştir (Kopraman, 2005: 616).

Sultan Nasırüddin Hasan en-Nasır (1347-1351/1354-1361), koyduğu bazı vergilerle halkının, maaşlarını azaltması sebebiyle de emirlerden bir kısmının düşmanlığını kazanmıştı. Sonunda emir Seyfeddin Yelboğa, başlattığı bir isyan neticesinde onu tahttan indirmiştir. O ihtiyatlı, cömert ve cesur bir hükümdardı. Âlimlere ve fakihlere karşı çok iyi davranır ve onlarla birlikte ilmi toplantılara katılırdı. İmar işlerine de son derece düşkündü. Hatta bazı tarihçilere göre imar işleri için yaptığı harcamalar hususunda haddi aşmış, bu tavrı tahttan indirilmesinin sebepleri arasında ciddi bir sebep teşkil etmiştir (Abdulbâsıt el-Malatî, 2002: I/273; Kopraman, 2005: 616-617).

Sultan Ferec (1399-1405/1405-1412) iki sefer Mısır tahtına geçmiş bir Sultandır. Onun saltanatı boyunca meşgul olduğu en önemli mesele; birbirileriyle rekabet halinde olan Memlûk emirlerinin bitmek bilmeyen mücadeleleri olmuştur. Buna karşılık Sultan bilhassa ikinci saltanatı zamanında (1405-1412) Dımaşk naibi Nevruz ile Trablusşam naibi Şeyh el-Mahmudi'nin başlattığı isyan esnasında babasının memlûklerine karşı çok sert davranmıştır. Hatta onlardan birçoğunu çeşitli

bahaneler ile öldürtmüştür. Bu sebepten dolayı çok sayıda memlûkün Suriye'ye kaçarak isyancılara katılmasına yol açmıştır. Güçlerini iyice artırmış olan isyancılarla savaş için Suriye'ye giden Ferec, cereyan eden savaşta yenilerek Dımaşk'a kaçmak zorunda kalmış ve bir süre sonra şehri kuşatan emirlere teslim olmaktan başka çare bulamamıştır. Önce tutuklanmış sonra öldürülmüştür. Emirler arasındaki mücadelelerden kaynaklı problemler yüzünden fazla mesainin harcandığı bu saltanat dönemi Sultanın kaynaklarda olumsuz bir şekilde tasvir edilmesine sebep olmuştur. Sultan Ferec kaynaklarda, iktidarı döneminde yaşanan gerginlikler ve olumsuzluklar sebebiyle idareci olarak kötü bilinmiştir. Mısır ve Suriye coğrafyasında yaşanan savaşlar sebebiyle bu coğrafyanın harap olmasının müsebbibi olarak görülmüştür. Sultan Ferec kaynaklarda, zalim ve ayyaş olarak tanıtılmıştır. Onun saltanatı zamanında halk kıtlık, pahalılık ve ağır vergiler sebebiyle zor zamanlar geçirmiştir. Bunlara eşlik eden ahlaki yozlaşma sebebiyle halk, Sultan Ferec'in öldürülmesi ve dolayısıyla saltanatının bitmiş olmasını memnuniyetle karşılamıştır (Çubukcu, 1995: 370-371).

Sultanların askeri fetihler yapmaya uygun karakter yapıları diğer faktörlere de bağlı olarak desteklendiği sürece sultanların iktidarları da aynı şekilde kalıcı ve uzun ömürlü olabilir. Aksi halde tersi durum söz konusudur. Memlûk sultanlarından Sultan Halil Eşref (1290-1293), cesur ve savaşçı karakter yapısına sahip bir sultandı. Bilindiği üzere Akka şehri onun zamanında Müslümanların eline geçti. Suriye sahillerinde Haçlıların egemenliği son buldu. Ancak o askeri işlerde olduğu gibi idari işlerde başarı sahibi değildi. Esasında o, babası tarafından da karakter yapısı gereği saltanata layık görülmemişti. Bu sebepten ötürü kadı İbn Abduzâhir, onun veliaht tayini ataması için gerekli olan belgeyi imzalamaktan imtina etmiştir. Nitekim İbn Abduzâhir onun, devleti yönetecek vasıfta olmadığını ileri sürerek imza atmamıştır. O, bunu yaparken aynı zamanda Halil'in kardeşi en-Nasır Muhammed'in sultan olması niyetini beslemekteydi. Halil Eşref'in sultan olmasını aynı zamanda devletin ileri gelen emirleri de istemiyorlardı. Zira Halil Eşref karakter yapısı gereği, duygularıyla hareket eden, heyecanlı ve ani kararlar alabilen bir profil sergilemekteydi (Sağlam, 2017: 163).

Ancak Halil Eşref, babasının ondan başka bu işi yapacak yetişkin bir oğlunun bulunmaması sebebiyle mecburen veliaht belgesi imzalanmasa dahi veliaht olarak kabul edilmek durumunda kaldı. Nihayetinde o, babasının vefatı üzerine saltanatın başına geçti. Ancak icraatları ve yaptığı tayinlerle emirlerin zaten üzerinde olan düşmanlığını ve nefretini daha fazla üzerine çekti. Neticede malum olduğu üzere emirler tarafından hayatı ve iktidarı son buldu. Sultan devletin dış düşmanlarına karşı gerçekleştirdiği askeri seferleri itibariyle oldukça başarılı fetihlere imza atmıştır. Bu bağlamda o, cesur, yiğit, gayretli ve heybetli olarak bilinmektedir. Aynı zamanda adil, cömert ve iyi kalpli olarak tavsif edilen Sultan Halil Eşref, aceleci bir mizaçta olup, istişare etmeden ve duygularını açığa vurarak kararlar alırdı. Onun emirler ile olumsuz münasebetleri ve Ramazan ayında içki içmesi ve diğer bazı hareketleri ile Müslüman ahlakına yakışmayan ve bu sebepten eleştirilen bir sultan olarak tarihe geçmiştir (Yâfiî, 1997: IV/167; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: II/316-317; İbn İyâs, 1960: I/101-106; Özaydın, 1997: 319-320).

Memlûk Devletinin son sultanı olan Sultan Tomanbay (1516-1517) ise, ancak üç ay on dört gün saltanat sürmüştür. O, amcasının koymuş olduğu haksız vergileri kaldırması ve diğer icraatları sayesinde halkın sevgisini kazanmış bir sultandı. Onun ölümü ile Memlûk Devleti tarihe karıştı (Âşûr, 1992: 309-311; Kanat, 2012: 236-237).

Talih değişken ve insanlar da davranış tarzlarında inatçı olduklarından, talih ve davranış tarzları uyuştuğu sürece insanlar başarılı olurlar; bu ikisi uyuşmadığında ise kaybederler. Bazen tedbirli ve ağır hareket etmek bazen ise aceleci olmak iktidara sahip olmak ve iktidarın devamlılığı açısından çok daha iyi olmuştur (Machiavelli, 2020: 111). Memlûk sultanlarından en-Nasır Muhammed, belirtmiş olduğumuz bu nitelikleri ikinci (1299-1309) ve üçüncü saltanat dönemlerinde (1310-1341) başarıyla uygulamaya koyması neticesinde Memlûk tahtına üç sefer oturarak en uzun süreli iktidar süren sultan olma sıfatını elde etmiş bir Memlûk Sultanıdır. Nitekim o üçüncü defa Mısır tahtına çıktığında 25 yaşındaydı. Sultan ancak bu saltanat döneminde gerçek şahsiyetini gösterebilme fırsatı bulmuştur. Başa geçer geçmez devlet kademelerine yeni atamalar yapmış ve daha öncesinde kendisine sorun teşkil eden emirlerden

rövanşını almıştır. Bu minvalde Baybars el-Çaşnigir ve Sellar meselesini çözmüştür. Her ne kadar Baybars'ı affedip Sahyun valiliğine tayin etse de onu Gazze civarında yakalatarak huzuruna getirtip öldürtmüştür. Sultan aynı şekilde emir Sellar'ı da tutuklatarak öldürttü. Sultanın bu ve diğer uygulamaları emirlerin nazarında onun nüfuzunu ve itibarını arttırdı (Kāsım, 2022: 544-545; İbn İyâs, 1960: I/128, 129).

Sultan en-Nasır Muhammed, devlet işlerinde tam manasıyla otorite sahibi olduğu bu saltanat döneminde, karakter yapısı ve uygulamaları itibariyle devletin de aynı doğrultuda güçlü olmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, onun saltanata yakışır güçlü iradesi ve uygulamaları devletinin de güçlü olmasına sirayet etmiştir. Sultan içeride ve dışarıda istikrarı sağlaması sebebiyle diğer Müslüman ve yabancı devletler ile de başarılı ilişkiler kurmayı başarmıştır. Nitekim talihin ve kendi potansiyelinin de buna elverişli olması sebebiyle Memlûk sultanları içerisinde en uzun süre tahtta kalan en azametli sultan olma hakkını kazanmıştır. Sultan en-Nasır Muhammed, heybetli, ihtiyatlı, düşmanlarına karşı sert, herkesin itaat ettiği, devlet işlerini tamamıyla kendi eline almış nüfuz sahibi bir sultandır. O, âlimlere büyük değer verirdi. Sık bir şekilde âlimlerle toplantılar yapardı. Âlimler ile önemli vazifelere tayin edeceği kişilerle istişare yapardı. Tarihçi Ebu'l Fida onun samimi dostuydu. İbn Teymiye'ye hürmet ederdi. İmarı seven bir sultan olarak arkasında çok sayıda eser bırakmıştır. Sultan aynı zamanda ziraat işlerine de önem vermiş, su kanallarını ıslah ettirmiştir. Onun saltanatı zamanındaki en önemli gelişmelerden bir diğeri de yaptırdığı yeni bir arazi tahriri ile haksız yere alınan vergileri kaldırmış olması ve böylece halkın gönlünü kazanmasıdır (Kāsım, 2022: 544-545; İbn İyâs, 1960: I/147-148).

Çekingen bir mizaca sahip olan kişide iktidar hırsı/tutkusu, öncü olan lidere uyma şeklinde tezahür eder. Dolayısıyla bu durum, atılgan kişilerdeki iktidar dürtüsünün yayılma alanını büyüten bir unsurdur. İktidar tutkusu az olan kişiler, olaylara etki edebilme ve olayları değiştirebilme bakımından oldukça sınırlıdır (Russel, 2013: 14). Bu bağlamda iktidarı elde eden her bir yönetici/sultan, aynı etkide ve nitelikte hâkimiyet sürememektedir.

Memlûklerde saltanat tahtında hali hazırda bir sultan mevcutken iktidar tutkusunun, mevcut sultanınkinden daha fazla olup bunun için eyleme geçilen saltanat örneğini; Sultan Ketboğa'nın yerini Laçin'in almasında bariz bir şekilde görmekteyiz. Nitekim Sultan Ketboğa'nın (1294-1296) saltanat naibi Laçin de en az Ketboğa kadar saltanata kendisini layık görmekteydi. Saltanat naibi Laçin bunun için gerekli olan şartları sağladıktan sonra tereddüt etmeden kendisi için siyasi bir zemin oluşturmuştur. O, Sultan Ketboğa'nın aleyhine yönelik her durumun Sultanın aleyhine olması için çalışmış ve nihayetinde Sultanın katli için bir plan tasarlamıştır. Ancak Sultan, Laçin'in kendisine yönelik bu komplo planını öğrenince çare olarak Dımaşk'a kaçmayı uygun görmüştür. Neticede Ketboğa canını kurtarabildiyse de iktidarını, Laçin'e kaptırmıştır. Çünkü saltanat naibi Laçin, onun saltanatına göz dikmişti. Bunun için askeri ve siyasi olaylar üzerine etki ederek, nüfuzunu sağlamlaştırmıştı. Bu minvalde siyasi olaylara yön vererek Ketboğa'nın çalkantılı olan iktidarının zayıflaması için eylemlerde bulunmuş, memlûk emirlerinin kendisi için tehlike ve engel teşkil etmemeleri için gerekli önlemleri planlı bir şekilde almıştır. Sultan Ketboğa ise tüm bunlara direnç gösteremeyip, çareyi ancak kaçmakta bulmuştur (Makrizî, 1997: II/265-268, 274, 275; İbn Tağrıberdî, 1998: II/554).

Memlûk Devleti'nde sultanı öldüren sultan olur anlayışı hüküm sürmekteydi. Bu bakımdan sultanı öldüren emir, onun yerini alabilmekteydi. Ancak bu devlet, her zaman ve her olayda istisnaları ile de bilinmektedir. Öyle ki mevcut sultanı öldürme cesaretinde bulunup iktidar için gerekli siyasi zemini de sağlamak adına memlûk emirlerini organize etmiş olan bir emir bu devlette, iktidar için arzuladığı emeline son anda gelişen hadiseler akabinde ulaşamayabiliyordu. Nitekim 1298 yılında aralarında Rükneddin Baybars el-Çaşnigir, Seyfeddin Sellar, emir Tuğcu ve Seyfeddin Gürcü'nün de bulunduğu ümeranın önde gelenleri Sultan Laçin'i (1296-1298) ve saltanat naibi Mengu Temur'u katletmişlerdir (Yâfiî, 1997: IV/172; İbn Haldun, 2000: V/471, 472; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, 2017: 341, 342). Bu emirlerden emir Seyfeddin Gürcü, Sultanın katlinde lider pozisyonunda olup, onu öldüren kişi idi. Ancak o, Sultanı öldüren kişi olsa dahi son kertede kendisi gibi tahta talip olan diğer emirler üzerinde otorite sağlayamamış ve iktidara geçebilecek dirayeti gösterememiştir.

Emir Seyfeddin Gürcü, en-Nasır Muhammed'in yaşının küçük olması sebebiyle onun başa geçmesinin uygun olmadığını, emir Tuğcu'nun Sultan, kendisinin de ona saltanat naibi olmasını teklif etmiştir. Ancak onun isteği gerçekleşmediği gibi en-Nasır Muhammed, Kerek'ten tekrar Mısır'a gelmek suretiyle ikinci sefer saltanat tahtına oturmuştur (Yâfiî, 1997: IV/172). Akabinde Sultan Laçin'in saltanatının sona ermesinde ve en-Nasır Muhammed'in başa geçmesinde rol oynayan söz konusu emirlerden Seyfeddin Sellar, yeni Sultan en-Nasır Muhammed'e naip, Baybars el-Çaşnigir üstâdüddâr tayin edilip, diğer emirler de azil ve tayin işlemlerinin ardından devletin üst düzey pozisyonlarında yer alarak Sultana ve devletin işleyişine daha yakın ve hâkim olma fırsatını elde etmiş bulundular. Sultanın katlinin ardından emirler arasında gerçekleşen bu hadiselerin sebebi, sultanın katlinde her biri bir diğerinden güçlü olan birden fazla saltanat adayının bulunmasıydı. Nitekim emir Seyfeddin Gürcü kendisini iktidara taşıyacak hamleleri yapmış olmakla beraber iktidarın başına geçebilecek gücü kendisinde bulmayıp bunun için yeteri kadar cesur hareket etmemiş ve sonrasında gelişen siyasi hadiseler üzerinde, sultanı öldürme cesaretinde bulunmuş olan birisine göre iktidara geçebilecek ve iktidarı yönlendirebilecek ölçüde etkisi olmamıştır (İbn Tağrıberdî, 1998: II/556; Makrizî, 1997: II/307, 309; İbn Haldun, 2000: V/472).

Sonuç

Tarihi hadiseler birbirlerine benzerlik gösterse dahi hiçbir zaman birbirinin aynısı olamaz. Nitekim zaman, aynı zaman değildir. Tarihte vuku bulan her bir hadise, adeta birbirinin tekerrürüymüşçesine gözükse dahi birbirlerinden farklı zaman dilimlerinde farklı konjonktürlerde ve bu faktörlere paralel olarak farklı mizaç ve karakter yapılarına sahip bireylerin eylemleri tarafından gerçekleşmektedir.

Tarihçiler yargıç değildirler. Burada bizler için önemli olan husus, Sultanların hangi nitelikte veya mizaçta olması veya olmaması gerektiği değildir. Nitekim tarihçiler olması gerekenler ile değil, olanlar ile ilgilenir üstelik hiç kimse erdemli olma vasıflarının hepsine birden malik olamaz. Ancak bir devlet yöneticisi, sahip olduğu karakter özellikleri ile zamanın konjonktürünü iyi okuyup iktidarını tehlikeye sokabilecek her türlü engeli ortadan kaldırıp, devleti en ideal şekilde idare etmekle mükelleftir.

Bir yönetici/sultan halkının mallarına ve onurlarına dokunmazsa, insanlar ondan ve iktidarından hoşnut olur. Bu, sultan için son derece önem arz eden bir konudur. Çünkü halkı tarafından sevilen bir sultana kolay kolay suikast planı düzenlenemez veyahut sultan alaşağı edilse dahi kolay kolay öldürülmez. Ayrıca göz önünde bulundurmamız gereken bir husus; halkın da yönetimden memnun olmasıyla beraber Sultan, otorite ve güç açısından diğer emirler nezdinde nüfuz kazanır. Dolayısıyla gücünü ve kuvvetini doğrudan devletin yönetimine ve devlet yönetimindeki görevlilere aktarır.

Memlûk Devleti'nde her bir sultan kendi şahsiyetinin tezahürü olan kişilik ve karakteri ölçüsünde saltanat sürmüştür. Sultanların birbirlerinden farklı mizaç ve karakter yapıları, onların iktidar kariyerlerine hem olumlu hem de olumsuz manada tesir etmiştir. Bu doğrultuda onların iktidar kariyerlerinin olumlu ve olumsuz manada seyir etmesi, onların birbirlerinden farklılık arz eden niteliklerine bağlı olarak farklı saltanat dönemleri yaşamalarına sebep olmuştur. Devletin kuruluş zamanında devleti ve dahi İslam alemini ilgilendiren kritik zamanlarda, saltanata yakışır bir tarzda mizaç yapısına sahip ve güçlü karakteristik özellikler taşıyan sultanların başta olduğunu, devletin çalkantılı olduğu zamanlarda ise, sultanlığa yakışmayacak düşük bir profil sergileyen sultanların başta olduğu görülmektedir.

Memlûk Sultanlarının saltanat süreleri pek çok faktörün neticesine bağlı olsa dahi "zamanın ve talihin" de burada önemli bir etkisi olduğunu ifade etmeliyiz. Başka bir deyişle, sultanların saltanata yakışır bir karakter ve mizaç yapısında olmaları son derece önem arz etmekle beraber aynı zamanda elverişli şartların/ortamların/konjoktürün buna eşlik etmesi, esasında yaşanılması kaçınılmaz olan olmakla beraber bunun niteliği ölçüsü, sultanların iktidarlarına katkı sunan önemli bir faktör olarak gözükmektedir.

Kaynakça

Abdulbâsıt el-Malatî. (2002). *Neylü'l emel fî zeyli'd düvel.* I-III-V-VI. (Ömer A. Tedmurî, Neş.). y.y.

Âşûr, S. A. (1992). *El-Eyyubiyyun ve'l-memâlîk fi Misr ve'ş-Şam*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.

Çubukcu, A. (1993). Çakmak el-Melikü'z-Zâhir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 8, ss. 192-193). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çubukcu, A. (1995). Ferec. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 12, ss. 370-371). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gazzî. (1997). *El-Kevâkibü's-Sâ'ire bi-Menâḳıbi Aʿyâni'l-Miʾeti'l-ʿÂşire.* I. y.y.

Hökelekli, H. (2010). Şahsiyet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 38, ss. 297-298). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İbn Haldun. (2000). *Kitâbu'l İber ve Divânü'l Mübtede ve'l Haber fî Eyyâmi'l Arab ve'l Acem ve'l Berber ve men A'sarahum min Zevi's Sultâni'l Ekber.* V. y.y.

İbn İyâs. (1960). *Bedâi'u'z- Zuhûr fî Vekâ,'i'd- Duhûr.* I. y.y.

İbn Tağrıberdî. (1956). *En-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûkî Mısr ve'l Kahire.* VI-VIII-IX. (Fehim M. Şeltût, Neş.). y.y.

İbn Tağrıberdî. (1998). *Ed-Delîlü'ş-Şâfî ale'l-Menhelî's-Sâfî.* I-II. (Fehim M. Şeltût, Neş.). y.y.

İbnü'l İmâd. (1991). *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. VII-VIII, X. (Abdulkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd, Neş.). y.y.

Kalkaşendî. (1941). *Subhu'l A'şâ fî Sınâ'atil-İnşâ.* III. y.y.

Kanat, C. (2012). Tomanbay. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C.41, ss. 236-237). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanat, C. (2019). Ketboğa. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. EK-2, ss. 47-49). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kanburoğlu Ergün, Ü. B. (2020). Gazzali düşüncesinde eğitimin fıtrat ve mizaç ile ilişkisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 23-38.

Kâsım, K. A. (2005). Muhammed b. Kalavun. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 30, 547-548). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kopraman, K. Y. (1992). Baybars II. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 5, 224). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kopraman, K. Y. (2005). Mısır Memlûkleri Tarihi. S. Yalçın & A. Çetin (Ed.), Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman Makaleler (s. 545-676) içinde. Berikan.

Machiavelli, N. (2020). *Hükümdar* (G. Demircioğlu, Çev.). Dergâh Yayınları.

Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. (1997). *Kitâbu's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l mülûk.* I-II. (Muhammed Abdulkadir Ata, Tah.). y.y.

Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil. (2017). *En-Nehc es-Sedîd ve ed-Durr el-Ferîd fimâ ba'd Tarih ibn Amid.* I-II. Daru Sa'deddin.

Özaydın, A. (1997). Halîl b. Kalavun. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 15, 319-320). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özbek, S. (2018). *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars.* Berikan Yayınevi.

Özcan, A. (1998). Hoşkadem. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 18, 249-250). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özkan, S. H. (2020). Sultan Kalavun ve Hanedanı Dönemi Memlûk Devleti'nin Dış Politikası ve Afrika'da Memlûkler. *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu.* Türk Tarih Kurumu.

Russell, B. (2013). *İktidar* (M. Ergin, Çev.). Cem Yayınevi.

Sağlam, A. (2017). Hüsameddin Lâçîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti. Tarih İncelemeleri Dergisi, 32(1), 155-190.

Sobernheim, M. (2012). *Čaḳmaḳ*. Brill. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1584.

Tekindağ, Ş. (1992). Berkuk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C. 5, 511-512). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tomar, C. (2004). el-Melikü'l-Eşref, İnal. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C. 29, 63-64). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yâfiî. (1997). *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân.* IV. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Yiğit, İ. (2002). Kayıtbay. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 25, 80-81). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler: 648-923 / 1250-1517*. Kayıhan Yayınları.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Tanyıldız, S. (2025). "Milli Kütüphane'deki 06 Mil Yz A 4262/1 Numaralı Mecmua ve Dertli'ye Ait Şiirler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 357-386. **Gönderim Tarihi**: 10.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 17.03.2025-21.05.2025

DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1617057

Yazar/Author

Serap TANYILDIZ*

Makale Adı/Article Name

Milli Kütüphane'deki 06 Mil Yz A 4262/1 Numaralı Mecmua ve Dertli'ye Ait Şiirler*

The Mecmua Numbered 06 Mil Yz A 4262/1 in The Natıonal Lıbrary And Poems by Dertli

ÖZ

Yazma eserler sınıfına dâhil edilen mecmuaların bir kısmı halk edebiyatı metinlerini de içermektedir. Bu yazı çerçevesinde değerlendirmeye çalıştığımız mecmua, halk edebiyatına ait manzum ve mensur örnekleri barındıran bir metindir. Farklı hatlarla kaleme alındığı görülen bu eserde halk hikâyeleri, tekerlemeler, halk hekimliği, dualar, resmî yazışma örnekleri, mektup örnekleri gibi çeşitli içeriklere sahip düz yazı metinler yer almaktadır. Manzum kısımlarda ise çoğunluğu Âşık Dertli'ye ait olmak üzere Nesîmî, Fuzûlî, Âşık Garib, Âşık Ömer, Niyâzî, Seyrânî, Şem'î ve Şemsî gibi şairlerin şiir örnekleri bulunmaktadır. İçerik açısından herhangi bir cönkten farksız olan bu eserde, ağırlıklı olarak Âşık Dertli'nin şiirlerine yer verilmiştir. Metnin ne zaman yazıldığı bilgisi kaydedilmemiştir. Ama şiir örneklerinin alındığı şairlerin yaşadıkları dönem göz önüne alındığında bu mecmuanın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olduğu söylenebilir. Yazıda, mecmuadaki Dertli şiirleri, yayımlanmış biçimleri ile karşılaştırılacaktır. Böylelikle söz konusu şiirlerin mukayeseli bir değerlendirmesi yapılmış ve literatüre katkı sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Halk şiiri, Dertli.

ABSTRACT

Some of the mecmuas (miscellanies) classified as manuscript works include texts from folk literature. The mecmua evaluated in this article is a text containing both verse and prose examples of folk literature. This work, which appears to have been written in different scripts, features prose texts of various contents such as folk tales, riddles (tongue twisters), folk medicine, prayers, examples of official correspondence, and letter samples. In the verse sections, there are poems by poets such as Nesîmî, Fuzûlî, Âşık Garib, Âşık Ömer, Niyâzî, Seyrânî, Şem'î, and Şemsî, with most of them belonging to Âşık Dertli. In terms of its content, this work does not differ from an ordinary *cönk* (folk poetry notebook); however, it places considerable emphasis on Âşık Dertli's poems. No record exists regarding the date when the text was written. Nevertheless, taking into account the eras in which the poets whose works it contains lived, it can be concluded that this mecmua was compiled during the second half of the nineteenth century. In this article, Dertli's poems in the mecmua are compared with their published versions. Thus, a comparative evaluation of these poems will be conducted, contributing to the existing literature.

Keywords: Mecmua (Miscellany), Folk Poetry, Dertli.

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dagdelenserap@hotmail.com

* Bu yazı, 16-17 Kasım 2024 tarihinde Bolu'da düzenlenen Yeniçağa Araştırmaları ve Halk Kültürü Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metnidir.

Extended Abstract

Cönks (folk poetry notebooks) found in manuscript libraries are significant texts that contain works of folk literature. Mecmuas (miscellanies), which serve a similar function, are valuable in that they carry all sorts of literary and cultural heritage. Some mecmuas, like cönks, include folk literature products. They act as a bridge that brings to the present-day the poems of folk poets who lived in previous centuries. Sometimes they reveal a previously unknown poet, and sometimes they help us discover new poems by a famous poet. The mecmua discussed in this article is likewise a valuable text containing poetry from folk poets of past centuries. Its most prominent feature is its inclusion of many poems by Âşık Dertli.

Âşık Dertli, whose real name was İbrahim, was born and raised in the village of Şahnalar in the Çağa district of Bolu. He experienced considerable hardship in his youth due to the early death of his father. When the lands he inherited from his father were confiscated by someone else, he left his village and went to Istanbul. After staying there for a while and struggling to make a living, he returned and later went to Konya. In Konya, he worked as a coffeehouse owner for more than a decade. It was during his time there that he learned the art of *âşıklık* (minstrel tradition) and began composing impactful poems. Following his long stay in Konya, the poet traveled to Egypt, where he again became a regular in the coffeehouses frequented by minstrels. Returning once more to his home village, he married and had two children. Primarily in Bolu and Ankara, he traveled through numerous cities performing his minstrel art. His poems were loved by the people, and his fame grew with each passing day. Years later, when he went to Istanbul again, he was then an experienced poet who garnered the attention he deserved. Due to his poetic talent, he was even assigned a small government post, which brought him back to his hometown Bolu. Shortly after, he was investigated on the grounds of abusing his position, and he lost his job. Because of these hardships, he attempted suicide but survived. In his later years, he went to Ankara, where he found patronage under a nobleman named Alişan Bey, who grew to admire him for his musical and poetic skills. It was during his time with Alişan Bey that he passed away. His grave is in Şahnalar village in the Yeniçağa district of Bolu.

Over the course of his long life, Âşık Dertli traveled through various regions of the Ottoman realm. Istanbul, Konya, Cairo, Ankara, and Bolu were the main places where he lived. In his poems, he used the pen name "Dertli." Some sources state that he initially used the pen name "Lütfi" and then abandoned it, though it is not certain whether he actually used this name. Even though he did not have a formal education, his poems exhibit notable depth of meaning. Love, Sufism, and devotion to the Prophet's family (*Ehl-i Beyt*) are frequently emphasized in his works. His straightforward, sincere style resonated with the public, and some of his poems were set to music. Regarded as one of the masters in the tradition of *âşık* (minstrel) poetry, Dertli also demonstrated knowledge of *divan* (Ottoman) poetry. In his poems composed in *aruz* meter, it is possible to see the influence of major poets such as Fuzûlî, Nedîm, and Şeyh Gâlib.

The only surviving work of Âşık Dertli is his *Divan.* Because people greatly enjoyed reading his poems, this important work was reproduced multiple times. His *Divan* was published several times. Researchers such as Mehmet Fuat Köprülü, Ahmet Talat Onay, Şemsettin Kutlu, Haşim Nezihi Okay, Hamdi Birgören, Dilaver Düzgün, and Recep Tek are among the leading figures who have published Dertli's *Divan.* It is also possible find examples of his poems in various mecmuas and cönks. The mecmua examined in this article primarily contains examples of folk poetry.

A brief overview of the content of the mecmua is as follows: It is registered in the Ankara National Library under the number 06 Mil Yz A 4262/1. This mecmua, consisting of 52 leaves, contains examples of both verse and prose from folk literature. Apart from its format, it is no different from any other *cönk*. Some examples of the texts included in it are:

- Religious texts and prayers (funeral prayer, marriage prayer, a prayer related to the Hajj pilgrimage, *hatim* prayer, *hâcet* prayer),
- Verse tongue twisters (*tekerleme*),
- Religious-Sufi verse texts (hymns, *nefes*, a ballad about the signs of the Last Day),
- Folk tales (the story of Arzu and Kanber),

- Sample letters,
- Sample account book entries,
- Folk health texts (food consumption, marital relationships, the benefits of certain plants, treatment methods, and medicinal prescriptions),
- Folk poems (examples of *koşma*, *türkü*, *semâi*, *kalenderi*, *divan* forms).

Although it also includes poems by Nesîmî, Fuzûlî, Âşık Garib, Âşık Ömer, Kerem, Niyâzî-i Mısrî, Seyranî, Şemsî, and Şemî, the mecmua primarily features the works of Dertli. Evidently, the compiler of the mecmua had a special interest in Dertli. Indeed, there are a total of 34 (+2 duplicates) poems by Dertli in the mecmua. These poems can be classified as follows: 19 *koşma*, 9 *divan*, 2 *semâî*, 3 *kalenderi*, and 1 *mersiye*. Two of the poems are repeated in different parts of the mecmua.

In previously published copies of Dertli's *Divan*, there are approximately 160 poems belonged to him. This mecmua contains 36 of Dertli's poems. Considering these figures, the number of poems in the mecmua is quite substantial. Approximately one-fourth of his total poems appear in this compilation. This finding underscores the significance of the mecmua. All of Dertli's poems in the mecmua are also found in the published editions of his *Divan*. This demonstrates both the meticulous care taken by the compiler of the mecmua and the acceptance of Dertli's works in the cultural circles of that period.

Giriş

Halk edebiyatına ait yazılı metinlerin önemli kaynaklarından biri mecmua ve cönklerdir. Bu eserlerde kültür, inanç, edebî gelenek, halk inanışları, gündelik pratik bilgiler, edebî zevki yansıtan şiir örnekleri, resmî işlerde fayda sağlayacak yazı örnekleri gibi türlü metinlerle karşılaşmak mümkündür. Kimi mecmua ve cönkler edebî değer açısından önem arz edebilmektedir. Söz gelimi sadece adı bilinen kimi şairlerin şiirlerine böylesi kaynaklarda rastlanmaktadır. Böylelikle söz konusu şiirler kültür dünyasına kazandırılmış olmaktadır. Yahut bazı meşhur şairlerin yeni şiirleri bu eserler aracılığıyla gün yüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla halk edebiyatının önemli kaynakları arasında gösterilen mecmua ve cönkler, her an yeni keşiflerin kapısını aralayacak bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışmaya konu olan mecmua, daha çok halk edebiyatına ait manzum ve mensur metinlerin yer aldığı bir eserdir. Mecmuada belli başlı halk şairlerinin yanı sıra Âşık Dertli'nin çok sayıda şiirine yer verilmiştir.

Âşık Dertli, Bolu'da doğup büyümüş, uzun ömrü boyunca Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerini gezmiştir. İstanbul, Konya, Kahire, Ankara ve Bolu, onun ikamet ettiği önemli merkezlerdir. Düzenli bir tahsil hayatı olmamasına rağmen şiirlerindeki anlam derinliği göze çarpmaktadır. Şiirlerinde daha ziyade aşk, tasavvuf, ehl-i beyt sevgisi ön plana çıkar. Kolay ve samimi söyleyişi nedeniyle şiirleri halk tarafından benimsenmiş, kimi şiirleri bestelenmiştir. Âşık tarzı şiir geleneğinin ustalarından biri olarak görülen Dertli, dîvân şiiri dünyasına da hâkimdir. Aruz vezni ile söylediği divanlarında Fuzûlî, Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi büyük şairlerin etkisini görmek mümkündür (Kutlu 1979: 40-41; Tek 2011: 43).

Âşık Dertli Divanı, eski yazılı baskıların yanı sıra Ahmet Talat Onay'ın 1928 yılında yayımladığı hâlinden günümüze kadar birçok defa basılmıştır. Bu baskıların birçoğu Onay'ın veya Şemseddin Kutlu'nun (1979) yayınını esas almıştır. Dilaver Düzgün (2011) ve Recep Tek'in (2011) çalışmaları ise bilimsel yaklaşım ve tertip titizliği açısından diğer yayınlardan ayrılmaktadır. Türkiye ve yurtdışı kütüphanelerinde yer alan divan nüshalarını, mecmua ve cönklerdeki Dertli şiirlerini bir araya getirip mukayeseli bir şekilde inceleyen Recep Tek'in yayını, bu çalışmadaki karşılaştırmalarda kaynak metin olarak tercih edilecektir. Mecmuada tespit edilen Dertli şiirleri, ilgili yayındaki biçimleri ile mukayese edilecektir. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalara katkı

sunmak amacıyla bu mecmuadaki Dertli şiirlerini tespit etme ve yayımlanmış hâlleriyle karşılaştırmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. Mecmuanın Biçim Özellikleri ve İçeriği

Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 4262/1 numarasıyla kayıtlı olan bu mecmua 52 yapraktır. İçinde halk edebiyatına ait şiir ve düz yazı örnekleri bulunmaktadır. Kimi sayfalar boş bırakılmıştır. Kullanım düzeni açısından mecmuanın pek tertipli olduğu söylenemez. Rutubet nedeniyle eserin bazı yaprakları kısmi hasar görmüştür. Eserde çeşitli yazı tipleri kullanıldığı için metinlerin farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından kaleme alınmış olma ihtimali büyüktür. Manzum kısımlar rika hattıyla, dua metinleri nestalik hattıyladır. Manzum kısımların düzenlenmesinde daha özenli davranıldığı söylenebilir.

Mecmua daha çok halk şiiri örneklerini ve kimi faydalı bilgileri ihtiva eden bir metindir. Şekilsel özelliği dışında herhangi bir cönkten farksızdır denebilir. Eserde genel hatlarıyla şu metinler bulunmaktadır:

- Dinî metinler ve dualar (Cenaze namazı duası (3b), nikâh duası, hac ibadetine ilişkin dua (4b-5a), hatim duası, hâcet duası (7b, 27b) vb.)
- Manzum tekerlemeler (6b-7a)
- Dinî-tasavvufî manzum metinler (İlahi (8a, 9a), nefes, kıyamet alametleri destanı (9b-10a) vb.)
- Halk hikâyeleri (Arzu ile Kanber hikâyesi 10b-11a)
- Mektup örnekleri (31a, 42b-43a)
- Hesap defteri örneği (32b-33a)
- Halk sağlığı metinleri (gıda tüketimi (33b-34a), karı koca münasebetleri (35b-37a), bitkilerin faydaları (37b-42a), tedavi yöntemleri ve ilaç tarifleri (47b-51b) vb.)
- Halk şiirleri (koşma, türkü, semâi, kalenderi, divan vb.) Mecmuada Nesîmî (17a, 25b), Fuzûlî (15b, 16b, 18a), Âşık Garib (8b), Âşık Ömer (17b, 26b, 27a), Kerem (14b), Niyâzî-i Mısrî (14a), Seyranî (16a, 17a) Şemsî (10a) ve Şemî (13b, 14a, 14b, 15a, 15a, 18a, 25a, 26b) gibi şairlere ait örnekler olmakla birlikte ağırlıklı olarak Dertli'nin şiirlerine yer verilmiştir.

2. Mecmuada Dertli'ye Ait Şiirler

Ele alınan mecmuada Dertli'ye ait 34 şiir örneği bulunmaktadır. Bunlardan 19'u koşma, 9'u dîvân, 3'ü kalender, 2'si semâ'î, 1'i mersiyedir. Şiirlerin tamamı Dertli'nin yayımlanmış divan neşirlerinde de yer almaktadır. Bununla birlikte şiirlerin yayımlanmış hâliyle mecmuadaki örnekler arasında kimi ek, sözcük, ifade ve dize farklılıkları bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklar aşağıda şiirlerin mukayese edildiği bölümde gösterilmiştir. Mecmuadaki şiir örnekleri Dertli Divanı ile karşılaştırılırken Recep Tek'in konuya ilişkin çalışmasına başvurulmuştur (2011).

Şiirlerin karşılaştırılma yöntemi şöyledir: Önce şiirin mecmuadaki ve ilgili yayındaki yerleri tespit edilmiş, ardından şiir metnine geçilmiştir. Şiirlerdeki ifade ve kelime farklılıkları, varsa diğer açıklamalar hemen alt kısımda (***) simgesinden sonra belirtilmiştir. M mecmuayı, D ise Recep Tek'in (2011) yayımladığı eseri kastetmektedir. Açıklama kısmındaki rakamlar kıta numaralarını, harf simgeleri ise dize numaralarını belirtmektedir.

1. Koşma: M 11b; D 69 (Tek 2011: 324-325)

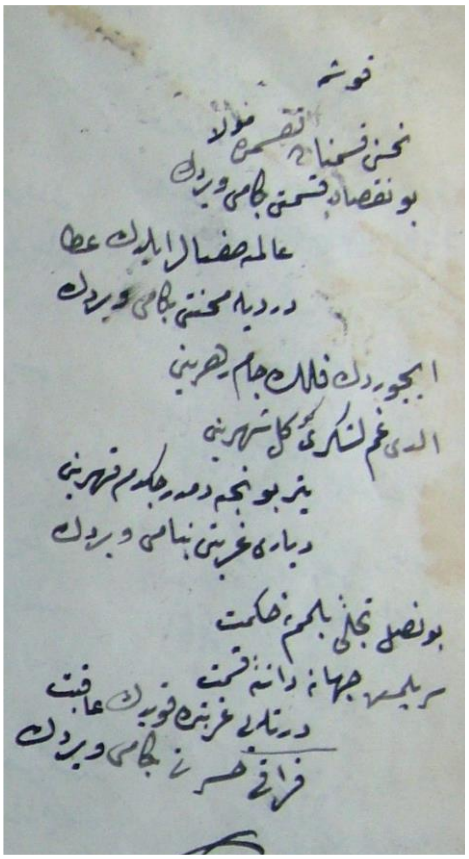
1 *Nahnü kasemnâ*da taksîmde Mevlâ
Bu noksân kısmeti bana mı verdin
Âleme safâlar eyledin atâ
Derdile mihneti bana mı verdin

2 İçirdin feleğin câm-ı zehrini
Aldı gam leşkeri gönül şehrini
Yeter bunca demdir çekdim kahrını
Diyâr-ı gurbeti bana mı verdin

3 Bu nasıl tecellî bilmem ne hikmet
Serpilmiş cihâna dâne-i kısmet
Dertli'yi gurbetde koydun âkıbet
Fırâkı hasreti bana mı verdin

***

1c. safâlar: safâya D
2c: Yeter bunca demdir çekdim kahrını: Bunca yıldır çekdim yeter kahrını D
3b: Serpilmiş cihâna: Cihâna serpilmiş D
3c: koydun âkıbet: aldı kasâvet D
Not: Bu şiir Divan'da dört, mecmuada üç kıtadır. Mecmuada şu dörtlük yoktur:
Geleli dünyâya rahm-ı mâderden
Gönül şâd olmadı gamdan kederden
Dürlü serencâmlar geçirdim serden
Hem kahrı kesreti bana mı verdin

2. Koşma M 11b; D 31 (Tek 2011: 271-272)

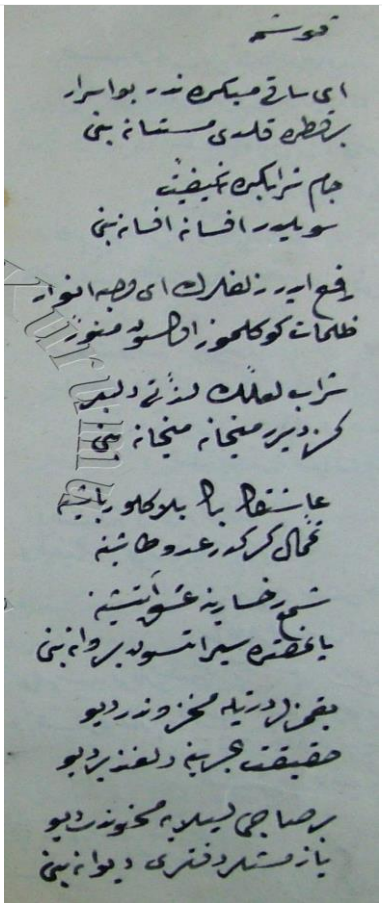
1 Ey sâkî meyinde nedir bu esrâr
Bir katresi kıldı mestâne beni
Câm-ı şarâbında ne keyfiyet var
Söyledir efsâne efsâne beni

2 Ref‘ et zülflerin ey vech-i enver
Zulmât-ı gönlümüz olsun münevver
Şarâb-ı la‘linin lezzeti dilber
Gezdirir meyhâne meyhâne beni

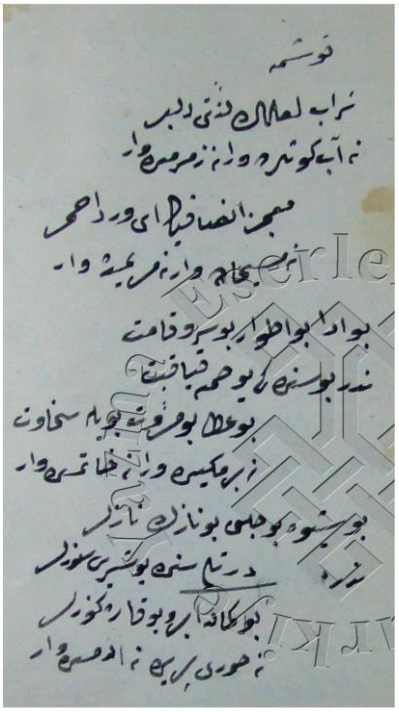
3 Âşıkın bin belâ gelir başına
Tahammül gerekdir adû taşına
Şem‘-i ruhsârına aşk âteşine
Yanmakda seyr etsin pervâne beni

4 Bakmazlar Dertli'ye mahzûndur diyü
Hakîkat bahrine dalgundır diyü
Bir saçı Leylâ'ya mahzûndur diyü
Yazmışlar defter ü divâne beni

***
1c. Câm-ı: la‘l-i D
2a: et: eder M; vech-i enver: verd-i ahmer D
4a: mahzûndur: alkundur D
4c: mahzûndur: alkundur D
Not: Bu koşma aynı kıta sayısıyla mecmuanın 25a sayfasında tekrar kayıtlıdır.

3. Koşma M 12a; D 78 (Tek 2011: 339-340)

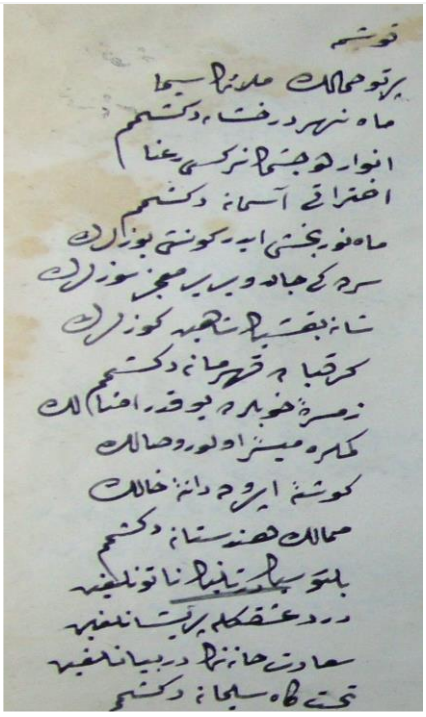
1 Şarâb-ı la‘linin lezzeti dilber
Ne Âb-ı Kevser’de ne Zemzem’de var
Mu‘ciz-i enfâsın ey verd-i ahmer
Ne Mesîhâ’da var ne Meryem’de var

2 Bu edâ, bu etvâr, bu serv-kâmet
Nedir bu sendeki yosma kıyâfet
Bu atâ, bu mürüvvet, böyle sehâvet
Ne Bermeki’de var ne Hâtem’de var

3 Bu şîve, bu cilve, bu nâzik nâzlar
Nedir Dertli sende bu şîrîn sözler
Bu kemân ebrûlar bu kara gözler
Ne hûrî ne perî ne âdemde var

***
2a: Bu edâ, bu etvâr, bu: Görmedim sen gibi ey D
3b: Nedir Dertli sende: Dertli sende nedir D
3d: ne perî: gılmanda D
Not: Bu koşma, mecmuanın 22b sayfasında tekrar kayıtlıdır.

4. Koşma M 12a; D 43 (Tek 2011: 286-287)

1 Pertev-i cemâlin melâik-sîmâ
Mâh-ı nehr-i dırahşâna değismem
Envâr-ı dü çeşmin nergis-i ra‘nâ
Ahterân-ı âsumâna değişmem

2 Mâh-ı nûr bahş eder güneş yüzlerin
Serdeki cân verir mu‘ciz sözlerin
Şâhâne bakışın şahin gözlerin
Keykubâd’a Kahramân’a değişmem

3 Zümre-i hûblarda yokdur emsâlin
Kimlere müyesser olur visâlin
Kûşe-i ebrûda dane-i hâlin
Memâlik-i Hindistân’a değişmem

3 Bilirsin Dertli’nin nâ-tüvânlığın
Derd-i aşkın ile perîşânlığın
Sa‘âdet-hânenin derbânlığın
Tahtgâh-ı Süleymân’a değişmem

5. Koşma M 12b; D 50 (Tek 2011: 297)

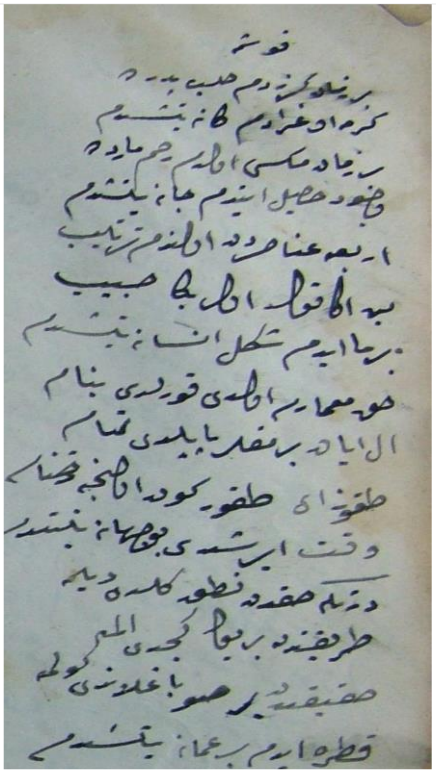
1 Bir zaman gezmişem sulb-i pederde
Kereme uğradım kâna yetişdim
Bir zamân megs oldum rahm-ı mâderde
Vücûd hâsıl etdim câna yetişdim

2 Erba' anâsırdan olundum tertîb
[Üstâdım Hudâ'dır eylemiş terkîb]
Ben ana kul oldum ol bana habîb
Bir mâ idim şekl-i insâna yetişdim

3 Hak mi'mârım oldu kuruldu binâm
El ayak parmaklar yapıldı tamâm
Dokuz ay dokuz gün olunca hitâm
Vakt erişdi bu cihâna yetişdim

4 Dertli Hak'dan nutuk geldi dilime
Tarîkatdan bir yol geçdi elime
Hakîkatden su bağlandı gülüme
Katre idim bir ummâna yetişdim

***
2b: Mecmuada bu mısra eksiktir.

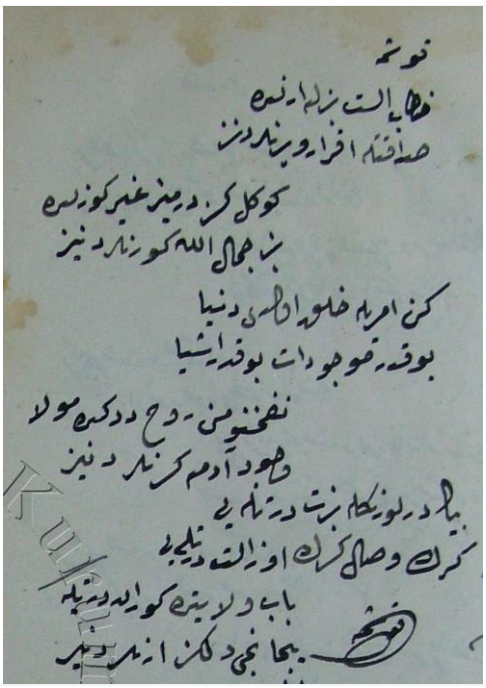
6. Koşma M 12b; D 110 (Tek 2011: 393)

1 Hitâb-ı elestde bezm-i ezelde
Sadâkatle ikrâr verenlerdeniz
Gönül gezdirmeyiz gayrı güzelde
Biz cemâlullâhı görenlerdeniz

2 Bir kün emri ile halk oldu dünyâ
Bu kadar mevcûdât bu kadar eşyâ
Nefahtü min rûhî dedikde Mevlâ
Vücûd-ı âdeme girenlerdeniz

3 Bin dürlü renk ile bezet Dertli'yi
Gerek kısalt gerek uzat Dertli'yi
Bâb-ı velâyetde gözet Dertli'yi
Yabancı değiliz erenlerdeniz

***
3a: renk ile: dert ile D
3b: kısalt: visâl M; uzat: uzalt M
3c: gözet: kör et M

7. Koşma M 12b-13a; D 103 (Tek 2011: 383)

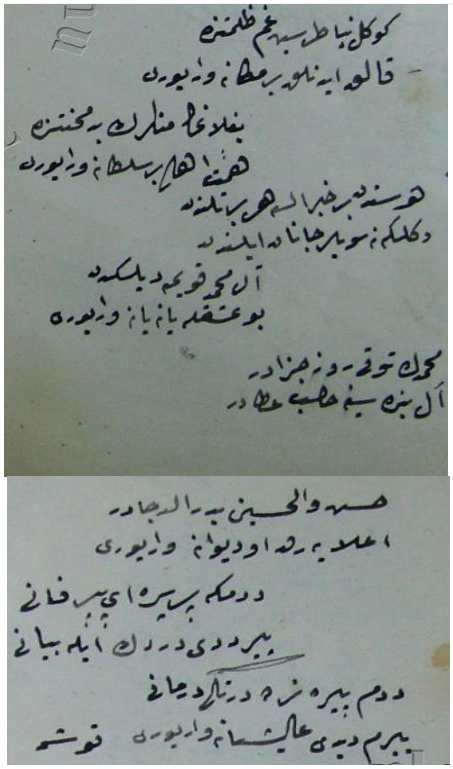
1 Gönül ne yatarsın gam-ı zulmetde
Kalk aydınlık bir mekâna var yürü
Bağlanma münkirin bed-mihnetinde
Himmet ehli bir sultâna var yürü

2 Dostdan bir haber alsa her yelinden
Dinle ki ne söyler cânân elinden
Âl-i Muhammed'i koyma dilinden
Bu aşk ile yana yana var yürü

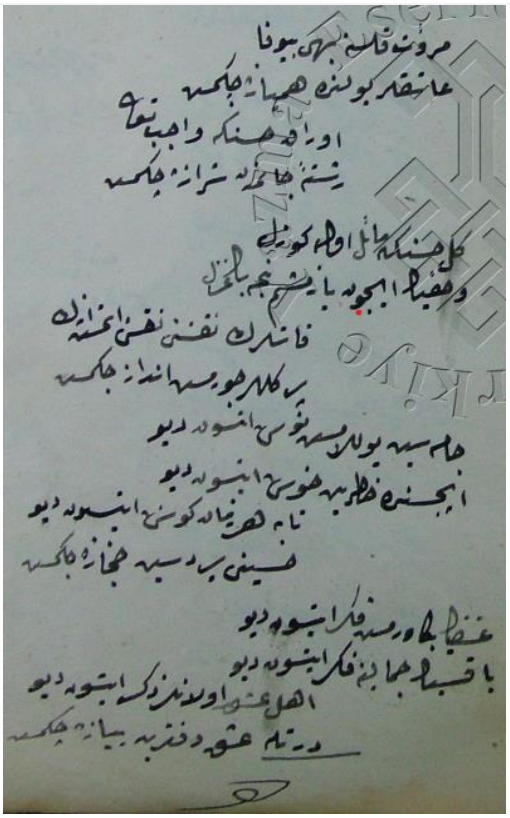
3 Muhammed'in şevkı rûz-ı cezâdır
Âli bendesine sahib-atâdır
Hasenü'l-Hüseyin bedrü'd-dücâdır
Ağlayarak o dîvâna var yürü

4 Dedim ki bir pîre ey pîr-i fânî
Pîr dedi derdin ne eyle beyânı
Dedim pîre nerde Dertli dermânı
Pîrim dedi Alişan'a var yürü

***
1a: ne yatarsın: ziya tursun D
4b: ne: - M

8. Koşma M 13a; D 100 (Tek 2011: 377)

1 Mürüvvet kılsana be hey bî-vefâ
Âşıklar yolunda hamyâze çekmiş
Evrâk-ı hüsnüne Vâcib tealâ
Rişte-i cânımdan şirâze çekmiş

2 Görmedim âlemde emsâlin güzel
Vasfın çok yazmışım nice bin gazel
Kaşların nakş iden nakkâş-ı ezel
Pergeller çevirmiş endâze çekmiş

3 Câm-ı mey yollamış nûş etsin deyü
İçsin de hâtırın hoş etsin deyü
Nâle vü feryâdım gûş etsin deyü
Hüseynî perdesin hicâza çekmiş

4 Aşkın bana vermiş fikr etsin deyü
Baksın cemâline şükr etsin deyü
Ehl-i aşk olanlar okusun deyü
Dertli aşk defterin beyâza çekmiş

***

1b: hamyâze: hem yâze D
2a: Gül hüsnüne mail olam: Görmedim âlemde emsâlin D
2b: için: çok D
2c: nakşını nakşetmiş ezel: nakş iden nakkâş-ı ezel D
2d: pergeller: pergerler D
3b: hâtırın: hâtırım D
3c: Nâle vü feryâdım: Tâ be her yan M
4b: cemâline: cemâlime D; fikr: şükr D
4c: ehl-i aşk olanlar zikr etsin: ehl-i derd olanlar okusun D

9. Dîvân M 13a; D 44 (Tek 2011: 463)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Nûr-ı vechin elverir hurşid-i tâbân olmasın
Kadd-i mevzûnun yeter serv-i hırâmân olmasın

2 İns ü cin dîv ü perî halkı musahhar kılmaya
Hâtem-i la'lin yeter mühr-i Süleymân olmasın

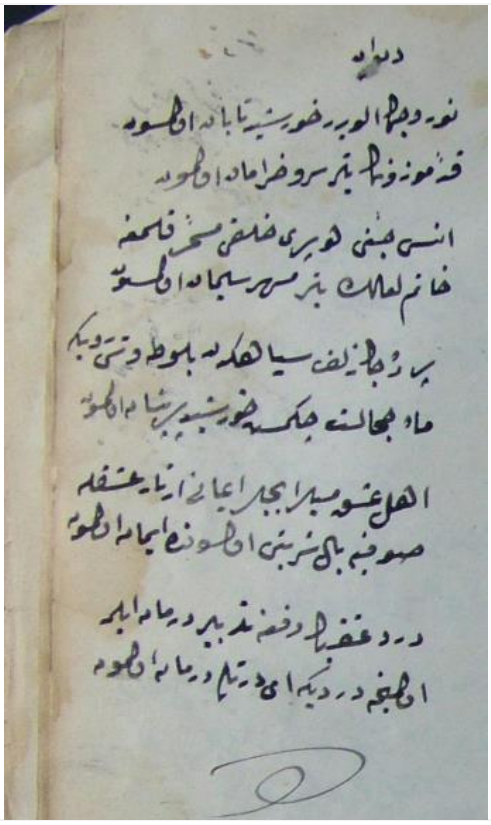
3 Perde çek zülf-i siyahından bulut-veş rûyuna
Mâh hacâlet çekmesin hûrşid perîşân olmasın

4 Ehl-i aşk meyler içer îmânı artar aşk ile
Sûfiye bal şerbeti olsun da îmân olmasın

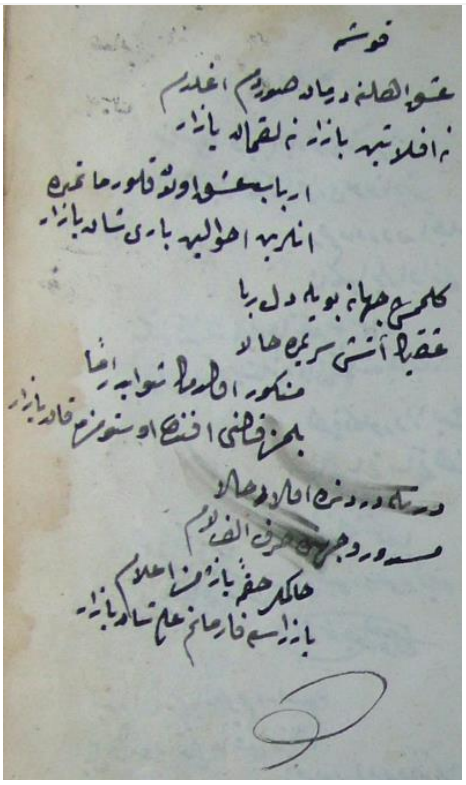
5 Derd-i aşkın def'ine tedbîr ü dermân eyleme
Ölmeyince derdine ey Dertli dermân olmasın

***

2a: İns ü cin dîv ü perî: İns ü cinnî dîv perî M
4a: meyler: câmlar D
4b: aşk ile: şevk ile D
Not: Bu şiir Divan'da altı, mecmuada beş beyittir. Mecmuada şu beyit yoktur:
Ârzû kılmaz behişt ekl ü şarâbın ehl-i aşk
Lezzet-i aşkdır ana Firdevs-i Rıdvân olmasın

10. Koşma M 16a; D 86 (Tek 2011: 353)

1 Aşk derdine merhem sordum âlemde
Ne Eflâtun bilir ne Lokman yazar
Erbâb-ı aşk olanlar kalır mâtemde
Onların hâlini perîşân yazar

2 Gelmemiş cihana böyle dil-rübâ
Aşkıyın âteşi serimde hâlâ
Münkiri öldürmek sevâbdır amma
Bilmez kadı üstümüze kan yazar
Zâlim kadı üstümüze kan yazar

3 Dertli dergâhında olalı gulâm
Mestûrdur vechinde harf-i elif lâm
Hâkimler hakkıma yazamaz i'lâm
Her kadı yazamaz katlime i'lâm
Yazarsa fermânım Alîşân yazar

***

1a: ehline: derdine D; âlemde: ağladım M
1b: bilir: yazar M
1c: Erbâb-ı aşk olanlar kalur mâtemde: Kaçan âşık kayd olduysa kalemde D
1d: perişân: Bârî şân M
2a: Gelmemiş cihâna böyle dil-rubâ: Beni Mecnûn itdi bir saçı Leyla D
2b: Aşkıyın âteşi serimde hâlâ: Sevdâsı başımdan gitmeyor hâlâ D
2d: Bilmez kadı üstümüze: Zâlim kadı üstümüze D
3a: dergâhında: derdinde M
3b: Mestûrdur veçhinde: Vechinde mesturdur D
3c: Hâkimler hakkıma yazamaz i'lâm: Her kadı yazamaz katlime i'lâm D

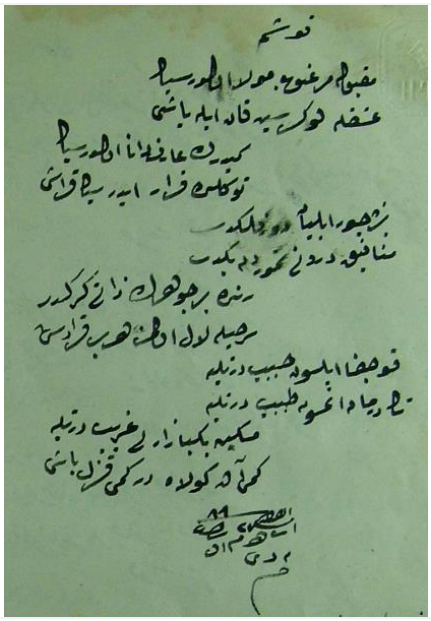
11. Koşma M17b; D 99 (Tek 2011: 374)

1 Makbûl u mergûb-ı Mevlâ olursun
Aşk ile dökersin kan ile yaşı
Giderek ârif u dânâ olursun
Tevekkülde karar edersin kardaş

2 Bize cevr eyleyen devr-i felekdir
Münâfık derûnu temürden pekdir
Renkde bir cevherin zâtı gerekdir
Sürhile la'l olmaz her bir kara taş

3 Ko cefâ eylesin habîb Dertli'ye
Tek dermân etmesin tabîb Dertli'ye
Miskîn Beypazarlı garîb Dertli'ye
Kimi ak külâh der kimi Kızılbaş

***
2b: kan ile yaş: kanlı yaşları D

12. Koşma M 18b; D4 (Tek 2011: 236-237)

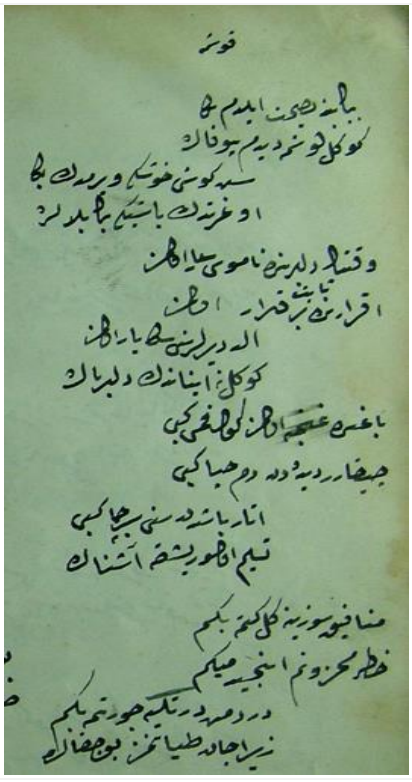
1 Bin pend ü nasîhat eyledim sana
Gönül düşme dedim bî-vefâlara
Sen gûş-ı hûşunu vermedin bana
Uğratdın başını bin belâlara

2 Vaktin dilberinde nâmus u âr olmaz
İkrârında sâbit ber-karâr olmaz
Aldadırlar seni sana yâr olmaz
Gönül ne inandın dil-rubâlara

3 Bâğda gonca olmaz gül femi gibi
Çıkarır dîdeden göz nemi gibi
Atar başdan seni perçemi gibi
Teslîm olur başka âşinâlara

4 Münâfık sözüne gel gitme begim
Hâtır-ı mahzûnum incitme begim
Derdimend Dertli'ye cevr etme begim
Zîrâ dayanamaz bu cefâlara

***
3b: göz nemi gibi: dem-i hayâ gibi M

13. Koşma M 18b; D 58 (Tek 2011: 311-312)

1 Gayra nazar kılma gel âdeme bak
Ahsen-i sûretle halk etdi Yezdân
Buyurmuş hakkında Feyyâz-ı mutlak
Sûre-i *Ve't-tîn* değil mi bürhân

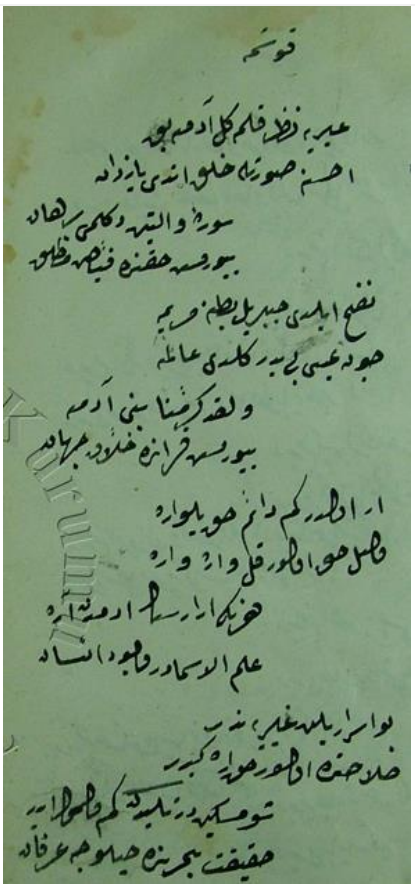
2 Nefh eyledi Cibrîl batn-ı Meryem'e
Çün Îsâ bî-peder geldi âleme
Ve le-kad kerremnâ benî Âdeme
Buyurmuş Kur'ân'da Hallâk-ı cihân

3 Er oldur kim dâim Hakk'a yalvara
Vâsıl-ı Hak olur kul vara vara
Her ne ki ararsan âdemde ara
*Alleme'l-esmâ*dır vücûd-ı insân

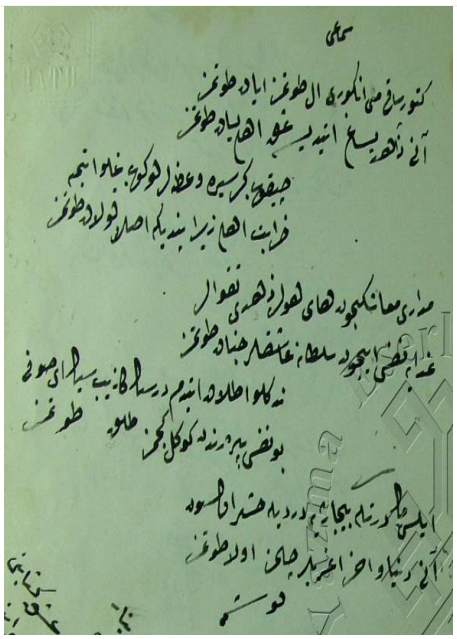
4 Bu esrârı bilen gayrıyı n'ider
Salâhatda olur hak râha gider
Şu miskîn Dertli'den kim me'mûl ider
Hakîkat bahsinde haylice irfân

***

1b: ahsen-i sûretle: ahsen sûretde D
1c-d: Bu iki mısra mecmuada karıştırılmıştır.
1d: değil mi: hakkında D
2a: Nefh eyledi Cibrîl: Bu nefh-i Cebrail D
2b: Îsâ: Mesîh D

14. Semâ‘î M19a; D 71 (Tek 2011: 499)

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

1 Getir sâkî mey-i engûru el tutmaz ayak tutmaz
Anı zâhid yasak etdiyse aşk ehli yasak tutmaz

2 Çıkıp kürsüye vâ‘iz tahtalar dövme gulüvv etme
Harâbât ehli zîrâ pendine aslâ kulak tutmaz

3 Medâr-ı mâ‘işet-çün hây u hûlar zühd ü takvâlar
Gıda-yı nefs içün sultâna âşıklar çanak tutmaz

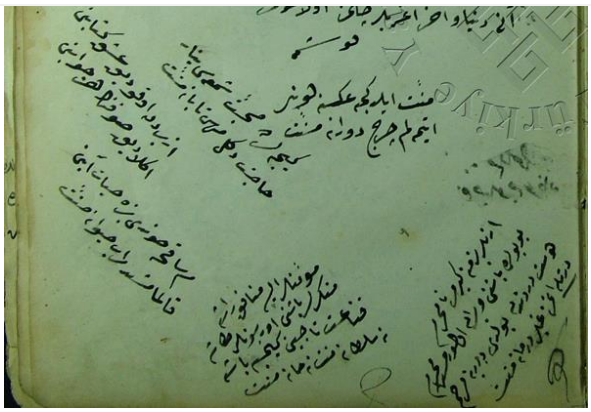
4 Ne denlü ıtlak etdim der isen kâzibsin ey sûfî
Bu nefs-i pîre-zenden gönlümüz geçmez talak tutmaz

5 İlişmen Dertli-yi bî-çâreye derdiyle haşr olsun
Anı dünyâ vü ukbâ uğrılar çalmaz ulak tutmaz

***

2a: kürsüye vâiz tahtalar döğme: kürsüde vaazlar dögüp M
3a: medâr-ı mâ‘işet: mudara-yı maâşın D
4b: Şu denlü: bu nefs-i M
5b: ukbâ: uhrâ M

15. Koşma M19a; D 101 (Tek 2011: 379)

1 Minnet eyledikçe aksine döner
İtmeyelim çarh-ı devrâna minnet
Geceler muhabbet şem‘ası yanar
Hâcet değil mâh-ı tâbâna minnet

2 Ezberden okuduk aşk kitâbını
Anladık sofunun her cevâbını
Sâkî sundu bize hayât âbını
Kalmamışdır âb-ı hayâta minnet

3 Mü’minler işine münâfık şaşa
Münkirler başını ursunlar taşa
Kanâat tâcını giyince başa
Ne sultâna minnet ne hâna minnet

4 Erenler bezmine girmez nâ-mahrem
Bu yolda baş veren olur mu mahrem
Dost derdinden buldu derdine merhem
Dertli etmez gayrı dermâna minnet

***

2b: cevâbını: sevâbını D
3b: ursunlar: koy ursun M

16. Kalender M19b; D 60 (Tek 2011: 484)

mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

1 Kul başına âlemde gelen hükm-i kaderdir
Ol hükm-i kader bizlere mîrâs-ı pederdir

2 Ben hırsızı hırsız beni görmek ne mümkün
Görmez göze duymaz kulağa sor ne haberdir

3 Ben kapımı kitler yatarım el neme lâzım
El şugûlü benim zevkime gâyet leke-dârdır

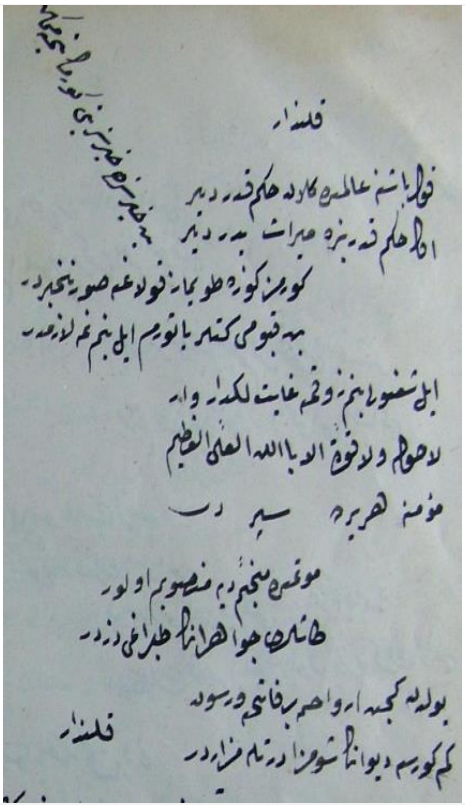
4 *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi*
Aliyyü'l-azîm mü'mine her yerde siperdir

5 Mevtimde müneccim diye mansûbum olur
Taşları cevâhirdir anın toprağı zerdir

6 Yoldan geçen ervâhına bir Fâtiha versin
Kim görse der ona şu mezar Dertli mezardır

***

3a: il: il benim M
3b: el şugûlü benim zevkime gâyet leke-dârdır: Çok el şugûlı zevkime gâyetlige vardır D
6b: der ona şu: diyü ana şu M

17. Kalender M19b; D 48 (Tek 2011: 471-472)

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

1 İkbâle zevâl erse var sende kemâl var
Mağrûr-ı kemâl olma ki ardınca zevâl var

2 Her bir kişinin tâli'i devletde bir olmaz
Bir lokması yok yedirecek bunda bir hâl var

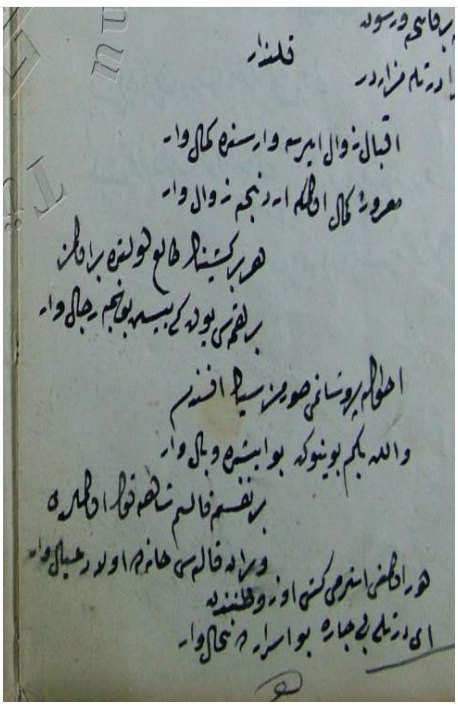
3 Ahvâl-i perîşânımı sormazsın efendim
Vallâhi beyim boynuna bu işde vebâl var

4 Bir nefsile kalsam şehe sultâna kul olmam
Vîrân kalası hânede evlâd u ıyâl var

5 Dûr olmayı ister mi kişi öz vatanından
Ey Dertli-yi bîçâre bu esrârda ne hâl var

***

1a: İkbâle: ikbâl-i
1b: ki: kim D
4a: Bir nefsile kalsam şehe: Bir nefesle kalsam şâh u D

18. Semâ‘î M20a; D 61 (Tek 2011: 486-487)

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

1 Dedim dilber senin nâzik vücûdun nâz-perverdir
Dedi gâyet latîf ammâ velâkin şekl-i ahmerdir

2 Dedim a‘zâların bir bir suâl etsem izin var mı
Dedi ma‘şûkun ey âşık mürüvvet ehli dilberdir

3 Dedim evvel haber ver kâmet-i kaddin dırâzından
Dedi sanma sakın serv degil tûbâ vü ar‘ardır

4 Dedim gîsûların gaddâr işitdim ben senin gâyet
Dedi tahkîk anın her bir teli üç başlı ejderdir

5 Dedim ebrûların vasfın ne gûnâdır bana söyle
Dedi kim katl-ı uşşâka çekilmiş resm-i cevherdir

6 Dedim [ol] âhu-çeşmin fitne-i gamzen nedir bilmem
Dedi cellâd-veş âşıkların katlinde hançerdir

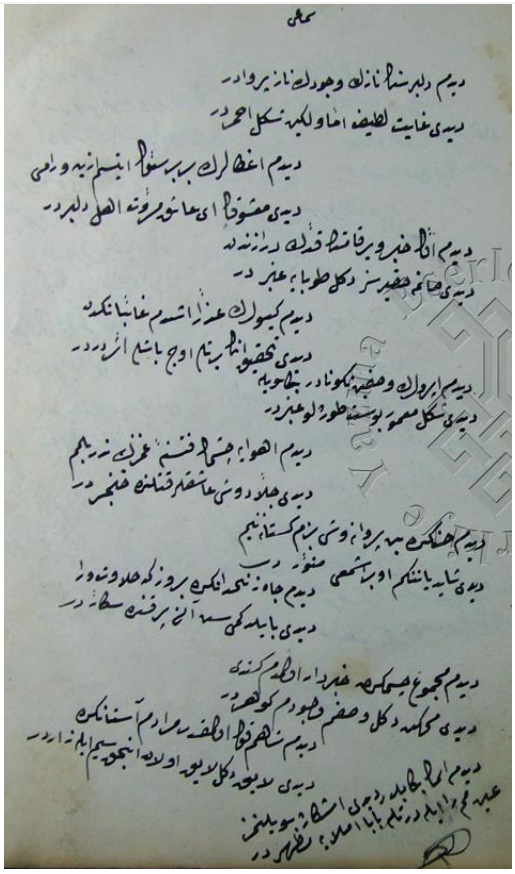
7 Dedim hüsnünde ben pervâne-veş bezmi küşâd itsem
Dedi şâyed yanar senin o bir şem-i münevverdir

8 Dedim çâh-ı zenahdânında bir özge halâvet var
Dedi yâ bilmedin mi sen anı pür-kand ü sükkerdır

9 Dedim mecmû‘-ı hüsnünden haberdâr olmadım gitdi
Dedi mümkün değil vasfım vücûdum genc-i gevherdir

10 Dedim şâhım kul olmakdır murâdım âsitânında
Dedi lâyık değil lâyık olan ancak sim ü zerdir

11 Dedim ismin bana bildir dedi âşkâre söylenmez
Ayın mîm ra ile Dertli Baba imlâya mazhardır

***

1a: nâz-perver: nâz-ı perver D
2a: izin: iznin D
3b: tûbâ vü ar‘ardır: tûbaya anberdir M
4a: senin gâyet: gâibânından M
4b: her: -M
5b: Dedi kim katl-i uşşâka çekilmiş resm-i cevherdir: Dedi şekl-i samur post turalı anberdir M
6a: bilmem: söyle M
6b: cellâd-veş: cellâd biri D
7b: yanar senin: yanan kim M
8a: çâh-ı zenahdânında: câh-ı zihindânında D; halâvet: salâvat D
8b: pür-kand ü sükkerdir: bir kande sükkârdır D
9b: genc-i: - M
10b: olan ancak sim ü zerdir: sim ile zerdir M, olanlar sim ile zerdir D

19. Mersiye M20b-21a; D 47 (Tek 2011: 469-470)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Sâki-i kevser durur cennetde Şîr-i Kirdigâr
Rahm-ı mâderden olupdur Mustafâ'ya yâdigâr
Oldu seyfinden onun dîn-i Muhammed âşikâr
Leşker-i küffârı tîgından geçirdi bî-şümâr
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü uhrâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

2 Zevcesi Binti Muhammed, ibni ammi Mustafâ
Tâ ezelden ol durur sırr-ı Nebiye âşinâ
Âl ü evlâdına bin cânım dahi olsun fedâ
Vâris-i Peygamber oldur vâkıf-ı sırr-ı Hudâ
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü uhrâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

3 Hem Alî'dir hem velîdir hem velâyet şâhıdır
Hem nücûm u hem de şems ü hem felekler mâhıdır
Zâhir ü bâtında ins ü cin pâdşâhıdır
Kâfirin küfrün giderir mü'minin penâhıdır
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü uhrâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

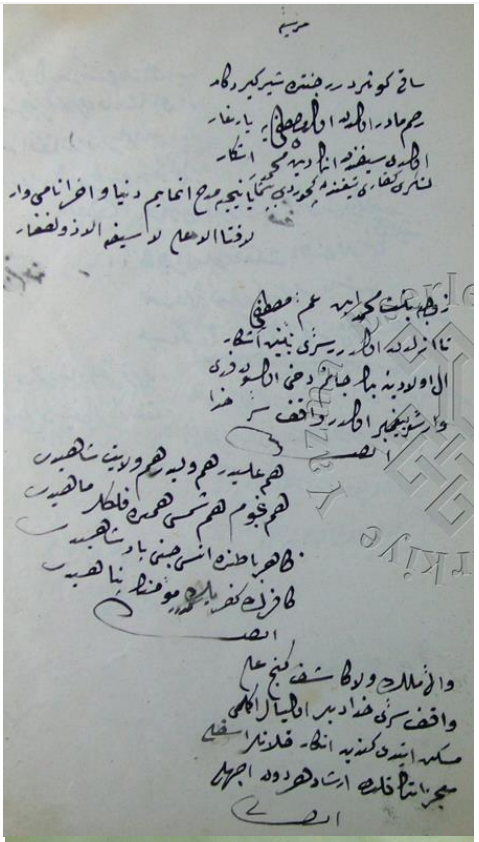
4 Vâli-yi mülk-i velâyet kâşif-i genc-i Alî
Vâkıf-ı sırr-ı Hudâ'dır evliyâlar ekmeli
Mesken etdi kendine inkâr kılanlar esfeli
Mu'cizâtın kıldı irşâd dehr-i dûn-ı echeli
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü uhrâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

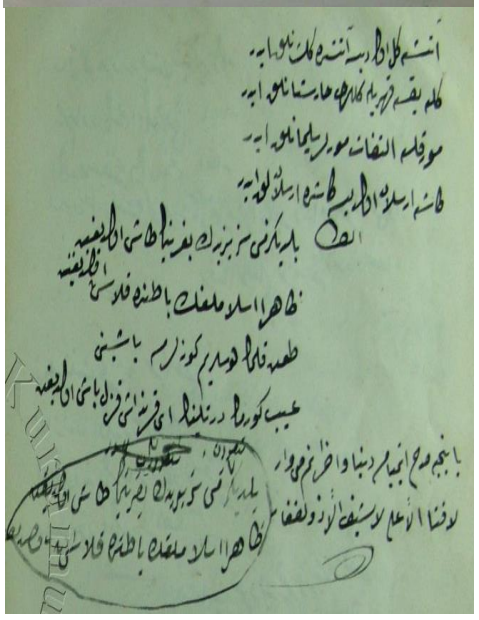
5 Âteşe gül ol dese âteş gülistânlık eder
Güle baksa kahr ile güller haristânlık eder
Mûra kılsa iltifât mûrlar Süleymânlık eder
Taşa arslan ol dise elbet taş arslanlık eder
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü ukbâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

6 Bildiniz mi siz Yezîd'in bağrının taş olduğun
Zâhiren İslâmlığın bâtında kallaş olduğun
Ta'n kılman dertleriyle gözlerim yaş olduğun
Ayb görmen Dertli'nin ey karındaş Kızılbaş olduğun
Yâ nice medh etmeyem dünyâ vü ukbâ nâmı var
Lâ-fetâ illâ-Alî lâ-seyfe illâ Zülfikâr

***

Not: Mecmuada bu şiirin ilk dört bendi 21a'da son iki bendi 20b'dedir.
1e: uhrâ: ukbâ D
2b: ol durur: oldu ol D
3 c-d: Bu mısralarda vezin aksamaktadır.
5: Bu bentte mısraların yeri değişmektedir.
6d: Bu dizede vezin aksamaktadır. Ayb görmen Dertli'nin ey karındaş Kızılbaş olduğun: Ayb görmen [sizler] Dertli'nin Kızılbaş oldugın M

20. Dîvân M21a; D 21 (Tek 2011: 427-428)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Eyledin zülfün gibi âhir perîşân hâlimi
Sormadın rahm eyleyip bir kez benim ahvâlimi

2 Baksalar bunca müneccimler nücûm-ı bahtıma
Burc-ı akrebde görürler kevkeb-i ikbâlimi

3 Hâmesin alsın ele söylen Kirâmen Kâtibîn
Her nice lâyıksa yazsın defter-i a'mâlimi

4 Kavse döndü kâmetim bâr u belâyı çekmeden
Ey felek zulm eyledin bükdükçe bükdün dalımı

5 Kays ile Ferhâd rüsvâlıkla geçmişler velî
Günbed-i çarh-ı felek görmüş değil emsâlimi

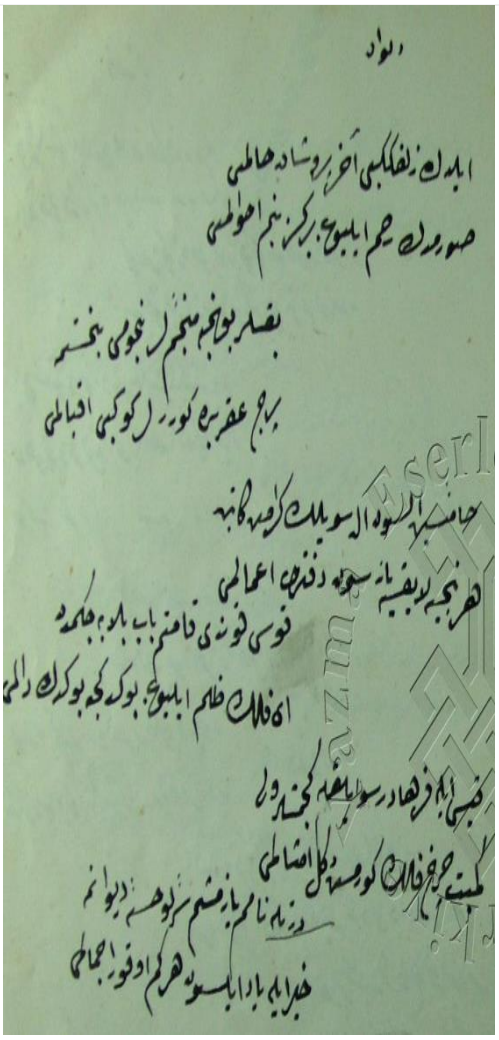
6 Dertli nâmım yazmışım ser-levha-i dîvânıma
Hayr ile yâd eylesin her kim okur icmâlimi

***

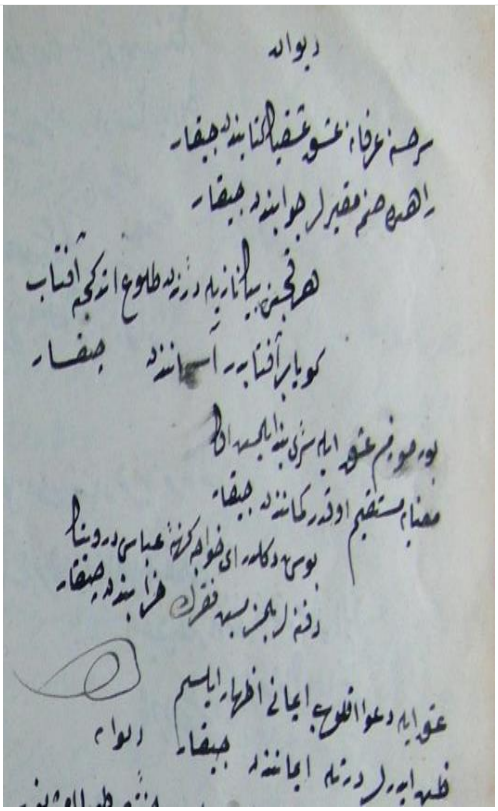
1a: Eyledin: Ey perî D; âhir: kıldın D
1b: Sormadın rahm eyleyip bir kez benim: Zerrece rahm eyleyüp hiç sormadın D
3-6. beyitler Mecmuada yok.
4a: bâr u belâyı: bâb-ı belâya M
5a: velî: demi D
Not: Bu şiir Dîvân'da 8, mecmuada 6 beyittir. Aşağıdaki beyitler mecmuada yoktur:

Zâhidâ zühd ü riyân korkum mukâbil gelmeye
Koysalar mizâne ger tâc-ı kalender şâlımı

Came-yi ziynetlerin arz eyleme bakmam felek
Hil'at-ı Behram'a virmem hıka-yı abdâlımı

21. Dîvân M 21b; D 45 (Tek 2011: 465)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Sırr-ı hüsn irfân-ı aşk aşkın kitâbından çıkar
Zâhidâ sanma mukarrirler cevâbından çıkar

2 Her kaçan bin nâz ile derden tulû' itdikçe yâr
Gûyiyâ bir âfitâbdır âsmânından çıkar

3 Bu rumûzum aşk ile sırrı bend eylemiş adın
Ma'ni-i müstakbelim okdur kemânından çıkar

4 Boş değildir ey hoca köhne abâsı dervişin
Defneler bilmez misin kasrın harâbından çıkar

5 Aşk ile da'vâ kılup îmânı izhâr eylesem
Zenb ederler Dertli'yi îmân hicâbından çıkar

***

1a: Sırr-ı hüsn irfân-ı: Sırr-ı cân serhat-i aşk D
1b: mukarrirler: mukayyedler M
2a: yâr: âfitâb M
2b: kim: + D
3: Üçüncü beyit Dîvân'da şu şekildedir:
Sırr-ı yeddir aşk ile yürüdürem bilmiş ol
Ma'nâ-yı müstakbelim yüz on hesabından çıkar
4a: ey hoca: zâhidâ D
4b: defne: defîne
5b: îmân hicâbından: îmânından M

22. Dîvân M21b; D 65 (Tek 2011: 491)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Serv-kaddin seyr idüp cennetde Tûbâ imrenir
Şerbet-i la‘lin şirindir kevser-i mâ imrenir

2 Şöyle pür-nûr eylemiş hüsnün behiştin bâğını
Ehl-i cennet bâğ-ı rıdvân hûri gılmân imrenir

3 Zülfünün rayhâsına tahsîn eder sünbül ü gül
Bülbül ağlar gülşen içre verd-i hamrâ imrenir

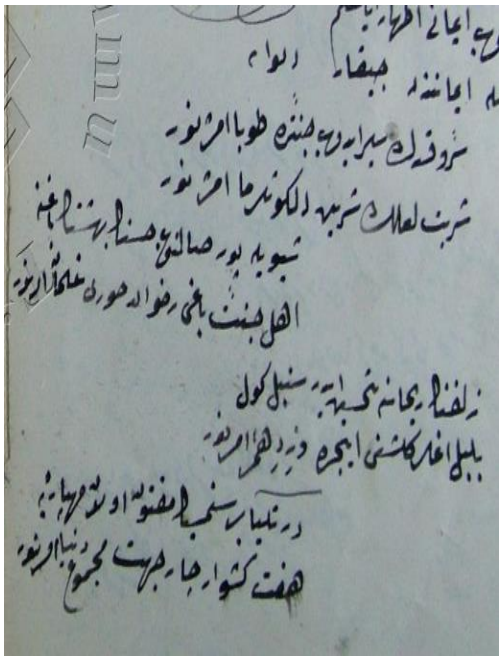
4 Dertliyâ bir sen misin meftûn olan meh-pâreye
Heft kişver çâr cihet mecmû‘-ı dünyâ imrenir

***

2a: pür-nûr eylemiş: pür salınıp M
2b: hûri gılmân: hûr-i likâ D
4b: çâr cihet mecmû‘-ı: çâr cihetde halk-ı D
Not: Bu şiir Dîvân’da 6, mecmuada 4 beyittir. Aşağıdaki beyitler mecmuada yoktur:

Hüsn-i hattın vasfına zikrinle hâmem şakk olur
Âyet-i rûyun temâşâsında esmâ imrenir

Görse lütfun âşık-ı bîçâreler memnûn olur
İşidüp eltâfını âlem serâpâ imrenir

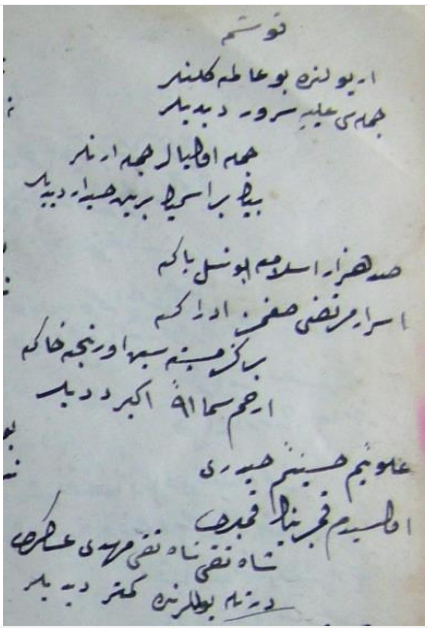

23. Koşma M22b; D 87 (Tek 2011: 355-356)

1 Er yolunda bu âleme gelenler
Cümlesi Alî’ye server dediler
Cümle evliyâlar cümle erenler
Bin bir ismin birin Haydar dediler

2 Sad hezârân selâm ol nesl-i pâke
Esrâr-ı Murtazâ sığmaz idrâke
Bir kez muştasını urunca hâke
İrham semâ Allâhu ekber dediler

3 Alevî’yim Hüseynî’yim Haydarî
Olsa idim Kamber’inin Kamber’i
Şâh Takî, Şâh Nakî, Mehdî, Askerî
Dertli yollarında kemter dediler

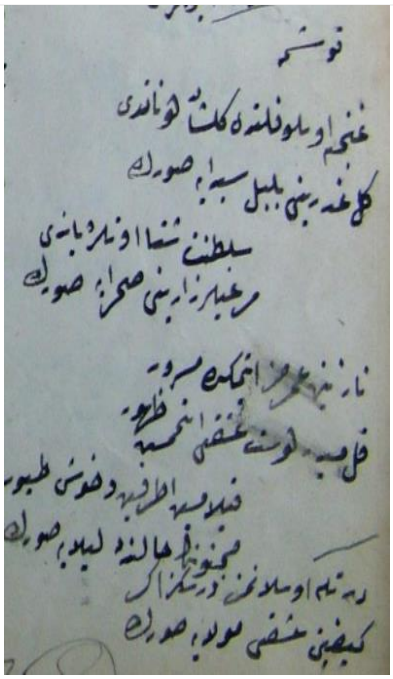
24. Koşma M 22b; D 74 (Tek 2011: 333)

1 Gonca üsküflendi gülşen donandı
Gül gadrin bülbül-i şeydâya sorun
Saltanat-ı şitâ odlara yandı
Murglar zârını sahrâya sorun

2 Nâzenîn ömrümüz etmekde mürûr
Kul mudur dost aşkı etmemiş zuhûr
Kaplamış etrafın vuhûş u tuyûr
Mecnûn'un hâlinden Leylâ'ya sorun

3 Candan bir dost demek bin sevâb değer
Kul mudur dost aşkı olmayan meğer
Dertli'yi uslanmaz derseniz eğer
Keyfiyet-i aşkı Mevlâ'ya sorun

***
1b: gadrin: kadrin D
3: a-b mısraları mecmuada yoktur.

25. Dîvân M 22b-23a; D 5 (Tek 2011: 401-402)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
1 Kande görsem sevdiğim kec kec nigâh eyler bana
Taht-ı zülfe gizleyip vechin siyâh eyler bana

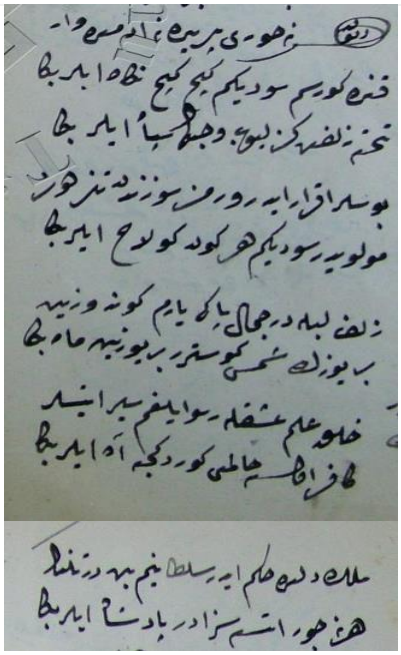
2 Bûseler ikrâr eder durmaz sözünden tez döner
Mevlevîdir sevdiğim her dem külâh eyler bana

3 Zülf-i Leylâ'dır cemâl-i pâk-i yârin gündüzün
Bir yüzün şems gösterir birin de mâh eyler bana

4 Halk-ı âlem aşk ile rüsvâylığım seyr etseler
Kâfir olsa hâlimi gördükçe âh eyler bana

5 Mülk-i dilde hükm eder sultânıdır ben Dertli'nin
Her ne cevr etse sezâdır pâdişâh eyler bana

***
1a: sevdiğim kec kec: nâzenîn kerc kerc D
3a: Leylâ'dır: leylimdir D; gündüzün: gündizim D
3b: şems gösterir birin de : eyleyüp birin de mâh eyler D
5a: sultânıdır: sultânıyım M

26. Dîvân M23a; D 8 (Tek 2011: 407-408)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Bin gönül almış nişâne her tir-i müjgânına
Girmek ister merhametsiz ehl-i aşkın kânına

2 Ayn-ı ibretle nazar kılsam cemâl-i pâkine
Kâfirin küfrüne benzer mü'minin îmânına

3 Etimiz değdikde her dânesin her lü'lüân
Var tama' etme sakın asılmaya gerdânına

4 Berg-i terdir rengini tağyîr edersin goncamın
Esme ey bâd-ı sabâ girme gönül bostânına

5 Vasf-ı hublardan ferâgat geldi Dertli çâresiz
Nev gazel güftem bugün mahbûblar sultânına

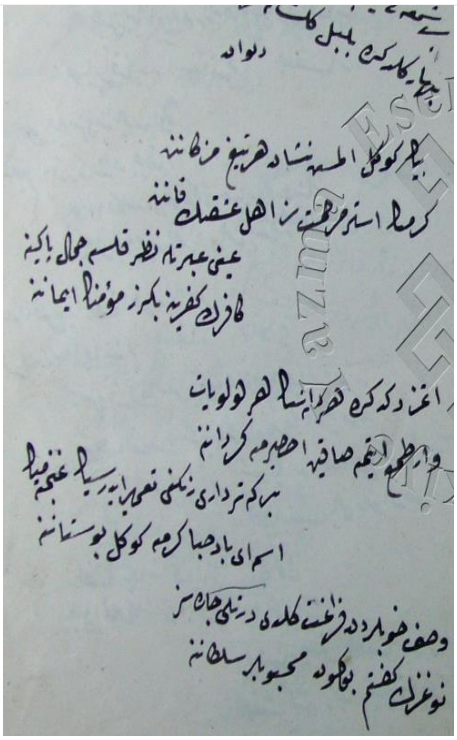
***

1a: her: bir D

3a: Etimiz: İtmeziz D

Not: Divan ve mecmuada beyitlerin sıralaması değişmektedir. Bu şiir Dîvân'da 6, mecmuada 4 beyittir. Aşağıdaki beyit mecmuada yoktur:

Ruhların mecrûh idersen korkarım dendânıla
Degme ey şâne hezâr kıl zülf-i müşk-efşânına

27. Kalender M 23b; D 58 (Tek 2011: 482)

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

1 Gizli severim ben seni Allâh'a ayândur
Zülf-i siyâhın gibi aklım perişândır

2 Sen hüsn ile Yûsuf gibi Sultân-ı Mısır'sın
Kim görse beni der ki bu Ya'kûb-ı Kenân'dır

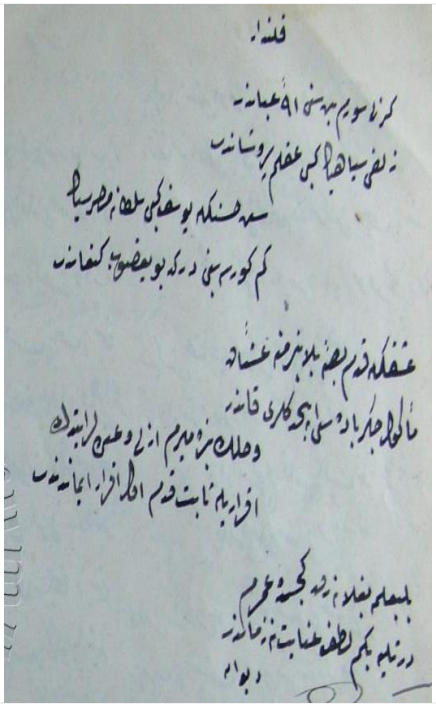
3 Aşkınla kadem bassa belâ bezmine uşşâk
Me'kûl-i ciğer-pâresi içdikleri kandır

4 Vaslın bize mîrim ezelî va'deler etdin
İkrârına sâbit-kadem ikrâr-ı imândır

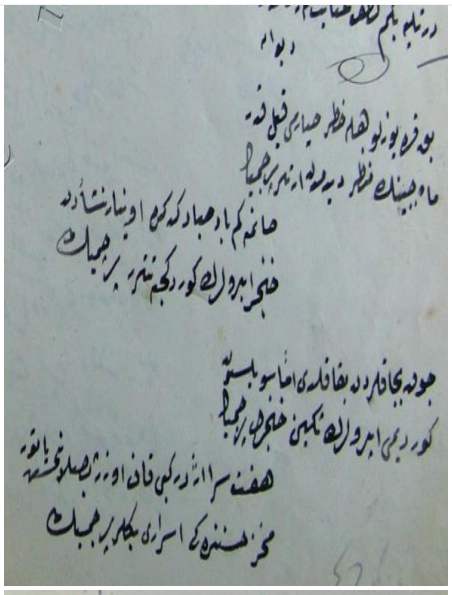
5 Bel bağlamaya bağlanarak geçmede ömrüm
Dertli'ye beyim lütf u inâyet ne zamândır

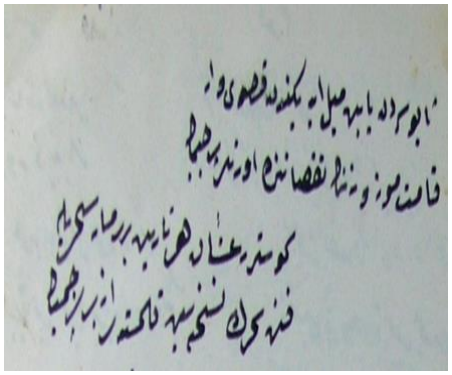
***

5a: Bel bağlamaya: Bir bağlamağa D*Degme ey şâne hezâr kıl zülf-i müşk-efşânına*

28. Dîvân M 23b-24a; D 41 (Tek 2011: 459-460)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Bak kara yüzlü hele hâtır sayar mı kıl kadar
Mâh cebînin manzar-ı dîdemden örter perçemin

2 Sanma kim bâd-ı sabâ değdikçe oynar neş'eden
Hançer-i ebrûların gördükçe titrer perçemin

3 Çok bıçaklardan bakakaldı kaldı ammâ söylesün
Gördü mü ebrûların şeklinde hançer perçemin

4 Heft-ser ejder gibi Kâf üzre yaslanmış yatur
Mahzen-i hüsnündeki esrârı bekler perçemin

5 Tâ bu serden pâyine meyl ettiğinden kasdı var
Kâmet-i mevzûnenin noksânın örter perçemin

6 Gösterir uşşâka her nârın birer mâr sihr ile
Fenn-i sihrin nüshasın kılmışdır ezber perçemin

***

3a: bakakaldı: bakaya kaldı D
4a: yaslanmış yatur: serpilmiş atar D
6a: mâr: mâh D
Not: Divan ve mecmuada beyitlerin sıralaması değişmektedir. Bu şiir Dîvân'da 10, mecmuada 6 beyittir. Aşağıdaki beyitler mecmuada yoktur:

Dinle dilber evvelâ başdan ne söyler perçemin
Hâl-i ruhsârınla mülk da'vâsı eyler perçemin

Simsiyâh olmuş celâlinden kararmış çehresi
Kâtil-i erbâb-ı aşk olmak mı ister perçemin

Şâh-ı fes emr eylemiş iklim-i Rum'un fethini
Leşker-i suzâne yapmışlar serasker perçemin

Kâkül-i müşkininin meddâhı olmuş Dertliyâ
Meclis-i rindânede evsâfın eyler perçemin

29. Koşma M24a; D 36 (Tek 2011: 278-279)

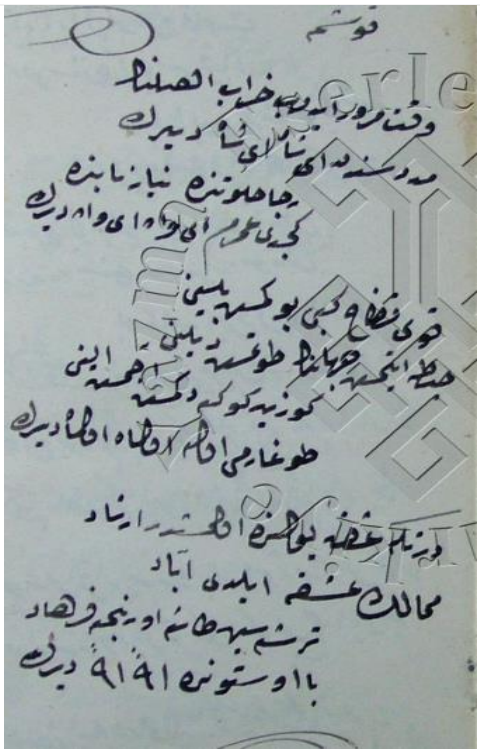
1 Vakti mürûr eder harâb ehlinin
Meded senden ey şâh ey şâh diyerek
Recâ halvetinde niyâz bâbında
Geçdi ömrüm eyvâh eyvâh diyerek

2 Kavs-ı kuzâh gibi bükmüş belini
Zabt etmiş dehânın tutmuş dilini
Gözün göğe dikmiş açmış elini
Doğar m'ola ol mâh ol mâh diyerek

3 Dertli aşk yolunda olmuşdur irşâd
Memâlik-i aşkı eyledi âbâd
Tîşesin taşlara urunca Ferhâd
Bî-sütûn'da Allâh Allâh diyerek

***

2b: Zabt: Rabt D; dehânın: cihânın M
2c: Gözün göğe dikmiş açmış elini: Yummuş gözün açmış göğe elini D
3a: aşk yolunda olmuşdur: bu dertlerle olmadı D
3b: eyledi: biz itdik D
3c: urunca: çaldıkça D

30. Koşma M 24a; D 108 (Tek 2011: 391)

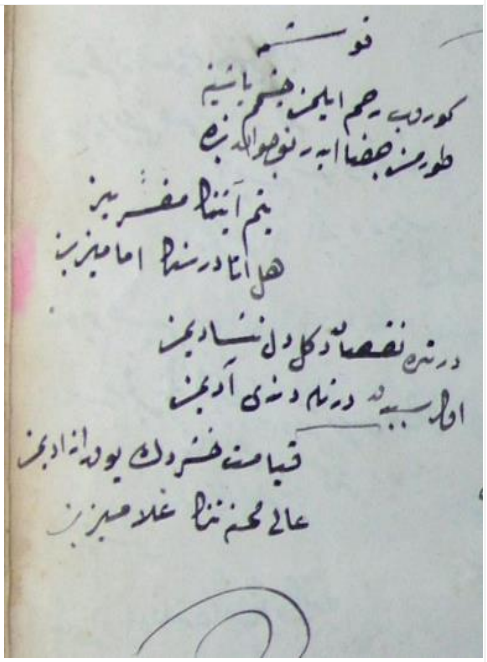
1 Sanma sofi bizim rûzumuz yokdur
Ramazan ayının sayyâmıyız biz
Söyletme derûndan derdimiz çokdur
Derdde noksân değil tamâmıyız biz

2 Yokdur hilâfımız aşk esîriyiz
Memâlik-i aşkın şâh-ı mîriyiz
Yetîm âyetinin müfessiriyiz
Hel etâ dersinin imâmıyız biz

3 Derdden hâlî değil dil-i nâ-şâdımız
Ol sebebden Dertli kalmış adımız
Kıyâmet haşre dek yok âzâdımız
Âl-i Muhammed'in gulâmıyız biz

***

3b: Ol sebebden: Anın içün D
Not: Bu koşmanın ilk kıtası ile ikinci kıtanın ilk iki dizesi mecmuada yoktur. Bunun yerine aşağıdaki dizeler kayıtlıdır:
Görüp rahm etmez çeşmim yaşım
Durmaz cefâ eder nev-civân bize

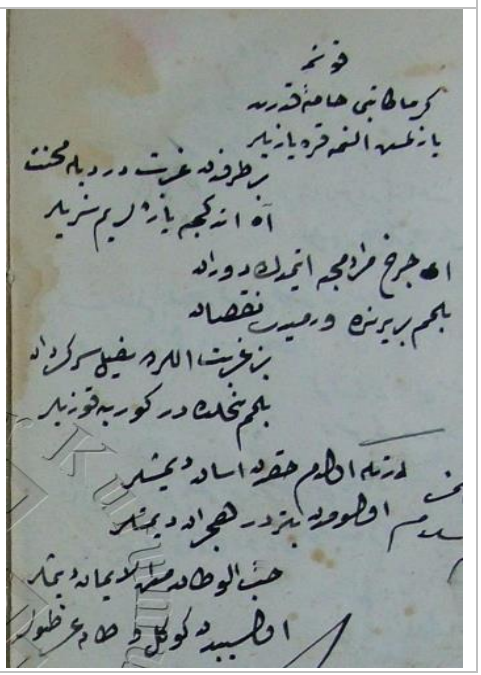
31. Koşma M 24b; D 76 (Tek 2011: 335-336)

1 Kirâmen kâtibîn hâme-i kudret
Yazmış alnımıza kara yazılar
Bir tarafdan gurbet derd ile mihnet
Âh etdikçe yaralarım sızılar

2 Ey çarh murâdımca etmedin devrân
Bilmem bir yerinde var mıdır noksân
Biz gurbet illerde sefil ser-gerdân
Bilmem ne hâldedir körpe kuzular

3 Dertli ölüm hakdır âsân demişler
Ölümden beterdir hicrân demişler
Hubbü'l-vatan mine'l-îmân demişler
Ol sebebden gönül vatan arzular

***
1d: etdikçe: eylesem D
3d: Ol sebebden gönül: Gönül ol sebebden D

32. Dîvân M 26a; D 17 (Tek 2011: 422-423)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
1 Râz-ı aşkın dilde pinhân eylerim cânım gibi
Sîne-i gencînede mahfûzdur îmânım gibi

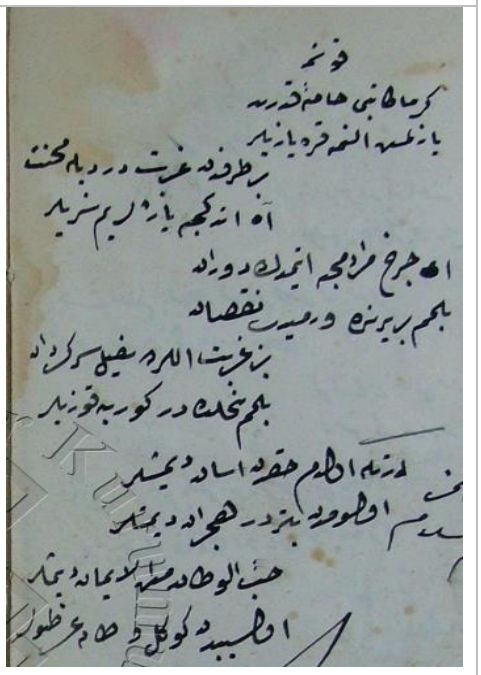
2 Nâle-i feryâdına bâ'is nedir bülbül senin
Yoksa bir goncan mı var gül-berg-i handânım gibi

3 Geşt-i âlem eyleyip gezdim cihânı görmedim
Lâciverdî kubbenin altında sultânım gibi

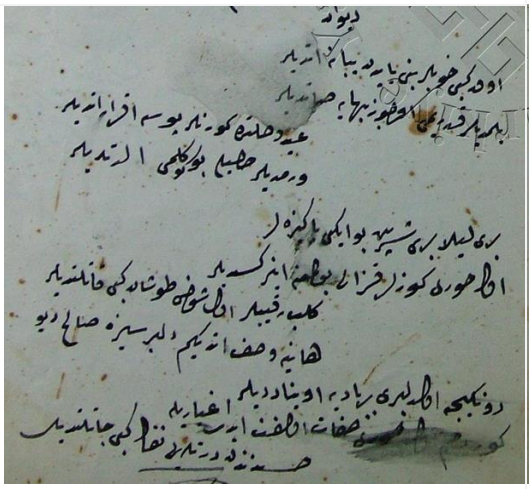
4 Gülsitân-ı âlemi bir bir temâşâ eyledim
Bir sanevber görmedim serv-i hırâmânım gibi

5 Hâk-i dehrin bin kere sürsem suvarsam bâğbân
Bitmemiş bitmez felek devrinde bostânım gibi

6 Rişte-yi reyhâna teşbîh etme zülfün Dertliyâ
Sünbül-i bâğ olmaya kâkül-perîşânım gibi
***
3a: Geşt-i âlem eyleyip gezdim cihânı: Keşt-i iklîm eyleyip dünyâyı gezdim D
5a: dehrin bin kere sürsem suvarsam: dehri bin kere sürse suvarsa D
Not: Bu şiir Divan'da yedi, mecmuada altı beyittir. Mecmuada şu beyit yoktur:
Çok gönüller gezdin ey abdâl-ı aşk seyyâh olup
Bir harâba uğradın mı kalb-i vîrânım gibi

33. Dîvân M 26a; D 46 (Tek 2011: 466-467)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

1 Ok gibi hûblar beni yaydan yabana atdılar
Bilmediler kadrimi ucuz bahâya satdılar

2 Iyd-ı vuslatda güzeller bûse ikrâr etdiler
Vermediler hâsılı bu gönlümü aldatdılar

3 Biri Leylâ biri Şîrîn bu iki pâkîzeler
[Kûhken'le Mecnun'u dağdan dağa atlatdılar]

4 Ol hurî gözlü gazâli bulmaya iz kesdiler
Kelb rakîbler ol şuhu tavşan gibi katlatdılar

5 Hani yâ vasf etdiğim dilber sana sâlih deyü
Dün gece ol dilberi bir bâdeye oynatdılar

6 Gördüm ol hûrî-sıfât ülfet ider ağyâr ile
Hasedinden Dertli'yi tüfeng gibi patlatdılar

***

1b: ucuz: ehven D
2a: güzeller: görenler M
3a: Leylâ biri Şîrîn bu iki: Şîrîn birisi Leylâ iki D
3b: Bu mısra mecmuada yoktur.
4a: hurî: kara D
Not: Bu şiir Divan'da 7, mecmuada 6 beyittir. Mecmuada şu beyit yoktur:
Gördiler Ferhâd-veş efsâne-yi aşkım benim
Ben gelince onlar zîr-i zemîne batdılar

34. Koşma M 28a; D 98 (Tek 2011: 371-372)

1 Kanâ'at mülkünün pâdişâhıyım
Dâra-yı devletim sabûren şekûr
Cümle mahlûkâtın pür-günâhıyım
Evrâd ü ezkârım afüvven gafûr

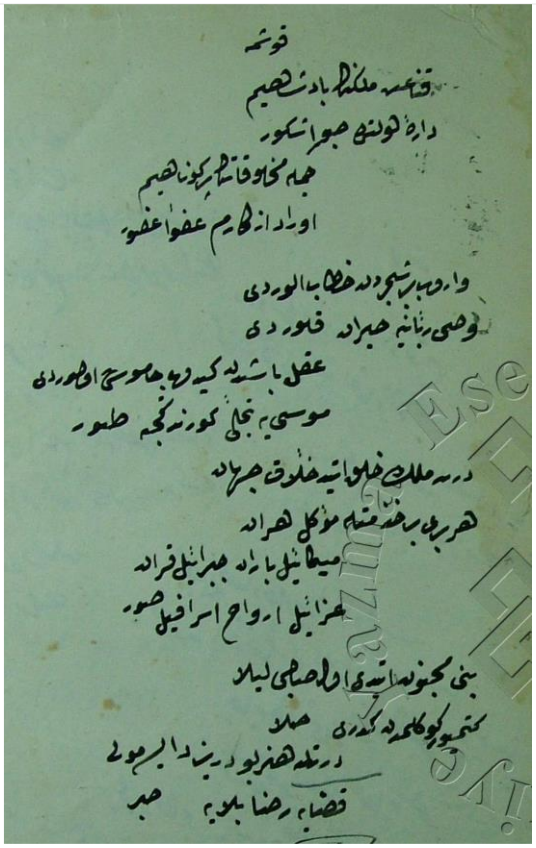
2 Varup secerlerden hitâb alırdı
Vahy-i Rabbâniye hayrân kalırdı
Akl başından gidip câm-nûş olurdu
Mûsâ'ya tecellî göründükçe Tûr

3 Dört melek halk etmiş Hallâk-ı âlem
Her biri bir hizmetde müekkel her ân
Mîkâil'e bârân Cibrîl'e Kur'ân
Azrail'e ervâh İsrâfil'e sûr

4 Beni Mecnûn eden bir saçı Leylâ
Gitmiyor gönlümden kederi hâlâ
Dertli hüner budur yazdıysa Mevlâ
Kazâya rızâdır belâya sabur

***

2b: kalırdı: olurdu D
2c: Akl başından gidip câm-nûş: Akl u fikri gidip gam nûş D
2d: göründükçe: gösterdikçe D
4b: Gitmiyor gönlümden kederi: Sevdâsı başımdan gitmiyor D
Not: Bu şiir Divan'da 5, mecmuada 4 kıtadır. Mecmuada şu dörtlük yoktur:
Aşk olanda nâmus olmaz âr olmaz
Aşkın deryâsında had kenâr olmaz
Feleğin gerdişi ber-karâr olmaz
Vakt olur hükm eder Süleyman'a mûr

Sonuç

Halk edebiyatına ait manzum ve mensur metinlerinin yer aldığı bu mecmuada Nesîmî (2), Fuzûlî (3), Âşık Garib (1), Âşık Ömer (3), Kerem (1), Niyâzî-i Mısrî (1), Seyranî (2) Şemsî (1), Şem'î (8) gibi şairlere ait örnekler bulunmakla birlikte en çok Dertli'nin şiirlerine yer verildiği görülmektedir. Bu tercihten hareketle derleyicinin Dertli'ye özel bir merakının olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim mecmuada Dertli'ye ait toplam 34 (+2 mükerrer) şiir bulunmaktadır. Bu şiirleri şöyle tasnif edebiliriz:

- 19 koşma: (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 23, 24, 29, 30, 31, 34 numaralı şiirler)
- 9 dîvân: (9, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 32, 33 numaralı şiirler)
- 2 semâ'î: (14, 18 numaralı şiirler)
- 3 kalender: (16, 17, 27 numaralı şiirler)
- 1 Mersiye: (19 numaralı şiir)
- 2 şiirin de mecmuanın farklı yerlerinde tekrar kaydedildiği görülmüştür (2 ve 3 numaralı koşmalar).

Dertli Dîvânı'nda 160 civarında şiir bulunduğu göz önüne alındığında bu mecmuadaki şiirlerin sayısı ciddi bir yekûn tutmaktadır. Toplam şiirlerin dörtte birinden fazla örneğin bu mecmuada yer aldığı görülmektedir.

Mecmuada yer alan Dertli'ye ait şiirlerin tamamı onun yayımlanmış dîvân neşirlerinde de mevcuttur. Bu durum mecmua derleyicisinin titizliğini göstermenin yanı sıra şairin birçok şiirinin kültür çevrelerinde kabul gördüğüne de işaret etmektedir. Şöyle ki mecmuada yer alan örnekler ile Dîvân'da yayımlanmış hâlleri arasında varyantlaşmadan dolayı birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Ek, sözcük, kavram hatta mısra düzeyine kadar çıkabilen bu farklılıklar, görüldüğü kadarıyla şiirlerin bütünlüğüne etki edecek düzeye gelmemiştir. Farklılıkların bir kısmı kelimelerin Arap harfleriyle yazımındaki benzerlikten (gündüzün-kendözün, nefs-nefes, güzeller-görenler, geşt-kişt vb.), bir kısmı da eş anlamlı ifadelerin tercihinden (âlem-iklîm; cihân-dünyâ vb.) kaynaklanmaktadır. Bunun dışında bazı ifadelerin dize içerisinde yer değiştirdiği (Ol sebebden gönül: Gönül ol sebebden vb.); mecmuadaki bazı şiirlerde bent veya beyit sayılarının daha az olduğu da görülmektedir. (Örneğin 20 numaralı şiir Dîvân'da 8 beyit, mecmuada 6 beyittir). Mecmuadaki söz konusu tercihlerin kimi zaman şiirlerin doğru bir şekilde okunmasına ve yeni yazıya aktarılmasına katkı sağladığı da görülmüştür. Bu sebeple incelemeye konu olan mecmuanın Dertli'ye ait şiirlerin sağaltılmasında önemli bir katkısının olduğu ve dîvân neşirlerinde dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Albayrak, N. (2007). Dertli. Kapı Yayınları.

Birgören, H. (2011). Âşık Dertli Dîvânı. (1. Baskı). Bolu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Çınar, A. A. (1990). Âşık Dertli Bibliyografyası. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Düzgün, D. (2011). Dertli Divanı (Karşılaştırmalı Metin). (1. Baskı). Fenomen Yayınları.

Kutlu, Ş. (1979). Şair Dertli. Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser.

Mecmua. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 4262/1, 52 vr.

Okay, H. N. (1958) Âşık Dertli Divanı, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.

Onay, A. T. (1928). Âşık Derdli (Hayatı, Divanı). Bolu Vilayet Matbaası.

Öztelli, C. (1954). "Âşık Dertli Divanı", Türk Dili, 4 (39), 188.

Tek, R. (2011). Türk Edebiyatında Dertli Olgusu, Âşık Dertli ve Eserleri, [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Tek, R. (2013). "Dertli, İbrahim". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dertli-ibrahim.

Tek, R. (2018). Türk Edebiyatında Dertli Olgusu, Âşık Dertli ve Eserleri. (1. Baskı). Kimlik Yayınları.

Tek, R. ve Oktay, A. (2024) "Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki 125 Numaralı Cönk Hakkında Bir İnceleme", Hikmet, 10 (20), 249-272.

Uyguner, M. (1991). Dertli (Yaşamı, Sanatı, Şiirlerinden Seçmeler). (1. Baskı). Bilgi Yayınları.

Vaktidolu, A. A. (1998). Âşık Dertli Baba. Can Yayınları.

Yüce, N. (1994). "Dertli", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C 9, ss.186-187). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 39, Mayıs 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Mutlu, S. A.; Aktaş, B. (2025). "Çivi Yazılı Metinlere Göre Mezopotamya'da Nehir Ticareti ve Kiralama Uygulamaları", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39): s. 387-405. **Gönderim Tarihi**: 11.01.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 16.05.2025-21.05.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1617752

Yazar/Author

Suzan AKKUŞ MUTLU* ,Burak AKTAŞ**

Makale Adı/Article Name

Çivi Yazılı Metinlere Göre Mezopotamya'da Nehir Ticareti ve Kiralama Uygulamaları

River Trade and Leasing Practices in Mesopotamia According to Cuneiform Texts

ÖZ

Eski Mezopotamya'da nehir ticareti, Dicle ve Fırat nehirlerinin yanı sıra yapay kanallar aracılığıyla gerçekleştirilen taşımacılık faaliyetleriyle büyük bir öneme sahip olmuştur. Zamanla artan nüfus ve ticaret hacmi, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Ticaret ve taşımacılık alanında faaliyet göstermek isteyen ancak yeterli sermayeye sahip olmayan bireyler ya da yeterli sermaye bulunduran fakat insan gücü eksikliği yaşayanlar, bu sorunları kiralama yoluyla aşmayı hedeflemiştir Üstelik, bu durum yalnızca bireylerin ya da ailelerin değil, zaman zaman kurumların da ihtiyaç duyduğu bir çözüm hâline gelmiştir. Bu nedenle kiralama yöntemine başvurulmuştur. Kiralama uygulamaları hem ticari faaliyetlerin sürdürülebilirliğini sağlamış hem de acil durumlarda hızlı bir yanıt verme imkânı sunması açısından önemli bir araç olmuştur. Bu çalışmada, çivi yazılı kaynaklar ışığında MÖ I. binyıl Mezopotamya'sında nehir ticaretinde uygulanan kiralama işlemleri tespit edilerek değerlendirilmiştir. Mezopotamya'nın sosyal ve ekonomik dinamiklerini anlamada kiralama uygulamalarının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, kira bedelleri üzerinden yapılan çıkarımlar, bu döneme ilişkin yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Nehir Ticareti, Tekne, Kira, Kiralamak.

ABSTRACT

In ancient Mesopotamia, river trade was significant through transportation activities carried out via the Tigris and Euphrates rivers and artificial canals. Over time, the growing population and increasing trade volume brought various challenges. Individuals who wished to operate in trade and transportation but lacked sufficient capital, as well as those with adequate capital and those with adequate capital but an insufficient workforce, sought to overcome these challenges through leasing. Moreover, this practice occasionally became a solution for individuals, families, and institutions. For this reason, leasing became a widely used method. Leasing practices ensured the sustainability of commercial activities and provided a means for quick responses in urgent situations. In this study, leasing practices applied in river trade during the 1st millennium BCE in Mesopotamia were identified and evaluated in light of cuneiform sources. The importance of leasing practices in understanding Mesopotamia's social and economic dynamics has been emphasized. Additionally, the conclusions drawn from rental fees aim to provide a new perspective on this period.

Keywords: Mesopotamia, River Trade, Boat, Rent, Lease.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, suzan.akkus@nevsehir.edu.tr

** Bağımsız Araştırmacı, brk.aktasss@gmail.com

Extended Abstract

Mesopotamia is an ancient civilization where river transportation was central to social, economic, and commercial life. The transportation opportunities provided by the Euphrates and Tigris rivers enabled this civilization to expand its trade networks and facilitated the import of goods and raw materials from different regions. River transportation was an indispensable element in Mesopotamia's economic development and commercial relations. The Tigris and Euphrates rivers and various artificial canals in the area formed the main arteries of trade, and transportation via these waterways shaped Mesopotamia's prosperity. The rivers served as transportation routes and played a pivotal role in developing agriculture, industry, and trade. The local population became increasingly dependent on river transportation, which enabled trade to be carried out more quickly and cost-effectively. In this context, trade conducted via river routes also involved processes such as the renting of boats and the organization of labor.

River transportation in Mesopotamia extended trade networks from the Persian Gulf to Sumer, the Mediterranean, Assyria, and Anatolia. Transport via river routes was particularly suitable for transporting heavy and bulky goods over long distances. Various goods such as timber, grain, vegetables, wool, stone, and other raw materials were transported via the rivers, as documented in cuneiform texts. In particular, the temple economy in Sumer greatly benefited from river transportation. River transportation in Mesopotamia became even more widespread with the regular occurrence of floods and the expansion of waterways. During the flood seasons, rivers became the primary trade routes, with boats emerging as a critical means of transportation. In these periods, river transportation offered significant advantages over land transportation regarding speed and capacity.

With the expansion of these transportation activities, the renting of boats and the employment of boatmen became an integral part of commercial life. Cuneiform texts document these rental processes in detail. In the first millennium BCE, the renting of boats became widespread and was secured through legal regulations. Important legal texts of the period, such as the Code of Hammurabi, contained significant regulations regarding rental transactions. For example, Articles 234–238 of the Code of Hammurabi provide detailed provisions about the rental of boats and the responsibilities of boatmen. These provisions were of great importance in ensuring the safe operation of ships and the uninterrupted continuation of commercial activities. Minimizing the risks in river and maritime transportation played a critical role in preventing economic losses and ensuring trade sustainability.

In the documents related to boat rentals, the rental fee was generally determined in terms of silver or barley, and the rental periods were recorded as annual or monthly. Rental transactions, which were observed from the early phases of commercial life, are evident in documents from the Third Dynasty of Ur. A record from the reign of Shu-Sin, King of Sumer and Akkad, indicates that the rental fee for a boat was 135 sila of barley. Other documents mention higher amounts, such as 600 liters of barley. It is believed that these payments covered not only the boat rental but also the crew's wages.

More detailed information about boat rentals is available in documents from the Babylonian and Assyrian periods. A document from the reign of Nabonidus records the annual rental fee for a boat as 15 shekels of silver. Other documents from the same period mention that boats were rented for use in emergencies, with high rental fees paid due to urgent needs. This indicates that rental costs could be significantly higher than usual when trade had to be conducted swiftly. Particularly for boats rented from state officials, high fees were paid, and urgent transportation needs were met during wars or festivals.

These texts also show that boatmen and workers were essential in commercial activities. Boatmen were responsible for the safe transportation and management of the boats and held a significant position in commercial life. The profession of boatmen was often passed down from father to son, and documents from the reign of Assyrian King Esarhaddon indicate that boatmen were part of the hired labor force. The profession of boatmanship was not only a job but also a legacy passed down through generations. The wages of boatmen were generally paid in barley or silver which were recorded in detail in cuneiform texts.

Purpose:

This study emphasizes the importance of rental practices in understanding the social and economic dynamics of Mesopotamia. It also aims to identify temples' and the state's control and influence over rental practices.

Methodology:

The study examines cuneiform documents from ancient Mesopotamia and relevant foreign literature. Rental practices are analyzed after providing information about river trade in Mesopotamia during the first millennium BCE.

Conclusion:

In Mesopotamia, river trade, along with the rental of boats and the organization of boatmen, became an indispensable part of commercial life. Cuneiform texts reveal the details of these rental processes and demonstrate how legal regulations were implemented to ensure the orderly continuation of commercial activities. River transportation in Mesopotamia accelerated trade and facilitated the development of extensive trade networks. These commercial relations became one of the fundamental building blocks of the Mesopotamian economy, contributing to the strengthening of the region's economic structure. The cuneiform texts indicate that the state played a supportive yet controlling role over merchants. State officials supervised river trade and transportation processes, collected taxes, and ensured the security of trade routes. The control exerted by the state and temples, in particular, supported the growth of commercial activities.

Giriş

Mezopotamya, günümüzde Suriye ve İran'ın bir kısmını ve Irak'ın tamamını kapsamaktadır. Bölgeyi coğrafi açıdan üç bölüme ayırabiliriz. İlk bölüm olan Toros ve Zagros Dağları'nı içine alan kuzey bölümünde suyu ve otlağı bol olan vadiler bulunmaktadır. Bura dağlık bir bölge olduğu için toprak verimliliği çok zengin değildir ve kışları serttir. Ancak sınırlı ölçüde de olsa tarım yapılabilmektedir. Torosların güney eteklerini kapsayan, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan, Asur İmparatorluğu'nun kalbini oluşturan ikinci bölümde yüksek verim alabilmek için sulamaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Büyük ve Küçük Zap Nehirleri ovayı ikiye ayırmaktadır. Üçüncü bölümü ise Mezopotamya'nın güneyi oluşturur ve çöl ikliminin etkisi altındadır (Crawford, 2015: 8, 9; Oates, 2015: 11).

Mezopotamya Dicle ve Fırat nehirleri ile kollarının yanı sıra bölgenin güney kesimindeki çok sayıda yapay kanalın hâkim olduğu bir bölgedir. Sumerlilerin Idigna/Idigina, Akkadlıların Idiglat olarak adlandırdıkları ve batı kaynaklarında Tigris olarak adlandırılan Dicle Nehri'nin toplam uzunluğu 1900 km.dir (Ünsal, 2012: 218).

Herodotos, eserinde sulama, ticaret ve savunma açısından stratejik bir öneme sahip olan Dicle Nehri'nden şöyle bahsetmektedir:

> *"Zira bütün Babil, Mısır'da olduğu gibi, kanallarla çizilmiştir. Bu kanalların en büyüğüne kayıklar da girebilir. Bu kanal, ufukta kış güneşinin doğduğu nokta doğrultusundadır. Fırat'tan çıkıp başka bir ırmağa, yanında Ninova'nın kurulmuş olduğu Dicle'ye doğru akar. Bildiğimiz toprakların en bereketlisi bu topraktır ve en çok Demeter ürününü burası verir; buna karşılık incir, bağ ve zeytin gibi ağaç ürünleri yetişmez."* (Herodotos I, 193).

Mezopotamya'nın en önemli su kaynaklarından biri olan Fırat Nehri, Sümerler tarafından *Buranun*, Akadlılar tarafından ise *Pu-rattu* adıyla anılmakta olup, batı dillerinde *Euphrates* olarak bilinmektedir. Bu nehir, yaklaşık 2800 kilometrelik uzunluğu ile bölgenin en büyük akarsularından biridir (Ünsal, 2012: 219).

Nehirler, Mezopotamya coğrafyasında yalnızca insan yerleşimleri için gerekli olan temel yaşam kaynaklarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bölgedeki sosyal ve ekonomik yapılanmanın da merkezinde yer alır. Tarım faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, su kaynaklarının mevcudiyetine doğrudan bağlıdır. Fırat ve Dicle gibi büyük nehirler hem sulama olanakları sunmakta hem de taşımacılık ve ticaret açısından stratejik bir ulaşım ağı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Mezopotamya uygarlıklarının gelişiminde nehirlerin oynadığı rol yalnızca çevresel değil; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan da belirleyici niteliktedir (Hnaihen, 2020: 141).

Nehir taşımacılığı, Mezopotamya şehirlerinin uzak bölgelerden ihtiyaç duydukları mallara daha kısa sürede ve daha düşük maliyetlerle ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Bu ulaşım biçimi, özellikle ağır ve hacimli yüklerin taşınmasında sağladığı kolaylık sayesinde ekonomik faaliyetlerin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Mezopotamya'da genişleyen ticaret ağıyla birlikte artan talep, zamanla kiralama uygulamalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eski Mezopotamya'ya ait erken tarihli yazılı belgeler, bu tür kiralama işlemlerinin düzenli olarak uygulandığını ve ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Örneğin; III. Ur Dönemi'nde Sumer ve Akad Kralı Shu-Sin'in 7. hâkimiyet yılına ait, Umma kenti

kayıtlarının BCT 2: 211 numaralı idari belgesi, bir kiralama metnidir (CDLI, BCT 2: 211). Metinde teknenin kira ücreti olarak 135 *sila*[1] arpa kaydedilmiştir (Watson, 2011: 85). III. Ur Dönemi'ne ait bir başka tekne kiralama metni olan SumRecDreh 22 numaralı arşiv belgesinde teknenin kira ücreti olarak 600 litre arpa kaydedilmiştir. 600 litre yekunun, teknede çalışan mürettebatın veya yükleyicilerin maaşını kapsıyor olması yüksek ihtimaldir (Owen, 2016: 71,72).

Kiralama uygulamalarının sonraki dönemlerde bölgede egemenlik kuran Sami kavimleri tarafından da benimsenerek sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum, taşımacılık ve ticaret sistemlerinin devamlılığı açısından önemli bir sürekliliğe işaret etmektedir. Özellikle Eski Babil Dönemi'ne ait çivi yazılı tabletler, kiralama yoluyla gerçekleştirilen taşımacılığın kapsamını ve çeşitliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu belgelere göre, yalnızca tahıl değil; sığır, balık, süt, sebze, yağ, yün, taş, tuğla, meyve, deri ve hatta insanlar da kanal ağı üzerinden taşınmıştır (Sasson, 1995b: 1421).

Nehir ticaretinin erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkan kiralama uygulamaları, zamanla hukuki düzenlemelerle güvence altına alınmış ve böylece ticari faaliyetlerin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır. Kiralama uygulamalarının Mezopotamya'da hukuki bir zemine oturtulduğu, döneme ait yasa metinlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim, Ešnunna Kanunları'nın 4. ve 5. maddelerinde gemi ve gemici kiralarına dair ayrıntılı düzenlemelere yer verilmektedir. Bu maddelere göre, bir geminin kirası "2 *qa* 1 *kur* arpa", gemicinin kirası ise "1 *sāt* 1 *qa* arpa" olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 5. maddede gemicinin ihmalkâr davranması durumunda, geminin batmasından doğan zararları tazmin etme yükümlülüğü açıkça ifade edilmektedir (Tosun & Yalvaç, 2002: 79).

Benzer şekilde, Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen Hammurabi Kanunları da kiralama ve taşımacılıkla ilgili ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamda 234, 236, 237, 238, 239, 275, 276 ve 277. maddelerde; tekne kiralama, kaptan kiralama ve teknede çalışacak işçilerin kiralanmasına ilişkin hükümler yer almaktadır (Tosun & Yalvaç, 1989: 79).

Hammurabi Kanunları'nda yer alan kira hükümleri, Ešnunna kanunlarına kıyasla daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Gerek günlük olarak kiralanan işçilerin ücretleri, gerekse gemilerin taşıma kapasitesine göre belirlenen kira bedelleri gibi unsurlar, sabit bir ücretlendirme sistemiyle düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu durum, nehir taşımacılığının ve ticaretin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda yönetimler açısından ne kadar stratejik ve hayati bir rol oynadığının da göstergesidir. MÖ I. binyılda ise nehir ticaretine verilen önem daha da artmış; ticaret ağlarının devamlılığını sağlamak amacıyla tekne ve işçi kiralama uygulamaları yaygınlık kazanmıştır.

1. Nehir Ticareti

Mezopotamya uygarlıklarında mal ve malzemelerin taşınması, farklı ulaşım araçlarının kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. İnsan ve hayvan gücüne dayalı olarak kullanılan kızak ve arabaların yanı sıra, özellikle nehir ve deniz yollarında tekneler önemli bir taşıma aracı olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda bölgede, genellikle keresteden inşa edilen büyük teknelerin, özel tersanelerde üretildiği ve uzun mesafeli deniz yolculuklarında kullanıldığı bilinmektedir. Su taşımacılığı, bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla giderek daha da gelişmiştir (Altun, 2015: 58).

Nehir taşımacılığı, şehirlerin uzak bölgelerden ihtiyaç duydukları malları geniş bir su yolu ağı üzerinden toplu olarak ithal edilmesine olanak sağlamıştır. Ebla arşivlerinde yer alan çivi yazılı tabletler, ticaret yollarının güney Mezopotamya'daki Uruk ve Mari gibi önemli merkezlerden başlayarak, Levant'ın kuzey Akdeniz kıyılarına kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu ticaret güzergâhları, ağırlıklı olarak Fırat Nehri boyunca uzanan su yolları ile kara ulaşım ağlarının eşgüdümlü şekilde kullanıldığı bir sistem üzerine kurulmuştur. Bu yapı içerisinde, nehir taşımacılığı ağır yüklerin hızlı ve etkin bir şekilde taşınmasını sağlarken; kara yolları, ticaretin

[1] *sila/qa:* Sumerliler Dönemi'nde yaklaşık 1 litreye karşılık gelen bir hacim ölçü birimi olarak kullanılmaktaydı. Ancak bu oran, Yeni Babil ve Yeni Asur dönemlerinde yaklaşık 1.34 litre olarak kabul edilmiştir. Söz konusu ölçü birimi özellikle tarım arazilerindeki hububat miktarını belirlemede yaygın olarak kullanılmıştır (Ören, 2018: 23).

kırsal yerleşimlerle bütünleşmesini mümkün kılmıştır (Aktürk, 2025: 178). Bu ticaret ağı, taşınan malların çeşitliliği açısından dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Ebla'dan ihraç edilen başlıca ürünler arasında tahıl, zeytinyağı, tekstil ürünleri, metaller ve lüks tüketim malları yer almıştır (Sasson, 1995a: 199). Ticaretin kapsamı yalnızca batı yönünde değil, farklı coğrafi rotalara da uzanmıştır. Yukarı Suriye'den Mari'ye şarap, zeytinyağı ve değerli taşlar taşınırken, Elam ve Ešnunna gibi merkezlerin denetiminde olan doğu rotası aracılığıyla ise bronz üretimi için hayati öneme sahip kalay, Suriye ve Filistin bölgesine ulaştırılmıştır (Liverani, 2014: 232).

Bu çok yönlü ulaşım ağı, sadece ticaretin sürekliliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik verimliliği artırmıştır. Nehir taşımacılığı özellikle yolculuk sürelerini kısaltması ve nakliye maliyetlerini düşürmesi nedeniyle hem hızlı hem de ekonomik bir seçenek olarak tercih edilmiştir. Nehir ve kanal taşımacılığının ekonomik getirilerinden biri de geçiş ücretleri olmuştur. Bu bağlamda, nehir trafiği yalnızca bir ulaşım ağı değil, aynı zamanda yönetsel ve mali denetim aracı olarak da işlev görmüştür. Özellikle Mari kralları, Suriye'den gelen su yolu trafiğini denetlemek amacıyla bir vergilendirme sistemi oluşturmuştur. Kendi topraklarından geçerek Mari, Sippar ve Babil gibi önemli kent merkezlerine ulaşan gemilerden geçiş ücreti alınmıştır (Liverani, 2014: 232). Ayrıca her yıl düzenli olarak yaşanan sellerin ülkenin büyük bir kısmını sular altında bırakması nehir taşımacılığının tercih edilmesinin bir başka sebebi olmuştur. Taşkın mevsimi geldiğinde, Mezopotamya halkı su taşımacılığına ağırlık vermiş ve bu dönemde ticaret ve ulaşım için nehirlere daha fazla odaklanılmıştır (Hnaihen, 2020: 141).

Kanallar aracılığıyla gerçekleştirilen mal taşımacılığı, yalnızca ticari faaliyetler açısından değil, aynı zamanda tapınak ekonomisi için de büyük öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda, nehir tekneleri dönemsel olarak kraliyet sembolü olarak da değerlendirilmiş; zaman zaman dini ritüellerde kullanılmıştır. Ancak bu sembolik anlamlarının ötesinde, teknelerin asıl işlevi seferler sırasında askerî birliklerin taşınması, ticaretin sürdürülmesi ve yerel halkın günlük ulaşım ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Bu tekneler, özellikle Mezopotamya'nın geniş su yolları üzerinde seyahat etmek için vazgeçilmez bir yöntem olarak önemli bir rol oynamıştır (Mâkelâ, 2007: 8).

Nehir ve kanal trafiğinin Mezopotamya toplumları açısından taşıdığı önem, Lagaš'taki Bau Tapınağı'na bağlı çalışan nüfusun yaklaşık onda birinin kayıkçılardan oluşmasıyla açıkça görülmektedir. Bu kayıkçılar, kürekçiler ve dümenciler de dahil olmak üzere, özgür insanlardan oluşmuştur. Ancak mürettebat arasında erkek ve kadın kölelerin yanı sıra, zaman zaman aralarında yabancıların da bulunduğu bireysel denizciler de yer almıştır (Sasson, 1995b: 1421).

Söz konusu ticaret ağının büyümesiyle birlikte artan mal ve hizmet talebi, zamanla kiralama uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tekneler, kayıkçılar ve taşıma işçileri bu sistemin temel bileşenleri hâline gelmiş; ticaret faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak adına bu unsurlar, belirli süre ve ücret karşılığında kiralanarak dolaşıma dâhil edilmiştir (Steinkeller, 2015: 22–24).

2. Tekne Kiralama Uygulamaları

MÖ I. binyılda nehir ticaretinin önem kazanması ve bu ticaretin sürdürülebilmesi için teknelerin kiralanması yaygın bir uygulama hâline gelmiştir. Kiralama metinleri, teknelerin sahipleri ve kiracılar arasındaki ticari ilişkileri düzenleyerek nehir yollarının etkin kullanımını sağlamıştır. Bu belgeler, nehir ticaretinin ekonomik ve lojistik boyutlarını anlamamız açısından değerli birer kaynak sunmaktadır.

Nippur Kenti'ne ait tapınak arşivlerinden bir grup tablet, arazi kiraları veya vergi yoluyla elde edilen gelirlerin kaydını içermektedir. Bu belgeler arasında yer alan No: 159 numaralı kayıt, doğrudan bir tekne kiralama işlemini belgelemektedir. Kaydın son bölümünde, Kar-Adap adlı kişiden alınan Ashanna tahılı vergisi bağlamında, 108 *qa* birimin tekne kirası olarak kayda geçtiği görülmektedir. Söz konusu metnin bir tahıl kaydı olması, bu kira ödemesinin taşınan ürün üzerinden ayni olarak yapıldığını göstermektedir (Clay, 1906: 21).

Bu tür kayıtlar, yalnızca ekonomik işlemleri belgelemekle kalmaz, aynı zamanda dönemin taşımacılık pratiklerine dair önemli ipuçları da sunar. Benzer şekilde, Babil Kralı II.

Nabukadnezar'ın (MÖ 605–562) 23. hâkimiyet yılına tarihlenen PTS 3401 numaralı belge de bir tekne kiralama işlemine ilişkindir. Her ne kadar söz konusu belgede tekneyi kiralayan kişi ve kira süresi belirtilmemiştir. Teknenin kayıkçısı *Nergal-dayyânu*'dur. Teknenin kirası 3 ½ *şekel* gümüştür[2] (Frame, 1986: 32,33). Yine II. Nabukadnezar'ın 20+x hakimiyet yılında[3], Sippar kenti kayıtlarında, MMA 86.11.68 numaralı arşiv belgesi, bir ödeme kaydı metnidir. Toplamda 29 satırdan oluşan bu kaydın 27-29. satır aralığında; bahçıvanların hurmaları teslim edeceği, ardından teknenin kira bedeli ve ulaşım masraflarının ödendiği belirtilmiştir. Metinde tekne kirasından bahsetmemektedir. Bununla birlikte ödeme kalemlerinin toplamının 123 *kur* olduğu belirtilmiştir. Toplam miktardan geride kalan 26 satırın toplamı çıkarıldığında ise 11 *kur* kalmaktadır. Bu durumda teknenin kirası ve masrafları toplamının 11 *kur* olma ihtimali yüksektir. Ödenen ürünün ise bahçıvanların teslim ettiği ürün olan hurma olması en yakın seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Belgede başka bir üründen bahsedilmemiştir (Spar & Jursa, 2014: 38-40).

Daha sonraki dönemde tahta çıkan Babil Kralı Nabonidus (MÖ 556-539)'un 6. hâkimiyet yılına ait, Uruk kenti kayıtlarında geçen PTS 2219 numaralı arşiv belgesi yine bir tekne kiralama metnidir. Teknenin yıllık kiralama bedeli 15 *şekel* gümüştür. Tekneyi kiralayan kişilerin ek bir miktar ödeyerek tekne üstünde tamirat veya inşaat işleri yapacakları belirtilmiştir (Frame, 1986: 33-35). Bu döneme ait bir başka Uruk kenti kayıtlarında geçen PTS 2691 numaralı arşiv belgesi, tekne kiralamaya bir diğer örnektir. Belgede *Šâkin-šumi* adlı kişi teknesini *Innin-zêra-iqîša* adlı kişinin emrine vermiştir. *Innin-zêra-iqîša, Šamaš-mukîn-apli* adlı kişiye tekneyi kiralamıştır. Teknenin yıllık kiralama bedeli 15 *şekel* gümüş olarak kayda geçirilmiştir (Frame, 1986: 34-35).

Babil Kralı Nabonidus'un 10. hâkimiyet yılında, Sippar kenti saray kayıtlarına ait 42 numaralı metin (BM 55732 / Nbn 401), bir tekne kiralama metnidir. Metne göre Kral Nabonidus'un oğlu, *Śamaś* ve *Sipar* tanrıları adına adanan kurbanların taşınması için tekne kiralamıştır. Kurban ritüeli yeni yıl festivalleri kapsamında gerçekleşmektedir. Teknede 3 öküz ve 24 koyun bulunmaktadır. Teknenin kirası 1 *şekel* gümüşe ilaveten çeyrek *şekel* gümüş olarak belirtilmiştir (Frame, 1986: 40). Nabonidus'un 14. hâkimiyet yılına tarihlenen, bir teknenin kiralanması ile ilgili bir başka metin P421503 koleksiyon numaralı kayıttır. Belgede kira süresi, Nabonidus'un 14. hâkimiyet yılının Addaru ayının 15. günü ile 15. hâkimiyet yılının Nisanu ayının 15. günü aralığını kapsamaktadır. Teknenin bir aylık kirası 4 *şekel* gümüş olarak belirlenmiştir. Teknenin hangi amaçla kullanıldığı ise belirtilmemiştir (P421503). Kralın 17. hâkimiyet yılına ait, PTS 2301 numaralı arşiv belgesinde ise (CDLI, PTS 2301) teknenin bir aylık kira bedeli 3 *şekel* gümüş olarak belirlenmiştir (Frame, 1986: 33).

Mezopotamya'nın kutsal alanları olan tapınakların himayesindeki ekonomik kaynakların önemli bir kısmı, kira sözleşmeleri ve ticaret yoluyla kullanılmıştır. Örneğin Eanna Tapınağı kayıtlarında 121 numaralı belge, bir tekne kiralama kontrat metnidir. Kira başlangıç zamanı, Nabonidus'un 17. hakimiyet yılının Eylül ayının 6. günü olarak belirtilmiştir. Bitiş tarihi ise kralın 18. hakimiyet yılının Eylül ayının 6. günü olarak belirtilmiştir. Teknenin taşıma kapasitesi 150 gur[4], kira bedeli 5 ½ *şekel* gümüştür. Bu kontrat metninin son kısmına şerh düşülmüştür. Eğer kira süresinin sonunda, tekne belirtilen 150 *gur* değerinden daha az miktarda ürün taşıyorsa, eksik olan kısmı, kira bedeli olan gümüşe göre düzenlenip dengelenecektir **(**Moore, 1935: 117-119). Elbette bu durum bir tür teminat gösterme biçimidir.

[2] Şekel: Eski Yakındoğu'da yaygın olarak kullanılan bir ağırlık birimi olmakla birlikte, değeri kullanım alanına ve bölgesel standartlara göre farklılık göstermiştir. Örneğin, Susa kentine ait kayıtlarda 1 Mezopotamya şekeli 8,30 ile 8,42 gram arasında değişen bir ağırlıkla tanımlanırken (Ascalone, 2022: 10–11), Hint Altkıtası'ndaki Harappa'da 1 şekelin 13,37 gram olduğu görülmektedir (Rahmstorf, 2023: 28).

[3] 20. hâkimiyet yılından sonra kayda geçtiği bilinmektedir ancak tam olarak tarih verilememektedir. Bu yüzden "20+x" ibaresi kullanılmıştır.

[4] *GUR/KUR/ KURRÛ:* Mezopotamya'da kullanılan önemli bir hacim ölçü birimidir ve bölgesel farklılıklara bağlı olarak farklı değerlerde tanımlanmıştır. Güney Mezopotamya'da 1 *gur* yaklaşık 300 *sila/qa*'ya, yani yaklaşık 300 litreye karşılık gelmektedir. Buna karşın Mari kentinde aynı birim, 120 *sila/qa* (yaklaşık 120 litre) olarak kabul edilmiştir. Yeni Babil Dönemi'nde ise bu değer 180 *sila/qa* (yaklaşık 180 litre) karşılık gelmektedir (Chambon, 2011: 53; Ören, 2018: 26).

Eanna Tapınağı'na ait 121 numaralı belgeye çok benzeyen bir başka kiralama örneği Kral Nabonidus'un 17. hakimiyet yılına ait, Eanna Tapınağı kayıtlarında BM 114453 numaralı arşiv belgesidir. Belgede Nanāya-ēpuš adlı kişinin emrinde olan Bēl-aḫḫē-erība adlı kişi Eanna Tapınağı'na tekne kiraladığı kaydedilmiştir. Teknenin kapasitesi 150-kor (yük) olarak belirtilmektedir. Teknenin kirası 5 ½ şekel gümüştür. Metnin sonuna yine bir önceki örnek gibi şerh düşülmüştür (Sandowicz, 2015: 198-200). İki metin karşılaştırıldığında, tüm detayların birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu durumda, aynı koşullara dayalı iki ayrı kontrat metni olabileceği gibi, aynı belgenin iki farklı versiyonu olma ihtimali de oldukça yüksektir.

Kral Nabonidus'un 17. hakimiyet yılına ait, Eanna Tapınağı kayıtlarında BM 114465 ve BM 114473 numaralı arşiv belgeleri tıpkı 121 numaralı belgede olduğu gibi tekne kiralama metinleridir. Metinler aynı formül ile hazırlanmışlardır. Tekneler, Eanna Tapınağı tarafından, Kral Nabonidus'un 17. hakimiyet yılından 18. hakimiyet yılına kadarki süreyle kiralanmıştır. BM 114465'de geçen kira bedeli 6 ½ *şekel* gümüştür. Yine BM 114473'de geçen kira bedeli 6 ½ *şekel* gümüştür (Sandowicz, 2015: 200-201). Tapınak tarafından aynı dönemde benzer kira bedelleri ile kiralanan teknelerin amacının ardında, M. Sandowicz'e göre Kral Nabonidus'un tanrıları Babil'e nakletme kararı yatmaktadır.[5] Bu politik hamle, yalnızca dini değil, aynı zamanda idari ve lojistik sonuçlar doğurmuş; tapınak ekonomisi bu süreçte aktif bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, *YBT VI 195* numaralı arşiv belgesi (Ayrıca bkz: YBC 04091/YOS 6, 195 (C)) önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu belge, Babil Kralı Nabonidus'un hükümdarlığının 17. yılına tarihlenen ve 10. Ab gününden başlayarak 10. Ulūlu gününe kadar geçerli olan bir gemi kiralama sözleşmesini belgelemektedir. Belgeye göre, Bel-na'id'in oğlu Kinā, mülkiyetinde bulunan bir gemiyi, 5 şekel gümüş karşılığında Eanna tapınağına kiralamıştır. Sözleşme kapsamında Kinā, geminin 150 gur arpa taşıma kapasitesine sahip olduğuna dair teminat vermektedir (San Nicolò & Petschow, 1960: 49-50).

Öte yandan, MÖ I. binyıla ait tekne kiralama metinlerinde bazı durumlarda olağandışı yüksek kira bedelleri ile karşılaşılmaktadır. Bu duruma örnek teşkil eden Yeni Babil Dönemi (MÖ 626–539)'ne ait, BM 30853 numaralı arşiv belgesi, bir devlet görevlisinden kiralanan tekneye ilişkin kayıt içermektedir (EBL, BM 30853). Bu belgeye göre, tekne için ödenen kira bedeli 35 şekel gümüş olarak belirtilmiştir. Ayrıca, iki tekne için 80 şekel gümüş, birkaç tekne için ise 86 şekel gümüş ödeme yapıldığı kaydedilmiştir. Bu miktarlar, dönemin ortalama kira bedelleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek olup, muhtemelen taşınan malların niteliği, güzergâhın uzaklığı veya kullanılan teknelerin özel statüsü ile açıklanabilir (Abraham, 2004: 98). Ancak, teknelerin devlet görevlilerinden kiralanmış olması bu olağandışı bedelleri açıklamak için tek başına yeterli değildir. Alternatif olarak; askeri sefer hazırlıkları, acil lojistik gereksinimler, yaklaşan dini festivaller ya da olağanüstü bir sevkiyat ihtiyacı gibi faktörler, bu tür yüksek bedelli kiralama işlemlerine zemin hazırlamış olabilir. Arşiv belgelerinde, bu gibi acil durumlarda ödenen kira ücretlerinin olağan tarifelerin üzerinde olduğu ve bu farkın resmi kayıtlara yansıtıldığı açıkça görülmektedir.

Nehir ticareti ve kiralama uygulamaları bölgenin Pers hakimiyetine geçmesinden sonra da devam etmiştir. Örneğin; Pers Kralı II. Cyrus (MÖ 559-530)'un 3. hakimiyet yılına ait, PTS 2965 numaralı arşiv belgesi, bir tekne kiralama metnidir. Eanna Tapınağı aylık 5 *şekel* gümüş karşılığında tekne kiralamıştır. Teknenin kira süresi metinde açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, içerikten hareketle bu kiralamanın tek seferlik bir işlem olmadığı anlaşılmaktadır (Frame, 1986: 39). Bu durum, teknelerin uzun vadeli kullanımı ya da düzenli taşımacılık faaliyetleri için

[5] Nabonidus'un tanrıları Babil'e nakletme kararı, Nabonidus Kroniği'nde önemli bir yer tutmakta ve kraliyet emriyle tapınakların günlük işleyişinde köklü değişiklikler yapma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tanrıların taşınmasıyla birlikte tapınak sisteminin tamamen yeniden düzenlenmesi zorunlu hâle gelmiş, rahipler görevlerine devam edebilmek için tanrılarını Babil'e kadar takip etmek zorunda kalmışlardır. Taşra tapınaklarındaki personel ise ilahî sofralar için gerekli erzakların temin ve sevkinden sorumlu tutulmuştur. İlahi sofraları eksiksiz tutmak için gereken ürün miktarları oldukça fazlaydı ve bu operasyonun en büyük zorluklarından biri, özellikle kurbanlık ürünlerin taşınmasıydı. Bu büyük sevkiyat için en uygun yol teknelerdi, ancak tapınakların böylesine büyük bir nakil için yeterli filosu bulunmamaktaydı. Dolayısıyla, tapınak yetkililerinin tekne kiralamaktan başka bir seçenekleri yoktu (bkz. Sandowicz, 2015: 198.)

kiralandığını düşündürmektedir. Nitekim, Kral II. Cyrus'un 7. hüküm yılına tarihlenen ve GCCI II, No. 100 numarasıyla arşivlenen belge, Uruk'taki Eanna Tapınağı adına gerçekleştirilen bir tekne kiralamasından bahsetmektedir. Kiralanan tekne *Ina-şil-Bêl* isimli kişiye aittir. Kira süresi bir ay olarak belirtilmiştir. Kira ücretinde ise farklı bir yöntem izlenmiştir. Teknenin bir aylık kirası için 3 *şekel* gümüş, 1 *pi,* 24 *qa* arpa ödenmiştir (Dougherty, 1933: 30,31).[6]

II. Cyrus'un 16. hâkimiyet yılına ait, YOS 7: 80 numaralı arşiv belgesinden (Clay, 1925: 45) Eanna tapınağının aylık 5 *şekel* gümüş karşılığımda tekne kiraladığı ve teknesini kiraya veren kişi Uruk kentinin belediye başkanı *(ḫazannu)*olarak kaydedilmiştir (Frame, 1986: 40). II. Cyrus Dönemi'nde, bir başka tekne kiralama belgesi OIC 22: 26 numaralı arşiv belgesinde teknenin kira süresi 1 ay 3 gün olarak belirtilmiştir. Bu süre için kira ücreti 7 *şekel* gümüştür (Frame, 1986: 33).

Bu tür kiralama uygulamalarının daha sonraki dönemlerde de sürdüğüne dair çeşitli belgeler mevcuttur. Pers Kralı II. Cambyses'in (MÖ 530–522) üçüncü hüküm yılına tarihlenen ve YOS 7: 148 numaralı arşiv belgesinde, bir teknenin kiralama süresi bir ay olarak belirtilmiş; kira bedeli ise 12 ½ şekel gümüş olarak kaydedilmiştir (Clay, 1925: 47; Frame, 1986: 33).

Benzer şekilde, I. Darius Dönemi'ne (MÖ 522–486) ait çok sayıda örnek, nehir taşımacılığında kiralama yöntemlerinin kurumsal olarak sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Örneğin; kralın 17. hakimiyet yılında, VS 4, 145 arşiv numaralı metin bir tekne kiralama metnidir. Belgede Śamaś-naşir ve Bêl-rêmanni adlı kişiler, Sippar'ın *śangû*-priest'i (rahip) Gûzânu'ya vekili aracılığıyla tekne kiraladıkları ve teknenin kira ücreti 12 ½ *şekel* gümüş olduğu kaydedilmiştir. Teknenin kirası için bir süre belirtilmemiştir. Bu bilgiden hareketle teknenin tek bir iş için ya da bir sevkiyat için kiralanması muhtemeldir. Aynı isimlerin (Śamaś-naşir ve Bêl-rêmanni) başka bir metinde hurma bahçesi kiralaması bilgisi, teknenin Sippar'dan Babil'e hurma taşımak için kiralandığı düşüncesini ön plana çıkarmıştır (Spar & von Dassow, 2001: 177). Bu düşünce ise teknenin bir sevkiyat için tek seferlik kiralandığı bilgisini desteklemektedir. I. Darius'un (MÖ 522–486) hükümranlığı dönemine ait belgeler, nehir taşımacılığında tekne kiralama uygulamalarının sürekliliğini ve kurumsal niteliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kralın 24. hüküm yılına ait, Sippar kenti arşivlerinde yer alan BM 78727 numaralı belge, bir tekne kiralama sözleşmesine aittir (EBL, BM 78727). Bu sözleşmede, kira süresi bir yıl olarak belirtilmiş ve kira bedeli 20 şekel gümüş olarak kaydedilmiştir (Frame, 1986: 33). Benzer şekilde, I. Darius'un 31. hüküm yılına tarihlenen bir başka belge olan BM 31690, yine bir tekne kiralama işlemini konu almaktadır (EBL, BM 31690). Bu metinde, Bab-Nar-Kabarri'den Šušan'a (Elam'ın başkenti) gitmesi gereken bir teknenin "zorunlu" olarak bu yolculuğu yapacağı vurgulanmaktadır. Seyahat, uzun mesafe yolculuğu olarak kategorize edilmiş olup, bu yolculukta teknenin kaybedilme riskinin ortalamanın üzerinde olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple, teknenin gerekli ekipmanlarla donatılması gerektiği ifade edilmektedir. 63.000 litre kapasiteye sahip olan bu tekne için kira bedeli olarak günlük 40 litre hurma belirlenmiştir. Ancak, kiralama süresinin ne kadar devam ettiği belgede yer almamaktadır (Abraham, 2004: 98).

Tüm bu belgelere ek olarak I. Darius (MÖ 522-486)'un 26. ve 35. hâkimiyet yıllarına ait iki metin de aynı şekilde tekne kiralama içermektedir. Teknelerin günlük kirası 1 *şekel* gümüş olarak kaydedilmiştir. Kiralama süresi belirtilmemiştir. Günlük işleyen kira modeli nadir rastlanan örneklerden olmuştur. Tekne kapasitesinin yüksek olması ihtimaliyle birlikte acil bir sevkiyat için kiralanmış olma ihtimali yüksektir (Frame, 1986: 33).

---

[6] GCCI II, No. 100:*"is elippu ša mI na-şil-dBêl apil-šu ša mKi-din-dMarduk ša ina pa-ni md Nergal-aḫ-iddin apil-šu ša mdAmurrû-iddin a-na arḫi 3 šiqle kaspi ù 1 pi 24 qa ŠE-BAR kurummatzun –su a-na i-di-šu a-na makkûr Ê-an-na id-din kaspa-ám 3 šiqlê i-di iselippi-šu md Nergal-aḫ-iddin ul-tu makkûr Ê-an-na e-[ṭir] hmukinnu md Marduk-šum-ibni… md Bêl-aḫ-ušab-ši (-ši) apil mAmêl-dÊa md Bêl-su-pi-e-mu-ḫur apil-šu ša mItti-dŠa-maš-balâṭu apil md Bêl-apla-uṣur hdupšarru mGi-mil-lu apil-šu sa md In-nin-zêr-iddin Urukki araḫSimânu ûmu 25kam šatta 7kam mKur- áš šar Bâbiliki šar mâtâti."* (Dougherty, 1933:31)

Kiralama uygulamalarına yalnızca ekonomik belgelerde değil, aynı zamanda mahkeme kayıtlarında da rastlanmaktadır. Nitekim Sippar Kenti'nin rıhtım bölgesinde ele geçirilen Böhl Koleksiyonu'na ait 3 numaralı belge, ödenmemiş borçlara ilişkin bir dava metnidir ve kiralama işlemlerine dair hukuki uyuşmazlıkların nasıl ele alındığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Belgede *Nabû-aḫu-ittannu* adlı kişi tarafından teslim edilmesi gereken mallardan hariç, ödenmesi gereken bir tekne kirasından bahsedilmektedir. Tekne kirası, diğer ödeme kalemlerinden hariç tutulmuştur. Ayrıca ödenmesi istenmiştir. Metinde tekne kirasının ücreti belirtilmemiştir. Ancak ödemenin gümüş olarak yapılması istenmiştir (Still & Sonnevelt, 2020: 105).

Aynı şekilde, Sippar kenti arşivlerinde yer alan MMA 86.11.100 numaralı belge, bir arpa ödemesine ilişkin kayıt metni olup, tarım ürünlerinin taşımacılık ve ticaret faaliyetleri çerçevesinde nasıl belgelendirildiğine dair önemli bir örnek sunmaktadır.

Metnin 3-8 satırları arası tekne kira ücreti, 9-10 satırları ise kayıkçının kira ücreti aktarılmıştır:

> *"4 (pân) 1 sût*[7] *eşekleri taşıyan teknenin kirası*
>
> *4 (pân) 1 sût vagonu (araba) getiren teknenin kirası*
>
> *4 (pân) 1 sût Bêl-iddin'in nakliye vagonunu getiren teknenin oturma kirası*
>
> *4 (pân) 1 sût kiralanan kayıkçı Ardiya'nın oturma kirası*" (Spar & Jursa, 2014: 107-109).

Ardiya ismine, başka bir arşiv belgesinde daha rastlanmaktadır. Uruk kenti idari kayıtları arasında yer alan ve NCBT 535 müze numarasıyla kataloglanan belge, bir tekne kiralama işlemini konu edinmektedir (CDLI, "NCBT 535"). Belgeye göre, Ardiya'nın oğlu Zêriya, Bazuzu adlı bir soylunun huzurunda Babil'den bir tekne kiralayarak Uruk'a getirdiğini ifade etmektedir. Söz konusu tekne, arpa ile yüklüdür ve Zêriya, bu arpayı Uruk'un koruyucu tanrıçasına sunulmak üzere Babil'e düzenli olarak gönderilen adaklar kapsamında taşıyacağını beyan etmiştir (Beaulieu, 1989: 221-222).[8] Aynı şekilde Sippar Kenti kayıtlarında, MMA 86.11.194 numaralı arşiv belgesi, bir gümüş harcamaları hesap kayıt metnidir. Metinde *Šalammânu* adlı kişiye ait teknelerin kirası olarak 20 *şekel* gümüş ödendiği kaydedilmiştir. Šalammânu adlı kişinin mesleği kayıkçı olarak belirtilmiştir (Spar & Jursa, 2014: 145-147).

3. Kayıkçı-İşçi Kiralama Uygulamaları

Kiralama eylemlerinin bir diğer boyutunu ise kayıkçı veya işçi kiralama süreçleri oluşturmaktadır. Kayıtlarda sıklıkla vurgulanan grup, özellikle kayıkçılar olmuştur. Bu kayıkçılar, ticari veya lojistik faaliyetlerde uzmanlaşmış, gemilerin güvenli sevkiyatı ve idaresinden sorumlu bireyler olarak ticari ilişkilerde önemli bir yer tutmuştur. Kayıkçılık mesleğinin genellikle babadan oğula geçtiği gözlemlenmektedir. Bu eğilim, özellikle Asur Kralı I. Tiglat-Pileser Dönemi'nin başlangıcındaki yaklaşık on yıllık süreçten elde edilen kayıkçılarla ilgili verilere dayanmaktadır. Kısa bir zaman diliminde birçok ailede birden fazla neslin bu meslekte aktif olması, kayıkçılığın kalıtsal bir meslek olduğunu varsaymayı oldukça makul kılmaktadır. Bir mesleğin bir ailede birkaç kuşak boyunca sürdürülebilmesi, onun meslekten öte bir iş olarak düşünülmesine yol açmaktadır. Kayıkçılık, değirmencilik gibi büyük ölçüde vasıf gerektirmeyen bir iş değil, ciddi teknik beceri gerektiren bir meslek veya ticaret alanı olarak değerlendirilebilir (Gauthier, 2004: 204).

Özellikle teknenin inşası, bakımı ve işletilmesi önemli bir uzmanlık gerektirmektedir. Ancak, kayıkçıların geçimlerini tamamen bu meslekle sağladıkları konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Kayıkçılık, yılın belirli dönemlerinde daha az yoğun olabilir; bu nedenle kayıkçıların çiftçilik gibi ek işlerle de uğraştıkları anlaşılmaktadır. Kayıkçıların kiralanması ise kendi içinde farklı düzenlemeleri barındırmaktadır. Kayıkçıların mesleki olarak uzmanlaşması,

---

[7] *Sût/sûtû: Eski Mezopotamya'da sıvı ya da katı maddelerin ölçümünde kullanılan bir hacim birimidir. Yaklaşık olarak 10 litreye* denk gelen ölçü birimidir (CAD S/15, 420).

[8] NCBT 535 (YOS XIX: 94*): " 1.^{lú}DUMU.DÙ-İ.MEŠ šá ina pa-ni-šú-nu ^{I}NUMUN-ia 2. A-šú šá ^{I}İR-ia iq-bu-ú um-ma ^{I}ba-zu-zu 3. A-šú šá ^{I}DÙ-^{d}INNIN A ^{I}ŠU-^{d}na-na-a ul-tu TIN.TIR^{ki} ^{giš}MÁ a-[na….] 4. a-na i-di-šú i-ta-bak um-ma ŠE-BAR a-na 5. gi-né-e šá UNUG^{ki} a-na TIN.TIR^{ki} 6. ú-še-él-li"* (Beaulieu, 1989: 221-222).

onları tekne sahiplerinin ya da aile şirketlerinin yetkili çalışanları olabileceği ihtimalini doğurmaktadır (Gauthier, 2004: 204).

Asur Kralı Esarhaddon Dönemi'ne ait bir belge, denizcilerin (kayıkçılar ve gemi kaptanları) kiralık iş gücü içinde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Sur Kralı *Ba'alu* ile yapılan antlaşmanın maddelerinden biri, Sur'a ait gemilerin Asur'un kontrolündeki Akdeniz limanlarına serbestçe girebilmesine izin vermiş ve bu süreçte gemilere ve mürettebatına zarar verilmemesi gerektiğini kesin bir dille belirtmiştir: *"Hiç kimse [onlara] zarar vermeyecek, kiralık mürettebat ve gemilerine hasar verilmeyecektir."* Bu hüküm, denizcilerin ticari faaliyetlerdeki merkezi rolünü vurgularken, dönemin denizcilik faaliyetlerinin korunmaya muhtaç, stratejik bir unsur olduğunu göstermektedir (Radner, 2007: 191,192).

Arşiv metinleri, profesyonel denizcilerden kiralanan teknelerden bahsetmektedir. Ancak bu teknelerin mülkiyeti çoğu zaman bu denizcilere ait değildir. Tekne kiralama sözleşmelerinde, mülkiyet hakkı ile zilyetlik (fiilî kullanım) hakkı arasında açık bir ayrım yapılmıştır. Sözleşmelerde tekne genellikle "*X'in teknesi*" şeklinde tanımlanmakta ve söz konusu tekne, X'in gözetiminde kayıkçılık faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, X'in yalnızca mülkiyet sahibi değil, aynı zamanda mesleki bilgiye sahip bir kayıkçı, yani profesyonel bir denizci olması beklenmektedir. Bu tür uzmanlaşmış bireylerden bazıları, kaynaklarda "*malaju*" unvanıyla anılmaktadır. Ancak denizcilerin tekneleri hangi koşullar altında kullandıklarına ilişkin belgeler oldukça sınırlıdır. Bu durum, nehir taşımacılığında uygulanan mesleki standartlar, eğitim süreçleri ve yasal sorumluluklar hakkında daha fazla bilgi edinmeyi güçleştirmektedir.

Bu konuda bilgi sağlayan belgeler oldukça sınırlı olmakla birlikte, yalnızca arşiv kulübesi dışında ele geçmiş üç metin, denizcilerin tekneleri kullanma koşullarına dair kısmi bir çerçeve sunmaktadır. Bu belgelere göre bazı denizciler, teknelere ücretsiz erişim hakkı elde etmekte; bunun karşılığında teknenin asıl sahibine yıllık 15, 20 veya 26 şekel gümüş tutarında tazminat (*maddattu*) ödeyerek tekne sahibi olabilmektedir (Abraham,2004: 98). Bu sahipliğin ömrünün ne kadar olduğu bilinmemektedir. Süresiz bir sahiplik ise vadeli satın alma işlemi olarak değerlendirilmelidir. Ancak bir süreye tabii ise ve süreç sonunda tekne tekrar teslim ediliyor ise uzun süreli kiralama olarak değerlendirilmelidir.

Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenen bazı metinler kayıkçıların veya işçilerin kira ücretlerine dair bilgiler sunmaktadır. Ur kenti yakınlarında bulunan Erech kenti kayıtlarında, Kral Nabonidus'un 11. hâkimiyet yılına ait, GCCI I No: 350 numaralı arşiv kaydında, akarsu kıyısında bir tekneyi halatla çekmek için kiralanan işçilerden bahsedilmektedir. Bu işçilerin tek bir iş için mi kiralandığı yoksa gemi mürettebatına mı dahil olduğu belirsizdir. Metin tarifi "gemi işçilerinin ödemesi" olarak geçmektedir. İşçilerin sayısı belirtilmemekle birlikte, kendilerine ödenen toplam ücretin 15 *şekel* gümüş olduğu ifade edilmektedir (Dougherty, 1922: 33, 34).[9] Ayrıca, MMA 86.11.194 numaralı arşiv belgesinde "kayıkçı" olarak geçen Šalammânu ismi, yine MMA 86.11.74 numaralı başka bir belgede karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci metin, ücret ödemelerine ilişkin bir kayıt olup, aynı şahsın farklı belgelerde tekrar edilmesi, onun bu meslekteki sürekliliğine ve olasılıkla kurumsal bir rol üstlendiğine işaret etmektedir. Metinde, kiralanan işçilere ödenen ücretlerin olduğu satırlarda *Šalammânu'*ya ödenen 5 *şekel* gümüş kaydedilmiştir. MMA 86.11.194 ve MMA 86.11.74 numaralı arşiv metinlerinde geçen *Šalammânu* aynı kişidir. MMA 86.11.74 numaralı metin II. Nabukadnezar'ın 7. hakimiyet yılına tarihlendirilmiştir (Spar & Jursa, 2014: 153). Bu durumda MMA 86.11.194 numaralı belgenin de Nabukadnezar'ın krallığı döneminde kayda geçmiş olması ihtimali yüksektir (Spar & Jursa, 2014: 145-147).

Bu metinlerde ilginç olan, *Šalammânu*'nun hem tekne sahibi olarak kira almış olması hem de kayıkçı olarak kiralanması durumudur. Bir tekne sahibinin aynı zamanda kayıkçı olarak kiralanması örneğine rastlanan bir durum değildir. Bu durum *Šalammânu*'nun adına çalıştığı

[9] GCCI I No: 350: *"15 šiqil kaspi a-na ʰagarrûtuᵐᵉ ša ⁱˢelippêᵐᵉš a-na Sip-par i-šad-da-du ᵐÚ-ba-ru ù ᵐᵈŠamaš-zêr-ibni it-ta-šú-ú ᵃʳᵃḫAyaru ûmu 25ᵏᵃᵐ Šattu 11ᵏᵃᵐ ᵈNabû-nâ'id šar Bâbiliᵏⁱ"*(Dougherty, 1922: 34).

kimse adına kirayı teslim almış olması ihtimalini doğurmaktadır. Bununla birlikte *Šalammânu*'nun kayıkçı olarak aldığı 5 *şekel* kiralanma ücreti, benzer kiralama örneklerine bakıldığında çok fazla bir ödemedir. Ödenen ücretin fazla olması iki ihtimali doğurmaktadır; *Šalammânu* kendi bünyesinde çalıştırdığı diğer kayıkçılar için toplu bir ödeme almıştır ya da *Šalammânu* birikmiş emeğinin ücretini tek seferde almıştır. Bütün ihtimaller, *Šalammânu* adlı kişiyi sıradan bir kayıkçı olmaktan çıkarmaktadır.

Bu konuya ilişkin bir diğer örnek, Eanna Tapınağı arşivlerinde yer alan 232 numaralı iş kayıt belgesidir. Söz konusu belgede, kiralanan kayıkçılardan ve onlarla çalışan işçilerden bahsedilmektedir. Kayıtta, bu iş gücü için ödenen toplam bedel 3 gur tahıl olarak belirtilmiştir. Ancak, kayıkçı veya işçilerin sayısı ile çalışma süresine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (Moore, 1935: 233). Bu durum, bazı sözleşmelerde yalnızca ödemeye odaklanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Mezopotamya'da nehir ticareti, bölgenin ekonomik yapısının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. MÖ IV. binyılın ortalarından itibaren sulama kanallarının geliştirilmesi ve etkin yönetimi, tarımsal verimliliğin artması, ticaret ağlarının genişlemesi ve ulaşım imkânlarının iyileşmesi gibi bir dizi dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler, bölgedeki devletlerin siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesine doğrudan katkı sağlamıştır. Özellikle nehir ticaretinin sağladığı stratejik kontrol, zamanla nehir ve kanal geçişlerine uygulanan vergi sistemlerine dönüşmüş ve bu uygulamalar, devletlerin merkezi otoritelerini finanse etmeleri açısından kritik bir rol oynamıştır. Elde edilen ekonomik kazanımlar, ticaretin daha da gelişmesine olanak tanımış; Mezopotamya'da üretilmeyen lüks mallar, hammadde ve tarım ürünleri, dış ticaret yoluyla bölgeye ulaşmış ve coğrafi kısıtlamaların etkisi büyük ölçüde azaltılmıştır.

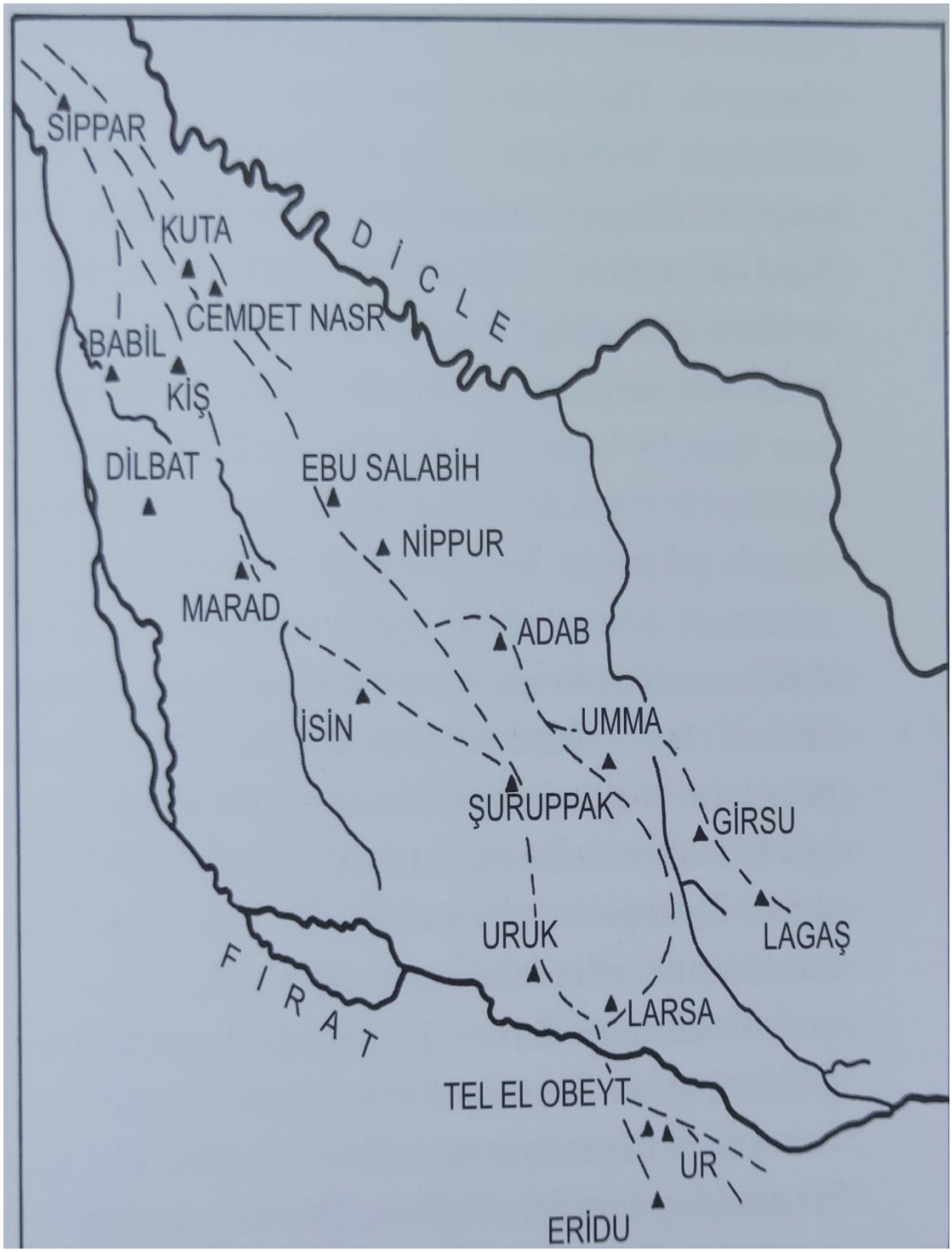
Nehir yolları, ticaretin hızlı ve ucuz maliyetli bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanırken, teknelerin kiralanması bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Çivi yazılı metinler, kiralama uygulamalarının hukuki çerçevesinin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bu belgeler, kiralama süreçlerinin yanı sıra, ticari ilişkilerin nasıl düzenlendiğini ve güvence altına alındığını da ortaya koymaktadır.

Tekne ve kayıkçı kiralama uygulamaları, nehir taşımacılığı sisteminin işleyişinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Arşiv belgelerinde yer alan kayıtlar, bu kiralama işlemlerinin yalnızca bireyler arasında değil, aynı zamanda tapınaklar, devlet görevlileri ve kurumsal yapılar arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Mülkiyet ile kullanım hakkının ayrıştığı bu sistemde, kiracı çoğu zaman tekneye sahip olmamakla birlikte onun işletilmesinden sorumlu olmuş; bu durum, taşımacılığın hukuki zeminini güçlendirmiştir. Teknelerin yanı sıra iş gücü özellikle kayıkçılar da çeşitli biçimlerde kiralanmış, ödemeler hem para hem de ayni usullerle gerçekleştirilmiştir.

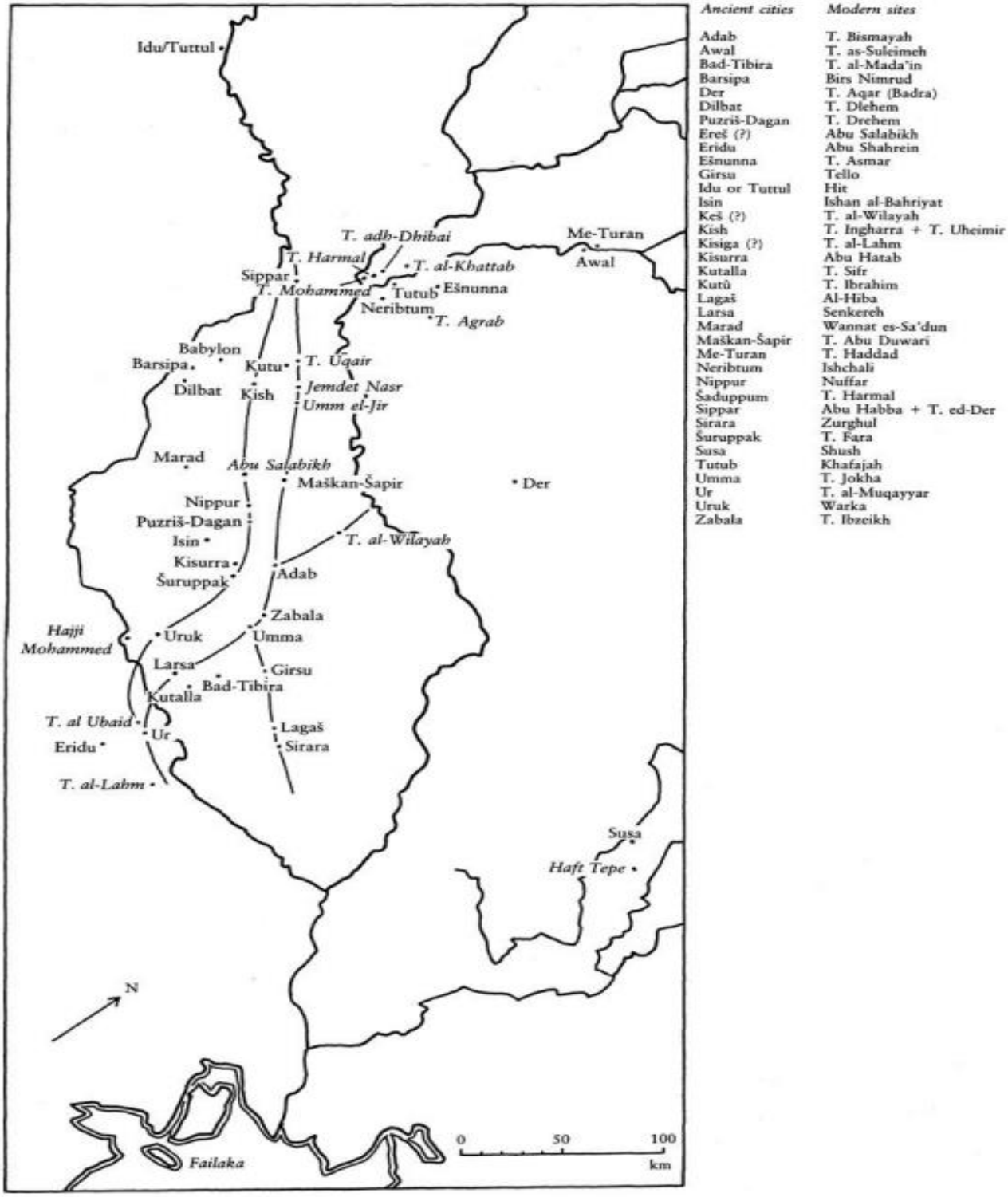
Tekneler, taşıma kapasitelerine göre farklı fiyat aralıkları ile kiralanmıştır. Belgelerden kayıkçıların kiralarının bazen tekne kirasına dahil edildiği, bazen ise ayrı bir şekilde hesaplandığı durumlar olduğu anlaşılmaktadır. Ödenen kiralar, gümüş para birimiyle yapılabileceği gibi, taşınan üründen pay verilmesi şeklinde de gerçekleşmiştir. Bu çeşitlilik, kiralama süreçlerinin esnekliğini ve ticari ilişkilerin dinamik yapısını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, farklı kavimlerin Mezopotamya'daki tekne kiralama uygulamaları incelendiğinde, benzer ekonomik gereksinimlerden doğan ancak kültürel ve yönetsel farklılıklarla biçimlenen çeşitli yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Sami kökenli topluluklar tarafından gerçekleştirilen bu uygulamalar, ilerleyen dönemlerde Pers yönetimi altında da sürdürülebilirliğini korumuş; ancak ödeme türleri, sözleşme süresi ve kullanım amacı gibi ayrıntılarda farklılıklar olmuştur. Bununla birlikte her iki dönemde de teknelerin yalnızca taşımacılık değil, ritüel ve siyasi amaçlarla da kullanılması, bu uygulamaların ekonomik işlevinin ötesinde dini ve idari bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.

Etice itibariyle nehir ticareti kapsamında gerçekleştirilen kiralama uygulamaları, Mezopotamya topluluklarının ticari hayatını kolaylaştırmış ve çeşitli iş kollarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda ticaretin artmasıyla birlikte devletlerin de gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ticaretin dinamik yapısı, ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesini ve toplumsal yapıların güçlenmesini desteklemiştir. Bu bağlamda, kiralama uygulamaları sadece bireylerin ya da ailelerin değil, aynı zamanda devletlerin ekonomik misyonlarını şekillendiren önemli bir faktör olmuştur.

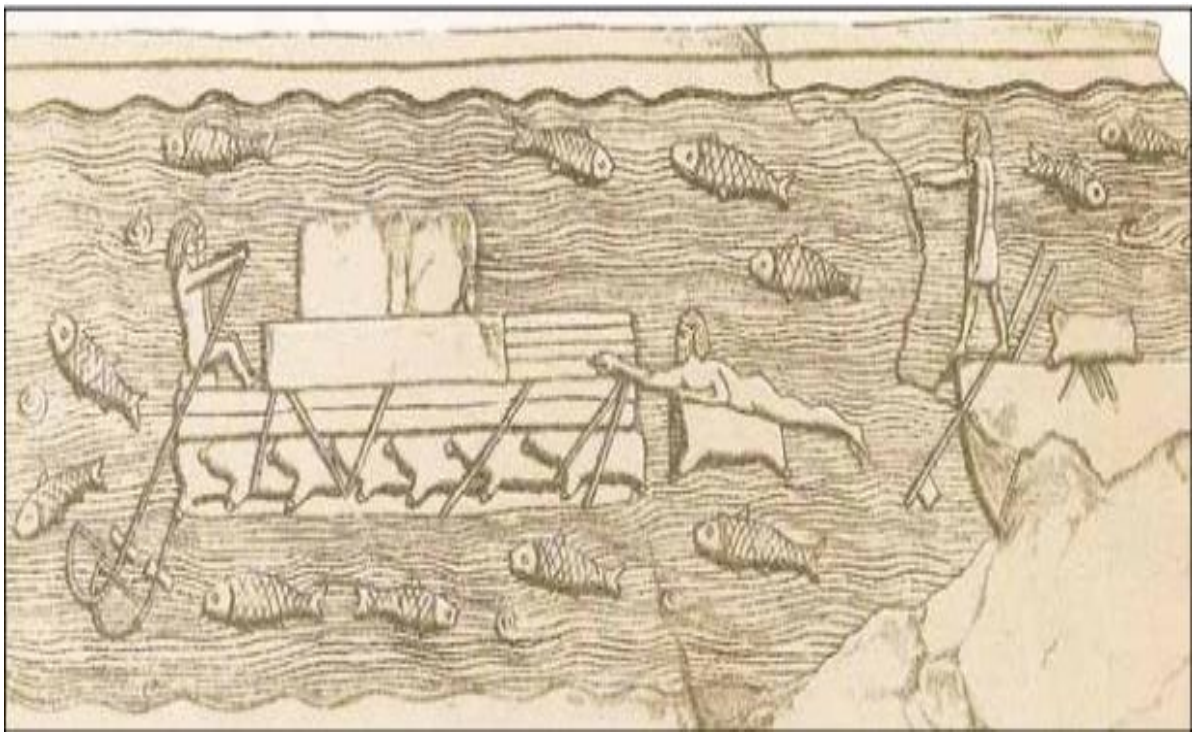
Harita 1: Fırat Nehri'nin Yatakları (Oates, 2015: 13).

Harita 2: Güney Mezopotamya'da MÖ 3200-1600 yılları arasında yerleşim yerlerini ve yeniden inşa edilen su yollarını gösteren bir harita. Yerleşim yelerinin eskiçağ ve güncel isimlerine bir tabloda yer verilmiştir (Postgate, 1994: 27).

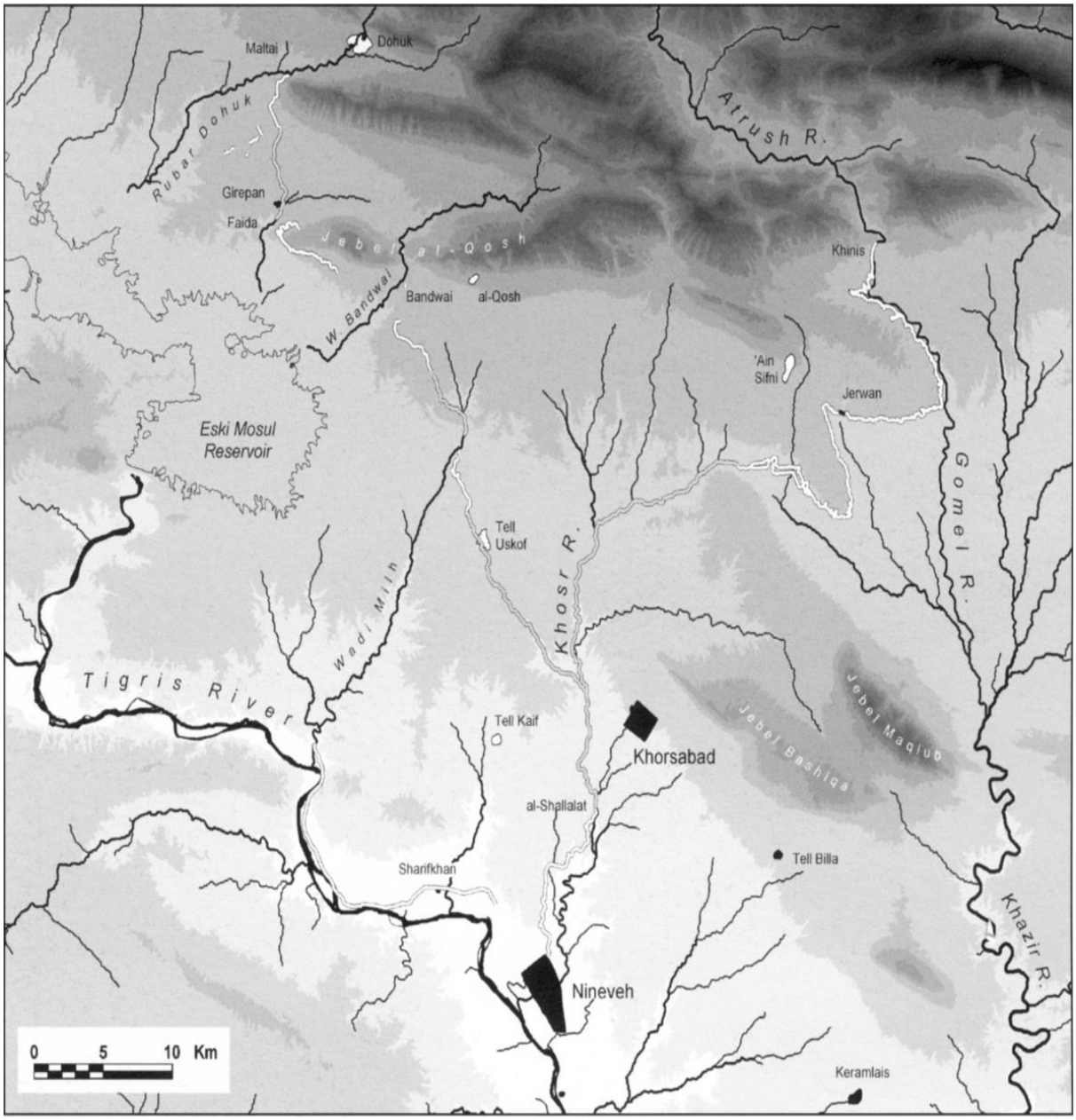
Şekil 1: II. Sargon Sarayı duvar kabartması. Kereste taşımacılığı örneği (www.louvre.fr/en/explore/the-palace/the-palace-of-sargon-ii Erişim Tarihi: 08.08.2024).

Şekil 2: Sanherib Dönemi (MÖ 704-681) Ninova Kenti, Güneybatı Sarayı, duvar kabartması. Asur sal teknesi (*kelek)* (Hnaihen, 2020: 149).

Şekil 3: Sanherib Dönemi'ne ait, MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Ninova'da bulunan Asur kabartmasında, yükleme yapılmak üzere bekleyen tekneler tasvir edilmiştir (Grajam, 2006: 20).

Şekil 4: Asur Kralı Sanherib Dönemi'ne ait su kanalları ve yerleşkeler (Ur, 2005: 320).

Şekil 5: Yeni Babil dönemine ait, Eanna Tapınağı tarafından yapılan tekne kiralama tableti (https://www.ebl.lmu.de/library/YBC.4091).

Kaynakça

Abraham, K. (2004). *Business and politics under the Persian Empire: The financial dealings of Marduk-nâşir-apli of the house of Egibi (521-487 B.C.E.).* CDL Press.

Aktürk, M. Y. (2025). Trade networks and cultural ınteraction in Ancient Mesopotamia: The role of Ebla merchants in the middle and late bronze age. *OANNES*, 7 (1), 176-186.

Altun, S. (2015). The Reflection of the Mesopotamian water transportations in figurative arts. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 2 (3), 57-60. https://doi.org/10.30897/ijegeo.303563

Ascalone, E. (2022). *Bronze Age weights from Mesopotamia, Iran & Greater Indus Valley*, Weight and Value 3. Wachholtz Verlag Kiel.

Beaulieu, P-A. (1989). *The reign of Nabonidus King of Babylon 556-539 B.C.* Yale University Press.

CAD: Brinkman, J.; Cıvıl, M.; Ignace, G.; Oppenheim, A. L.; Reiner, E. (Edt.). (1984). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, 15/S. Chicago: The Oriental Insttitute.

Clay, A. T. (1906). *The Babylonian expedition of The University of Pennsylvania Vol. XV: Documents from the Temple Archives of Nippur*. Department of Archaeology Press.

Clay, A. T. (1925). *Yale oriental series Babylonian texts Vol. VII: Records from erech time of Cyrus and Cambyses (538-521 B.C.).* Yale University Press.

Chambon, G. (2011). Numeracy and Metrology. K. Radner & E. Rabson (Ed.). *The Oxford Hand Book of Cuneiform Culture.* (pp. 51-67). Oxford University Press.

Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler.* (3. Baskı). (Çev. N. Uzan). Arkadaş Yayınevi.

CDLI, *Cuneiform Digital Library Initiative*. https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/

Dougherty, R. P. (1922). *Archives from Erech; Time of Nebuchadnezzar and Nabonidus*. Yale University Press.

Dougherty, R. P. (1933). *Archives from Erech; Neo-Babylonian and Persian Periods.* Yale University Press.

EBL, *Electronic Babylonian Library.* https://www.ebl.uni-muenchen.de

Frame, G. (1986). Some Neo-Babylonian and Persian documents involving boats. *Oriens Antiquus*, *25*, 29-50.

Gauthier, P. É. (2016). *Managing risk for the gods: The Middle Assyrian Ginâu agency.* (The Division of the Humanities, Ph.D.). The University of Chicago.

Graham, F. (2006). *The technology of Mesopotamia.* Rosen Publishing Group.

Herodotos, *Herodot tarihi* (3. Baskı). (Çev. M. Ökmen). Remzi Kitabevi.

Hnaihen, K. H. (2020). River transport in Mesopotamia (5900-539 BC). *Światowit* 59, 141-151. https://doi.org/10.31338/0082-044X.swiatowit.59.8

https://www.louvre.fr/en/explore/the-palace/the-palace-of-sargon-ii Erişim Tarihi:08.08.2024.

Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East history, society and economy*. (Çev. S. Tabatabai). Routledge.

Mâkelâ, T. T. (2002). *Ships and buildings in Mesopotamia (CA.3000-2000 B.C.).* (Helsinki School of Economics and Business Administration, Master Thesis). Texas A&M University,

Moore, E. W. (1935). *Neo-Babylonian business and administrative documents*. University of Michigan Press.

Oates, J. (2015). *Babil.* (2. Baskı). (Çev. F. Çizmeli). Arkadaş Yayınevi.

Owen, D. I. (2016). *The Nesbit tablets.* Eisenbrauns Press.

Ören, H. (2018). *Eski Yakındoğu'da ölçü birimleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Postgate, J. N. (1994). *Early Mosopotamia society and economy at the Dawn of history*. Routledge.

Radner, K. (2007). Hired labour in the Neo-Assyrian Empire. *State Archives of Assyria Bulletin 16*, 185-226.

Rahmstorf, L. (2023). Mesopotamian weights, a potential Indus weight and other tools in the Archaeological Museum in Istanbul. G. Chambon & A. Otto (Ed.). *Weights and Measures as a Window on Ancient Near Eastern Societies* (pp 25- 40). PeWe-Verlag.

San Nicolò, M. ve Petschow, H. J. (1960). Keilschrifttexte aus den Wirtschaftarchiven der Tempel von Uruk. Teil 1: Die Archive des Eanna-Tempels aus seleukidischer Zeit. Leipzig: Akademie-Verlag.

Sandowicz, M. (2015). More on the end of the Neo-Babylonian Empire. *Journal of Near Eastern Studies* 74 (2), 197-210. https://doi.org/10.1086/682337

Sasson, J. M. (1995a*). Civilizations of the Ancient Near East I*. Charles Scribner's Sons.

Sasson, J. M. (1995b). *Civilizations of the Ancient Near East III*.Charles Scribner's Sons.

Spar I. & von Dassow, E. (2001). *Cuneiform texts in the Metropolitan Museum of art*. Vol. III: Private Archive Texts from the First Millennium B.C. Brepols Publishers.

Spar, I. & Jursa M. (2014). *Cuneiform texts in the Metropolitan Museum of Art Volume IV: The Ebabbar Temple Archive and Other Texts from the Fourth to the First Millennium B.C.* Eisenbrauns Press.

Spurlock Museum of world cultures. *College of Liberal Arts & Sciences Spurlock Museum of World Cultures*. https://www.spurlock.illinois.edu/

Steinkeller, P. (2015). Labor in the early states: An early Mesopotamian perspective. M. Hudson & P. Steinkeller (Ed.). *Labor in the Ancient World 5*. (ss.1-36). Islet.

Still, B. & Sonnevelt, R. (2020). On Sippar's quay: cuneiform tablets with Aramaic inscriptions from the Böhl collection in Leiden. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 110 (1), 94-110.

Tosun, M. & Yalvaç, K. (2002). *Sumer, Babil, Assur kanunları ve Ammi – Şaduqa fermanı*. (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ur, J. (2005). Sennacherib's Northern Assyrian canals: New insights from satellite imagery and aerial photography. *Iraq,* 67 (1), 317-345.

Ünsal, V. (2012). Eskiçağda Anadolu su kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 28, 209-224.

Watson, P. (2011). *Birmingham cuneiform texts – translations Part 2: Neo-Sumerian tablets from Umma.* Birmingham: Birmingham Museums & Art Gallery

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.